DOSTOJEVSKI

ZLOČIN I KAZNA

DJELA F. M. DOSTOJEVSKOGA
Šesti svezak

Urednik
JAKŠA KUŠAN

Naslov izvornika
Ф. М. ДОСТОЕВСКИЙ
СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ

Prema izdanju
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА 1956

ЗАПИСНЫЕ КНИЖКИ Ф. М. ДОСТОЕВСКОГО
СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
МОСКВА 1932

F. M. DOSTOJEVSKI
ZLOČIN I KAZNA

ČETVRTO IZDANJE
ZNANJE ZAGREB 1979

Likovno opremio
BORIS DOGAN

SADRŽAJ

ZLOČIN I KAZNA

PRVI DIO

I

Na početku mjeseca srpnja, za velike žege, jedan je mladić izišao pred večer na ulicu iz svoje sobice koju je bio unajmio kod stanara u S...koj ulici i polagano, kao da se dvoumi, pošao prema K.. ,nu mostu.

Sretno je izbjegao susretu s gazdaricom na stubištu. Sobica mu je bila pod samim krovom visoke četverokatnice i više je nalikovala na ormar nego na stan. Gazdarica, koja mu je iznajmljivala tu sobicu s hranom i poslugom, stanovala je kat niže, u zasebnu stanu, pa je morao, htio-ne htio, kad god bi izlazio na ulicu, proći pored njezine kuhinje što je gotovo svakad bila širom otvorena prema stubištu. Kad god bi onuda prolazio, mladića je obuzimao nekakav bolan i strašljiv osjećaj kojeg se stidio i zbog kojeg se mrštio. Bio je do grla zadužen kod gazdarice i zazirao je od susreta s njom.

Ne bi se moglo reći da je bio osobito plašljiv i zaplašen, naprotiv, ali je od nekog vremena bio u nekakvu razdražljivu i napregnutu raspoloženju nalik na hipohondriju. Toliko se bio povukao u sebe i osamio da je zazirao od svakog susreta, ne samo od susreta s gazdaricom. Pritisnulo ga je bilo siromaštvo; ali ga je čak i škripac u kojem se nalazio prestao u posljednje vrijeme tištati. Prijekim svojim poslovima prestao se baviti i nije se htio baviti. Zapravo se nikakve gazdarice nije bojao, što god ona imala na umu protiv njega. Ali da se zadržava na stubištu, da sluša kojekakve gluposti o svim onim svakidašnjim tričarijama koje ga ni najmanje ne zanimaju, sva ona navaljivanja da plati, prijetnje, pritužbe, pa da se još onda izmotava, ispričava, laže — ama, najbolje je šmugnuti niza stube kao mačka i klisnuti da ga nitko ne vidi.

Međutim, ovaj put strepnja od susreta s vjerovnicom prenerazi i njega sama kad iziđe na ulicu.

»Na kakav se korak spremam, a kakvih se sve trica bojim!« pomisli i čudno se osmjehne. »Hm...da... sve je u rukama čovjekovim a opet mu izmakne ispred nosa samo zato što je

kukavica... to je već aksiom... Zanimljivo je čega se ljudi najviše boje!... Novog koraka, svake nove riječi boje se najviše... Ma, uostalom, previše brbljam. Upravo zato ništa i ne radim što brbljam. Doduše, možda je i ovako: brbljam zato što ništa ne radim. To sam se u ovaj mjesec dana navikao brbljati ležeći po cijele bogovetne dane u kutu i premišljajući... bog te pitaj o čemu. A zašto onda idem tamo? Zar sam kadar da to učinim? Zar to mislim ozbiljno? Uopće ne mislim ozbiljno. Tek onako, došlo mi da se zabavljam; igrarije! Jest, zacijelo i jesu igrarije!«

Vani je bila strašna žega, a uz to i sparina, gužva, na sve strane vapno, skele, opeke, prašina i onaj posebni ljetni zadah što je dobro poznat svakom Petrograđaninu koji nije kadar unajmiti ljetnikovac — sve to neugodno uzdrma već ionako razdešene mladićeve živce. Nepodnošljiv zadah iz krčama kojih u tom dijelu grada ima sva sila, i pijanci koje je neprestance susretao iako je bio radni dan, dopunjavahu odvratan i turoban kolorit prizora. Izraz strahovita gađenja promakne načas mladićevim finim crtama. Uz put rečeno, bio je neobično pristao, divnih tamnih očiju, kestenjaste kose, povisok, vitak i sjenit. Ali uskoro je utonuo u nekakvu duboku zamišljenost, bolje reći čak u nekakav zanos, i pošao dalje ne primjećujući više ništa oko sebe, pa i ne želeći ništa primijetiti. Kadikad bi samo nešto promrmljao sebi pod nos, iz one svoje navike da razgovara sam sa sobom što ju je maloprije i sam priznao. U ovom je času znao da mu se misli na mahove brkaju i da je malaksao: već je drugi dan kako nije gotovo ništa okusio.

Toliko je bio bijedno obučen da bi se neki drugi čovjek, čak i naviknut na pohabanost, stidio da u po bijela dana iziđe na ulicu u takvim dronjcima. Doduše, ta je gradska četvrt bila takva da je tu bilo teško ikoga iznenaditi odjećom. Sijenski trg u blizini, mnoštvo stanovitih lokala i uglavnom radničko i obrtničko stanovništvo nabijeno u te središnje petrogradske ulice i uličice, sve je to gdjekad unosilo u opću panoramu takvo šarenilo tipova da bi bilo i neobično da se čovjek čudi kad susretne koju od tih spodoba. Ali u duši mladićevoj bilo se već nakupilo toliko pakosna prezira da se, uza svu svoju, kadšto upravo mladenačku osjetljivost, najmanje stidio svojih dronjaka na ulici. Drugo bi nešto bilo kad bi se sreo s nekim znancima ili bivšim kolegama s kojima se općenito nerado

susretao... Pa ipak, kad mu je jedan pijanac, koga su, tko zna zašto i kamo, vozili u taj čas ulicom na golemim taljigama što ih je vukao golem teretni konj, odjednom u prolazu dobacio: »Hej ti, njemački klobučaru!« derući se iz sveg grla i upirući u njega rukom, mladić je naglo zastao i grčevito se mašio za šešir. Bijaše to visok, okrugao, Cimermanov[1] šešir, ali već posve iznošen, dokraja olinjao, pun rupa i mrlja, bez oboda i nekako neobično ružno nakrivljen na jednu stranu. Ali nije ga obuzeo sram nego sasvim drugi osjećaj, nalik čak na strah.

— To sam znao! — promrmljao je zbunjeno. — To sam si mislio! To je ono najgore! Eto, takva neka glupost, takva nekakva najobičnija sitnica može pokvariti cijeli naum! Jest, prenapadan je ovaj šešir... smiješan je pa je zato i napadan... Uz ove moje dronjke bezuvjetno je potrebna kapa, makar kakva stara ravnjača, samo ne ova grdoba! Nitko ne nosi tako nešto, na kilometar će me zapaziti, upamtiti... to je ono najgore, poslije će se prisjetiti i eto ti dokaza. Tu čovjek treba da bude što neprimjetniji... Sitnice, sitnice su najvažnije!... Eto, upravo takve sitnice svagda sve upropaste...

Nije se bio daleko zaputio; čak je znao koliko ima koraka od njegove kuće: ravno sedam stotina trideset. Jednom ih je slučajno izbrojio, kad se već bio malo previše zanio. Tada još nije bio ni sam vjerovao tim svojim sanjarijama i samo je dražio sam sebe njihovom ružnom ali primamljivom smionošću. A sad, mjesec dana kasnije, već je gledao na to drugačije i, uza sve čangrizave monologe o svojoj nemoći i neodlučnosti, navikao se na to da tu »ružnu« sanjariju nekako i preko volje smatra već za pothvat, iako svejednako nije vjerovao sam sebi. Štoviše, i sad je išao na probu za svoj pothvat, i svakim mu je korakom uzbuđenje sve više i više raslo.

Srce mu je zamiralo a živci treperili kad je prišao glomaznoj kućerini kojoj jedan zid bijaše okrenut prema kanalu, a drugi prema S...voj ulici. Ta se kućerina sastojala od samih malih stanova u kojima su stanovali svakojaki obrtnici — krojači, bravari, kuharice, kojekakvi Nijemci, djevojke koje se snalaze kako znaju i umiju, sitni činovnici i tako dalje. Ljudi su neprestance ulazili i izlazili na oba ulaza i kroz oba dvorišta. Bijahu tu tri ili četiri pazikuće. Mladiću je bilo drago što nije sreo ni jednog od njih, te odmah neopazice

šmugne s ulaza desno na stubište. Stubište bijaše mračno i usko, »pomoćno«, ali je već sve to znao i proučio, i cijeli mu se taj raspored sviđao: u takvu mraku nije čak ni radoznao pogled opasan. »Kad se već sad ovoliko bojim, što bi tek bilo kad bi zaista došlo do onog pravog?...« pomisli i nehotice, penjući se na treći kat. Tu mu preprriječiše put neki isluženi vojnici, nosači, što su iznosili pokućstvo iz jednog stana. Već je otprije znao da u tom stanu stanuje neki činovnik Nijemac s obitelji: »Nijemac se dakle seli pa će na trećem katu, na ovom stubištu i na ovom odmorištu, biti neko vrijeme nastanjen samo babin stan. To je dobro... za svaki slučaj...« pomisli opet i pozvoni starici. Zvonce jekne slabo, kao da nije od mjedi nego od lima. Po takvim malim stanovima u tim kućama gotovo su sva zvonca takva. Već je bio zaboravio kako zvoni to zvonce, pa ga je taj posebni zvuk kanda odjednom na nešto podsjetio i jasno mu nešto predočio... Sav uzdrhta, živci mu u tom trenutku bijahu isuviše slabi. Malo zatim vrata se jedva jedvice odškrinuše: stanarka je motrila kroz odškrinuta vrata došljaka očito nepovjerljivo, samo joj je vidio sitne oči kako u mraku sijevaju. Ali kad je opazila na odmorištu više ljudi, ohrabri se i širom mu otvori vrata. Mladić prekorači prag i stupi u mračno predsoblje prepolovljeno pregradom iza koje je bila majušna kuhinja. Starica je šutke stajala pred njim i upitno ga gledala. Bijaše to sitna suhonjava bakica od svojih šezdeset godina, živahnih i pakosnih očiju, malog šiljastog nosa, gologlava. Bjeličasta, ponešto progrušana kosa bijaše joj obilato namazana uljem. Tanak i dugačak vrat nalik na kokošju nogu bijaše omotala nekakvom flanelskom krpom, a oko ramena joj se, unatoč vrućini, klatio haljetak obrubljen krznom, sav pohaban i požutio. Starica je svaki čas kašljala i hrakala. Bit će da ju je mladić odmjerio nekakvim posebnim pogledom jer joj u očima iznenada opet sijevne ona prijašnja nepovjerljivost.

— Ja sam Raskoljnikov, student, bio sam kod vas prije mjesec dana — brže-bolje promrmlja mladić i ovlaš se nakloni jer se sjetio da treba biti prijazniji.

— Sjećam se, dragoviću, i te kako se dobro sjećam da ste bili tu

— razgovijetno prozbori starica svejednako ne odvajajući upitnih očiju od njegova lica.

— Pa, eto, molim lijepo... i opet sam došao, po istom poslu...

— proslijedi Raskoljnikov, pomalo smeten i iznenađen staričinom nepovjerljivošću.

»A možda je uvijek takva, samo što nisam primijetio,« pomisli osjećajući se nelagodno.

Starica pošuti, kao da se nešto dvoumi, a onda se odmakne u stranu, pokaže na sobna vrata i, propuštajući gosta, reče:

— Uđite, dragoviću.

Omanja soba u koju je ušao mladić, obložena žutim tapetama, s geranijama u loncima i s muslinskim zastorima na prozorima, bijaše u tom hipu jarko obasjana suncem na zalasku. »I onda će zacijelo isto ovako svijetliti sunce!...« nekako neočekivano sune Raskoljnikovu u glavu, pa hitrim pogledom razgleda cijelu sobu ne bi li što bolje proučio i upamtio raspored u njoj. Ali u sobi nije bilo bogzna čega. Pokućstvo neko prastaro od žutog drva sastojalo se od divana s golemim izbočenim drvenim naslonom, od ovalnog stola ispred divana, toaletnog stolića sa zrcalom između dva prozora, stolaca uza zidove i dvije-tri jeftine slike u žutim okvirima, na kojima bijahu prikazane njemačke gospođice sa pticama u rukama — eto, to je bilo cijelo posoblje. U kutu ispred omanje ikone gorjelo je kandilo. Sve je bilo vrlo čisto: i pokućstvo i pod bijahu ulašteni tako da su se ljeskali; sve se caklilo. »Lizavetina zasluga,« pomisli mladić. U cijelom stanu nije se moglo naći ni zrnca prašine. »Kod opakih starih udovica biva ovako čisto,« nastavi u sebi Raskoljnikov i znatiželjno zirne na cicani zastor na vratima u drugu majušnu sobu, u kojoj bijahu staričina postelja i komoda — tamo još nikad nije bio zavirio. Cijeli se stan sastojao od te dvije sobice.

— Sto izvolite? — oštro će starica pošto uđe u sobu i stane, kao i prije, pravo pred njega da bi ga mogla gledati ravno u lice.

— Donio sam vam zalog, evo ga, izvolite!

I izvadi iz džepa star, plosnat, srebrn sat. Na njegovoj stražnjoj strani bijaše ugraviran globus. Lančić je bio od čelika.

— Pa i onom prijašnjem istekao je rok. Još je prekjučer prošlo mjesec dana.

— Platit ću vam kamate za još mjesec dana; strpite se malo.

— To ovisi o mojoj dobroj volji, dragoviću, hoću li se strpjeti ili ću tu stvar odmah prodati.

— A koliko ćete mi dati za sat, Aljona Ivanovna?

— Sve neke trice donosite, dragoviću, gotovo da ništa i ne vrijedi. Za onaj prstenčić sam vam prošli put dala dvije banknotice, a onakav nov možeš dobiti kod zlatara za rubalj i pol.

— Dajte mi četiri rublja, otkupit ću ga, od oca mi je. Uskoro ću dobiti novaca.

— Rubalj i pol, molim lijepo, i kamate unaprijed, ako izvolite.

— Rubalj i pol! — uzvikne mladić.

— Od volje vam.

I starica mu pruži natrag sat. Mladić ga uze i toliko se rasrdi da već htjede otići, ali se začas predomisli jer se sjeti da nema više kud i da je još radi nečega došao.

— Dobro, dajte! — reče osorno.

Starica zavuče ruku u džep da izvadi ključeve, pa ode u onu drugu sobicu iza zastora. Ostavši sam nasred sobe, mladić je radoznalo osluškivao i nešto smišljao. Čuo je kako je otključala komodu. »Bit će da ih drži u gornjoj ladici,« pomisli. »Ključeve dakle nosi u desnom džepu... Svi su joj u jednom svežnju, na čeličnu kolutu... I ima jedan ključ tri puta veći od ostalih, s nazubljenom sjekiricom, koji naravno nije od komode... Bit će još dakle nekakva kutija ili škrinjica... Zanimljivo. Škrinjice imaju uvijek takve ključeve... Uh, kako je sve ovo ružno...«

Baba se vrati.

— Izvolite, dragoviću: kako je mjesečno deset kopjejaka na rubalj, za rubalj i pol vam dođe petnaest kopjejaka, za mjesec dana unaprijed, molim lijepo. A za ona dva rublja otprije dužni ste po tom istom računu unaprijed platiti dvadeset kopjejaka. U svemu dakle trideset pet kopjejaka. Prema tome, imate sad za svoj sat dobiti svega rubalj i petnaest kopjejaka. Evo, izvolite.

— Sto? Zar na kraju samo rubalj i petnaest kopjejaka?

— Upravo toliko, molim lijepo.

Mladić se nije htio sporiti pa uze novce. Gledao je staricu i nije su žurio da ode, baš kao da bi još nešto htio reći ili učiniti, ali ni sam ne zna pravo što...

— Možda ću vam, Aljona Ivanovna, ovih dana još jednu stvar donijeti... od srebra... lijepu... dozu za cigarete... čim mi je vrati jedan moj prijatelj.

Zbuni se i ušuti.

— E pa, onda ćemo, dragoviću, o tome porazgovarati.

— Zbogom... A vi neprestano sami kod kuće čamite, nema vam sestre? — priupita je što je mogao prirodnije, izlazeći u predsoblje.

— A što će vam ona, dragoviću?

— Pa ništa. Samo onako pitam. A vi odmah... Zbogom, Aljona Ivanovna!

Raskoljnikov iziđe posve zbunjen. Zbunjenost mu je sve više i više rasla. Silazeći niza stube, višeput je čak zastao, kao da ga je odjednom nešto prenerazilo. I napokon, kad je već bio na ulici, usklikne:

— O, bože! Kako je to sve odurno! I zar zbilja, zar sam zbilja... ama, to je glupost, koješta! — nadoda odlučno. — I zar mi je zbilja takva strahota mogla pasti na pamet? Na kakvu mi je ipak gadost srce spremno! Što je najgore: to je prljavo, gnusno, gadno, gadno!... I cijeli mjesec dana...

Ali nije mogao ni riječima ni uzvicima iskazati svu svoju uzrujanost. Beskrajno gađenje, koje mu je počelo stezati i gušiti srce još onda dok je išao k starici, toliko je sad bilo poraslo i toliko postalo jasno da nije znao kamo bi se djeo od jada. Hodao je pločnikom kao pijan ne primjećujući prolaznike i sudarajući se s njima, tek se u drugoj ulici pribrao. Obazre se i opazi da stoji pred krčmom u koju se silazi s pločnika niza stube. Baš su u taj mah izlazila na vrata dva pijanca i, pridržavajući jedan drugoga i psujući, uspinjala se gore, na ulicu. Ne razmišljajući mnogo, Raskoljnikov se u tili čas sjuri niza stube. Nikad do tada nije ulazio u krčme, ali mu se sad vrtjelo u glavi, a uz to ga je morila strahovita žeđ. Zaželio je da popije hladnog piva, pogotovo zato što je tu svoju iznenadnu slabost pripisivao i gladi. Sjeo je u mračan i prljav kut, za ljepljiv stolić, naručio pivo i halapljivo popio prvu čašu. Začas mu je odlanulo i misli mu se razbistrile. »Sve su to gluposti,« reče obuzet nadom, »što sam se uopće zbunio! Obična tjelesna iscrpljenost! Samo jedna čaša piva, komadić dvopeka — i evo, u tili čas, um se okrijepi, misli razbistre, namjere učvrste! Fuj, kako je sve to ništavno!...« Ali, premda je tako prezirno u mislima otpljunuo, već je gledao vedro oko sebe, kao da se najednom oslobodio nekog užasnog tereta, te prijateljski obiđe pogledom prisutne. Međutim, čak je i u tom trenutku

nejasno naslućivao da je sva ta nadobudnost također nešto nezdravo.

U krčmi je u taj mah bilo malo ljudi. Za ona dva pijanca koje je sreo na stubama, izišla je odjednom cijela jedna družina, pet-šest njih, s jednom djevojkom i harmonikašem. Nakon njihova odlaska postalo je nekako tiho i pusto. Ostadoše: neki, reklo bi se majstor, pripit ali samo malko, koji je sjedio za pivom; njegov drug, debeo, pravi gorostas, u kratku kaputu podstavljenu krznom, sijede brade, mrtav pijan, pa bješe zadrijemao na klupi, a ponekad bi iznenada, kao iza sna, počeo puckati prstima, širiti ruke i poskakivati gornjim dijelom tijela, ali nije ustajao s klupe. Uz to je pjevuckao nekakvu besmislicu, trseći se da se prisjeti stihova, ovako nekako:

Godinicu cijelu ženu milovao,
Go-dinicu ci-jelu že-nu milo-vao...

Ili opet odjednom, kad bi se prenuo:

U Pisarsku sam opet zašo,
Ljubav svoju staru našo...

Ali nitko da mu se pridruži U njegovoj sreći; njegov je mučaljivi drug gledao na sve te izljeve čak nekako kivno i nepovjerljivo. Bio je tu još jedan čovjek za koga bi se po vanjštini reklo da je bivši činovnik. Sjedio je sam za se, za svojom staklenkom, pomalo pijuckao i promatrao sve oko sebe. I on je bio nekako uzbuđen.

II

Raskoljnikov nije bio navikao na svjetinu i, kako već rekosmo, klonio se svakog društva, pogotovo u posljednje vrijeme. Ali sad ga je najednom nešto privuklo ljudima. Kao da se u njemu zbivalo nešto novo i u isti mah kao da se nekako zaželio ljudi. Za ovo mjesec dana koliko je bio obuzet svojim jadom i sumornim uzbuđenjem, posustao je toliko da je poželio da bar načas otpočine u nekom drugom svijetu, bilo kakvom, te se sad rado zadržao u ovoj krčmi, koliko god ona bila prljava.

Krčmar je bio u drugoj prostoriji, ali je često svraćao u ovu glavnu, silazeći u nju odnekud niza stube, pri čemu su se najprije pomaljale njegove ulaštene gizdave čizme s velikim crvenim posuvracima. Bio je u plisiranu kaputu i dozlaboga umašćenu crnu atlasnu prsluku, bez rupca oko vrata, a cijelo lice kao da mu je bilo namazano uljem, poput željezne brave. Za šankom je stajao dječak od svojih četrnaest godina, a uza nj još jedan mlađi dečko koji je dvorio kad bi tko što naručio. Na šanku bijahu narezani krastavci, crn dvopek i riba izrezana na komade; sve je to grdno zaudaralo. Bijaše zagušljivo tako da je bila muka tu i sjediti, a sve je bilo toliko prožeto alkoholnim zadahom te se činilo da bi se čovjek mogao od samog tog zraka opiti za pet minuta.

Događa se da se susretnemo i s potpuno nepoznatim ljudima za koje se počnemo zanimati od prvog pogleda, nekako naglo, neočekivano, prije nego što progovorimo s njima i jednu riječ. Upravo je takav dojam izazvao u Raskoljnikova onaj gost što je sjedio malo dalje i bio nalik na umirovljenog činovnika. Mladić se poslije više puta prisjetio tog svog prvog dojma i pripisivao ga, štoviše, nekakvu predosjećaju. Neprestance je zirkao na činovnika, naravno i zato što je činovnik uporno njega gledao te je bilo očito da bi i te kako rado zapodjeo s njim razgovor. Ostale je ljude u krčmi, pa i samog krčmara, činovnik gledao nekako tako kao da se navikao na njih, pa kao da su mu i dodijali, a u isti mah i s primjesom nekog uznositog nehaja, kao da su to ljudi nižeg položaja i naobrazbe s kojima on nema što razgovarati. Bijaše to čovjek koji je prevalio pedesetu, srednjeg rasta i čvrste građe, prosijed i dobrano ćelav, žut, čak i zelenkast u licu podbuhlom od neprestanog pijančevanja, nabreklih vjeđa iza kojih su se caklile kao pukotinice uske ali živahne zakrvavljene oči. Međutim, bilo je nešto na njemu vrlo čudno; u pogledu mu je blistao čak nekakav zanos — valjda i razum i pamet — ali u isto vrijeme kao da je prosijavala i ludost. Na njemu bijaše star, posve pohaban crn frak s kojeg su bila pootpadala puceta. Samo se još kako-tako držalo jedno puce koje je zakopčavao, želeći očito ostati pristojan. Ispod prsluka od nankina visio mu je plastron, sav zgužvan, zamazan i ispolijevan. Bio je obrijan, kao činovnik, ali već poodavno, tako da mu je po licu bila gusto izbila sivkasta čekinjasta dlaka. Pa i u njegovim manirama zapažalo se zaista nešto

dostojanstveno či-novnički. Ali je bio nemiran, mrsio je kosu i pokatkad ojađeno podupirao objema rukama glavu naslanjajući se poderanim laktovima na ispolijevani i ljepljivi stol. Najposlije upre pogled u Raskoljnikova te prozbori glasno i odriješito:

— Smijem li vam se, milostivi gospodine, obratiti i uljudno porazgovarati s vama? Jer, premda niste naoko osobito ugledni, iskustvo mi govori da ste čovjek naobražen i nevičan piću. Oduvijek sam cijenio naobraženost udruženu s iskrenim osjećajima, a uz to sam i titularni savjetnik[2]. Zovem se Marmeladov; titularni savjetnik. Smijem li znati jeste li već izvoljeli služiti?

— Nisam, studiram... — odgovori mladić, ponešto iznenađen i posebnim, kićenim načinom govora i time što mu je pitanje upućeno tako otvoreno, bez okolišanja. Iako je maloprije časkom bio poželio ma kakav dodir s ljudima, pri prvoj riječi koja mu je uistinu bila upućena, iznenada ga obuze neugodno i razdražljivo gađenje prema svakoj nepoznatoj osobi koja mu pristupa, ili bi tnu samo htjela pristupiti.

— Student, dakle, ili bivši student! — uzvikne činovnik. — Upravo sam tako i mislio. Iskustvo, milostivi gospodine, dugogodišnje iskustvo! — i hvalisavo se kucne prstom po čelu. — Bili ste student ili ste se bavili nekom znanstvenom strukom! Nego, dopustite...

Pridigne se, posrne, dohvati svoju staklenku i čašicu i sjede do mladića, malko ukoso od njega. Bio je pripit ali je govorio glatko i tečno, samo je na mahove zapinjao i otezao u govoru. Čak je nekako pohlepno saletio Raskoljnikova, baš kao da ni on nije već mjesec dana ni s kim razgovarao.

— Milostivi gospodine — poče gotovo svečano — siromaštvo nije porok, to je istina. Znam da ni pijanstvo nije vrlina, baš naprotiv. Ali ubоštvo, milostivi gospodine, ubоštvo je porok, molim lijepo. U siromaštvu čovjek još može sačuvati prirođenu plemenitost osjećaja, a u ubоštvu to više nikad nitko ne može. Zbog ubоštva čak ni batinom ne tjeraju čovjeka nego ga metlom čiste iz ljudskog društva, da bude još uvredljivije; i pravo je tako jer sam u ubоštvu prvi ja spreman da sam sebe vrijeđam. Pa kako ne bi čovjek pio! Milostivi gospodine, prije mjesec dana moju je suprugu istukao gospodin Lebezjatnikov, a moja supruga nije isto što i ja! Razumijete li?

Dopustite još da vas upitam, onako, makar iz puke znatiželje: jeste li izvoljeli kad noćiti na Nevi, na šlepovima sa sijenom?

— Nisam, nisam imao prilike — odgovori Raskoljnikov. — A što?

— E pa, ja evo odande dolazim, molim lijepo, evo već petu noć...

Natoči sebi čašicu, iskapi je i zamisli se. I zaista, na njegovu odijelu, pa i u kosi, prionule su bile ponegdje vlati sijena. Po svoj prilici nije se pet dana svlačio ni umivao. Osobito su mu ruke bile zamazane, onako debele, crvene, prljavih nokata.

Njegove su riječi privukle, čini se, opću iako slabu pozornost. Dječaci su se za šankom zasmijuljili, a čini se da je gazda sišao iz gornje prostorije upravo zato da posluša »veseljaka«. Sjeo je malo dalje i zjevuckao lijeno ali dostojanstveno. Očito su tu Marmeladova svi dobro poznavali. Zacijelo je i sklonost kićenu govoru stekao iz navike da često vodi razgovore s kojekakvim neznancima po krčmama. Ta se navika pretvara u gdjekojih pijanica u potrebu, poglavito u onih s kojima kod kuće postupaju strogo i despotski. Stoga se u pijanu društvu vazda trse da se nekako opravdaju, pa i da steknu poštovanje, ako ikako mogu.

— Veseljak! — glasno će gazda. — A što ne radite, što ne služite kad ste činovnik?

— Zašto ne služim, milostivi gospodine — prihvati Marmeladov obraćajući se jedino Raskoljnikovu, kao da ga je on to pitao — zašto ne služim? Pa zar mislite da mene srce ne boli zato što kradem bogu dane? Kad je gospodin Lebezjatnikov prije mjesec dana svojim rukama istukao moju suprugu, a ja ležao pijan, mislite da nisam tada patio? Molim vas, mladiću, je li se vama kad dogodilo... hm... pa eto, da utaman molite da vam pozajme novaca?

— Jest... ali kako to mislite utaman?

— Pa tako, potpuno utaman, molim lijepo, kad unaprijed znaš da od toga neće biti ništa. Eto, znaš, na primjer, unaprijed i pouzdano znaš da ti taj i taj čovjek, taj neobično čestiti i vrijedni građanin neće dati novaca ni za živu glavu, jer zašto bi mi i dao, pitam ja vas? Pa zna on da mu ne bih vratio. Iz samilosti? Ali gospodin Lebezjatnikov, koji prati razvoj suvremene misli, tumačio je neki dan kako samilost u današnje doba čak i nauka zabranjuje, i rekao je da se toga već drže u Engleskoj, zemlji političke ekonomije. I zašto bi mi on dao, pitam ja

vas. Pa ipak, eto, premda unaprijed znam da neće dati, odlazim do njega i...

— Zašto onda idete? — priupita ga Raskoljnikov.

— Pa kad nemam kome drugom, kad više nemam kamo otići! Ipak bi trebalo da svaki čovjek može nekamo otići. Jer, ima takvih trenutaka kad čovjek svakako treba bar da nekamo ode! Kad je moja jedinica kći prvi put izišla sa žutom knjižicom, morao sam i ja otići... (moja kći ima žutu knjižicu, znate...) — nadoda onako uz put, gledajući mladića pomalo uznemireno. — Ma ništa, milostivi gospodine, nije važno! — pohita odmah da doda tobože mirno, kad su oba dječaka za šankom prasnula u smijeh, a i sam se gazda osmjehnuo. — Nije važno, molim lijepo! Uopće me ne smeta što ljudi tako vrte glavom jer svi to već znaju i svaka se tajna otkrije; i na sve to ne gledam s visoka nego skrušeno. Neka! Neka! »Evo čovjeka!«[3] Oprostite mladiću, možete li vi... Ma ne, izrazit ću se snažnije i slikovitije: neću reći možete li, nego usuđujete li se, gledajući me tako u ovom času, odlučno ustvrditi da ja nisam svinja?

Mladić ne odgovori ni crne ni bijele.

— E pa, molim — produži besjednik ozbiljno i još nekako dostojanstvenije, pošto je pričekao da se slegne kikot što se opet bio razlegao u prostoriji. — E pa, molim, neka sam i svinja, ali ona je dama! Ja sam zvijer po svom obličju, ali moja supruga Katerina Ivanovna naobražena je osoba i rođena kćerka višeg oficira. Neka, neka sam ja hulja, ali ona je plemenita srca i puna osjećaja profinjenih odgojem. Pa ipak... eh, kad bi me bar požalila! Milostivi gospodine, milostivi gospodine, ama, trebalo bi da svaki čovjek ima bar jedno takvo mjesto gdje bi i njega požalili! Katerina Ivanovna je doduše velikodušna dama, ali je nepravedna... I premda mi je i samom jasno, kad me čupa za kosu, da me čupa samo zato Što me od srca žali, jer, ponavljam vam bez stida, mladiću, da me čupa za kosu — potkrijepi još dvaput dostojanstvenije kad je ponovo začuo kikot — ali, bože moj, kad bi me bar jedanput... Ali ne! Ne! Sve je to utaman i nije vrijedno spomena! Nije vrijedno spomena!... Jer je već više puta bivalo onako kako želim i već su me više puta požalili, ali... takve sam ćudi, skot od rođenja!

— Dabome! — pripomene gazda zijevajući.

Marmeladov odlučno lupi šakom o stol.

— Takve sam ćudi! Znate li, znate li, gospodine moj, da sam joj čak i čarape zapio! Ne cipele, molim lijepo, to bi još bilo koliko-toliko normalno, nego čarape, čarape sam joj zapio! I rubac sam joj od kozje vune, koji je davno nekad dobila na dar, isto tako zapio, njezin rođeni rubac, a ne moj; a stanujemo u hladnoj rupčagi pa je zimus prozebla i počela kašljati, već i krv baca. A imamo troje nejake djece i Katerina Ivanovna radi od jutra do mraka, riba i čisti i djecu pere jer je od malih nogu navikla na čistoću, a prsa joj slaba i naginje sušici, i sve vam to ja osjećam. Zar mislite da ne osjećam? I što više pijem, to više osjećam. Zato i pijem što u piću ovom samilost i osjećaje tražim... Pijem jer hoću još dvaput više da patim!

I glava mu, reklo bi se od očaja, klone na stol.

— Mladiću — nastavi pridižući ponovo glavu — s lica vam čitam kanda neki jad. Čim ste ušli, pročitao sam ga pa sam vam se baš zato odmah i obratio. Jer, kazujući vam što sam sve proživio u svom vijeku, ne kanim izvrgavati sebe ruglu pred ovim dangubama, koje ionako sve to znaju, nego tražim osjećajna i naobražena čovjeka. Znajte dakle da se supruga moja školovala u otmjenom gubernijskom plemićkom internatu, a na završetku je školovanja plesala sa šalom pred gubernatorom i drugim ličnostima te je dobila zlatnu medalju i pohvalnicu. Medalju... hja, medalju smo prodali... već odavno... hm... a pohvalnica joj i dan-danas leži u škrinji, baš ju je nedavno pokazivala gazdarici. Iako se s gazdaricom neprestance glođi, htjela se bar pred nekim pohvaliti i ispričati ponešto o negdašnjim sretnim danima. Ne zamjeram joj, ne zamjeram, jer joj je još samo to ostalo u sjećanju, sve je drugo netragom nestalo! Jest, jest, nagla je to dama, ponosita i nepopustljiva. Sama riba pod i o suhu kruhu živi, ali ne da na se. Zato ni gospodinu Lebezjatnikovu nije htjela oprostiti njegovu grubost, a kad ju je gospodin Lebezjatnikov zbog toga istukao, nije toliko od bubotaka pala u postelju koliko od povrijeđenih osjećaja. Uzeo sam je već kao udovicu, sa troje djece, jedno drugom do uha. Za prvog muža, pješadijskog oficira, pošla je bila iz ljubavi i radi njega je pobjegla od kuće. Neizmjerno je voljela muža, ali se on prokartao, dopao pod sud pa tako i umro. Pri kraju ju je i tukao; a ona mu doduše nije ostajala dužna, što mi je točno i iz dokumenata poznato, ali ga se i

dan-danas sjeća sa suzama u očima i ističe ga meni za primjer, a meni je to drago, drago, jer bar u mašti misli kako je nekad bila sretna... I ostala vam ona tako za njim sa troje malodobne djece u dalekom i zabitnom kraju, gdje sam i ja tada boravio, ostala je u takvoj očajnoj bijedi da vam to nisam kadar ni opisati, iako sam se svačeg nagledao u svom vijeku. Rodbina joj sva okrenula leđa. A bila je i ponosita, pretjerano ponosita... I eto, tada, milostivi gospodine, tada je ja, i sam udovac i sa četrnaestogodišnjom kćerkom od prve žene, lijepo zaprosim jer je nisam mogao gledati kako se zlopati. Možete po tome prosuditi kolike su bile njene nedaće kad je ona, onako naobražena i lijepo odgojena i ugledna roda, pristala da pođe za me! Ali je pošla! Plakala je i ridala i ruke kršila — ali je pošla! Jer nije imala kud. Razumijete li, razumijete li, milostivi gospodine, šta to znači kad se više nema kud? Ne! To vi još ne razumijete... I punu godinu dana obavljao sam svoju dužnost pošteno i časno i nisam ovo ni pomirisao (tu upre prstom u bocu) jer sam po prirodi osjećajan. Ali ni tako joj nisam mogao ugoditi; a onda sam i namještenje izgubio, i opet ne svojom krivnjom nego zbog kadrovskih promjena, pa sam se odao piću!... Bit će već godina i pol dana kako smo se napokon, nakon potucanja od nemila do nedraga i nebrojenih neprilika, našli u ovoj velebnoj prijestolnici ukrašenoj nebrojenim spomenicima. I ovdje sam dobio namještenje... Dobio ga i ponovo izgubio. Razumijete li? Ovaj put sam ga izgubio svojom krivnjom jer je iz mene provalila moja prokleta ćud... I sad smo podstanari kod gazdarice Amalije Fjodorovne Lipevehzelj, a od čega živimo i čime plaćamo, to vam ne bih znao reći. Stanuju tamo i mnogi drugi pored nas... Pakao, jeza i užas... hm... da... Dotle mi je i kćerka porasla, iz prvog braka, a koliko je samo sirotica pretrpjela, kćerka moja, od maćehe dok nije poodrasla, o tome vam neću ni govoriti. Jer, premda je Katerina Ivanovna puna plemenitih osjećaja, nagla je i razdražljiva dama, učas plane... Jest, molit ću lijepo! Ali, nećemo sad o tome! Kao što i sami možete zaključiti, Sonja nije išla u škole. Pokušao sam prije četiri godine da prođem s njom zemljopis i opću povijest, ali kako baš nisam dobro potkovan, a nisam imao ni poštenih priručnika, jer kakve su one knjižice što sam ih imao... hm... a sad više ni njih nema, tih knjižica, pa se na tome i svršilo cijelo njezino školovanje. Kod perzijskog cara Kira smo stali. Poslije, kad je

već poodrasla, pročitala je nekoliko knjiga ljubavnog sadržaja, a nedavno je dobila od gospodina Lebezjatnikova jednu knjigu, Lewesovu Fiziologiju[4] — znate li možda za nju? — i pročitala je s velikim zanimanjem, čak je i nama čitala odlomke iz nje: to vam je, eto, cijela njezina naobrazba. A sad, da vam, milostivi gospodine, u svoje ime postavim jedno osobno pitanje: što mislite koliko može zaraditi siromašna ali poštena djevojka poštenim radom?... Ni petnaest kopjejaka na dan, gospodine moj, neće zaraditi, ako je poštena i ako nema osobita dara, pa i to samo ako ne digne glavu s posla! Štoviše, državni savjetnik Klopštok, Ivan Ivanovič — jeste li čuli za njega? — ne samo što joj nije do dana današnjeg platio što mu je sašila šest košulja od holandskog platna, nego ju je još uvrijedio i otjerao, zatoptao nogama i obasuo je pogrdama, tobože zato što mu ovratnici nisu sašiveni po mjeri i ukoso mu stoje. A onamo dječica gladuju... A Katerina Ivanovna krši ruke i sve hoda po sobi i crvene joj pjege izbile po obrazima, kao što svagda biva u toj bolesti, i veli: »Živiš kod nas, gotovanko jedna, jedeš i piješ i griješ se,« a vraga pije i jede kad ni dječica po tri dana ne vide korice kruha! Ja sam tada ležao... ama, što da krijem! Ležao sam pijan, molit ću lijepo, i čujem kako Sonja govori (onako pokorna i glasić joj tako krotak... plavokosa je a lice joj uvijek blijedo, mršavo), kaže ona: »Pa zar zbilja, Katerino Ivanovna, da se u tako što upustim?« A ona Darja Francovna, opaka žena i policiji dobro poznata, raspitivala se već tri puta kod gazdarice. »Pa što,« odgovara joj Katerina Ivanovna, onako po-drugljivo, »što imaš čuvati? Baš mi je to neko blago!« Ali ne zamjerite joj, ne zamjerite joj, milostivi gospodine, ne zamjerite joj! Nije bila pri zdravoj pameti kad je to rekla, bila je uzrujana, bolesna i djeca su plakala jer nisu imala što jesti, i više je to rekla da je uvrijedi nego u pravom smislu... Jer, Katerina Ivanovna vam je takve ćudi, i čim se djeca rasplaču, pa makar i od gladi, odmah ih počne tući. I vidim ja, negdje oko šest sati, Sonječka ustala, ogrnula rubac, obukla ogrtač i otišla od kuće, a negdje oko devet se vratila. Došla pa ravno do Katerine Ivanovne i na stol pred nju položi bez riječi trideset rubalja. Ni riječi nije progovorila, ni da je pogleda, samo je uzela naš veliki zeleni rubac od polusukna (imamo takav jedan zajednički rubac, od polusukna), pokrila se njime preko glave i legla

u krevet, okrenula lice zidu, samo joj se ramena i cijelo tijelo neprestance tresu... A ja i dalje sve onako ležim, molit ću lijepo... I onda vidim, mladiću, kako zatim Katerina Ivanovna, isto tako bez riječi, prilazi Sonječkinu krevetu — cijelu je večer do njezinih nogu proklečala, ljubila joj noge, nije htjela ustati, i poslije su obadvije tako zajedno zaspale, zagrljene... obadvije... obadvije... jest, molit ču lijepo... a ja... ja sam dotle pijan ležao, molit ću lijepo.

Marmeladov ušuti kao da ga je izdao glas. Zatim odjednom brže-bolje natoči, popije i hrakne.

— Odonda, gospodine moj — produži nakon kraće šutnje — odonda, zbog jedne nemile zgode i prijave zlonamjernih osoba, čemu je napose pripomogla Darja Francovna, tobože zato što joj nismo iskazali dužno poštovanje, odonda je moja kćerka, Sofja Semjonovna, dužna nositi sa sobom žutu knjižicu, pa nije više mogla ostati kod nas. Jer i gazdarica, Amalija Fjodorovna, nije htjela dopustiti (iako je prije toga i sama pomagala Darji Francovnoj), pa i gospodin Lebezjatnikov... hm... Pa eto, zbog Šonje je i došlo do njegova sukoba s Katerinom Ivanovnom. Iz početka je i sam oblijetao oko Sonječke, a sad se odjednom počeo napuhavati: »Kako da ja,« veli, »ovako prosviješćen čovjek, stanujem u istom stanu s takvom jednom?« A Katerina Ivanovna nije mu dala za pravo, počela se pravdati... pa je tako i došlo do toga... I sad nam Sonječka dolazi najčešće pod večer, pomaže Katerini Ivanovnoj i daje nam koliko može... A stanuje kod krojača Kapernaumova, kod njih je na stanu a Kapernaumov je šepav i mutav, i cijela je ona njegova velika obitelj isto tako mutava. I žena mu je mutava... Svi su u jednoj sobi, ali Sonja ima svoju, sjpregratkom... Hm, da... Siromašan svijet i mutav... da... Čim sam izjutra ustao, obukao sam svoje prnje, podigao ruke prema nebesima i zaputio se do presvijetloga Ivana Afanasjeviča. Poznajete li možda presvijetloga Ivana Afanasjeviča?... Ne poznajete?... E, onda ne poznajete pravednika božjeg! To vam je vosak... vosak pred licem Gospodnjim; jako tajet vosk![5]... Čak su i suzu pustili kad su izvoljeli sve saslušati. »Epa, Marmeladove,« veli, »jednom si već iznevjerio moje nade... Uzet ću te još jedanput na svoju osobnu odgovornost,« baš mi tako veli, »upamti,« kaže, »a sad idi!« Izljubih mu prah pod

nogama, u mislima, naravno, budući mi u zbilji ne bi dali jer su velikodostojnik i čovjek novih državničkih i prosviješćenih shvaćanja; vratim se kući, a kad rekoh da sam opet primljen u službu i da primam plaću, bože, kakvo je to veselje bilo...

Marmeladov opet ušuti od snažna uzbuđenja. Uto upadne s ulice cijela družina pijanaca, već dobro nakresanih, i s ulaza se razlegne svirka unajmljenog vergla i promukao glasić sedmogodišnjeg djeteta koje je pjevalo »Hutorok«[6]. Nastane graja. Krčmar i posluga pozabaviše se pridošlicama. Međutim, Marmeladov nastavi svoje kazivanje ne hajući uopće za njih. Reklo bi se da je već klonuo, ali što mu je piće više udaralo u glavu, to je bivao govorljiviji. Uspomene na nedavni uspjeh u službi kao da ga oživiše i čak mu nekako obasjaše lice. Raskoljnikov ga je pozorno slušao.

— Bilo je to, gospodine moj, prije pet tjedana. Jest... Čim su to doznale Katerina Ivanovna i Sonječka, bože, baš kao da sam se preselio u kraljevstvo božje. Nekad sam ležao kao svinja, a psovke samo pljušte! A sad: na prstima hodaju, djecu umiruju: »Semjon Zaharič se na poslu umorio, odmara se, pst!« Kavom me napajaju prije nego što ću na posao, tuku mi slatko vrhnje. Počele su pravo slatko vrhnje kupovati, čujete li? I otkud su samo skucale jedanaest rubalja i pedeset kopjejaka da me pristojno opreme, to mi nije jasno. Čizme, platneni plastron — predivan, mundir, sve su vam to one sprtljale za jedanaest i pol rubalja — da bolje ne može biti, molit ću lijepo. Vratim se sutradan prvi put s posla kad vidim: Katerina Ivanovna zgotovila dva jela, juhu i usoljenu govedinu sa hrenom, o čemu do tada ni sanjali nismo. Nema vam ona inače nikakvih haljina... ama baš nikakvih, molim lijepo, a sad se najednom spremila kao da će u goste, dotjerala se, i nije da kažete bogzna šta, nego onako, znaju one od ničega sve da stvore: počešljaju se, pa ovratnik kakav čisti nađu, pa orukvice, i kad pogledaš, sasvim druga osoba, i pomladila se i proljepšala. Moja je golubica Sonječka pripomogla samo novčano, jer joj se, veli, ne priliči da neko vrijeme k nama često dolazi, osim možda u sumrak, da je nitko ne vidi. Čujete li vi to, čujete li? Prilegnem ja malo poslije ručka kad tamo, šta mislite, iako se još prije tjedan dana bila grdno posvađala s

gazdaricom, Amalijom Fjodorovnom, Katerina Ivanovna nije odoljela da je ne pozove na kavu.

Dva sata su prosjedile i neprestano nešto šaputale. »Sad je,« veli, »Semjon Zaharič u službi i plaću prima, sam je otišao do presvijetloga i presvijetli je sam izišao pred njega, svima je drugima kazao neka čekaju a Semjona Zaharića je uhvatio za ruku i pored svih njih uveo u kabinet.« Čujete li to, čujete li? »Sjećam se, naravno, vaših zasluga, Semjone Zahariču,« veli, »premda ste bili podložni onoj nerazumnoj slabosti, budući da ste sad dali svoju riječ, a osim toga je ovdje kod nas krenulo sve nizbrdo bez vas (čujte samo čujte!), uzdam se ipak,« veli, »u vašu poštenu riječ,« sve vam je to ona, kažem vam, naprosto iz prsta isisala, ali nikako zbog neke lakoumnosti nego jedino da se pohvali, molit ću lijepo! Pa i sama u sve to vjeruje, zabavlja se sama svojim izmišljotinama, bog bio s njom! I ne zamjeram joj; ne, to joj ne zamjeram!... A kad sam joj prije šest dana prvu svoju plaću, dvadeset tri rublja i četrdeset kopjejaka, netaknutu donio, nazvala me je mališom svojim: »Mališa moj dragi!« veli mi. I to kad smo bili nasamu, molim lijepo, razumijete li? A što ima na meni lijepo, i kakav sam vam ja muž? I još me za obraz uštinula i veli: »Mališa moj dragi!«

Marmeladov ušuti i kanda se htjede nasmiješiti, ali mu se najednom podbradak zatrese. Ipak se obuzda. Ta krčma, taj propalica, pet noći na šlepovima sa sijenom i boca, a u isti mah ta prevelika ljubav prema ženi i obitelji, sve je to dovodilo njegova slušatelja u nedoumicu. Raskoljnikov ga je napeto slušao, ali mu je bilo teško pri duši. Ljutio se na sama sebe što je uopće svratio ovamo.

— Milostivi gospodine, milostivi gospodine! — usklikne Marmeladov pošto se opet pribrao. — Eh, gospodine moj, vama je sve ovo možda smiješno kao i drugima, samo vas uznemiravam svim ovim glupim mizernim pojedinostima iz svog obiteljskog života, ali meni nije do smijeha! Jer sve to sad ponovo proživljavam... I cijeli taj rajski dan u svom životu, i cijelu tu večer, proveo sam u poletnim sanjarijama: naime, kako ću sve to urediti, i dječicu obući, i njoj osigurati mir, i svoju jedinicu kćerku iz sramote vratiti u krilo obitelji... I mnogo, mnogo što drugo... To se valjda može čovjeku oprostiti, gospodine. Međutim, gospodine moj dragi (Marmeladov odjednom

nekako uzdrhta, podigne glavu i zagleda se u svog slušatelja), međutim, već sutradan, nakon svih tih sanjarija (evo, sad će biti tome ravno pet dana), pred večer, s pomoću lukavštine, kao noćni tat, ukradem Katerini Ivanovnoj ključ od škrinje, izvadim ono što je još ostalo od plaće, i evo, molim, pogledajte me lijepo, svi odreda! Peti je dan kako sam otišao od kuće, i tamo me traže, i službi je kraj, i mundir mi leži u krčmi kod Egipatskog mosta, a u zamjenu sam dobio ovu munduru... svemu je kraj!

Marmeladov se lupi šakom po čelu, stisne zube, sklopi oči i snažno se odupre o stol. Ali mu se lice u tili čas naglo izmijeni pa tobože lukavo i nekako drzovito zirne na Raskoljnikova, nasmije se i reče:

— A danas sam bio kod Šonje, išao sam tražiti od nje novaca da razbijem mamurluk! He-he-he!

— Pa je li dala? — dovikne netko sa strane od onih koji su pridošli, dovikne i prasne u grohotan smijeh.

— Evo, baš sam ovo pola litre kupio za njene pare — izusti Marmeladov obraćajući se jedino Raskoljnikovu. — Trideset kopjejaka mi je dala svojim rukama, posljednje što je imala, vidio sam svojim očima... Ništa nije rekla, samo me nijemo pogledala... Tako tek tamo gore, a ne na zemlji... žale ljude, plaču, a ne kore, ne kore! A to još više boli, gospodine, još više boli kad ne kore!... Trideset kopjejaka, jest, molim lijepo. A i njoj bi sad dobro došli, je l' da? Pa što vi mislite, gospodine dragi? Ona sad mora paziti na čistoću. A ta čistoća stoji para, ta posebna čistoća, razumijete li? Razumijete? Pa, recimo, treba kupiti neke pomade, ne može opet bez toga, molim lijepo; pa suknje uštirkane, pa cipelice neke zgodne, nešto ekstra, da može nožice pokazati kad mora prekoračiti lokvu. Razumijete li, razumijete valjda, gospodine, što znači ta čistoća? Eto, vidite, a ja, njen rođeni otac, izdrančio od nje tih trideset kopjejaka da razbijem mamurluk! I pijem, molim lijepo!... I već sam ih zapio!... E pa, tko bi još ovako nekog kao što sam ja požalio? A? Je l vam sad žao, gospodine, mene, il nije? Recite, gospodine, je l vam žao il nije? He-he-he-he!

Htjede opet natočiti, ali više nije imao što. Boca je bila prazna.

— A što da te žali? — dovikne gazda koji se opet našao uz njih.

Razlegne se smijeh, pa i psovke. Smijali su se i psovali i oni što

su ga slušali i oni što ga nisu slušali, nego, tek onako, promatrali bivšeg činovnika.

— Zali! Zašto da me žali! — zavapi najednom Marmeladov ustajući ispružene ruke, upravo obasjan nadahnućem, kao da je samo čekao da čuje te riječi. — Što da me žali, kažeš? Tako je! Nema me što žaliti! Raspeti me treba, raspeti na križ, a ne žaliti! Pa dobro, raspni me, suce, raspni, a kad me raspneš, požali me! Onda ću i sam poći na raspeće jer ne žudim za veseljem, nego za jadima i suzama!... Misliš li ti, trgovce, da sam ovo tvoje piće u slast popio? Jade, jade sam tražio na dnu ove boce, jade i suze, i okusio sam ih i našao; ali požalit će nas onaj koji je sve požalio i koji je sve i sva razumio, on jedini, a on je baš sudac. Doći će na sudnji dan i zapitati: »A gdje je kćerka što sebe žrtvova maćehi opakoj i sušičavoj, djeci tuđoj i malodobnoj? Gdje je kćerka što se smili na oca svojega zemaljskog, pijanduru odurnu, ne libeći se zvjerstva njegova?« I kazat će joj! »Hodi! Oprostio sam ti već jedanput... Oprostio sam ti jedanput... Opraštaju ti se i sad grijesi tvoji mnogi, zato što si mnogo voljela...« I oprostit će mojoj Šonji, oprostiti, znam već da će joj oprostiti... To sam maloprije, kad sam bio kod nje, u srcu osjetio!... I svima će presuditi i oprostiti, i dobrima i zlima, i mudrima i poniznima... I kad svrši sa svima, onda će i nama prozboriti: »Izlazite,« reći će, »i vi! Izlazite, pijanice, izlazite, slabići, izlazite, sramotnjaci!« I svi ćemo izaći, bez stida, i stat ćemo pred njega. I kazat će nam: »Svinje ste vi, obličja zvjerskog i kova njihova; ali dođite i vi!« I prozborit će oni mudri, prozborit će oni razumni: »Gospodine! Rašta ove primi?« I kazat će im: »Zato ih primih, mudraci, zato ih primih, razumnici, što ni jedan od njih nije sebe držao ovoga dostojnim...« I raširit će prema nama ruke svoje a mi ćemo pasti ničice... i proplakat ćemo... i sve ćemo shvatiti! Tada ćemo sve shvatiti!... I svi će shvatiti... i Katerina Ivanovna... i ona će shvatiti... Gospodine, dođi kraljevstvo tvoje!

I klone na klupu, iscrpljen i iznemogao, ne gledajući ni u koga, kao da je zaboravio na sve oko sebe, i duboko se zamisli. Njegove su riječi izazvale stanovit dojam; načas je nastala šutnja, ali se ubrzo opet razlegoše smijeh i psovke:

— Mudrijaš!

— Zapleo se u lažima!

— Činovnik!

I tako redom.

— Hajdemo, gospodine — odjednom će Marmeladov pridižući glavu i obraćajući se Raskoljnikovu. — Otpratite me do kuće... Kozeljevljeva kuća, u dvorištu. Vrijeme je... da se vratim Katerini Ivanovnoj...

Raskoljnikov je već odavno želio otići; a svakako je kanio i pomoći čovjeku. Pokazalo se da je Marmeladov kudikamo slabiji na nogama nego na jeziku, pa se svom težinom oslonio na mladića. Do kuće je njegove bilo dvjesta-trista koraka. Što su se vise primicali kući, to su pijanca više obuzimali strah i smetenost.

— Ne bojim se ja sada Katerine Ivanovne — mrmljao je uzrujano — niti toga što će me za kosu čupati. Kakva kosa!... Baš me briga za kosu! Kad vam kažem! I bolje da me počupa, ma ne bojim se ja toga... ja se... očiju njenih bojim... jest... očiju... I crvenih se pjega na obrazima bojim... i onda se još i njezina disanja bojim... Jesi li vidio kako takvi bolesnici dišu... kaci su uzrujani? I dječjeg se plača bojim... Jer, ako ih Sonja nije nahranila, onda... ne znam šta ču! Ne znam! A udaraca se ne bojim... Znaj, gospodine, da me takvi udarci ne samo ne bole nego da i uživam u njima... Jer bez toga više i ne mogu. Bolje je tako. Neka me istuče, neka se iskali... bolje je tako... A evo i kuće, Kozeljevljeve kuće. Bravara, Nijemca, bogataša... vodi me!

Uđoše iz dvorišta u kuću i popeše se na treći kat. Stube su bivale, što dalje, to mračnije. Bilo je već gotovo jedanaest sati i, premda u to doba nije u Petrogradu još prava noć, na vrhu stubišta bijaše vrlo mračno.

Mala čađava vrata na kraju stuba, na samu vrhu, bijahu otvorena. Krnjadak svijeće osvjetljavaše sirotinjsku sobu dugačku desetak koraka. Sve bijaše razbacano i u neredu, napose kojekakve dječje prnje. Najdalji kut bijaše zastrt poderanom plahtom. Iza nje je zacijelo stajala postelja. U samoj sobi bijahu svega dva stolca i divan presvučen voštanicom, sav izderan, a ispred njega stajaše stari kuhinjski stol od jelovine, neobojen i ničim nepokriven. Na rubu stola dogorijevaše krnjadak lojanice u željeznu svijećnjaku. Bilo je očito da Marmeladovljevi stanuju u zasebnoj sobi, ne samo u jednom njenu dijelu, ali je soba bila prolazna. Vrata što su vodila u druge prostorije

ili ćelije, na koje je bio razdijeljen stan Amalije Lipevehzelj, bijahu odškrinuta. Odande dopirahu graja i vika. Kikot. Reklo bi se da se kartaju i piju čaj. Gdjekad bi pala i koja paprena riječ.

Raskoljnikov odmah prepozna Katerinu Ivanovnu. Bijaše to strašno mršava žena, tanka, povisoka i skladno građena, još i sad divne kestenjaste kose, a obrazi joj zaista bijahu osuti crvenim pjegama. Hodala je gore-dolje po svojoj maloj sobi, ruku stisnutih na prsima, ispucalih usana, dišući nepravilno i isprekidano. Oči joj bijahu užagrene kao u vrućici, ali pogled joj bijaše oštar i ukočen. Bolno se doimalo to sušičavo i uzbuđeno lice pri posljednjim zrakama krnjatka svijeće što su treperile na njemu. Raskoljnikovu se učini da joj nije više od trideset godina, zaista joj Marmeladov nije bio par... Nije čula ni opazila došljake; reklo bi se da je nekako zanesena, da niti što čuje niti što vidi. U sobi je bilo zagušljivo, ali nije bila otvorila prozor; sa stubišta je zaudaralo, ali ulazna vrata nisu bila zatvorena; iz unutarnjih prostorija, kroz odškrinuta vrata, kuljali su oblaci duhanskog dima i kašljala je, ali vrata nije zatvorila. Mlađa djevojčica od pet-šest godina spavala je na podu, nekako sjedećki, skvrčena, žarivši glavu u divan. Dječak, godinu dana stariji od nje, sav se tresao u kutu od plača. Bit će da je maloprije dobio batina. Starija djevojčica od svojih devet godina, povisoka i tanka kao trlica, samo u nekoj bijednoj i posvema poderanoj košuljici i sa starom poluplatnenom pelerinicom prebačenom preko golih ramena, sašivenom zacijelo prije dvije-tri godine jer joj nije dopirala ni do koljena, stajala je u kutu uz malog brata i držala mu oko vrata svoju dugačku ruku suhu kao šibica. Kao da ga umiruje, nešto mu je šaputala i kojekako obuzdavala da opet ne zacmizdri, a u isto je vrijeme u strahu pratila mater svojim krupnim, prekrupnim tamnim očima koje su se doimale još krupnije na onom njenom mršavom i zaplašenom licu. Marmeladov nije ni ušao u sobu nego je na samim vratima kleknuo, a Raskoljnikova je gurnuo preda se. Kad je opazila neznanca, žena je rastreseno zastala pred njim, načas se prenula i kao da se upitala: zašto li je ovaj ušao? Ali bit će da je odmah pomislila da on ide u one druge sobe jer je njihova soba bila prolazna. Pošto je to zaključila, nije se više ni obazirala na njega nego je pošla do ulaznih vrata da ih zatvori. Iznenada vrisne kad ugleda muža kako kleči na samom pragu.

— A! — krikne izbezumljeno. — Vratio se! Razbojnice! Izrode!... A gdje su ti novci? Što ti je ostalo u džepu, pokazuj! I odijelo drugo! Gdje ti je ono odijelo? Gdje su novci? Govori!...

I uze ga pretresati. Marmeladov je odmah poslušno i pokorno raširio ruke da bi joj olakšao pretraživanje džepova. Nigdje ni kopjejke.

— Gdje su ti novci? — vikaše ona. — O, bože, pa valjda nije sve zapio! Pa dvanaest je rubalja još bilo u škrinji!...

I najednom ga u bijesu zgrabi za kosu i uvuče u sobu. Marmeladov joj je sam olakšavao posao vukući se ponizno za njom na koljenima.

— I u ovome vam ja uživam! Ni ovo mene ne boli, da-pače, upravo mi go-di, mi-lo-sti-vi go-spo-di-ne — uzvikivao je dok ga je drmala vukući ga za kosu, tako da je jednom čak udario čelom o pod. Dijete što je spavalo na podu probudi se i zaplače. Dječak u kutu ne mogaše se svladati, uzdrhta i pohrli do sestre strašno uplašen, gotovo kao da ga je spopala kakva bolest. Starija djevojčica, onako bunovna, drhtala je kao prut na vodi.

— Zapio je! Sve je zapio, sve! — vikala je jadnica od očaja. — I odijelo je drugo na njemu! A ovi ovdje gladni, gladni! (Kršila je ruke pokazujući na djecu.) Uh, prokleta li života! A vas, zar vas nije sramota — navali odjednom na Raskoljnikova. — Ravno iz birtije! Jesi li pio s njim? I ti si pio s njim! Napolje!

Mladić se požuri da ode bez riječi. Uto su se još i unutarnja vrata bila širom otvorila i na njima se pomolilo nekoliko znatiželjnika. Izvirivahu drske nasmijane glave pokrivene kapicama, s cigaretama i lulama u zubima. Pojaviše se spodobe u kućnim haljecima, posve razdrljene, raskomoćene do nepristojnosti, poneki su držali karte u rukama. Osobito su se slatko smijali kad je Marmeladov, dok ga je žena vukla za kosu, vikao da uživa u tome. Počeli su čak ulaziti u sobu; napokon zaori zloslutna cika: to je krčila sebi put sama Amalija Lipevehzelj da uspostavi red na svoj način i da po stoti put uplaši sirotu ženu prostačkim nalogom da se već sutra pokupi iz stana. Raskoljnikov je na odlasku još stigao turiti ruku u džep, zagrabiti nešto od sitniša koji su mu u krčmi bili uzvratili kad je razmijenio rubalj i neprimjetno ih ostaviti na prozorčiću. Poslije se, kad je već bio na stubištu, predomislio i umalo što se nije vratio.

»Ma kakvu sam to opet budalaštinu napravio,« pomisli. »Imaju oni ipak Šonju, a meni je i samom potreban novac.« Ali zaključi da sad više ne može uzeti taj novac i da ga ionako ne bi više uzeo, pa odmahne rukom i pođe kući. »Pa i Šonji treba za pomade,« nastavi u sebi hodajući po ulici i jetko se osmjehujući. »Skupo je košta ta čistoća... Hm! A možda će Sonječka danas i sama bankrotirati jer je to uvijek riskantan posao, lov na skupocjenu divljač... kopanje zlata... pa bi mogli svi ostati praznih šaka sutra bez mojih para... Pazi ti Šonje! Ipak, kakav su tu zlatni rudnik iskopali! I iskorištavaju ga! Još ga kako iskorištavaju! I navikli se. Pustili koju suzu i navikli se. Na sve se čovjek, podlac, navikne!«

I zamisli se.

— E, a što ako sam slagao — ote mu se odjednom — ako zaista čovjek, uopće čovjek, naime cijeli ljudski rod, nije podlac, onda znači da su sve ostalo predrasude, puke izmišljene bojazni, i da nema nikakvih zapreka i da tako i treba da bude.

III

Sutradan se, nakon nemirna sna koji ga nije okrijepio, probudio prilično kasno. Probudio se žučljiv, raspaljiv i pakostan i kivno se ogledao po svojoj sobici. Bijaše to majušna prostorijica, pet-šest koraka dugačka, neobično jadna, s onim svojim žućkastim, prašnim tapetama, odlijepljenim na mnogim mjestima od zida, i toliko niska da se malo viši čovjek osjećao u njoj tjeskobno, te mu se sve nekako činilo da će udariti glavom o strop. Kakva soba, takvo i pokućstvo: tri stara stolca, prilično trošna, u kutu obojen stol na kojem ležaše nekoliko bilježnica i knjiga; već po tome koliko su bile zaprašene vidjelo se da ih odavno nije ničija ruka taknula; i napokon glomazna sofa, nekoć presvučena cicom a sad sva izderana, zapremala je gotovo cijeli zid i pola širine cijele sobe te služila Raskoljnikovu kao postelja. Često je spavao na njoj onakav kako se zatekao, ne svlačeći se, bez plahte, i pokrivao se svojim starim, otrcanim studentskim ogrtačem i stavljao pod glavu mali jastuk, a pod njega podmetao sve što je imao od rublja, čistog i prljavog, da mu uzglavlje bude što više. Pred sofom je stajao stolić.

Teško da bi se čovjek mogao gore zapustiti i zanemariti; ali Raskoljnikovu je to u njegovu dotadašnjem raspoloženju čak i godilo. Potpuno se bio povukao iz svijeta, kao kornjača u svoj oklop, pa se jedio i grčio čak i kad bi ugledao lice služavke koja je bila dužna da ga dvori te je kadikad zavirivala u njegovu sobu. Tako to biva kod nekih monomana koji sve misli usredotoče na jedno. Gazdarica mu je već prije dva tjedna bila prestala davati hranu, a njemu nije ni na pamet palo da porazgovara s njom, iako nije uopće ručavao. Nastasja, kuharica i gazdaričina jedina sluškinja, bila je donekle i zadovoljna što im je podstanar tako raspoložen i potpuno mu je prestala pospremati i mesti sobu, samo bi onako, jedanput na sedmicu, iznebuha, uzela metlu u ruke. I sad ga je ona probudila.

— Diž se, šta spavaš! — vikne nad njim. — Prošlo je devet. Donijela sam ti čaj; oš li čaja? Mora da si izgladnio?

Podstanar otvori oči, strese se i prepozna Nastasju.

— Je li to čaj od gazdarice? — zapita pridižući se na sofi polako i kao da mu je zlo.

— Ma kakve gazdarice!

I postavi pred njega svoj napukli čajnik, s već prokuhanim, slabim čajem, i doda mu dva žuta komadića šećera.

— De, Nastasja, uzmi, molim te — reče joj pošto prekopa po džepu (spavao je opet obučen) i izvadi šačicu bakrenjaka — i donesi mi pogačicu. I kupi mi kod kobasičara bar malo kobasice, one jeftinije.

— Pogačicu ću ti sad odma donijet, a ne bi li mjesto kobasice šči? Dobar je šči, od jučer. Još sam ti ga jučer spremila, ali si se kasno vratio. Dobar je šči.

Kad mu je donijela šči i on ga se prihvatio, Nastasja sjede do njega na sofu i rasprede. Bila je sa sela i vrlo brbljava.

— Praskovja Pavlovna oče da te tuži policiji — reče mu.

On se namrgodi.

— Policiji? Sta opet hoće od mene?

— Ne plaćaš joj a s kvartira nikako da odeš. Zna se šta oće.

— E, još mi je samo tog vraga trebalo — promrsi on škrgućući zubima. — Ma to mi je sad... došlo baš u nezgodan čas... Budala je ona — nadoveže glasno. — Danas ću otići do nje da porazgovaramo.

— Budala je, budala, ko što sam i ja budala, a što ti, taki mudrac, ležiš tu ko klada i nikakve fajde od tebe? Prije si, veliš, išo djecu učit, a što sad ništa ne radiš?

— Radim... — odvrati Raskoljnikov nevoljko i osorno.

— A šta radiš?

— Svoj posao...

— Kaki poso?

— Mislim — odgovori on ozbiljno nakon kraće šutnje.

Nastasja se naduši smijati. Bila je smiješljiva i, kad bi je tko

nasmijao, smijala se nečujno, ljuljajući se i tresući cijelim tijelom sve dok joj se ne bi i samoj smučilo.

— A jesi l puno para smislio? — jedva nekako protisne naposljetku.

— Kad nemaš cipela, ne možeš ni djecu učiti. Ma pljujem ja na sve to.

— Ne pljuj u izvor!

— Za djecu se plaća u sitnom. A što možeš s kopjejkama? — produži on nerado, kao da odgovara nekim svojim mislima.

— A ti bi odma cijeli kapital?

On je čudno pogleda.

— Da, cijeli kapital — odgovori odlučno, nakon kraće šutnje.

— De ti rade polakše, da me ne prepadneš; straota je ovo! Je l da idem po pogačicu il ne?

— Kako hoćeš.

— Da, zbilja, zaboravila sam ti reć! Došlo ti pismo jučer dok tebe nije bilo.

— Pismo! Za mene! Od koga?

— Šta ja znam od koga. Dala sam poštaru tri kopjejke od svojih para. Oćeš mi vratit, valjda?

— Ama, donesi ga, donesi, ako boga znaš! — vikne Raskoljnikov neobično uzbuđeno. — O, bože!

Začas mu se pismo nađe u rukama. Tako je: od majke je, iz

R... ske gubernije.[7] Čak je i problijedio dok ga je uzimao u ruke. Već odavno nije primao nikakvih pisama, ali mu se sad još zbog nečega drugog steglo srce.

— Nastasja, odlazi, ako boga znaš; evo ti te tvoje tri kopjejke, samo idi što prije, za ime božje!

Pismo mu jc podrhtavalo u rukama; nije ga htio pred njom otvarati: želio je ostati nasamu s tim pismom. Kad je Nastasja izišla, brže-bolje ga prinese usnama i poljubi; zatim je još dugo gledao rukopis na adresi, onaj poznati i dragi sitni, iskošeni rukopis svoje majke koja ga je nekoć učila čitati i pisati. Skanjivao se; kao da se čak pribojavao nečega. Napokon otvori omotnicu: pismo je bilo veliko i debelo, težilo je oko dvadeset pet grama; dva velika arka bijahu sitno, sitno ispisana.

»Dragi moj Rodja,« pisala mu je majka, »evo već više od dva mjeseca kako nisam s tobom u pismu razgovarala. Zbog toga sam patila i poneku noć nisam mogla ni oka sklopiti misleći na te. Ali sigurno mi nećeš zamjeriti zbog te moje prisilne šutnje. Ti znaš koliko te volim; mi imamo samo tebe, ja i Dunja, ti si nam sve, sva nada, uzdanica naša. Da znaš kako mi je bilo kad sam doznala da si još prije nekoliko mjeseci prestao studirati jer se nemaš čime uzdržavati, i da si ostao bez instrukcija i ostalih poslova. A kako sam ti ja mogla pomoći sa svojih sto dvadeset rubalja godišnje mirovine? Onih petnaest rubalja koje sam ti poslala prije četiri mjeseca uzajmila sam bila, kao što i sam znaš, na račun te iste mirovine, od našeg trgovca ovdašnjeg Afanasija Ivanoviča Vahrušina. To je dobar čovjek i bio je prijatelj još tvog pokojnog oca. Ali, kako sam mu ustupila pravo da prima moju mirovinu, morala sam čekati dok se ne namiri dug, a to se tek sad dogodilo, tako da ti za sve ovo vrijeme nisam mogla ništa poslati. Ali sad, bogu hvala, mislim da ću ti moći opet nešto poslati, i uopće se sad možemo čak pohvaliti dobrom srećom pa hitam da ti to javim. Ponajprije, možeš li uopće zamisliti, dragi Rodja, da sestra tvoja evo već mjesec i pol dana živi ovdje sa mnom i da se više nećemo ni rastajati? Slava tebi, Gospode, došao je kraj i njenim mukama, ali da ti ispripovjedim sve po redu, da čuješ kako je sve to bilo i što smo do sada od tebe tajile. Kad si ono prije dva mjeseca čuo od nekoga kako Dunja mora svašta podnositi u kući gospode Svidrigajlovih, pa si tražio od mene da te točno izvijestim o svemu tome — sto sam ti mogla tada odgovoriti? Da sam ti napisala svu istinu, zacijelo bi sve ostavio i makar i pješice došao k nama jer ti poznajem ćud i osjećaje, ne bi dao da ti vrijeđaju sestru. I sama sam

bila očajna, ali što sam mogla? Ni ja nisam još tada znala svu istinu. A najveća je nevolja bila u tome što je Dunječka, kad je lani stupila kod njih u službu kao guvernanta, predujmila cijelu stotinu — rubalja, pod uvjetom da joj se svaki mjesec odbija od plaće, pa nije mogla ostaviti namještenje prije nego što podmiri cijeli dug. A tu je svotu (sad ti mogu sve to razjasniti, predragi moj Rodja) predujmila ponajviše zato da bi mogla poslati tebi šezdeset rubalja, koji su ti tada bili onoliko potrebni i koje si dobio od nas lanjske godine. Mi smo te tada prevarile, napisale smo ti da je to od Dunječkine ranije ušteđevine, ali to nije bilo istina, a sad ti javljam pravu istinu jer se sad iznenada sve promijenilo, voljom Božjom, nabolje, pa i da znaš koliko te Dunja voli i kakvo je u nje zlatno srce. Gospodin Svidrigajlov se isprva zaista držao prema njoj vrlo osorno, bio je neuljudan i podrugivao joj se za stolom... Ali ne želim se sad upuštati u sve te nemile pojedinosti da se ne uzrujavaš bez potrebe, sad kad je već sve svršeno. Ukratko, uza sve dobro i plemenito postupanje Marfe Petrovne, supruge gospodina Svidrigajlova, i ostalih ukućana, Dunječki je bilo vrlo teško, pogotovo kad je gospodin Svidrigajlov, po svojoj staroj pukovnijskoj navadi, bio pod vlašću boga Bakha. Ali što se poslije pokazalo? Zamisli, taj se luđak bio već odavno pomamio za Dunjom, ali je to neprestano krio pod krinkom osornosti i prezira prema njoj. Možda se i sam stidio i zgražao uviđajući da je već čovjek u godinama i otac obitelji, a ovamo gaji tako lakoumne nade, pa se valjda i protiv svoje volje srdio na Dunju. A može biti i da je svojim osornim držanjem i porugama želio samo prikriti od drugih pravu istinu. Ali na kraju se nije više mogao suzdržati i drznuo se da otvoreno iznese Dunji svoju gnusnu ponudu obećavajući joj kojekakve nagrade, pa i da će sve ostaviti i pobjeći s njom u neko drugo selo ili možda čak u inozemstvo. Neće ti biti teško zamisliti sve njene muke! Nije mogla odmah napustiti mjesto, ne samo zbog novčanog duga nego i iz obzira prema Marfi Petrovnoj, koja bi najednom mogla posumnjati u nju, te bi tako mogla izazvati razdor u obitelji. Pa i za Dunječku bi to bio velik skandal; ne bi se lako izvukla. Bilo je tu i mnogo drugih razloga tako da se Dunja nikako nije mogla nadati da će se prije šest mjeseci iskobeljati iz te grozne kuće. A ti, naravno, znaš Dunju, znaš kako je pametna i kakav je čelik-značaj! Dunječka može mnogo toga podnijeti, pa i u najtežim prilikama umije

naći u sebi toliko plemenitosti da ne klone duhom. Nije čak ni meni pisala o svemu tome, da me ne uznemiri, iako smo se često dopisivale. I neočekivano je došlo do raspleta. Marfa Petrovna je slučajno čula kako njen muž u vrtu nagovara Dunječku, ali je sve pogrešno shvatila i za sve je okrivila nju, misleći da je od nje sve poteklo. Odmah se tu u vrtu među njima odigrala strašna scena: Marfa Petrovna je čak udarila Dunju, nije htjela ništa da čuje, nego je samo vikala cijeli sat i napokon zapovjedila da odmah odvezu Dunječku k meni u grad na običnim seljačkim taljigama, na koje su pobacali sve njezine stvari, rublje, haljine, sve onako kako su zatekli, ni svezano ni složeno. A baš je udario pljusak i Dunja se, onako uvrijeđena i osramoćena, morala voziti sa seljakom punih sedamnaest vrsta na otvorenim taljigama. Pomisli sad što sam ti mogla odgovoriti na pismo koje sam dobila od tebe prije dva mjeseca, i o čemu sam ti mogla pisati? Bila sam očajna; istinu ti nisam smjela javiti jer bi onda bio vrlo nesretan, ojađen i ozlojeđen, a što bi mogao sam učiniti? Još bi mogao sebe upropastiti, a i Dunječka mi je branila; a da opet pismo ispunim tricama i da pišem o koječemu, dok mi je na duši onakav jad, nisam mogla. Cijeli mjesec dana kolale su kod nas po gradu priče o toj nemiloj zgodi i dotle je bilo već došlo da ni u crkvu nisam mogla ići s Dunjom od prezirnih pogleda i šaputanja; pa čak se i naglas pred nama o tome govorilo. Svi se znanci odbili od nas, nitko nas više nije ni pozdravljao, i pouzdano sam doznala da su nam trgovački pomoćnici i neki pisari htjeli nanijeti grdnu uvredu tako da nam namažu katranom kućna vrata, pa su kućevlasnici počeli zahtijevati od nas da se iselimo. Svemu je tome kumovala Marfa Petrovna koja je uspjela okriviti i ocrniti Dunju po svim kućama. Ona se poznaje ovdje kod nas sa svima a tog je mjeseca svaki čas dolazila u grad. Kako je prilično brbljava te rado priča o svojim obiteljskim prilikama, a osobito se rado svima i svakome tuži na svog muža, što nije nimalo lijepo, rastrubila je za kratko vrijeme tu nemilu zgodu ne samo po gradu nego i po cijelom kotaru. Ja sam se razboljela, ali je Dunječka bila čvršća od mene, da si samo vidio kako je sve to podnosila i još mene tješila i bodrila! Anđeo je ona! Ali, milošću Božjom, našim je mukama došao kraj: gospodin Svidrigajlov se predomislio i pokajao, vjerojatno se sažalio na Dunju i iznio Marfi Petrovnoj nepobitne i

bjelodane dokaze o posvemašnjoj Dunječkinoj nevinosti, naime: pismo koje je Dunja još prije nego što ih je Marfa Petrovna zatekla u vrtu bila prisiljena da mu napiše i uruči, kako bi izbjegla osobnim objašnjavanjima i tajnim sastancima što ih je on zahtijevao od nje. To je pismo nakon Dunječkina odlaska bilo ostalo u rukama gospodina Svidrigajlova. U njemu ga je ona žestoko i vrlo ogorčeno pokudila upravo zbog njegova nedostojnog vladanja prema Marfi Petrovnoj, upozoravajući ga da je otac i da ima svoju obitelj i da je, najposlije, gnusno od njega što muči i imesrećuje djevojku koja je ionako već nesretna i nezaštićena. Jednom riječju, dragi Rodja, to je pismo tako čestito i ganutljivo napisano da sam jecala dok sam ga čitala, pa ni sad ga ne mogu čitati bez suza. Osim toga, u Dunjinu je korist svjedočila napokon i služinčad koja je znala i vidjela kudikamo više nego što je mislio sam gospodin Svidrigajlov, kao što to obično i biva. Marfa Petrovna je bila upravo preneražena i »ponovo dotučena«, kao što nam je sama priznala, ali se zato potpuno uvjerila u Dunječkinu nevinost i odmah je sutradan, u nedjelju, otišla ravno u stolnu crkvu i plačući na koljenima molila Bogorodicu da joj dade snage da podnese ovu novu kušnju i obavi svoju dužnost. Zatim se ravno iz crkve, nikome se ne svraćajući, dovezla k nama i sve nam ispripovjedila. Gorko je plakala i, iskreno se kajući, grlila i molila Dunju neka joj oprosti. I nakon toga je, ne časeći ni časa, ravno od nas krenula po svim kućama u gradu i kotaru i posvuda sve najljepše govorila o Dunječki, lijući suze, i ponovo sve uvjerila u njezinu nevinost i u njene plemenite osjećaje i vladanje. Štoviše, svima je pokazivala i naglas čitala Dunječkino vlastoručno pismo gospodinu Svidrigajlovu i davala da ga čak i prepisuju (što mi se čini već pretjeranim). Tako je morala nekoliko dana za redom obilaziti sve u gradu jer su se jedni našli uvrijeđeni što je drugima dala prednost, pa je uvela redoslijed tako da su je u svakoj kući unaprijed čekali i svi su znali da će toga i toga dana Marfa Petrovna tamo i tamo čitati pismo, a za svako bi se čitanje opet okupili čak i oni koji su već nekoliko puta redom čuli pismo, i kod sebe i u drugim kućama. Ja mislim da je tu mnogo, mnogo šta bilo pretjerano; ali je Marfa Petrovna takve ćudi. Kako bilo da bilo, potpuno je sprala ljagu s Dunječke i sva je gnusoba te sablazni pala kao neizbrisiva sramota na njena muža, kao na glavnog krivca, tako da mi ga je čak došlo i

žao; odveć su okrutno postupili s tim luđakom. Dunju su odmah počeli pozivati u neke kuće da daje satove, ali je ona to odbila. Uopće su joj svi odjednom počeli iskazivati osobito poštovanje. Sve je to uglavnom pridonijelo i tome da se zbije neočekivan događaj zbog kojeg se sad, moglo bi se reći, mijenja cijela naša sudbina. Znaj, dragi Rodja, da je Dunja zaprošena i da je već i isprošena, o čemu upravo hitam da te izvijestim. I premda nismo tebe pitali za savjet, nećeš se vjerojatno ljutiti ni na mene ni na svoju sestru, jer ćeš i sam iz svega skupa razabrati da nismo mogle čekati i odgađati odluku dok ne dobijemo od tebe odgovor. A ne bi ni mogao sve točno procijeniti kad nisi ovdje. Dogodilo se to ovako. On je već dvorski savjetnik[8], zove se Petar Petrovič Lužin, i u rodu je s Marfom Petrovnom koja je mnogo svemu ovome pridonijela. Najprije je preko nje izrazio želju da se upozna s nama, pa smo ga primili, kao što je red, ponudili ga kavom, a sutradan nam je poslao pismo u kojem je vrlo uljudno iznio svoju ponudu i zamolio za hitan i konačan odgovor. Poslovan je čovjek i ima mnogo posla i žuri se u Petrograd pa mu je svaki trenutak dragocjen. Dakako da smo u prvi mah bile vrlo iznenađene jer se sve to zbilo suviše brzo i neočekivano. Mislile smo i premišljale zajedno cijelog tog dana. Čovjek je pouzdan i imućan, služi na dva mjesta i već ima svoj kapital. Već mu je doduše četrdeset pet godina, ali je prilično ugodne vanjštine i još se može svidjeti ženama, pa i inače je neobično ozbiljan i pristojan, samo što je malko mrgodan i nekako uznosit. Ali možda se to samo tako čini na prvi pogled. I upozoravam te, dragi Rodja, kad se budeš s njim vidio u Petrogradu, a to će biti uskoro, nemoj o njemu suditi odveć naglo i naprečac, kao što obično sudiš, ako ti se štogod na njemu ne svidi na prvi pogled. Kažem ti ovo za svaki slučaj, premda sam uvjerena da će učiniti na tebe povoljan dojam. A, osim toga, da bi se ne znam koji čovjek upoznao, treba mu pristupiti pažljivo i obzirno kako se ne bi zapalo u pogrešku i steklo kakvu predrasudu koju je poslije neobično teško popraviti i otkloniti. Petar Petrovič je, sudeći bar po mnogim znacima, neobično čestit čovjek. Kad nas je prvi put posjetio, kazao nam je da je praktičan čovjek, ali da u mnogo čemu pristaje, kao što je sam rekao, »uz shvaćanja naših mlađih naraštaja« i da je neprijatelj svih predrasuda. I još je štošta kazao jer

je, čini se, pomalo tašt i voli da ga drugi slušaju, ali to gotovo da i nije mana. Ja, dakako, nisam bogzna što shvatila, ali mi je Dunja kazala da nije doduše osobito naobražen, ali da je pametan i, čini se, dobar. Znaš ti, Rodja, kakva je tvoja sestra. To ti je čvrsta, razborita, strpljiva i velikodušna djevojka, ali vatrena srca, što sam odavno uočila kod nje. Naravno, tu ni s njene ni s njegove strane nema neke osobite ljubavi, ali Dunja nije samo pametna djevojka nego je u isti mah i plemenito stvorenje, pravi anđeo, i smatrat će za svoju dužnost da usreći muža koji će se sa svoje strane brinuti za njenu sreću, o čemu zasad nemamo mnogo razloga da sumnjamo, iako valja priznati da smo sve skupa obavili navrat-nanos. Osim toga je to vrlo promišljen čovjek pa će, naravno, i sam uvidjeti da će mu sreća u braku biti utoliko pouzdanija ukoliko Dunječka bude s njim sretnija. A što ima nekih razlika u naravi, nekih starih navika pa čak i neslaganja u mišljenjima (bez čega ne može biti ni u najsretnijim brakovima), Dunja mi je, što se toga tiče, sama rekla da se uzda u sebe, da se zbog toga ne treba zabrinjavati i da ona može svašta podnijeti, pod uvjetom da sve ostalo bude pošteno i pravo. I meni se on, na primjer, učinio isprva nekako otresit, ali možda je to zato što je čovjek neposredan, štoviše, sigurno je tako. Na primjer, kad nas je drugi put posjetio, kad je već bio dobio naš pristanak, spomenuo je u razgovoru kako je već i prije, dok nije poznavao Dunju, bio nakanio da uzme samo poštenu djevojku, ali bez miraza, i to bezuvjetno djevojku koja je već iskusila neimaštinu; objasnio je kako je to zato što muž ne smije ništa dugovati ženi, i kako je kudikamo bolje da žena smatra muža za svoga dobročinitelja. Moram dodati da je on to rekao malo blaže i ljubeznije nego što sam to ja ovdje napisala, jer sam zaboravila onaj pravi izraz, i sjećam se samo te njegove misli, a osim toga nije to nipošto rekao navlaš nego se očito izlanuo, onako, u žaru razgovora, tako da je čak poslije nastojao to ispraviti i ublažiti; ipak mi se to učinilo nekako malo preoštrim i to sam poslije rekla Dunji. Dunja mi je, međutim, čak srdito odvratila da ‚same riječi ne znače ništa’, što je, naravno, istina. Prije nego što se odlučila, Dunječka nije cijele noći oka sklopila i, misleći da ja spavam, ustala je iz kreveta i cijele noći hodala gore-dolje po sobi; napokon je klekla i dugo se i gorljivo molila pred ikonom, a ujutro mi je kazala da se odlučila.

Već sam ti spomenula da se Petar Petrovič upravo sprema u Petrograd. Ima tamo nekih važnih poslova i želi otvoriti u Petrogradu odvjetničku pisarnicu. Već se odavno bavi posredovanjem u vezi s kojekakvim molbama i tužbama i baš je neki dan dobio jednu veliku parnicu. Mora u Petrograd i zato što ima neki važan posao na vrhovnom sudu. Stoga može i tebi, dragi Rodja, biti od velike koristi, u svemu i svačemu; ja i Dunja smo se složile da bi ti već od današnjeg dana mogao sasvim lijepo započeti svoju buduću karijeru i držati da ti je sudbina već jasno određena. O, kad bi bar tako bilo!! Bila bi to takva sreća da se ne bi mogla smatrati ni za što drugo nego za izravnu milost Svevišnjega. Dunja samo o tome sanjari. Već smo se odvažile natuknuti nešto o tome Petru Petroviču. On je odgovorio oprezno i rekao da, naravno, neće moći biti bez tajnika, a da se razumije samo po sebi da je bolje plaćati rođaka nego strana čovjeka, ako se samo pokaže sposoban za taj posao (kao da ti nisi sposoban!), ali je odmah dodao kako sumnja da ćeš imati vremena, s obzirom na svoje studije, da radiš u njegovoj pisarnici. Ovaj put se na tome i svršilo, ali Dunja sad više ni na šta drugo ne misli. Već je nekoliko dana jednostavno kao u nekoj groznici i skovala je već cijeli plan o tome kako bi mogao poslije postati pomoćnik, pa i ortak Petra Petroviča u vođenju parnica, pogotovo što ionako studiraš pravo. Ja se, Rodja, s njom potpuno slažem i pristajem uz sve njene planove i nade, vjerujući da se mogu potpuno obistiniti; i uza sve sadašnje, posve razumljivo izmotavanje Petra Petroviča (jer te još ne poznaje), Dunja je čvrsto uvjerena da će svojom dobrotom postići sve od budućeg muža, o tome ni najmanje ne sumnja. Dakako da smo pazile da pred Petrom Petrovičem ne izbrbljamo ništa od tih naših dalekih planova i snova, a napose ništa o tome da bi mu ti mogao postati ortak u poslu. On je praktičan čovjek pa bi to možda primio vrlo hladno jer bi mu se sve to učinilo pukom tlapnjom. Isto tako ni ja ni Dunja nismo još ni zucnule pred njim o našoj čvrstoj nadi da će nam pomoći da te potpomažemo novčano dok god studiraš; nismo mu ništa rekle zato što će to, prvo, doći poslije samo od sebe, on će zacijelo i sam to ponuditi bez mnogo riječi (kako bi to mogao odbiti Dunječki!), pogotovo što mu možeš danas-sutra postati desna ruka u pisarnici i ne primati tu pomoć kao dobročinstvo, nego kao pošteno zasluženu plaću. Tako želi Dunječka to urediti, a ja se s njom

potpuno slažem. Drugo, nismo mu ništa rekle zato što je meni bilo osobito stalo do toga da možeš s njim razgovarati na ravnoj nozi kad se budete uskoro sastali. Dunja mu je oduševljeno pričala o tebi, ali joj je on kazao da čovjek mora svakog ponajprije promotriti svojim očima, i to izbliza, pa da može o njemu suditi, te da pridržava sebi pravo da sam stekne mišljenje o tebi kad te malo bolje upozna. Znaš šta, predragi moj Rodja, meni se čini iz nekih razloga (koji, uostalom, nemaju nikakve veze s Petrom Petrovičem, nego su to, onako, neke moje osobne, možda i ženske, bapske mušice), čini mi se da će možda najbolje biti da ja nakon njihova vjenčanja živim sama za se, kao što i sad živim, a ne s njima. Potpuno sam uvjerena da će on biti toliko plemenit i obziran da će me sam pozvati i ponuditi mi da se ne odvajam više od kćerke, i da dosad još nije o tome ništa rekao samo zato, naravno, što se to samo po sebi razumije; ali ću ja to odbiti. Višeput sam primijetila u životu kako punice nisu baš prirasle srcu zetovima, a ja ne samo što ne želim biti nikome ni najmanje na teret, nego i sama želim biti posve slobodna, dok god imam svoj kakav-takav kruh i djecu kao što ste ti i Dunječka. Budem li mogla, nastanit ću se negdje u vašoj blizini jer sam,

Rodja, ono najljepše ostavila za kraj pisma: znaj, dakle, sinko moj dragi, da ćemo se možda uskoro opet svi sastati i sve troje se izgrliti prvi put nakon tri godine! Već je čvrsto dogovoreno da ja i Dunječka doputujemo u Petrograd, ne znam točno kada, ali svakako vrlo, vrlo skoro, možda čak i za tjedan dana. Sve ovisi o poslovima Petra Petroviča koji će nam javiti da dođemo čim se malo snađe u Petrogradu. On bi htio, zbog nekih svojih razloga, da se što prije obavi vjenčanje, štoviše, da se svadba održi, ako bude moguće, još za ovog mesojeda, a ako se ne bude moglo, zbog kratkog roka, onda odmah nakon Gospojinskog posta. O, kako ću biti sretna kad te privijem na svoje srce! Dunja je sva izbezumljena od radosti što ćemo se vidjeti s tobom, a jednom mi je rekla, u šali, da bi već radi toga pošla za Petra Petroviča. Anđeo je ona! Sad ti neće ništa dopisivati, samo mi je rekla neka ti napišem da ima o mnogo čemu razgovarati s tobom, da ima toliko toga da joj se sad ne uzima pero u ruke, jer se u nekoliko redaka ne može ništa napisati pa bi se samo uzrujala; i rekla mi je da te grli od sveg srca i da ti šalje bezbroj poljubaca. Ipak, premda ćemo se možda uskoro sastati, poslat ću ti

ovih dana novaca koliko god budem mogla. Sad kad su svi doznali da se Dunječka udaje za Petra Petroviča, moja je kreditna sposobnost naglo porasla, te pouzdano znam da će mi Afanasij Ivanovič uzajmiti na račun mirovine čak i do sedamdeset pet rubalja, tako da ću ti poslati možda dvadeset pet, pa i trideset rubalja. Poslala bih ti još i više, ali se bojim naših putnih troškova; i premda je Petar Petrovič bio toliko dobar te je preuzeo na sebe dio troškova za naše putovanje u prijestolnicu, naime, sam se ponudio da nam na svoj račun otpremi prtljagu i veliku škrinju (nekako će to urediti preko svojih znanaca), ipak moramo računati i na naš boravak u Petrogradu u kojem čovjek ne može biti bez prebijene pare, bar prvih dana. Uostalom sve sam već do u tančine izračunala s Dunječkom, pa nekako izlazi da putovanje neće biti ni tako skupo. Do željeznice ima od nas svega devedeset vrsta, a već smo se za svaki slučaj pogodile s jednim našim znancem kočijašem sa sela; a poslije ćemo se ja i Dunječka provozati u trećem razredu da će biti divota. I stoga ti možda neću poslati dvadeset pet nego po svoj prilici trideset rubalja. A sad dosta; ispisala sam ti puna dva arka i nema više ni mjesta; sve sam ti ispripovjedila, ali — i koliko se događaja nagomilalo! A sad, predragi moj Rodja, grlim te do našeg skorog viđenja i blagoslivljem te svojim materinskim blagoslovom. Voli Dunju, svoju sestru, Rodja; voli je onako kao što ona tebe voli, i znaj da te voli bezgranično, više no samu sebe. Ona je anđeo, a ti,

Rodja, ti si nama sve — sva naša nada i uzdanica. Samo neka ti budeš sretan pa ćemo i mi biti sretne. Moliš li se Bogu, Rodja, kao i nekad, i vjeruješ li u dobrotu Stvoritelja i Spasitelja našeg? U srcu strepim da nije i tebe zahvatilo ovo novo moderno bezvjerje? Ako jest, molit ću se za tebe Bogu. Sjeti se, dragi moj, kako si još u djetinjstvu, dok ti je otac bio živ, tepao svoje molitve na mom krilu i kako smo tada svi bili sretni! Zbogom ili, bolje reći, do viđenja! Grlim te od sveg srca i ljubim te bezbroj puta.

Do groba tvoja
Puljherija Raskoljnikov

Gotovo za sve vrijeme dok je čitao pismo, od samog početka, lice je Raskoljnikovu bilo mokro od suza; ali kad ga je pročitao, bilo je blijedo, iskrivljeno od grča, a na usnama mu je titrao neugodan,

zajedljiv, pakostan smiješak. Spusti glavu na svoj tanki i prljavi jastuk i razmišljaše dugo, dugo. Srce mu je snažno lupalo a misli se silno uskomešale. Naposljetku mu bude zagušljivo i tjeskobno u toj žutoj sobici nalik na ormar ili škrinju. Pogled i misao tražili su prostora. Dohvati šešir i iziđe, ne zazirući više od toga da sretne bilo koga na stubištu; smetnuo je bio s uma sve bojazni. Udario je put Vasiljevskog otoka preko V... skog prospekta, kao da se žuri onamo po nekom poslu, ali je po običaju išao a da nije uopće zapažao kuda ide, šapćući nešto sebi pod bradu, pa i razgovarajući glasno sam sa sobom, na veliko čudo prolaznika. Mnogi su mislili da je pijan.

IV

Izmorilo ga je majčino pismo. Ali, što se tiče onog najvažnijeg, onog glavnog, u njega nije bilo ni trunka sumnje, čak ni onda dok je čitao pismo. O osnovnom je pitanju donio odluku u glavi, i to jednom zasvagda: »Od tog braka neće biti ništa dok sam ja živ, a gospodin Lužin neka ide do vraga!«

»Jer ovo je bar bjelodano jasno,« gunđao je u sebi smješkajući se i pakosno unaprijed slaveći uspjeh svoje odluke. »Ne, mama, ne, Dunja, nećete vi mene prevariti!... I još se ispričavaju što me nisu pitale za savjet i što su bez mene o svemu odlučile! Pazi da ne bi! Misle da se sad to više ne može razvrgnuti, ali vidjet ćemo može li se ili ne može! A sjajan su izgovor našle: to ti je, vele, takav

poslovan čovjek, taj Petar Petrovič, da se ni oženiti ne može drukčije nego na brzu ruku, tako reći u vlaku! Ama, Dunječka, vidim ja sve i znam o čemu kaniš tako mnogo razgovarati sa mnom; znam i to o čemu si cijele noći premišljala hodajući po sobi, i za što si se molila pred Kazanjskom Bogorodicom koja visi u maminoj spavaćoj sobi. Nije lako penjati se na Golgotu. Hm... Odlučeno je dakle jednom zasvagda: udajete se za poslovna i razumna čovjeka, Avdotja Romanovna, čovjeka koji ima svoj kapital (već ima svoj kapital, to zvuči solidnije, značajnije), koji služi na dva mjesta i pristaje uz shvaćanja mlađih naših naraštaja (kao što mama piše) i koji je, ‚čini se, dobar’, kao što primjećuje sama Dunječka. To čini se najljepše je od svega! I ta ista Dunječka udaje se za to isto čini sei... Divota! Divota!...«

»...A zanimljivo je ipak zašto mi mama spominje ‚mlađa pokoljenja’? Je li to samo zato da bolje prikaže tu osobu ili ima još nešto drugo na umu: da me pridobije za gospodina Lužina? Eh, kako su lukave! Zanimljivo bi bilo izvesti još nešto načistac: koliko su bile otvorene jedna prema drugoj onoga dana i one noći, i za sve ovo posljednje vrijeme? Jesu li sve riječi među njima jasno izgovorene, ili su obje shvatile da i jedna i druga nose isto u srcu i mislima pa nema smisla sve izricati naglas i uludo se odavati? Vjerojatno je tako nekako bilo; iz pisma se vidi: mami se on učinio malko preoštar, a naivna je mama odmah iznijela Dunji svoje zapažanje. A Dunja se, naravno, ražestila i odgovorila joj srdito! Kako i ne bi! Tko se ne bi razbjesnio kad je sve jasno i bez takvih naivnih pitanja, i kad je odlučeno da više nema pogovora. I što mi ono piše: ‚Voli Dunju, Rodja, ona tebe voli više no samu sebe’; da je i samu ne peče potajno savjest što je pristala da u sinovu korist žrtvuje kćer? ‚Ti si nam uzdanica, ti si nam sve!’ E, mamice!...« Pakost je u njemu sve više rasla, i da se tada sreo s gospodinom Lužinom, valjda bi ga bio ubio!

»Hm, to je istina,« nastavi u sebi prateći vihor misli što mu se kovitlao u glavi, »istina je da čovjeku treba ‚pristupati pažljivo i obzirno da bi ga upoznao’; ali gospodin Lužin je jasan. Sto je najvažnije, ‚čovjek je poslovan i, čini se, dobar’ : nije šala, pobrinuo se za prtljagu, veliku škrinju otprema na svoj račun! Pa kako onda ne bi bio dobar? A njih dvije, zaručnica i majka, unajmljuju seljaka, taljige pokrivene rogožinom (znam, i ja sam se tako vozio)! Nije važno! Svega devedeset vrsta, ‚a onda ćemo se lijepo provozati u trećem razredu’, oko tisuću vrsta. Pa tako je i najpametnije: pruži se prema gunju; ali što je to s vama, gospodine Lužinu? Pa to je ipak vaša zaručnica... I morali ste znati da novac za put majka uzajmljuje na račun svoje mirovine! Naravno, to je vaš zajednički trgovački posao, poduzeće korisno za obje strane i s jednakim udjelima, pa se i troškovi dijele popola; ako smo braća, kese nam nisu sestre, kako kaže poslovica. Ali, i tu im je poslovni čovjek malko podvalio: prijevoz je prtljage jeftiniji od njihovih putnih karata, a možda će biti čak i besplatan. Pa zar to njih dvije zbilja ne vide ili baš neće da vide? I zadovoljne su, i te kako zadovoljne! Pa još kad čovjek pomisli da je ovo tek cvijeće, a da plodovi istom dolaze! Jer, što je tu važno: nije

važna škrtost, nije važno tvrdičenje, nego ton svega toga. Pa takav će biti i ton u braku, to je nagovještaj... I što se tu mama razbacuje novcima? Sa čim će doći u Petrograd? Sa tri rublja ili sa dvije‚banknotice’, kako kaže ona... baba... hm! A od čega kani poslije živjeti u Petrogradu? Jer, već je iz nekih znakova i sama razabrala da neće moći živjeti s Dunjom nakon njene udaje, čak ni u prvo vrijeme! Valjda se onaj dragi čovjek tu nekako izlanuo, pokazao kakav je, premda se mama brani rukama i nogama i veli: ‚Sama ću to odbiti’. Pa što, u koga se uzda? U onih sto dvadeset rubalja mirovine, kad se odbije dug Afanasiju Ivanoviču? Plete tamo nekakve zimske rupce i veze orukvice, kvari staračke oči. A rupci joj donose svega dvadeset pet rubalja na godinu, pored onih sto dvadeset, znam. Ipak se dakle uzdaje u plemenite osjećaje gospodina Lužina: ‚Sam će, tobože, ponuditi, molit će nas i preklinjati!’ Pazi da ne bi! I uvijek to tako biva u tih šilerovskih lijepih duša: do posljednjeg trenutka kite čovjeka paunovim perjem, do posljednjeg se trenutka nadaju dobru, a ne zlu; i premda slute da će se okrenuti medalja, neće ni za živu glavu da izgovore sami sebi onu pravu riječ; muka ih hvata pri samoj pomisli na to; brane se od istine rukama i nogama, sve dok ih taj okićeni čovjek sam ne povuče za nos. Da mi je znati ima li gospodin Lužin kakav orden; kladio bih se da nosi red svete Ane u zapučku i da ga prikopča kad ide na ručak dobavljačima i trgovcima. Valjda će ga prikopčati i za svoju svadbu! Ma, uostalom, nek ide do vraga!...«

»Ama, ne čudim se još mami, bog bio s njom, ona je oduvijek bila takva, ali što je Dunji? Dunječka draga, pa znam ja vas! Bilo vam je već dvadeset godina kad smo se posljednji put vidjeli: tada sam već shvatio kakvi ste. Eto, mama piše da ‚Dunječka može svašta podnijeti’. Znao sam ja to, molim lijepo. Znao sam to već prije dvije i pol godine i otada sam razmišljao o tome dvije i pol godine, naime o tome kako ‚Dunječka može svašta podnijeti’. Kad već može podnijeti gospodina Svidrigajlova i sve što je odatle proisteklo, onda može zaista svašta podnijeti. A sad su, eto, uobražile sebi, ona i mama, da može podnijeti i gospodina Lužina koji izlaže teoriju o prednosti žena koje su potekle iz sirotinje i kojima muževi iskazuju dobročinstvo, i to još izlaže tu teoriju tako reći na prvom sastanku. Pa dobro, recimo da se ‚izlanuo’, iako je razuman čovjek (pa se možda uopće nije

izlanuo nego je baš to želio što prije dati na znanje), ali Dunja, Dunja? Pa njoj je taj čovjek jasan, a treba da živi s tim čovjekom. Ona bi živjela o kruhu i vodi, ali ne bi dušu prodala, ne bi dala svoju duševnu slobodu za komfor; ne bi je dala ni za cijeli Schleswig-Holstein[9], a kamoli za gospodina Lužina. Ne, Dunja nije bila takva, koliko ja znam a... ama, naravno, nije ni sad drugačija!... Nema šta, nije lako sa Svidrigajlovima! Nije lako potucati se cijeli život kao guvernanta po gubernijama za dvjesta rubalja, ali svejedno znam da bi mi sestra radije otišla među Crnce na plantažu ili među Letonce da nadnici kod gazde baltičkog Nijemca, nego da svoj duh i moralni osjećaj opogani vezom sa čovjekom koga ne poštuje i s kojim nema nikakve dodirne točke — zauvijek, radi puke osobne koristi! Pa baš da je gospodin Lužin sav od suha zlata ili od briljanta u komadu, ni tada ne bi pristala da bude zakonita suložnica gospodina Lužina! Pa zašto je onda pristala? U čemu je vic? Što je posrijedi? Jasno je: radi sebe, radi svog komfora, čak ni da bi se spasila od smrti, ne bi se nikad prodala, a radi drugog se, eto, prodaje! Prodat će se radi dragog, obožavanog čovjeka! Eto u čemu je cijeli vic: prodat će se radi brata, radi majke. Sve će prodati! Eh, tu ćemo, ako treba, prigušiti i svoj moralni osjećaj; slobodu, mir, čak i savjest, sve, sve ćemo iznijeti na pazar. K vragu i taj naš bijedni život! Samo da nam ta naša voljena stvorenja budu sretna! Štoviše, izmislit ćemo i posebnu kazuistiku, naučit ćemo ponešto od jezuita pa ćemo možda i sami sebe umiriti na neko vrijeme, uvjerit ćemo se da tako treba da bude, da zaista tako treba da bude radi plemenita cilja. Takvi smo, eto, mi i sve je jasno kao dan. Jasno je da tu nije nitko drugi u pitanju nego Rodion Romanovič Raskoljnikov, da je on u prvom planu. Pa nego, molim lijepo, može ga usrećiti, uzdržavati ga na studijama, učiniti ga ortakom u kancelariji, osigurati mu budućnost; može se još poslije i obogatiti, steći ugled, poštovanje, pa čak završiti život kao slavan čovjek. A majka? Pa tu je o njenom Rodji riječ, njenom predragom Rodji, njenom prvencu! Pa kako ne bi za takva prvenca žrtvovala čak i takvu kćer? O, draga i nepravedna srca!

Ma šta, ne bismo možda prezali čak ni od Sonječkine sudbine! Sonječka, Sonječka Marmeladova, vječna Sonječka dok bude svijeta i vijeka! A jeste li vi žrtvu, tu žrtvu obadvije dobro odvagnule! Jeste

li? Možete li je podnijeti? Je li vrijedna? Ima li smisla? Znate li vi, Dunječka, da Sonječkina sudbina nije nimalo gora od života s gospodinom Lužinom? ‚Ljubavi među njima ne može biti' — piše mama. A što ako osim ljubavi ne može biti ni poštovanja, nego, naprotiv, postoji već gađenje, prezir, kivnost, što će onda biti? Pa i opet izlazi na ono da treba dakle paziti na čistoću. Nije li možda tako? Razumijete li, razumijete li, razumijete li vi što znači ta čistoća? Razumijete li da je Lužinova čistoća isto što i Sonječkina čistoća, pa možda još i gora, gadnija, nedostojnija, zato što vi, Dunječka, ipak računate na malo više komfora, a onamo se prosto-naprosto radi o skapavanju od gladi.

‚Skupa je, skupa, Dunječka, ta čistoća!' A ako vam poslije ponestane snage, ako se pokajete? Koliko jada, tuge, proklinjanja, suza što se kriju od svih, koliko će svega toga biti zato što vi niste Marfa Petrovna. A kako će onda biti majci? Već je i sad nemirna, na mukama a tek kad bude sve jasno vidjela? A kako će biti meni?... Ama, što ste to zapravo pomislile o meni? Ne želim ja vaše žrtve, Dunječka, ne želim, mama! Od toga neće ništa biti dok sam ja živ, neće, neće! Ne pristajem na to!«

Odjednom se trgne i zastane.

»Neće? A što ćeš učiniti da od toga ne bude ništa? Hoćeš li im zabraniti da se žrtvuju? A kakvo pravo imaš? Što im možeš zauzvrat obećati da bi stekao to pravo? Da ćeš njima posvetiti sav svoj život, svu svoju budućnost kad dovršiš studije i dobiješ namještenješ To smo već čuli, ali to je na vrbi svirala, nego, što ćeš sada? Jer tu treba sad nešto učiniti, razumiješ li? A što sad radiš? Živiš na njihovoj grbači. One dobivaju novac na račun mirovine, dobivaju ga od gospode Svidrigajlovih! Kako ćeš ih očuvathod tih Svidrigajlovih, od tog Afanasija Ivanoviča Vahrušina, ti budući milijunašu, Zeuse, što upravljaš njihovom sudbinom? Za deset godina? Ali za deset godina majka će ti već oslijepjeti od pletenja rubaca, pa možda i od suza; iskopnjet će ti od posta; a sestra? Hajde, dosjeti se što bi moglo biti od tvoje sestre za deset godina, ili u toku ovih deset godina? Jesi li se domislio?«

Tako je tim pitanjima mučio i dražio sam sebe, čak je nekako i uživao u tome. Uostalom, sve to nisu bila ni nova ni neočekivana pitanja, nego stara, bolna, davnašnja. Odavno su ga već počela

kinjiti i srce mu iskinjila. Davno, davno začela se u njemu ova sadašnja čama, rasla je, krupnjala i u posljedjije doba sazrela i zgusnula se u užasno, nesnosno i fantastično pitanje što mu je izmorilo srce i um, neodoljivo zahtijevajući odgovor. Sad ga je pak ovo majčino pismo kao gromom ošinulo. Jasno je da sad ne smije tugovati, pasivno trpjeti, premišljajući samo o tome kako ne može odgovoriti na ta pitanja, nego treba svakako nešto uraditi, i to odmah, što prije. Treba se pošto-poto odlučiti, na bilo šta, ili...

»Ili se potpuno odreći života!« vikne odjednom izbezumljeno. »Ponizno se pokoriti sudbini, kakva god ona bila, i ugušiti u sebi sve, odreći se svakog prava da djelujem, živim i volim!«

»Razumijete li, razumijete li vi, milostivi gospodine, što to znači kad više nemate kud?« sjeti se iznenada Marmeladovljeva jučerašnjeg pitanja. — »Jer trebalo bi da svaki čovjek može bar nekamo otići... «

Odjednom se trgne: opet mu je sijevnula u glavi jedna, također jučerašnja misao. Ali nije se trgnuo zato što mu je ta misao u glavi sijevnula. Ta znao je, slutio je da će mu svakako »sijevnuti« i već ju je očekivao; niti je ta misao uopće bila od jučer. Ali je razlika bila u tome što je prije mjesec dana, pa i jučer, bila samo snohvatica, a sad... sad odjednom nije više snohvatica nego se pojavila u nekom novom, strašnom i posve nepoznatom ruhu, i to je sad odjednom spoznao. Krv mu udari u glavu i smrači mu se pred očima.

Brže-bolje se obazre, tražeći nešto. Htio je sjesti i tražio je klupu; prolazio je upravo K...skim bulevarom. Na stotinjak koraka dalje opazi klupu. Produži što je brže mogao; ali uz put mu se dogodi nešto što mu na nekoliko minuta zaokupi svu pozornost.

Tražeći pogledom klupu, zapazio je kako na dvadesetak koraka pred njim ide neka žena. Međutim, isprva nije uopće obraćao na nju pažnju, kao što nije obraćao pažnju ni na što od onoga što mu je promicalo pred očima. Već mu se više puta dogodilo, na primjer, da se vrati kući a da se uopće ne sjeća kojim je putem išao, već se i navikao tako hodati. Ali na ženi što je išla pred njim bilo je nešto čudno što je već na prvi pogled udaralo u oči, tako da je malo-pomalo počeo svraćati na nju pozornost — iz početka nehotice i nekako nevoljko, a zatim sve upornije i upornije. Odjednom ga spopade želja da dozna što je zapravo na toj ženi toliko čudno.

Ponajprije, morala je biti vrlo mlada djevojka, a išla je po pripeci gologlava, bez suncobrana i rukavica, i nekako smiješno mlatarala rukama. Na njoj je bila haljina od neke lagane svilene tkanine, ali također nekako čudnovato obučena, jedva da je bila zakopčana, a otraga u struku, na gornjem kraju suknje, bijaše poderana; cio se komad oderao i visio klateći se. Malen rubac bijaše joj prebačen preko golog vrata, ali je stajao nekako ukrivo i nahero. Najposlije, djevojka je hodala nesigurno, spoticala se i posrtala sad na ovu, sad na onu stranu. Taj je susret zaokupio napokon svu Raskoljnikovljevu pozornost. Sustigao je djevojku kod same klupe, ali se ona, čim je došla do klupe, svali na nju, na sam kraj, zabaci glavu na naslon i sklopi oči, po svoj prilici od silna umora. Zagledavši se u nju, on se učas dosjeti da je treštena pijana. Bilo mu je čudno i zazorno gledati takav prizor. Čak je pomislio da se možda prevario. Pred njim bijaše posve mladenačko lice od svojih šesnaest godina, možda joj je bilo tek petnaest — sitno, bjeloputno, ljepuškasto, ali zažareno i nekako podbuhlo. Reklo bi se da djevojka jedva da zna što radi; jednu je nogu prebacila preko druge i otkrila se mnogo više nego što je red i, po svemu sudeći, nije joj baš bilo jasno da je na ulici.

Raskoljnikov ne sjede, ali ne htjede ni otići nego stajaše pred njom u nedoumici. Taj je bulevar i inače uvijek pust, a sad, oko dva sata i po-takvoj pripeci, nije bilo nigdje gotovo ni žive duše. Ipak, petnaestak koraka dalje, na kraju bulevara, zastao je bio jedan gospodin koji je, po svemu sudeći, također i te kako želio pristupiti djevojci, u nekoj određenoj namjeri. Zacijelo ju je i on bio izdaleka spazio i sustigao, ali mu je Raskoljnikov pokvario posao. Bacao je na njega srdite poglede nastojeći, doduše, da ovaj to ne primijeti, i nestrpljivo je čekao da dođe na red, kad ode taj mrski dronjavac. Sve je to bilo jasno. Taj je gospodin bio tridesetih godina, krupan, ugojen, rumen u licu, ružičastih usana, s brčićima i gizdavo odjeven. Raskoljnikov se strašno ražesti; odjednom ga spopade želja da na neki način uvrijedi tog ugojenog kicoša. Ostavi načas djevojku i priđe gospodinu:

— Hej vi, Svidrigajlove! Što tražite tu? — vikne stišćući šake i smijući se usnama zapjenjenim od jeda.

— Šta to znači? — oštro ga upita gospodin i namršti se, čudeći se i gledajući ga s visoka.

— Tornjajte se odavde, eto što!

— Kako se usuđuješ, ništarijo jedna!

I izmahne bičem. Raskoljnikov poleti prema njemu sa stisnutim šakama, ne vodeći računa čak ni o tome da bi taj krupni gospodin mogao izići na kraj i s dvojicom takvih kao što je on. Ali ga u tom času netko čvrsto ščepa odostraga — među njima se pojavi policajac.

— Dosta, gospodo, nemojte se, molim vas, tući na javnom mjestu. Što vi hoćete? Tko ste vi? — oštro se obrati Raskoljnikovu pošto je zapazio njegove dronjke.

Raskoljnikov ga pozorno pogleda. Pred njim bijaše odvažno vojničko lice sijedih brkova i zalizaka i bistra pogleda.

— Baš vas trebam — vikne hvatajući ga za ruku. — Ja sam bivši student Raskoljnikov... Da znate to i vi — obrati se onom gospodinu. — A sad hodite sa mnom da vam nešto pokažem...

Pa uhvati policajca za ruku i povuče ga prema klupi.

— Evo, gledajte, totalno je pijana, maloprije je išla bulevarom: tko zna tko je i šta je, ali ne bih rekao da joj je to zanat. Sva je prilika da su je negdje napili i obrlatili... prvi put... razumijete! Pa su je ovakvu pustili na ulicu. Pogledajte kako joj je poderana haljina, pogledajte samo kako stoji na njoj: vidi se da se nije sama oblačila nego da ju je netko drugi oblačio, nečije nevješte ruke, muške. To se lijepo vidi. A sad pogledajte onamo: ja ne poznajem onog kicoša s kojim sam se maloprije htio potući, prvi put ga vidim; ali i on ju je maloprije bio putem spazio, ovako pijanu, vidio je da ne zna za sebe, pa bi joj sad pošto-poto htio pristupiti i domoći se nekako nje, dok je ona u ovom stanju, odvesti je nekamo... To vam je sigurno tako; vjerujte mi da se ne varam. Vidio sam svojim očima kako ju je motrio i pratio, samo što sam ga ja omeo, pa sad čeka da odem. Eno, vidite kako se sad malo odmakao, stoji i tobože free cigaretu... Kako da je očuvamo od njega? Kako da je otpremimo kući? Što mislite?

Policajac je učas sve shvatio i odvagnuo u glavi. Bilo je, naravno, jasno kakve su namjere debelog gospodina, ali što će s djevojčicom? Bivši vojnik nagne se nad nju da je bolje promotri i na licu mu se ocrta iskreno sažaljenje.

— Uh, kakva šteta! — reče vrteći glavom. — Još je pravo dijete. Obrlatili je, ništa drugo. Slušajte, gospodična — obrati joj se —gdje

stanujete, molim vas lijepo?

Djevojka otvori umorne i zamućene oči, tupo pogleda ljude što je ispituju i odmahne rukom.

— Čujte — reče Raskoljnikov — evo (pročeprka po džepu i izvadi dvadeset kopjejaka; našli su mu se pri ruci), evo, uzmite fijaker i recite kočijašu neka je odveze kući. Samo da nam je znati gdje stanuje!

— Gospojice, o gospojice! — opet će policajac pošto je uzeo novce. — Sad ću vam ja dovesti fijaker i sam ću vas otpratiti. Kamo želite? A? Gdje stanujete, molim lijepo?

— Bježite!... Što su navalili!... — promrsi djevojčica i opet odmahne rukom.

— Eh, eh, zlo je, bome! Eh, sramota je to gospojice, grdna sramota! — Opet zavrti glavom stideći se, sažaljevajući je i zgražajući se. — I sad budi, čovječe, pametan! — obrati se Raskoljnikovu i opet ga letimice odmjeri od glave do pete. Zacijelo mu je i on bio čudan: u dronjcima a daje mu novac! — Gdje ste je zapravo našli? — priupita ga.

— Pa kažem vam da je preda mnom išla teturajući se, evo ovuda, bulevarom. Čim je došla do klupe, svalila se na nju.

— Eh, bože moj, kako se dan-danas svijet iskvario! Takvo bezazleno čeljade, a već pijano! Obrlatili je, ništa drugo! Eto, i haljina joj poderana... Eh, sam razvrat na sve strane!... A lako može biti da je plemenita roda, iz neke siromašne kuće... Dandanas ima puno takvih. I nekako je zbilja nježna, baš ko prava gospojica — i opet se nagne nad nju.

Možda je i on kod kuće imao isto takve kćeri — »ko prave gospojice i isto tako nježne«, s otmjenim manirama i već sklone kojekakvom pomodarstvu...

— Najvažnije je — zauzimao se dalje Raskoljnikov — da je ne damo onom ondje podlacu! Samo da je još on ne osramoti! Lijepo se vidi do čega je njemu stalo; gle podlaca, nikako da ode!

Raskoljnikov je govorio glasno i upirao prstom ravno u onog gospodina. Ovaj ga je čuo i već se htio ponovo rasrditi, ali se predomisli i ograniči samo na preziran pogled. Zatim ode još desetak koraka dalje i opet zastane.

— Da mu je ne damo, to možemo, molim lijepo — odvrati podoficir zamišljeno. — Samo kad bi rekla kamo da je odvezemo, jer inače... Gospojice, o gospojice! — nagne se ponovo nad nju.

Ona iznenada širom otvori oči i pogleda ga pozorno kao da je nešto shvatila, ustane s klupe i pođe opet na onu stranu otkud je i došla.

— Fuj, bezobraznici, što su navalili! — prozbori i još jedanput odmahne rukom. Krenula je bila brzo, ali je i dalje isto onako glavinjala. Kicoš pođe za njom, ali drugom alejom, ne odvajajući očiju od nje.

— Ne bojte se, neću je dati — odlučno će brkonja i uputi se odmah za njima. — Eh, sam razvrat na sve strane! — ponovi glasno uzdišući.

U taj mah kao da nešto bočne Raskoljnikova; kao da se nešto u tili čas okrenulo u njemu.

— Čujte, hej vi! — dovikne za brkonjom.

Ovaj se okrene.

— Pustite je! Šta vas briga! Manite! Nek se pozabavi čovjek! (Pokaže na kicoša). Baš vas briga!

Policajac ga nije razumio i zabuljio se u nj. Raskoljnikov se nasmije.

— E-eh! — izusti bivši vojnik, odmahne rukom i pođe dalje za kicošem i djevojčicom, pošto je vjerojatno zaključio da je Raskoljnikov ili lud ili još nešto gore od toga.

— Odnio mi je dvadeset kopjejaka — progunđa Raskoljnikov kad ostade sam. »Pa ako dobije još šta i od onoga, pustit će curicu da ode s njim, i na tome će se sve svršiti... I što sam se uopće petljao u to! Zar da ja nekom pomažem? Imam li ja pravo ikome pomagati? Pa neka se baš živi požderu među sobom, šta me briga! I kako sam mu mogao dati onih dvadeset kopjejaka! Zar su bile moje?«

Unatoč tim čudnim riječima, bje mu teško pri duši. Sjede načas na slobodnu klupu. Misli mu odlutale... Uopće, bilo mu je teško u tom času misliti o bilo čemu. Najradije bi se bio obeznanio, sve zaboravio, pa se probudio i počeo sve iznova...

— Sirota curica! — reče pošto je pogledao na kraj klupe gdje je bila sjedila. »Kad se otrijezni, malo će još plakati, a onda će joj majka sve doznati... Prvo će je malo istući pa onda izmlatiti svom

snagom i izgrditi na pasja kola, možda čak i otjerati... A ako je i ne otjera, ipak će je nanjušiti neka Darja Francovna pa će se moja curica početi smucati amo-tamo... Pa uskoro bolnica (tako svagda biva baš kod onih koje žive kod vrlo čestitih majki i krišom od njih traže zabavu), a onda... onda opet bolnica... alkohol... krčme... pa opet bolnica... i za dvije-tri godine bit će bogalj, i poživjet će svega devetnaest ili osamnaest godina... Koliko sam već takvih vidio? I kako su postale takve? Pa eto, isto tako kao i ova... Fuj! Ma neka! Kažu da tako mora biti. Kažu da određen postotak mora svake godine otići... nekud... do vraga valjda, da ostale mogu ostati svježe i biti na miru. Postotak! Zbilja su izmislili sjajne riječi: tako su utješne, znanstvene. Kažu: postotak, pa se ne treba dalje zabrinjavati. Da je neka druga riječ, e, onda... onda bismo se možda malo zabrinuli... A što ako i Dunječka nekako dospije u taj »postotak?... Ako ne baš u taj, a ono u neki drugi?...«

»Nego, kamo sam ono pošao?« pomisli iznenada. »Čudno. Pošao sam nekamo radi nečega. Pošao sam čim sam pročitao pismo... Na Vasiljevski otok, do Razumihina sam pošao, eto kamo... sad sam se sjetio. Pa ipak, zašto? I kako mi je pomisao da idem do Razumihina upravo sad pala na pamet? Zanimljivo.«

Čudio se sam sebi. Razumihin je bio jedan od njegovih bivših kolega s fakulteta. Zanimljivo je da se Raskoljnikov, dok je studirao, nije gotovo ni s kim družio, od svih se tuđio, nikom nije odlazio u posjete i nerado je primao goste. Uostalom, uskoro se i od njega svi odbili. Nije sudjelovao ni u zajedničkim sastancima, ni u razgovorima, ni u zabavama, ni u bilo čemu drugome. Učio je mnogo, nije se štedio i stoga su ga poštovali, ali ga nitko nije volio. Bio je vrlo siromašan i nekako uznosit, ohol i suzdržljiv; kao da je pred svima nešto tajio. Nekim se njegovim kolegama činilo da na sve njih gleda kao na djecu, s visoka, kao da ih je sve pretekao i u razvoju, i u znanju, i u nazorima, i baš kao da njihove nazore i interese smatra za nešto niže.

S Razumihinom se, međutim, tko zna zašto, nekako zbližio, naime nije se baš zbližio nego je samo s njim bio razgovorljiviji, otvoreniji. Uostalom, s Razumihinom nije čovjek ni mogao biti drukčiji. Bio je to neobično vedar i društven momak, dobar do prostodušnosti. Doduše, ispod te prostodušnosti krila se i dubina i

dostojanstvo. Najbolji su njegovi drugovi to znali i svi su ga voljeli. Bio je vrlo bistar, premda gdjekad zaista priprost. Bijaše upadljive vanjštine — visok, mršav, vazda loše obrijan, crnokos. Ponekad je zapodijevao kavgu i bio na glasu sa svoje snage. Jednom je noću, u društvu, oborio jednim udarcem nekog gorostasnog čuvara reda. Pio je kao spužva, ali je mogao biti i bez pića; ponekad bi pretjerao u vragolijama, ali je mogao biti i bez njih. Za Razumihina je bilo značajno još i to što ga nikad nikakvi neuspjesi ne bi zbunili i što ga, čini se, nikakve nepovoljne okolnosti nisu mogle skršiti. Mogao je stanovati i na krovu, trpjeti najgoru glad i najveću studen. Bio je vrlo siromašan i bez igdje ikoga, zarađivao je novce svakojakim poslovima. Znao je bezbroj izvora iz kojih je mogao crpsti, naravno poštenim radom. Jednom nije cijele zime ložio u svojoj sobi tvrdeći da je tako čak i ugodnije jer se u hladnoj sobi bolje spava. Nedavno je i on bio prisiljen prekinuti studij, ali ne zadugo, i upeo je svim silama da popravi svoje imovinske prilike kako bi mogao nastaviti studirati. Raskoljnikov nije bio kod njega već oko četiri mjeseca, a Razumihin nije ni znao gdje on stanuje. Jednom su se, negdje prije dva mjeseca, susreli bili na ulici, ali je Raskoljnikov okrenuo glavu od njega i čak prešao na drugu stranu ulice, samo da ga onaj ne vidi. Razumihin ga je svejedno vidio, ali je prošao mimo njega jer nije želio uznemiravati pajdaša.

V

»Pa zbilja, baš sam nedavno htio zamoliti Razumihina za posao, da mi pribavi instrukcije ili što bilo...« prisjećao se Raskoljnikov. »Ali kako bi mi sad on mogao pomoći? Recimo da mi i pribavi instrukcije, recimo da podijeli sa mnom i posljednju kopjejku ako je uopće ima, pa da kupim čak i cipele i dam pokrpati odijelo da bih mogao ići na instrukcije... hm... Pa što onda? Što mogu učiniti sa sitnišem koji ću zaraditi? Zar mi to sad treba? Zbilja je smiješno što sam uopće pošao do Razumihina...«

Pitanje zašto je pošao do Razumihina uznemiravalo ga je više nego što je i sam mislio; nemirno je tražio neko zloslutno značenje u tom svom naoko najobičnijem postupku.

»Pa nisam valjda htio sve popraviti samo s Razumihinovom pomoću, i nisam valjda mislio da sam za sve našao izlaz u Razumihinu?« — pitao se u čudu.

Premišljao je i trljao čelo i, začudo, nekako nenadano i gotovo samo od sebe, nakon vrlo dugog razmišljanja, pade mu na pamet posve neobična misao.

— Hm... do Razumihina — prozbori iznenada potpuno mirno, kao da je donio neku konačnu odluku — do Razumihina ću otići, naravno... ali — neću sad... Otići ću do njega... sutradan nakon onoga, kad ono već bude svršeno i kad sve počnem iznova...

Odjednom se prene.

— Nakon onoga — uzvikne i skoči s klupe. — Pa zar će do onog doći? Zar će do toga zbilja doći?

Napusti klupu i pođe dalje, malne potrči; htjede se već vratiti kući, ali mu odjednom postade strašno mrsko da se vraća kući: baš ondje, u onoj rupi, u onom groznom ormaru dozrijevalo je sve ono već više od mjesec dana, te radije pođe kud ga oči vode.

Nervozna drhtavica prevrati mu se u nekakvu grozničavu; čak ga obuze i jeza; na onoj vrućini bijaše mu hladno. Nekako na silu, gotovo nesvjesno, iz neke unutarnje potrebe, poče se zagledati u sve predmete oko sebe, kao da se silom nastoji rastresti, ali mu to baš nije polazilo za rukom i na mahove je zapadao u teške misli. A kad bi se opet prenuo, digao glavu i pogledao oko sebe, namah bi zaboravio o čemu je čas prije toga razmišljao, pa čak i kuda je sve prolazio. Tako prođe cijeli Vasiljevski otok, izbi na Malu Nevu, prijeđe preko mosta i svrne na Otoke. Zelenilo i svježina godili su u početku njegovim umornim očima naviklim na gradsku prašinu, vapno i kućerine što su ga pritiskale i tištale. Tu nije bilo ni

sparine, ni vonja, ni krčama. Ali domalo se i ti novi, ugodni osjećaji prevratiše u bolnu razdražljivost. Gdjekad bi zastao pred kojim kićenim ljetnikovcem utonulim u zelenilo, gledao kroz ogradu, vidio u daljini, na balkonima i verandama, nagizdane žene i djecu kako trčkaraju po vrtu. Osobito ga je zanimalo cvijeće; cvijeće je najdulje gledao. Susretao je i raskošne kočije, jahače i jahačice; pratio ih je radoznalim pogledima i zaboravljao još prije nego što bi mu izmakli iz očiju. Jednom je zastao i prebrojio novce; imao je tridesetak kopjejaka. »Dvadeset policajcu, tri Nastasji za pismo...

Marmeladovima sam dakle jučer dao četrdeset sedam ili pedeset kopjejaka,« pomisli ne znajući ni sam zašto to računa, a ubrzo zaboravi čak i zašto je uopće izvadio novce iz džepa. Sjetio se tek poslije, dok je prolazio pored neke narodne kuhinje nalik na prčvarnicu i osjetio glad. Ušavši u prčvarnicu, popije čašicu votke i pojede nekakav nadjeven pirog. Dojeo ga je tek vani. Odavno nije bio pio votku pa ga je začas uhvatila, iako je popio samo jednu čašicu. Noge mu najednom otežaše i osjeti snažnu potrebu za snom. Pođe kući, ali kad je već došao do Petrovskog otoka, zastane posve iznemogao, skrene s ceste, uđe među grmlje, izvali se na travu i istog trena zaspi.

Kad je čovjek bolestan, snovi su mu često neobično plastični, jasni i posve nalik na javu. Gdjekad nastane upravo grozomorna slika, ali okolnosti i cijeli proces njena nastajanja toliko su vjerodostojni i ispunjeni takvim istančanim i neočekivanim potankostima, koje umjetnički potpuno odgovaraju cjelini slike, da ih taj isti sanjač ne bi nikad mogao izmisliti na javi, pa upravo da je i takav umjetnik kao što su Puškin ili Turgenjev. Takvi se vsnovi, bolesni snovi, uvijek dugo pamte i ostavljaju snažan dojam na čovjekov oslabljen i već nadražen organizam.

Strašan je san usnio Raskoljnikov. Prisnilo mu se djetinjstvo, dok je još živio u njihovu gradiću. Sedam mu je tek godina i jednog blagdanskog dana, pred večer, šeta se s ocem izvan grada. Vrijeme je tmurno, dan sparan, okolina upravo onakva kakva mu je ostala u sjećanju: štoviše, u sjećanju mu je kudikamo više izblijedjela nego što mu se sad prikazala u snu. Gradić je pred njim kao na dlanu, nigdje ni vrbe na vidiku; negdje daleko, daleko, na samom rubu neba, crni se šumarak. Na nekoliko koraka od posljednjeg gradskog povrtnjaka stoji krčma, velika krčma koja ga se oduvijek vrlo neugodno doimala i čak ga plašila kad bi prolazio pored nje, u šetnji s ocem. Tu je svagda bilo mnogo svijeta, ljudi su se derali iz sveg grla, kikotali, psovali, ružno pjevali promuklim glasovima i vrlo se često tukli; oko krčme su se vazda vrzle pijane i strašne njuške... kad bi se sretali s njima, čvrsto se privijao uz oca i sav drhtao. Pokraj krčme vodi put, seoski, uvijek prašan, a prašina je na njemu uvijek crna, crna. Put dalje vijuga i na jedno trista metara odande zaobilazi s desne strane gradsko groblje. Usred groblja je kamena crkva sa

zelenom kupolom. U tu je crkvu odlazio dva puta godišnje s ocem i majkom kad su se služile zadušnice za njegovu baku, koja je već odavno bila umrla i koju nikad nije ni vidio. Tad bi svagda nosili sa sobom koljivo u bijeloj zdjeli, u ubrusu, a koljivo je bilo od zašećerene riže i grožđica što bijahu utisnute po riži u obliku križa. Volio je tu crkvu i starinske ikone u njoj, mahom bez okvira, i starog svećenika kome se glava tresla. Uz bakin grob na kojem je stajala ploča bijaše i manji grob njegova mlađeg brata, koji je umro kad mu je bilo šest mjeseci i koga isto tako nije üopce poznavao niti ga se mogao sjećati; ali su mu bili rekli da je imao malog bracu, pa bi se svaki put kad bi došao na groblje pobožno i smjerno križao pred tim malim grobom, klanjao mu se i ljubio ga. I evo, sad je usnio kako ide s ocem na to groblje i prolazi pored krčme; drži oca za ruku i u strahu se obzire na krčmu. Nešto mu posebno privlači pozornost: kao da je tu neko pučko veselje, sve vrvi od uparađenih građanki, seljanki, njihovih muževa i svakojakog ološa. Svi su pijani, svi pjevaju, a pokraj stuba pred krčmom stoje taljige, ali čudne neke taljige. To su jedne od onih velikih taljiga u koja uprežu velike tovarne konje i prevoze na njima robu i vinske bačve. Uvijek je rado gledao te goleme tovarne konje, dugih griva i debelih nogu, kako idu mirno, odmjerenim korakom, i vuku za sobom cijelo brdo tereta nimalo se ne upinjući, kao da im je čak lakše s tovarom nego bez tovara. Ali je sad, začudo, u takve velike taljige upregnuto malo mršavo seljačko riđe kljuse, jedno od one kljusadi koja — kao što je više puta vidio — koji put muku muče s kakvim visokim vozom drva ili sijena, pogotovo kad se kola zaglibe ili zapadnu u kolotečinu, a onda ih seljaci tako ljuto, tako krvnički tuku bičevima, koji put čak i po njuški i po očima, i njemu bude tako teško, tako teško, to gledati da samo što ne zaplače, te bi ga mama tada obično odvela od prozora. Ali najednom nasta velika graja — iz krčme ispadaju vičući, pjevajući i svirajući na balalajkama krupni seljaci, mrtvi pijani, u crvenim i modrim košuljama, s gunjcima prebačenim preko ramena.

— Sjedaj! Sjedajte svi! — viče jedan, još mlad, zadrigle šije i mesnata lica crvena kao paprika. — Sve ću vas odvesti, sjedaj!

Ali se odmah razlegoše smijeh i uzvici:

— Takvo kljuse pa da nas poveze!

— Ma jesi I ti, Mikolka, pri pameti: taku kobilicu uprego u take taljige!

— Pa toj će riđuši, braćo, biti najmanje dvaest godina!

— Sjedaj, sve ću vas odvesti! — viče opet Mikolka skačući prvi na taljige, pa dohvati uzde i uspravi se na prednjem dijelu kola. — Dorat mi maloprije ode s Matvcjcm — viče s taljiga — a ova mi kobilica, braćo, samo krv pije: dođe mi, bogme, da je satrem, zabadava je hranim. Sjedajte kad vam kažem! Potjerat ću je trkom! Trkom će ona!

I uzima u ruke bič, uživajući kako će mlatiti riđušu.

— Ma sjedaj, ajde! — kesi se rulja. — Čuješ li, trkom će!

— Nije ta već deset godina potrčala.

— Potrčat će!

— Ne žalite, braćo, neka svak uzme korbač, spremajte se!

— Tako je! Udri!

Svi se penju na Mikolkine taljige, kikoću se i šale. Potrpalo ih se petorica-šestorica, ali bi ih još moglo stati. Uzimaju sa sobom i jednu ženu, debelu i rumenu. Ona je u haljini od crvena katuna, na glavi joj biserni ukras, na nogama cokule, krčka lešnjake i smijucka se. Svi se naokolo također smiju, a kako se i ne bi smijali: onakva kukavna kobilica pa da tolik teret trkom povuče! Dva se momka na taljigama odmah hvataju bičeva da pomognu Mikolki. Zaori se: » Đi! « Kljuse poteže iz sve snage, ali ne samo što ne može trkom povući nego i korakom jedva jedvice vuče, samo prebire nogama, dašće i kleca pod udarcima onih triju bičeva što pljušte po njemu kao kiša. Smijeh se na taljigama i u rulji udvostručuje, ali se Mikolka ljuti i u bijesu sve učestalije mlati kobilicu, baš kao da zaista vjeruje da će ona udariti u trk.

— Primite i mene, braćo! — viče iz rulje jedan momak što se bio polakomio.

— Sjedaj! Sjedajte svi! — viče Mikolka. — Sve će nas povesti. Umlatit ću je! — i šiba je, šiba, više ne zna od jarosti čime bi je tukao.

— Tati ce, tatice — viče on ocu — tatice, šta oni to rade? Tatice, tuku jadnog konjića!

— Idemo, idemo! — govori mu otac. — Pijani su pa luduju, hajdemo, nemoj to gledati! — i hoće da ga odvede, ali mu se on

otima iz ruku i izbezumljeno trči do konjića. Jadnom se kljusetu loše piše. Dašće, zaustavlja se, pa opet poteže, samo što ne padne.

— Umlati je — viče Mikolka — kad ne ide drukčije. Satrt ću je!

— Ma jesi l ti kršteno čeljade il nisi, vraže jedan! — viče jedan starac iz svjetine.

— Ko je to vidio da takav konjičak vuče tolik teret? — dodaje drugi.

— Satrt ćeš je! — viče treći.

— Odbij! Moja je! Mogu radit od nje šta oću. Sjedaj još ko oče! Sjedajte svi! Oću pošto-poto da udari u trk!...

Odjednom grune salva smijeha i sve zagluši: kobilica nije mogla podnijeti učestale udarce i, onako iznemogla, počela se ritati. Čak ni starac nije mogao odoljeti da se ne osmjehne. Pa zbilja: takva kukavna kobilica a još se rita!

Još dva momka iz svjetine dograbe bičeve i trče do konjička da ga tuku sa strane. Svaki s jedne strane.

— Po gubici je, po očima mlati, po očima! — viče Mikolka.

— Zapjevajmo, braćo! — viče netko s taljiga i svi na taljigama prihvate pjesmu. Razlegne se raskalašena pjesma, zvecka talambas, neki prate zviždanjem. Žena krčka lešnjake i smijucka se.

... On trči uz konjića, potrkuje pred njim, vidi kako ga tuku po očima, po samim očima! Plače. Srce mu se nadima, suze ćurkom cure. Jedan od onih što šibaju konja zahvati ga po licu, ali on ništa ne osjeća, krši ruke, viče, hrli do sijedog starca sijede brade koji vrti glavom i sve to osuđuje. Jedna ga seljanka hvata za ruku i hoće da ga odvede, ali joj se on otima i opet hita do konjića. Konjić je već posve klonuo, ali se još jedanput počinje ritati.

— Ma vrag te odnio! — uzvikuje Mikolka razjareno. Baca bič, saginje se i izvlači sa dna taljiga dugačku i podebelu rukunicu, hvata je za kraj objema rukama i svom snagom izmahuje na riđušu.

— Skršit će je! — viču mu sa strane.

— Ubit će je!

— Moja je! — viče Mikolka i svom snagom udara rukunicom. Razlegne se težak udarac.

— Mlatite je, mlatite! Sto ste stali? — dovikuju im iz svjetine.

A Mikolka zamahuje po drugi put, i drugi udarac iz sve snage

pada na leđa zlosretnom kljusetu. Kljuse se opusti stražnjim dijelom, ali opet poskoči i poteže, poteže posljednjim ostacima snage sad amo, sad tamo ne bi li povuklo teret, ali ga sa svih strana dočekuju šest bičeva, a rukunica se ponovo diže i pada po treći put, pa i po četvrti put, odmjereno, punim zamahom. Mikolka je razjaren što ne može ubiti kobilicu jednim udarcem.

— Žilava je — dobacuju sa strane.

— Sad mora past, braćo, gotova je! — viče jedan sladokusac iz svjetine.

— Sjekirom je mazni, nego šta, da je dokusuriš — dovikuje treći.

— E, mrcino jedna! Miči se! — pomamno uzvikuje Mikolka, baca rukunicu, opet se saginje i vadi iz taljiga željeznu polugu. — Čuvaj se! — viče i iz sve snage odalami punim zamahom svog jadnog konjića. Udarac tresne; kobilica zaglavinja, poklekne, htjede još potegnuti ali joj se poluga ponovo obori punim zamahom na leđa, pa pada na zemlju, baš kao da joj se odjednom sve četiri noge podsjekoše.

— Dotući je! — viče Mikolka i skače s taljiga kao da nije pri sebi. Nekoliko momaka, isto onako crveni i pijani, grabe tko šta stigne — bičeve, štapove, rukunicu — i jure do kobilice što izdiše. Mikolka stane sa strane i mlati je nasumce polugom po leđima. Kljuse ispruži glavu, teško uzdahne i ugiba.

— Dokusurio je! — viču iz svjetine.

— A što nije u trk udarila!

— Moja je! — dere se Mikolka s polugom u rukama, krvlju podljevenih očiju. Stoji kao da mu je žao što nema više koga tući.

— Pa zbiljam ti, bome, nisi krštena duša! — dovikuju mu već mnogi iz svjetine.

Siroti dječak nije više pri sebi. Vrišteći probija se kroz svjetinu do riđuše, grli joj mrtvu, okrvavljenu glavu i ljubi je, ljubi je u oči, u gubicu... Zatim odjednom skoči na noge i izbezumljeno navali šačicama na Mikolku. U taj hip ga otac, koji je već dugo jurio za njim, napokon hvata i iznosi iz svjetine.

— Idemo! Idemo! — govori mu. — Idemo kući!

— Tatice! Zašto su oni... jadnog konjića... ubili?... — jeca on, ali mu dah zastaje a riječi mu se kao vrisak otimaju iz stiješnjenih prsa.

— Pijani-su pa luduju, šta nas briga, idemo! — govori mu otac. On grli oca, ali ga u prsima nešto guši, guši. Htio bi predahnuti, viknuti, i uto se probudi.

Probudi se sav uznojen, kosa mu mokra od znoja, jedva diše i pridiže se užasnut.

— Hvala bogu, bio je to samo san! — reče sjedajući pod drvo i duboko predišući. — Ali šta to znači? Da me ne hvata vrućica: kakav ružan san!

Bio je sav kao isprebijan; u duši mu mutež i tmina. Nalakti se na koljena i podboči glavu objema rukama.

— Bože! — usklikne. — Pa zar ću je zbilja, zar ću zbilja uzeti sjekiru i udariti je po glavi, razmrskati joj lubanju... pa gaziti po ljepljivoj, toploj krvi, obijati bravu, krasti i tresti se; sakrivati se sav obljeven krvlju... sa sjekirom... Bože sveti, zar ću zbilja to učiniti?

Podrhtavao je kao list na vjetru dok je to govorio.

— Ama, šta ja ovo radim? — produži uspravljajući se ponovo, nekako strahovito iznenađen. — Znao sam da to ne bih mogao, pa što sam sve dosad mučio sama sebe? Pa i jučer, jučer, kad sam išao na tu probu, i jučer mi je već bilo potpuno jasno da ne bih to mogao... Pa što sad hoću? Zašto sam još sve dosad sumnjao? Pa upravo jučer, dok sam silazio niza stube, rekao sam da je to podlo, gadno, nepošteno, nepošteno... od same pomisli na javi smučilo mi se i užas me obuzeo...

— Ama, ne bih, ne bih to nikako mogao! Baš da i nema nikakve sumnje u tim mojim proračunima, kad bi čak sve to što sam smislio u ovo mjesec dana bilo jasno kao dan, točno kao matematika, bože mili, svejedno se ne bih mogao nakaniti! Ne bih mogao, ne bih mogao!... Pa zašto, zašto sam onda sve dosad...

Ustane, iznenađeno pogleda oko sebe, kao da se čudi kako je uopće zašao ovamo, i pođe put T...va mosta. Bio je blijed, oči mu gorjele, osjećao je iznemoglost u svim udovima, ali je odjednom nekako lakše disao. Ćutio je da je već zbacio sa sebe ono strašno breme što ga je toliko dugo pritiskalo, odjednom mu bje lako i mirno pri duši. »Bože!« molio se. »Pokaži mi put, a ja se odričem one proklete... tlapnje svoje!«

Prelazeći preko mosta, gledao je mirno i sabrano Nevu, i blistav zalazak blistavog crvenog sunca. Uza svu svoju slabost, nije osjećao

čak ni umora. Baš kao da mu je najednom pukao čir što mu se cijeli mjesec dana pravio na srcu. Sloboda, sloboda! Sad je slobodan od tih čari, od svih tih čarolija, čina, od tih utvara!

Kad se poslije prisjećao tog vremena i svega što je doživio tih dana, minutu za minutom, točku po točku, pojedinost po pojedinost, svagda se čudom čudio, gotovo praznovjerno, jednoj okolnosti koja u biti i nije bila bogzna kako neobična, ali mu se poslije neprestano činilo da je preodredila svu njegovu sudbinu. Naime, nikako nije mogao shvatiti i protumačiti sam sebi zašto se nije tada, onako umoran i iscrpljen, vratio kući najkraćim putem, prečacem, kao što mu je bilo i najzgodnije, nego preko Sijenskog trga preko kojeg uopće nije trebalo da ide. Zaobilazak nije bio velik, ali je bio očit i posve nepotreban. Mnogo se puta, doduše, vratio kući a da se uopće nije sjećao kojim je ulicama išao. Pa ipak, zašto, pitao se svagda, zašto je do tako važnog, za nj tako odsudnog a u isti mah posve, posve slučajnog susreta na Sijenskom trgu (preko kojeg nije imao razloga da ide) došlo upravo tada, u tom trenutku njegova života, upravo kad je bio tako raspoložen, i upravo u takvim prilikama u kojima je jedino taj susret mogao zaista odsudno i zasvagda djelovati na njegovu sudbinu? Baš kao da ga je ondje navalice vrebao!

Bilo je oko devet sati kad je prolazio Sijenskim trgom. Svi su trgovci za stolovima, tezgama, u dućanima i dućančićima zatvarali svoje radnje ili skidali i spremali robu i razilazili se svojim kućama, baš kao i njihovi kupci. Oko prčvarnica u prizemlju, po prljavim i smrdljivim dvorištima kuća na Sijenskom trgu, a ponajvećma pred krčmama, okupljalo se mnogo kojekakvih, svakojakih preprodavača i protuha. Raskoljnikov je najvolio ta mjesta, pa i sve one uličice u blizini, kad bi izišao na ulicu bez cilja. Tu njegovi dronjci nisu privlačili ničiju uznositu pozornost, tu je čovjek mogao hodati ne znam kako obučen a da se nitko ne bi zgražao. Na samom uglu K... čke ulice prodavao je na dva stola neki trgovčić sa svojom ženom seljankom svoju robu: konac, vrpce, cicane rupce i slično. I oni su se spremali kući, ali su se zadržali razgovarajući sa znanicom koja im je bila prišla. Ta je njihova znanica bila Lizaveta Ivanovna, ili naprosto Lizaveta, kako su je svi zvali, mlađa sestra one iste starice Aljone

Ivanovne, udove koleškog registratora[10] i lihvarke kod koje je Raskoljnikov jučer bio založio svoj sat i izveo onu svoju probu... Odavno je već znao sve o toj Lizaveti, pa i ona je njega donekle poznavala. Bijaše to visoka, nezgrapna, plašljiva i ponizna djevojka, slaboumnica tako reći, od svojih trideset pet godina. Bila je prava ropkinja svoje sestre, radila joj je dan i noć, strepila je od nje i trpjela čak i batine. Stajala je neodlučno sa zavežljajem u rukama pred trgovčićem i njegovom ženom i pozorno ih slušala. Oni su joj nešto vrlo živahno tumačili. Kad ju je Raskoljnikov iznenada spazio, obuzeo ga je nekakav čudan osjećaj nalik na silno zaprepaštenje, premda u tom susretu nije bilo ničeg čudnovatog.

— Najbolje da vi-, Lizaveta Ivanovna, sami o tome odlučite — glasno je govorio trgovčić. — Dođite sutra oko sedam, molit ću lijepo. I oni će doći.

— Sutra? — otegnuto će i zamišljeno Lizaveta, kao da se skanjiva.

— Ala vam je ta Aljona Ivanovna utjerala strah u kosti! — razveze trgovčeva žena, žustra neka seljanka. — Gledam ja vas, manji ste od makova zrna. Nije vam ni rođena sestra nego polusestra, a gle kako vas mota oko malog prsta!

— Samo nemojte, molim vas, zasad ništa govoriti Aljoni Ivanovnoj — presiječe je muž u riječi. — To vam ja savjetujem, dođite lijepo do nas bez pitanja. Isplatit će vam se. A poslije će se vaša sestra i sama uvjeriti.

— Da svratim?

— Oko sedam, sutra; i od njih će netko doći, pa ćete lijepo sami odlučiti.

— I samovar ćemo pripremiti — nadoda žena.

— Dobro, doći ću — reče Lizaveta sve još nešto premišljajući, pa se poče polako micati s mjesta.

Raskoljnikov je tada već bio prošao pored njih i nije dalje ništa čuo. Prošao je mimo njih mirno, neprimjetno, nastojeći uloviti svaku riječ. Njegovo prvotno zaprepaštenje zamijenila je malopomalo jeza; kao da ga svega podiđoše srsi. Doznao je, odjedanput, iznenada i sasvim neočekivano, da sutra, točno u sedam sati navečer, neće biti

kod kuće Lizavete, babine sestre i jedine njene ukućanke, i da će prema tome baba, točno u sedam sati navečer, biti kod kuće sama.

Do njegova je stana bilo još svega nekoliko koraka. Ušao je u svoju sobu kao čovjek osuđen na smrt. Ni o čemu nije razmišljao, niti je uopće mogao razmišljati; ali je cijelim svojim bićem najednom oćutio da nema više ni slobode prosuđivanja ni volje, da je sve iznenada odlučeno jednom zavazda.

Naravno, sve da je godine i godine, imajući na umu svoju zamisao, vrebao zgodnu priliku, ni tada ne bi mogao pouzdano računati na bjelodaniju prigodu za ostvarenje svoje zamisli od ove koja mu se sad ovako nenadano ukazala. Bilo kako mu drago, teško bi bilo doznati dan ranije i sasvim pouzdano, toliko točno i uz toliko malo rizika, bez ikakva opasna raspitivanja i izviđanja, da će sutra, u toliko i toliko sati, ta i ta starica, kojoj radi o glavi, biti kod kuće sama samcata.

VI

Poslije je Raskoljnikov slučajno doznao zašto su zapravo taj trgovčić i njegova žena pozivali Lizavetu k sebi. Posrijedi je bilo nešto sasvim obično, nije se iza toga krilo ništa osobito. Neka doseljena i osiromašena obitelj prodavala je stvari, odjeću i ostalo, sve samo za žene. Kako se takva roba ne prodaje dobro na tržnici, tražili su preprodavača, a Lizaveta se time bavila: uzimala je robu u komisiju, zastupala svoje mušterije i imala veliku praksu zato što je bila vrlo poštena i svagda kazivala posljednju cijenu: koju cijenu odredi, pri njoj i ostane. Općenito je malo govorila i, kako već rekosmo, bila je vrlo skromna i plašljiva...

Ali je Raskoljnikov postao u posljednje vrijeme praznovjeran. Tragovi tog praznovjerja ostali su u njemu još dugo nakon toga, bili su gotovo neizbrisivi. I u svemu tome je uvijek poslije bio sklon vidjeti nešto tobože čudno, tajanstveno, kao da su posrijedi bili neki posebni utjecaji i podudarnosti. Još mu je zimus jedan znanac, student Pokorev, koji je odlazio u Harkov, bio spomenuo u razgovoru adresu stare Aljone Ivanovne ako slučajno bude morao što založiti. Dugo nije odlazio k njoj zato što je zarađivao instrukcijama i kako-tako životario. Prije oko mjesec i pol dana sjetio se te adrese; imao

je dvije stvari koje je mogao založiti: očev stari srebrni sat i mali zlatni prsten sa tri nekakva crvena kamička što mu ga je na rastanku bila poklonila sestra za uspomenu. Odlučio je da joj odnese prsten; kad je došao k starici, već je na prvi pogled, ne znajući još o njoj ništa osobito, osjetio prema njoj neodoljivu odvratnost. Dobio je od nje dvije »banknotice« i uz put navratio u neku bijednu krčmicu. Naručio je čaj, sjeo i duboko se zamislio. Čudnovata mu je misao počela kljuvati u glavi, kao pile u jajetu, i posve ga zaokupila.

Gotovo sasvim do njega, za drugim stolićem, sjedio je student kojeg uopće nije poznavao niti ga se otkud sjećao, i neki mladi oficir. Odigrali su bili partiju biljara i sjeli da popiju čaj. Odjednom začuje kako student govori nešto oficiru o lihvarki Aljoni Ivanovnoj, udovi koleškog registratora, i daje mu njenu adresu. Već se to učinilo Raskoljnikovu nekako čudnim: upravo dolazi odande, a ovdje baš o njoj govore. Dakako da je to bila slučajnost, ali, eto, nikako se ne može osloboditi vrlo neobičnog dojma, a ovdje baš kao da mu netko došaptava — student je počeo odjednom iznositi svom drugu kojekakve potankosti o toj istQj Aljoni Ivanovnoj.

— Sila ti je ona — veli — kod nje uvijek možeš dobiti para. Bogata je kao Čifutin, može ti odjednom isplatiti pet tisuća, a ne libi se ni zaloga od jednog rublja. Mnogo je naših bilo već kod nje. Samo je strašna gadura...

I rasprede o tome kako je pakosna i hirovita, kako je dovoljno da jedan dan zakasniš pa da ti propadne zalog. Daje četiri puta manje nego što stvar vrijedi, a uzima po pet, pa i po sedam posto kamata na mjesec dana, i tako dalje. Student se raspričao i spomenuo, između ostaloga, kako baba ima sestru Lizavetu koju ona, onako sitna i odurna, svakog časa tuče i drži u pravom

ropstvu, kao nejako dijete, premda je Lizaveta natprosječno visoka.

— To ti je pravi fenomen! — uzvikne student i prasne u smijeh.

Počeše govoriti o Lizaveti. Student je nekako posebno uživao

pričajući o njoj i svejednako se smijao, a oficir ga je vrlo pomno slušao i zamolio neka mu pošalje tu Lizavetu da mu pokrpa rublje. Raskoljnikovu nije izmakla ni jedna riječ i u jedan je mah sve doznao: Lizaveta je babina mlađa polusestra (po ocu) i već joj je trideset pet godina. Radi kod sestre dan i noć, u kući joj je i kuharica

i pralja, a uz to šije drugima za novac, čak i podove riba, i sve što zaradi daje sestri. Nikakvu narudžbu i nikakav posao ne smije preuzeti bez babina odobrenja. Baba je već sastavila oporuku, što zna i sama Lizaveta, koja prema toj oporuci neće naslijediti ni prebijene pare nego samo pokretnine, stolce i ostalo, a sav je novac namijenjen jednom manastiru u N... skoj guberniji, za pokoj vječni njene duše. Lizaveta pak nije bila iz činovničkog staleža nego obična pučanka, stara djevojka strašno nezgrapna, vrlo visoka rasta, dugačkih, nekako iskrenutih nožurda, vazda u izgaženim cipelama od jareće kože, ali uvijek vrlo čista. Student se pak najviše čudio i smijao tome što je Lizaveta bila svaki čas trudna.

— Pa kako, veliš da je grdoba? — pripomene oficir.

— Jest, crna je u licu, rekao bi da je prerušen vojnik, ali, znaš, nipošto nije grdoba. Ima tako nekakvo dobro lice i oči. Još i te kako. Dokaz ti je to što se mnogima sviđa. Tako je mirna, krotka, bezazlena, pokorna, na sve pristaje. A smiješak joj je čak i vrlo lijep.

— Pa kanda se i tebi sviđa? — nasmija se oficir.

— Samo zato što je čudna. Nego, znaš šta ću ti reći. Ja bih tu prokletu babu ubio i opljačkao, i vjeruj mi da me savjest ne bi nimalo pekla — gorljivo nadoveže student.

Oficir opet prasne u smijeh, a Raskoljnikov se lecne. Kako je to bilo čudno!

— Čekaj malo, da te nešto ozbiljno priupitam — raspali se student. — Malo sam se našalio, naravno, ali pazi; na jednoj strani glupa, blesava, beznačajna, pakosna, bolesna babetina koja nikom nije potrebna nego, naprotiv, svima samo nanosi štetu, ni sama ne zna radi čega živi, a danas-sutra će umrijeti sama od sebe. Razumiješ li? Razumiješ?

— Ma razumijem — odgovori oficir i zagleda se u svog ražešćenog druga.

— Pazi dalje! Na drugoj strani mlade, svježe snage što uludo

propadaju bez potpore, i to na tisuće, na sve strane! Stotinu, tisuću dobrih djela i pothvata mogli bi se ostvariti i potpomoći babinim parama koje su osuđene da propadnu u manastiru! Stotine, možda i tisuće, ljudi mogle bi se izvesti na pravi put; deseci obitelji mogle bi se spasiti od neimaštine, od rasula, od propasti, od razvrata, od bolnica za venerične bolesti — a sve to njenim parama.

Da je ubiješ i uzmeš joj pare pa da se s pomoću njih posvetiš služenju cijelog čovječanstva i općeg dobra: što misliš, zar ne bi tisuće dobrih djela prevagnule nad jednim sićušnim zločinom? Za jedan život — tisuće života spašenih od gnjileži i raspadanja. Jedna smrt u zamjenu za stotinu života — pa to je obična matematika! I koliko uopće vrijedi život te sušičave, glupe i opake babetine na vagi svega živog? Ništa više od života jedne uši, štakora, pa ni toliko ne vrijedi jer je ta baba štetna. Upropaštava život drugima: nedavno je Lizavetu od pakosti ugrizla za prst; umalo što joj ga nisu morali odrezati!

— Nije, naravno, vrijedna da živi — pripomene oficir — ali šta možeš, takva je priroda.

— E, brate, pa prirodu valjda zato ispravljaju i usmjeravaju, inače bismo svi ogrezli u predrasude i ne bi bilo ni jednog velikog čovjeka. Kažu: »dužnost, savjest«, ja nemam ništa protiv dužnosti i savjesti, ali kako ih to mi shvaćamo? Stani, da te još nešto priupitam. Slušaj!

— Neću, nego ti stani; ja ću tebe nešto priupitati. Slušaj!

— Dobro, hajde!

— Eto, ti sad tu sve nešto pričaš i držiš govorancije, a kaži ti meni bi li ti ubio babu ili ne bi?

— Dabome da ne bih! Ja mislim općenito na pravednost... Ne radi se sad o meni...

— A vidiš, po mom mišljenju, kad se ti sam ne možeš na to odlučiti, onda tu nema nikakve pravednosti! Hajde da odigramo još jednu partiju!

Raskoljnikov je bio neobično uzbuđen. Naravno, sve su to bile sasvim obične i česte mladenačke riječi i misli koje je više puta čuo, samo u drugom obliku i o drugim temama. Ali zašto je upravo sad morao čuti upravo taj razgovor i te misli kad su se i u njegovoj glavi bile netom zarojile... navlas iste takve misli? I zašto je upravo sad, pošto je netom došao od babe sa začetkom tih misli u glavi, naletio baš na taj razgovor o babi?... Uvijek mu se činila čudnom ta podudarnost. Taj beznačajni kavanski razgovor neobično je snažno utjecao na daljnji razvoj događaja — kao da se zaista tu krilo neko predodređenje, neko navještenje...

— — — — — —

Kad se vratio sa Sijenskog trga, svalio se na divan i nepomično prosjedio cijeli sat. Dotle se bilo smračilo; nije imao svijeće, niti mu je bilo i na kraj pameti da pali svjetlo. Poslije se nikako nije mogao prisjetiti: je li mislio tada o čemu? Napokon je opet osjetio kako ga hvata ona ista groznica, drhtavica, i odlane mu kad se sjeti da može leći na divan. Ubrzo ga tvrd, olovan san obrva, baš kao da ga prignječi.

Spavao je neobično dugo ali ništa nije sanjao. Kad je sutradan ujutro u devet sati Nastasja ušla u njegovu sobu, jedva ga je nekako probudila. Donijela mu je čaja i kruha. Čaj je opet bio prekuhan, i opet je bio u njezinu čajniku.

— Gle ga kako spava! — uzviknula je ogorčeno. — Spava li, spava!

Jedva se nekako pripodigne. Boljela ga je glava; stane na noge, okrene se po svom sobičku i opet klone na divan.

— Opet na spavanje! — uzvikne Nastasja. — Ma da nisi ti bolestan?

Ništa joj ne odgovori.

— Oš čaja?

— Poslije — jedva izusti, ponovo sklopi oči i okrene se zidu. Nastasja stajaše časak pokraj njega.

— Pa možda je zbiljam bolestan — reče, okrene se i iziđe.

Vrati se opet u dva sata, s juhom. Ležao je kao i onda. Čaja nije ni okusio. Nastasja se čak uvrijedi i poče ga ljutito gurkati.

— Sta tu crkavaš! — vikne na nj gledajući ga gadljivo.

On se pridigne i sjede, ali ništa ne reče, samo gledaše u pod.

— Jesi l bolestan il nisi? — upita ga Nastasja, ali ni ovaj put ne dobi odgovora. — Bar da malo na ulicu izađeš! — reče mu nakon kraće šutnje. — Bar da te vjetar malo propuše! Oćeš li jest il nećeš?

— Poslije — odgovori joj slabim glasom. — Odlazi! — i mahne joj rukom.

Ona postaja još časak, samilosno ga pogleda i iziđe.

Nakon nekoliko minuta on otvori oči i zagleda se u čaj i juhu. Zatim uze kruh, pa uze žlicu i poče jesti.

Malo je pojeo, tri-četiri žlice, bez teka, nekako mehanički. Glava ga je nešto manje boljela. Pošto je poručao, izvali se ponovo na

divan, ali više nije mogao zaspati nego je ležao nepomično, ničice, žarivši glavu u jastuk. Sve mu se nešto priviđalo, i sve to bijahu neka čudna priviđenja: ponajčešće mu se pričinjalo da je negdje u Africi, u Egiptu, u nekoj oazi. Karavana se odmara, mirno leže deve; svuda naokolo rastu palme; svi ručaju. On pak neprestance pije vodu, iz samog potoka koji odmah tu pokraj njega teče i žubori. Lijepo mu je u hladu, a divna, predivna plava hladna voda hita niz šareno kamenje i čistom, čistom pijesku punom zlatnih iskrica... Odjednom jasno začuje kako odbija sat. Protrne, prene se, pridigne glavu, pogleda kroz prozor, odredi koliko je sati i, potpuno se pribravši, naglo skoči, kao da ga je tko potegao s divana. Na prstima priđe vratima, polagano ih odškrine i poče osluškivati glasove odozdo, sa stubišta. Srce mu je strašno lupalo. Ali na stubištu je bilo posve tiho, baš kao da svi spavaju... Učinilo mu se čudnim i nevjerojatnim kako se mogao tako zanijeti i spavati još od jučer a da nije ništa uradio, ništa pripremio... Možda je već i šest sati odbilo... I najednom ga, umjesto sna i tuposti, obuzme nekakva neobična, grozničava i kanda bezglava užurbanost. Nije, uostalom, imao bogzna što pripremati. Upeo se svim silama da sve drži na umu i da ništa ne zaboravi; a srce mu je svejednako lupalo, tako lupalo da je teško disao. Najprije je trebalo napraviti petlju i prišiti je na ogrtač — čas posla. Zavuče ruku pod jastuk i izvadi iz rublja što bijaše naslagano ispod jastuka jednu svoju staru, prljavu, posve izderanu košulju. Od njenih ostataka odere traku, oko pet centimetara široku i četrdesetak centimetara dugačku. Tu traku presavije nadvoje, svuče sa sebe svoj širok, čvrst ljetni ogrtač od nekakve debele pamučne tkanine (jedini svoj kaput) i poče prišivati krajeve trake iznutra ispod lijevog pazuha. Ruke su mu se tresle dok je prišivao, ali je uspješno obavio posao tako da se izvana, kad je ponovo obukao ogrtač, nije ništa vidjelo. Iglu i konac bio je već odavno spremio, umotane u papir, u stolić. Što se pak tiče petlje, to je sam vrlo lukavo izmislio: petlja je bila za sjekiru. Nije ipak mogao ulicom nositi sjekiru u ruci. A da ju je sakrio pod ogrtač, opet bi je morao pridržavati rukom, što bi se lako primijetilo. A sad, kad ima petlju, treba samo u nju utaknuti oštricu sjekire pa će mu lijepo cijelim putem visiti unutra ispod pazuha. Kad turi ruku u džep sa strane, može pridržavati držalo da se ne klati u hodu; a kako mu je ogrtač vrlo širok, prava vreća, ne može se izvana

uopće primijetiti da kroz džep pridržava nešto rukom. I tu je petlju bio izmislio još prije dva tjedna.

Kad je to obavio, turi prste u malu pukotinu između svog »turskog« divana i poda, pročeprka po lijevom kutu i izvadi već davno spremljeni i tu sakriveni zalog. Taj zalog, uostalom, nije bio nikakav zalog nego obična drvena, glatko ostrugana daščica, velika i debela otprilike koliko srebrna doza za cigarete. Tu je daščicu slučajno našao na jednoj od svojih šetnja, u nekom dvorišru, gdje se u zasebnoj zgradi nalazila nekakva radionica.

Zatim je primetnuo toj daščici glatku i tanku željeznu pločicu — zacijelo odlomljenu od nečega — koju je također tada našao na ulici. Pošto je sastavio obje te pločice, od kojih je željezna bila manja od drvene, čvrsto ih koncem sveže unakrst; zatim ih uredno i ljupko umota u čist bijel papir; sveže tako da bude malo teže odvezati. To je bilo zato da odvrati na neko vrijeme babinu pozornost te tako ulući zgodan trenutak dok se ona bude baktala s tim zavežljajčićem. A željeznu je pločicu primetnuo radi težine, da se baba bar u prvi mah ne dosjeti da je »stvar« drvena. Sve je to čuvao ispod divana dok mu ne zatreba. Tek što je izvadio zalog, razlegne se iznenada na dvorištu nečiji povik:

— Davno je prošlo šest sati!

— Davno! Bože moj!

Jurne do vrata, oslušne, dohvati šešir i poče silaziti niz onih svojih trinaest stuba, oprezno, nečujno, kao mačka. Sad dolazi ono najvažnije — treba ukrasti iz kuhinje sjekiru. Več je odavno bio odlučio da će se poslužiti sjekirom. Imao je i vrtlarski nož na rasklapanje, ali se u nož nije uzdao, a pogotovo ne u svoju snagu, pa je ostao jednom zasvagda pri sjekiri. Napomenut ćemo uzgred jednu osobitost u svim tim konačnim odlukama što ih je već bio donio. Sve su one imale jednu neobičnu osobinu: što su bivale određenije, to su u njegovim očima bivale u isti mah i nesklapnije, nesuvislije. Uza svu mučnu borbu u samom sebi, nije mogao ni načas, za sve to vrijeme, povjerovati u ostvarljivost svoje zamisli.

Pa čak kad bi se jednom i dogodilo da sve do posljednje sitnice pretrese i konačno riješi, i kad više ne bi ostalo ni tračka sumnje — čini mu se da bi baš tada od svega odustao kao od nečega nesuvislog, čudovišnog i nemogućeg. Međutim, još je ostala sva sila

nerazriješenih pitanja i sumnji. Što se tiče toga odakle će pribaviti sjekiru, ta ga sitnica nije nimalo zabrinjavala jer ništa nije bilo lakše od toga. Nastasja je, naime, izbivala svaki čas od kuće, pogotovo navečer: ili bi skoknula do susjeda, ili u dućan, a vrata bi svagda ostavila širom otvorena. Gazdarica se samo oko toga neprestano s njom svađala. Trebalo je dakle tek kradom ući u kuhinju, kad kucne čas, i uzeti sjekiru, i poslije, sat kasnije (kad već bude sve gotovo), vratiti sjekiru na mjesto. Ali javljale su se i sumnje: recimo da se vrati nakon sat vremena da odloži sjekiru, a Nastasja je već tu, vratila se. Naravno, morat će proći pored kuhinje i pričekati dok ona opet nekamo ne ode. A što ako dotle opazi da nema sjekire, počne je tražiti, nada dreku — eto ti sumnje, ili bar povoda za sumnju.

Međutim, to su još sve bile sitnice o kojima nije ni počeo razmišljati, a nije imao ni kad. Razmišljao je o onom glavnom, a sitnice je odlagao za kasnije, kad se jednom odluči. Ali ovo potonje mu se činilo potpuno neostvarivim. Tako mu se bar činilo. Nikako nije, primjerice, mogao zamisliti da če jednom prestati razmišljati, ustati i — jednostavno otići tamo... Čak i onu svoju nedavnu probu (to jest posjet u namjeri da dobro razgleda mjesto) samo je pokušao izvesti, to nipošto nije bilo ono pravo nego tek onako: »Hajde,« veli, »da se malo ogledam, što da samo snatrim!« — ali nije izdržao, digao je ruke od svega i pobjegao, bijesan na sama sebe. Međutim, reklo bi se da je svu analizu, što se tiče moralnog rješenja problema, već bio obavio: kazuistika mu je bila izoštrena kao britva i nije više u samom sebi nailazio ni na kakve svjesne prigovore. U krajnjoj liniji, nije jednostavno vjerovao sam sebi i uporno je, svim silama, tražio prigovore sa strane, pipajući oko sebe, kao da ga tko sili i navlači na to. Posljednji dan, koji je tako nenadano stigao i odjednom o svemu odlučio, djelovao je na njega gotovo posve mehanički: kao da ga je tko uhvatio za ruku i povukao za sobom, neodoljivo, slijepo, vrhunaravnom snagom, bez pogovora. Baš kao da mu je krajičak odjeće zapao u kotač na stroju pa ga je stroj počeo uvlačiti u sebe.

Iz početka — prije mnogo vremena, uostalom — zanimalo ga je samo jedno pitanje: zašto se tako lako pronalaze i otkrivaju gotovo svi zločini, i zašto gotovo svi zločinci ostavljaju tako jasne tragove za sobom? Malo-pomalo je došao do različitih i zanimljivih zaključaka. Glavni uzrok tome, po njegovu mišljenju, nije toliko u tome što je

materijalno nemoguće sakriti zločin koliko u samu zločincu; gotovo svakom zločincu klonu nekako u trenutku zločina volja i zdrava pamet, štoviše, zamijeni ih fenomenalna djetinja lakoumnost, i to baš u onom trenutku kad su im zdrava pamet i oprez prijeko potrebni. Držao je da to pomračenje uma i klonulost volje obuzimaju čovjeka kao kakva bolest, da se. potpuno razvijaju i dosežu vrhunac malo prije nego što se počini zločin, da se zadržavaju u istoj mjeri u času samog izvršenja zločina i još neko vrijeme nakon toga, ovisno o pojedincu, a onda prolaze kao što prolazi svaka bolest. A na pitanje: porađa li sam zločin tu bolest, ili je sam zločin, nekako po svojoj osobitoj naravi, svagda popraćen nečim nalik na bolest? — na to pitanje nije se još osjećao kadar odgovoriti.

Došavši do tih zaključaka, pomislio je da u njemu osobno, u njegovu pothvatu, ne može doći do sličnih bolesnih reakcija, da njemu neće ponestati zdrave pameti i volje dok god bude izvršavao svoj naum, iz jednog jedinog razloga što njegov naum — »nije zločin«... Preskočit ćemo sav onaj proces kojim je došao do ovog posljednjeg zaključka; ionako smo se predaleko zatrčali u pripovijedanju... Samo ćemo dodati da su stvarne, posve materijalne poteškoće općenito u njegovoj glavi bile uvijek najmanje važne. »Treba samo da sačuvam svu svoju volju i zdravu pamet pa ću ih sve u pravi čas prebroditi, kad se budem morao potanko upoznati sa svim pojedinostima svog pothvata...« Ali nikako da se upusti u taj pothvat. Sve je manje vjerovao u svoju konačnu odluku, a kad je kucnuo čas, sve se zbilo sasvim drugačije, nekako slučajno, gotovo čak i neočekivano.

Jedna sasvim beznačajna okolnost satjerala ga je u škripac, još prije nego što je sišao niza stube. Kad je došao do gazdaričine kuhinje, koja je, kao i uvijek, bila širom otvorena, oprezno je pogledao ispod oka u kuhinju da najprije provjeri nije li u njoj, ako i nema Nastasje, sama gazdarica, a ako nije, jesu li dobro zatvorena vrata njezine sobe, da ne bi slučajno zavirila u kuhinju kad on uđe da uzme sjekiru. Ali, kako se zabezeknuo kad je opazio da Nastasja ovaj put ne samo što je kod kuće, u kuhinji, nego je još i pri poslu: vadi iz košare rublje i vješa ga na konopce. Kad ga je ugledala, prestala je vješati, okrenula se njemu i gledala ga sve vrijeme dok je prolazio. Odvratio je pogled od nje i prošao kao da ništa nije

primijetio. Ali sve je propalo — nije bilo sjekire! Bio je strahovito prenaražen.

»I otkud mi samo ta ideja,« mislio je ulazeći u vežu, »otkud mi samo ta ideja da ona u ovom času nipošto neće biti kod kuće? Kako, kako, kako sam mogao biti u to tako siguran?« Bio je utučen, čak nekako i ponižen. Došlo mu je da se sam sebi nasmije od pakosti... Tupa, zvjerska zloba uzavre u njemu.

Neodlučno zastane u veži. Nije mu se dalo izići na ulicu tek onako, da se tobože prošeta; a još mu se manje dalo vratiti u svoju sobu. »Kakvu sam samo priliku zauvijek propustio!« — promrsi stojeći bezrazložno u veži, upravo pred pazikućinom mračnom sobicom što bijaše također otvorena. Najednom uzdrhta. U pazikućinoj sobici, samo na dva koraka od njega, udari mu nešto u oči ispod klupe s desne strane... Obazre se oko sebe — nigdje nikoga. Na prstima priđe prostorijici, siđe niz dvije male stube i potiho zovne pazikuću. »Tako je, nema ga kod kuće! Doduše, negdje je u blizini, u dvorištu, jer su vrata širom otvorena.« Munjevito jurne do sjekire (bila je to sjekira) i izvuče je ispod klupe gdje je ležala između dva komada drva; odmah je, ne izlazeći, utakne u petlju, turi obje ruke u džepove i iziđe iz pazikućine sobice; nitko ga nije primijetio! »Kad neće pamet, hoće đavo!« — pomisli i čudno se podsmjehne. Ova ga slučajnost neobično osokoli.

Išao je svojim putem polako i ozbiljno, da ne bi izazvao nikakve sumnje. Nije se mnogo obazirao na prolaznike, čak se trudio da uopće ne gleda u lica i da bude što neprimjetniji. Tad se sjeti svog šešira. »Bože moj! Prekjučer sam imao i novaca, a nisam se sjetio da kupim kapu!« Kletva mu se ote sa dna duše.

Slučajno zaviri, jednim okom, u dućan i opazi da je ondje, na zidnoj uri, već sedam sati i deset minuta. Trebalo je i da se požuri a da u isti mah ide naokolo kako bi došao do njene kuće s druge strane...

Prije, kad bi predočavao sebi sve ovo u mašti, gdjekad bi pomislio da će se i te kako bojati. Ali se sad nije baš bojao, štoviše, uopće se nije bojao. Zaokupljale su ga čak u tom času i neke sporedne misli, samo nisu zadugo. Prolazeći pored Jusupova mosta, osobito se bio zanio mišlju kako bi trebalo podići visoke fontane i kako bi te fontane ugodno osvježavale zrak na svim trgovima. Malo-

pomalo je dolazio do uvjerenja kako bi bilo prekrasno i neobično korisno za grad kad bi se Ljetni perivoj proširio na cijelo Marsovo polje i, štoviše, spojio s perivojem dvorca Mihajlovskog. Tada ga odjednom zaokupi misao zašto je čovjek u svim velikim gradovima ne samo prisiljen nego i nekako osobito sklon da stanuje i nastanjuje se upravo u onim dijelovima grada gdje nema ni parkova ni fontana, gdje su blato i smrad i svakojake gadosti. Tada se sjeti svojih šetnja po Sijenskom trgu i načas se pribere. »Koješta,« pomisli. »Ama, najbolje će biti da baš ništa ne mislim!«

»Tako se valjda oni koje vode na stratište hvataju mislima za sve predmete na koje putem nailaze,« sijevne mu u glavi, ali samo sijevne, kao munja; brže-bolje sam odbaci tu pomisao... Evo, već je blizu, evo i njene kuće, evo i ulaza. Negdje sat izbi jedanput. »Što je to, nije valjda već sedam i pol? Ne može biti, sigurno taj sat ide naprijed!«

Na svu sreću, u veži također sve dobro prođe. Dapače, upravo kao naručeno, u tom je času ušao u vežu golem voz sijena koji ga je zaklanjao dok je god prolazio kroz vežu, a tek što je voz ušao u dvorište, on u tren oka šmugne desno. Odande, s druge strane voza, čuo je kako viču i prepiru se nekoliki ljudi, ali njega nitko nije primijetio niti se je s kim sreo. U tom su času mnogi prozori koji su gledali na to golemo četverokutno dvorište bili otvoreni, ali on nije podigao glavu — nije imao snage. Stube što vode do babe bile su blizu, odmah tu desno od veže. Već je bio na stubištu...

Pošto je predahnuo i pritisnuo rukom srce što mu je lupalo, te ujedno još jednom opipao i namjestio bolje sjekiru, poče se oprezno i tiho penjati uza stube neprestance osluškujući glasove. Ali i stubište je u to doba bilo sasvim pusto; sva su vrata bila zatvorena; nikog nije sreo. Na prvom je katu doduše jedan prazan stan bio širom otvoren i u njemu su radili soboslikari, ali ga nisu ni pogledali. Zastao je, porazmislio i pošao dalje. »Bilo bi, naravno, bolje da uopće nisu tu, ali... iznad njih su još dva kata.«

Međutim, evo i trećeg kata, evo i vrata, evo i stana s druge strane; prazan je. Na drugom katu je, sudeći po svim znacima, stan ispod babinog također prazan — nema više posjetnice koja je bila pribijena čavlićima na vrata — iselili se!... Zadihao se... Na tren mu promakne glavom misao: »Kako bi bilo da odem?« Ali nije uopće

odgovorio sam sebi na to pitanje, nego poče osluškivati ne bi li što čuo iz babina stana — grobna tišina. Zatim još jednom oslušne ne bi li što čuo odozdo sa stubišta. Slušao je dugo, pozorno... Zatim se posljednji put osvrne, malo se dotjera, sabere i još jedanput opipa sjekiru u petlji. »Nisam li... suviše blijed?« pomisli. »Nisam li nekako posebno uzbuđen? Ona je nepovjerljiva... Da još malo pričekam... dok mi se srce ne smiri?«

Ali mu se srce nije smirivalo. Naprotiv, kao za pakost, lupalo je sve snažnije i snažnije i snažnije... Nije više izdržao, polagano pruži ruku prema zvoncu i pozvoni. Nakon pola minute pozvoni još jedanput, malo glasnije.

Nema odgovora. Ne vrijedi uzalud zvoniti, a ne bi se ni priličilo. Stara je, dakako, kod kuće, ali je sumnjičava i sama. Poznavao je donekle njene navike... pa još jednom prisloni uho na sama vrata. Jesu li mu osjetila bila toliko izoštrena (što je inače teško povjerovati), ili se zaista jasno čulo, tek, odjednom kanda razabere kako nečija ruka oprezno šuška oko kvake i kako nečija haljina šušti uza sama vrata. Netko je tajom stajao pokraj same brave i, navlas isto onako kao i on ovdje vani — osluškivao pritajivši se unutra i prislonivši, čini se, isto tako uho na vrata...

Navlaš se pomakne i malo glasnije nešto promrmlja kako se ne bi činilo da se krije; zatim pozvoni po treći put, ali polako, dostojanstveno i nimalo nestrpljivo. Kad se svega toga poslije prisjećao, taj mu se časak živo i jasno dovijeka urezao u sjećanje; nikako nije mogao shvatiti otkud je smogao toliko lukavosti, pogotovo kad mu se um na mahove nekako mutio, a tijela gotovo da nije ni osjećao... Odmah zatim začuje kako se pomiče zasun.

VII

Vrata se, kao i onda, tek malko odškrinuše i opet se iz mraka zapiljiše u njega dva lukava i nepovjerljiva oka. Raskoljnikov se zbuni i počini krupnu pogrešku.

Plašeći se da se stara ne uplaši što su njih dvoje sami, i ne uzdajući se da će se razuvjeriti kad ga vidi, uhvati za vrata i povuče ih k sebi da ne bi babi odnekud palo na pamet da se opet zaključa. Kad je to vidjela, ona nije potegnula vrata k sebi, ali nije ispustila ni

kvaku iz ruke, tako da je malo nedostajalo da je ne izvuče skupa s vratima na stubište. A kad je opazio da se isprriječila na vratima i da ga ne pušta unutra, pođe ravno na nju. Ona u strahu odskoči, zausti da nešto kaže, ali kanda nije mogla, te izvali oči na njega.

— Dobar večer, Aljona Ivanovna — poče on što je mogao prirodnije, ali ga glas nije poslušao nego se pretrgao i zadrhtao. — Evo... donio sam vam nešto... ali bolje da stanemo onamo... na svjetlo...

I ostavi je te bez poziva uđe ravno u sobu. Starica potrči za njim; razvezao joj se jezik.

— Bože sveti! Pa šta hoćetp?... Tko ste vi? Sto želite?

— Ama, zaboga, Aljona Ivanovna... poznajemo se... ja sam Raskoljnikov... evo, donio sam vam onaj zalog, kao što sam nedavno obećao...

I pruži joj zalog.

Starica zirne na zalog, ali odmah zatim upre pogled ravno u oči nezvanom gostu. Gledala ga je pozorno, pakosno i nepovjerljivo. Prođe tako oko jedne minute; učinilo mu se čak da joj je u očima opazio nešto nalik na podsmijeh, kao da je već sve prozrela. Osjećao je kako gubi prisebnost, kako ga malne hvata strah, tolik strah da mu se učini, ako ga bude još pola minute tako nijemo motrila, da će pobjeći od nje glavom bez obzira.

— Ma što me tako gledate, kao da me ne poznajete? — progovori najednom isto onako pakosno. — Ako hoćete, uzmite, a ako nećete — idem k drugome, nemam vremena da čekam!

Nije ni mislio to reći, nego mu je onako, samo od sebe izletjelo.

Starica se sabere; bilo je očito da ju je ohrabrio posjetiteljev odlučan ton.

— A što ti, dragoviću, tako iznenada... što ti je to? — upita ga gledajući zalog.

— Srebrna tabakera, pa rekao sam vam prošli put.

Ona ispruži ruku.

— A što ste tako blijedi? Eto, i ruke vam dršću! Okupao si se, valjda, dragoviću?

— Groznica — odsječno će on. — Kako ne bi čovjek problijedio... kad nema šta jesti — nadoda jedva izgovarajući riječi. Opet ga je

izdavala snaga. Ali odgovor je djelovao vjerodostojno; stara uze od njega zalog.

— Što je to? — upita ga i još jednom pozorno promotri Raskoljnikova važući zalog u ruci.

— Zalog... tabakera... srebrna... pogledajte!

— Ama nekako ne bih rekla da je srebrna... Ih, što si je zamotao!

Nastojeći da razveže uzicu, okrene se prozoru, svjetlu (svi su prozori bili zatvoreni, iako je bilo sparno), i na nekoliko trenutaka odmakne se od njega i okrene mu leđa. On raskopča ogrtač i izvuče sjekiru iz petlje, ali je ne izvadi do kraja nego je samo pridržavaše desnom rukom ispod ogrtača. Ruke mu bijahu strahovito slabe; ćutio je kako mu svakim časom sve više trnu i koče se. Bojao se da ne ispusti sjekiru iz ruke... odjednom kao da mu se zavrti u glavi.

— Ama, gle kako ju je samo zamotao! — zlovoljno uzvikne baba i pomakne se prema njemu.

Ni časka nije više smio čekati. Izvadi sjekiru, zamahne objema rukama, jedva i znajući za sebe, i gotovo bez napora, gotovo mehanički, spusti ušicu babi na glavu. Kao da uopće nije uložio u to ni trunka snage. Ali, čim je spustio sjekiru, nadođe mu snaga.

Starica je, kao uvijek, bila gologlava. Njena svijetla, prosijeda, rijetka kosa, po običaju obilato namazana uljem, bijaše upletena u tanku pletenicu nalik na štakorski rep i skupljena komadićem rožnog češlja što joj je stršio na potiljku. Kako je bila niska rasta, pogodio ju je u samo tjeme. Vrisnula je, ali vrlo slabo, i odjednom se skljokala na pod, ali je još stigla prinijeti obje ruke glavi. U jednoj je ruci svejednako držala »zalog«. Tada je udari svom snagom još jednom, pa još jednom, sve ušicom i sve po tjemenu. Krv je briznula kao iz prevaljene čaše i tijelo se izvalilo nauznak. On se odmakne, pusti je da padne i odmah se nagne nad njeno lice; bila je već mrtva. Oči joj bijahu izbečene, kao da će iskočiti iz duplja, a čelo i cijelo lice naborani i iskrivljeni od grča.

Ostavi sjekiru na pod, do trupla, i odmah posegne u njen džep pazeći da se ne uprlja krvlju koja je tekla — u onaj isti desni džep iz kojeg je prošli put bila izvadila ključeve. Bio je potpuno pri sebi, u glavi mu se nije više mutilo niti vrtjelo, ali su mu ruke svejednako podrhtavale. Poslije se sjećao da je bio čak i vrlo pažljiv, oprezan,

neprestano je pazio da se ne zakrvavi... Začas je izvadio ključeve iz džepa; svi su, kao i onda, bili u jednom svežnju, na jednom čeličnom kolutiću. Odmah odjuri s njima u spavaonicu. Bijaše to sasvim mala soba, a u njoj golem ćivot s ikonama. Uz drugi zid stajala je velika postelja, neobično čista, s poplunom sastavljenim od komadića svile napunjenih pamukom. Uz treći zid stajala je komoda. Začudo, čim je počeo iskušavati ključeve u bravama na komodi, čim je začuo njihovo zveckanje, kao da ga spopade grč. Odjednom mu opet dođe da sve ostavi i pobjegne. Ali to bijaše samo načas; bilo je kasno bježati. Čak se podsmjehne sam sebi, ali mu iznenada sune u glavu jedna druga misao koja ga uznemiri. Odjednom mu je palo na um da je stara možda još živa i da bi se još mogla osvijestiti. Ostavi ključeve i komodu i odjuri natrag, do leša, zgrabi sjekiru i još jednom zamahne njome na staricu, ali je ne udari. Nije bilo sumnje da je mrtva. Pošto se sagnuo i promotrio je ponovo izbliza, jasno vidje da joj je lubanja razmrskana i, štoviše, malčice iskrenuta u stranu. Već ju je htio opipati prstom, ali povuče ruku; i ovako je sve lijepo vidio. Krvi je dotle bila iscurila cijela lokva. Iznenada opazi na njenu vratu uzicu, trgne je, ali je uzica bila čvrsta i nije se dala otkinuti; osim toga se bila natopila krvlju. Pokuša je izvući ispod pazuha, ali je nešto smetalo, negdje je zapela. Onako nestrpljiv, zamahne već sjekirom ne bi li presjekao uzicu onako na njenu tijelu, odozgo, ali se ne usudi i jedva nekako, okrvavivši ruke i sjekiru, pošto se natezao oko dvije minute, odsiječe uzicu a da ne dodirne leš sjekirom, i skine je; nije se prevario — na njoj je bila novčarka. Bijahu tu dva križića, jedan od čempresovine a drugi od bakra, i emajlirana ikonica; uz njih je visila omanja masna novčarka od jelenje kože sa čeličnim okovom i kolutićem. Novčarka je bila dobro nabijena; Raskoljnikov je turi u džep a da je i ne otvori, križiće baci starici na prsa pa uze ovaj put sa sobom i sjekiru i odjuri natrag u spavaonicu.

Strašno se žurio. Zgrabi ključeve i opet se poče baktati s njima. Ali nikako mu nije išlo od ruke: ključevi nisu pristajali ključanicama. Nije to bilo zato što su mu ruke toliko drhtale nego zato što je neprestance griješio: vidio je, na primjer, da ključ nije pravi, da ne pristaje, ali opet ga gura. Odjednom se dosjeti i pojmi da veliki ključ, s nazubljenom sjekiricom, koji se tu klatio s ostalim manjim ključevima, nikako ne može biti od komode (kao što je i prošli put bio

pomislio), nego od neke škrinjice i da je možda baš u toj škrinjici sve sakriveno. Ostavi komodu i odmah se zavuče pod postelju jer je znao da starice obično drže škrinjice pod posteljama. Tako je i bilo: ispod postelje je bila povelika škrinjica, duža od pola metra, s ispupčenim poklopcem, presvučena crvenim safijanom i okovana čeličnim čavlićima. Nazubljeni je ključ taman pristajao pa otključa škrinjicu. Na vrhu, ispod bijele ponjave, ležala je bundica od zečje kože podstavljena crvenom svilenom tkaninom; ispod nje je bila svilena haljina, pa šal, a još dublje, na dnu, činilo se da leže same krpe. Ponajprije uze otirati okrvavljene ruke u crvenu podstavu. »Crveno je, a na crvenom se krv toliko ne vidi,« zaključio je, ali se odjednom prene: »Bože! Da nisam šenuo?« — pomisli prestrašeno.

Ali, čim je pomaknuo krpe, ispod bundice iskrsne zlatan sat. Poče brže-bolje sve prevrtati. I zaista, s krpama su bili izmiješani zlatni predmeti — zacijelo sami zalozi, otkupljeni i još neotkupljeni — narukvice, lančići, naušnice, pribadače i slično. Neki su od njih bili u kutijicama, a drugi jednostavno umotani u novinski papir, ali uredno i pomno, u dvostruke listove, i prevezani vrpcama. Ne časeći ni časa, uze njima nabijati džepove na hlačama i ogrtaču, ne razgledajući i ne otvarajući smotke i kutijice; ali nije ih stigao mnogo pokupiti...

Odjednom začuje kako u sobi gdje je ležala starica netko hoda. Zastane i zamre kao da je mrtav. Ali sve je bilo tiho, valjda mu se pričulo. Najednom jasno začuje slabašan krik, ili kao da je netko tiho i isprekidano zajecao pa umuknuo. Zatim opet grobna tišina potraje minutu-dvije. Čučao je pokraj škrinjice i čekao jedva dišući, ali iznenada skoči, zgrabi sjekiru i izjuri iz spavaonice.

Usred sobe stajaše Lizaveta, s velikim zavežljajem u rukama, i zgranuto gledaše ubijenu sestru, blijeda kao krpa. Činilo se da nema snage da vrisne. Kad ugleda njega kako je dojurio, zatrepta sva kao list na vjetru, pripodigne ruku, otvori već usta, ali ipak ne vrisne nego poče polagano uzmicati natraške pred njim, gledajući ga uporno, netremice, ali nikako ne puštajući glasa od sebe, baš kao da joj nedostaje zraka da bi mogla vrisnuti. On nasrne ng nju sjekirom — njoj se usne iskriviše tako žalostivo, kao u sasvim male djece, kad se nečega uplaše pa se zagledaju u ono što ih plaši i spremaju se da završte. I toliko je ta nesretna Lizaveta bila priprosta, jednom zauvijek zatucana i zaplašena da nije ni ruke podigla da zaštiti lice,

iako bi to bila najnužnija i najprirodnija kretnja u tom času jer joj je sjekira visila nad glavom. Samo je malko pridigla svoju slobodnu lijevu ruku, ni blizu lica, i polako je ispružila prema njemu, kao da ga želi skloniti s puta. Udarac ju je pogodio ravno u lubanju, oštricom, i odjednom joj prosjekao cijeli gornji dio čela, gotovo do tjemena. Samo se stropoštala. Raskoljnikov posve izgubi glavu, dohvati njen zavežljaj i opet ga baci pa odjuri u predsoblje.

Strah ga je hvatao sve više i više, osobito nakon ovog drugog, sasvim neočekivanog umorstva. Poželi da što prije pobjegne odatle. I da je u tom času bio kadar točnije zapažati i prosuđivati, da je samo mogao spoznati svu težinu svog položaja, sav očaj, svu grozotu i svu besmislenost njegovu, a uz to shvatiti koliko će poteškoća morati još savladati, pa možda i zlodjela počiniti, da bi se odatle izvukao i dočepao kuće, vrlo je lako moguće da bi digao ruke od svega i odmah otišao da se sam prijavi, i to ne čak iz straha za sama sebe nego od pukog užasa i gađenja od onog što je počinio. Napose se gađenje u njemu dizalo i raslo svakim trenutkom. Ni za živu glavu ne bi više otišao do one škrinje, pa čak ni stupio u onu sobu.

Ali ga malo-pomalo poče obuzimati nekakva rastresenost, pa čak, rekao bi, i zamišljenost — na mahove kao da bi se zanio ili, bolje reći, zaboravio ono glavno i hvatao se za sitnice. Kad je, međutim, zavirio u kuhinju i opazio na klupi kantu dopola punu vode, sjeti se da opere ruke i sjekiru. Ruke su mu bile krvave i ljepljive. Spustio je sjekiru s oštricom ravno u vodu, dohvatio komadić sapuna što je ležao na polupanu tanjuriću na prozorčiću i počeo onako u kanti prati ruke. Pošto ih je oprao, izvadi i sjekiru i opere željezo. Zatim je dugo, oko tri-četiri minute, prao držalo, ondje gdje je bilo zakrvavljeno, nastojeći i sapunom sprati krv. Potom je sve obrisao rubljem koje se tu sušilo na užetu razapetom preko kuhinje, pa je dugo, pozorno razgledao sjekiru pokraj prozora. Nije ostalo nikakvih tragova, samo je držalo bilo još vlažno. Pomno zadjene sjekiru u petlju ispod ogrtača. Zatim, koliko je mogao pri mutnom svjetlu u kuhinji, promotri ogrtač, hlače, cipele. Na prvi pogled kao da se ništa nije vidjelo; samo je na cipelama bilo mrlja. Namoči krpu i obriše cipele. Znao je, uostalom, da ne zapaža dobro, da možda ima na njemu nešto što udara u oči a on ne vidi. Zamisli se i zastane nasred sobe. U njemu se javljala bolna, mračna misao — misao da je šenuo

pameću i da u ovom času nije kadar ni promisliti ni zaštititi se, da možda uopće ne valja ovo što sad radi... »Bože sveti! Treba bježati, bježati!« — procijedi i pojuri u predsoblje. Ali tu ga je očekivala takva strahota kakvu, naravno, nije još nikad doživio.

Stajao je, gledao i nije vjerovao rođenim očima — vrata, ulazna vrata, što iz predsoblja vode na stubište, ona ista na koja je nedavno pozvonio i ušao, bijahu otključana, štoviše, odškrinuta koliko je dlan širok: nit su bila zabravljena nit zakračunata za sve vrijeme, za sve ovo vrijeme! Baba ih nije zaključala za njim, možda iz opreza. Ali, bože moj: Pa vidio je poslije Lizavetu! I kako, kako se samo nije sjetio da je ona morala nekako ući! Nije valjda ušla kroza zid.

Jurne do vrata i namakne zasun.

»Ama, ne, ne valja ni to! Treba otići, otići...«

Skine zasun, otvori vrata i poče osluškivati ne bi li što čuo sa stubišta.

Dugo je osluškivao. Negdje daleko dolje, vjerojatno u veži, neka su dvojica glasno i prodorno vikala, svađala se i grdila. »Šta to rade?...« Strpljivo je čekao. Napokon u jedan mah, kao odrezano, sve utihne; razišli se. Htjede već izići kadli se iznenada na katu ispod njega bučno otvoriše vrata i netko poče silaziti niza stube pjevušeći neki napjev. »Ma što svi dižu toliku galamu!« — promakne mu glavom. Opet je pritvorio za sobom vrata i pričekao. Napokon je sve umuknulo, ni žive duše. Već je zakoračio na stubište kad najednom opet začuje nečije korake.

Ti su koraci dopirali izdaleka, sa samog dna stubišta, ali je vrlo dobro i jasno upamtio da je odmah, čim ih je začuo, nekako naslutio da je to netko tko svakako ide amo, na treći kat, do babe. Zašto? Jesu li ti koraci bili nekako posebni, značajni? Bili su teški, odmjereni, polagani. Evo, već je prošao prvi kat, evo se penje dalje; sve ga bolje i bolje čuje! Čuje kako penjač teško prediše. Evo, već se počeo penjati i na drugi kat... Ide ovamo! I odjednom mu se učini da se posve skamenio, da je sve ovo kao u snu, kad sanjaš kako te progone, za petama su ti, hoće da te ubiju, a ti stojiš kao ukopan i ne možeš ni rukom maknuti.

I napokon, kad se došljak počeo već penjati na treći kat, tek tada se iznenada sav strese i ipak stigne hitro i vješto šmugnuti sa stubišta natrag u stan i zatvoriti za sobom vrata. Zatim dohvati zasun

i tiho, nečujno ga namakne. Pomogao mu je nagon. Kad je sve to obavio, pritaji se bez daha uz sama vrata. Nezvani gost bijaše također već pred vratima. Stajali su sad jedan prema drugome kao što su nedavno stajali on i baba, dok su ih vrata razdvajala a on osluškivao.

Došljak je nekoliko puta teško predahnuo. »Bit će da je debeo i krupan,« pomisli Raskoljnikov stišćući sjekiru u ruci. Doista, baš kao da sanja. Došljak dohvati zvonce i snažno pozvoni.

Čim je zvonce zazvečalo svojim limenim glasom, odjednom mu se nekako pričini da se netko pomakao u sobi. Nekoliko je časaka čak ozbiljno osluškivao. Neznanac zazvoni još jedanput, pa opet malo pričeka i najednom poče od nestrpljenja svom snagom drmati kvakom na vratima. Raskoljnikov je užasnuto gledao kako kukica zasuna poskakuje u petlji i, obuzet tupim strahom, samo je čekao kad će zasun iskočiti iz petlje. To mu se zaista činilo mogućim — toliko je snažno onaj drmao. Već pomisli da pridrži zasun rukom, ali bi se onaj tada možda dosjetio što je posrijedi. Opet mu se kanda počelo vrtjeti u glavi. »Evo, još ću se i srušiti!« promine mu kroz glavu, ali neznanac uto progovori pa se začas sabere.

— Ma šta to rade, crkavaju ili ih je tko podavio? Proklete bile! — zaurla kao iz bureta. — Hej, Aljona Ivanovna, stara vještice! Lizaveto Ivanovna, ljepoto djevojko! Otvarajte! Uh, proklete bile, spavaju, što li?

I ponovo se razjari i desetak puta za redom, svom snagom, potegne za zvonce. Bilo je jasno da je to čovjek vičan zapovijedanju i dobro poznat ukućanima.

U tom istom trenu odjeknuše iznenada nedaleko na stubištu nečiji sitni, žurni koraci. Još je netko dolazio. Raskoljnikov ga u prvi mah nije bio ni čuo.

— Zar nikog nema? — vikne pridošlica zvonkim i veselim glasom, obraćajući se izravno prvom posjetitelju što je još i dalje potezao za zvonce. — Dobar večer, gospodine Koh!

»Sudeći po glasu, vrlo je mlad,« pomisli najednom Raskoljnikov.

— Ma vrag bi ih znao, umalo što im već nisam bravu slomio — odgovori Koh. — Ali, oprostite, odakle se mi poznajemo?

— Eto na! Pa prekjučer sam u »Gambrinusu« dobio za redom tri partije biljara protiv vas.

— A — a — a...
— Nema ih dakle?. Čudno. Uostalom, baš blesavo. Kamo je stara mogla otići? A ja došao po poslu.
— Pa i ja sam, dragoviću, po poslu!
— Šta da radimo? Da se vratimo, onda? E-eh! A ja baš mislio kako ću doći do novaca! — uzvikne mladić.
— Moramo se, naravno, vratiti, ali zašto onda zakazuje? Sama mi je, vještica, zakazala vrijeme. A meni je još ovo izvan ruke. Pa i kud se, do vraga, skita, ne razumijem? Cijelu godinu sjedi, vještica, u zapećku, noge je bole, a sad odjednom otperjala u šetnju!
— Da pitamo pazikuću?
— Šta?
— Kamo je otišla i kad će se vratiti?
— Hm... k vragu... da pitamo... Inače nikud ne ide... — i još jednom prodrma kvakom na vratima. — K vragu, šta možemo, hajdemo!
— Stanite! — poviče odjednom mladić. — Gledajte: vidite li kako se vrata odmaknu kad ih drmate?
— Pa šta?
— Znači da nisu zaključana nego zakračunata, naime zakvačena! Čujete li kako zasun zvecka?
— Pa šta?
— Ma kako ne razumijete? Znači da je netko od njih kod kuće. Da nema nikoga, onda bi izvana bilo zaključano, a ne iznutra zakračunato. Evo, čujete li kako zasun zvecka? A da bi se vrata iznutra zakračunala, netko mora biti kod kuće, razumijete? Prema tome, kod kuće su ali ne otvaraju!
— Aha! Pa zbilja, pravo kažete! — poviče začuđeni Koh. — Pa šta onda rade?
I uze opet sumanuto drmati vratima.
— Stanite! — poviče opet mladić. — Nemojte tresti vratima! Tu nešto nije u redu... jer, vi ste zvonili, drmali, a nikako ne otvaraju; znači, ili su obadvije u nesvijesti, ili...
— Ili šta?
— Pa znate šta, idemo po pazikuću; neka ih on razbudi.
— Imate pravo!
I obojica krenuše niza stube.

— Stanite! Ostanite vi ovdje, a ja ću skoknuti dolje po pazikuću.

— A zašto da ostanem?

— Tko zna što sve tu ima...

— Pa dobro...

— Ja se, znate, spremam za suca istražitelja! Tu očito, o-či-to nešto nije u redu! — plahovito uzvikne mladić i sjuri se niza stube.

Koh ostane, potegne još jednom polagano za zvonce i zvonce jedanput zvekne; zatim polako, kao da razmišlja i nešto promatra, poče pomicati kvaku, privlačeći i otpuštajući vrata, ne bi li se još jednom uvjerio da su zatvorena samo zasunom. Zatim se, stenjući, sagne i zagleda u ključanicu, ali je u njoj iznutra bio ključ pa nije mogao ništa vidjeti.

Raskoljnikov je stajao i stiskao sjekiru. Bio je kao u bunilu. Spremao se da se čak i potuče s njima kad uđu u stan. Dok su lupali i dogovarali se, nekoliko mu je puta iznenada palo na um da svemu odjednom stane na kraj, da im dovikne nešto kroz vrata. Na mahove ga je spopadala želja da ih počne psovati i zadirkavati dok ne otvore vrata. »Samo neka se svrši što prije!« promine mu glavom.

— Pa kog vraga radi...

Vrijeme je odmicalo, minuta, dvije, a nitko nije dolazio. Koh se uzvrpoljio.

— Kog vraga radi!... — poviče iznenada nestrpljivo Koh te se okani stražarenja i otputi također žurno dolje, lupajući cipelama po stubištu. Koraci utihnuše.

»Bože moj, što da radim?«

Raskoljnikov skine zasun i odškrine vrata — niotkud ni glasa. Odjednom, ne misleći više ama baš ništa, iziđe, zatvori za sobom vrata što je bolje mogao i pojuri niza stube.

Bio je već prošao tri zavoja stuba kad najednom začuje ispod sebe veliku graju — kamo li će sad? Nije se imao kud sakriti. Potrči već natrag, opet u stan.

— E, vraže, đavole! Drž ga!

Netko je vičući izjurio dolje iz nekog stana — nije da je potrčao nego se upravo sunovratio niza stube derući se u sav glas:

— Mićka! Mićka! Mićka! Mićka! Mićka! Vrazi te izjeli-i-i!

Vika se dokončala vriskom; posljednji su glasovi dopirali već sa

dvorišta; sve utihne. Ali u isti tren poče se bučno uspinjati uza stube nekoliko ljudi govoreći glasno i brzorečicom. Bilo ih je troje ili četvoro. Razazna mladićev zvonki glas. »Oni su!«

Posve obuzet očajem, pođe im ravno u susret — pa kud puklo da puklo! Zaustave li ga, sve je propalo, propuste li ga, i opet je sve propalo — upamtit će ga. Bili su već blizu; dijelio ga je od njih još samo jedan zavoj — kad odjednom spas! Na nekoliko stepenica od njega, zdesna, prazan i širom otvoren stan, onaj isti stan na prvom katu u kojem su radili ličioci, a sad su, kao naručeno, baš otišli. Zacijelo su to oni maloprije istrčali onako bučno. Podovi su netom obojeni, usred sobe stoje kačica i polupana posuda s bojom i četkom. U hipu šmugne kroz otvorena vrata i pribije se uza zid, u posljednji čas jer su oni bili već stigli do odmorišta. Zatim okrenuše gore i prođoše mimo njega idući na treći kat i glasno razgovarajući. Malo je pričekao, a onda iziđe na prstima i pojuri dolje.

Na stubištu nigdje nikoga! Ni u veži. Brže iziđe na ulazna vrata i udari ulicom nalijevo.

Vrlo je dobro znao, i te kako je dobro znao da su sad već u stanu, da su se začudili kad su vidjeli da su vrata otvorena, a maloprije su još bila zatvorena, da već razgledaju trupla i da im neće trebati više od minute vremena da se dosjete i dokraja shvate kako je ubojica do maloprije bio još ovdje, i kako mu je pošlo za rukom da se negdje sakrije, šmugne pored njih, pobjegne; dosjetit će se možda i da je stajao u praznu stanu dok su oni išli gore. Međutim, nipošto nije smio osjetno ubrzati korak, iako je do prvog ugla bilo još stotinjak koračaja. »Kako bi bilo da šmugnem u neku vežu i pričekam gdjegod na tuđem stubištu? Ne, ne bi valjalo! A da sjekiru nekud bacim? Ili da uzmem fijaker? Ne valja! Ne valja!«

Evo napokon i sporedne ulice; skrene u nju ni živ ni mrtav; tu je već bio napola spasen i znao je to — tu nije toliko sumnjiv, a uz to se ovuda vrze mnogo svijeta pa će se izgubiti u masi kao zrno pijeska. Ali, sve su ga te muke toliko izmorile da se jedva micao. Znoj je ćurkom curio s njega; šija mu je bila posve mokra.

— Pazi ga kako se nakresao! — dovikne mu netko kad je izbio na kanal.

Jedva da je znao za sebe; što dalje, to gore. Ipak se poslije sjećao kako se odjednom, kad je izbio na kanal, prepao da tu ima

premalo svijeta pa da više upada u oči, te se već htio vratiti u onu uličicu. Samo što nije spadao s nogu, ali je svejedno pošao naokolo i vratio se kući sa sasvim druge strane.

Nije bio potpuno pri sebi ni kad je ušao u svoju kuću; bio je već na stubištu kad se sjeti sjekire. A pred njim je bio vrlo važan zadatak — da je vrati na mjesto i to što neprimjetnije. Dakako da više nije bio kadar zaključiti da bi možda bilo kudikamo bolje da uopće ne vraća sjekiru na mjesto nego da je baci, makar i poslije, kamo bilo, u neko tuđe dvorište.

Ali imao je sreću. Vrata pazikućine sobice bijahu zatvorena ali ne i zaključana, pa je pazikuća po svoj prilici bio kod kuće. — Međutim, Raskoljnikov je već bio toliko izgubio sposobnost da bilo što prosudi da je ravno prišao pazikućinoj sobici i otvorio vrata. Da ga je pazikuća upitao: »Sto želite?« — možda bi mu jednostavno pružio sjekiru. Ali pazikuće i opet nije bilo pa je uspio spremiti sjekiru na isto mjesto pod klupu; čak ju je prikrio komadom drva, kao što je i bila prikrivena. Nikog više, ni žive duše nije zatim sreo sve do svoje sobe; gazdaričina su vrata bila zatvorena. Kad je ušao u sobu, izvali se, onako obučen, na divan. Nije zaspao ali nije ni znao za sebe. Da je tada tko ušao u njegovu sobu, začas bi skočio na noge i proderao se. Komadići i odlomci nekakvih misli rojili mu se u glavi, ali ni jedne nije mogao uloviti, ni na jednoj se nije mogao zadržati, koliko se god trsio...

DRUGI DIO

I

Tako je ležao vrlo dugo. Pokadšto kao da se budio i u tim je časovima primjećivao da je već odavno pala noć, ali mu nije bilo ni na kraj pameti da ustane. Napokon zapazi da je već svijetlo kao po danu. Ležao je poleđuške na svom ležaju, još ukočen od maloprijašnjeg polusna. Uši su mu parali strašni, očajni krikovi s ulice što ih je, uostalom, slušao svake noći negdje oko tri sata. Od njih se baš i probudio. »A! To već izlaze pijanci iz birtija!« pomisli. »Prošlo je dva sata.« Najednom skoči baš kao da ga je tko potegao s ležaja. — Šta! Već je prošlo dva sata! Sjede na divan — i tada se sjeti svega! Odjednom, u jedan mah, sjeti se svega!

U prvi čas pomisli da će šenuti pameću. Obuze ga strašna studen; ali mu je hladno bilo i od groznice koja ga je već odavno u snu bila spopala. A sad ga iznenada podiđe takva jeza da zacvokota zubima i sve u njemu uzdrhti. Otvori vrata i oslušne-u kući je sve živo spavalo. U čudu je gledao sam sebe i sve oko sebe, nije mu bilo jasno kako nije sinoć, kad se vratio, zakračunao vrata nego se izvalio na divan, ne samo obučen nego i sa šeširom na glavi — šešir mu se bio skotrljao i ležao na podu, do uzglavlja. »Da je tko naišao, što bi pomislio? Da sam pijan, ali...« Jurne do prozora. Bilo je dovoljno svijetlo te poče brže-bolje ogledavati sama sebe, čitava, od glave do pete, svu svoju odjeću — nema li kakvih tragova? Ali nije mu valjao posao: dršćući od jeze, poče skidati sve sa sebe i ponovo pomno razgledati. Sve je isprevrtao, do posljednje niti i krpice i, ne vjerujući sam sebi, tri puta ponovio pregled. Ali se činilo da nema ničega, nikakvih tragova; samo dolje na hlačama, gdje su se otrčale pa su niti visile kao rese, na tim resama bilo je gustih tragova od zgrušane krvi. Zgrabi velik džepni nož i obreže rese. Ničega drugog nije, čini se, bilo. Odjednom se sjeti da su mu novčarka i stvari što ih je bio povadio iz babine škrinje još i sad potrpane po džepovima! Sve dotad nije mu bilo uopće palo na um da ih izvadi i sakrije! Nije se sjetio čak ni maloprije, dok je razgledao odjeću! Pa šta je ovo? Umah ih uze vaditi i bacati na stol. Pošto je sve povadio, štoviše, izvrnuo džepove ne bi li se uvjerio da nije još štogod ostalo, prenese

cijelu tu hrpu u kut. Tu, u samom kutu, dolje, odlijepila se bila na jednom mjestu od zida poderana tapeta — odmah poče sve gurati u tu rupu, pod tapetu: »Stalo je! Ništa više nije na vidiku, pa ni novčarka!« pomisli radosno pošto je ustao i tupo se zagledao u kut, u rupu što je sad bila još više nabrekla. Najednom sav potrne od strave: »Bože moj,« prošapće očajnički, »što mi je? Pa zar je to sakriveno? Zar se tako sakrivaju stvari?«

Nije, doduše, bio računao na stvari; mislio je da će biti samo novaca, pa nije bio pripremio bolje skrovište. »Ali sad, sad, čemu se imam veseliti?« mislio je. »Zar se tako sakrivaju stvari? Uistinu gubim pamet!« Onako iznemogao, sjede na sofu i učas se ponovo poče sav tresti od nesnosne drhtavice. Mehanički posegne za svojim starim studentskim zimskim kaputom što je ležao do njega, na stolcu, topao ali već gotovo sav u dronjcima, pa se pokrije njime, a san i bunilo opet ga u isti čas srvaše. Izgubi svijest.

Međutim nije bilo prošlo ni pet minuta kad ponovo skoči na noge i odmah, izbezumljeno, opet jurne do svoje odjeće. »Kako sam mogao opet zaspati a da nisam ništa poduzeo! Da, da, nisam još skinuo petlju ispod pazuha! Zaboravio sam, tako sam nešto zaboravio! Takav dokaz!« Ždere petlju i poče je brže-bolje trgati na komadiće i turati među rublje pod jastuk. »Komadići pokidanog platna neće nipošto pobuditi sumnju; bit će da je tako, bit će da je tako!« ponavljao je stojeći nasred sobe, pa opet napregne pozornost toliko te ga zaboli glava razgledajući oko sebe, po podu i na sve strane, da vidi nije li još štogod zaboravio. Počelo ga je nesnosno mučiti uvjerenje da ga sve izdaje, čak i pamćenje, pa i obična moć prosuđivanja. »Što, zar već zbilja počinje, zar već zbilja dolazi kazna? Gle, gle, bogme je tako!« I zaista, komadići resa što ih je odrezao s hlača lijepo su ležali na podu, nasred sobe, tako da bi ih svak odmah ugledao čim bi ušao u sobu! »Pa šta je ovo sa mnom?« uzvikne ponovo posve izbezumljeno.

Uto mu dođe na um čudna misao — da jç možda i cijelo njegovo odijelo krvavo, da možda ima na njemu mnogo mrlja, samo ih on ne vidi, ne primjećuje, zato što mu je moć zapažanja oslabljena, pomućena... zato što mu je um pomračen... Odjednom se sjeti da je i novčarka bila okrvavljena. »Ah! Pa onda mora da je i džep krvav jer sam još mokru novčarku bio strpao u džep!« Začas izvrne džep i —

zaista — na podstavi je bilo tragova, mrlja! »Prema tome, nisam još posve izgubio pamet, prema tome, mogu još prosuđivati i pamtiti kad sam se sad prisjetio i dosjetio!« pomisli slavodobitno i uzdahne radosno i duboko, punim plućima. »To je puka grozničava iznemoglost, trenutno bunilo« — pa istrgne cijelu podstavu lijevog džepa na hlačama. U tom času sunčana zraka obasja mu lijevu cipelu — na čarapi koja mu je visila iz cipele kao da su izbili neki tragovi. Zbaci cipele s noge: »Zbilja su tragovi! Cijeli je kraj čarape natopljen krvlju.« Bit će da nije pazio pa je stao u onu lokvicu... »Ali što ću sad s ovim? Kamo da djenem ovu čarapu, ove rese, džep?«

Pokupi sve to i zastane nasred sobe. »Da bacim u peć? Ali po peći će najprije početi čeprkati. Da sve spalim? Ali čime da spalim? Nemam čak ni šibica. Ama, najbolje da nekamo odem i sve bacim. Jest! Najbolje će biti da bacim!« ponavljao je sjedajući ponovo na sofu. »I to odmah, ovog trena, ne časeći ni časa!...« Ali umjesto toga glava mu opet klone na jastuk; opet ga podiđe nesnosna ledena jeza; opet navuče na sebe kabanicu. I još dugo, sate i sate, svejednako ga na mahove spopadaše pomisao kako bi »sad odmah, bez odlaganja, trebalo nekamo otići i sve baciti da mi se skloni s očiju, što prije, što prije!« Nekoliko se puta upijao, htio već ustati, ali nije mogao. Najposlije se posve probudi od snažne lupe na vratima.

— Ma otvaraj, jesi l živ il nisi? E, crkava li, crkava! — vikaše Nastasja lupajući šakom o vrata. — Po cijele božje dane crkava ko kaki pas. Baš i jest pas! Otvaraj kad ti kažem! Prošlo je deset.

— A možebit nije kod kuće! — progovori muški glas.

»Aha! To je pazikućin glas... Šta on hoće?«

Skoči na noge i sjede na ležaj. Srce mu je tako lupalo da ga je čak zaboljelo.

— A ko se onda zarigljo? — odvrati Nastasja. — Gle ga, počeo se i zakračunavat! Bojiš se valjda da te ne odnesu? Otvaraj, mamlaze, probudi se!

»Što hoće? Što će tu pazikuća? Sve je otkriveno. Da se branim ili da otvorim? Ma neka bude što bude...«

Pridigne se i sagne te skine kukicu s petlje.

Cijela mu je soba bila tolicna da je mogao otkračunati vrata a da i ne ustane s ležaja.

Tako je: pred — njim stoje pazikuća i Nastasja.

Nastasja ga nekako čudno odmjeri pogledom. On izazovno i očajnički pogleda pazikuću. Ovaj mu bez riječi pruži siv papirić presavijen nadvoje i zapečaćen voskom kojim se pečate boce.

— Poziv, iz ispostave — progovori pružajući mu papirić.

— Iz kakve ispostave?...

— Pa eto, u policiju vas zovu, u ispostavu. Zna se šta je ispostava.

— U policiju!... A zašto?

— A otkud bih ja znao? Traže te pa idi.

Pozorno ga pogleda, obazre se i okrene se da ode.

— Kanda si se zbiljam razbolio? — pripomene Nastasja ne odvajajući očiju od njega. Pazikuća se također načas osvrne. — Od jučer još ima vatruštinu — nadoda ona.

On joj ništa ne odgovori, samo je držao u rukama neraspečaćeni papirić.

— Nemoj rade ni ustajat —produži Nastasja, kojoj se smilio kad je vidjela kako spušta noge s ležaja. Kad si — bolestan, nemoj nikud ni ići: ne gori kuća. Sto ti je to u rukama?

On zirne — u desnoj mu ruci odrezani komadići resa, čarape i krpice od istrgnutog džepa. S njima je dakle i spavao. Tek se poslije, kad je razmišljao o svemu tome, prisjetio kako je i onda, kad bi se napola probudio, čvrsto, čvrsto stiskao sve to u ruci te opet tako zaspao.

— Gle kake je dronjke pokupio pa spava š njima ko da njeko blago drži u ruci...

I Nastasja se naduši smijati onim svojim nezdravim, nervoznim smijehom. On učas turi sve ono pod kabanicu i upije se u nju očima. Iako nije mogao u tom trenutku bogzna kako suvislo prosuđivati, slutio je da ne postupaju tako s čovjekom kad dođu da ga uhite. »Ali... što hoće policija?«

— Bi l popio malo čaja? Oćeš li? Donijet ću ti ga; ostalo ga je...

— Neću... idem, idem sad odmah — mrmljao je ustajući.

— Ma nećeš moć ni niza stube sić!

— Idem...

— Kako oćeš.

Ona ode za pazikućom. Raskoljnikov odmah jurne prema svjetlu da razgleda čarapu i rese: »Mrlja ima, ali se ne vide baš dobro; sve

se uprljalo, zbrisalo i već izblijedjelo. Tko ne zna već za to — ne bi ništa ni primijetio. Nastasja, hvala bogu, nije mogla izdaleka ništa zapaziti!« Zatim, strepeći, raspečati papirić i poče ga čitati; dugo je čitao dok napokon ne shvati. Bio je to običan poziv iz policijskog poglavarstva da se javi na današnji dan, u devet i pol, u ured policijskog inspektora.

»Ma otkud sad to? Nikad nisam imao nikakva posla s policijom! I zašto baš danas?« mislio je obuzet mučnom nedoumicom. »Bože, samo neka bude što prije!« Tek što nije kleknuo da se pomoli, ali se onda čak i nasmije — ne molitvi, nego sam sebi. Uze se brže-bolje oblačiti. »Ako sam propao, baš me briga! Nazut ču baš ovu čarapu!« pade mu odjednom na um. »Još će se više zamazati u prašini pa će nestati tragova.« Ali, čim ju je nazuo, opet je začas strgne s noge, obuzet gađenjem i užasom. Strgao ju je, ali se sjeti da nema druge, pa je opet nazuje — i opet se nasmije. »Sve je to konvencionalno, sve je relativno, sve su to puke formalnosti,« pomisli načas, samo krajičkom uma, drhteći u isti mah cijelim tijelom. »Evo, već sam je nazuo! Na kraju sam je ipak nazuo!« Ali smijeh mu začas ustupi mjesto očaju. »Ne, nisam ovome dorastao...« pomisli. Noge su mu klecale. »Od straha,« promrsi u sebi. Vrtjelo mu se u glavi, i boljela ga je glava od vrućice. »To je njihova lukavština! Hoće da me lukavštinom namame pa da me onda najednom zaskoče,« nastavio je u sebi izlazeći na stubište. »Najgore je što sam tako reći u bunilu... mogao bih izvaliti kakvu glupost...«

Na stubištu se sjeti da je ostavio sve one stvari onako, u rupi iza tapete — »a možda će baš navlaš pretražiti sobu dok mene nema« — sjeti se i zastane. Ali najednom ga obuze takav očaj i takav, ako se može tako reći, cinizam zbog propasti da samo odmahne rukom i pođe dalje.

»Samo neka bude što prije!...«

Vani je opet bila nesnosna žega; ni da bi kap kiše pala sve te dane! Opet prašina, opeke i vapno, opet vonj iz dućana i krčama, opet na svakom koraku pijanci, nosači Finci i napola raspali fijakeri. Sunce mu zasjeni oči te mu bje bolno gledati preda se i strašno mu se zavrti u glavi — kao što se obično osjeća grozničav čovjek kad iznenada siđe na ulicu u blistav sunčan dan.

Kad je došao do ugla one ulice od jučer, zaviri u nju, obuzet mučnim nemirom, zirne na onu kuću... i začas svrne pogled na drugu stranu.

»Ako me budu pitali, možda ću im i reći,« pomisli prilazeći policijskoj stanici.

Stanica je bila oko četvrt kilometra daleko od njegove kuće. Tek se nedavno bila preselila u nove prostorije, u novu kuću, na treći kat. U prijašnje je prostorije bio jednom svratio, ali vrlo davno. Kad je ušao u vežu, ugledao je zdesna stube niz koje je silazio seljak s bilježnicom u rukama: »Pazikuća, valjda; bit će da je tu policija.« Poče se nasumce uspinjati uza stube. Nije htio nikoga ništa pitati.

»Ući ću, kleknut ću i sve ću im ispričati...« pomisli uzlazeći na treći kat.

Stube su bile uske, strme i ispolijevane napojem. Kuhinje u svim stanovima na sva tri kata i u prizemlju bijahu okrenute prema stubištu i gotovo cijeli dan širom otvorene. Zbog toga je bilo strašno zagušljivo. Neprestance su se uspinjale i silazile pazikuće s bilježnicama pod pazuhom, policijski poslužitelji i kojekakav svijet muški i ženski — stranke. Vrata same stanice bijahu također širom otvorena. Uđe i zastane u predsoblju. Tu su stajali sami neki seljaci i čekali. I tu je bilo neobično zagušljivo, a uz to je svježa, još neosušena boja s ustajalim firnisom na netom obojenim zidovima zaudarala da ti se smuči. Pošto je malo pričekao, odluči da pođe dalje, u drugu prostoriju. Sve su prostorije bile majušne i niske. Strahovito ga je nestrpljenje vuklo sve dalje i dalje. Nitko ni da ga pogleda. U drugoj sobi sjedili su i pisali neki pisari, jedva nešto malo bolje obučeni od njega, na prvi pogled sve nekakav čudan svijet. Obrati se jednom od njih.

— Šta je?

Pokaže mu policijski poziv.

— Vi ste student? — upita ga onaj pošto zirne na poziv.

— Da, bivši student.

Pisar ga promotri ali nimalo radoznalo. Bijaše to neobično raščupan čovjek, s nekom fiksnom idejom u pogledu.

»Od ovoga neću ništa doznati jer mu je sve ravno do mora,« pomisli Raskoljnikov.

— Idite tamo, do perovođe — reče pisar i upre prstom u zadnju prostoriju.

Uđe u tu prostoriju (četvrtu po redu), tijesnu i dupkom punu svijeta — tu su ljudi bili malo urednije odjeveni nego u ostalim sobama. Među posjetiocima bijahu i dvije dame. Jedna u crnini, sirotinjski obučena, sjedila je za stolom sučelice perovođi i pisala nešto što joj je on diktirao. Druga je pak dama, punašna i grimiznocrvena u licu, pjegava, naočita žena i nekako odviše raskošno odjevena, s brošem velikim kao tanjurić na prsima, stajala po strani i nešto čekala. Raskoljnikov tutne perovođi poziv pod nos. Ovaj zirne na nj i reče: — Pričekajte — te nastavi diktirati dami u koroti.

Raskoljnikov dahne dušom. »Sigurno nije ono!« Malo-pomalo je bivao sve hrabriji, sokolio je sam sebe ne bi li se pribrao.

»Počinim li kakvu glupost, kakvu neznatnu nesmotrenost — mogu se lako odati! Hm... samo kad bi ovdje bilo više zraka,« dometne. »Zagušljivo je... Još mi se više vrti u glavi... i muti pamet...«

Osjećao je u sebi strahovito komešanje. Bojao se da neće moći vladati sobom. Trsio se da se u mislima uhvati za nešto i da o nečemu razmišlja, o nečemu posve sporednom, ali mu to nikako nije polazilo za rukom. Uostalom, perovođa ga je neobično zanimao; sve je nešto htio da mu pročita s lica, da ga prozre. Bijaše to vrlo mlad čovjek, od svoje dvadeset dvije godine, crnomanjasta i živahna obličja, što se doimalo starijim nego što je uistinu bilo, obučen gizdavo i po najnovijoj modi, s razdjelkom na potiljku, uredno počešljan i napomađen, sa svom silom prstenja, s kamenjem i bez kamenja, na bijelim prstima očišćenih četkicom i sa zlatnim lančićem na pršnjaku. S jednim strancem što se tu našao progovorio je čak dvije-tri riječi na francuskom, i to sasvim dobro.

— Lujza Ivanovna, izvolite sjesti — reče uz put onoj uparađenoj grimiznocrvenoj dami, koja je neprestano stajala kao da se ne usuđuje sama sjesti, iako je stolac stajao do nje.

— Ich danke[11] — reče ona pa se polako, šušteći svilom, spusti na stolac. Njena svijetloplava haljina obrubljena bijelom čipkom rasprostre se oko stolca kao zračni balon i zauze gotovo pola sobe.

Zamiriše parfem. Ipak, dami je očito bilo neugodno što je zauzela pola sobe i što se oko nje širi tolik miris. Premda se smješkala i bojažljivo i drzovito u isti mah, bila je zacijelo uznemirena.

Dama u koroti napokon završi pisanje i poče ustajati. Uto uđe u sobu prilično bučno vrlo naočit oficir nekako posebno vrckajući ramenima na svakom koraku, baci na stol kapu s kokardom i sjede u naslonjač. Nagizdana dama poskoči sa svog mjesta kad ga ugleda, te poče nekako osobito ushićeno klecati u znak pozdrava; oficir se i ne osvrne na nju ali se ona više nije usuđivala pred njim sjesti. Bijaše to poručnik, zamjenik policijskog inspektora, riđastih brkova što su mu vodoravno stršali na obje strane, neobično sitnih crta lica, koje inače nisu ništa osobito izražavale osim stanovite drskosti. Pogleda Raskoljnikova poprijeko i pomalo nezadovoljno — isuviše je bijedno bio obučen, ali, koliko god bio jadan i ponižen, držanje mu nije bilo u skladu s odjećom; Raskoljnikov ga je iz nesmotrenosti odviše slobodno i dugo gledao u oči tako da se ovaj čak i uvrijedio.

— A što ti hoćeš? — vikne čudeći se valjda što takvu dronjavcu nije ni na kraj pameti da propadne u zemlju pred njegovim ubojitim pogledom.

— Pozvan sam... dobio sam poziv... — protisne Raskoljnikov na jedvite jade.

Radi se o potraživanju nekih novaca od njih, od studenta — požuri se objasniti perovođa dižući pogled sa spisa. — Izvolite, molim lijepo! — i dobaci Raskoljnikovu neki spis pokazujući mu na jedno mjesto u njemu. — Pročitajte!

»Novaca? Kakvih novaca?« pomisli Raskoljnikov. »Ali... sad je sigurno da nije ono!« I protrne od radosti. Odjednom mu postane strašno, neizrecivo lako pri duši. Pao mu kamen sa srca.

— A u koliko vam sati ovdje piše da dođete, milostivi gospodine? — vikne poručnik vrijeđajući se, sve više i više, tko zna zašto. — Ovdje lijepo piše u devet, a već je prošlo jedanaest!

— Donijeli su mi poziv prije svega četvrt sata — dobaci glasno i preko ramena Raskoljnikov, koji se također odjednom i neočekivano za sama sebe razljuti, osjećajući čak u tome neko uživanje. — Dosta je valjda i to što sam došao ovako bolestan, u groznici.

— Molim vas da ne vičete!

— Ja uopće ne vičem nego sasvim mirno govorim, ali vi na mene vičete, a ja sam student i ne dopuštam nikom da viče na mene.

Poručnik se toliko ražesti da u prvi mah ne mogaše ni riječi izustiti; samo mu je pjena prskala iz usta. Skoči s mjesta.

— Izvolite šu-tje-ti! Nalazite se u državnoj ustanovi. Pazite kako se po-o-onašate, gospodine!

— Pa i vi ste u državnoj ustanovi — vikne Raskoljnikov — a uz to što vičete još i pušite, što znači da nikom od nas ne iskazujete dužno poštovanje.

Pošto je to izgovorio, Raskoljnikov osjeti neizrecivu slast.

Perovođa ih je gledao smješkajući se. Prijeki se poručnik očito našao u neprilici.

— To se vas ništa ne tiče, molim lijepo! — poviče napokon nekako neprirodno glasno. — Nego, radije dajte izjavu koja se od vas traži. Pokažite mu, Aleksandre Grigorjeviču. Tuženi ste! Ne plaćate dugove! A tu se nešto junačite!

Međutim, Raskoljnikov ga više nije slušao, nego je požudno dohvatio spis ne bi li što prije našao odgonetku. Pročita jedanput, dvaput, ali ništa ne shvati.

— Šta je to? — upita perovođu.

— To se od vas traže novci na osnovi zadužnice, radi naplate duga. Ili ćete platiti dug sa svim troškovima, penalima i ostalim, ili ćete dati pismenu izjavu kad ćete moći platiti, a ujedno se obvezati da nećete napuštati prijestolnicu do isplate duga i da nećete prodavati ni skrivati svoju imovinu. Inače vjerovnik ima pravo prodati vašu imovinu i postupiti s vama po zakonu.

— Ali ja... nikom ništa ne dugujem.

— To više nije naša briga. Nama je predana radi naplate vaša zadužnica, neisplaćena na vrijeme i zakonski protestirana na sto petnaest rubalja, zadužnica koju ste prije devet mjeseci dali udovi koleškog asesora Zarnicina, a od udove Zarnicine prešla je isplatom u ruke dvorskog savjetnika Čebarova, pa smo vas stoga pozvali da dadete pismeno očitovanje.

— Pa to je moja gazdarica!

— Pa šta onda što vam je gazdarica!

Perovođa ga je gledao smiješeći se milostivo i sažalno, a ujedno i nekako slavodobitno, kao da gleda novajliju pri vatrenom krštenju:

»Kako ti je sad pri duši?« Ali što, što se sad tiče Raskoljnikova nekakva zadužnica, tužba! Vrijedi li se sad zbog toga i najmanje uzrujavati, obazirati se uopće na to? Stajao je, čitao, slušao, odgovarao, čak i sam nešto zapitkivao, ali sve to potpuno mehanički. Likovanje nagona za samoodržanjem, zbog spasa od opasnosti koja ga je bila tištala — eto što mu je u tom času ispunjalo cijelo biće; život bez ikakvih predviđanja, bez analiziranja, bez zagonetaka i odgonetaka o budućnosti, bez sumnji i bez pitanja. Bijaše to časak potpune, neposredne, prave životinjske radosti. Ali u tom istom trenu u ured kao da opali grom. Poručnik, svejednako uzrujan zbog onakva nepoštivanja, sav ustreptao i očito željan da sačuva okrnjen ugled, osu drvlje i kamenje na onu nesretnu »gizdavu damu« koja ga je od sama početka, čim je ušao, gledala smješkajući se dozlaboga glupo.

— A ti, nesrećo jedna — prodere se odjednom na sav glas (dama u koroti bila je već izišla) — šta se to tamo kod tebe noćas opet dogodilo? A? Opet neka buka, praviš skandale po cijeloj ulici. Opet tučnjava i pijančevanje. Hoćeš li onkraj brave? Pa već sam ti rekao, rekao sam ti već deset puta da ti jedanaesti put neću oprostiti! A ti opet, opet po starom, nesrećo jedna, mrcino jedna!

Raskoljnikovu čak spis ispade iz ruke. Llnezvjereno gledaše gizdavu damu kojoj tako bezobzirno peru glavu; ali ubrzo se dosjeti što je posrijedi pa mu se začas poče čak i sviđati cijela ta zgoda. Uživao je slušajući, čak je toliko uživao da bi se najradije bio od sveg srca nasmijao... Živci su mu samo treperili.

— Uja Petroviču! — progovori perovođa brižno, ali ušuti ne bi li uvrebao zgodniju priliku, jer je znao iz vlastitog iskustva da poručnika, kad se ražesti, ne možeš drugačije obuzdati nego rukama.

Što se pak tiče gizdave dame, ona je u prvi mah bila sva uzdrhtala od munja i gromova, ali začudo — što su grdnje bivale brojnije i žešće, to je ona bivala ljubeznija, to je čarobniji bivao njen smiješak upućen groznom poručniku. Vrpoljila se i neprestance se klanjala, nestrpljivo čekala da i ona dođe do riječi — i napokon dočekala.

— Nikakav puka i tučnjava kot mene nije bila, gospodin kapiten — zašandara ona iznenada, baš kao da tko presipa grašak, govoreći

ruski brzorečicom, ali zanoseći jako na njemačku — i nikakav, nikakav škandal, nego su oni tošli pijan, i to ću ja vama sve ispričat, gospodin kapiten, a ja nisam tu ništa kriva... ja imam poštena kuća, gospodin kapiten, i pošteno vladanje, gospodin kapiten, i ja uvijek, uvijek nisam nikakav škandal htjela. Nego su oni tošli potpuno pijan i onta opet tri flaše naručio, a onda jedan podigo noge i počeo nogom na klavir svirao, a to nikako ne valja u jedna poštena kuća, i on je ganz klavir lupao i potpuno, potpuno bez nikakva manira, i ja njemu to rekla. A on uzeo flaša i počeo sve odozad flašom rivao. I onta kat ja przo pazikuća pozvala i Karl tošao, on uzeo Karl i u oko udario, i Henriete također u oko udario, a meni pet puta lice lupao. A to je tako nezgodno u jedna poštena kuća, gospodin kapiten, i ja vikala. A on na kanalu prozor otvarao i počeo kroz prozor, kao mala svinja, vriskao; a to je sramotski. I kako može kroz prozor na ulica, kao mala svinja, vriskao! Fuj, fuj, fuj! I Karl njega odozad za frak od prozor vukao i tako je, to je istina, gospodin kapiten, njemu sein Rock poderao. A onta on vikao da njemu petnaest rubalja man muss Strafe platio. I ja sam, gospodin kapiten, njemu pet rubalja sein Rock platila. A to nije pošten gost, gospodin kapiten, i svakakav škandal pravio! Ja, kaže, o vama velika satir gedrückt bude jer ja u sve novine mogu o vama svašta napisao.

— Književnik neki, dakle?

— Da, gospodin kapiten, i kakva je to nepošten gost, gospodin kapiten, kad u jedna poštena kuća...

— No, no, no! Dosta sad! Već sam ti rekao, rekao, lijepo sam ti rekao...

— Ilja Petroviču! — ponovo značajno dobaci perovođa. Poručnik hitro zirne na nj; perovođa mu ovlaš klimne glavom.

—... E pa, čuj onda, poštovana Laviza Ivanovna, moju posljednju riječ, po posljednji put — nastavi poručnik. — Ako se kod tebe, u toj tvojoj poštenoj kući, dogodi još samo jedan jedini skandal, dobro ću te prišarafiti, kako se to kaže u boljem društvu. Jesi li čula? Književnik, dakle, literat, primio lijepo pet rubalja u »poštenoj kući« za poderan skut? Eto kakvi su ti književnici! — pa ošine prezirnim pogledom Raskoljnikova. — Prekjučer u gostionici isto tako pukla bruka: poručao jedan a neće da plati. »Ja ću vas,« veli, »opisati zbog toga u satiri.« A na parobrodu opet neki drugi, prošlog tjedna,

izgrdio na pasja kola uglednu obitelj državnog savjetnika, ženu i kćer. Neki dan su opet jednog silom istjerali iz slastičarne. Eto kakvi su ti književnici, literati, studenti, glasnogovornici... pih! A ti odlazi! Lično ću navratiti do tebe... a onda se čuvaj! Jesi li čula?

Lujza Ivanovna se poče užurbano i Ijubezno klanjati na sve strane i, klanjajući se tako, dođe natraške sve do vrata; ali na vratima naleti stražnjicom na naočita oficira vedra, svježa lica i prekrasnih bujnih plavih zalizaka. Bijaše to Nikodim Fomič glavom, policijski inspektor. Lujza se Ivanovna brže-bolje pokloni maltene do poda i isperja iz ureda, sve sitno vezući nogama i pocupkujući.

— Opet lom, opet munje i gromovi, orkan, uragan! — obrati se Nikodim Fomič prijazno i prijateljski Iiji Petroviču. — Opet su te pogodili u srce, opet ti je prekipjelo. Čuo sam već sa stubišta.

— Kako i ne bi! — odvrati Ilija Petrovič otmjeno i nemarno (štoviše, nije ni tako izgovorio nego ovako nekako: »Ka-ako i ne b! «), prilazeći sa spisima drugom stolu i slikovito vrckajući na svakom koraku ramenina, kud korak, tud i rame. — Evo, vidite, molit ću lijepo, gospodin književnik, odnosno student, to jest bivši, ne vraća dug, a mjenice porazdavao, i neće da se iseli iz stana, neprestance pristižu pritužbe na njega, a ovamo se našao uvrijeđen što sam zapalio cigaretu pred njim! Sam je onako zasvinjio, a eto, molim lijepo, izvolite ga sad pogledati u njegovu najprivlačnijem izdanju!

— Siromaštvo nije sramota, pobro, ali sad to nije važno! Zna se, kao barut, ne može podnijeti uvredu. Vi ste se sigurno zbog nečega uvrijedili na njega pa se niste mogli svladati — proslijedi Nikodim Fomič prijazno se obraćajući Raskoljnikovu — ali nije trebalo, to vam je naj-ple-me-ni-ti-ji čovjek, kad vam kažem, ali pravi barut, pravi barut! Plane, bukne i izgori — i gotovo! Bilo pa prošlo! Na kraju ostane samo zlatno srce! Njega su i u pukovniji svi zvali: «poručnik Barut«...

— A kakva je to samo p-p-pukovnija bila! — usklikne Iija Petrovič, neobično zadovoljan što su ga tako lijepo poškakljali, ali se i dalje dureći.

Raskoljnikovu odjednom dođe da im svima kaže nešto neobično ugodno.

— Ama zaboga, kapetane — poče vrlo slobodno obraćajući se izravno Nikodimu Forniču — uživite se malo i u moj položaj... Ja sam

čak spreman zamoliti za oproštenje ako sam koga bilo čime uvrijedio. Siromašan sam i bolestan student, pritisnut (baš je tako rekao: »pritisnut«) siromaštvom. Prekinuo sam studij jer se više ne mogu uzdržavati, ali ću dobiti novaca... Imam majku i sestru u... skoj guberniji... Poslat će mi pa ću... platiti. Moja je gazdarica dobra žena, ali se toliko ozlojedila što sam ostao bez instrukcija i što joj ne plaćam već četvrti mjesec da mi ni ručak više ne daje... I uopće mi nije jasno kakva je to mjenica. Sad od mene traži da joj platim na osnovi te zadužnice, a kako da joj platim, prosudite i sami!...

— E, to se nas ne tiče... — pripomene opet perovođa.

— Molim, molim, potpuno se slažem s vama, ali dopustite da vam objasnim — priklopi opet Raskoljnikov ne obraćajući se perovođi nego i dalje Nikodimu Forniču, ali se trudeći svim silama da se obraća u isti mah i Iiji Petroviču, iako se ovaj potonji uporno pretvarao da kopa po spisima i da uopće ne obraća pažnju na njega. — Dopustite da vam objasnim, stanujem kod nje već oko tri godine, sve otkako sam stigao iz provincije, a prije... prije... uostalom, zašto vam ne bih i to priznao, na samom početku bio sam obećao da ću se oženiti njezinom kćerkom, bilo je to usmeno obećanje, potpuno slobodno dano... Bila vam je to djevojka... uostalom, čak mi sc i sviđala... iako nisam uopće bio zaljubljen... jednom riječju, mladost, naime hoću reći, imao sam tada kod gazdarice otvoren kredit i živio sam pomalo onako... bio sam vrlo lakouman...

— Nitko ne traži od vas takve intimnosti, milostivi gospodine, a nemamo ni vremena — osorno i slavodobitno odsiječe Iija Petrovič, ali mu se Raskoljnikov usrdno unese u riječ, iako mu je odjednom postalo neobično teško govoriti.

— Ali dopustite, dopustite mi da vam ukratko sve ispričam... što je bilo posrijedi i... da čujete i mene... iako je to zbilja suvišno, slažem se s vama... ali prije godinu dana ta je djevojka umrla od tifusa, a ja sam ostao stanovati kod njih i gazdarica mi je, kad se preselila u sadašnji stan, rekla... prijateljski mi je rekla... da ima potpuno povjerenje u mene i sve ostalo... ali, ne bih li joj ipak potpisao tu zadužnicu na sto petnaest rubalja, koliko je držala da joj u svemu dugujem. Molim lijepo, gospodo, rekla mi je od riječi do riječi da će me, čim joj to potpišem, opet kreditirati koliko god budem htio i da nikad, nikad, sa svoje strane — to su doslovno njezine riječi

— neće iskoristiti taj spis dok joj sam sve ne platim... A eto, sad, kad sam ostao bez instrukcija i kad nemam što jesti, podnosi tužbu protiv mene... Pa šta da onda čovjek kaže?

— Sve te sentimentalne potankosti, milostivi gospodine, nas se nimalo ne tiču — drsko odreže Iljä Petrovič — nego samo vi dajte lijepo izjavu i obavezu, a što ste vi tamo bili zaljubljeni i sve te tragične pojedinosti, to se nas ni najnamje ne tiče.

— E, ti to baš... siječeš zbilja nemilosrdno... — promrmlja Nikodim Fomič, pa sjede za stol i poče nešto potpisivati. Nekako se postidio.

— Dajte pišite — reče perovođa Raskoljnikovu.

— Što da pišem? — upita ga Raskoljnikov nekako osobito osorno.

— Ja ću vam diktirati.

Raskoljnikovu se učini da se perovođa nakon njegove ispovijedi vlada prema njemu nekako nehajnije i prezirnije, ali — začudo — odjednom mu bude potpuno svejedno što o njemu bilo tko misli. Ta se promjena zbila nekako u jedan mah, u tren oka. Da je htio malko razmisliti, dakako da bi se začudio kako je mogao još prije jedne minute onako s njima razgovarati i, štoviše, naturati im svoje osjećaje. I odakle mu samo ti osjećaji? Sad, naprotiv, da se odjednom ta prostorija sva ispunila — ne policijskim službenicima već njegovim ponajboljim prijateljima, činilo mu se da ne bi našao ni za njih nijedne ljudske riječi, toliko mu je srce odjednom postalo prazno. Odjednom je jasno razabrao u svojoj duši mračno osjećanje bolne, beskrajne osamljenosti i otuđenja. Nisu mu tako nenadano preokrenuli srce ni onaj njegov nedostojni sentimentalni izljev pred Iljom Petrovičem ni poručnikovo nedostojno slavljenje pobjede nad njim. Ama, što ga je sad briga za svoju osobnu podlost, za sve te puste ambicije, za te poručnike, Njemice, utjerivanje dugova, državne urede i tako dalje, i tako dalje! Sve da su ga u tom hipu osudili na lomaču, ne bi se bio maknuo, teško da bi čak pozorno saslušao osudu. U njemu se zbivalo nešto potpuno nepoznato, nešto novo, nenadano i nikad nedoživljeno. Ne bi se moglo reći da je shvaćao, samo je jasno osjećao, svom snagom osjećanja, da ne samo što ne bi više mogao pred tim ljudima u policijskoj stanici iznositi svoje sentimentalne osjećaje, nego da se više ne bi mogao

ama baš ničim obratiti njima; pa sve da su mu tu rođena braća i sestre a ne policijski poručnici, ne bi se više imao zbog čega obratiti njima, baš da se nađe u ne znam kakvu položaju; nikad do rog časa nije osjetio ništa tako čudnovato i strašno. A što je bilo najgore, bio je to više osjećaj nego spoznaja, nego misao; neposredan osjećaj, bolniji od svih osjećaja koji su ga do tada bili obuzeli u životu.

Perovođa mu poče kazivati u pero očitovanje uobičajeno u takvoj zgodi, to jest — ne mogu platiti, obvezujem se da ću platiti tada i tada (kad bilo), neću napustiti grad, neću prodavati svoju imovinu niti je kome darivati, i tako dalje.

— Pa vi ne možete ni pisati, pero vam ispada iz ruke — napomene perovođa zagledajući se radoznalo u Raskoljnikova. — Jeste li bolesni?

— Jesam... vrti mi se u glavi... ali diktirajte samo dalje!

— To je sve; potpišite se.

Perovođa uze spis i pozabavi se nečim drugim.

Raskoljnikov mu vrati pero, ali umjesto da ustane i ode, nalakti se objema rukama na stol i stisne šakama glavu. Baš kao da mu tko zabija klin u tjeme. Iznenada mu čudna misao dođe na um: da odmah ustane, priđe Nikodimu Fomiču i ispripovjedi mu sve što je jučer učinio, sve do u tančine, pa da onda ode s njim u svoju sobu i pokaže mu one stvari u kutu, u onoj rupi. Taj je poriv bio toliko snažan da je već ustao s mjesta da tako i uradi. »Kako bi bilo da bar načas promislim?« sijevne mu u glavi. »Ama bolje da ništa ne mislim, nego da skinem brigu s vrata!« Međutim, iznenada stane kao ukopan — Nikodim Fomič govorio je gorljivo nešto Iliji Petroviču i do njega dopriješe ove riječi:

— Ne može biti, obojicu će ih osloboditi. Prvo, ništa se ne poklapa; promislite malo, zašto bi njih dvojica zvali pazikuću da je to njihovo maslo? Da sami sebe prijave, valjda? Ili iz lukavstva? Ali, to bi bilo već suviše lukavo! I najposlije, studenta Pestrjakova su vidjeli na samom ulazu u kuću oba pazikuće i jedna građanka baš u trenutku kad je ulazio u kuću: išao je sa tri prijatelja i rastao se s njima pred samim ulazom i pitao pazikuće za stan još pred svojim prijateljima. Pa zar bi se takav čovjek raspitivao za babin stan kad bi došao u takvoj namjeri? A Koh je opet, prije nego što je navratio kod

stare, sjedio pola sata dolje kod zlatara i točno u četvrt do osam otišao od njega gore k staroj. Pa sad promislite malo...

— Ali, dopustite, otkud opet onakvo protuslovlje, kažu da su lupali i da su vrata bila zaključana, a poslije tri minute, kad su došli s pazikućom, bila su otvorena?

— U tome je baš vic, ubojica je svakako bio u stanu i zatvorio se bio zasunom; svakako bi ga tamo bili ulovili da nije Koh napravio glupost i otišao također dolje po pazikuću. A onaj je lijepo iskoristio taj trenutak i uspio sići niza stube i šmugnuti nekako pored njih. Koh se križa i lijevom i desnom, veli: »Da sam tamo ostao, on bi izjurio i umlatio me sjekirom.« Rusku službu zahvalnicu kaže da će sad dati odslužiti, he-he!...

— I ubojicu nitko nije vidio?

— Ma gdje bi ga tamo vidjeli? Ona je kuća kao Noina arka — pripomene perovođa, koji je za svojim stolom slušao razgovor.

— Sve je jasno, sve je jasno! — gorljivo ponovi Nikodim Fomič.

— Nije, uopće nije jasno — ustvrdi Iija Petrovič.

Raskoljkov uze šešir i pođe prema vratima, ali ne dođe do vrata...

Kad se osvijestio, opazio je da sjedi na stolcu, da ga zdesna pridržava jedan čovjek, da mu slijeva stoji neki drugi čovjek, sa žutom čašom punom žute vode, a da Nikodim Fomič stoji pred njim i netremice ga gleda. Ustane sa stolca.

— Šta je to s vama, bolesni ste? — upita ga Nikodim Fomič prilično oštro.

— Pa i dok se potpisivao, jedva je držao pero u ruci — pripomene perovođa sjedajući na svoje mjesto i prihvaćajući se opet spisa.

— Jeste li već dugo bolesni? — dovikne Iija Petrovič sa svog mjesta prebirući također po spisima. I on je, naravno, promatrao bolesnika dok je bio u nesvijesti, ali se odmaknuo od njega čim se bolesnik prenuo.

— Od jučer... — procijedi Raskoljnikov.

— A jeste li izlazili jučer iz kuće?

— Jesam.

— Bolestan?

— Bolestan.

— U koliko sati?

— Sinoć negdje poslije sedam.

— A kamo, ako smijem pitati?

— Na ulicu.

— Kratko i jasno.

Raskoljnikov je odgovarao oštro, odsječno, blijed kao krpa, ne obarajući svojih crnih užagrenih očiju pred pogledom Iije Petroviča.

— Jedva se drži na nogama, a ti... — pripomene Nikodim Fomič.

— Ne-ma ve-ze! — izgovori nekako neobično Ilja Petrovič. Nikodim Fomič htjede još nešto nadovezati, ali ušuti kad zirne na perovođu, koji ga je također vrlo uporno gledao. Svi najednom ušutješe. Bilo je nekako čudno.

— Pa dobro, molim lijepo — zaključi Ilja Petrovič — možete ići.

Raskoljnikov iziđe. Još je čuo kako se nakon njegova izlaska naglo zavrgao živahan razgovor, u kojem se najviše isticao upitni glas Nikodima Fomiča... Na ulici se posve pribrao.

»Premetačina, premetačina, sad će odmah doći da izvrše premetačinu!« ponavljaše u sebi hitajući kući. »Razbojnici! Sumnjaju nešto!« Opet ga svega, od glave do pete, obuze strah, kao ono maloprije.

II

»A što onda ako je već bila premetačina? Što ako ih baš zateknem u svojoj sobi?«

Ali, evo i njegove sobe. Nigdje nikoga; nitko nije ni zavirio. Čak ni Nastasja nije ništa dirala. Ali, bože mili! Kako je mogao maloprije ostaviti sve one stvari u toj rupi?

Jurne u kut, zavuče ruku pod tapetu i uze izvlačiti stvari i trpati ih u džepove. Bilo je svega osam komada: dvije kutijice s naušnicama ili tako nečim — nije ih dobro ni pogledao; zatim četiri omanje futrole od safijana. Jedan je lančić bio jednostavno umotan u novinski papir. I još je nešto bilo u novinskom papiru, valjda neko odlikovanje...

Potrpao je sve to u džepove na ogrtaču i u desni džep na hlačama koji mu je ostao čitav, pazeći da bude što neupadljivije. Uzeo je i novčarku skupa sa stvarima. Zatim iziđe iz sobe i ostavi ovaj put vrata širom otvorena.

Koračao je brzo i odlučno i, premda se osjećao sav kao isprebijan, bio je potpuno pri sebi. Bojao se potjere, bojao se da će netko već za pola sata, za četvrt sata, možda, izdati nalog da ga prate; trebalo je dakle pod svaku cijenu zamesti trag. Trebalo je to obaviti dok još ima koliko-toliko snage i dok može kako-tako prosuđivati... A kamo će?

O tome je već bio odavno odlučio: »Baciti sve u kanal i zamesti trag pa da svemu bude kraj.« Tako je bio odlučio još noćas, u bunilu, u onim trenucima kad se, dobro se sjeća, nakanjivao da ustane i pođe: »Samo što prije, što prije, pa da sve bacim!« Ali pokazalo se da je vrlo teško to učiniti.

Lunjao je po keju Katarinina kanala već oko pola sata, pa možda i dulje, i više puta bacio pogled na prilaze kanalu kad bi naišao na njih. Ali nije smio ni pomisliti da izvrši svoj naum — ili su uz same prilaze stajale splavi na kojima su pralje prale rublje, ili su čamci bili ondje privezani i na sve strane vrvio svijet, mogli su ga vidjeti, zapaziti — sumnjivo bi bilo kad bi čovjek navlaš sišao, stao i počeo bacati nešto u vodu. Pa još ako futrole ne potonu nego zaplutaju? Pa i zaplutale bi. Svak bi ih opazio. Ionako ga već svi pozorno gledaju kad ga sretnu, promatraju ga kao da im je on jedina briga na svijetu. »Što me tako gledaju, ili mi se to možda samo čini?« pomisli.

Napokon mu je palo na um da bi bilo najbolje otići nekamo na Nevu. Ondje ima i manje ljudi, i nije tako napadno, i svakako je zgodnije, a što je najvažnije — podalje je odavde. I najednom se začudi — kako je mogao cijelo pola sata lunjati brižno i uzrujano po ovim opasnim mjestima a da se nije toga prije sjetio! I samo je zato protratio uludo cijelo pola sata što je tako već bio nakanio u snu, u bunilu! Bivao je nekako neobično rastresen i zaboravljiv, i to je znao. Svakako se treba požuriti!

Pođe na Nevu V...skim prospektom, ali mu uz put pade na pamet druga misao: »A zašto na Nevu? Zašto u vodu? Ne bi li bilo bolje otići nekamo vrlo daleko, pa makar opet i na Otoke, i ondje negdje, na nekom pustom mjestu, u šumi, pod grmom — zakopati sve to i obilježiti, recimo, drvo?« Premda je slutio da nije kadar u tom hipu sve jasno i dobro promisliti, ta mu se misao ipak učini potpuno ispravnom.

Ali nije mu bilo suđeno ni da stigne do Otoka jer se nešto opet zbilo — kad je izlazio s V...skog prospekta na trg, iznenada spazi slijeva ulaz u dvorište između zidova bez vrata i prozora. S desne strane, odmah kako se uđe u dvorište, daleko se protezao neokrečen zid susjedne trokatnice. S lijeve strane, usporedo s tim zidom i isto tako odmah od ulaza, pružala se drvena ograda na dvadesetak koraka unutra u dvorište, a zatim je zavijala nalijevo. Bijaše to pusto, zagrađeno mjesto gdje je ležala nekakva građa. Dalje, u dnu dvorišta, virio je iza plota ugao niske, čađave zidane suše, očito dio nekakve radionice. Tu je zacijelo bila kolarska ili bravarska radionica ili tako nešto; posvuda, gotovo od samog ulaza u dvorište, crnjelo se sve od ugljene prašine. »Eto, tu bi negdje trebalo sve baciti i otići!« pade mu odjednom na pamet. Pošto nije opazio nikog u dvorištu, uđe unutra i odmah pokraj ulaza spazi korito pričvršćeno uz ogradu (kao što se često postavlja u takvim kućama gdje ima mnogo radnika, obrtnika, kočijaša i tako dalje), a iznad korita, na samoj ogradi, netko je kredom napisao duhovitost uobičajenu na takvim mjestima: »Ovđe je zabranjeno stati s kolima«. Dobro je već i zato što nije nimalo sumnjivo što je svratio ovamo i stao. »Samo da tu negdje sve pobacam na hrpu i odem! «

Osvrne se još jednom i već zavuče ruku u džep kadli odjednom, uza sam vanjski zid, između vrata i korita, među kojima je bilo svega tri četvrti metra razmaka, spazi velik neotesan kamen, težak valjda dvadesetak kila, navaljen na sam kameni ulični zid. Iza toga zida bila je ulica, pločnik, čuo je kako švrljaju amo-tamo prolaznici kojih tu vazda podosta ima; ali iza vrata ga nitko nije mogao vidjeti, osim kad bi baš skrenuo s ulice ovamo, što se doduše moglo vrlo lako dogoditi, te je stoga valjalo požuriti.

Nagne se nad kamen, uhvati ga za vrh snažno, objema rukama, upre sve sile i prevrne ga. Ispod kamena je nastala omanja udubina — odmah poče bacati u nju sve što je imao u džepovima. Novčarka je došla na sam vrh, pa ipak je u udubini ostalo još mjesta. Zatim ponovo zgrabi kamen i namjesti ga jednim zamahom onako kako je prije stajao, samo što se sad kamen možda činio malčice višim. Ali je nagrnuo malo zemlje oko njega i utabao je sa strane. Ništa se nije moglo zapaziti.

Tad iziđe iz dvorišta i zaputi se prema trgu. Opet ga načas obuze, kao i maloprije na policiji, snažna, gotovo nepodnošljiva radost. »Zameo sam trag! Kome, kome bi moglo pasti na pamet da što traži pod tim kamenom? Taj kamen ondje leži možda još odonda kad se kuća gradila i isto će toliko još ležati. Pa sve kad bi i našli — tko bi posumnjao na mene? Mukama je došao kraj! Nema više nikakvih dokaza!« I nasmije se. Jest, poslije se sjećao da se nasmijao nervoznim, sitnim, nečujnim, dugim smijehom, svejednako se smijao, za sve vrijeme dok je prelazio preko trga. Ali, kad je stupio na K...Čki bulevar, gdje je prekjučer bio sreo onu djevojku, odjednom ga prođe volja da se smije. Druge mu misli navriješe u glavu. Odjednom mu se čak učini da mu se gadi da prođe pored one klupe na kojoj je onda, nakon djevojčina odlaska, sjedio i razmišljao, i da bi mu bilo strašno teško pri duši kad bi opet susreo onog brkonju kome je onda dao dvadeset kopjejaka: »Vrag ga odnio!«

Hodao je gledajući oko sebe rastreseno i srdito. Sve su mu se misli sad vrtjele oko nekakve glavne točke — i sam je slutio da zaista postoji takva neka glavna točka te da je sad, upravo sad ostao nasamu, oči u oči s tom glavnom točkom — i da se to, štoviše, zbilo prvi put u ova dva mjeseca.

»Ma nek ide sve do vraga!« pomisli iznenada, obuzet neobuzdanim gnjevom. »E pa, ako je počelo, nek je počelo, k vragu i taj novi život! Bože, kako je sve to glupo!... A koliko sam se danas nalagao i nepodopština počinio! Kako sam se maloprije ružno dodvoravao i ulizivao onom kukavnom liji Petroviču! Ma, uostalom, i to je besmislica! Pljujem ja na sve njih, pa i na to što sam im se dodvoravao i ulizivao! Nije to ono pravo! Nije to ono pravo!...«

Najednom stane; novo, potpuno neočekivano i posve jednostavno pitanje snebi ga i grdno zaprepasti:

»Ako si sve to počinio svjesno, a ne budalasto, ako si doista imao određen i čvrst cilj, kako to da sve dosad nisi ni zavirio u novčarku pa ne znaš ni čega si se domogao, radi čega si podnio sve te muke i svjesno se dao na to nedostojno, gadno, gnusno zlodjelo? Maloprije si je još htio baciti u vodu, tu novčarku, sa svim onim stvarima koje isto tako još nisi pogledao... Pa kako sad to?«

Jest, tako je; sve je to istina. Uostalom, već je to i prije znao i nije to za njega bilo nikakvo novo pitanje; i kad je ono noćas odlučio da

sve baci u vodu, odlučio je to bez ikakva kolebanja i premišljanja, kao da tako i treba da bude, kao da drugačije i ne može biti... Jest, sve je to znao i sve pamtio; pa gotovo da je to već jučer odlučio, u onom istom času dok je čučao nad onom škrinjom i vadio iz nje kutijice... Jest, tako je!...«

»Sve je to zato što sam teško bolestan,« zaključi napokon snuždeno. »Sam sam sebe izmučio i iskinjio pa ni sam više ne znam što radim... I jučer, i prekjučer, i sve ovo vrijeme mučio sam sama sebe... Ali ozdravit ću i... neću više mučiti sam sebe... A što onda ako uopće ne ozdravim? Bože! Kako mi je sve to dozlogrdilo!...« Išao je dalje ne zastajkujući. Strašno je želio da se kako bilo rastrese, ali nije znao što da učini i čega da se prihvati. Nekakav nov, neodoljiv osjećaj obuzimao ga je gotovo svakim trenutkom sve više i više — bijaše to nekakvo beskrajno, gotovo fizičko gađenje od svega na što je nailazio i što ga je okružavalo, nekako tvrdokorno, pakosno, kivno gađenje. Gadili su mu se svi prolaznici — gadila su mu se njihova lica, hod, kretnje. Najradije bi bio pljunuo na nekog od njih i činilo mu se da bi ugrizao svakog tko bi mu i riječ dobacio...

Naglo stane kad iziđe na kraj Male Neve, na Vasiljevskom otoku, pokraj mosta. »Eto, tu on stanuje, u toj kući,« pomisli. »Sta je ovo, pa uopće nisam pošao k Razumihinu! Opet se dogodilo isto kao i onda... Pa ipak, da mi je znati: jesam li baš pošao ovamo ili sam slučajno naišao ovuda? Svejedno; rekao sam... prekjučer... da ću svratiti do njega sutradan nakon onoga, pa ću i svratiti! Baš kao da više ne smijem do njega...«

Popne se do Razumihina na četvrti kat.

Razumihin je bio kod kuće, u svojoj komorici, baš je nešto radio, pisao, pa mu je sam otvorio vrata. Četiri mjeseca se nisu bili vidjeli. Razumihin je sjedio kod kuće u dronjavu kućnu kaputu, u papučama nazuvenim na bosu nogu, raščupan, neobrijan i neumiven. Na licu mu se pojavi zabezeknut izraz.

— Što ti je? — poviče mjereći pogledom od glave do pete druga koji je ušao, pa pošuti i fućne. — Zar si dotle dotjerao? Pa ti si, brate, i mene nadmašio u gizdavosti! — nadometne gledajući Raskoljnikovljeve dronjke. — De sjedi, sigurno si se umorio! — a kad se Raskoljnikov svali na turski divan presvučen voštanim platnom,

koji je bio još gori od njegova, Razumihin odjednom pojmi da mu je gost bolestan. — Pa ti si ozbiljno bolestan, znaš li ti to?

Opipa mu bilo, ali Raskoljnikov istrgne ruku.

— Ne treba — reče. — Došao sam... evo šta je, ostao sam bez instrukcija... baš sam te htio... uostalom, ne trebaju mi uopće instrukcije...

— Ama, znaš šta? Pa ti buncaš! — pripomene Razumihin, koji ga je netremice motrio.

— Ne, ne buncam...

Raskoljnikov ustane s divana. Dok se bio penjao do Razumihina, nije ni pomislio da će se naći s njim licem u lice. A sad je u jednom hipu uvidio, spoznao da je u ovom trenutku ponajmanje raspoložen da se nađe licem u lice bilo s kim na cijelom svijetu. Sva žuč uzavre u njemu. Umalo što se nije bio zagrcnuo od srdžbe na sama sebe čim je prekoračio Razumihinov prag.

— Do viđenja! — reče iznenada i pođe prema vratima.

— Ma čekaj malo, čekaj, čudni svate!

— Ne treba!... — ponovi Raskoljnikov izvlačeći opet ruku.

— Pa kog si vraga onda uopće dolazio! Jesi li pošašavio, što ti je? Pa ovo je... uvreda tako reći. Neću te samo tako pustiti.

— Ma slušaj, došao sam k tebi zato što nikog drugog ne poznajem tko bi mi pomogao... da počnem... jer si ti od svih njih bolji, naime pametniji, pa možeš prosuditi... Ali sad vidim da mi ništa ne treba, čuješ li, ama baš ništa... ničijih usluga ni sažaljenja... Ja sam... sam... A sad dosta! Ostavite me svi na miru!

— Ma čekaj malčice, vjetropiru! Potpuno si poludio! Što se mene tiče, radi što te je volja. Nego, vidiš, instrukcija nemam ni ja, ali mi se fućka jer na kramarskoj tržnici ima neki knjižar Heruvij-jiov, koji je i sam u neku ruku instrukcija. Ne bih ga mijenjao ni za pet instrukcija u trgovačkim kućama. On ti priređuje neka mala izdanja, objavljuje prirodno-znanstvene knjižice, a da znaš kako se prodaju! Već sami naslovi zlata vrijede! Eto, ti si uvijek tvrdio da sam ja glup, ali, bogami, brate, ima i glupljih od mene! Sad se već i u avangardu trpa, a nema pojma ni o čemu, ali ga ja, naravno, još i bodrim. Eto, tu je nešto više od dva arka njemačkog teksta, po mom mišljenju najglupljeg šarlatanstva što ga može biti, ukratko, raspravlja se o tome je li žena čovjek ili nije čovjek. I dabome, svečano se dokazuje

da je čovjek. Heruvimov to priprema u vezi sa ženskim pitanjem, a ja mu prevodim. Rastegnut će ti on ta dva i pol arka na jedno šest-sedam araka, smislit ćemo nekakav bombastičan naslov od pola stranice i prodavati po pola rublje. Prodat će se. Za prijevod mi plaća šest rubalja po arku, pa ću dakle za ovo dobiti svega petnaest rubalja, od čega sam šest rubalja već uzeo kao predujam. Kad to završimo, počet ćemo prevoditi nešto o kitovima, a zatim smo u Confessions[12], u drugom dijelu, našli neka dozlaboga dosadna naklapanja koja ćemo također prevesti; netko je rekao Herovimovu da je Rousseau tobože nešto kao naš Radiščev[13]. Ja mu, naravno, ne protuslovim, neka ga voda nosi! E pa, hoćeš li da prevedeš drugi arak Je li žena čovjek? Ako hoćeš, uzmi sad odmah tekst, uzmi pero, papir — sve je to besplatno — i uzmi tri rublja. Budući da sam ja podigao predujam za cijeli prijevod, za obadva arka, na tebe sad otpadaju točno tri rublja. Kad završiš taj arak, dobit ćeš još tri rublja. I onda još nešto, molim te, nemoj to smatrati za neku moju uslugu. Dapače, čim si došao, pomislio sam kako ćeš mi biti od koristi. Prvo, ja sam ti u pravopisu slab, a drugo, u njemačkom sam ovda-onda jednostavno schwach tako da uglavnom sve sam izmišljam, a jedina mi je utjeha da tako ispada još bolje. Doduše, tko bi ga znao, možda i nije bolje, nego gore... Hoćeš li ili nećeš?

Raskoljnikov uze šutke listiće njemačkog teksta, pa uze tri rublja i iziđe bez riječi. Razumihin je u čudu gledao za njim. Ali, kad je došao već do prve ulice, Raskoljnikov se naglo okrene i ponovo popne do Razumihina, stavkna stol i njemački tekst i tri rublja te pođe van a da i opet ne izusti ni riječi.

— Ama jesi li ti pri sebi, što ti je? — zaurla Razumihin pošto se napokon ražestio. — Kakvu to komediju izvodiš? Već si i mene izludio... Što si onda uopće dolazio, vraže jedan?

— Ne treba mi... prijevoda... — progunđa Raskoljnikov silazeći već niza stube.

— Pa koji ti vrag onda treba? — poviče odozgo Razumihin.

Raskoljnikov je šutke i dalje silazio.

— Hej, ti! Gdje stanuješ?

Nema odgovora.

— Ama, idi do vr-r-raga!...

Raskoljnikov je već izlazio na ulicu. Na Nikolajevskom mostu morao se još jednom prenuti zbog jedne nemile zgode. Neki kočijaš ga je snažno ošinuo bičem po leđima zato što mu je malne bio podletio pod konje, iako mu je kočijaš tri-četiri puta bio doviknuo neka se pazi. Udarac bičem toliko ga je rasrdio da je odskočio do ograde mosta (tko bi ga znao zašto je hodao po samoj sredini kuda idu kola, a ne pješaci) i ljutito zaškrgutao i zaškripao zubima. Oko njega se, naravno, razlegao smijeh.

— Pravo mu budi!

— Probisvijet neki!

— Jasno, pravi se pijan i namjerno srlja pod kotače, a ti poslije odgovaraj za njega.

— Tako i rade, gospodine dragi, tako i rade...

Ali u tom trenu, dok je stajao uz ogradu i, češući se po leđima, svejednako tupo i srdito gledao za kočijom kako odlazi, iznenada osjeti kako mu netko tutka novce u ruke. Pogleda — postarija trgovkinja, ubrađena rupcem, u cipelama od jareće kože, a uz nju djevojka, u šeširiću, sa zelenim suncobranom, zacijelo kćerka. — Uzmi, sinko, Krista radi! — On uze a one odoše dalje. Novčić od dvadeset kopjejaka. Po njegovu odijelu i vanjštini mogle su lako pomisliti da je prosjak, pravi sakupljač milodara na ulici, a što je dobio čak dvadeset kopjejaka, imao je valjda zahvaliti udarcu bičem — zacijelo im se bio smilio.

Stisne novčić u ruci, prođe desetak koraka i okrene se licem Nevi, prema carskom dvoru. Na nebu nije bilo ni oblačka, a voda bijaše gotovo plava, što na Nevi malokad biva. Kupola saborne crkve, koja se ni s jednog mjesta ne ocrtava ljepše nego kad se gleda odatle, s mosta, na dvadesetak koraka od kapelice, sva je blistala i u čistom zraku mogao se jasno razabrati svaki, i najmanji ukras. Bol od udarca je minuo i Raskoljnikov je već zaboravio udarac; sad ga je posve zaokupila jedna nemirna i ne baš potpuno jasna misao. Stajao je i gledao u daljinu dugo i pozorno; to je mjesto osobito dobro poznavao. Dok je nekad išao na fakultet, obično bi zastao, ponajčešće kad bi se vraćao kući — to mu se možda dogodilo i stotinjak puta — upravo na tom istom mjestu, pa bi se zagledao u tu doista veličanstvenu panoramu i svaki put bi se malne začudio jednom nejasnom i nerazjašnjivom dojmu. Neka zagonetna

studen izbijala je svagda iz te veličanstvene panorame; ta mu je raskošna slika bila ispunjena nekakvim nijemim i gluhim duhom... Svaki put bi se čudio tom svom nujnom i zagonetnom dojmu i, ne vjerujući sam sebi, odlagao odgonetku za budućnost. Sad se odjednom živo sjeti tih svojih nekadašnjih pitanja i sumnji i učini mu se da ih se nije slučajno sjetio. Već mu se to učini fantastičnim i čudnovatim što je stao na onom istom mjestu kao i nekad, kao da je doista uvrtio sebi u glavu da može misliti o onom istom kao i nekad, da ga mogu zanimati one iste nekadašnje teme i slike koje su ga zanimale... još ne tako davno. To mu je štoviše, bilo gotovo smiješno, ali u isti mah nešto ga bolno steglo u prsima. Sve to nekadašnje, prošlo učini mu se sad da je negdje duboko, dolje, jedva da ga vidi pod nogama, i one nekadašnje misli, i nekadašnji zadaci, i nekadašnje teme, i nekadašnji dojmovi, i cijela ta panorama, i on sam, i sve, sve... Kao da leti nekamo uvis a sve se gubi pred njegovim očima... Učinivši jednu nesvjesnu kretnju rukom, odjednom oćuti u stisnutoj šaci novčić od dvadeset kopjejaka. Otvori šaku, zagleda se u novčić, zamahne i baci ga u vodu; zatim se okrene i pođe kući. Baš kao da je u tom času škarama odrezao sam sebe od svih i svega.

Vratio se kući tek podvečer, izbivao je dakle oko šest sati. Kuda i kako se vraćao, nije se uopće sjećao. Svuče se i, sav uzdrhtao, kao premoren konj, legne na svoj ležaj, navuče na sebe kabanicu i u tili čas zadrijema...

Probudi se već kasno u sumrak od užasne vike. Bože, kakva je to bila vika! Takvih neprirodnih glasova, takva zapomaganja, vapaja, škrguta, udaraca i kletvi nije još bio nikad čuo. Ni zamisliti nije mogao takva divljaštva, takve bjesomučnosti. Prestravljeno se pridigne i sjedne na postelju, neprestano premirući i strepeći. A tučnjava, kuknjava i kletve bivahu sve glasniji i glasniji. Kad gle, na svoje veliko čudo, odjednom razabra gazdaričin glas. Jaukala je, cičala i jadikovala brzorečicom, naglo, gutajući riječi tako da nije mogao ništa razumjeti, molila je nešto — dakako, da je prestanu tući jer ju je netko nemilice tukao na stubištu. Glas onoga što ju je tukao bijaše toliko užasan od srdžbe i bijesa da je još samo siktao, ali je i on nešto govorio, isto onako brzo, nerazgovijetno, žureći se i grcajući. Odjednom Raskoljnikov zatreperi kao list na vjetru —

prepoznao je taj glas; bijaše to glas Iije Petroviča. Iija Petrovič je ovdje i tuče gazdaricu! Tuče je nogama, treska joj glavom o stube — to je jasno, to se može razabrati po odjecima, po jaucima, po udarcima! Sto je ovo, da se nije svijet prevrnuo naglavce? Čuje kako se na svim katovima, po cijelom stubištu, okuplja svijet, čuje glasove, uzvike, penju se, tutnje, lupaju vratima, jate se. »Ma zašto, zašto... i kako je sve to moguće?« ponavlja i ozbiljno pomisli da je posve šenuo. Ali nije, isuviše dobro sve čuje... Ali, kad je tako, onda će sad i k njemu doći, »jer... sigurno je sve to zbog onog... jučer... Bože sveti!« Htjede se već zakračunati, ali ne može podići ruku... a i nema smisla! Strah mu sledi dušu, smoždi ga, skameni ga... Ali evo, napokon, cijela ta halabuka što je trajala dobrih deset minuta pomalo se stišava. Gazdarica stenje i uzdiše, Ilija Petrovič svejednako joj prijeti i psuje... Ali evo, napokon je i on, čini se, umuknuo; više ga ne čuje. »Zar je zbilja otišao? Bože sveti!« Jest, evo odlazi i gazdarica, svejednako stenjući i plačući... evo, i njena se vrata zalupiše... Evo, svijet se razilazi sa stubišta po stanovima — uzvikuju, prepiru se, dozivaju, govor im čas naraste do vike, čas se spusti do šapta. Mora da ih ima mnogo; gotovo se cijela kuća bila sjatila. »Ali, bože moj, zar je sve to moguće? I zašto, zašto li je dolazio ovamo?«

Raskoljnikov klone sav iznemogao na ležaj, ali više nije mogao ni oka sklopiti; ležao je oko pola sata u takvim mukama, u takvoj nesnosnoj, beskrajnoj stravi kakve još nikad nije bio osjetio. Uto jarka neka svjetlost obasja sobu — uđe Nastasja sa svijećom i s tanjurom juhe. Pozorno ga pogleda, a kad vidje da ne spava, metne svijeću na stol i poče po stolu razmještati sve ono što je donijela: kruh, sol, tanjur i žlicu.

— Nisi valjda od jučer ništa jevo. Cijeli si dan samo landro a čamolica te lomi.

— Nastasja... zašto su gazdaricu tukli?

Ona se zapilji u njega.

— Ko je tuko gazdaricu?

— Maloprije... prije pola sata, Iija Petrovič, zamjenik inspektora, na stubištu... Zašto ju je onako istukao? I... zašto je dolazio?

Nastasja se šutke namršti i zagleda u njega. Dugo ga je tako gledala. Njemu je bilo vrlo neugodno, čak i jezivo što ga tako motri.

— Nastasja, što šutiš? — progovori naposljetku bojažljivim i slabim glasom.

— To je tebi od krvi — odgovori ona napokon tiho, kao da govori sama sa sobom.

— Od krvi!... Kakve krvi?... — promrmlja on i problijedi odmičući se prema zidu. Nastasja ga je i dalje šutke motrila.

— Niko nije tuko gazdaricu — opet će ona strogo i odlučno.

Gledao ju je jedva dišući.

— Čuo sam na svoje uši... nisam spavao... sjedio sam — propenta još bojažljivije. — Dugo sam slušao... Dolazio je i zamjenik inspektora... Svi su se bili sjatili na stubište, iz svih stanova...

— Niko nije dolazio. A to krv u tebi hukti. Tako to biva kad nema kud pa se počne grušati ko jetra, onda se čovjeku svašta privida... Oš li jest il neš?

Ne odgovori joj. Nastasja jednako stoji onako do njega, netremice ga gleda i nikako da ode.

— Žedan sam... Nastasjuška.

Ona siđe i vrati se za dvije-tri minute s vodom u bijelom glinenom vrču; ali se poslije nije više sjećao što je bilo dalje. Samo se sjećao da je otpio gutljaj hladne vode i prolio vodu iz vrča po prsima. Zatim se obeznanio.

III

Ipak nije za sve vrijeme bolesti bio bez svijesti — bijaše to neko grozničavo stanje, sad je buncao, sad bio napola pri sebi. Mnogo se čega poslije prisjetio. Čas mu se činilo da se oko njega okuplja mnogo svijeta i da ga žele nekamo odnijeti, da se prepiru i glože oko njega. Čas bi opet ostao sam u sobi, svi su otišli i boje ga se i samo kadikad malko odškrinu vrata da ga pogledaju, pa mu prijete, dogovaraju se o nečemu, smiju se i zadirkuju ga. Sjećao se da je Nastasja bila često uza nj; razabirao je još jednog čovjeka koga kao da je dobro poznavao, ali nikako nije mogao da se sjeti tko je zapravo, pa se jedio, čak i plakao zbog toga. Koji put bi mu se učinilo da već mjesec dana leži, a drugi put da je to još onaj isti dan. Međutim ono — ono je bio posve smetnuo s uma; ali bi se zato svaki čas sjetio da je smetnuo s uma nešto što nije smio — mučio se,

upinjao, prisjećajući se, stenjao, zapadao u bijes ili ga je obuzimao strašan, nepodnošljiv strah. Tada bi se otimao s mjesta, htio bježati, ali bi ga svagda netko kanda silom zadržao, te bi opet malaksao i obeznanio se. Napokon se potpuno osvijestio.

Zbilo se to prije podne, u deset sati. U to doba dana, kad bi bilo vedro, sunce bi svagda kao dugačka pruga prelazilo preko desnog zida i obasjavalo kut uz vrata. Do postelje mu je stajala Nastasja i još jedan čovjek koji mu je bio potpuno nepoznat a koji ga je vrlo radoznalo motrio. Bijaše to mlad momak u kaftanu, s bradicom, po vanjštini bi se reklo da je poslužitelj. Na poluotvorena vrata provirivala je gazdarica. Raskoljnikov se pripodigne.

— Tko je to, Nastasja? — zapita pokazajući na momka.

— Gle ga, povratio se! — reče ona.

— Povratili se — javi se poslužitelj.

Kad je vidjela da se osvijestio, gazdarica koja je izvirivala na vrata brže-bolje ih pritvori i izgubi se. I inače je bila snebivljiva i teško je podnosila razgovore i objašnjavanja; bilo joj je četrdesetak godina a bijaše gojazna i tusta, crnih obrva i crnih očiju, dobroćudna od debljine i lijenosti, inače čak vrlo ljupka. Stidljiva je bila preko svake mjere.

— Tko ste... vi? — pitaše Raskoljnikov dalje obraćajući se samom poslužitelju.

Ali uto se opet širom otvore vrata i uđe Razumihin, malo pognut jer je bio visok.

— Prava brodska kabina — poviče ulazeći. — Svaki put se čelom udarim; i to se zove stan! A ti, brajko, došao k sebi? Upravo sam sad čuo od Pašenjke.

— Ovog časa se povratio — reče Nastasja.

— Ovog časa se povratili — potkrijepi opet poslužitelj smješkajući se.

— A tko ste vi, molim lijepo? — zapita Razumihin obraćajući se iznenada njemu. — Ja sam eto, znate, Vrazumihin; nisam Razumihin, kao što me svi zovu, nego Vrazumihin, student, plemićki sin, a ovo je moj pajdaš. A sad mi recite tko ste vi?

— Pa ja sam u našem uredu poslužitelj, kod trgovca Šelopajeva, molim lijepo, a došo sam po poslu.

— Izvolite sjesti na ovaj stolac! — Razumihin pak sjede na drugi stolac, s druge strane stola. — Dobro si, brajko, učinio što si došao k sebi — produži on obraćajući se Raskoljnikovu. — Već četvrti dan jedva da što jedeš i piješ. Vjeruj mi da smo ti žličicom čaj davali. Dva puta sam ti dovodio Zosimova. Sjećaš li se Zosimova? Temeljito te pregledao i odmah rekao da to nije ništa — neki ti vrag u glavu udario, što li. Nekakva živčana glupost, slaba ishrana, veli, premalo su ti piva i hrena davali, zato si i obolio, ali nije to ništa, proći će i sve će biti opet u redu. Lafčina je taj Zosimov! Liječi ljude naveliko. E pa, ne bi vas htio zadržavati — obrati se opet poslužitelju — hoćete li nam objasniti što želite? Znaš, Rodja, iz tog njihovog ureda dolazili su već jedanput, samo što prošli put nije bio ovaj nego jedan drugi, s kojim sam ja lijepo porazgovarao. Tko je to prije vas bio već ovdje?

— Pa valjda je to bilo prekjučer, jest, molim lijepo. Bio je to Aleksej Semjonovič koji isto kod nas u uredu radi.

— I kao da je malo bistriji od vas, što mislite?

— Jest, molim lijepo; on je zbilja malo ozbiljniji čovjek.

— Lijepo od vas; e pa, nastavite!

— Pa eto, preko; Afanasija Ivanoviča Vahrušina, o kome ste, vjerujem, više puta imali priliku čuti, a na molbu vaše gospođe mame, stigla vam je preko naše blagajne novčana doznaka-poče poslužitelj obraćajući se izravno Raskoljnikovu. — U slučaju da ste već došli k sebi, da vam isplatimo trideset pet rubalja, jer su Semjon Semjonovič dobili o tome obavijest od Afanasija Ivanoviča, a na molbu vaše gospođe mame. Znate li što o tome, molim lijepo?

— Da... sjećam se... Vahrušin... — zamišljeno će Raskoljnikov.

— Čujete li, poznaje trgovca Vahrušina! — vikne Razumihin. — Pa kako da onda nije pri sebi? Uostalom, sad vidim da ste i vi bistar čovjek. E pa, molim lijepo! Pravo je zadovoljstvo slušati kad netko pametno govori.

— To su baš oni, molim lijepo, Vahrušin, Afanasij Ivanovič, a na molbu vaše gospođe mame, koja vam je već jednom na taj isti način preko njih uputila doznaku, pa ni ovaj put nisu odbili i ovih su dana sa svoje strane izvijestili Semjona Semjonoviča da vam isplate trideset pet rubalja, molim lijepo, u nadi na bolje dane.

— E to »u nadi na bolje dane«, to vam je najbolje ispalo, a nije loše ni ono o »vašoj gospođi mami«. E pa, sad, šta vi mislite: je li

potpuno pri sebi ili nije, a?

— Pa meni je svejedno. Samo bi trebalo potpisati, molim lijepo.

— Načrčkat će! Sto, imate li potpisnu knjigu, što li?

— Evo knjige, molim lijepo.

— Dajte ovamo. E pa, Rodja, pridigni se! Ja ću te pridržati; nadrljaj mu Raskoljnikova, uzmi pero, da i nas, brajko, sunce ogrije!

— Ne treba — reče Raskoljnikov otklanjajući pero.

— Šta to ne treba?

— Neću ništa da potpisujem.

— Ma kako će, do vraga, bez potpisa?

— Ne treba mi... novaca...

— A, novaca ti ne treba! E, sad, brajko, lažeš, to ti ja kažem! Budite bez brige, molim vas, to on samo onako... opet fantazira. To ga, uostalom, spopada i u normalnom stanju... vi ste razborit čovjek pa ćemo ga lijepo rukovoditi, naime lijepo ćemo mu voditi ruku pa će potpisati. Hvatajte ga...

— Pa mogu ja i drugi put doći.

— Nemojte, nemojte, što da se trudite! Vi ste razborit čovjek... Hajde, Rodja, nemoj zadržavati gosta... vidiš da čeka — i ozbiljno se pripremi da vodi Raskoljnikovu ruku.

— Ostavi me, sam ću... — reče Raskoljnikov, uze pero i potpiše se u knjigu.

Poslužitelj izbroji novce i ode.

— Bravo! A sad, brajko, hoćeš li što pojesti?

— Hoću — odgovori Raskoljnikov.

— Imate li juhe?

— Ima od jučer — odgovori Nastasja, koja je cijelo vrijeme stajala uz njih.

— S krumpirom i rižinom kašicom?

— S krumpirom i kašicom.

— Napamet znam. Donesi tu juhu, a daj i čaja.

— Evo odma.

Raskoljnikov je sve to gledao u veliku čudu i tupu, nerazumnu strahu. Nakanio je šutjeti i čekati da vidi što če biti dalje. »Čini mi se da nisam u bunilu,« mislio je. »Rekao bih da je ovo java...«

Nakon dvije minute vrati se Nastasja s juhom i javi da će domalo donijeti i čaj. Uz juhu je donijela dvije žlice, dva tanjura i sav

potreban pribor: soljenku, paprenku, gorušicu za govedinu i ostalo, što već odavno nije učinila. Stolnjak je na stolu bio čist.

— Ne bi bilo zgorega, Nastasjuška, kad bi Praskovja Pavlovna poslala po jedno dvije boce pivca. Malo bismo gucnuli.

— Pazi ti lisca! — promrsi Nastasja i ode da izvrši nalog. Raskoljnikov je i dalje sve motrio unezvjereno i napregnuto. Dotle je Razumihin bio sjeo do njega na ležaj, pa mu nespretno, kao medvjed, obuhvatio ljevicom glavu, iako se Raskoljnikov mogao i sam pridići, a desnicom mu prinio ustima žlicu juhe, pošto je prije toga bio više puta puhnuo u nju da se ne opeče. Međutim, juha jedva da je bila topla. Raskoljnikov halapljivo proguta jednu žlicu juhe, pa drugu i treću. Ali, pošto mu je tako dao nekoliko žlica,

Razumihin ga najednom prestane hraniti i reče da se o daljnjoj ishrani treba posavjetovati sa Zosimovom.

Uđe Nastasja i donese dvije boce piva.

— A bi li čaja?

— Bih.

— Brže amo i čaja, Nastasja, jer što se tiče čaja, tu može valjda i bez fakulteta. A evo i piva! — i ponovo sjede na svoj stolac, prikuči sebi bliže juhu, govedinu i uze jesti u slast, kao da tri dana nije jeo. — Ovako ti ja, brate moj Rodja, svaki dan kod vas uživam — promrmlja, koliko je mogao, ustima punim govedine — a sve mi to priskrbljuje Pašenjka, tvoja draga gazdarica, časti me od sveg srca. Ja, naravno, ništa ne tražim, ali se i ne bunim. A evo i Nastasje s čajem. Što je okretna! Nastenjka, bi li ti piva?

— Bjež od mene, napasti jedna!

— A čaja?

— Čaja mogu.

— Natoči si. Čekaj malo, ja ću ti natočiti, sjedaj za stol.

I odmah učini sve što treba, natoči joj, pa natoči još jednu šalicu, ostavi svoju užinu i ponovo sjede na ležaj. Isto onako kao i prije, obuhvati ljevicom bolesniku glavu, pripodigne ga i uze napajati čajnom žličicom, neprestance vrlo revno pušući u žličicu, kao da je baš to puhanje ono najvažnije i spasonosno od čega će bolesnik ozdraviti. Raskoljnikov je šutio i nije se opirao, premda je osjećao da ima sasvim dovoljno snage da se pridigne i sjedi na ležaju bez ičije pomoći, i ne samo da vlada rukama toliko da može držati žlicu ili

šalicu nego da bi možda mogao i hodati. Međutim, iz neke čudne, moglo bi se reći zvjerinje lukavosti, dođe mu najednom na um da neko vrijeme još ne pokazuje svu svoju snagu, da se pritaji, da se čak, ako treba, pravi kao da još sve ne razumije, a da dotle sluša i dozna što se to oko njega zbiva. Nije, doduše, mogao obuzdati gađenje — posrkavši desetak žličica čaja, najednom izvuče glavu, mušičavo odgurne žličicu i izvali se opet na uzglavlje. Pod glavom su mu sad ležali pravi jastuci — ispunjeni perjem i u čistim navlakama; to također zapazi i zapamti.

— Morala bi nam Pašenjka još danas dati slatkog od malina da mu spravimo napitak — reče Razumihin sjedajući na svoje mjesto i ponovo se prihvaćajući juhe i piva.

— A oklen joj maline? — zapita Nastasja držeći tanjurić na raširenim prstima i srčući iz njega čaj »preko šećera«.

— Maline će, draga moja, kupiti u dućanu. Eto vidiš, Rodja, ovdje se u međuvremenu svašta dogodilo. Kad si onako lopovski klisnuo od mene a da mi nisi rekao ni gdje stanuješ, najednom sam se toliko raspalio da sam nakanio da te potražim i kaznim. Onog sam te istog dana počeo tražiti. Hodao sam na sve strane, hodao i raspitivao se. Ovu tvoju sadašnju adresu bio sam zaboravio; uostalom, nisam je se ni mogao sjećati jer nisam ni znao za nju. E, a od tvoje prijašnje adrese sjećao sam se samo da je negdje kod Pet uglova[14], kuća Harlamova. Tražio sam i tražio tu kuću Harlamova, a poslije sam otkrio da to uopće nije kuća Harlamova nego Buhova, kako čovjek ponekad pobrka imena! E, onda sam se razljutio. Razljutio se i otišao sutradan, kud puklo da puklo, u prijavni ured i zamisli — za dvije minute su te tamo našli. Zapisan si tamo.

— Zapisan!

— Nego šta; a eto, generala Kobeljeva nikako nisu mogli pronaći dok sam bio tamo. Ma duga ti je to priča. Samo, kad sam banuo ovamo, odmah sam se uputio u sve tvoje poslove; u sve, brajko moj, u sve, sve znam; eto, i ona ti može reći: upoznao sam se i s Nikodimom Fomičem, i s Ujom Petrovičem, i s pazikućom, i s gospodinom Zamjotovom, Aleksandrom Grigorjevičem, perovođom u ovdašnjoj policijskoj stanici, pa najposlije i s Pašenjkom — to je ipak bila kruna svega; i ona ti, evo, može posvjedočiti...

— Zavrtio joj glavom — promrsi Nastasja smješkajući se previjano.

— Što ne metnete šećer u čaj, Nastasja Nikiforovna?

— Bjež otale, napasti! — uzvikne odjednom Nastasja i prasne u smijeh. — A meni se otac zvao Petar, a ne Nikifor — dometne iznenada, kad se prestala smijati.

— Vodit ćemo o tome računa, molim lijepo. I eto tako, brate moj, da ne duljim, htio sam najprvo ovdje napraviti rusvaj, da odjednom iščupam iz korijena sve predrasude u ovoj sredini, ali je Pašenjka slavila pobjedu... Nisam se, brate, uopće nadao da je ona tako... atraktivna... a? Šta ti veliš?

Raskoljnikov je šutio, iako nije ni načas odvajao od njega svojih zabrinutih očiju, pa i sad je piljio u njega.

— Još kako — produži Razumihin, nimalo zbunjen njegovom šutnjom, štoviše, kao da povlađuje njegovu odgovoru. — Još kako je zgodna, u svakom pogledu.

— Pazi ti huncuta! — uzvikne opet Nastasja, kojoj je taj razgovor, očito, pričinjao neizrecivo blaženstvo.

— Ne valja ti, brate, što od samog početka nisi pogodio u pravu žicu. Nisi smio onako s njom. Pa to ti je, tako reći, sasvim proturječan karakter. Ali o karakteru ćemo poslije... Samo kako si mogao, na primjer, dotjerati dotle da ti ne daje ručak? Ili potpisati, na primjer, onu mjenicu? Pa jesi li ti poludio, što li, da potpisuješ mjenice! Ili, na primjer, onaj planirani brak dok joj je još kćerka, Natalja Jegorovna, bila živa... Sve ti ja to znam! Ma, uostalom, vidim da je to bolna tema i da sam magare; oprosti. Ali, kad smo već kod gluposti: što misliš, je li, brate, da Praskovja Pavlovna uopće nije tako glupa kako bi se reklo na prvi pogled, a?

— Nije... — procijedi Raskoljnikov gledajući u stranu, ali znajući da je bolje podržavati razgovor.

— Je li, je li da je tako? — vikne Razumihin, koji se, očito, obradovao što je napokon dobio odgovor. — Ali nije ni pametna, a? Potpuno, potpuno proturječan karakter! Katkad sam, brate, u nedoumici, vjeruj mi... Četrdeset joj je godina, ko brat bratu. Ona kaže trideset šest i ima potpuno pravo da to tvrdi. Uostalom, kunem ti se da sudim o njoj uglavnom apstraktno, posve metafizički; zapetljali smo se, brate, u takvu neku simboliku, što je algebra

prema tome! Ništa mi nije jasno. Ma sve su to gluposti, samo kad je ona vidjela da ti više ne studiraš, da si ostao bez instrukcija i odijela, pa da nakon kćerine smrti nema više razloga da postupa s tobom kao s rođakom, odjednom se prepala; a kako si se opet ti zavukao u kut i nisi podržavao ništa od onog prije, naumila je da te izbaci iz sobe. I odavno je već imala tu namjeru, samo joj žao bilo mjenice. Osim toga si je ti uvjeravao da će ti mama sve platiti...

— To je bilo nepošteno od mene... Moja majka samo što i sama ne prosi... a lagao sam gazdarici zato da me i dalje drži na stanu i... košti — izusti Raskoljnikov jasno i glasno.

— Jest, to ti je bilo pametno. Samo je nevolja u tome što je odnekud iskrsnuo gospodin Čebarov, dvorski savjetnik i poslovan čovjek. Da nije bilo njega, Pašenjka ne bi bila ništa smislila, onako stidljiva kakva jest; e, ali poslovan čovjek nije stidljiv i ponajprije je, razumije se, postavio pitanje: ima li nade da se mjenica naplati? Odgovor: ima jer je tu mamica koja će sa svojih sto dvadeset pet rubalja godišnje mirovine izbaviti Rodenjku iz neprilike, pa makar i sama morala gladovati, a tu je i sestrica koja će za svog bracu i u ropstvo ako treba. Na to je on upravo računao... Što se sad tu meškoljiš? Ja sam ti sad, brate, pohvatao sve konce, nisi uzalud bio s Pašenjkom onako otvoren dok ste se još pazili kao svojta, ali sve ti ovo govorim onako prijateljski... Eto, to je baš ono: čestit i osjećajan čovjek nema dlake na jeziku, a poslovan čovjek sluša i jede, a najposlije te i pojede. I tako je ona ustupila tu mjenicu, tobože je preprodala, tom istom Čebarovu, a ovaj ni pet ni šest nego službenim putem zatraži naplatu. Kad sam sve to doznao, već sam htio da i njega malo prodrmam, onako, da umirim sam sebi savjest, ali sam se dotle bio već lijepo složio s Pašenjkom pa sam joj rekao neka obustavi cijeli taj postupak, naime dok je još u začetku, i zajamčio joj da ćeš ti sve sam platiti. Zajamčio sam za tebe, brate, čuješ li? Pozvali smo Čebarova, ispljunuli mu deset rubalja a on nama šaru, i evo, čast mi je predočiti vam je — sad vam i na riječ vjerujem — evo, izvolite, zaderao sam je, kao što je red.

I Razumihin položi na stol zadužnicu; Raskoljnikov zirne na nju i bez riječi se okrene zidu. Čak je i Razumihina to zaboljelo.

— Vidim, brate — prozbori nakon jedne minute — da sam opet napravio od sebe budalu. Mislio sam kako ću te rastresti i

brbljarijama zabaviti, a čini mi se da sam te samo ozlojedio.

— Je li to tebe nisam prepoznao u bunilu? — priupita ga Raskoljnikov pošto je također časak pošutio, ne okrećući glave.

— Mene, i čak vas je zbog toga bijes spopadao, pogotovo kad sam vam bio doveo Zamjotova.

— Zamjotova?... Perovođu?... A zašto?

Raskoljnikov se brzo okrene i upre pogled u Razumihina.

— Pa što sad ti tako... Sto si se uznemirio? Htio se čovjek upoznati s tobom; sam je poželio jer sam s njim mnogo pričao o tebi... Od koga bih inače doznao toliko toga o tebi? Sjajan je to, brate, čovo, prekrasan... na svoj način, dakako. Sprijateljili smo se; gotovo se svaki dan viđamo. Jer, i ja sam se preselio u ovaj vaš kraj. Nisi još znao? Maloprije sam se preselio. Bio sam s njim dva-tri puta i kod Lavize. Sjećaš se Lavize, Lavize Ivanovne?

— A jesam li štogod buncao?

— Dakako da jesi! Niste bili pri sebi, molim lijepo.

— Što sam buncao?

— Eto ti ga na! Što si buncao! Zna se što čovjek bunca... Ali, brate, da sad ne tratimo vrijeme, prijeđimo na posao.

I ustane sa stolca i dohvati kapu.

— Što sam buncao?

— Pazi ga što je zapeo! Da se ne bojiš možda za kakvu tajnu? Budi bez brige: o grofici nisi ništa pričao. Nego o nekom buldogu, pa o naušnicama, pa o nekakvim lančićima, pa o Krestovskom otoku, pa i o nekom pazikući, pa o Nikodimu Fomiču, pa o Iiji Petroviču, zamjeniku inspektorovom, o njemu si mnogo nadrobio. Da, čak ste se i za svoju vlastitu čarapu vrlo mnogo izvoljeli zanimati, vrlo mnogo! Cendrali ste: dajte mi čarapu, i sve tako.

Sam vam je Zamjotov po zakucima tražio čarape i davao vam to smeće sam svojim rukama punim prstenja opranim u mirišljavoj vodi. Tek ste se tada smirili pa ste dan i noć držali u rukama to smeće: nismo vam ga mogli oteti. Sigurno ti i sad leži tu negdje ispod pokrivača. I još si nekakve rese od hlača tražio, upravo sa suzama u očima! Domišljali smo se: kakve su ti to opet rese? Ali ništa nismo mogli razabrati... Nego, sad na posao! Evo, ovdje je trideset pet rubalja; uzimam od njih deset i za dva sata položit ću ti račun o njima. Dotle ću javiti i Zosimovu, premda je već davno morao biti

ovdje jer je već prošlo jedanaest. A vi, Nastenjka, navraćajte češće do njega dok mene nema, pitajte ga hoće li što popiti, ili da li što želi... A Pašenjki ću sam reći sve što treba. Do viđenja!

— Pašenjkom je zove! Kaki je to lukavac! — dobaci za njim Nastasja, pa otvori vrata i poče prisluškivati, ali ne odoli te otrči dolje. Neobično ju je zanimalo da čuje o čemu to on razgovara s gazdaricom; i inače se vidjelo da je posve očarana Razumihinom.

Tek što je ona za sobom zatvorila vrata, bolesnik zbaci sa sebe pokrivač i skoči s ležaja kao sumanut. Obuzet grozničavom nestrpljivošću, jedva je bio dočekao da oni odu kako bi se mogao odmah latiti posla. Ali čega, kakva posla da se lati? Reklo bi se da je baš sad, kao za pakost, zaboravio. »Gospode! Reci mi samo jedno — znaju li oni već sve ili još ne znaju? A što ako već znaju i samo se pretvaraju, draže me dok još ležim, a onda će najednom banuti i reći da već odavno sve znaju i da su to tek onako... I što da sad radim? Baš sam zaboravio, kao za pakost; odjednom sam zaboravio, a maloprije mi je još bilo na pameti!...«

Stajao ja nasred sobe i obzirao se u mučnoj nedoumici; priđe vratima, otvori ih i oslušne; ali nije to bilo ono. Odjednom, kao da se sjeti, jurne u kut u kojem je bila rupa ispod tapeta i poče sve razgledati, zavuče ruku u rupu, opipa, ali ni to nije bilo ono.-Priđe pećici, otvori je i uze pipati po pepelu — tu su i dalje ležali komadići resa od hlača i krpice od razderana džepa, onako kako ih je onda bio ostavio, nitko dakle nije ovamo zavirivao! Tad se sjeti čarape o kojoj mu je Razumihin bio netom pričao. Tako je, eno je gdje leži na ležaju, ispod pokrivača, ali je već toliko istrljana i uprljana da Zamjotov, naravno, nije mogao ništa više razabrati.

»Aha, Zamjotov!... Policija!... A zašto me zovu u policiju? Gdje je poziv? Aha!... Sve sam pobrkao — to su me onda bili zvali! I onda sam razgledao čarapu, a sad... dosad sam bio bolestan. A zašto je Zamjotov dolazio? Zašto ga je Razumihin dovodio?...« mrmljao je nemoćno, sjedajući opet na svoj ležaj.

»Šta je ovo? Jesam li još u bunilu ili je ovo stvarnost? Rekao bih da je stvarnost... A, sjetio sam se — treba bježati! Što prije bježati, svakako, svakako treba bježati! Jest... a kamo? A gdje mi je odijelo? Nema ni cipela! Spremili ih! Sakrili! Jasno! A, evo ogrtača — nisu ga vidjeli! Evo i novaca na stolu, hvala bogu! Tu je i mjenica... Ponijet ću

novce i otići, i uzet ću drugu sobu, neće me naći!... Jest, a prijavni ured? Naći će me! Razumihin će me naći. Najbolje bi bilo da zbilja pobjegnem... daleko... u Ameriku, i baš me onda briga za njih! I da mjenicu ponesem... tamo će mi još dobro doći. I što još da uzmem? Oni misle da sam bolestan. I ne znaju da mogu hodati, he-he-he!... U očima sam im pročitao da sve znaju! Samo da siđem niza stube! A što onda ako su postavili tamo stražu, policajce? Šta je ovo, čaj? A, evo, i piva je ostalo, pola boce, hladno je!«

Zgrabi bocu u kojoj je još ostalo piva za cijelu čašu i slatko ga nadušak popije, kao da gasi vatru u prsima. Ali nije prošla ni minuta vremena kad mu pivo udari u glavu, a niz leđa mu prođe neka laka i čak ugodna jeza. Legne i navuče na se pokrivač. Misli, ionako bolesne i nesuvisle, počeše se sve više i više brkati, i uskoro ga srva san, lagan i ugodan. Uživajući, namjesti glavu na jastuku, umota se bolje u mekani poplun koji sad bijaše na njemu umjesto stare poderane kabanice, tiho uzdahne i zaspi dubokim, tvrdim, ljekovitim snom.

Probudio se kad je čuo kako mu je netko ušao u sobu, pa otvori oči i ugleda Razumihina koji je upravo širom otvorio vrata i zastao na pragu, u nedoumici bi li ušao ili ne bi. Raskoljnikov se brže pridigne na ležaju i zagleda se u njega kao da se upinje da se prisjeti nečeg.

— A, ne spavaš, a evo, ja baš došao! Nastasja, daj ovamo taj zavežljaj! — dovikne Razumihin onamo dolje. — Sad ću ti odmah položiti račun...

— Koliko je sati? — upita ga Raskoljnikov, nemirno se obzirući oko sebe.

— Dobro si se, brate, naspavao: već je večer, bit će oko šest. Spavao si više od šest sati...

— Bože! Šta mi je bilo!...

— Pa šta onda? Na zdravlje ti bilo! Kamo ti se žuri? Na ljubavni sastanak, valjda? Sad bar imamo vremena napretek. Već tri sata čekam da se probudiš; dolazio sam dva-tri puta, a ti samo spavaš. I do Zosimova sam bio dva puta skoknuo, ali nema ga pa nema! Ma ništa, doći će... Obavio sam i neke svoje poslića. Danas sam se preselio, definitivno preselio, sa stricem. Sad je i stric sa mnom... Ma do vraga sve to, nego, da prijeđemo na posao!... paj ovamo taj

zavežljaj, Nastenjka. Sad ćemo mi odmah... A kako se ti, brate, osjećaš?

— Zdrav sam; nisam uopće bolestan... Razumihine, jesi li ti već dugo ovdje?

— Pa kažem ti da sam čekao tri sata.

— Ne mislim sad, nego prije.

— Kako prije?

— Otkad dolaziš ovamo?

— Pa maloprije sam ti sve to ispričao, zar se ne sjećaš?

Raskoljnikov se zamisli. Kao u snu je nazivao ono što se tek

nedavno bilo dogodilo. Nije se mogao sam prisjetiti pa upitno pogleda Razumihina.

— Hm! — nato će Razumihin. — Zaboravio si! Pa meni se i onda činilo da nisi još sasvim pri sebi... Ali sad te je san okrijepio... Zbilja, mnogo bolje izgledaš. Prava junačina! Nego, da prijeđemo na posao. Sad ćeš se odmah svega sjetiti. Pazi ovamo, dragi moj!

I poče razvezivati zavežljaj do kojeg mu je očito bilo mnogo stalo.

— Ovo mi je, brate, vjeruj mi, posebno ležalo na srcu. Jer, moramo od tebe napraviti čovjeka. Hajde da počnemo odozgo. Vidiš li ovu šepku? — poče vadeći iz zavežljaja prilično zgodnu ali u isti mah sasvim običnu i jeftinu kapu. — Daj da probamo!

— Ma poslije, poslije — reče Raskoljnikov odmahujući rukom nekako gadljivo.

— Ma nemoj, brate Rodja, nemoj se sad opirati jer će poslije biti kasno; a ni ja ne bih mogao cijele noći oka sklopiti jer sam ti ovo kupovao bez mjere, onako nasumce. Eto, taman! — usklikne slavodobitno pošto ogleda na njemu kapu. — Taman ti pristaje! Pokrivalo za glavu, to ti je, brate, najvažnija stvar od cijele odjeće, svojevrsna preporuka. Moj prijatelj Tolstjakov mora svaki put skinuti svoju čamulju kad dođe na neko javno mjesto gdje svi nose kape i šešire. Svak misli da to čini iz neke poniznosti, a on ti to čini naprosto zato što se stidi onog svog ptičjeg gnijezda: tako ti je stidljiv taj čovjek! E pa, Nastenjka, evo pogledajte ova dva pokrivala za glavu, koji je ljepši: ovaj palmerston — i tu izvuče iz kuta Raskoljnikovljev iskrivljeni cilindar što ga je, tko zna zašto, nazvao palmerstonom.— ili ovaj mali dragulj? De, procijeni, Rodja, što misliš

koliko sam platio? A ti, Nastasjuška? — obrati se nJoj kad vidje da Raskoljnikov šuti.

— Pa bit će da si dao dvad'set kopjejaka — odgovori Nastasja.

— Dvadeset kopjejaka, ludo jedna! — uzvikne on uvrijeđeno. —

Dan-danas ne bi mogao za dvadeset kopjejaka ni tebe kupiti! Osamdeset kopjejaka! I to samo zato što je nošena. Ali zato pod pogodbom: kad ovu. iznosiš, dogodine će ti badava dati novu, bogami! A sad ćemo prijeći na Sjedinjene Američke Države, kao što su govorili kod nas u gimnaziji. Upozoravam te da se ovim hlačama ponosim! — pa raširi pred Raskoljnikovom sive hlače od lagane, ljetne vunene tkanine. — Nit ima rupice nit mrljice na njima, sasvim pristojne hlače premda su polovne, a takav je i prsluk, jednobojni, baš kao što zahtijeva moda. A što su nošene, to je zapravo i bolje: mekše su, nježnije. Vidiš, Rodja, da bi čovjek napravio karijeru u otmjenu društvu, dovoljno je, po mom mišljenju, samo voditi računa o sezoni; ako u siječnju ne tražiš šparge, ostat će ti nekoliko rubalja više u džepu; to ti isto vrijedi i za ovu kupovinu. Sad je ljetna sezona pa sam ti kupio ljetnu odjeću, jer će za jesensku sezonu ionako biti potreban topliji materijal i ovo će se morati baciti... pogotovo što će dotle sve ovo samo otići do vraga, ako ne zbog tvog višeg standarda a ono zbog vlastitih unutarnjih slabosti. Hajde, procijeni ovako od oka! Koliko sam platio, šta misliš? Dva rublja i dvadeset pet kopjejaka! I zapamti, opet pod onom istom pogodbom: kad ove iznosiš, dobit ćeš dogodine druge besplatno! U trgovini kod Fedjajeva drugačije i ne trguju: kad jednom platiš, dosta ti je za cijeli život jer drugi put nećeš više ni doći. E pa, a sad da prijeđemo na čizme — kako ti se sviđaju? Vidi se, naravski, da su malo nošene, ali će izdržati dva-tri mjeseca jer je to strana proizvodnja i strana roba: prodao ih je prošlog tjedna na kramarskoj tržnici tajnik engleskog poslanstva; nosio ih je svega šest dana, a onda su mu hitno zatrebale pare. Cijena jedan rubalj i pedeset kopjejaka. Je li povoljno?

— A ako mu ne pristaju na nogu? — pripomene Nastasja.

— Ne pristaju? À što je ovo? — i tu Razumihin izvadi iz džepa staru, poderanu, skorenu Raskoljnikovu čizmu svu oblijepljenu suhim blatom. — Ponio sam bio uzorak pa su mi po ovom čudu odredili pravi broj. Sve ti se to radilo onako od srca. A što se tiče rublja,

dogovorio sam se već sa gazdaricom. Evo ti najprije tri košulje, platnene, ali s prsima po najnovijoj modi... E pa, to ti stoji: osamdeset kopjejaka kapa, dva rublja i dvadeset pet kopjejaka ostala odjeća, svega tri rublja i pet kopjejaka; rubalj i pedeset čizme jer su još vrlo dobre, svega četiri rublja i pedeset pet kopjejaka, i pet rubalja košulja i ostalo, onako, poprijeko smo se pogodili, u svemu devet rubalja i pedeset pet kopjejaka. Ostatak od četrdeset i pet kopjejaka, u bakrenim peticama, evo izvolite primiti, molim lijepo, i na taj način si se ti, Rodja, posvema ponovio jer ti taj tvoj ogrtač, po mom mišljenju, ne samo što može još poslužiti nego čak djeluje nekako posebno otmjeno: eto vidiš Što znači naručiti nešto kod Šarmera! Što se tiče čarapa i sveg ostalog, to prepuštam tebi; ostaje nam još dvadeset pet rubalja, a za Pašenjku i za stanarinu budi bez brige; rekao sam ti: otvoren ti je neograničen kredit. A sad, brate, dopusti da te presvučemo jer ti je možda sva bolest još samo u toj košulji...

— Ostavi me! Neću! — branio se Raskoljnikov, koji je gadljivo slušao Razumihinov nategnuto šaljivi izvještaj o kupovini odjeće i obuće.

— Pa ne može, brate, ovako; zašto sam onda derao svoje čizme! — navaljivaše Razumihin. — Nastasjuška, nemojte se stidjeti, nego pomozite, eto tako, vidite! — i koliko se god Raskoljnikov opirao, ipak ga presvukoše. Raskoljnikov se nakon toga izvali na uzglavlje i dvije-tri minute ne progovori ni riječi.

»Neće me se tako lako okaniti!« pomisli.

— A kojim je novcima sve to kupljeno? — napokon zapita gledajući u zid.

— Kojim novcima? Eto ga na! Pa tvojim rođenim novcima. Danas je tu bio poslužitelj od Vahrušina, mama ti je poslala pare; zar si i to zaboravio?

— A, sad se sjećam... — izusti Raskoljnikov nakon duge i sumorne šutnje.

Razumihin ga je namršteno i nemirno pogledavao.

Otvore se vrata i uđe visok i krupan čovjek koji je također bio nekako iz viđenja poznat Raskoljnikovu.

— Zosimov! No, hvala bogu! — usklikne Razumihin oduševljeno.

IV

Zosimov je bio visok i ugojen čovjek, podbuhla i bezbojno blijeda, glatko izbrijana lica, svijetle ravne kose, s naočalama i s velikim zlatnim prstenom na prstu nabreklom od debljine. Bilo mu je oko dvadeset sedam godina. Na sebi je imao širok gizdelinski lagan kaput, svijetle ljetne hlače i uopće je sve na njemu bilo nekako široko, gizdavo i novo novcato; rublju mu nije bilo zamjerke a lančić na satu bijaše podebeo. Kretnje mu bile spore, nekako mlitave, a u isti mah promišljeno slobodne; svaki čas izbijaše iz njega taština, iako se trudio da je prikrije. Svi njegovi znanci držali su da je težak čovjek, ali su tvrdili da zna svoj posao.

— Dvaput sam, brate, svraćao do tebe... Vidiš, došao je k sebi! — dovikne mu Razumihin.

— Vidim, vidim; e pa, kako se sad osjećamo, a? — obrati se Zosimov Raskoljnikovu, netremice ga motreći i sjedajući do njega na ležaj, pokraj nogu, gdje se odmah razvagani koliko je mogao.

— Nikako da se raspoloži — nastavi Razumihin — maloprije smo ga presvukli pa umalo što nije proplakao.

— Jasna stvar; mogao se i poslije presvući ako nije baš sad htio... Puls je odličan. A glava vas još malo boli, je li?

— Ja sam zdrav, potpuno zdrav! — reče Raskoljnikov tvrdokorno i razdražljivo, pošto se naglo pridigao na ležaju i sijevnuo očima, ali se začas opet izvali na jastuk i okrene zidu. Zosimov ga je netremice motrio.

— Dobro je... sve je kako treba — izusti mlitavo. — Je li što jeo?

Rekoše mu i zapitaše ga što mu smiju davati.

— Pa sve mu možete davati... Juhe, čaja... Gljiva i krastavaca nemojte, naravno, pa ni govedine i... ma, što sad tu treba pričati!... — zgleda se s Razumihinom. — Miksturu možete baciti, i sve ostalo; a sutra ćemo vidjeti... Moglo bi se i danas... ali, dobro...

— Sutra navečer izvest ću ga u šetnju! — zaključi Razumihin. — U Jusupov park, a poslije ćemo svratiti u Palais de Cristal[15].

— Sutra ga još ne bih dirao. Uostalom... možda malo... ali, još ćemo vidjeti.

— Eh, šteta, danas baš slavim naselje, nema ni dva koraka odavde; kad bi bar mogao doći! Pa makar da leži na divanu među nama! Ti ćeš valjda doći? — obrati se iznenada Razumihin Zosimovu. — Nemoj zaboraviti, pazi, obećao si!

— Dobro, samo možda malo kasnije. A što si priredio?

— Ma ništa, čaja, votke, haringe. I piroga. Bit će sve sami naši.

— Tko sve?

— Pa sve sami ovdašnji, a opet gotovo sve sami novi, zapravo, osim možda mog starog strica, ali i on je nov: tek je jučer stigao u Petrograd, radi nekih svojih poslova; vidim se s njim jedanput u pet godina.

— A šta je on?

— Pa protavorio je cijeli svoj vijek kao upravitelj pošte u kotarskom gradiću... prima penzijicu, šezdeset pet mu je godina, šta da vam pričam... Volim ga, uostalom. Doći će i Porfirij Petrovič, šef ovdašnjeg istražnog odjela... pravnik. Pa poznaješ ga.

— Je li ti i on u nekom rodu?

— U vrlo dalekom; a što si se smrknuo? Zar nećeš doći samo zato što ste se jednom malo porječkali?

— Ma fućka se meni za njega...

— Tako je i najbolje. Bit će još nekih studenata, pa jedan nastavnik, pa jedan činovnik, pa neki muzičar, pa neki oficir, pa Zamjotov...

— A reci mi, molim te, što može biti zajedničko između tebe ili, eto, njega — Zosimov mahne glavom na Raskoljnikova — i tamo nekakvog Zamjotova?

— E, vi čistunci! Principi!... Ma sav si mi na tim principima kao na oprugama; ne možeš se ni maknuti po svojoj volji; a ja mislim, ako je čovjek dobar, eto ti principa, ništa drugo neću da znam. Zamjotov je duša od čovjeka.

— A sve samo grabi.

— Pa dobro, neka grabi, šta me briga! Šta onda što grabi! — vikne odjednom Razumihin, nekako se neprirodno srdeći. — Zar sam ga hvalio zato što grabi? Samo sam rekao da je dobar na svoj način! A kad bismo baš svakog sa svih strana razmatrali, koliko bi dobrih ljudi ostalo? Uvjeren sam da bi onda za mene čitavog, skupa

s drobom, dali svega jednu pečenu glavicu luka, pa i to jedino kad bi tebe dodali pride!...

— Malo je to; ja bih za tebe dao dvije glavice...

— A ja za tebe samo jednu! Hajde, tjeraj dalje! Zamjotov je još balavac, još ću ga za uši izvući, ali njega treba pridobijati, a ne odbijati. Ako čovjeka odbiješ, nećeš ga popraviti, pogotovo ne takvog balavca. S balavcem treba biti dvostruko obzirniji. E, vi napredni tupani, ništa pod bogom ne shvaćate! Ako čovjeka ne poštivate, sami sebi nažao činite... A ako baš hoćeš znati, nas smo dvojica poveli jednu zajedničku akciju.

— Zanima me kakvu.

— Pa sve u vezi s onim slikarom, to jest soboslikarom... Izvući ćemo ga! Doduše, sad je već dobro. Već je sve potpuno, potpuno jasno! Samo ćemo još malko pogurati stvar.

— Kakav ti je sad to opet soboslikar?

— Što, zar ti nisam pričao? Nisam? Pa da, zbilja, samo sam ti početak bio ispričao... znaš, u vezi s ubojstvom one babe što je držala zalagaonicu, činovničke udovice... e pa, sad su u to upleli i jednog soboslikara...

— O tom sam ubojstvu bio već nešto načuo i čak me zanima taj slučaj... donekle... zbog jedne okolnosti... čitao sam o tome i u novinama! I tako...

— I Lizavetu su ubili! — izvali najednom Nastasja obraćajući se Raskoljnikovu. Ona je za sve to vrijeme bila u sobi, pribijena uz vrata, i slušala.

— Lizavetu? — propenta Raskoljnikov jedva čujnim glasom.

— Ma Lizavetu piljaricu, zar je ne znaš? Zalazila je i ovamo dolje. Još ti je i košulju pokrpala.

Raskoljnikov se okrene zidu i na prljavim žutim tapetama s bijelim cvjetićima izabere jedan nezgrapni bijeli cvjetić, s nekakvim smeđim crticama, i poče ga proučavati — koliko ima na njemu listića, kakvi su zupci na listićima i koliko ima crtica? Ćutio je kako su mu utrnule ruke i noge, baš kao da su mu oduzete, ali se i ne pokuša maknuti nego i dalje uporno gledaše cvjetić.

— Pa što je onda bilo s tim soboslikarom? — prekine Zosimov nekako vrlo nezadovoljno Nastasjino naklapanje. Nastasja uzdahne i ušuti.

— Ma i njega strpali među ubojice! — gorljivo prihvati Razumihin.

— A ima li kakvih dokaza protiv njega?

— Kakvi vražji dokazi! Ma, uostalom, ščepali su ga upravo zbog nekih dokaza, samo što ti dokazi nisu nikakvi dokazi, a to baš treba dokazati! To je na dlaku isto onako kao što su u prvi mah bili uhapsili i osumnjičili one, kako se ono zovu... Koha i Pestrjakova. Ih, kako se sve to glupo radi, čovjeku se zgadi i kad gleda samo sa strane! Pestrjakov će možda navratiti danas do mene... Inače, Rodja, ti znaš već o čemu se radi, to se dogodilo još prije nego što si se razbolio, baš uoči onog dana kad si na policiji pao u nesvijest dok se o tome pričalo...

Zosimov radoznalo pogleda Raskoljnikova, ali se ovaj i ne makne.

— Nego, znaš šta, Razumihine? Baš te gledam: nekako se previše brineš za taj slučaj — pripomene Zosimov.

— Nije važno, uglavnom, izvući ćemo ga! — vikne Razumihin i lupi šakom o stol. — Jer, šta tu najviše vrijeđa čovjeka? Ne vrijeđa ga to što svašta trabunjaju; trabunjanje može čovjek lako oprostiti; trabunjanje je simpatično jer vodi do istine. Nije to, nego mi je krivo što svašta trabunjaju a onda se još klanjaju tim svojim budalaštinama. Ja Porfirija cijenim, ali... Što je njih, na primjer, prvo smelo? Vrata su bila zaključana, a kad su se vratili s pazikućom, bila su otvorena: i to znači da su Koh i Pestrjakov ubojice! Eto ti njihove logike.

— Ma što se odmah ljutiš; njih su samo pritvorili; kako bi drukčije... Da, zbilja, ja sam viđao tog Koha; navodno je kupovao od babe zaloge kojima je istekao rok, je li?

— Ma jest, lupež neki! I mjenice kupuje. Mućkaroš. Ma nek ga voda nosi! Nego, znaš na što se ljutim, možeš li ti to shvatiti? Ljutim se na tu njihovu rutinu, na tu njihovu otrcanu, kukavnu, okorjelu rutinu... A baš tu, u samom tom slučaju, mogla bi se otkriti jedna sasvim nova metoda. Moglo bi se samim psihološkim podacima pokazati kako se neminovno dolazi na pravi trag. »Mi,« vele »raspolažemo činjenicama!« Ali činjenice još nisu sve; najmanje pola uspjeha ovisi o tome koliko se znaš služiti činjenicama!

— A ti se znaš služiti činjenicama?

— Pa ne možeš valjda šutjeti kad osjećaš, naprosto osjećaš da bi mogao pomoći, samo kad bi... Eh!... Poznaješ li ti uopće dobro taj slučaj?

— Pa eto, sve čekam ono o soboslikaru.

— Ah, da, zbilja! E pa, slušaj onda! Točno treći dan nakon ubojstva, prije podne, dok su se još natezali s Kohom i Pestrjakovom, premda su im obadvojica bili dokazali svaki svoj korak, sve je bilo bjelodano jasno, najednom iskrsava posve neočekivana činjenica. Neki seljak Duškin, vlasnik krčme preko puta one kuće, dolazi na policiju i donosi zlatarsku kutijicu sa zlatnim naušnicama i ispriča cijelu priču: »Dojurio do mene prekjučer navečer, negdje poslije osam« — pazi u koji dan i sat! — »soboslikarski radnik koji je i prije toga svraćo do mene preko dana, Mikolaj, i donio mi, evo, ovu škatuljicu, sa zlatnim naušnicama i dragim kamenjem, i zamolio me da ih uzmem u zalog za dva rublja, a na moje pitanje otkud mu to, reče da ih je našo na ulici. Nisam ga dalje o tome ispitivo« — tako priča taj Duškin — »nego sam mu donio banknoticu,« to jest rubalj, »jer sam si mislio, ako ne založi kod mene, založit će kod nekog drugog, svejedno će zapit, pa bolje da kod mene bude, što dalje sakriješ, to ćeš lakše naći, a ako se šta objavi ili pročuje, odma ću prijaviti stvar.« Ma, naravno, priča za malu djecu, laže ko pas jer ja znam tog Duškina, i on se bavi tim poslom i sakriva ukradene.stvari, i nije se na prevaru domogao od Mikolaja te stvarčice koja vrijedi trideset tri rublja zato da je »prijavi«. Jednostavno ga uhvatila trta. Ma nek ide k vragu, nego slušaj dalje što kaže Duškin: »A tog istog seljaka, Mikolaja Dementjeva, znam od malih nogu, iz naše je gubernije i kotara zarajskog, jer i ja sam rođen Rjazanjac. Mikolaj nije doduše pijanica, ali voli popit, i poznato mi je bilo da baš u toj kući radi, da farba, skupa s Mitrejem, a on i Mitrej su iz istog sela. I čim je dobio od mene banknoticu, razmijenio ju je, popio dvije čašice jednu za drugom, uzeo sitniš i otišo, a Mitreja nisam taj put ni vidio s njim. Kad, sutradan čujem kako je neko sjekirom zatuko Aljonu Ivanovnu i njezinu sestru Lizavetu Ivanovnu, a ja sam ih obadvije znao, i tad mi dođu nekako sumljive one naušnice jer mi je bilo poznato da je pokojnica uzimala stvari u zalog. I odem ja u njihovu kuću i počmem se oprezno raspitivat, onako izdaleka, i najprvo upitam: je l tu Mikolaj? A Mitrej mi kaže da

Mikolaj lumpa, da je dqšo kući u zoru, pijan, da je osto kod kuće jedno deset minuta pa opet otišo nekud, i Mitrej ga poslije više nije vidio pa sad sam dovršava poso. A rade na istom stubištu gdje su i one ubijene stanovale, samo na prvom katu. Kad sam sve to čuo, a ja lijepo nikom ni riječi« — tako veli Duškin — »nego se još raspitam o ubojstvu koliko sam mogo, pa se vratim kući, a ona mi sumlja nikako ne izlazi iz glave. Kad, jutros u osam sati« — to jest treći dan nakon ubojstva, shvaćaš? — »vidim, dolazi Mikolaj, nije trijezan, ali nije baš ni trešten pijan, može se š njim razgovarat. Sjedne na klupu i šuti. A izim njega bio u taj čas u krčmi samo još jedan nepoznat čovjek, i još je jedan poznati, baš je spavo na klupi, i ona moja dva dečka. Jesi l' vidio Mitreja?' upitam ga. ‚Ne,' veli, ‚nisam ga vidio.' — ‚I nisi ni bio tu?' — ‚Nisam,' veli, ‚od prekjučer.' — ‚A đe si noćas spavo?' — ‚Pa na Pescima,' veli, ‚kod kolomenskih seljaka.' — ‚A otkud ti,' pitam ga, ‚onda one naušnice?' — ‚Pa našo ih na ulici' — ali veli to tako ko da nešto nije u redu i ne gleda mi u oči. ‚A jesi l čuo,' pitam ga, ‚da se to i to desilo te iste večeri i baš u to isto vrijeme u jednom stanu na tom istom stubištu?' — ‚Ne,' veli, ‚nisam čuo' — i samo sluša, izvalio oči i najednom vas problijedio, ko krpa. I dok ja njemu to pričam, gledam ga a on se vata za kapu i diže se. Još sam ga htio zadržat: ‚Čekaj malo, Mikolaju,' velim mu, ‚zar nećeš malo gucnut?' Pa namignem dečku nek pridrži vrata pa izađem iza šanka al kad on odjedared skoči pa napolje, pa bjež u onu uličicu — i ko da je u zemlju propo. Tad više nisam nimalo sumljo, njegova je krivica, nikog drugog...«

— Dašto!... — ubaci Zosimov.

— Čekaj! Slušaj do kraja! Razišli se na sve strane da traže Mikolaja, a Duškina pritvorili i izvršili premetačinu kod njega, Mitreja isto tako ščepali; pritegnu i Kolomence, ali tek prekjučer našli Mikolaja: uhvatili ga nedaleko od...ske mitnice, u svratištu. Došao tamo, skinuo sa sebe srebrn križić i zatražio za njega polić votke. Dali mu. Nakon nekoliko minuta otišla žena u štalu kad opazi kroz pukotinu kako on u šupi, tamo odmah, pored štale, privezao pojas za gredu, napravio omču, stao na panj i hoće omču da namakne na vrat; žena vrisnula na sav glas, sjatili se ljudi: »Tako ti, dakle!« — »Ma vodite me,« veli im on »u tu i tu stanicu, sve ću priznati.« I odvedu lijepo njega, iskazujući mu sve dužne počasti, u tu i tu

policijsku stanicu, to jest ovamo. Pa onda ovo, pa ono, tko si, što si, koliko ti je godina — »dvadeset dvije« — i tako dalje, i tako dalje. Pitaju ga: »Kad si radio s Mitrejem, jeste li vidjeli koga na stubištu, u toliko i toliko sati?« — A on im kaže: »Naravski, prolazili su možebit neki ljudi, al ko bi ih sve primijetio!« — A jeste li što čuli, kakvu buku ili štogod slično?« — »Nismo čuli ništa osobito.« — »A jesi li znao, Mikolaju, da je tog istog dana tu i tu udovieu i sestru njezinu netko ubio i opljačkao?« — »Nisam znao, pojma nisam imao. Prvi put sam čuo od Afanasija Pavliča, prekjučer, u birtiji.« — »A otkud ti naušnice?« — »Našo ih na ulici.« — »A zašto nisi sutradan došao s Mitrejem na posao?« — »Zato što sam se zalumpo.« — »A gdje si lumpao« — »Pa tamo i tamo.« — »A zašto si pobjegao od Duškina?« — »Zato što sam se bio grdno prepo.« — »Čega si se prepao?« — »Pa da će me osudit.« — »A kako si se mogao toga bojati ako se ne osjećaš kriv?...« Eto, vjerovao ili ne, Zosimove, to su mu pitanje postavili, upravo tako, od riječi do riječi, pouzdano znam, točno su mi prenijeli! Šta kažeš na to? Šta kažeš?

— Ipak, postoje tu neke indicije.

— Ma ne mislim ja sad na indicije nego na to pitanje, na to kako oni shvaćaju suštinu svog posla! Ma nek idu do vraga!... I tako ga pritiskali, pritiskali, pritezali, pritezali, dok nije najposlije priznao: »Nisam,« veli, »našo na ulici nego u kvartiru u kojem sam radio s Mitrejem.« — »Kako si našao?« — »Pa tako, radio sam s Mitrejem cijeli taj dan, sve do osam sati, i baš smo se spremali da odemo kad Mitrej zagrabi kefu pa mene namaže farbom po njušci, namaže me farbom po njušci pa bjež, a ja za njim. I tako jurim ja za njim i derem se iz sveg grla, a kad sam bio na dnu stepenica, naletim onako u trku na pazikuću i neku gospodu, al koliko je bilo tamo gospode, ne sjećam se, i pazikuća me još izgrdi, pa i drugi me pazikuća izgrdi, i još izašla pazikućina žena napolje i isto nas izgrdila, a jedan je gospodin baš ulazio u haustor, s nekom damom, i on nas izgrdio jer smo se ja i Mitka izvalili poprijeko baš onuda kud su prolazili: ja dovatio Mićku za kose i povalio ga i bubetam ga, a Mićka mene isto tako, poda mnom, dovatio za kose i bubeta me, ali nismo se ljutili nego smo to radili iz puke dragosti, šalili smo se. A onda mi se Mićka oteo pa izletio na ulicu pa bjež, a ja za njim, ali ga nisam stigo pa sam se vratio sam u kvartir — jer je već bilo vrijeme da spremimo

alat. Počeo se ja spremat i sve čekam Mitreja, neće I doć. Kad najednom kod vrata u predsoblju, pokraj zida, u kutu, stanem na neku škatuljicu. Gledam, leži škatuljica umotana u papir. Odmotam papir, kad vidim maljucne neke kvačice, pa ih otkvačim, kad ono u škatuljici naušnice...«

— Za vratima? Za vratima je ležala? Za vratima? — poviče iznenada Raskoljnikov upirući u Razumihina mutan, uplašen pogled, pa se polako pridigne na ležaju oslanjajući se rukom.

— Jest... pa šta? Šta ti je? Šta te je opet sad spopalo?

I Razumihin se pridigne s mjesta.

— Ništa!... — jedva čujno odgovori Raskoljnikov, pa se opet izvali na jastuk i opet se okrene zidu. Svi časkom pošutješe.

— Zadrijemao je, valjda, pa se prenuo — reče napokon Razumihin i upitno pogleda Zosimova, ali ovaj lagano zavrti glavom.

— Pa hajde, nastavi — reče Zosimov — što je bilo dalje?

— Ma šta bi bilo? Čim je ugledao naušnice, zaboravio je istog časa i na stan i na Mićku, dohvatio kapu i odjurio do Duškina i, kao što znamo, dobio od njega rubalj, pošto mu je slagao da je naušnice našao na ulici, pa je odmah počeo lumpati. A o ubojstvu samo govori: »Ništa ne znam, pojma nemam, tek sam prekjučer prvi put čuo« — »A zašto se nisi sve do sad javio?« — »Iz straha.« — »A zašto si se htio objesiti?« — »Od crnih misli.« — »Što si to mislio?« — »Pa da će me osudit.« I eto, to je sve. I sad, šta misliš što su oni iz svega toga zaključili?

— Ma što se tu ima misliti, trag je tu, kakav jest da jest. Činjenice su tu. Neće valjda pustiti na slobodu tog tvog soboslikara?

— Ali sad su ga jednostavno strpali među ubojice! Uopće više i ne sumnjaju...

— Ma koješta; što se odmah ljutiš! A naušnice? Priznaj i sam, kad su tog istog dana i sata naušnice iz babine škrinje dopale Mikolaju šaka, priznaj i sam da su mu ipak nekako morale dopasti šaka? To ipak nije beznačajno u takvoj istrazi.

— Kako su mu dopali šaka! Kako su mu dopali šaka? — uzviknu Razumihin. — Pa zar ti zbilja, liječnik, ti koji si nadasve dužan proučavati čovjeka i imaš priliku, prije nego neki drugi, proučavati ljudsku narav, zar zbilja ne vidiš, na temelju svih tih podataka, kakve je naravi taj Mikolaj? Zar ne vidiš već na prvi pogled da je sve ono

što je iskazao na saslušanju živa istina? Naušnice su mu dopale šaka upravo onako kako je ispričao. Stao je na kutijicu i podigao je!

— Živa istina, je li! A sam je priznao da je prvi put lagao?

— Slušaj, slušaj me dobro: i pazikuća, i Koh, i Pestrjakov, i onaj drugi pazikuća, i žena prvog pazikuće, i ona građanka što je u to vrijeme sjedila kod pazikuće, i dvorski savjetnik Krjukov koji je baš u tom času sišao s fijakera i ulazio u vežu s damom ispod ruke, svi oni, dakle njih osmero, ili devetero svjedoka, tvrde u jedan glas da je Mikolaj povalio Dmitrija na zemlju, da je ležao na njemu i bubetao ga, i da je Dmitrij njega zgrabio za kosu i isto ga tako bubetao. I leže oni tako upoprijeko, zakrčili svima prolaz, grde ih sa svih strana, a oni, »kao mala djeca« (tako od riječi do riječi kažu svjedoci), leže jedan na drugom, vrište, tuku se i kikoću, obadvojica samo što ne puknu od smijeha, lica im smiješno iscerena, pa baš kao djeca izjurili na ulicu hvatajući jedan drugog. Čuješ li? A sad dobro upamti: leševi su gore još topli, čuješ li, topli, tako su ih zatekli! Ako su ih oni ubili, ili Mikolaj sam, i uz to još obili i opljačkali škrinje, ili samo na neki način sudjelovali u pljački, dopusti onda da ti postavim samo jedno jedino pitanje: slaže li se takvo raspoloženje, naime cičanje, kikot, dječja tučnjava u veži — sa sjekirama, s krvlju, sa zlikovačkom lukavošću, oprezom, pljačkom? Tek što su ih pobili, svega prije pet ili deset minuta — tako bi moralo biti jer su leševi još bili topli — a eto, već su ostavili i leševe i otključan stan, iako znaju da su maloprije tuda prošli ljudi, ostavili su i plijen i valjaju se po putu kao mala djeca, kikoću se, svraćaju na sebe opću pažnju, i sve to potvrđuje deset svjedoka u jedan glas!

— Čudno je, naravno! Dakako da je nemoguće, ali...

— Ne, brajko moj, nema tu nikakvih ali, nego ako naušnice što su tog istog dana i sata dopale Nikolaju šaka zaista znače važan materijalni dokaz protiv njega (koji se ipak može jednostavno objasniti njegovim iskazom, pa je to zapravo još uvijek sporan dokaz), treba ipak uzeti u obzir i činjenice koje ga opravdavaju, pogotovo zato što su te činjenice nepobitne. A što ti misliš, sudeći po karakteru naše pravne znanosti, hoće li oni prihvatiti, ili jesu li uopće kadri prihvatiti, takvu činjenicu — činjenicu koja se zasniva isključivo na pukoj psihološkoj nemogućnosti, na pukom duševnom raspoloženju — kao nepobitnu činjenicu koja obara sve one

materijalne dokaze što ga terete, kakvi god ti dokazi bili da bili? Ne, neće je prihvatiti, neće je nipošto prihvatiti jer su, eto, našli onu kutijicu, i čovjek se još htio objesiti, »a to bi bilo nemoguće kad se ne bi osjećao kriv«! Eto, to je ono osnovno pitanje i zato se ja ljutim! Shvati me već jednom!

— Ma vidim da se ljutiš. Ali čekaj, zaboravio sam te pitati: kako je dokazano da je kutijica s naušnicama zaista iz babine škrinje?

— To je pouzdano dokazano — odgovori Razumihin i namršti se nekako preko volje. — Koh je prepoznao tu stvar i rekao tko ju je založio, a ovaj je opet pouzdano dokazao da je stvar zaista njegova.

— To ne valja. Još nešto: nije li tko vidio Mikolaja kad su Koh i Pestrjakov prošli stubištem, i ne može li se to nekako dokazati?

— To je baš ono što ga nitko nije vidio — odgovori Razumihin zlovoljno — to je ono što ne valja; čak ih ni Koh i Pestrjakov nisu primijetili kad su išli gore, iako njihovo svjedočenje ne bi sad baš mnogo vrijedilo. »Vidjeli smo,« vele, » da su vrata bila otvorena, da u stanu valjda nešto rade, ali nismo se u prolazu na to obazirali i ne sjećamo se pravo jesu li u tom času radnici bili tamo ili nisu.«

— Hm. Prema tome, cijelo im je opravdanje samo u tome što su se bubetali i smijali. Recimo da je to jak dokaz, ali... Molim te sad da mi kažeš kako ti tumačiš sve te činjenice? Kako tumačiš nalaz naušnica ako ih je zaista onako našao kao što on tvrdi?

— Kako tumačim? Pa što se tu ima tumačiti: sve je jasno! Bar je put kojim treba voditi istragu jasan i dokazan, a dokazala ga je upravo ta kutijica. Pravom su ubojici ispale te naušnice. Ubojica je bio gore u stanu kad su Koh i Pestrjakov lupali na vrata, zatvorio se bio tamo zasunom. Koh je napravio glupost i pošao dolje, a tada je ubojica izletio i pojurio također dolje jer nije imao drugog izlaza. Na stubištu.se sakrio pred Kohom, Pestrjakovom i pazikućom u prazan stan baš u trenutku kad su iz njega bili izjurili Dmitrij i Mikolaj, stajao je za vratima dok su pazikuća i ostali prolazili mimo, pričekao dok im nisu utihnuli koraci, a onda je lijepo sišao niza stube, baš u času kad su Dmitrij i Nikolaj bili istrčali na ulicu i svi se bili razišli, nikog nije bilo u veži. Možda su ga i vidjeli ali ga nisu zapazili; koliko ljudi onuda prolazi! A kutijica mu je ispala iz džepa dok je stajao za vratima, i nije primijetio da mu je ispala jer tada nije na to pazio. Ta

kutijica jasno dokazuje da je baš tamo stajao. Eto, u tome ti je cijela majstorija!

— Lukavo! Zbilja lukavo, brate! Malo previše lukavo.

— Ma zašto, zašto?

— Pa zato što je nekako sve previše sretno ispalo... i steklo se... baš kao u kazalištu.

— E-eh! — usklikne Razumihin, ali se uto otvore vrata i uđe jedna nova osoba koju nitko od prisutnih nije poznavao.

V

Bijaše to gospodin već u godinama, uštogljen i naočit, s opreznim i kiselim izrazom na licu. Ponajprije je zastao na vratima i pogledao oko sebe izražavajući uvredljivo i neiskreno čuđenje, baš kao da pita sve pogledima: »Kamo li sam ovo zašo?« Nekako nepovjerljivo, pretvarajući se, štoviše, da je pomalo uplašen, pa malne i uvrijeđen, razgledaše Raskoljnikovljevu tijesnu i nisku »brodsku kabinu«. Isto tako začuđen, svrne tada pogled i zadrža ga na samom Raskoljnikovu, koji je onako neobučen, raščupan i neumiven ležao na svom bijednom, prljavom ležaju i također netremice njega promatrao. Zatim, isto onako polagano poče promatrati Razumihinovu neurednu, neobrijanu i nepočešljanu priliku, dok je Razumihin opet drsko i upitno gledao njega ravno u oči, ne mičući se s mjesta. Napeta šutnja potraje minutu-dvije dok se naposljetku, kao što se moglo i očekivati, donekle ne promijeni dekoracija. Pošto je zacijelo zaključio, po nekim, inače vrlo upadljivim znacima, da se ovdje, u ovoj »brodskoj kabini«, pretjerano strogim držanjem ne može ama baš ništa postići, gospodin se malko smekša i uljudno ali još pomalo strogo prozbori, obraćajući se Zosimovu i naglašavajući svaki pojedini slog u svom pitanju:

— Jeste li vi gospodin Rodion Romanic Raskoljnikov, student, odnosno bivši student?

Zosimov se promeškolji i možda bi mu bio i odgovorio da ga nije u istom času preduhitrio Razumihin, koga nitko ništa nije pitao:

— Pa eno ga, leži na divanu! A što hoćete?

To familijarno: »A što hoćete?« kao da podsiječe noge uštogljenom gospodinu; umalo što se i ne okrene Razumihinu, ali se

na vrijeme svlada i brže-bolje ponovo obrati Zosimovu.

— Eto vam Raskoljnikova! — promrsi Zosimov i mahne glavom prema bolesniku, pa zijevne i pri tom nekako neobično razjapi usta te ih neobično dugo držaše tako razjapljena. Zatim se polagano maši džepa na prsluku, izvadi iz njega pogolem zlatni sat s ispupčenim zaklopcem, otvori ga i pogleda, te ga uze isto tako polagano i lijeno trpati opet u džep.

Raskoljnikov je za sve to vrijeme ležao šutke na leđima i blenuo u došljaka. Njegovo lice, što gâ je bio odvratio od onog zanimljivog cvjetića na tapetama, bijaše posve blijedo i iskazivaše neobičnu patnju, kao da je netom bio podvrgnut teškoj operaciji ili kao da se ovog časa vratio iz mučilišta. Ali pridošli gospodin izazivao je malo-pomalo kod njega sve veću i veću pozornost, pa onda nedoumicu, pa onda nepovjerljivost i, štoviše, kanda neku strpnju. A kad je Zosimov pokazao na njega i rekao: »Eto vam Raskoljnikova«, naglo se pridigao, tako reći poskočio, sjeo na ležaju i izustio gotovo izazovnim ali isprekidanim i slabim glasom:

— Da! Ja sam Raskoljnikov! Što želite?

Gost ga pozorno pogleda i značajno izusti:

— Petar Petrovič Lužin. Čvrsto se ufam da vam moje ime nije baš sasvim nepoznato.

Ali Raskoljnikov, koji je očekivao nešto posve drugo, pogleda ga tupo i zamišljeno i ništa mu ne odgovori, baš kao da zaista prvi put čuje ime Petra Petroviča.

— Šta? Zar sve dosad niste još izvoljeli primiti nikakvih obavijesti? — zapita ga Petar Petrovič pomalo se uvijajući.

Umjesto odgovora na to pitanje, Raskoljnikov se polako izvali na jastuk, zabaci ruke za glavu i zagleda se u strop. Na Lužinovu se licu pojavi tjeskoban izraz. Zosimov i Razumihin počeše ga još radoznalije promatrati, pa se on napokon očito zbuni.

— Ja sam pretpostavljao i računao — promuca — da je pismo koje vam je upućeno prije više od deset dana, dapače, prije gotovo dva tjedna...

— Čujte, što sad tu neprestano stojite na vratima? — unese mu se najednom Razumihin u riječ. — Ako nam imate što objasniti, onda sjedite, jer je vama i Nastasji tu tijesno tako stajati. Nastasjuška,

makni se, skloni se s puta gospodinu! Dođite ovamo, eto vam stolca! Provucite se!

I odmakne svoj stolac i napravi malo mjesta između stola i svojih koljena, čekajući u tom pomalo nezgodnu položaju da se gost »provuče« kroz taj uski prolaz. Odabrao je bio takav trenutak da ga gost nikako nije mogao odbiti, te se ovaj progura kroz uski prolaz, žureći se i spotičući. Kad dođe do stolca, sjede i sumnjičavo pogleda Razumihina.

— Nemojte se ništa snebivati — izvali Razumihin — Rodja je već peti dan bolestan, tri dana je buncao i sad je tek došao k sebi i jeo čak s apetitom. Tu eto sjedi njegov liječnik, upravo ga je pregledao, a ja sam Roćkin kolega, također bivši student, i sad ga evo njegujem; prema tome, ne obazirite se na nas i ne ustručavajte se, nego nastavite samo, kažite što želite.

— Hvala vam. Ipak, da ne bih uznemirio bolesnika svojom prisutnošću i razgovorom? — obrati se Petar Petrovič Zosimovu.

— N-nećete — promrsi Zosimov — možda ćete ga čak i razonoditi — pa opet zijevne.

— Ah, već je odavno pri sebi, još od jutros! — produži Razumihin, čija se prisnost doimala tako prirodno i prostodušno da se Petar Petrovič predomisli i osokoli, možda dijelom i zato što mu se taj odrpanac i drznik ipak bio predstavio kao student.

— Vaša gospođa mama... — poče Lužin.

— Hm! — glasno će Razumihin. Lužin ga upitno pogleda.

— Ništa, ništa, ja to samo onako; nastavite!

Lužin slegne ramenima.

—... Vaša gospođa mama, dok sam još bio kod njih, počela vam je pisati pismo. Kad sam doputovao ovamo, namjerno sam pričekao nekoliko dana i nisam dolazio k vama kako bih bio potpuno siguran da ste o svemu obaviješteni; ali sad, na svoje veliko čudo...

— Znam, znam! — iznenada će Raskoljnikov pokazujući krajnju nestrpljivost i zlovolju. — Vi ste taj? Mladoženja? Ma znam!... A sad dosta!

Petar Petrovič duboko se uvrijedi, ali ne reče ni riječi. Upinjao se ne bi li shvatio što sve to znači. Šutnja potraje časak-dva.

Međutim se Raskoljnikov, koji se bio donekle okrenuo njemu dok mu je odgovarao, iznova zagleda u njega, nekako posebno

radoznalo, kao da ga maloprije nije još bio dobro promotrio ili kao da ga je nešto novo iznenadilo na njemu, čak se i pridigne radi toga s jastuka. I zaista, u vanjštini Petra Petroviča iznenađivalo je čovjeka nešto osobito, naime nešto što kao da je opravdavalo naziv »mladoženje« koji mu maloprije bješe onako bezobzirno prišiven. Ponajprije, zapažalo se i, štoviše, malo previše udaralo u oči da se Petar Petrovič svojski požurio da iskoristi ovo nekoliko dana u prijestolnici kako bi se što bolje dotjerao i uljepšao prije nego što mu dođe zaručnica, što je, uostalom, bilo posve bezazleno i dopušteno. Čak bi mu se i osobna spoznaja, možda isuviše samodopadna, spoznaja o ugodnoj promjeni nabolje, mogla oprostiti u takvoj prilici zato što je Petar Petrovič igrao ulogu zaručnika. Cijelo mu je odijelo bilo netom sašiveno i sve je na njemu bilo lijepo, samo je, možda, bilo suviše novo i suviše je odavalo određenu svrhu. Čak je i gizdelinski, novi novcati cilindar svjedočio o toj svrsi — Petar Petrovič je postupao s njim nekako odveć obzirno i držao ga u rukama suviše oprezno. Pa i prekrasne rukavice originalne Louvainove proizvodnje, rukavice boje jorgovana, svjedočile su to isto, ako ničim drugim a ono time što ih nije navlačio nego samo nosio u rukama, za paradu. U svoj odjeći Petra Petroviča prevladavale su svijetle i mladenačke boje. Na njemu bijaše zgodan svijetlosmeđ ljetni kaput, tanke hlače svijetle boje, isto takav pršnjak, netom kupljena fina košulja, posve lagana batistena kravata s ružičastim prugama, a što je najljepšesve je to čak i pristajalo licu Petra Petroviča. Njegovo lice, neobično svježe i, štoviše, lijepo, ionako se doimalo mlađim od četrdeset pet godina. Tamni zalisci zgodno su ga osjenčavali s obje strane, nalik na dva kotleta, i vrlo se lijepo zgušnjavali oko glatko izbrijane, blistave brade. Čak ni kosa, uostalom tek malčice progrušana, počešljana i nakovrčana kod frizera, nije zbog toga bila ni najmanje smiješna niti mu je pridavala glup izraz, kao što obično biva kad se nakovrča kosa, jer onda čovjek neminovno nalikuje na Nijemca koji ide na vjenčanje. Ako je na tom prilično lijepom i ozbiljnom obličju i bilo nečeg neugodnog i odbojnog, tome su bili krivi neki drugi uzroci. Pošto je bezobzirno promotrio gospodina Lužina, Raskoljnikov se otrovno podsmjehne, ponovo se izvali na jastuk i zagleda, kao i prije, u strop.

Ali gospodin Lužin upre svu svoju snagu i kao da naumi da se trenutno ne obazire na sve te čudne pojedinosti.

— Zaista, zaista mi je žao što sam vas zatekao u takvu stanju — poče iznova, kako bi prekinuo šutnju. — Da sam znao da ste se razboljeli, bio bih i ranije navratio. Ali, znate kako je, poslovi!... Osim toga, imam na vrhovnom sudu jedan neobično važan slučaj iz svoje advokatske prakse. A da i ne spominjem sve one brige koje i sami pogađate da imam. Vaše, to jest mamu i seku, očekujem svaki čas...

Raskoljnikov se pomakne i zausti da nešto kaže; na licu mu se ogledaše stanovito uzbuđenje. Petar Petrovič ušuti, popričeka, ali kako ništa nije uslijedilo, produži:

—... Svaki čas. Našao sam im stan za prvo vrijeme...

— Gdje? — jedva nekako protisne Raskoljnikov.

— Nije daleko odavde, kuća Bakalejeva...

— To je na Voznesenskom prospektu — presiječe ga Razumihin u riječi. — Tamo su na dva kata same sobe za iznajmljivanje, drži ih trgovac Jušin, bio sam tamo.

— Jest, sobe za iznajmljivanje, molim lijepo...

— Jezivo mjesto: nečisto, smrdljivo, pa i sumnjivo; svašta se tamo događalo; a vrag bi ga znao tko tamo sve ne stanuje!... Pa i ja sam tamo bio zbog neke afere. Inače je jeftino.

— Ja, naravno, nisam mogao prikupiti toliko podataka o tome jer sam i sam novajlija ovdje — kiselo će Petar Petrovič — ali sam inače našao dvije vrlo, vrlo čiste sobice, a kako je to samo za vrlo kratko vrijeme... Našao sam već i pravi, to jest naš budući stan — obrati se Raskoljnikovu — i sad ga uređuju za nas, pa sam se i ja privremeno stisnuo u jednu sobu, nema ni dva koraka odavde, kod gospođe Lipevehzelj, u stanu jednog mog mlađeg prijatelja, Andreja Semjoniča Lebezjatnikova; on me je i uputio na kuću Bakalejeva...

— Lebezjatnikova? — polako će Raskoljnikov, kao da se nečeg prisjeća.

— Jest, Andreja Semjoniča Lebezjatnikova, radi u ministarstvu. Poznajete ga možda?

— Da... ne... — odgovori Raskoljnikov.

— Oprostite, učinilo mi se, po vašem pitanju, da ga poznajete. Ja sam nekad bio njegov skrbnik... vrlo simpatičan mladić... i

napredan... Ja se rado sastajem s mladeži, od nje čovjek najbolje sazna što ima novo.

Petar Petrovič obiđe sve nazočne pogledom punim nade.

— U kojem to smislu? — upita ga Razumihin.

— U najozbiljnijem, da tako kažem, u onom najhitnijem — prihvati Petar Petrovič kao da se obradovao tom pitanju. — Nisam, eto, bio u Petrogradu već deset godina. Sve te naše novosti, reforme, ideje, sve je to doprlo i do nas u provinciju, ali da bi se bolje vidjelo i da bi se vidjelo sve, treba biti u Petrogradu. E, a ja mislim da se najviše može zapaziti i doznati kad se promatra naš mlađi naraštaj. I moram priznati da sam se obradovao...

— Čemu zapravo?

— Vaše je pitanje vrlo široko. Možda se varam ali meni se čini da sam otkrio jasnije poglede, više, da tako kažem, kritike, više poslovnosti...

— To je istina — procijedi Zosimov.

— Koješta, nema tu nikakve poslovnosti — zakvači se Razumihin. — Poslovnost se teško stječe, ne pada samo tako s neba. A već je gotovo dvjesta godina kako smo se odučili od svakog ozbiljnijeg rada... Ideje još nekako i kolaju — obrati se on Petru Petroviču — ima i želje za dobrim, makar i djetinjaste; čak se i čestitosti može naći, iako su sa svih strana navalili lupeži, ali poslovnosti nema! Poduzetnosti nema ni za lijek.

— Ne slažem se s vama — odsiječe Petar Petrovič, očito uživajući u svom protivljenju. — Ljudi se, naravno, zanose i griješe, ali treba imati razumijevanja: taj zanos svjedoči o volji za rad i o nepovoljnim vanjskim prilikama u kojima se taj rad obavlja. Malo je učinjeno ali nije ni vremena bilo mnogo. A o sredstvima da i ne govorimo. Po mom osobnom mišljenju, ako baš hoćete, nešto je čak i učinjeno: proširile su se nove, korisne misli, postala su poznata neka nova, vrijedna književna djela umjesto nekadašnjih sentimentalnih i romantičnih; književnost poprima zreliji oblik; iskorijenjeno je i ismijano mnogo štetnih predrasuda... Jednom riječju, otkinuli smo se jednom zauvijek od prošlosti, a već je to, po mom mišljenju, velika stvar, molim lijepo...

— Deklamira! Hvali se — odjednom će Raskoljnikov.

— Što, molim? — priupita ga Petar Petrovič, koji ga nije dobro čuo, ali ne dobije odgovora.

— Sve je to istina — požuri se da ubaci Zosimov.

— Je l te da je tako? — proslijedi Petar Petrovič i prijazno pogleda Zosimova. — Priznajte i sami — produži obraćajući se Razumihinu, ali već s prizvukom nekog likovanja i nadmoćnosti u glasu, te umalo što ne dometne: »mladiću« — da postoji napredak ili, kako se sad kaže, progres, bar u ime znanosti i ekonomske istine...

— Otrcana fraza!

— Ne, nije to otrcana fraza, molim lijepo! Kad su mi, na primjer, sve dosad govorili: »Ljubi bližnjega svoga«, što je bilo od toga? — produži Petar Petrovič, možda i malo brzopleto. — Bilo je samo to da sam prepolavljao kabanicu i dijelio je sa svojim bližnjim, pa smo obojica ostajali dopola goli, prema onoj ruskoj poslovici: »Tko dva zeca lovi, ni jednog ne ulovi.« A znanost kaže: ljubi nadasve sama sebe jer se sve na svijetu temelji na osobnom probitku[16]. Budeš li ljubio sama sebe, i svoje ćeš poslove obavljati kako treba i kabanica će ti ostati čitava. A ekonomska istina dodaje: što je u društvu više sređenih osobnih poslova i, da tako kažem, čitavih kabanica, to su čvršći temelji toga društva i to je sređenije u njemu opće dobro. Prema tome, kad privređujem jedino i isključivo za sebe, time ujedno privređujem za sve i pripomažem da moj bližnji dobije i nešto više od razderane kabanice, i to ne više iz osobne, pojedinačne izdašnosti nego zbog općeg napretka. Ta je misao jednostavna, ali nam, na žalost, nije dugo padala na pamet jer je bila u zasjenku zanosa i sanjarenja, a reklo bi se da ne treba biti osobito oštrouman da se čovjek dosjeti...

— Oprostite, ni ja nisam baš oštrouman — oštro ga presiječe u riječi Razumihin — pa se radije okanimo ovog razgovora. Poveo sam ga doduše s određenim ciljem, ali su mi se u ove tri godine toliko zgadila sva ta naklapanja kojima je svrha da čovjek zabavi sam sebe, sve te vječite, beskrajne frazetine, i sve to jedno te isto da se bogami zacrvenim i kad netko drugi povede preda mnom takav razgovor, a kamoli još ako ga sam povedem. Vi ste se, naravno, požurili da nam pokažete što sve znate, to vam možemo lako

oprostiti i ništa vam zbog toga ne zamjeram. Samo sam htio da vidim kakav ste čovjek jer eto, vidite, uz javno dobro se u posljednje vrijeme prikrpilo toliko kojekakvih sljepara, koji su toliko iskrivili u svoju korist sve čega su se dotakli da su sve dokraja okaljali. Ali dosta o tome!

— Milostivi gospodine — poče gospodin Lužin kiselo i neobično dostojanstveno — želite li možda time reći, na tako bezobziran način, da i ja...

— Ama, zaboga, zaboga... Kako bih mogao!... Ma dosta o tome! — odsiječe Razumihin i naglo se okrene Zosimovu, pa nastavi onaj njihov prijašnji razgovor.

Petar Petrovič bijaše toliko pametan da otprve povjerova Razumihinovoj isprici. Nakanio je, uostalom, da ode nakon dvije-tri minute.

— Nadam se da će se naše današnje poznanstvo — obrati se Raskoljnikovu — kad ozdravite, još više učvrstiti, s obzirom na okolnosti koje su vam poznate... Navlastito vam želim da ozdravite...

Raskoljnikov se i ne osvrne na njega. Petar Petrovič poče ustajati sa stolca.

— Svakako ih je ubio neki zalagač! — ustvrdi Zosimov.

— Svakako zalagač! — povladi mu Razumihin. Porfirij ne govori što misli, ali svejedno preslušava zalagače...

— Preslušava zalagače? — glasno će Raskoljnikov.

— Da, pa šta?

— Ništa.

— A kako ih pronalazi? — zapita Zosimov.

— Za neke mu je Koh kazao, nekima su imena bila popisana na papirićima u koje su bile zamotane stvari, a neki su i sami došli kad su čuli...

— E, to mora da je bio neki spretan i iskusan nitkov! Kakva odvažnost! Kakva odlučnost!

— Upravo to nije! — upade mu Razumihin u riječ. — Upravo je to sve vas zavelo u bludnju. Ja vam kažem da nije ni spretan ni iskusan i da mu je to jamačno prvi takav korak! Ako uzmeš da je proračunat i spretan nitkov, onda sve ispada nevjerojatno. A ako uzmeš da je neiskusan, onda ispada da ga je neki slučaj izbavio iz neprilike, a što sve slučaj ne može! Pa on, zaboga, nije možda bio ni predvidio

nikakvih zapreka! A kako izvodi pljačku? Uzima stvari koje vrijede deset ili dvadeset rubalja, nabija njima džepove, kopa po babinoj škrinji, po krpama — a u komodi, u najgornjoj ladici, našli su poslije u kutiji oko tisuću i pol rubalja u gotovini, bez mjenica! Ni opljačkati je nije znao, samo ju je znao ubiti! To mu je prvi korak, velim ti, prvi korak; izgubio je glavu! I nije se proračunatošću izvukao, nego pukim slučajem!

— Čini mi se da govorite o nedavnom ubojstvu one starice, činovničke udovice? — uplete se Petar Petrovič obraćajući se Zosimovu. Već je stajao sa šeširom i rukavicama u ruci, ali je poželio da prije odlaska progovori još koju pametnu. Bilo mu je očito stalo do toga da ostavi povoljan dojam, pa je taština nadvladala razboritost.

— Da. Čuli ste za taj slučaj?

— Kako ne bih čuo kad stanujem u susjedstvu...

— A znate li sve pojedinosti?

— To ne bih mogao ustvrditi, ali mene tu zanima nešto drugo, cijeli problem, da tako kažem. Da i ne govorimo o tome kako je u posljednjih pet godina broj zločina u nižim društvenim slojevima porastao, da i ne govorimo o posvudašnjim i neprestanim grabežima i paležima, meni je ipak najčudnije od svega to što broj zločina i u višim društvenim slojevima isto tako raste, paralelno, da tako kažem. Eno ondje, kažu, bivši student orobio poštu na glavnoj cesti; negdje drugdje opet ljudi na visokim društvenim položajima krivotvore novčanice; u Moskvi opet pohvatali cijelu družinu krivotvoritelja obveznica posljednjeg lutrijskog zajma, a među kolovođama je i jedan predavač svjetske povijesti; pa onda ubili, eno, našeg tajnika u inozemstvu iz nekih financijskih i zagonetnih razloga... A ako je sad još i ovu staru lihvarku ubio netko iz višeg društva, jer seljaci ne zalažu zlatninu, kako se onda može protumačiti ova, na neki način, pokvarenost civiliziranog dijela našeg društva?

— Došlo je do mnogih ekonomskih promjena... — umetne Zosimov.

— Kako se to može protumačiti? — zakvači se Razumihin. — Pa eto, moglo bi se baš protumačiti duboko ukorijenjenom neposlovnošću.

— Dobro, kako to mislite, molim lijepo?

— Što je odgovorio u Moskvi taj vaš predavač na pitanje zašto je krivotvorio obveznice: »Svi se bogate na kojekakve načine, pa sam i ja poželio da se što prije obogatim.« Ne sjećam se točno njegovih riječi, ali je smisao taj: na tuđ račun, što prije, bez muke! Navikli smo se da dođemo na gotovo, da se oslanjamo na tuđu pomoć, da jedemo ono što je već sažvakano. E, a kad je kucnuo veliki čas[17], pokazalo se tko je kakav...

— A šta je s moralom? I s načelima da tako kažem...

— Pa što se vi tu brinete? — neočekivano se umiješa Raskoljnikov. — To se slaže s vašom teorijom.

— Kako to mislite, s mojom teorijom?

— Pa povucite samo konzekvencije iz onoga što ste maloprije pripovijedali, pa će proizići da se ljudi smiju klati...

— Za boga miloga! — uzvikne Lužin.

— Ne, neće biti tako! — oglasi se Zosimov.

Raskoljnikov je ležao blijed, uzdrhtale gornje usne, i jedva je disao.

— U svemu postoji mjera — uznosito nastavi Lužin. — Ekonomska ideja još ne znači pozivanje na ubojstvo, a ako se samo uzme...

— A je li istina da ste vi — presiječe ga ponovo u riječi Raskoljnikov glasom koji je drhtao od srdžbe i odavao nekakvo uživanje u vrijeđanju — je li istina da ste rekli svojoj zaručnici... baš onda kad ste dobili njen pristanak, da vam je najdraže to... što je ona puka sirota... jer je bolje izvući ženu iz siromaštva kako bi poslije čovjek mogao gospodariti njome... i nabijati joj na nos dobročinstvo što joj je učinio?....

— Milostivi gospodine! — pakosno i ljutito uzvikne Lužin ražešćen i zbunjen. — Milostivi gospodine... kako ste samo iskrivili moju misao! Oprostite, ali moram vam reći da glasovi koji su doprli do vas ili, bolje reći, koji su vam dojavljeni, nemaju ni trunka zdrave osnove i ja... mislim da znam tko je... jednom riječju... ta strelica... jednom riječju, vaša gospođa mama... I mače mi se učinilo da je ona, uza sve svoje izvanredne osobine, pomalo sklona zanesenjačkom i romantičnom načinu mišljenja...

Ali mi svejedno nije bilo ni na kraj pameti da pomislim da je mogla shvatiti i predočiti moju misao u takvu obliku iskrivljenom fantazijom... I najposlije... najposlije...

— Znate šta? — vikne Raskoljnikov pridižući se na jastuku i gledajući ga netremice prodornim, usijanim pogledom. — Znate šta?

— Što, molim lijepo? — Lužin je zastao i čekao držeći se uvrijeđeno i izazovno. Šutnja potraje nekoliko sekunda.

— Pa znate, ako se još samo jednom... usudite izgovoriti i jednu jedinu riječ... na račun moje majke... letjet ćete naglavce niza stube...

— Ma što ti je? — vikne Razumihin.

— A, tako, dakle! — Lužin problijedi i ugrize se za usnu. — Čujte onda i vi mene, gospodine — poče otržito, suzdržavajući se svim silama ali svejedno predišući — još sam maloprije, od prvog časa, osjetio vašu kivnost, ali sam navlaš ostao ovdje da vas još bolje upoznam. Štošta bih mogao oprostiti bolesniku i rođaku, ali sad... vama... nikada...

— Nisam ja bolestan! — uzvikne Raskoljnikov.

— Onda pogotovo...

— Tornjajte se do vraga!

Ali Lužin je već i sam izlazio, iako nije bio rekao sve što je htio. Provlačio se između stola i stolca, a Razumihin je ovaj put čak ustao da ga propusti. Ne pogledavši nikoga i ne klimnuvši glavom čak ni Zosimovu, koji mu je već dugo namigivao neka ostavi na miru bolesnika, Lužin iziđe. Dok je pognut prolazio kroz vrata, podigao je iz opreza šešir do ramena, a čak su mu i pogrbljena leđa nekako pokazivala da u ovoj prilici odnosi sa sobom užasnu uvredu.

— Kako si mogao, kako si mogao biti takav? — reče zgranuti Razumihin vrteći glavom.

— Manite me se, manite me se svi skupa! — bjesomučno vrisne Raskoljnikov. — Hoćete li me napokon ostaviti na miru, mučitelji jedni? Ne bojim se ja vas! Nikog, nikog se više ne bojim! Što dalje od mene! Hoću sam da budem, sam, sam, sam!

— Hajdemo! — reče Zosimov i klimne glavom Razumihinu.

— Ama, zaboga, kako ga možemo ovako ostaviti?

— Hajdemo! — navali opet Zosimov i iziđe. Razumihin porazmisli i potrči za njim da ga stigne.

— Moglo je biti i gore da ga nismo poslušali — reče Zosimov kad su već bili na stubištu. — Ne valja ga ljutiti...

— Ama, što mu je?

— Eh, kad bi ga bar što ugodno potreslo, kamo sreće! Nedavno je još imao snage... Njemu je, znaš, neprestano nešto na pameti! Nešto što ga postojano tišti... Toga se najviše bojim; a to je sigurno!

— Pa možda je zbog tog gospodina, tog Petra Petroviča! Iz razgovora je bilo jasno da će se oženiti njegovom sestrom i da je Rodja, baš prije nego što se razbolio, dobio o tome pismenu obavijest...

— Da, sâm ga je vrag donio, možda je sad sve pokvario. A jesi li primijetio kako je na sve ravnodušan, kako preko svega šutke prelazi, osim nečega što ga upravo izbezumljuje, tog ubojstva...

— Jest, jest — priklopi Razumihin. — Kako ne bih primijetio! Zanima me to i plaši. Baš su ga onog dana kad se razbolio zaplašili, u policijskoj stanici, čak je i u nesvijest pao.

— Pričat ćeš mi opširnije o tome večeras, a i ja ću onda tebi koješta reći. Zanima me to zaista. Navratit ću opet za pola sata do njega... Inače, upale neće biti...

— Hvala ti! A ja ću dotle pričekati kod Pašenjke i reći ću Nastasji da pripazi na njega...

Kad je ostao sam, Raskoljnikov nestrpljivo i ojađeno pogleda Nastasju, ali se ona još skanjivaše da ode.

— Oćeš li sad čaja? — upita ga.

— Poslije! Htio bih spavati! Ostavi me...

I naglo se okrene zidu. Nastasja iziđe.

VI

Ali čim je Nastasja izišla, on ustane, zakračuna vrata, razveže zavežljaj s odjećom, što ga je maloprije bio donio Razumihin i poslije ponovo zavezao, pa se poče oblačiti. Kao da se, za divno čudo, učas potpuno smirio; nije bilo ni traga onom maloprijašnjem sumanutom bulažnjenju, ni paničnom strahu što ga je obuzimao u posljednje vrijeme. Bijaše to prvi časak nekog čudnog, nenadanog smirenja. Kretnje mu bile točne i odmjerene, a u njima se ogledao neki tvrdi naum. »Još danas, još danas!...« mrmljao je u sebi. Ipak

mu je bilo jasno da je još slab, ali je snagu i samopouzdanje stekao velikim duševnim naporom koji je prerastao u smirenje, u postojanu ideju; nadao se, doduše, da se neće srušiti na ulici. Pošto je obukao svu onu novu odjeću, pogleda novce što su ležali na stolu, porazmisli i strpa ih u džep. Bilo je u svemu dvadeset pet rubalja. Uzme i sve one bakrene petice, ostatak od deset rubalja što ih je Razumihin bio potrošio na odjeću. Zatim polako izvadi kukicu iz petlje, iziđe iz sobe, pođe niza stube i zaviri u širom otvorenu kuhinju — Nastasja mu je bila okrenuta leđima i, sagnuvši se, puhala pod gazdaričin samovar. Ništa nije čula, a tko bi i pomislio da će on nekamo otići? U tili čas bio je na ulici.

Bijaše oko osam sati, sunce je zalazilo. Opet ista onakva sparina, ali je požudno udahnuo onaj smrdljivi, prašni, zagađeni gradski zrak. U glavi mu se malko zavrtjelo; nekakva neobuzdana snaga zacakli mu se najednom u upaljenim očima i izmršavjelu, blijedožutu licu. Nije znao kamo će niti je razmišljao o tome; znao je samo jedno, da »sve to treba dokončati još danas, u jedan mah, odmah; da se inače neće vratiti kući jer neće tako da živi.« A kako dokončati? Čime dokončati? O tom nije imao ni pojma, niti je htio razmišljati o tome. Tjerao je od sebe misli — misli su ga samo mučile. Tek, slutio je i znao da sve treba da se promijeni, ovako ili onako, »kako god bilo«, ponavljaše obuzet očajničkim, postojanim samopouzdanjem i odlučnošću.

Po starom običaju, zaputi se tragom svojih prijašnjih šetnja, ravno na Sijenski trg. Još prije nego što je došao do njega, na kaldrmi ispred sitničarije naišao je na mlada crnomanjasta verglaša koji je svirao neku vrlo sentimentalnu romancu. Pratio je pjevanje petnaestogodišnje djevojke što je stajala pred njim na pločniku, obučena kao mlada dama, u krinolini, zaogrnuta plaštom, u rukavicama i sa slamnim šeširićem za koji bješe zataknuto pero jarkocrvene boje; sve je na njoj bilo staro i otrcano. Glasom napuklim od uličnog pjevanja ali prilično ugodnim i snažnim, otpjevala je romancu nadajući se da će dobiti dvije kopjejke iz dućana. Raskoljnikov je zastao uz dvoje-troje slušatelja, poslušao malo, izvadio peticu i tutnuo je djevojci u ruku. Ona naglo prestane pjevati na najganutljivijoj i najvišoj noti, kao da je odsjekla na panju, oštro

dobaci verglašu: »Dosta!« te se oboje odvukoše dalje, do drugog dućana.

— Volite li vi ulično pjevanje? — obrati se iznenada Raskoljnikov jednom već postarijem prolazniku što je stajao do njega uz orguljice i doimao se kao kakav besposličar. Ovaj ga unezvjereno pogleda i začudi se. — Ja volim — produži Raskoljnikov, ali se držao tako nekajco kao da uopće ne govori o uličnom pjevanju — volim kad pjevaju uz pratnju vergla u hladnu, mračnu i vlažnu jesensku večer, svakako treba da bude vlažno, kad su svim prolaznicima lica blijeda, zelena i nezdrava; ili, još bolje, kad pada mokar snijeg, posve ravno, bez vjetra, znate? A kroz snijeg se sjaje plinske svjetiljke...

— Ne znam;.. Oprostite... — promrsi gospodin uplašen i tim pitanjem i čudnom vanjštinom Raskoljnikova, te prijeđe na drugu stranu ulice.

Raskoljnikov pođe ravno dalje i dođe do onog ugla na Sijenskom trgu gdje su onda tržili onaj piljar i njegova žena seljanka i razgovarali s Lizavetom. Ali ih sad nije tu bilo. Pošto je prepoznao to mjesto, zastane, obazre se i obrati mladu momku u crvenoj košulji što je zijevao na ulazu u trgovinu brašnom.

— Tu na uglu obično trži neki građanin sa ženom, seljankom, je li?

— Kojekaki tu trže — odgovori momak gledajući s visoka Raskoljnikova.

— A kako se zove?

— Kako su ga krstili, tako se i zove.

— Da nisi i ti Zarajac? Iz koje si gubernije?

Momak ponovo pogleda Raskoljnikova.

— Kod nas, vaša svjetlosti, nema gubernije, nego je samo kotar. Brat mi je putovo a ja sam sjedio kod kuće, pa i ne znam, molit ću lijepo... Budite tako dobri pa mi oprostite, vaša svjetlosti.

— Je li to neki bircuz tu gore?

— To vam je birtija, a igra se i biljar; naći ćete tu i princeza... Iju-ju!

Raskoljnikov prođe kroz tržnicu. Na jednom uglu stajala je zbijena svjetina, sve sami seljaci. Progura se do same sredine zagledajući ljudima u lice. Nešto ga je tjeralo da sa svima porazgovara. Ali se seljaci nisu obazirali na njega i sve su nešto, u

manjim skupinama, galamili za svoj račun. Postaja časak, porazmisli i udari desno, pločnikom, prema V... skom prospektu. Prešavši preko trga, zađe u jednu uličicu...

I ponekad je često prolazio tom kratkom uličicom koja zavija i vodi od trga do Sadove ulice. U posljedne vrijeme, kad bi mu bilo teško oko srca, čak ga je nešto vuklo da se vrze po svim tim mjestima, »da mu bude još teže«. Međutim, ovaj put nije ništa mislio kad je ovamo skrenuo. Ondje ima jedna velika kuća u kojoj su same krčme i drugi lokali u kojima se jede i pije; iz njih su neprestance istrčavale žene obučene kao da idu »do susjeda« — gologlave i samo u haljinama. Na dva-tri mjesta okupljale su se na pločniku, poglavito pred stubama, obično od po dvije stepenice sto vode u suteren, u kojekakve neobično vesele lokale. Iz jednog od njih upravo se razlijegala buka i graja tako da se cijela ulica orila, brenčala je gitara, pjevale se pjesme i bilo je uopće vrlo veselo. Velika skupina žena natisnula se oko ulaza; jedne su sjedile na stepenicama, druge na pločniku, a treće su stajale i razgovarale. Oko njih se na kaldrmi smucao neki pijani vojnik s cigaretom u zubima, psujući na sav glas, i kao da je htio nekamo ući ali je valjda zaboravio kamo. Dva su se dronjavca grdila među sobom, a jedan je čovjek, mrtav pijan ležao poprijeko na ulici. Raskoljnikov zastane pokraj velike skupine žena. Razgovarale su promuklim glasovima, a sve su bile u cicanim haljinama, u cipelama od jareće kože i gologlave. Nekima je od njih bilo više od četrdeset godina, ali je bilo i sedamnaestogodišnjakinja, i gotovo su sve imale velike podočnjake.

Nekako ga je privlačilo pjevanje i sva ona buka i graja ondje dolje... Čuo je odonud kako netko, usred kikota i pocikivanja, uz svirku gitare i razuzdanu pjesmu u piskutljivu falsetu, pomamno pleše udarajući takt petama. Nagnuo se nad ulaz, radoznalo zavirujući s pločnika u hodnik i pozorno, mrko i zamišljeno osluškujući.

Oj, stražaru, sivi tiću,
Ne tuci me, poludit ću!

razlijegao se pjevačev tanani glasić. Raskoljnikova spopade žarka želja da čuje sve što se pjeva, baš kao da je to najvažnije od

svega.

»Da svratim?« pomisli. »Smiju sc! Pripiti su. A kako bi bilo da se i ja onako pošteno napijem?«

— Hoćete li svratiti, dragi gospodine? — upita ga jedna od onih žena prilično zvonkim glasom koji još nije bio sasvim ohrapavio. Bila je mlada a nije bila ni odbojna — jedina takva iz cijele skupine.

— Pazi je kako je zgodna! — odvrati on pošto se uspravi i pogleda je.

Ona se osmjehne; kompliment joj se i te kako svidio.

— Pa i vi ste vrlo zgodni — reče mu ona.

— Sto je mršav! — pripomene u basu neka druga. — Izašo ste valjda iz bolnice?

— Reko bi čovjek da su generalske ćeri, a nosovi im svima prćasti! — uplete se najednom pripit seljak lukavo nacerena lica i razdrljena gunjca. — Pazi, bogati, kako je ovđe veselo!

— Ulazi kad si već došao!

— Pa i ući ću! Haj, haj, uživaj!

I stušti se dolje.

Raskoljnikov krene dalje.

— Čujte, gospodine! — vikne za njim ona djevojka.

— Šta je?

Ona se zbuni.

— Ja bih, dragi gospodine, uvijek rado provodila s vama vrijeme, ali me sad nekako sram pred vama. Dajte mi, kavaliru moj dragi, šest kopjejaka da nešto popijem!

Raskoljnikov izvadi koliko je zahvatio u džepu — tri petice.

— Oho, dobra li gospodina!

— A kako se zoveš?

— Samo za Duklidu pitajte.

— Pa šta je sad ovo — pripomene odjednom jedna djevojka iz skupine mašući glavom na Duklidu. — Ja bome ne bih znala tako nešto zamoliti! Mislim da bih prije od stida u zemlju propala...

Raskoljnikov radoznalo pogleda tu djevojku. Bila je kozičava, tridesetih godina, puna masnica, otečene gornje usne. Govorila je i kudila mirno i ozbiljno.

»Negdje sam,« pomisli Raskoljnikov odlazeći dalje, »negdje sam pročitao kako jedan čovjek, osuđen na smrt, govori ili misli sat prije

smrti: kad bi morao živjeti gdjegod na nekom visu, na stijeni, i to na tako usku zaravanku da jedva može stati na nj obadvjema nogama, a naokolo da bude provalija, ocean, vječiti mrak, vječita samoća i vječita bura, pa da mora tako prostajati na aršinu prostora do kraja života, tisuću godina, cijelu vječnost — radije bi i tako živio nego da odmah umre! Samo da živi, živi, živi! Kako god živio da živio — samo da živi!... I to je zbilja istina! Gospode, živa istina! Čovjek je hulja! I hulja je onaj tko ga zbog toga huljom naziva,« nadoda malo zatim.

Uđe u drugu ulicu. »Gle! Kristalni dvorac! Nadavno je Razumihin spominjao Kristalni dvorac. Nego, što sam ono htio? Da, da pročitam!... Zosimov je spomenuo da je čitao o onome u novinama...«

— Imate li novina? — zapita čim je ušao u vrlo prostran i, štoviše, čist restoran, u kojem je bilo više prostorija što su, doduše, bile prilično prazne. Dva-tri gosta pila su čaj, a u jednoj daljoj prostoriji sjedilo je društvo od četiri osobe i pilo šampanjac. Raskoljnikovu se učini da je među njima i Zamjotov, ali nije mogao izdaleka sasvim dobro vidjeti.

»Pa neka!« pomisli.

— Želite li možda votke? — upita ga konobar.

— Daj mi čaja. I donesi mi novine, stare, od posljednjih pet dana, pa ćeš dobiti napojnicu.

— U redu! Izvolite današnje. Želite li i votke?

Donesoše mu stare novine i čaj. Raskoljnikov sjede i poče tražiti: »Izler[18]... Izler... Asteki[19]... Asteki... Izler... Bartola... Massimo... Asteki... Izler... Uh, do vraga! Aha, evo kratkih vijesti: pala niza stube... građanin izgorio od alkohola... požar na Peskima[20]... požar na Petrogradskoj strani... još jedan požar na Petrogradskoj... Izler... Izler... Izler... Izler... Massimo... Aha, evo ga...«

Napokon je našao ono što je tražio, pa poče čitati; reci mu titrahu pred očima, ali pročita cijelu »vijest« i uze pomamno tražiti u kasnijim brojevima najnovije vijesti. Ruke su mu podrhtavale od grozničava nestrpljenja dok je prevrtao listove. Iznenada netko sjede do njega, za njegov stol. Pogleda a ono Zamjotov, onaj isti Zamjotov, isti onakav, načičkan prstenjem i lančićima, s razdjeljkom u crnoj

kovrčavoj i napomađenoj kosi, u gizdelinskom pršnjaku, i u ponešto izlizanu redengotu i ne sasvim čistoj košulji. Bio je dobro raspoložen, bar se vrlo vedro i dobroćudno smješkao. Tamnoputno lice bijaše mu malko zažareno od šampanjca.

— Šta? Otkud vi ovdje? — poče Zamjotov u čudu i takvim tonom kao da se odvajkada poznaju. — Pa još mi je jučer Razumihin rekao da nikako ne dolazite svijesti. Čudno! A ja bio kod vas...

Raskoljnikov je znao da će mu ovaj pristupiti. Odloži novine i okrene se Zamjotovu. Na usnama mu titraše podsmijeh, a iz tog podsmijeha izbijaše neka nova, ljutita nestrpljivost.

— Znam da ste bili kod mene — odvrati — čuo sam. Tražili ste mi čarapu... A znate li da je Razumihin lud za vama, kaže da ste išli s njim Lavizi Ivanovnoj u posjete, onoj istoj za koju ste se onda zauzimali pa ste još namigivali poručniku Barutu, a on nikako da vas shvati, sjećate li se? A bar to nije bilo teško shvatiti — to je bar bilo jasno... a?

— E, što je ono usijana glava!

— Barut, mislite?

— Ma ne, nego onaj vaš pajdaš, Razumihin...

— Pa lijepo vi živite, gospodine Zamjotove, u najzgodnije vam

je lokale pristup slobodan! A tko vas je to sad napajao šampanjcem?

— Pa to smo mi... samo malo popili... Kako odmah napajao?!

— Honorar! Sve iskorištavate! — Raskoljnikov se nasmije. — Ništa, ništa, zlatni moj dečko! — dometne i potapše Zamjotova po ramenu. — Ne govorim vam ja ovo da vas rasrdim, nego onako, »iz puke dragosti, šalim se«, kao što je rekao onaj vaš radnik koji je izbubetao Mićku, znate, ono u vezi s ubojstvom one babe.

— A otkud vi to znate?

— Pa možda ja znam više od vas.

— Nekako ste mi čudni... Sigurno ste još bolesni. Niste smjeli izlaziti iz kuće...

— Zar vam se činim čudnim?

— Da. Šta to radite, čitate novine?

— Čitam.

— Mnogo o požarima piše.

— Da, ali ja ne čitam o požarima. — Tu zagonetno pogleda Zamjotova; usne mu se ponovo iskriviše od podrugljiva smiješka. — Ne, ja ne čitam o požarima — ponovi namigujući Zamjotovu. — A priznajte, dragi momče, da vas strašno zanima što sam čitao?

— Uopće me ne zanima, samo sam vas onako pitao. Zar se ne smije pitati? Što neprestano...

— Čujte, vi ste naobražen čovjek, načitan, je l' te?

— Išao sam u gimnaziju do šestog razreda — odgovori Zamjotov pomalo dostojanstveno.

— Do šestoga! Oho, vrapčiću moj! Kosa na razdjeljak, prstenje, bogat čovjek! Ah, baš ste drag dečko!

Raskoljnikov se nervozno nasmije u lice Zamjotovu. Zamjotov se odmakne. Nije se toliko uvrijedio koliko se začudio.

— Ih, kako ste čudni! — ponovi Zamjotov vrlo ozbiljno. — Sve bih rekao da još buncate.

— Buncam? Koješta, vrapčiću!... A veliš da sam ti čudan? Zanimam vas, je li? Zanimam vas?

— Zanimate.

— Pa da vam kažem što sam čitao, što sam tražio u novinama? Pazite samo koliko sam brojeva tražio da mi donesu! Sumnjivo, a?

— Pa kažite onda!

— Naćulili ste uši!

— Kako mislite naćulio?

— Poslije ću vam reći kako, a sad, dragoviću moj, izjavljujem vam... ne, bolje će biti: »priznajem«... Ne, ni to ne valja, nego... »dajem iskaz, a vi me preslušavate« — eto tako! Dajem vam dakle iskaz da sam čitao, zanimao se... tražio u novinama... istraživao... — Raskoljnikov priškilji i pričeka. — Tražio sam, i radi toga sam i svratio ovamo, da vidim što piše o ubojstvu one babe, činovničke udovice — izusti naposljetku gotovo šaptom i unese se Zamjotovu u lice. Zamjotov ga je netremice motrio, nije se ni pomaknuo niti odmaknuo lice od njegova lica. Poslije je Zamjotovu bilo najčudnije od svega što su cijelu minutu nakon toga šutjeli i cijelu se minutu tako gledali.

— Pa šta onda što ste čitali? — uzvikne on iznenada začuđeno i nestrpljivo. — Što se to mene tiče! Pa šta onda?

— Pa to vam je ona ista baba — produži Raskoljnikov isto onako šaptom, a da nije ni trepnuo na Zamjotovljev uzvik — ona ista o kojoj

ste onda, sjećate se, počeli pričati u stanici, a ja se onesvijestio. No, shvaćate li sad?

— Ma šta je vama? Što vam znači to... »shvaćate li«? — izusti Zamjotov gotovo unezvjereno.

Raskoljnikovljevo nepomično i ozbiljno lice preobrazi se u jedan mah, pa se opet naduši isto onako nervozno smijati kao i maloprije, baš kao da se uopće više ne može svladati. U jednom mu času neobično jasno iziđe pred oči onaj nedavni trenutak kad je stajao za vratima, sa sjekirom u ruci, zasun poskakuje, oni vani psuju i drmusaju vratima, a njega odjednom spopala želja da im nešto dovikne, da se ispsuje s njima, da im isplazi jezik, da ih draži, smije se, da se kikoće, kikoće, kikoće!

Vi ste ili ludi, ili... progovori Zamjotov i ušuti, kao da je preneražen mišlju što mu je iznenada sijevnula u glavi.

— Ili? Što »ili«? Hajde, recite!

— Ma ništa! — srdito odgovori Zamjotov — Sve su to budalaštine!

Obojica zašutješe. Nakon one iznenadne provale smijeha, Raskoljnikov se najednom zamisli i sneveseli. Nalakti se na stol i podupre glavu rukom. Reklo bi se da je potpuno zaboravio na Zamjotova. Šutnja potraje prilično dugo.

— Što ne pijete čaj? Ohladjet će vam se — reče Zamjotov.

— A? Šta? Caj?... Pa, dobro...

Raskoljnikov gutne iz čaše, metne u usta komadić kruha i najednom, pogledavši Zamjotova, kao da se svega prisjeti i nekako prene — na licu mu se pojavi isti onaj prvotni podrugljiv izraz. Nastavi piti čaj.

— Dan-danas ima tih lopovluka na sve strane — reče Zamjotov. — Eto, baš sam nedavno čitao u Moskovskim novostima kako su u

Moskvi pohvatali cijelu bandu krivotvoritelja novca. Bila je to cijela organizacija. Falsificirali su novčanice.

— Ah, pa kad je to bilo! O tome sam čitao još prije mjesec dana — mirno odvrati Raskoljnikov. — Oni su dakle, po vašem mišljenju, lopovi? — nadoda smješkajući se.

— A što su drugo nego lopovi?

— Oni? To su vam djeca, žutokljunci, a ne lopovi! Pola stotine ljudi udružuje se radi tog posla! Pa zar se tako radi? I trojica bi bila

previše, čak i kad bi svaki svakom vjerovao više nego samom sebi! A ovako, neka se samo tko u pijanstvu izbrblja — sve je propalo! Žutokljunci! Angažiraju nepouzdane ljude da im na blagajnama razmjenjuju novce: zar se tako nešto povjerava prvom čovjeku na koga naiđeš? Pa dobro, recimo da su uspjeli i sa žutokljuncima, recimo da je svaki porazmjenjivao za sebe po milijun, a što bi bilo poslije? Do kraja života? Svaki od njih ovisio bi o svima ostalima do kraja života! Bolje se onda objesiti! A nisu znali ni razmijeniti pare: počeo na blagajni mijenjati, dobio pet tisuća i ruka mu zadrhtala. Četiri je prebrojio, a petu uzeo i ne brojeći, onako na vjeru, samo da što prije strpa pare u džep pa da pobjegne glavom bez obzira. I tako je pobudio sumnju. I sve je crklo zbog jedne budale! Pa zar se tako radi?

— Mislite to što mu je ruka zadrhtala? — prihvati Zamjotov. — Pa to je prirodno, molim lijepo. Dapače, čvrsto sam uvjeren da je to prirodno. Koji put se čovjek ne može svladati.

— U takvoj prilici?

— A vi biste se valjda svladali? Ne, ja se ne bih! Za sto rubalja nagrade odvažiti se na takvu strahotu! Krivotvorenu novčanicu nositi — kamo? — u banku na blagajnu gdje su sami majstori u tom poslu, ama, ja bih se zbunio. A vi se ne biste?

Raskoljnikova opet snađe silna želja da »isplazi jezik«. Na mahove su ga podilazili srsi.

— Ja ne bih tako uradio — poče onako izdaleka. — Evo kako bih ja mijenjao pare: prebrojio bih prvu tisuću, tako, jedno četiri puta, s jedne i s druge strane, svaku bih novčanicu zagledao, pa bih se latio druge tisuće; počeo bih nju brojiti, a kad bih došao do polovice, izvadio bih jednu banknotu od pedeset rubalja, pa je prinio svjetlu, pa je okrenuo, pa opet prinio svjetlu — da nije krivotvorena? »Bojim se,« rekao bih, »jedna mi je rođakinja nedavno ovako ostala bez dvadeset pet rubalja«; i ispričao bih lijepo cijelu priču. A kad bih počeo brojiti treću tisuću — čekajte, dopustite, čini mi se da tamo, u drugoj tisući, nisam dobro izbrojio sedmu stotinu, nešto mi je sumnjivo, pa bih ostavio treću tisuću i ponovo se prihvatio druge — i tako sa svih pet tisuća. A kad bih završio, izvukao bih iz pete i iz druge tisuće po jednu novčanicu, opet ih prinio svjetlu, opet bi mi bilo nešto sumnjivo, »promijenite mi, molim vas« — i tako bih vraški

uznojio blagajnika da više ne bi znao ni kako da me se otarasi. Kad bi napokon sve bilo gotovo, pošao bih, otvorio vrata — ama, oprostite, opet bih se vratio da nešto pitam, da zatražim neku obavijest — eto, tako bih ja uradio!

— Uh, kakve vi to strahote pričate! — reče Zamjotov smijući se.

— Samo, sve su to puste priče, a volio bih ja vas vidjeti kad bi došlo do onog pravog. U tako nečemu, kažem vam, po mom mišljenju, ne samo da ja i vi ne možemo jamčiti za sebe, nego ne može ni iskusan i ludo odvažan čovjek. Ne moramo ni ići dalje, evo vam primjera: u našem je kvartu ubijena starica. Eto, rekao bi čovjek da je to počinio neki ludo odvažan tip, u po bijela dana stavio je sve na kocku i spasio se pukim čudom, pa ipak mu je ruka zadrhtala: nije znao opljačkati žrtvu, nije se mogao svladati; vidi se po svemu...

Raskoljnikov kao da se uvrijedi.

— Vidi se! Pa dobro, hajde, ulovite ga onda! — vikne bockajući zlurado Zamjotova.

— Pa i ulovit će ga.

— Tko? Vi? Vi ćete ga uloviti? Pazi da ne bi! Jer, znate što je vama najvažnije: troši li čovjek pare ili ne troši? Prije nije imao para, a sad najednom počeo naveliko trošiti, pa kako onda ne bi bio on? Ama, vas bi i dijete nasamarilo, samo kad bi htjelo!

— To je baš ono što svi tako rade — odvrati Zamjotov. — Vješto ubije žrtvu, stavi život na kocku, a odmah se zatim uhvati na lijepak u krčmi. Ulove ih baš kad troše pare. Nisu opet svi takvi lukavci kao vi. Vi, dakako, ne biste svratili u krčmu?

Raskoljnikov se namršti i zagleda u Zamjotova.

— Rekao bih da ste se vi nešto pomamili i da biste htjeli znati kako bih ja i u toj prilici postupio? — priupita ga nezadovoljno.

— Pa bih — odgovori onaj odlučno i ozbiljno. Nekako je previše ozbiljno počeo govoriti i gledati ga.

— Baš biste htjeli znati?

— Baš bih htio znati.

— Pa, dobro. Evo kako bih ja postupio — poče Raskoljnikov i opet se unese Zamjotovu u lice, opet se netremice zagleda u njega i opet progovori šaptom tako da Zamjotov ovaj put čak i uzdrhta.

— Evo kako bih ja postupio: pokupio bih novce i stvari i odmah, čim bih izišao van, ne bih nikamo ni svraćao nego bih otišao

nekamo, na neko pusto mjesto, gdje su sami plotovi i gdje gotovo nikog nema — u neki povrtnjak ili tako nešto. Već bih prije našao tamo, na tom dvorištu, neki kamen težak dvadeset ili dvadeset pet kila, gdjegod u kutu, uz plot, gdje možda leži još odonda kad se kuća gradila, podigao bih taj kamen, i ispod njega bi bila udubina, pa bih u tu udubinu potrpao sve stvari i pare. Kad bih ih potrpao, navalio bih na njih kamen, da leži isto onako kao i prije, utabao bih zemlju oko njega i lijepo otišao dalje. I godinu dana, dvije, ne bih ništa uzimao, pa i tri godine ne bih ništa uzimao — a vi lijepo dotle tražite! Nigdje nikakvog traga!

— Vi ste ludi — izusti Zamjotov isto onako gotovo šaptom, tko zna zašto, i naglo se, tko zna zašto, odmakne od Raskoljnikova. Ovaj potonji sijevne očima i strahovito problijedi, a gornja mu usna uzdrhta i zatitra. Nagne se prema Zamjotovu što je mogao bliže i poče micati usnama ne dajući ni glasa od sebe; tako to potraje oko pola minute; znao je što radi, ali se nije mogao obuzdati. Strašna riječ titrala mu je na usnama, kao onda onaj zasun na vratima — samo što se nije otkinula, samo što mu nije prešla preko jezika, samo što je nije izustio!

— A šta onda ako sam baš ja ubio babu i Lizatevu? — izreče odjednom i — sabere se.

Zamjotov ga izbezumljeno pogleda i problijedi kao krpa. Lice mu se isceri od smiješka.

— Ma je li moguće? — izusti jedva čujno.

Raskoljnikov ga pakosno pogleda.

— Priznajte da ste mi povjerovali? Je li? Je li da jeste?

— Ni govora! Sad vam još manje vjerujem nego prije! — brže-bolje će Zamjotov.

— E, napokon je dolijao! Ulovili smo vrapčića. Prije ste dakle vjerovali, kad sad »još manje vjerujete nego prije«?

— Ma ni govora! — usklikne Zamjotov, očito zbunjen. — Jeste li me zato plašili da me na to navedete?

— Onda mi ne vjerujte? A o čemu ste poveli razgovor kad sam izišao iz vaše stanice? A zašto me je poručnik Barut ispitivao kad sam se osvijestio? Hej, ti — dovikne konobaru ustajući i uzimajući kapu — koliko sam dužan?

— Svega trideset kopjejaka, molit ću lijepo — odgovori konobar pritrčavajući mu.

— Evo ti još dvadeset kopjejaka napojnice. Pazi koliko para! — i pruzi prema Zamjotovu svoju drhtavu ruku u kojoj je držao novčanice. — Ima i crvenih i plavih, dvadeset pet rubalja. Otkale mi? A otkale ovo novo odijelo na meni? Pa znate da nisam imao ni prebijene pare! Gazdaricu ste mi valjda već ispitali... E, a sad dosta! Assez causé![21]... Bit će mi drago!...

I iziđe sav drhteći od nekog mahnitog histeričnog osjećaja u kojem je, međutim, bilo i nepodnosive slasti — ali inače sumoran i strašno iscrpljen. Lice mu bilo iskrivljeno, kao poslije napada kakve bolesti. Umor je u njemu naglo rastao. Snaga mu se budila i vraćala naglo, na prvi poticaj, na prvi nadražaj, ali se isto tako brzo gubila kao što se gubio i nadražaj.

A Zamjotov je, kad je ostao sam, još dugo zamišljeno sjedio na istom mjestu. Raskoljnikov mu je i nehotice poremetio sve misli o jednom određenom predmetu i konačno ga učvrstio u određenu mišljenju.

»lija Petrovič je zvekan!« zaključi najposlije.

Tek što je Raskoljnikov otvorio vrata što vode na ulicu kad se na samim stubama skobi s Razumihinom koji je ulazio. Ni na korak udaljenosti nisu bili spazili jedan drugog pa se malne sudariše glavama. Neko su se vrijeme mjerili pogledima. Razumihin je bio presenećen od čuda, ali mu najednom gnjev, pravi gnjev prijeteći sijevne iz očiju.

— A, tu li si dakle! — vikne na sav glas. — Iz kreveta si pobjegao! A ja te tamo i pod divanom tražio! I na tavan smo se penjali! Umalo što nisam zbog tebe Nastasju izlemao... A gle ti njega! Roćka! Pa šta ovo znači? Reci mi sve po istini! Priznaj! Čuješ li?

— Pa znači samo to da ste mi svi skupa dozlaboga dodijali, i da hoću da budem sam — mirno mu odgovori Raskoljnikov.

— Sam? A ne možeš još ni hodati, blijed si kao krpa i jedva dišeš! Budalo jedna!... Sto si radio u Kristalnom dvorcu? Kazuj mi odmah! v

— Pusti me! — reče Raskoljnikov i htjede proći mimo njega. To upravo izbezumi Razumihina i ovaj ga svom snagom ščepa za rame.

— Da te pustim? I ti se usuđuješ da mi kažeš: »Pusti me«? Ma znaš li što ću ja sad napraviti s tobom? Zgrabit ću te, svezat ću te kao zavežljaj i odnijet ću te lijepo ispod pazuha kući, pod ključ!

— Čuj ti, Razumihine — poče Raskoljnikov tiho i naoko posve mirno — zar ne vidiš da ne želim tvojih dobročinstava? I kako ti se da činiti dobro onima koji... pljuju na to? Onima, uostalom, koji to zaista teško podnose? Hajde, reci mi zašto si me uopće tražio kad sam se razbolio? Možda bih ja bio najradije umro? Pa zar ti nisam danas dovoljno jasno pokazao da me mučiš, da si mi...

dozlogrdio! Kakvo ti je to uživanje da mučiš ljude! A uvjeravam te j da me sve to ozbiljno priječi da ozdravim zato što me neprestano razdražuješ. Zosimov je, eto, maloprije otišao da me ne razdražuje. Okani me se, za ime božje, i ti! I, napokon, otkud ti pravo da me silom zadržavaš? Pa zar zbilja ne vidiš da sam potpuno pri sebi dok ti ovo govorim? Kako, kako, reci mi, da te namolim, napokon, da mi ne dosađuješ i ne iskazuješ nikakva dobročinstva? Možda sam nezahvalan, možda sam i hulja, samo me se okanite svi skupa, za miloga boga, okanite me se! Okanite me se! Okanite me se!

Počeo je bio mirno, unaprijed se radujući svom onom otrovu koji će istresti iz sebe, a završio je izbezumljeno i zadihano, kao i onda kad je razgovarao s Lužinom.

Razumihin stajaše časak, porazmisli i ispusti mu ruku.

— Ma idi ti lijepo do vraga! — reče mu tiho i nekako zamišljeno. — Stani! — zaurla iznenada kad je Raskoljnikov već bio krenuo s mjesta. — Slušaj me dobro! Znaj da ste svi vi do jednoga brbljavci i hvalisavci! Čim vas snađe neki sitni jad, sjedite na njemu kao kokoš na jajetu! Čak i tu potkradate tuđe autore. Nema u vas ni trunka samostalnosti! Od spermaceta ste sazdani, a umjesto krvi vam u žilama teče surutka! Nikome od vas ništa ne vjerujem! Prvo vam je, u svakoj prilici, da budete što manje nalik na čovjeka! Staa-ani! — vikne još dvaput bješnje kad primijeti kako se Raskoljnikov opet pomaknuo da pođe. — Saslušaj me do kraja! Znaš da se danas kod mene sastaje društvo da proslavimo naselje, možda su već i došli, ali sam ostavio tamo strica da dočekuje goste, maloprije sam bio tamo. Pa eto, kad ti ne bi bio budala, obična budala, totalna budala,

nalik na prijevod sa stranog jezika... vidiš, Rodja, moram ti priznati da si pametan momak, ali si budala! Pa eto, kad ne bi bio budala, bolje bi ti bilo da danas svratiš do mene, da malo posjediš, nego što badava dereš čizme. Kad si već izišao,.nek ti bude! Dovukao bih ti jedan mekan, mekan, naslonjač, od mojih gazda... Bit će čaja, društva... A ako nećeš, dat ću ti ležaljku, pa ćeš ipak malo ležati među nama... Doći će i Zosimov. Hoćeš li svratiti?

— Neću.

— Koj-j-ješta! — nestrpljivo uzvikne Razumihin. — Kako znaš da nećeš? Ti uopće ne možeš odgovarati za sama sebe! I ništa od svega toga ne razumiješ... Ja sam tisuću puta upravo isto tako raskrštavao s ljudima, pa sam im se opet trkom vraćao... Postidiš se i vratiš se čovjeku! E pa, upamti onda, Počinkova kuća, na drugom katu...

— Vi ćete, gospodine Razumihine, isto tako dopustiti nekom, možda, i da vas tuče, samo da možete uživati čineći mu dobro?

— Koga? Mene! Da netko samo pomisli, otkinuo bih mu nos! Dakle, Počinkova kuća, broj četrdeset sedam, stan činovnika Babuškina...

— Neću doći, Razumihine! — Raskoljnikov se okrene i pođe dalje.

— Kladim se da ćeš doći! — dovikne Razumihin za njim. — Inače si... inače neću da znam za tebe! Čekaj malo, hej! Je li tu Zamjotov?

— Tu je.

— Jesi li ga vidio?

— Jesam.

— I razgovarao si s njim?

— Jesam.

— O čemu? Ma idi do vraga, ne moraš mi ni reći. Počinkova kuća broj četrdeset sedam, Babuškin, upamti!

Raskoljnikov dođe do Sadove ulice i zamakne za ugao. Razumihin zamišljeno gledaše za njim. Napokon odmahne rukom i uđe u kuću, ali zastane nasred stubišta.

»Vrag ga odnio!« nastavi gotovo naglas. »Govori suvislo, ali kao da je... Ma i ja sam budala! Pa zar i luđaci ne govore suvislo? Čini mi se da se Zosimov baš toga pribojava!« Kvrcne se prstom po čelu. »A

šta onda ako... ma kako sam ga sad mogao pustiti onako samog? Još će se i utopiti... Eh, uprskao sam stvar! Ne valja!«

I potrči natrag za Raskoljnikovom, ali Raskoljnikovu nije bilo ni traga ni glasa. Otpljune i vrati se hitrim koracima u Kristalni dvorac da se što prije raspita kod Zamjotova.

Raskoljnikov je otišao ravno na V...ski most, stao na njegovu sredinu, uz ogradu, nalaktio se na nju objema rukama i zagledao u daljinu. Kad se rastao s Razumihinom, toliko je malaksao da se jedva dotle dovukao. Htio je gdjegod vani sjesti ili leći. Onako nadnesen nad vodu, makinalno je gledao posljednji rumeni odsjaj sunca na zalasku, niz kuća što su se crnjele u sve gušćem sutonu, jedan dalek prozorčić, negdje na mansardi, na lijevoj obali, što se sjajio kao na plamenu od posljednje sunčanice koja ga je načas zahvatila, sve tamniju vodu u kanalu — reklo bi se da baš zuri u tu vodu. Napokon mu se pred očima uskovitlaše nekakvi crveni krugovi, pokrenuše se kuće, prolaznici, kejovi, ekipaže — sve se to uskovitla i zapleše oko njega. Najednom uzdrhti, i možda ga od nesvjestice izbavi samo jedan fantastičan i ružan prizor. Osjetio je kako je netko stao odmah do njega, s desne strane; zirne i — ugleda neku visoku ženu, s rupcem na glavi, žuta, duguljasta, ispijena lica i crvenkastih, upalih očiju. Gledala je ravno njega, ali očito ništa nije vidjela niti je što razaznavala. Najednom se oduprla desnom rukom o ogradu, podigla desnu nogu i prebacila je preko rešetke, pa onda i lijevu i skočila u kanal. Prljava se voda raširi i proguta na tren žrtvu, ali začas utopljenica izroni i voda je lagano ponese, glava i noge bijahu joj u vodi, leđa na površini, a suknja joj se zadigla i napuhala iznad vode kao jastuk.

— Utopila se! Utopila se! — javiše se deseci glasova; ljudi se sjatili, na obadva keja nanizali se gledaoci, na mostu se oko Raskoljnikova natiskao silan svijet pa ga gura i pritišće odostraga.

— Ljudi božji, pa to je naša Afrosinjuška! — dopre odnekud iz blizine plačni ženski glas. — Spasite je, ljudi božji! Izvucite je, rođeni!

— Čamac! Čamac! — dovikivahu iz svjetine.

Ali više nije bio potreban čamac — policajac je strčao niza stube do kanala, zbacio sa sebe kabanicu i čizme i skočio u vodu. Nije imao mnogo posla — voda je nosila utopljenicu na dva koraka od stuba, dohvatio ju je desnicom za odjeću, a ljevicom se uhvatio za

motku koju mu je dodao drug, pa utopljenicu začas izvukoše. Položiše je na granitne ploče pokraj stuba. Ubrzo se osvijestila i pridigla, sjela, počela kihati i frktati te tupo brisati haljinu rukama. Ništa nije govorila.

— Napila se ko majka, ljudi božji, ko majka — kukaše ona ista žena, sad već nad Afrosinjuškom. — Neki dan se ćela i objesit, sa štrika smo je skinuli. Ja maloprije ošla u dućan, ostavila curicu da pazi na nju — kad eto ti zla! Građanka je, dragi gospodine, naša je, tu blizu stanuje, druga kuća od kraja, eto tu...

Svijet se razilazio, ali policajci su se još baktali s utopljenicom. Netko spomene policijsku stanicu... Raskoljnikov je sve to gledao obuzet čudnim osjećanjem ravnodušnosti i bešćutnosti. Smučilo mu se. »Ma gadno je... voda... ne valja,« mrmljaše za se, »Neće biti ništa od toga,« nadoda. »Ne vrijedi čekati. Šta kažu, policijska stanica... A zašto Zamjotov nije u stanici? Stanica je do deset otvorena...«

Okrene se od ograde i pogleda oko sebe.

»Pa šta onda! Molim!« reče odlučno, krene s mosta i uputi se na onu stranu gdje je bila policijska stanica. Srce mu bijaše pusto i nijemo. Ništa nije htio misliti. I tuga ga je prošla, ni traga onoj maloprijašnjoj snazi koju je osjećao u sebi kad je otišao od kuće da «svemu učini kraj«! Zamijenila ju je posvemašnja bezvoljnost.

»Pa i to je ipak neki izlaz!« mislio je hodajući polako i mlitavo po keju kanala. »Ipak ću učiniti tome kraj zato što hoću... Samo, je li to izlaz? Ma svejedno! Imat ću ipak aršin prostora — he! Ali, kakav svršetak! Zar je zbilja ovo svršetak? Da im kažem, ili da ne kažem? Eh... k vragu! Pa i posustao sam — samo da što prije gdjegod legnem ili sjednem! Najviše me je sramota što je ovo tako užasno glupo. Ma fućka mi se i za to. Ih, kakve mi sve gluposti padaju na pamet!...«

U policijsku je stanicu trebalo ići samo ravno i na drugom uglu skrenuti nalijevo — odatle nije bilo ni dva koraka do nje. Ali kad je došao do prvog ugla, zastane, porazmisli, skrene u prvu uličicu i pođe naokolo — možda bez ikakve svrhe, a možda zato da otegne bar još koji trenutak i dobije na vremenu. Hodao je gledajući u zemlju. Najednom kao da mu tko šapne nešto na uho. Podigne glavu

i opazi da stoji pred onom kućom, pred samim vratima. Od one večeri nije bio ovdje niti je ovuda prolazio.

Povuče ga neka neodoljiva i neobjašnjiva želja. Stupi u kuću, prođe kroz vežu, uđe na prvi ulaz zdesna i poče se uspinjati uz poznate stube, na treći kat. Na uskom i strmom stubištu bijaše vrlo mračno. Zastajkivao je na svakom odmorištu i radoznalo sve razgledao. Na odmorištu u prizemlju bijaše izvađen cijeli okvir iz prozora. »Onda nije bilo tako,« pomisli. Evo i stana na prvom katu gdje su radili Nikolaška i Mićka: »Zaključano; i vrata su nanovo obojena; iznajmljuje se, dakle«. Evo i drugog kata... i trećeg... »Tu je!« Nađe se u nedoumici — vrata stana bijahu širom otvorena a u njemu bijahu ljudi, čuo je njihove glasove; tome se nikako nije nadao. Pošto se malko skanjivao, pope se uz posljednje stube i uđe u stan.

I taj su stan preuređivali i u njemu bijahu radnici; to kao da ga prenerazi. Nekako je mislio, tko zna zašto, da će sve zateći navlas isto onako kako je onda ostavio, možda čak i leševe na onim istim mjestima na podu. A kad tamo — goli zidovi, nema uopće pokućstva; sve nekako čudno! Priđe prozoru i sjede na dasku.

Bila su samo dva radnika, obojica mlađi ljudi, jedan stariji, drugi znatno mlađi od njega. Lijepili su na zidove nove tapete, bijele s ljubičastim cvjetićima, umjesto prijašnjih žutih, poderanih i pohabanih. Raskoljnikovu, tko zna zašto, to nikako nije bilo po volji; gledao je kivno te nove tapete, baš kao da mu je žao što se sve iz temelja promijenilo.

Radnici su se očito bili malo dulje zadržali pa su sad na brzinu zavijali papire i spremali se kući. Nisu gotovo ni svratili pozornost na Raskoljnikovljev dolazak. Razgovarali su o nečemu. Raskoljnikov prekriži ruke i poče slušati što govore.

— Dođe ti ta ista k meni izjutra — kazivaše stariji mlađemu — u ranu zoru, sva napirlitana. »A što se tu,« velim joj, »gizdaš preda mnom, što se tu,« velim joj, »prčiš preda mnom?« A ona če ti meni: »Ja sam, Tite Vasiljeviču, odsad pa ubuduće potpuno u vašoj vlasti.« Eto ti ga na! A da znaš kako je napirlitana, baš kao da je iz žurnala izrezana!

— A što je to, čikice, žurnal? — upita ga onaj mlađi. Očito je učio od »čikice«.

— Pa žurnal ti je, brajko moj, tako, neke sličice, ofarbane, a dobivaju ih ovi naši ovdašnji šnajderi svake subote poštom, izvana, da znadu, naime, kako će se koji obući, kako muško a kako opet žensko. Risarije, kažem ti. Muški su najviše u kaputima narisani, a što se tiče ženskinja, brajko, to su ti pravi bomboni, ne bi ih se nikad zasitio!

— Čega li sve nema u ovom Piteru![22] — ushićeno usklikne mlađi. — Možeš nać sve izim oca i matere!

— Izim njih, brajko moj, sve drugo možeš nać! — poučno zaključi stariji.

Raskoljnikov ustane i ode u drugu sobu u kojoj su prije stajale škrinja, postelja i komoda; ovako, bez pokućstva, soba mu se učini strašno malom. Tapete su bile one iste; u kutu se na tapetama jasno razaznavalo mjesto na kojem je visio ćivot s ikonama. Pogleda i vrati se opet do onog prozorčića. Stariji radnik gledao ga je poprijeko.

— A što biste vi? — upita ga iznenada.

Umjesto odgovora, Raskoljnikov ustane, iziđe u hodnik, dohvati zvonce i cimne. Isto ono zvonce, isti onaj limeni cilik! Cimne po drugi i po treći put; pozorno je slušao i prisjećao se. Sve se jasnije i življe prisjećao ondašnjeg bolnog, strašnog i ružnog osjećanja, pa se pri svakom ciliku trzao i sve više i više uživao.

— Ma šta ti oćeš? Ko si ti? — vikne radnik i iziđe pred njega.

Raskoljnikov opet uđe u stan.

— Htio bih unajmiti stan — reče — pa ga razgledam.

— Kvartir se ne unaima obnoć; a osim toga, morate s pazikućom doć.

— Pod je opran; hoće li ga prefarbati? — nastavi Raskoljnikov. — Nema krvi?

— Kakve krvi?

Pučko ime za bivši Petrograd.

— Pa tu je ubijena ona baba i njezina sestra. Tu je bila cijela lokva krvi.

— Ma koji si ti? — vikne radnik uznemireno.

— Ja?

— Da.

— Baš bi htio znati?... Hajdemo na policiju pa ću ti reći.

Radnici ga pogledaše u nedoumici.

— Vrijeme je da krenemo, zadržali smo se. Ajdemo, Aljoška. Treba zaključat vrata — reče stariji radnik.

— Pa idemo! — ravnodušno odvrati Raskoljnikov i iziđe prvi iz stana, te poče polagano silaziti niza stube. — Hej, pazikućo! — vikne ulazeći u vežu.

Nekoliko je ljudi stajalo na samom ulazu u kuću i blenulo u prolaznike — oba pazikuće, jedna seljanka, jedan građanin u kućnom kaputu i još neki. Raskoljnikov pođe ravno prema njima.

— Šta oćete? — odazva se jedan pazikuća.

— Jesi li bio na policiji?

— Bio sam baš maloprije. A što?

— Ima li tamo koga?

— Ima.

— Je li i pomoćnik tamo?

— Bio je neko vrijeme. A zašto?

Raskoljnikov mu ne odgovori nego samo stane do njega i zamisli se.

— Došo je gledat kvartir — reče stariji radnik prilazeći im.

— Koji kvartir?

— Pa onaj đe radimo. »Zašto su,« pita, »krv sprali? Tu je,« veli, »izvršeno ubojstvo, a ja sam došo da unajmim stan.« Pa počeo zvoniti, umalo što ne otkine zvonce. «Ajdemo,« veli, »na policiju, tamo ću vam sve dokazat.« Ne možeš ga se riješit.

Pazikuća je smeteno i natmureno mjerkao Raskoljnikova.

— A ko ste vi? — podvikne.

— Ja sam Rodion Romanic Raskoljnikov, bivši student, stanujem u Šiljevoj kući, u susjednoj uličici, nedaleko odavde, u stanu broj četrnaest. Pitaj pazikuću... poznaje me.

Raskoljnikov je sve to izgovorio nekako lijeno i zamišljeno, nije se ni okrenuo nego je neprestano gledao na ulicu u kojoj se već bilo smrklo.

— A što ste išli u taj kvartir?

— Da ga pogledam.

— Što imate tamo gledat?

— Ama, što ga lijepo ne odvedete na policiju? — umiješa se najednom građanin i ušuti.

Raskoljnikov zirne na njega preko ramena, pozorno ga pogleda i dobaci mu isto onako tiho i lijeno:

— Hajdemo!

— Pa i odvedite ga! — prihvati osokoljeni građanin. — Sto ima tu dolaziti zbog onog, bogzna što mu je na pameti, a?

— Da nije pijan, nije, a bog bi ga znao — promrsi radnik.

— Pa šta oćete? — vikne opet pazikuća, koji se ozbiljno naljutio. — Što si nas se tu dopovezo!

— Nemaš tri čiste da pođeš sa mnom na policiju! — posprdno će mu Raskoljnikov.

— Što ne bi imo? Što si nas se tu dopovezo?

— Bitanga jedna! — dovikne seljanka.

— Ma šta mi tu imamo š njim razgovarat — vikne drugi pazikuća, gorostasan seljak u razdrljenu gunjcu, s ključevima za pojasom. — Bjež otale!... Baš neka prava bitanga... Bjež otale!

Pa zgrabi Raskoljnikova za rame i izbaci ga na ulicu. Raskoljnikov poleti naglavce, ali ne pade nego se uspravi, bez riječi pogleda sve promatrače i ode dalje.

— Čudan neki svat — reče radnik.

— Čudan li je ovaj današnji svijet — reče seljanka.

— Ipak je trebalo š njim na policiju — dometne građanin.

— Bolje nemat š njim posla — presudi gorostasni pazikuća. — Prava pravcata bitanga! On to i oče, dabome, a kad se zapetljaš, ne možeš se više otpetljat... Znamo mi kako to ide!

»Da odem ili da ne odem?« razmišljaše Raskoljnikov, stojeći nasred kaldrme na raskršću i gledajući oko sebe, kao da od nekog očekuje presudnu riječ. Ali nigdje se ništa ne odazva; sve bijaše nijemo i mrtvo, kao kamenje po kojem je gazio, mrtvo za nj, jedino za nj... Najednom, u daljini, oko dvjesta koraka od njega, na kraju ulice, u sve gušćoj tami, opazi svjetinu, začuje žagor, uzvike... Usred svjetine stajaše nekakva ekipaža... Nasred ulice zatreperi slabašno svjetlo. »Što je to?« Raskoljnikov skrene desno i pođe prema svjetini. Baš kao da se za svaku sitnicu hvatao, a kad to shvati, hladno se podsmjehne jer je već bio tvrdo naumio da će na policiju, te je pouzdano znao da će uskoro svemu doći kraj.

VII

Nasred ulice stajala je gizdava gospodska kočija u koju bijahu upregnuta dva plahovita zelenka; u njoj nije bilo nikoga; samo je kočijaš sišao sa svog sjedala i stajao sa strane držeći konje za uzde. Unaokolo se tiskalo mnoštvo svijeta, a pred svima su stajali policajci. Jedan je od njih držao u ruci upaljen fenjer kojim je, sagnuvši se, osvjetljavao nešto na kaldrmi, pokraj samih kotača. Svi su nešto govorili, vikali, uzdisali; kočijaš je bio nekako zbunjen i kadikad bi samo ponovio:

— Kakva nesreća! Bože moj, kakva nesreća!

Raskoljnikov se progura koliko je mogao, te napokon ugleda

razlog svoj toj strci i radoznalosti. Na zemlji je ležao, očito u nesvijesti, čovjek koga su konji bili netom pregazili, vrlo bijedno obučen ali u »gospodskom« odijelu, sav u krvi. S lica, s glave curila mu je krv; lice mu bilo posve izubijano, oguljeno, unakaženo. Odmah se vidjelo da je teško ozlijeđen.

— Ljudi božji! — jadikovaše kočijaš. — Kako da čovjek više pazi! Da sam jurio il da mu nisam viko, al sam tjero polako, s noge na nogu. Svi su vidjeli: ako drugi lažu, lažem i ja. Ali zna se da pijanac ništa ne pazi!... Vidim ga, prelazi ulicu, tetura, samo što ne padne — viknem mu jedanput, pa drugi put, pa treći put, i konje zadržim, al on pravo njima pod noge!... A sad, je I baš navlaš il je bio zbiljam vraški nakresan... A konji mladi, plahi, potegli, on vikne pa oni još jače... i eto ti nesreće.

— Upravo je tako bilo! — razlegne se glas nekog svjedoka iz svjetine.

— Vikao mu je, to je istina, triput mu je doviknuo — javi se i drugi čovjek.

— Taman tri puta, svi smo čuli! — dovikne treći.

Uostalom, kočijaš nije ni bio odveć ojađen ni uplašen. Bilo je

očito da kočija pripada bogatu i uglednu čovjeku koji je zacijelo negdje očekuje; policajci su se, naravno, svojski trudili da i tome doskoče kako najbolje znaju i umiju. Pregaženog je čovjeka trebalo otpremiti na policiju i u bolnicu, a nitko nije znao ni kako se zove.

Međutim se Raskoljnikov bio progurao i još više sagnuo. Uto fenjer jasno osvijetli lice nesretnikovo; Raskoljnikov ga prepozna.

— Ja ga poznajem! — poviče i progura se pred ostale. — To je bivši činovnik, titularni savjetnik Marmeladov! Tu u blizini stanuje, u Kozeljevoj kući... Brže pozovite doktora! Ja ću platiti,evo,

pogledajte! — I izvadi iz džepa novce i pokaže ih policajcu. Bio je neobično uzrujan.

policajcima je bilo drago što su doznali tko je pregaženi prolaznik. Raskoljnikov im reče i kako se zove, navede svoju adresu i poče svim silama, kao da je riječ o rođenom ocu, nagovarati ljude neka što prije prenesu onesviještenog Marmeladova kući.

— Eto, tu je to, četvrta kuća odavde — zauzimao se dalje — kuća Kozelja, Nijemca, bogataša... Valjda se pijan vraćao kući. Poznajem ga ja... Pijanica je... Ima obitelj, ženu, djecu, ima i jednu kćerku. Čemu ga vući u bolnicu kad tu u njegovoj kući ima sigurno koji liječnik! Ja plaćam, ja plaćam!... Ipak će ga njegova obitelj njegovati, odmah će mu pomoći, a inače bi i umro dok bi stigao do bolnice...

Čak mu je pošlo za rukom da policajcu neopazice tutne nešto novca u ruku; sve je, uostalom, bilo jasno i po zakonu, i svakako je pomoć tu bila bliže. Unesrećenoga podigoše i ponesoše; nađoše se pomagači. Kozeljeva kuća bijaše tridesetak koraka dalje. Raskoljnikov je išao za njima pridržavajući oprezno glavu Marmeladovu i pokazujući put.

— Ovuda, ovuda! Uza stube mu treba glavu držati gore; okrenite se... eto tako, vidite! Ja sve plaćam i bit ću vam zahvalan — mrmljao je Raskoljnikov.

Katerina Ivanovna, kao i svagda kad bi ugrabila koji slobodni trenutak, ushodala se bila gore-dolje po svojoj sobici, od prozora do peći i natrag, čvrsto prekriženih ruku na prsima, govoreći nešto sama sa sobom i kašljući. U posljednje je vrijeme sve češće i sve više razgovarala sa svojom starijom kćerkicom, desetogodišnjom Polenjkom, koja još mnogo šta nije, doduše, shvaćala, ali je zato vrlo dobro shvaćala da je potrebna majci, pa ju je stoga povazdan pratila svojim krupnim pametnim očima i svojski se trudila da pokaže kako sve razumije. U taj mah Polenjka je svlačila svog malog brata kome cijelog dana nekako nije bilo dobro te ga je spremala za spavanje. Čekajući da mu promijene košulju koju je trebalo obnoć oprati, mališan je sjedio na stolcu nijemo, ozbiljno, uspravno i nepomično,

nožice je bio čvrsto stisnuo i pružio preda se, pete sastavio a vrhove stopala rastavio. Slušao je što mamica razgovara sa sekom, napućio usne, izbečio oči i sjedio nepomično, baš onako kako obično sjede svi pametni mališani kad ih svlače Ptije spavanja. Druga djevojčica, još mlađa od njega, sva u prnjama, stajala je pred paravanom i čekala da dođe na red. Ulazna vrata bijahu otvorena kako bi se koliko-toliko zaštitili od oblaka duhanskog dima što su kuljali iz susjednih soba i svakog časa nagonili sušičavu sirotu ženu da dugo i mučno kašlje. Katerina Ivanovna kao da je još više bila omršavjela u posljednji tjedan dana, a crvene mrlje na obrazima još su joj se više žarile nego prije.

— Nećeš mi vjerovati, Polenjka, ne možeš ni zamisliti — govorila je hodajući po sobi — koliko smo lijepo i raskošno živjeli kod mog tatice, i kako me je ta pijandura upropastila, a upropastit će i sve vas! Tatica je bio pukovnik u civilu i samo što nije postao gubernator; nedostajao mu je još samo jedan korak tako da su mu svi dolazili i govorili: »Mi vas, Ivane Mihajliču, već smatramo za našega gubernatora«. Kad sam ja... khe! Kad sam ja... khe-khekhe... o, prokleti živote! — uzvikne, iskašljavajući se i hvatajući se za prsa. — Kad sam ja... uh, kad me je na posljednjem plesu... kod predstavnika plemstva... ugledala kneginja Bezemeljna, koja mi je poslije dala blagoslov umjesto majke kad sam se udavala za tvog tatu, Polja, odmah me je upitala: »Nije li to ona draga djevojka koja je sa šalom plesala na završnoj školskoj svečanosti?...« Tu rupu treba zakrpati; najbolje da odmah uzmeš iglu i zakrpaš je kako sam te učila, jer će je inače sutra... khe! Sutra... khe-khe-khe!... još više razde-ra-ti! — vikne guleći grlo... — Tada je baš iz Petrograda doputovao kamerjunker[23] knez Šćegoljski... otplesao je sa mnom mazurku i odmah sutradan htio doći da me zaprosi; ali sam mu se ja zahvalila na časti lijepim riječima i kazala mu da moje srce već odavno pripada drugome. A taj je drugi bio tvoj otac, Polja. Moj se tatica strašno naljutio... Je li voda gotova? Pa dobro, daj mi košuljicu; a čarapice?... Lida — obrati se mlađoj kćerkici — ti noćas spavaj tako, bez košuljice, snađi se nekako... a čarapice metni tamo... Da i njih operem... Što nema još onog dronjavca, pijanice! Košulju je iznosio pa mu je nalik na kuhinjsku krpu, svu ju je izderao... Sve ću to

zajedno, da se ne moram mučiti dvije noći za redom! Bože moj! Khe-khe-khekhe! Evo opet! Što je sad to? — uzvikne kad ugleda svijet u hodniku i ljude kako se probijaju u njenu sobu noseći nešto. — Šta je to? Šta to nose? Bože!

— Kamo da ga metnemo? — /apita policajac gledajući oko sebe kad su već bili unijeli u sobu krvavog i onesviještenog Marmeladova.

— Na divan! Položite ga ravno na divan, a glavu mu okrenite ovamo — pokazivaše im Raskoljnikov.

— Pregazili ga na ulici! Pijanog! — dovikne netko iz hodnika.

Katerina Ivanovna stajaše posve blijeda, teško dišući. Djeca se preplašiše. Mala Lidočka cikne, pohrli u naručaj Polenjki, zagrli je j sva se strese.

Kad su namjestili Marmeladova, Raskoljnikov pritrči Katerini Ivanovnoj.

— Umirite se, zaboga, ne bojte se! — progovori brzorečicom. — Pregazila ga kočija dok je prelazio ulicu, ali ne brinite, osvjestit će se, rekao sam im neka ga donesu ovamo... ja sam već jednom bio kod vas, sjećate se... Osvijestit će se on, a ja ću sve platiti!

— Dobio je svoje! — očajno uzvikne Katerina Ivanovna i jurne do muža.

Raskoljnikov ubrzo primijeti da ta žena nije od onih koje začas padnu u nesvijest. U tren oka nađe se pod nesretnikovom glavom jastuk — na koji još nitko nije bio ni pomislio; Katerina Ivanovna poče ga razodijevati i pregledavati, užurbala se ali nije izgubila glavu, zaboravila je na samu sebe, grizući uzdrhtale usne i prigušujući krikove što su joj se otimali iz grudi.

Raskoljnikov je dotle bio nekog nagovorio da skokne po liječnika. Pokazalo se da liječnik stanuje u susjednoj kući.

— Poslao sam po liječnika — ponavljao je Katerini Ivanovnoj — ne brinite se, ja ću već sve platiti. Imate li vode?... I dajte brže neku salvetu, ručnik, bilo što; još se ne zna koliko je teško ranjen... Ranjen je, ali je živ, vjerujte mi... Vidjet ćemo što će reći liječnik!

Katerina Ivanovna jurne do prozora; tu je, na provaljenu stolcu, u kutu, stajao velik zemljan lavor s vodom pripremljen za noćno pranje dječjeg i muževa rublja. Katerina Ivanovna je sama noću prala rublje, najmanje dva puta na tjedan, a gdjekad i češće, jer su bili dotjerali dotle da nisu više gotovo imali rubenine za presvlaku, svaki je član

obitelji imao samo po jedan komad, a Katerina Ivanovna nije mogla podnijeti nečistoću pa se radije zlopatila obnoć, dok svi spavaju, kako bi mogla do jutra na razapetu užetu posušiti mokro rublje, nego da gleda prljavštinu u kući. Već je dohvatila lavor da ga, na Raskoljnikovljevo traženje, donese, ali umalo što se ne sruši pod tim teretom. Međutim, Raskoljnikov je već našao ručnik, nakvasio ga vodom i počeo brisati njime Marmeladovu lice obljeveno krvlju. Katerina Ivanovna stajaše pokraj njih, teško predišući i držeći se rukama za prsa. Njoj je i samoj bila potrebna pomoć. Raskoljnikovu je počelo svitati da možda i nije dobro uradio što je nagovorio ljude da prenesu unesrećenoga ovamo. I policajac je bio u neprilici.

— Polja! — vikne Katerina Ivanovna. — Trkni brže po Šonju. Ako je ne nađeš kod kuće, svejedno, poruči joj da su oca pogazili

konji i da odmah dođe ovamo... čim se vrati. Brže, Polja! Na, ogrni se rupcem!

— Tici sto te noge nose! — dovikne joj najednom mališan sa stolca, a nakon toga utone opet u ono prijašnje nijemo mirovanje, onako izbečenih očiju, isturenih peta i rastavljenih vrhova stopala.

Dotle se soba bila toliko natrpala svijetom da ni igla ne bi imala kamo pasti. Policajci su otišli, osim jednog koji je ostao još neko vrijeme i nastojao istjerati na stubište publiku što je bila nagrnula na vrata. Ali su zato iz unutarnjih soba bili povrvjeli gotovo svi podstanari gospođe Lipevehzelj i isprva se samo tiskali na vratima, a onda su u čoporu navalili u sobu. Katerina Ivanovna se posve izbezumila.

— Mogli biste bar pustiti čovjeka da na miru umre! — prodere se na svjetinu. — Baš ste našli što da gledate! S cigaretama u zubima! Khe-khe-khe! Još i sa šeširima uđite!... Pa i ušao je, eno, onaj... Van! Imajte bar obzira prema mrtvom čovjeku!

Zagrcnula se od kašlja, ali je njezina prijetnja djelovala. Katerine Ivanovne su se očito čak i pribojavali; podstanari se jedan za drugim proguraše natrag do vrata, obuzeti onim čudnim zadovoljstvom koje se svagda zapaža, čak i u najbližih ljudi, kad nesreća iznenada snađe njihove bližnje, zadovoljstvom od kojeg nije pošteđen ni jedan jedini čovjek na svijetu, uza sve najiskrenije žaljenje i sućut.

Kroz vrata doduše dopriješe glasovi o bolnici i o tome kako nije red da se ovdje uznemiruju ljudi bez potrebe.

— Nije red ni umirati, je li! — podvrisne Katerina Ivanovna i već pojuri da otvori vrata i ospe na susjede drvlje i kamenje, ali se na vratima skobi sa samom gospodom Lipevehzelj koja je bila netom čula za nesreću i dojurila da uspostavi red. Bijaše to neobično svadljiva i neuravnotežena Njemica.

— Ah, bok moj! — pljesnula je rukama. — Faš muš pijan konj izgazio! U polnic ga! Ja sam kazdarica!

— Amalija Ludvigovna! Molim vas da pazite što govorite — uznosito poče Katerina Ivanovna (s gazdaricom je svagda razgovarala takvim tonom kako bi ova »znala gdje joj je mjesto«, pa čak ni sad nije mogla sebi uskratiti to zadovoljstvo). — Amalija Ludvigovna...

— Ja fama kazala jedanput prije da fi nikat ne smjela kovorit meni Amalj Ludvigovna; ja sam Amalj Ivan!

— Niste vi nikakva Amalj-Ivan, nego Amalija Ludvigovna, a ja ne spadam među vaše podle laskavce kao što je gospodin Lebezjatnikov koji se sad tu smije za vratima — za vratima se zaista razlegoše smijeh i uzvik: »Dohvatile se!« — pa ću vas uvijek zvati samo Amajlijom Ludvigovnom, iako mi nikako nije jasno zašto vam to ime nije po volji. Vidite i sami što je snašlo Semjona Zaharoviča; umire. Molim vas da odmah zatvorite ta vrata i da nikog ne puštate ovamo. Pustite čovjeka da bar na miru umre! Inače će, vjerujte mi, već sutra za vaš postupak doznati sam general-gubernator. Knez mene poznaje još iz vremena kad sam bila djevojka, a vrlo se dobro sjeća i Semjona Zaharoviča kome je više puta iskazao dobročinstvo. Svi znaju da je Semjon Zaharovič imao mnogo prijatelja i zaštitnika, koje je on sam napustio iz plemenita ponosa, znajući za svoju nesretnu slabost, a sad nam je — tu pokaže na Raskoljnikova — priskočio u pomoć jedan velikodušan mladić koji je imućan i ima dobre veze, i koga je Semjon Zaharovič poznavao još kao dijete, i budite uvjereni, Amalija Ludvigovna...

Sve je to izgovorila neobično brzoreko, što dalje, to brže, ali kašalj umah prekine rječitost Katerine Ivanovne. U taj hip se samrtnik prene i proštenje, pa ona odjuri do njega. Ranjenik je otvorio oči i, ne prepoznajući još nikoga i ništa ne shvaćajući, zagleda se u Raskoljnikova koji je stajao do njega. Disao je teško, duboko i polagano; u kutovima usana pojavila mu se krv a na čelu

mu izbio znoj. Pošto nije prepoznao Raskoljnikova, poče vjetriti kojekuda očima. Katerina Ivanovna gledaše ga turobno ali strogo, a na oči joj grunuše suze.

— Bože moj! Sva su mu prsa zdrobljena! Gle koliko krvi! — izusti očajnički. — Treba skinuti s njega cijelo odijelo! Okreni se malo, Semjone Zaharoviču, ako možeš — vikne mu.

Marmeladov je prepozna.

— Popa! — progovori promuklim glasom.

Katerina Ivanovna ode do prozora, nasloni čelo na prozorski okvir i zdvojno uzvikne:

— O, prokleti živote!

— Popa! — ponovo će samrtnik, nakon trenutne šutnje.

— O-o-otišli su već po njega! — otrese se na njega Katerina Ivanovna; on se pokunji i ušuti. Bojažljivim, tjeskobnim, pogledom tražio ju je po sobi; ona se opet vrati do njega i stane pokraj njegova uzglavlja. Malko se umirio ali nije zadugo. Domalo mu se pogled zadrži na maloj Lidočki (njegovoj ljubimici) što se tresla u kutu, kao da ju je spopala bolest, i motrila ga svojim začuđenim i djetinjim pozornim pogledom.

— A... a... — pokazivaše uznemireno na nju. Htio je nešto kazati.

— Šta opet hoćeš? — vikne Katerina Ivanovna.

— Bosa je! Bosa! — promrmlja upirući sumanut pogled u bose dječje nožice.

— Šu-u-uti! — srdito se obrecne na nj Katerina Ivanovna. — I sam znaš zašto je bosa!

— Hvala bogu, evo doktora! — vikne obradovani Raskoljnikov.

Uđe liječnik, uredan starčić, Nijemac, zirkajući nepovjerljivo

oko sebe; priđe bolesniku, opipa mu bilo, pažljivo mu pregleda glavu i, uz pomoć Katerine Ivanovne, raskopča košulju natopljenu krvlju i ogoli unesrećenome prsa. Prsa mu bijahu sva ugruhana, zgnječena i iskidana; nekoliko je rebara na desnoj strani bilo slomljeno. Na lijevoj strani, iznad samog srca, bijaše zlokobna, krupna, žućkastocrna mrlja, trag od snažnog udarca kopitom. Liječnik se namršti. Policajac mu ispriča kako je unesrećenoga zahvatio kotač pa ga vukao, vitlajući njime, tridesetak koraka po kaldrmi.

— Pravo je čudo kako se uopće osvijestio — potiho će liječnik Raskoljnikovu.

— Što mislite? — upita ga Raskoljnikov.

— Ubrzo će umrijeti.

— Zar nema baš nikakve nade?

— Ni najmanje! Na samrti je... Pa i glava mu je vrlo teško ozlijeđena... Hm. Možemo mu pustiti krv... ali... to mu ne bi ništa pomoglo. Svakako će umrijeti za pet do deset minuta.

— Onda mu ipak pustite krv!

— Dobro... Ali upozoravam vas da mu to ništa neće pomoći.

Uto odjeknuše još nečiji koraci, svijet se u hodniku razmakne i

na pragu se pojavi svećenik, sijed starac, s pripremljenom pričesti. Za njim je ušao policajac, onaj s ulice. Liječnik odmah ustupi svoje mjesto svećeniku i izmijeni s njim značajan pogled. Raskoljnikov zamoli liječnika neka još bar malo pričeka. Liječnik slegne ramenima i ostane.

Svi uzmaknuše. Ispovijed nije dugo potrajala. Samrtnik jedva da je što shvaćao, a izgovarati je mogao samo isprekidane, nejasne glasove. Katerina Ivanovna uze Lidočku, skine mališana sa stolca, ode u kut do peći, klekne i namjesti djecu tako da kleče pred njom. Djevojčica se neprestano tresla, a mališan je, na golim koljenima, odmjereno dizao ručicu, križao se kao veliki i klanjao do zemlje, udarajući čelom, u čemu je zacijelo posebno uživao. Katerina Ivanovna griskaše usne i susprezaše suze; i ona se molila, popravljajući gdjekad košuljicu na dječaku, a stigla je i prebaciti djevojčici preko golih ramena rubac što ga je bila izvukla iz komode, svejednako se moleći i klečeći. Dotle su opet radoznalci iz unutarnjih soba bili počeli otvarati vrata. U hodniku su se pak sve tješnje i tješnje zbijali promatrači, stanari s cijelog stubišta, samo što nisu prelazili preko sobnog praga. Cijeli prizor bijaše osvijetljen jednim jedinim krnjatkom svijeće.

Uto se iz hodnika, kroz svjetinu, brzo progura Polenjka koja je bila otrčala po sestru. Ušavši, jedva je došla do daha od trčanja, skinula je rubac, potražila pogledom majku, prišla joj i rekla: — Ide! Srela sam je na ulici! — Majka je natjera da klekne i namjesti je pored sebe. Kroz svjetinu se, nečujno i plašljivo, progura jedna djevojka. Čudnovata je bila njena iznenadna pojava u toj sobi, usred

neimaštine, dronjaka, smrti i očaja. I ona je bila u prnjama, odjeća joj bila jeftina ali uličarski kićena, s jasno i sramotno istaknutim ciljem, po ukusu i pravilima što su nastala u jednom zasebnom svijetu. Sonja zastane u hodniku na samu pragu, ali ne prekorači prag nego samo zbunjeno gledaše, kao da ništa ne shvaća i kao da je zaboravila na svoju šarenu svilenu haljinu, kupljenu iz četvrte ruke i ovdje posve nepriličnu, s predugačkim i smiješnim skutom, i na pozamašnu krinolinu što je zakrčila cijela vrata, i na svijetle cipelice, i na suncobran koji joj noću ne treba a ipak ga je ponijela, i na smiješan slamnati okrugli šešir za koji je zataknula pero plamene boje. Ispod tog mangupski naherenog šeširića virilo je mršavo, blijedo i prestrašeno lice, otvorenih usta i očiju ukočenih od strave. Sonja je bila niska rasta, od svojih osamnaest godina, mršava ali prilično zgodna plavojka, izvanredno lijepih plavih očiju. Netremice je gledala u postelju, u sveće-nika; i ona je bila zadihana od brza hoda. Napokon joj zacijelo dopre do ušiju šaputanje, poneka riječ iz svjetine. Ponikne očima, prekorači prag i zastane u sobi, ali i opet do samih vrata.

Završiše se ispovijed i pričest. Katerina Ivanovna ponovo priđe muževoj postelji. Svećenik se ukloni a na odlasku se okrene-da sa dvije-tri riječi naputi i utješi Katerinu Ivanovnu.

— A kamo da njih djenem? — upade mu ona oštro i srdito u riječ pokazujući na mališane.

— Milostiv je Bog; uzdajte se u pomoć Svevišnjega — poče svećenik.

— E, da! Milostiv je ali nije prema nama!

— To je grijeh, gospođo, grijeh — pripomene svećenik vrteći glavom.

— A ovo nije grijeh? — vikne Katerina Ivanovna pokazujući na samrtnika.

— Možda će oni koji su to nehotice skrivili pristati da vam nadoknade gubitak, bar što se tiče prihoda...

— Ma ne razumijete vi mene! — srdito vikne Katerina Ivanovna i odmahne rukom. — Što mi imaju nadoknaditi? Pa on je sam, onako pijan, podletio pod konje! I kakvih prihoda? Od njega nisam imala nikakvih prihoda nego samo muka. Ma ta je pijanica zapila sve što je

imao. Potkradao nas je i sve u krčmu nosio, upropastio je i njima i meni život! I hvala bogu što umire! Bit će manje štete!

— Treba da mu oprostite kad je na samrti, jer to je grijeh, gospođo, velik je grijeh to što osjećate.

Katerina Ivanovna baktala se s ranjenikom, davala mu piti, brisala mu znoj i krv s glave, namještala jastuke i razgovarala sa svećenikom tek od vremena do vremena, kad bi stigla, onako u poslu, da mu se obrati. Međutim, sad se odjednom gotovo mahnito okomi na nj:

— Eh, oče moj! To su sve samo puste riječi! Da mu oprostim! Eto, da ga nisu pregazili, vratio bi se kući pijan, u ovoj jednoj jedinoj košulji koja je na njemu, potpuno iznošena i poderana, pa bi se lijepo izvalio da crkava, a ja bih sve do zore brčkala po vodi, prala njegove i dječje prnje, pa bih ih metnula sušiti ispod prozora, pa onda, čim svane, sjela da krpam — eto kako bih provela noć!... Pa što se tu onda ima pričati o praštanju! Ionako sam mu oprostila!

Potmuo, strašan kašalj presiječe je u riječi. Iskašlje se u rupčić i pokaže ga svećeniku, a drugom se rukom od boli uhvati za prsa. Rupčić je bio sav krvav...

Svećenik obori glavu i ne reče ni crne ni bijele.

Marmeladov je bio u agoniji; nije odvajao očiju od lica Katerine Ivanovne koja se opet nadvila nada nj. Sve joj je nešto htio kazati, već je i zaustio jedva mičući jezikom i nerazgovijetno izgovarajući riječi, ali Katerina Ivanovna shvati da je želi zamoliti za oproštenje, pa se istog časa zapovjednički okomi na nj:

— Šu-u-uti! Ne treba!... Znam što bi htio reći!

I ranjenik umukne, ali u istom trenu zabludjeli pogled pade mu na vrata te ugleda Šonju...

Sve do tada nije ju bio primijetio jer je stajala u kutu i u sjeni.

— Tko je to? Tko? — prozbori najednom promuklo i zadihano, sav unezvjeren, prestravljeno pokazujući očima na vrata na kojima mu je stajala kćerka, upinjući se da se pridigne.

— Lezi! Le-e-ezi! — podvikne na nj Katerina Ivanovna.

Ali se on natprirodnom snagom uspio poduprijeti rukom. Gledao je neko vrijeme kćerku tupo i ukočeno, kao da je ne poznaje. Nikad je prije nije bio vidio tako obučenu. Najednom je prepozna, onako poniženu, satrvenu, nakinđurenu i posramljenu, i vidje kako ponizno

čeka da dođe na red da se oprosti s ocem na samrti. Na licu mu se odrazi beskrajna patnja.

— Sonja! Kćeri moja! Oprosti! — vikne i htjede joj pružiti ruku, ali izgubi oslonac, oklizne se i strovali s divana ravno licem na pod; pritrčaše da ga podignu, položiše ga na postelju, ali je već izdisao. Sonja je tiho ciknula, pritrčala mu, zagrlila ga i ukočila se u tom zagrljaju. Umro joj je na rukama.

— Dobio je svoje! — uzvikne Katerina Ivanovna kad vidje muževo mrtvo tijelo. — A što ću sad? Kako ću ga pokopati? A čime ću njih, čime ću njih sutra nahraniti?

Raskoljnikov priđe Katerini Ivanovnoj.

— Katerina Ivanovna — reče joj — prošlog mi je tjedna vaš pokojni muž ispričao cijeli svoj život i u kakvim prilikama živite... Vjerujte mi da je o vama govorio ushićeno i smjerno. Te večeri, kad sam se uvjerio kako je svima vama privržen i kako napose vas, Katerina Ivanovna, poštuje i voli, uza svu onu njegovu nesretnu slabost, te smo se večeri odmah sprijateljili... Dopustite mi... da vam pomognem... da se odužim svom pokojnom prijatelju. Eto, tu je... valjda dvadeset rubalja... pa ako vam to može pomoći... ja ću... ukratko, navratit ću... svakako ću navratiti... možda već i sutra... Do viđenja!

I hitro iziđe iz sobe probijajući se što je brže mogao kroz svjetinu prema stubištu, ali u onoj gužvi nabasa na Nikodima Fomiča, koji je bio doznao za nesreću te je došao da osobno ureduje. Nisu se bili vidjeli od onog prizora u policijskoj stanici, ali ga je Nikodin Fomič umah prepoznao.

— O, to ste vi! — reče mu.

— Umro je — dobaci mu Raskoljnikov. — Bio je tu liječnik, bio je i svećenik, sve je u redu. Nemojte previše uznemirivati sirotu ženu, ionako je sušičava. Ohrabrite je ako možete nekako... Jer znam da ste dobar čovjek... — nadoda smješkajući se i gledajući ga ravno u oči.

— Ali, kako ste se samo vi okrvavili — pripomene Nikodim Fomič, pošto je na svjetlu fenjera opazio nekoliko svježih mrlja na Raskoljnikovljevu prsluku.

— Da, okrvavio sam se... sav sam u krvi! — reče Raskoljnikov nekako posebno, pa se osmjehne, klimne glavom i pođe niza stube.

Silazio je polagano, bez žurbe, sav u groznici i, premda to nije znao, ispunjen nekim novim neizmjernim osjećajem punog i snažnog života što ga je bio preplavio. Taj je osjećaj možda bio nalik na osjećaj čovjeka osuđenog na smrt kome su neočekivano i iznenada saopćili da je pomilovan. Negdje na sredini stubišta sustigne ga svećenik što se vraćao kući; Raskoljnikov ga bez riječi propusti i pozdravi se s njim nijemim naklonom. Ali, kad je već bio na dnu stubišta, začuje iznenada za sobom nečije žurne korake. Netko ga je sustizao. Bijaše to Polenjka; trčala je za njim i dovikivala mu.

— Čekajte! Čekajte!

Okrene se. Štrcala je niz posljednje stube i stala pravo preda nj, jednu stepenicu iznad njega. Mutno svjetlo probijalo se iz dvorišta. Raskoljnikov promotri mršavo ali milo lice djevojčice što mu se osmjehivala i gledala ga djetinje vedro. Dotrčala je bila da mu prenese poruku koja je očito i njoj bila i te kako po volji.

— Čujte, kako se zovete?... I još nešto: gdje stanujete? — zapita ga brže-bolje, onako zadihana.

On joj stavi obje ruke na ramena i nekako se blaženo zagleda u nju. Uživao je gledajući je — a da ni sam nije znao zašto.

— A tko vas je poslao?

— Pa poslala me seka Sonja — odgovori djevojčica smiješeći se još vedrije.

— Znao sam odmah da vas je poslala seka Sonja.

— I mama me poslala. Kad me je seka Sonja slala, prišla je i mama i rekla mi: »Trči brže, Polenjko!«

— Volite li seku Šonju?

— Nju od svih najvolim! — nekako osobito odlučno ustvrdi Polenjka i najednom se malko uozbilji.

— A hoćete li i mene voljeti?

Umjesto odgovora, vidje kako mu se primiče lice djevojčice i punašne usne što mu ih bezazleno pružaše da ih poljubi. Najednom ga ruke, tanke kao šibice, zagrliše čvrsto, čvrsto, glava joj klone na njegovo rame i djevojčica tiho zaplače pripijajući se uza nj sve snažnije i snažnije.

— Zao mi je tate! — izusti malo zatim, podižući svoje uplakano lišće i otirući rukama suze. — Nešto su zaredale same nesreće —

neočekivano dometne, držeći se nekako posebno ozbiljno, kao što se djeca obično drže kad odjednom zažele da govore kao »veliki«.

— A je li vas tatica volio?

— Od svih je najvolio Lidočku — produži ona vrlo ozbiljno, bez smiješka, upravo isto onako kao što govore odrasli. — Najvolio ju je zato što je ona mala, a i zato što je bolesna, i njoj je uvijek donosio darove a nas je učio čitati, a mene gramatiku i vjeronauk — nadoda dostojanstveno. — Mama nije ništa govorila, samo smo znali da joj je to drago, i tata je znao, a mama će mene učiti francuski jer je već vrijeme da se školujem.

— A znate li se moliti?

— O, kako ne bismo znali! Već odavno znamo; ja se molim sama zato što sam već velika, a Kolja i Lidočka se mole s mamom naglas; najprije izmole »Zdravumariju«, a onda još jednu molitvu: »Bože, oprosti seki Šonji i blagoslovi je,« i onda još: »Bože, oprosti našem dragom tati i blagoslovi ga,« jer je naš stariji tata već umro i ovaj nam je bio drugi, a molimo se i za onoga.

— Polečka, ja se zovem Rodion; pomolite se kadgod i za mene: »I za raba[24] Rodiona« — ništa više.

— Molit ću se za vas do kraja života — gorljivo izusti djevojčica i najednom se opet nasmije, raširi ruke i opet ga čvrsto zagrli.

Raskoljnikov joj reče kako se zove, dade joj svoju adresu i obeća da će već sutra svakako navratiti do njih. Djevojčica ode kući sva ushićena njime. Kad je izišao na ulicu, bilo je već prošlo deset sati. Nakon pet minuta stajao je na mostu, na onom istom mjestu s kojeg je nedavno bila skočila ona žena.

»Dosta je toga bilo!« izusti odlučno i svečano. »Dalje od mene, utvare, izmišljene strepnje, priviđenja!... Ima još života! Zar nisam sad ovo maloprije živio? Nije mi se još život ugasio s onom babuskarom! Bog da joj duši dao lako i... dosta je bilo, bakice, vrijeme je da se smirite! Sad je zavladalo kraljevstvo razuma i svjetla i... i volje, i snage... i da vidimo sada! Da se ogledamo!« đometne pakosno, kao da se obraća nekoj mračnoj sili i izaziva je. »A već sam bio voljan živjeti i na aršinu prostora!«

«... U ovom sam času posustao, ali... čini mi se da je bolest potpuno prošla. Znao sam da će proći kad sam maloprije otišao od

kuće. Da, zbilja, Počinkova kuća je tu negdje blizu. Otišao bih svakako do Razumihina kad i ne bi bilo tako blizu... neka dobije okladu!... Neka i njemu bude srce na mjestu, nek ga voda nosi!... Snaga, snaga je potrebna, bez snage ne možeš ništa, a snaga se opet mora stjecati snagom, to je ono što oni ne znaju,« nadoda ponosno i samopouzdano, pa krene s mosta jedva vukući noge. Ponos i samopouzdanje rasli su u njemu od časa do časa; ni u jednom času nije više bio ono što je bio čas prije toga. Što se to ipak dogodilo tako osobito što ga je iz temelja izmijenilo? Ni sam nije znao; odjednom mu se učinilo, kao čovjeku koji se hvata za

Rab (rob Božji) u staroslavenskim crkvenim molitvama.

slamku, da i on »može živjeti, da ima još života, da mu se život nije ugasio s onom babuskarom«. Možda je malo brzopleto izveo taj zaključak, ali nije sad o tome mislio.

»Pa ipak sam je zamolio da spomene u molitvi raba Rodiona,« sijevne mu najednom u glavi. »Ali to je... onako, za svaki slučaj!« nadoda, pa se istog časa i sam nasmije toj svojoj djetinjariji. Bio je izvrsno raspoložen.

Našao je Razumihina bez po muke; u Počinkova kući već su poznavali novog podstanara i pazikuća mu odmah pokaže put. Već negdje na sredini stubišta začuo je buku i žamor velikog skupa ljudi. Vrata stana bijahu širom otvorena; razlijegahu se vika i prepirka. Razumihinova je soba bila povelika, a okupilo se bilo kod njega petnaestak ljudi. Raskoljnikov zastane u predsoblju. Tu su, za pregradom, dvije gazdaričine služavke poslovale oko dva velika samovara, oko boca, tanjura i plitica s pirogima i jelima donesenim iz gazdaričine kuhinje. Raskoljnikov pošalje po Razumihina, a ovaj dotrči sav razdragan. Na prvi pogled moglo se vidjeti da je neuobičajeno mnogo popio. Premda se gotovo nikad nije mogao potpuno opiti, ovaj put se vidjelo na njemu da mu je piće udarilo u glavu.

— Slušaj — zabrza Raskoljnikov — došao sam ti samo reći da si dobio okladu i da zaista nitko ne zna što sve može doživjeti. Ali ući ne mogu, toliko sam slab da bih se odmah srušio. I zato zdravo i do viđenja! Sutra dođi do mene...

— Znaš šta, otpratit ću te do kuće! Jer, kad već sam kažeš da si slab, onda...

— A što će dotle tvoji gosti? Tko je taj kuštravi što je ovog časa zavirio ovamo?

— Taj? Ma vrag bi ga znao! Valjda neki stričev znanac, a možda je i sam došao... Ostavit ću strica s njima, taj čovjek zlata vrijedi, šteta što ga ne možeš sad upoznati. Ma, uostalom, nek idu svi skupa do vraga! Nije sad njima do mene, a moram se ionako malo osvježiti, baš si, brate, dobro došao; još koji čas pa bih se bogme, valjda i potukao! Trabunjaju takve besmislice... Ne možeš ni zamisliti što sve ljudi mogu natrabunjati! Uostalom, kako ne bi mogao zamisliti? Kao da i mi ne lupetamo koješta! Pa neka i trabunjaju, zato će bar poslije manje trabunjati... Sjedi tu načas, idem po Zosimova.

Zosimov je čak nekako pomamno saletio Raskoljnikova; na njemu se zapažala nekakva osobita radoznalost; lice mu se naglo razvedrilo.

— Odmah u krevet — odredi pošto je pregledao bolesnika koliko je mogao — a prije spavanja mogli biste još nešto uzeti. Hoćete li? Već sam vam priredio... jedan prašak.

— Može i dva — odvrati Raskoljnikov.

I odmah popije prašak.

— Baš je dobro što ćeš ga sam odvesti kući — napomene Zosimov Razumihinu. — Vidjet ćemo kako će biti sutra, ali sad nije uopće loše, mnogo je bolje nego što je bilo. Čovjek se uči dok je živ...

— Znaš šta mi je Zosimov šapnuo maloprije, kad smo odlazili — izvali Razumihin čim iziđoše na ulicu. — Reći ću ti, brate, sve otvoreno jer su ti to same budale. Zosimov mi je rekao neka brbljam putem s tobom i neka te navedem na brbljanje, pa da mu poslije sve ispričam jer je uvrtio sebi u glavu... da si ti... lud, ili na rubu ludila. Zamisli ti to! A ti si, prvo, tri puta pametniji od njega, drugo, ako nisi šenuo, onda ti se fućka što se njemu vrzu takve gluposti po glavi, a treće, taj komad mesa kome je struka kirurgija poludio je sad za duševnim bolestima, a u tom mišljenju o tebi konačno ga je učvrstio tvoj današnji razgovor sa Zamjotovom.

— Je li ti Zamjotov sve ispričao?

— Sve, i dobro je uradio. Sad sam tek shvatio što se sve iza toga krije, a shvatio je i Zamjotov... Ama, jednom riječju, Rodja... radi se o tome... Sad sam malčice pijan... Ali to ništa ne znači... radi se o tome

da ih je ta misao... razumiješ, zbilja kopkala... razumiješ? Naime, nitko je od njih nije smio naglas izreći jer je to zbilja totalna glupost, a pogotovo kad su uhapsili onog soboslikara, sve se to rasplinulo kao mjehur od sapunice. Ali kako mogu biti takve budale? Ja sam onda Zamjotova malo izdevetao, to neka ostane među nama, brate, molim te da mu ničim ne pokažeš da znaš nešto o tome; primijetio sam da je osjetljiv; to ti je kod Lavize bilo, ali danas, danas je sve jasno kao sunce. A najviše je svemu kriv onaj Ilija Petrovič! On je onda iskoristio tvoju nesvjesticu u policijskoj stanici, ali se poslije i sam postidio; ma znam ja...

Raskoljnikov ga je napeto slušao. Razumihin je u pijanstvu svašta izbrbljao.

— Ja sam se onda onesvijestio zato što je tamo bilo zagušljivo i zaudaralo je na uljenu boju — reče Raskoljnikov.

— Ma još mi sad tu objašnjavaš! Nije bila samo boja posrijedi; ta ti se upala spremala već mjesec dana; nek ti Zosimov kaže! A da znaš samo kako je sad taj balonja utučen! »Ne vrijedim,« veli, »ni malog prsta tog čovjeka.« Tvoga, misli. Katkad se u njemu, brate, probude i dobri osjećaji. Ali lekcija, lekcija koju si mu danas očitao u Kristalnom dvorcu, to je bio vrhunac savršenstva. Jer, najprije si ga bio uplašio da se sav tresao! Pa gotovo si ga primorao da opet povjeruje u svu onu odvratnu besmislicu, a onda si mu najednom — jezik isplazio, kao da veliš: »Eto ti sad na!« Savršeno! Satrven je, smožden! Majstor si ti bogami, tako i treba s njima. Eh, što nisam ja bio onda tamo! Sad je jedva čekao da dođeš. I Porfirij se želi s tobom upoznati...

— O... zar i on... A što su me svrstali među luđake?

— Ma nisu baš među luđake. Čini mi se, brate, da sam se malo previše razbrbljao pred tobom... Iznenadilo ga je, vidiš, onda što te samo onaj događaj zanima, ali sad je jasno zašto te zanima, kad se znaju sve okolnosti... i kako te je to onda naljutilo i poklopilo se s tvojom bolešću... Ja sam ti sad malo pijan, samo, vrag bi ga znao, on je uvrtio sebi nešto u glavu... Kažem ti: poludio za duševnim bolestima. Ali, baš te briga...

Pošutješe oko pola minute.

— Čuj, Razumihine — progovori Raskoljnikov — reći ću ti otvoreno: upravo sam bio kod pokojnika, umro je jedan činovnik... i

ostavio sam tamo sve svoje novce... a, osim toga, maloprije me je poljubilo jedno stvorenje koje bi, baš da sam i ubio koga, isto tako... jednom riječju, vidio sam tamo još jedno stvorenje... s perom plamene boje... ali, uostalom, mlatim gluposti; posustao sam, pridrži me... evo i mog stubišta...

— Što ti je? Što ti je? — pitaše ga uznemireno Razumihin.

— Malo mi se vrti u glavi ali nije to važno, nego da znaš kako sam tužan, tužan! Kao kakvo žensko... zbilja! Pazi, šta je ovo? Gledaj! Gledaj!

— Sto?

— Kako ne vidiš? Svjetlo gori u mojoj sobi, zar ne vidiš? Kroz pukotinu se vidi

Stajali su već pred stubama što su vodile u potkrovnicu, pokraj gazdaričinih vrata, i zaista su odozdo vidjeli da u Raskoljnikovljevoj sobici gori svjetlo.

— Čudno! Možda je Nastasja — pripomene Razumihin.

— Nikad ona u ovo doba ne dolazi u moju sobu, i već odavno spava, ali... baš me briga! Zbogom!

— Šta ti je? Pa otpratit ću te, zajedno ćemo ući!

— Znam da ćemo zajedno ući, ali bih ti htio ovdje stisnuti ruku i oprostiti se s tobom. Hajde, daj mi ruku, zbogom!

— Ma šta je tebi, Rodja?

— Ništa; idemo; ti ćeš biti svjedok...

Počeše se penjati uza stube i Razumihin pomisli načas da Zosimov možda ipak ima pravo. »Eh! Uzrujao sam ga svojim brbljanjem!« promrsi više za se. Odjednom, kad priđoše vratima, začuŠe nečije glasove iz sobe.

— Pa šta je sad ovo? — uzvikne Razumihin.

Raskoljnikov se prvi maši za kvaku i otvori širom vrata, otvori i stane na pragu kao ukopan.

Njegova majka i sestra sjedile su na njegovu ležaju — čekale su ga već sat i pol. Zašto se njima baš najmanje nadao i najmanje na njih mislio, iako je danas bio ponovo obaviješten da su krenule na put, da su na putu i da će ubrzo stići? Cijeli taj sat i pol one su naizmjence zapitkivale Nastasju koja je i sad stajala pred njima, iako im je već bila ispripovjedila sve do u tančine. Umalo što nisu svisnule od straha kad su čule da je »danas utekao«, onako bolestan i, koliko

se moglo razabrati, svakako u bunilu! »Bože, što li je sad s njim?« Obadvije su plakale i pretrpjele grdne muke za taj sat i pol iščekivanja.

Radosna, zanosna cika dočeka Raskoljnikova. Obadvije mu pohrliše u susret. Ali on stajaše kao mrtav; nepodnošljiva iznenadna spoznaja ošinula ga poput groma. Nije ni ruke podigao da ih zagrli — nije mogao. Majka i sestra stezale ga u zagrljaju, smijale se, plakale... On zakorači, zaglavinja i strovali se obeznanjen na pod.

Uzbuna, užasna vriska, kuknjava... Razumihin koji je stajao na pragu uleti u sobu, prihvati bolesnika svojim snažnim rukama te se ovaj začas nađe na ležaju...

— Nije to ništa, ništa! — dovikivaše Raskoljnikovljevoj majci i sestri. — To je samo nesvjestica, tričarija! Maloprije je liječnik rekao da mu je mnogo bolje, da je već potpuno zdrav! Dajte vode! Evo, već dolazi k sebi, evo, već se osvijestio!...

Pa uhvati Dunječku za ruku tako da joj je malne iščaši, pptežući je da vidi kako se »evo, već osvijestio«. I majka i sestra gledahu u Razumihina kao u samu providnost, razdragano i zahvalno; već su od Nastasje bile čule što je za njihova Rodju bio u toku cijele njegove bolesti taj »okretni mladić«, kako ga je još te iste večeri nazvala sama Puljherija Aleksandrovna Raskoljnikov, u povjerljivu razgovoru s Dunjom.

TREĆI DIO

I

Raskoljnikov se pridigne na ležaju i sjedne.

Malaksalo mahne rukom Razumihinu ne bi li prekinuo bujicu njegovih nesuvislih i gorljivih utješnih riječi upućenih Raskoljnikovljevoj majci i sestri, pa ih uhvati obadvije za ruke i minutu-dvije gledaše šutke sad jednu, sad drugu. Majka se uplaši njegova pogleda. Iz tog pogleda izbijaše snažno osjećanje što je graničilo s patnjom, ali u isto vrijeme bijaše taj pogled nekako ukočen, pa i sumanut. Puljherija Aleksandrovna proplače.

Avdotja Romanovna bijaše blijeda; ruka joj je podrhtavala u bratovoj ruci.

— Idite kući... s njim — reče isprekidanim glasom pokazujući na Razumihina. — Zbogom do sutra, sutra će se sve... Kad ste doputovale?

— Večeras, Rodja — odgovori Puljherija Aleksandrovna. — Vlak je strahovito kasnio. Ali ja sad, Rodja, nipošto neću otići od tebe! Prespavat ću ovdje pokraj...

— Nemojte me mučiti! — reče on i srdito mahne rukom.

— Ja ću ostati uz njega! — uzvikne Razumihin. — Neću ga ni načas ostavljati, a svi oni moji tamo nek idu lijepo do vraga, makar svisnuli od jada! Tamo sad moj stric predsjedava.

— Kako, kako da vam zahvalim! — reče Puljherija Ivanovna stišćući iznova Razumihinu ruku, ali je Raskoljnikov opet presiječe u riječi:

— Neću, neću — ponavljao je srdito — nemojte me mučiti! Dosta je,odlazite... Neću!...

— Hajdemo, mamice, bar da iz sobe načas iziđemo — šapne prestrašena Dunja — vidite da ćemo ga još dotući.

— Pa zar da ga i ne pogledam, nakon pune tri godine! — proplače Puljherija Aleksandrovna.

— Stanite! — zadrži ih on opet. — Neprestano mi upadate u riječ, a meni se misli brkaju u glavi... Jeste li se vidjele s Lužinom?

— Nismo, Rodja, ali on već zna da smo stigle... Čule smo, Rodja, da je Petar Petrovič bio tako dobar pa da te je posjetio danas —

dometne Puljherija Aleksandrovna ponešto bojažljivo.

— Jest... bio je tako dobar... Dunja, rekao sam Lužinu da ću ga baciti niza stepenice, i poslao sam ga do vraga...

— Ma, Rodja, što ti je! Valjda... valjda ne misliš reći... — počne u strahu Puljherija Aleksandrovna, ali ušuti i zagleda se u Dunju.

Avdotja Romanovna je netremice gledala brata i čekala što će reći dalje. Nastasja ih je već bila obavijestila o svađi, koliko ju je ona uopće mogla shvatiti i ispripovjediti, pa su se izmučile od nedoumice i iščekivanja.

— Dunja — nastavi Raskoljnikov na jedvite jade — ja ne želim taj brak, pa ćeš zato morati odmah sutra, čim se budeš vidjela s njim, otkazati Lužinu, da ne bude više o njemu ni spomena.

— Bože moj! — usklikne Puljherija Aleksandrovna.

— Promisli, brate, što govoriš! — plane Avdotja Romanovna, ali se začas obuzda. — Možda nisi sad sabran, umoran si — blago će ona.

— Misliš da bulaznim? Ne bulaznim... Udala bi se za Lužina radi mene. Ali ja ne prihvaćam tvoju žrtvu. I zato mu napiši do sutra pismo... otkaži mu... Donesi mi ujutro da pročitam i kvit posla!

— Ne mogu to! — uzvikne uvrijeđena djevojka. — Kojim pravom...

— I ti si, Dunječka, nagla, okani se, sutra ćemo... Zar ne vidiš... — preplaši se majka i pohrli do Dunje. — Ah, najbolje da odemo!

— Bunca! — poviče nakresani Razumihin. — Jer, kako bi se inače usudio! Do sutra će mu sva ta glupost izvjetriti iz glave... A danas je zbilja istjerao onoga odavde. Zaista je bilo tako. E, a onaj se naljutio... Održao je ovdje govoranciju, razbacivao se znanjem, ali je otišao podvijena repa...

— Onda je to istina? — uzvikne Puljherija Aleksandrovna.

— Do viđenja, brate — sažalno će Dunja. — Idemo, mama... Zbogom, Rodja!

— Čuješ, sestro — protisne on za njom, pošto je prikupio posljednje snage — ja nisam u bunilu; taj bi brak bio nečastan.

jsjgka sam ja i podlac, ali ti ne smiješ... dosta je jedan... a ja, makar bio i podlac, takvu sestru neću smatrati za sestru. Ili ja ili Lužin! Idite sad...

— Pa ti si poludio! Despote jedan — zaurla Razumihin, ali Raskoljnikov mu nije više odgovarao, a možda nije bio ni kadar. Legao je na ležaj i okrenuo se zidu posve iznemogao. Avdotja Romanovna radoznalo pogleda Razumihina; crne joj oči sijevnuše, a Razumihin čak uzdrhta od tog pogleda. Puljherija Aleksandrovna stajala je kao gromom ošinuta.

— Ja nipošto ne mogu otići! — šaptala je Razumihinu upravo očajnički. — Ostat ću ovdje, bilo gdje... a vi otpratite Dunju.

— Pa da sve pokvarite! — šapne i Razumihin, potpuno izbezumljen. — Hajde da izađemo bar na stubište. Posvijetli nam, Nastasja! Kunem vam se — nastavi polušapatom kad su već bili na stubištu — da danas umalo što nas nije istukao, mene i doktora! Pomislite! Čak i doktora! I doktor je popustio samo da ga ne ljuti, pa je otišao, a ja sam ostao dolje na straži, ali se on lijepo obukao i kidnuo. I opet će kidnuti ako ga budete ljutile, i to po noći, pa će još možda učiniti nešto sam sebi...

— Ah, šta to govorite!

— A ni Avdotja Romanovna ne može sama, bez vas, u onu sobu! Sjetite se samo gdje stanujete! Pa zar vam ona hulja Petar Petrovič nije mogao naći bolji stan... Ma, uostalom, znate, ja sam malo pijan i zato sam... malo grub; nemojte se obazirati na mene...

— Idem ja do gazdarice — navaljivaše dalje Puljherija Aleksandrovna. — Zamolit ću je da meni i Dunji dade kakav kutak da se samo noćas nekako sklonimo. Ne mogu ga samo tako ostaviti, ne mogu!

Dok su to govorili, stajali su na stubištu, na odmorištu, pred samim gazdaričinim vratima. Nastasja im je svijetlila s jedne stepenice niže. Razumihin je bio neobično uzbuđen. Još prije pola sata, dok je pratio kući Raskoljnikova, bio je doduše previše brbljav, što je i sam znao, ali posve čio i gotovo svjež, premda je te večeri bio popio strahovito mnogo vina. Sad je pak njegovo raspoloženje nalikovalo čak i na nekakav zanos, a u isto vrijeme kao da mu je sve ono vino što ga je bio popio ponovo naglo i još dvostruko snažnije udarilo u glavu. Stajao je s damama i držao ih obadvije za ruke uvjeravajući ih i iznoseći im svoje razloge nevje-rojatno otvoreno. Kako bi ih valjda bolje uvjerio, gotovo im je pri svakoj riječi objema stiskao ruke čvrsto, čvrsto, kao kliještima, i tako reći gutao očima

Avdotju Romanovnu, bez imalo ustručavanja. One su od bola gdjekad izvlačile ruke iz njegove koščate ručetine, ali on ne samo da nije zapažao što je posrijedi, nego ih je još snažnije pritezao sebi. Da su mu tada rekle neka, njima za volju, skoči naglavce niza stube, odmah bi to bio učinio, bez razmišljanja i skanjivanja. Onako usplahirena mislima o svom Rodji, Puljherija Aleksandrovna zapažala je doduše da je taj mladić neobično ekscentričan i da joj suviše snažno steže ruku, ali u isto vrijeme kao da im ga je poslala sama providnost, pa se nije obazirala na sve te ekscentrične pojedinosti. Međutim, uza svu svoju isto takvu usplahirenost, Avdotja Romanovna je, premda nije bila plašljive naravi, u čudu, pa gotovo i u strahu, dočekivala poglede bratova prijatelja, poglede koji su gorjeli divljim plamenom, te ju je samo neograničeno povjerenje što joj ga je bilo ulilo Nastasjino kazivanje o tom čudnom svatu priječilo da ne pokuša pobjeći od njega i odvući za sobom i majku. Isto je tako uviđala da možda više ne bi ni mogle pobjeći od njega. Uostalom, nakon desetak minuta prilično se bila umirila — Razumihin je bio kadar da učas pokaže kakav je čovjek, ma kako raspoložen bio, tako da je svak ubrzo znao s kim ima posla.

— Ne možete do gazdarice, a i inače bi to bila najveća glupost! — uzvikne uvjeravajući Puljheriju Aleksandrovnu. — Premda ste mu majka, razbjesnit ćete ga ako ostanete, a onda vrag zna što se sve može dogoditi! Pazite što ću ja učiniti: sad će Nastasja ostati uz njega, a ja ću vas odvesti do vašeg stana jer ne možete same hodati po ulici; kod nas vam je u Petrogradu, što se toga tiče... Ma, nije sad važno!... Onda ću od vas odmah opet trknuti ovamo i za četvrt sata, poštenja mi, podnijet ću vam izvještaj: kako mu je? Spava li ili ne spava? I sve ostalo. Onda ću, pazite, onda ću od vas načas skoknuti kući, tamo su kod mene gosti, svi su pijani, uhvatit ću Zosimova, to vam je doktor koji ga liječi, sad je tamo kod mene, ali nije pijan, taj nije pijan. Taj nikad nije pijan! Odvući ću ga do Roćke pa onda odmah do vas, dakle za sat vremena primit ćete o njemu dva izvještaja, i to od doktora, razumijete li, od samog doktora; a to vam više vrijedi nego od mene! Ako bude loše, kunem vam se da ću vas sam ovamo opet dovesti, a ako bude dobro, onda ćete lijepo leći. Ja ću ovdje lijepo prespavati, u hodniku, neće me on ni čuti, a Zosimova ću natjerati da prenoći kod gazdarice, da mu bude pri ruci. E pa, što

je sad za njega bolje, vi ili doktor? Pa valjda je doktor korisniji, valjda je korisniji. Prema tome, idite lijepo kući! A do gazdarice ne možete; ja mogu ali vi ne možete, neće vas pustiti jer... jer je budala. Ona bi, ako baš hoćete znati, bila ljubomorna na Avdotju Romanovnu, pa i na vas. A na Avdotju Romanovnu svakako. To vam je potpuno, notpuno neobjašnjiva narav! Uostalom, i ja sam budala... Baš me briga! Idemo! Vjerujete li vi meni? Recite, vjerujete li vi meni ili ne

vjerujete?

— Hajdemo, mamice — reče Avdotja Romanovna — sigurno će biti tako kako kaže. Već je jednom spasio Rodju, a ako je istina da će doktor htjeti da ovdje prenoći, kud ćete bolje?

— Eto, vidite, vi... vi... vi me razumijete zato što ste vi — anđeo! — ushićeno usklikne Razumihin. — Idemo! Nastasja! Odmah gore i sjedi tamo uz njega, nemoj gasiti svjetlo; ja ću se vratiti za četvrt sata...

Puljherija Aleksandrovna nije mu doduše potpuno vjerovala, ali se nije više ni opirala. Razumihin ih obadvije uhvati ispod ruke i povuče niza stube. Uostalom, majka je i dalje bila zabrinuta: »Okretan je doduše, i dobar, ali je li kadar učiniti sve što je obećao? U kakvom je samo stanju!...«

— A, shvaćam, mislite u kakvom sam stanju! — Razumihin je pogodio njene misli i prekinuo njihov tok, grabeći svojim golemim koracima po pločniku tako da su ga dame jedva nekako stizale, što on, uostalom, nije ni primjećivao. — Koješta! Naime... ja jesam pijan ko majka, ali nije to sad važno; nisam pijan od vina. Nego mi je udarilo u glavu kad sam vas ugledao... Ma k vragu i ja! Nemojte se obazirati na mene; trabunjam; nisam vas dostojan... Nimalo vas nisam dostojan!... Ali, čim vas odvedem, časkom ću odmah ovdje, u kanalu, izliti sebi na glavu dvije kante vode pa će sve biti u redu... Samo da znate koliko vas obadvije volim!... Nemojte se smijati i nemojte se ljutiti!... Ljutite se na koga god hoćete, samo nemojte na mene! Ja sam mu prijatelj, pa sam valjda i vaš prijatelj. Kako bih želio... Predosjećao sam nekako to... lani, u jednom trenutku... Uostalom, ništa nisam predosjećao jer ste kao s neba pale. A ja možda neću noćas ni oka sklopiti... Taj Zosimov se danas pobojao da nije Rodja šenuo... Eto, zato ga ne smijemo ljutiti...

— Šta to govorite! — uzvikne majka.

— Zar je to zbilja sam doktor rekao? — prestrašeno zapita Avdotja Romanovna.

— Rekao je, ali nije istina, uopće nije istina. I lijek mu je neki dao, prašak, vidio sam, ali baš ste tada vi došle. Eh!... Bilo bi bolje da ste sutra doputovale! Dobro je što smo otišli. Za jedan sat o svemu će vas izvijestiti sam Zosimov. On nije ovako pijan! Ni ja više neću biti pijan... A znate li zašto sam se ovako naljoskao? Pa zato što su me uvukli u prepirku, prokleti bili! A zarekao sam se bio da se neću prepirati!... Kakve gluposti mlate! Umalo što se nisam potukao! Ostavio sam tamo strica, da predsjedava... Ama, nećete mi vjerovati, traže posvemašnju bezličnost i u njoj najviše uživaju! Samo da čovjek ne bude ono što jest, da što manje bude nalik na sama sebe! To oni smatraju za najveći progres. Pa kad bi bar trabunjali svojim riječima, nego...

— Ma čujte — bojažljivo mu upade u riječ Puljherija Aleksandrovna, ali je time samo dolila ulje na vatru.

— A nego šta mislite? — vikne Razumihin još glasnije. — Mislite da ja imam šta protiv trabunjanja? Koješta! Ja volim kad trabunjaju! Trabunjanje je jedina čovjekova povlastica koja je uskraćena ostalim stvorenjima. Trabunjanjem ćeš doći do istine! Upravo zato i jesam čovjek što trabunjam. Ni do kakve istine nisu ljudi došli dok nisu prije toga po četrnaest puta bubnuli bez veze, a možda i stotinu četrnaest puta, i to im u neku ruku služi na čast, samo što mi ne znamo ni trabunjati svojom glavom! Trabunjaj mi što hoćeš, ali mi trabunjaj na svoj način, pa ću te čak i poljubiti. Trabunjati na svoj način, to je gotovo bolje nego ponavljati tuđe istine; u prvom slučaju si čovjek, a u drugom nisi drugo nego papiga! Istina neće pobjeći, ali se život može upropastiti; bilo je takvih slučajeva. I na čemu smo sad? Svi mi, svi dojednoga, što se tiče znanosti, razvoja, mišljenja, izuma, ideala, želja, liberalizma, razboritosti, iskustva i svega, svega, svega, svega, svega, još smo u prvom, pripravnom razredu gimnazije! Osladilo nam se da se promećemo tuđom pameću, navikli smo se na to. Je li tako? Imam li pravo ili nemam? — vikaše Razumihin tresući i stežući damama ruke. — Je li tako?

— Ah, bože moj, ne znam — protisne sirota Puljherija Aleksandrovna.

— Tako je, tako je... iako se ne slažem u svemu s vama — ozbiljno nadoda Avdotja Romanovna, a odmah zatim vrisne — toliko joj je snažno Razumihin stisnuo ruku.

— Tako je? Kažete da je tako? E pa, onda ste vi... vi ste... — poviče on zaneseno. — Vi ste vrelo dobrote, čistote, razuma i... savršenstva! Dajte mi ruku, dajte... dajte mi i vi, hoću da vam poljubim ruke, ovog časa, klečeći pred vama!

I klekne nasred pločnika koji je, srećom, u taj mah bio pust.

— Prestanite, molim vas, šta to radite? — uzvikne Puljherija Aleksandrovna, usplahirena preko svake mjere.

— Ustanite, ustanite! — nasmije se isto tako usplahirena Dunja.

— Ni za živu glavu dok mi ne dadete ruke! Eto tako, sad je dosta, ustao sam, idemo dalje! Ja sam vam nesretan mamlaz, nisam vas dostojan, pijan sam i stid me je... Nisam dostojan da vas volim, ali je svak dužan, samo ako nije običan skot, da se klanja pred vama. I ja se klanjam... A evo i vašeg prenoćišta, već je i zbog toga imao Rodion pravo što je danas izbacio onog vašeg Petra Petroviča! Kako se usudio da vas smjesti u ovakvo prenoćište? Pa to je skandal! Znate li koga ovdje primaju? A vi ste mu zaručnica! Zaručeni ste, je li? E pa, onda vam kažem da je vaš zaručnik hulja!

— Čujte, gospodine Razumihine, zaboravili ste... — poče Puljherija Aleksandrovna.

— Da, da, imate pravo, zaboravio sam se i stidim se! — popravi se Razumuhin. — Ali... ali... nećete se valjda ljutiti na mene što ovako govorim! Jer vam od srca govorim, a ne zato što... hm! To ne bi bilo pošteno od mene; ukratko, ne zato što sam se u vas... hm!... Ali, dobro, ne treba, neću reći zašto, ne smijem! Nego, čim je danas Lužin ušao u sobu, svi smo shvatili da to nije čovjek našeg soja. Ne zato što je došao od frizera, nakovrčane kose, ne zato što se požurio da se razmeće svojom pameću, nego zato što je njuškalo i špekulant, zato što je škrtica i pajac, a to se sve lijepo vidi. Mislite da je pametan? Nije, budala je, budala! Pa zar je on vama par? O, bože! Znate, moje dame — zastane najednom penjući se već uza stube — svi su oni tamo kod mene pijani, ali su zato svi pošteni, i svi mi doduše trabunjamo, pa i ja isto tako trabunjam, ali ćemo na kraju dotrabunjati do istine zato što smo na pravom putu, a Petar Petrovič... nije na pravom putu. Iako sam ih maloprije sve izgrdio na

pasja kola, ipak ih sve poštujem; Zamjotova doduše ne poštujem, ali ga volim zato što je — štene! Pa čak i onu životinju Zosimova, zato što je pošten i što zna svoj posao... Ali dosta, sve smo si već rekli i oprostili. Jesmo li oprostili? Jesmo li? E pa, hajdemo! Znam da je ovaj hodnik, bio sam već ovdje; evo ovdje, u sobi broj tri, izbio je skandal... A gdje ste vi odsjeli? U kojoj sobi? Broj osam? E pa, zaključajte se preko noći i nikog ne puštajte. Ja ću se za četvrt sata vratiti s izvještajem, a onda, nakon još pola sata, sa Zosimovom, vidjet ćete! Do viđenja, odoh ja trkom!

— Bože moj, Dunječka, što li će sad biti? — reče Puljherija Aleksandrovna obraćajući se kćeri uzrujano i prestrašeno.

— Umirite se, mama — odgovori joj Dunja skidajući šešir i ogrtač. — Sam nam je bog poslao toga gospodina, premda je došao ravno s neke pijanke. Na njega se možemo osloniti, vjerujte mi. Pa sve ono što je već učinio za Rodju...

“ Ah, Dunječka, bog bi ga znao hoće li doći! I kako sam samo mogla ostaviti Rodju!... Nikako, nikako nisam očekivala da ću ga takvog naći! Kako je bio osoran, baš kao da nam se nije ni obradovao...

Na oči joj grunuše suze.

— Ne, nije tako, mama. Niste dobro vidjeli, samo ste plakali. Utukla ga je ta boleština, ona je svemu kriva.

— Uh, ta boleština! Sto li će samo biti, što li će samo biti! A kako je tek s tobom razgovarao, Dunja! — reče majka, bojažljivo zavirujući u oči kćeri ne bi li pročitala sve što misli, već napola utješena time što Dunja brani Rodju, pa mu je valjda već i oprostila. — Uvjerena sam da će se do sutra predomisliti — dometne ne bi li je do kraja ispipala.

— A ja sam uvjerena da će sutra govoriti isto tako... o tome — odsiječe Avdotja Romanovna. Tu je, naravno bio i kraj razgovoru jer je to bilo nešto o čemu je Puljherija Aleksandrovna suviše zazirala da sad razgovara. Dunja priđe majci i poljubi je. Majka je bez riječi čvrsto zagrli, a onda sjede, zabrinuto čekajući da se vrati Razumihin, i uze bojažljivo pratiti pogledom kćerku koja je prekrižila ruke i, isto tako obuzeta iščekivanjem, počela hodati gore-dolje po sobi, razmišljajući. Takvo hodanje iz kuta u kut i razmišljanje bijaše prešlo

u naviku Avdotji Romanovnoj, a majka je svagda nekako zazirala da joj u takvim časovima remeti tok misli.

Dakako da je Razumihin bio smiješan sa svojom iznenadnom strašću što je u pijanstvu bila buknula prema Avdotji Romanovnoj; ali mnogi bi mu možda i oprostili kad bi vidjeli Avdotju Romanovnu, osobito sad kako hoda, prekriženih ruku, po sobi, tužna i zamišljena, te pogotovo kad bi uzeli u obzir njegovo ekscentrično raspoloženje. Avdotja Romanovna bijaše izvanredno lijepa — visoka, divnog stasa, snažna, samouvjerena, što se očitovalo u svakoj njenoj gesti ali što inače nije oduzimalo njenim kretnjama nimalo od njihove gipkosti i ljupkosti. U licu je nalikovala na brata, ali se moglo mirne duše reći da je ljepotica. Kosa joj bijaše tamnoplava, malo svjetlija nego u brata; oči gotovo crne, sjajne, ponosite, a u isti mah gdjekad, na trenutke, neobično dobre. Bila je blijeda, ali joj bljedoća nije bila nezdrava; lice joj blistalo od svježine i zdravlja. Imala je prilično malena usta, a donja usna, svježa i rumena, bijaše joj malčice isturena, zajedno s bradom — jedina nepravilnost na tom krasnom licu, nepravilnost koja mu je, međutim, pridavala nekakvu osebujnost i, pored svega ostalog, stanovitu uznositost. Izraz na licu bijaše joj svagda prije ozbiljan i zamišljen nego vedar, ali kako je tom licu pristajao osmijeh, kako mu je pristajao smijeh, vedar, mladenački, neobuzdan smijeh! Nije ni čudo što je vatreni, iskreni, priprosti, pošteni, kao junak iz priča snažni a pijani Razumihin, koji nikad nije vidio ništa slično, od prvog pogleda izgubio glavu. Uz to je slučaj htio da prvi put ugleda Dunju u divnom trenutku ljubavi i radosti pri njenu sastanku s bratom. Zatim je vidio kako joj je od srdžbe zadrhtala donja usna na one drske, nezahvalne i nesmiljene bratove naloge — i nikako joj nije mogao odoljeti.

Uzgred budi rečeno, rekao je istinu kad se maloprije onako pijan izlanuo na stubištu da bi Raskoljnikovljeva ekscentrična gazdarica Praskovja Pavlovna bila ljubomorna ne samo na Avdotju Romanovnu, nego možda i na samu Puljheriju Aleksandrovnu. Premda je Puljheriji Aleksandrovnoj bilo več četrdeset tri godine, na licu joj bijahu sačuvani tragovi nekadašnje ljepote, a osim toga se doimala mnogo mlađa nego što je uistinu bila, kao što gotovo svagda biva u žena koje su do pod stare dane sačuvale bistrinu duha, svježinu dojmova i čestit, čist žar srca. Da kažemo uzgred da

je očuvanje svega toga jedini način da se ni u starosti ne izgubi ljepota. Kosa joj je več bila počela sijedjeti i prorеđivati se, oko očiju su joj se več odavno bile razgranale sitne bore, obrazi joj upali i osušili se od briga i jada, pa ipak je to lice bilo još divno. Bijaše to slika i prilika Dunječkina, samo nakon dvadeset godina, i bez onog izraza donje usne što je u nje stršila. Puljherija Aleksandrovna bijaše osjećajna ali ne i sentimentalna, bila je bojažljiva i popustljiva ali samo do određene granice — mogla je dugo popuštati, na mnogo je šta mogla pristati, čak i na ono što se protivilo njenim uvjerenjima, ali je svagda postojala jedna granica poštenja, pravila i najdubljih uvjerenja preko koje je nikakve okolnosti nisu mogle natjerati da prijeđe.

I očno dvadeset minuta nakon Razumihinova odlaska razlegoše se dva tiha ali hitra udarca u vrata; vratio se Razumihin.

— Neću ulaziti, nemam kad! — zabrza kad mu otvoriše vrata. — Spava ko klada, divno, mirno, i daj bože da spava još deset sati! Nastasja je kod njega, rekao sam joj neka ne izlazi dok se ne vratim. Sad idem po Zosimova, on će vam podnijeti izvještaj, a onda ćete i vi na spavanje; vidim da se jedva držite na nogama.

I odjuri niz hodnik.

— Kako je to okretan i... odan mladić! — usklikne neobično obradovana Puljherija Aleksandrovna.

— Duša od čovjeka, što bi se reklo! — priklopi pomalo gorljivo Avdotja Romanovna, pa se opet ushođa po sobi.

Gotovo nakon sat vremena začuše korake u hodniku i ponovno kucanje na vratima. Njih su dvije i dalje čekale jer su ovaj put čvrsto vjerovale u Razumihinovo obećanje; i zaista, uspio je dovući Zosimova sa sobom. Zosimov je bio odmah pristao da napusti gozbu i obiđe Raskoljnikova, ali je nerado i vrlo nepovjerljivo pošao do dama jer nije mnogo vjerovao pijanom Razumihinu. Međutim, učas je njegova taština bila umirena i, štoviše, polaskana — uvidio je da su ga doista čekale kao proroka. Posjedio je kod njih točno deset minuta i uspio potpuno utješiti i umiriti Puljheriju Aleksandrovnu. Govorio je neobično suosjećajno, ali suzdržljivo i nekako izvanredno ozbiljno, upravo kao dvadesetsedmogodišnji liječnik na važnom konziliju, i ni jednom jedinom riječju nije skrenuo s predmeta razgovora niti je pokazao i najmanje želje da stupi u osobniji i prisniji

odnos s damama. Pošto je još pri dolasku bio zapazio kako je Avdotja Romanovna čarobno lijepa, odmah se potrudio da je čak i ne primjećuje, za sve vrijeme posjeta, te se obraćao jedino Puljheriji Aleksandrovnoj. Sve mu je to pričinjalo izvanredno zadovoljstvo. O samom je bolesniku rekao kako ga njegovo trenutno stanje potpuno zadovoljava. Koliko je mogao zapaziti, toj su bolesti, pored loših materijalnih prilika u posljednjih nekoliko mjeseci, pridonijeli i heki duševni uzroci, »bolest je, da tako kažem, posljedica mnogih zamršenih duševnih i materijalnih utjecaja, nemira, strepnji, briga, nekih ideja... i tako dalje«. Pošto je uzgred zapazio kako ga je Avdotja Romanovna počela neobično pozorno slušati, Zosimov se malo raspričao na tu temu. A na zabrinuto i bojažljivo pitanje Puljherije Aleksandrovne o tome »postoje li kakvi znaci da je šenuo pameću«, osmjehnuo se mirno i iskreno te odgovorio da su njegove riječi odviše napuhane; da se u bolesnika može, naravno, zapaziti neka fiksna ideja, nešto nalik na monomaniju — on se, Zosimov, trenutno bavi napose tom izvanredno zanimljivom granom medicine — ali treba ipak imati na umu da je gotovo sve do današnjeg dana bolesnik bio u bunilu, ali... ali, naravno, dolazak majke i sestre okrijepit će ga, rastresti i spasonosno djelovati na nj, »samo ako se budu mogla izbjeći neka nova osobita uzbuđenja«, nadoda značajno. Zatim je ustao i poklonio se ozbiljno i prijazno, ispraćen blagoslovima, usrdnom zahvalnošću i molbama, a Avdotja Romanovna mu je čak, bez njegova zahtjeva, pružila ruku da joj je stisne, te je izišao neobično zadovoljan svojim posjetom a još više samim sobom.

— Sutra ćemo porazgovarati a sad bezuvjetno odmah ležite! — na kraju će Razumihin, odlazeći sa Zosimovom. — Sutra ću vam doći s izvještajem što god ranije budem mogao.

— Kako je samo bajna djevojka ta Avdotja Romanovna! — pripomene Zosimov i umalo što se ne oblizne, kad su zajedno izišli na ulicu.

— Bajna? Kažeš bajna! — zaurla Razumihin pa najednom nasrne na Zosimova i ščepa ga za gušu. — Ako se ikad drzneš... Razumiješ li? Razumiješ li? — vikaše drmusajući njime i pritišćući ga uza zid. — Jesi li čuo?

— Ma pusti me, vraže pijani! — branio se Zosimov, a kad ga je već Razumihin pustio, zagleda se u njega i iznenada prasne u grohotan smijeh. Razumihin je stajao pred njim spuštenih ruku, zadubljen u mračne i ozbiljne misli.

— Jasno je da sam obično magare — reče, natmuren kao tmast oblak. — Ali... i ti si.

— E, nisam, brate, to ipak nije isto. Ja. se ne zanosim glupostima.

Pođoše dalje šutke, a tek kad se približiše Raskoljnikovljevu stanu, Razumihin, ozbiljno zabrinut, prekine šutnju.

— Slušaj — reče Zosimovu — ti si sjajan dečko, ali si, pored svih ostalih mana, još i ženskar, znam ja to, čak si i razvratnik. Ti si nervozna, slaba ništarija, luckast si, ugojio si se i ništa ne možeš sebi uskratiti, a to je već za mene prljavo jer vodi ravno u kal. Toliko si se raskvasio da moram priznati da mi nikako ne ide u glavu kako možeš, uza sve to, biti još dobar i, štoviše, požrtvovan liječnik. Na perinama spava (doktor!), a po noći ustaje radi bolesnika! Za tri-četiri godine nečeš više ustajati radi bolesnika... Ali, do vraga, nije sad o tome riječ, nego o ovom: noćas ćeš spavati u gazdaričinu stanu (jedva sam je nagovorio da te primi!), a ja ću u kuhinji: eto vam prilike da se malo bolje upoznate! Nije to ono što ti misliš! Nema tome ni traga, brajko moj...

— Pa nisam ništa ni mislio.

— To ti je, brate, puka stidljivost, šutljivost, snebivljivost, okorjela čednost, a uza sve to — uzdasi, topi se kao vosak, samo se topi! Izbavi me od nje, tako ti svih vragova na svijetu! A da znaš kako je atraktivna!... Odužit ću ti se, bit ću ti do groba zahvalan!

Zosimov prasne u još grohotniji smijeh.

— Sto te je spopalo? Pa što će ona meni?

— Vjeruj mi da ti je to čas posla, samo melji što ti god padne na pamet, samo sjedi pored nje i pričaj! Osim toga, ti si doktor, počni je liječiti od nečega. Kunem ti se da se nećeš pokajati. Ima i klavir, a znaš da ja pomalo drndam, znam jednu pjesmicu, rusku, onu pravu: »Suze ću gorke liti...« Ona voli te prave pjesme, e pa, od pjesmice je sve i počelo; a ti si na klaviru virtuoz, maestro, Rubinstein... Vjeruj mi da ti neće biti žao!

— A ti si joj valjda obećao brda i doline? Napismeno? Možda si joj i brak obećao...

— Ništa, ništa, ama baš ništa pod milim bogom! A i nije ti ona takva; njoj je Čebarov bio počeo...

— Pa što je onda ne ostaviš?

— Ma ne mogu je opet samo tako ostaviti!

— A zašto ne bi mogao?

— Ma nekako ne ide, i bog! To ti je, brate, cijela zavrzlama.

— Pa što si je onda zavodio?

— Uopće je nisam zavodio nego sam možda ja zaveden, iz svoje gluposti, a njoj će biti potpuno svejedno, ti ili ja, samo da netko uz nju sjedi i uzdiše. Tu ti je, brate... Ne mogu ti sad to opisivati, tu ti je... pa eto, ti dobro znaš matematiku, još se i sad njome baviš, znam... eto, počni joj tumačiti integralni račun, bogami se ne šalim, ozbiljno ti kažem, njoj će to biti potpuno svejedno: gledat će te i uzdisat će, i tako cijelu godinu. Ja sam joj, između ostalog, vrlo dugo, dva dana za redom, pričao o pruskom Gornjem domu (jer o čemu uopće možeš s njom razgovarati?), samo je uzdisala i znojila se. Jedino joj o ljubavi nemoj ništa govoriti, snebivljiva je dozlaboga, ali se pravi kao da ne možeš otići od nje, i ništa više ne treba. A komfor je savršen; baš kao da si kod kuće, možeš čitati, sjediti, ležati, pisati... Možeš je čak i poljubiti, samo oprezno...

— Ali, što će mi ona?

— Eh, nikako da ti to objasnim! Vidiš, vas dvoje kao da ste stvoreni jedno za drugo! I prije sam već bio pomišljao na tebe... Jer, svakako ćeš tako jednom završiti! Pa zar nije onda svejedno, prije ili kasnije? Tu ti je, brate, perina posrijedi — pa i nije samo perina! Nešto te vuče tamo; tu ti je kraj svijeta, sidro, mirno pristanište, Zemljin pupak, tri ribe na kojima se temelji svijet, esencija palačinki, masnih pašteta, večernjeg samovara, tihih uzdaha i toplih haljetaka, zagrijanog ležaja, ama, baš kao da si umro a u isto si vrijeme živ, uživaš prednosti i jednog i drugog u isti mah! E pa, brate, zapričao sam se, do vraga, a vrijeme je spavanju! Slušaj, ja se katkad noću probudim, pa ću otići do njega da ga prigledam. Ama ništa, gluposti, sve je u redu. Nemoj se ni ti previše uznemiravati, a ako baš hoćeš, zaviri koji put. Ali, čim štogod primijetiš, da bunca, na primjer, ili da

ima vatruštinu, ili bilo šta, odmah me probudi! Uostaiom, ne može ništa biti...

II

Probudio se Razumihin sutradan ujutro negdje poslije sedam sati, zabrinut i ozbiljan. Odjednom se tog jutra našao pred mnogim novim i nepredviđenim nedoumicama. Nikad prije toga nije ni sanjao da će se jednog dana ovako probuditi. Sjećao se do u tančine svega što se jučer dogodilo, i shvaćao je da je doživio nešto nesvakidašnje, da je stekao dojam koji mu je do tada bio posve nepoznat i koji nije bio ni nalik na njegove prijašnje dojmove. U isto mu je vrijeme bilo jasno da je san koji mu je bio raspalio maštu gotovo potpuno neostvarljiv — toliko neostvarljiv da ga se čak i stidio, pa je brže-bolje prešao u mislima na druge, preče brige i sumnje što mu ih je bio namro »taj sto puta prokleti jučerašnji dan«.

Najstrašnije mu je bilo kad se sjetio kako je jučer bio »nepošten i oduran«, ne samo zato što je bio pijan nego i zato što je, iz neke glupe i brzoplete ljubomore, iskoristio djevojčin položaj da pred njom grdi njena zaručnika, iako ne samo što ne zna kakvi su njihovi međusobni odnosi i obaveze, nego i ne poznaje čestito samog čovjeka. Pa i kakvo pravo ima da sudi o njemu tako nepromišljeno i naprečac? I tko ga je zvao da bude tu nekakav sudac? I zar bi se moglo takvo čeljade kao što je Avdotja Romanovna predati u ruke nevrijednu čovjeku radi novaca? Ima dakle čovjek neke dobre osobine. A prenoćište? Pa otkud je zaista on mogao znati kakvo je to prenoćište? Upravo im, eto, uređuju stan... uh, kako je sve to prljavo! I kakva mu je to isprika što je bio pijan? Glup izgovor koji ga još više ponizuje! U vinu je istina, i istina je, eto, izbila na vidjelo, naime, izbila je na vidjelo sva prljavština njegova zavidljiva, okorjela srca! I kako se uopće on, Razumihin, smije zanositi takvim snom? Što je on prema toj djevojci — on, pijani bukač i jučerašnji hvalisavac? »Zar je uopće moguća takva cinična i smiješna usporedba?« Razumihin grdno pocrveni pri toj pomisli i najednom se, kao za pakost, u istom času, jasno prisjeti kako im je sinoć na stubištu rekao da će gazdarica biti ljubomorna na Avdotju Romanovnu... to je već bilo

previše. Iz sve snage tresne šakom po kuhinjskoj peći, izbije jednu opeku i ozlijedi ruku.

»Naravno,« progunđa u sebi nakon jedne minute, osjećajući da se nekako ponizio pred samim sobom, »naravno, sve te gadarije nikad više neće moći popraviti ni zataškati... prema tome, nema smisla o tome ni razmišljati, nego se treba bez riječi javiti i...

izvršiti svoju dužnost... isto tako bez riječi i... i ne moliti za oproštenje, i mukom mučati, i... i sad je već, naravno, sve propalo!«

Pa ipak, dok se oblačio, pregledao je svoje odijelo pomnije nego obično. Drugog odijela nije ni imao, a da ga je i imao, ne bi ga možda ni obukao — »tako, navlas ga ne bi obukao«. Međutim, kako bilo da bilo, nikako ne treba da i dalje ostane cinik i neuredan musavac — nema prava vrijeđati tuđe osjećaje, pogotovo kad je tim ljudima potreban i kad ga sami pozivaju k sebi. Brižljivo očetka odijelo. Rublje je pak na njemu uvijek bilo pristojno; što se toga tiče, bio je vrlo uredan.

Tog se jutra pošteno umio — kod Nastasje se našlo sapuna — oprao je kosu, vrat i napose ruke. A kad je iskrslo pitanje: bi li obrijao svoje čekinje ili ne bi (Praskovja Pavlovna imala je izvrsne britve koje su joj ostale od pokojnog gospodina Zarnicina), odgovori na to pitanje čak ogorčeno: »Neka bude kako jest! Još bi mogle pomisliti da sam se obrijao radi... ma sigurno bi to pomislile! Ama, ni za živu glavu!«

I... i, što je najvažnije, tako je neotesan, prljav, kavanski se vlada i... i, recimo da zna da je i on, bar donekle, ipak pošten čovjek... pa šta se ima dičiti time što je pošten čovjek? Svak treba da bude pošten, pa i malo čistiji, a... a ipak (sjeća se), bilo je tu i mutnih poslova... nisu baš bili nečasni ali svejedno!... A na što je sve pomišljao! Hm... i sad da se sve to mjeri s Avdotjom Romanovnom! Uh, do vraga! Ma neka! »Baš ću navlas biti ovako prljav, mastan, kavanski čovjek, baš mi se fućka! Bit ću još gori!... «

U takvim ga je monolozima zatekao Zosimov koji je prenoćio bio u gostinskoj sobi Praskovje Pavlovne.

Odlazio je kući i žurio se da prije toga još obiđe bolesnika. Razumihin ga izvijesti da bolesnik spava kao top. Zosimov naloži da ga ne bude dok se sam ne probudi. Obeća da će navratiti poslije deset.

— Samo ako bude kod kuće — dometne. — Eh, do vraga! Nemaš vlasti ni nad pacijentom, pa kako da ga onda liječiš! Ne znaš li možda hoće li on otići do njih ili će one doći do njega?

— Mislim da će one doći ovamo — odgovori Razumihin koji je shvatio cilj pitanja. — I, naravno, razgovarat će o svojim obiteljskim poslovima. Ja ću se povući. Ti, kao liječnik, imaš, dabome, više prava nego ja.

— Nisam ni ja ispovjednik; doći ću i otići; i bez njih imam dosta posla.

— Samo me nešto zabrinjava — upade mu Razumihin, onako namršten, u riječ. — Jučer sam mu, onako pripit, nabrbljao putem kojekakve gluposti... svašta... između ostaloga, da se ti bojiš kalco on tobože... naginje ludilu...

— I damama si to sinoć izbrbljao.

— Znam da sam zabrljao! Izmlati me ako hoćeš! A što, jesi li ti to ozbiljno mislio?

— Ma koješta, kad ti kažem; što bih ozbiljno mislio! Ti si mi ga sam opisao kao monomana kad si me doveo k njemu... E, a jučer smo još dolili ulja na vatru, naime ti onim svojim pričama... o soboslikaru; lijepi razgovori, pogotovo ako je on možda baš zbog toga šenuo pameću! Da sam samo pouzdano znao što se onda dogodilo na policiji, da ga je tamo neka hulja uvrijedila... takvom sumnjom! Hm... Ne bih bio jučer dopustio takav razgovor. Jer ti monomani naprave od muha slona, a svoje tlapnje vide kao da stvarno postoje... Koliko se sjećam, jučer mi je tek iz Zamjotovljeva pričanja pola toga misterija postalo jasno. Ma šta! Znam za jedan slučaj u kojem je jedan hipohondar, četrdesetogodišnjak, zaklao osmogodišnjeg derana samo zato što nije mogao podnijeti da mu se deran svaki dan podsmjehuje za stolom! A ovdje, on sav u dronjcima, pa onda bezobrazan policijski službenik, pa bolest u začetku, pa još takva sumnja! Sumnja na izbezumljena hipohondra! Koji još pati od lude, neizmjerne taštine! U tome se možda baš i krije klica bolesti! Ma, uostalom, do vraga!... Nego, da, zbilja, taj je Zamjotov zaista simpatičan dečko, samo, hm... nije trebalo da sve ono jučer ispriča. Strašan brbljavac!

— Pa kome je ispričao? Meni i tebi?

— I Porfiriju.

— Pa šta onda ako je i Porfiriju?

— Zbilja, možeš li ti tako utjecati na njih dvije, na majku i sestru? Danas bi trebalo opreznije s njim...

— Već će se oni sporazumjeti! — preko volje odgovori Razumihin.

— I što se toliko okomio na tog Lužina? Čovjek ima para, njoj, čini se, nije mrzak... a oni nemaju ni prebijene pare? A?

— Ma šta me sad tu ispituješ? — srdito vikne Razumihin. — Otkud da ja znam imaju li šta ili nemaju? Pitaj sam, možda ćeš nešto i doznati...

— Ih, kako si ti katkad glup! Još si mamuran od jučer... Do viđenja; zahvali u moje ime toj svojoj Praskovji Pavlovnoj za konak. Zaključala se, na moj bonjour kroz vrata nije ni odgovorila, a ustala je bila u sedam sati i samovar su joj iz kuhinje odnijeli kroz hodnik u sobu... Nije me udostojila časti ni da je vidim...

Točno u devet sati Razumihin je došao u Bakalejevljevo prenoćište. Dame su ga već odavno čekale, obuzete histeričnim nestrpljenjem. Ustale su bile oko sedam sati ili još ranije. Ušao je u sobu mračan kao noć, nespretno ih pozdravio i zbog toga se odmah rasrdio — na samog sebe, dakako. Ali pravio je račun bez krčmara: Puljherija Aleksandrovna pohrlila mu je u susret, uhvatila ga za obje ruke i umalo što mu ih nije izljubila. Bojažljivo je zirnuo na Avdotju Romanovnu; ali i na njenu uznositu licu bijaše u tom času takav izraz zahvalnosti i prijateljstva, toliko dubokog i neočekivanog poštovanja (umjesto podrugljivih pogleda i nesvjesnog, loše prikrivenog prezira!) da bi mu uistinu bilo lakše pri duši da su ga dočekali pogrdama; ovako mu je bilo isuviše neugodno. Na svu sreću, imali su o čemu razgovarati pa on brže-bolje rasprede.

Kad je čula da se »još nije probudio«, ali da je, »sve u redu«, Puljherija Aleksandrovna reče da je i bolje tako, »jer je njoj mnogo, mnogo, mnogo stalo do toga da se najprije porazgovaraju«. Slijedilo je pitanje o čaju i poziv da ga popije s njima; one ga još nisu bile popile jer su čekale njega. Avdotja Romanovna pozvoni i na njen poziv pojavi se prljav odrpanac od koga naručiše čaj. Napokon im ga on donese i posluži, ali je sve bilo tako prljavo i neuredno da je dame bila sramota. Razumihin žestoko izgrdi takvo svratište, ali se tad sjeti Lužina pa zašuti i zbuni se, te se strašno obraduje kad zapljuštaše

napokon pitanja Puljherije Aleksandrovne jedno za drugim, bez kraja i konca.

Odgovarao je na njih oko tri četvrti sata, a za to su mu vrijeme neprestance upadale u riječ i zapitkivale ga. Napokon im je ispripovjedio sve najvažnije i najnužnije pojedinosti što ih je uopće znao o protekloj godini u životu Rodiona Romanoviča i završio opširnim kazivanjem o njegovoj bolesti. Mnogo je šta doduše izostavio, što je i trebalo izostaviti, između ostalog i scenu na policiji, sa svim njenim posljedicama. Požudno su ga slušale, ali kad je već mislio da je završio i zadovoljio svoje slušateljice, uvidio je da one drže da nije još pravo ni počeo.

— Recite mi, recite mi što vi mislite... ah, oprostite, još ne znam ni kako se zovete? — zabrza Puljherija Aleksandrovna.

— Dmitrij Prokofjič.

— E pa, eto, Dmitriju Prokofjiču, veoma me, veoma zanima... što on uopće... misli sad o svemu, naime, shvatite me, ne znam kako da vam kažem, naime, bolje reći, što voli a što ne voli? Je li uvijek tako razdražljiv? Kakve su mu želje i, da tako kažem, snovi, ako se može tako reći? Što upravo sad najviše utječe na njega? Jednom riječju, htjela bih...

— Ah, mama, kako može čovjek na sve to tako naprečac odgovoriti? — pripomene Dunja.

— Oh, bože moj, Dmitriju Prokofjiču, nikako, nikako se nisam nadala da ću ga takvog zateći.

— Pa to je, molim, sasvim prirodno — odgovori Dmitrij Prokofjič. — Ja nemam majke, ali mi svake godine dolazi stric i, kad god dođe, jedva me prepozna, čak i po vanjštini, iako je pametan čovjek; e, a za ove tri godine koliko se niste vidjeli mnogo je vode proteklo. Pa i što da vam kažem? Rodiona poznajem godinu i pol dana: natmuren je, mrk, uznosit i ohol; u posljednje je vrijeme (a možda i znatno ranije) postao nepovjerljiv i sklon hipohondriji. Velikodušan je i dobar. Nerado iskazuje osjećaje i radije će biti okrutan nego da riječima iskaže što mu je na srcu. Inače, ponekad uopće nije hipohondar nego je naprosto hladan i bešćutan, u čemu ide sve do nečovječnosti, baš kao da se u njemu redom smjenjuju dva suprotna karaktera. Ponekad ne možeš riječi izvući iz njega! Nikad nema vremena, neprestano mu netko nešto smeta, ništa ne radi. Nije

podrugljiv ali ne zato što nema duha, nego baš kao da nema vremena za takve tričarije. Ne sluša do kraja što mu govore. Nikad se ne zanima za ono što u tom trenutku zanima sve druge. Neizmjerno cijeni sam sebe, a čini se da ima donekle i pravo. I šta još?... Rekao bih da će vaš dolazak spasonosno djelovati na njega.

— Ah, daj bože! — uzvikne Puljherija Aleksandrovna, ojađena Razumihinovim riječima o njenu Rodji.

Razumihin pogleda napokon malo slobodnije Avdotju Romanovnu. Često je zirkao na nju u toku razgovora, ali letimice, samo na tren, i odmah odvraćao pogled. Avđotja Romanovna je čas sjedala za stol i pozorno ga slušala, čas opet ustajala i počinjala hodati, po svom običaju, iz kuta u kut, prekriženih ruku, stisnutih usana, te dobacivala pokoje pitanje, ne prestajući hodati, onako duboko zamišljena. I ona je imala običaj da ne sluša do kraja što joj govore. Bila je u nekoj tamnoj haljini od lake tkanine a oko vrata je nosila bijeli prozirni šal. Razumihin je po mnogim znacima ubrzo zaključio da obje žene žive u vrlo teškim prilikama. Da je Avdotja Romanovna bila obučena kao kraljica, valjda je se ne bi uopće bojao, ali ovako, možda baš zato što je bila tako siromaški obučena i što je uvidio u kakvim bijednim prilikama živi, u srce mu se uvukao strah pa je počeo strepiti za svaku svoju riječ, za svaku gestu, što je, naravno, bilo na nepriliku čovjeku koji se ionako nije mnogo uzdao u sebe.

— Ispričali ste nam štošta zanimljivo o karakteru moga brata i... ispričali ste nam to nepristrano. To je dobro; mislila sam da osjećate prema njemu preveliko strahopoštovanje — pripomene Avdotja Romanovna osmjehujući se. — Sve bih rekla da bi uz njega neprestano morala biti neka žena — nadoda zamišljeno.

— Ja to nisam rekao, ali, uostalom, možda imate pravo, samo...

— Što?

— Pa on nikog ne voli; možda nikad neće nikog ni zavoljeti — odbrusi Razumihin.

— Mislite da nije kadar nikog voljeti?

— Pa znate, Avdotja Romanovna, vi ste strašno nalik na svoga brata, dapače u svemu! — izvali on odjednom, neočekivano i za sama sebe, ali se odmah sjeti što je čas prije govorio o njenu bratu,

pa pocrveni kao rak i dozlaboga se smete. Avdotja Romanovna nije mogla da se ne nasmije gledajući ga.

— Što se tiče Rodje, možda se oboje varate — prihvati Puljherija Aleksandrovna, ponešto pogođena. — Ne govorim o ovome sada, Dunječka. Ono što piše Petar Petrovič u ovom pismu... i što smo mislile nas dvije — možda i nije istina, ali nemate pojma, Dmitriju Prokofjiču, koliko je on svojeglav i, kako da kažem mušičav. Nikad se nisam mogla pouzdati u njegov karakter, čak ni kad mu je bilo petnaest godina. Uvjerena sam da bi i sad mogao iznenada učiniti nešto što nitko drugi ne bi pomislio da učini... Ma što da vam kažem, da znate kako me je prije godinu i pol zaprepastio, potresao i malne posve dotukao kad je naumio da se oženi onom, kako se zove... kćerkom te Zarnicinke, svoje gazdarice.

— Znate li vi što potanje o tome? — zapita Avdotja Romanovna.

— Mislite li — gorljivo nastavi Puljherija Aleksandrovna — mi-slite li da bi njega tada zadržale moje suze, moje molbe, moja bolest, moja smrt, možda od jada, ili naša neimaština? Mirne bi duše prešao preko svih tih zapreka. A ipak nas voli!

— Nikad mi ništa nije rekao o tome — oprezno odgovori Razumihin — ali sam ponešto čuo od same gospođe Zarnicin, koja isto tako nije baš bogzna kako razgovorljiva, a ono što sam čuo zaista je pomalo čudno...

— A što, što ste čuli? — upitaše ga obje žene u isti mah.

— Pa nije to opet ništa tako osobito. Samo sam doznao da ni samoj gospođi Zarnicin nije baš bio po volji taj brak koji je bio već uglavljen i do kojeg nije došlo samo zbog smrti zaručnice... Osim toga, kažu da zaručnica nije bila čak ni lijepa, dapače, da je bila ružna... i vrlo boležljiva, i... i čudna... ali, inače, čini se da je imala neke dobre osobine. Svakako je morala imati neke vrline; inače bi bilo posve nerazumljivo... Ni miraza nije imala, ali on ne bi ni gledao na miraz... Uopće je o tome teško suditi...

— Ja sam uvjerena da je to bila dobra djevojka — kratko napomene Avdotja Romanovna.

— Bog neka mi oprosti, ali ja sam se upravo obradovala njenoj smrti, iako ne znam tko bi od njih dvoje koga upropastio: on nju ili ona njega? — završi Puljherija Aleksandrovna; zatim oprezno, zapinjući u govoru i neprestance zirkajući na Dunju, zbog čega je

ovoj, očito, bilo neugodno, poče opet zapitkivati o jučerašnjem sukobu između Rodje i Lužina. Vidjelo se da je taj događaj zabrinjava više od svega, da upravo strahuje i strepi. Razumihin im ispripovjedi sve iznova do u tančine, ali ovaj put pridoda i svoj zaključak — otvoreno okrivi Raskoljnikova da je navalice uvrijedio Petra Petroviča, ne opravdavajući ga gotovo nimalo bolešću.

— To je on smislio još prije bolesti — nadoda.

— I ja tako mislim — reče Puljherija Aleksandrovna sva satrvena.

Ali se neobično iznenadila što se Razumihin ovaj put izrazio o Petru Petroviču tako oprezno, čak i pomalo smjerno. To je iznenadilo i Avdotju Romanovnu.

— Takvo je dakle vaše mišljenje o Petru Petroviču? — ne odoli Puljherija Aleksandrovna da ga ne upita.

— Pa i kako mogu imati drugačije mišljenje o budućem suprugu vaše kćerke — odlučno i gorljivo odgovori Razumihin. — I ne kažem to samo iz uobičajene pristojnosti nego i zato... zato... pa makar i samo zato što je Avdotja Romanovna sama, od svoje volje, izvoljela izabrati tog čovjeka. A što sam ga jučer onako grdio pred vama, to je bilo samo zato što sam bio onako grozno pijan, pa i... lud; jest, lud, izbezumljen, izgubio sam bio glavu, posvema... i danas se toga stidim!

Pocrveni i ušuti. Avdotja Romanovna se zajapuri ali ne prekine šutnju. Od onog časa kad su počeli govoriti o Lužinu nije bila izustila ni riječi.

Međutim je Puljherija Aleksandrovna, ostavši bez njene podrške, bila očito u neprilici. Napokon, zapinjući u govoru i neprestance zirkajući na kćer, reče da je nešto posebno zabrinjava.

— Vidite, Dmitriju Prokofjiču... — poče ona. — Da budem potpuno otvorena s Dmitrijem Prokofjičem, Dunječka?

— Pa naravno, mamice — povladi joj Avdotja Romanovna.

— Evo šta je — zabrza Puljherija Aleksandrovna, kao da joj je pao kamen sa srca kad je dobila odobrenje da se izjada. — Jutros smo, vrlo rano, dobile od Petra Petroviča pismo, odgovor na našu jučerašnju obavijest o dolasku. Jučer nas je, znate, trebalo da dočeka, kao što je obećao, na samom kolodvoru. Ali umjesto toga je poslao na kolodvor pred nas nekog lakaja, da nam dade adresu ovog prenoćišta i da nam pokaže put, a Petar Petrovič nam je

poručio da će doći ovamo k nama jutros rano. Umjesto toga, dobili smo jutros rano od njega evo ovo pismo... Najbolje će biti da ga sami pročitate; ima tu jedno mjesto koje me ozbiljno zabrinjava... vidjet ćete i sami koje je to mjesto i... recite mi otvoreno svoje mišljenje, Dmitriju Prokofjiču! Vi najbolje poznajete Rodjin karakter pa nas možete i najbolje posavjetovati. Upozoravam vas da je Dunječka o svemu već odlučila, odmah, ali ja, ja još ne znam što da radim i... i sve sam čekala vas.

Razumihin razmota list na kojem je stajao jučerašnji datum, pa pročita ovo:

»Milostiva gospođo Puljherija Aleksandrovna, čast mi je izvije-stiti vas da sam zbog nepredviđenih razloga bio spriječen da Vas dočekam na peronu, te sam u tom cilju poslao pred Vas vrlo okretna čovjeka. Isto tako neću imati čast ni sutra ujutro da se sastanem s Vama, zbog neodgodivih poslova na vrhovnom sudu, te kako ne bih smetao obiteljskom sastanku Vašem s Vašim sinom, a Avdotje Romanovne s njezinim bratom. Bit će mi čast da Vas posjetim i pozdravim se s Vama u Vašem stanu tek sutra, točno u osam sati navečer, a usuđujem se da Vam uputim ozbiljnu i, dodao bih, usrdnu molbu da na tom našem sastanku ne bude nazočan Rodion Romanovič, koji me je nečuveno i grubo uvrijedio kad sam ga jučer posjetio u njegovoj bolesti, a osim toga neophodno je potrebno da se s Vama potanko objasnim u vezi s jednom stvari o kojoj bih želio doznati Vaše osobno tumačenje. Čast mi je uz to upozoriti Vas da ću, ako kod Vas, unatoč svojoj molbi, zateknem Rodiona Romanoviča, biti prisiljen da se smjesta udaljim, a ako se to dogodi, bit ćete sami sebi krivi. Pišem Vam ovo imajući na umu da je Rodion Romanovič, koji je prilikom mog posjeta bio, čini mi se, ozbiljno bolestan, nakon dva sata iznenada ozdravio, a ako je izišao iz kuće, može i do Vas doći. O tome sam se osvjedočio rođenim očima u stanu jednog pijanca koga su pregazili konji te je od toga umro, a čijoj je kćerci, djevojci nedolična vladanja, dao jučer oko dvadeset pet rubalja, tobože za ukop, što me je neobično iznenadilo jer znam koliko ste teško prikupili tu svotu novaca. Izražavajući ovim svoje osobito štovanje cijenjenoj Avdotji Romanovnoj, molim Vas da primite izraze smjerne odanosti od

Vašeg pokornog sluge
P. Lužina«

— I što da sad radim, Dmitriju Prokofjiču? — prozbori Puljherija Aleksandrovna i umalo što ne proplače. — Pa kako mogu Rodji reći da ne dođe? Jučer je onako navaljivao da odbijemo Petra Petroviča, a sad nam ovaj zabranjuje da njega primimo! Ama, on će navlaš doći kad sazna i... što će onda biti?

— Učinite onako kako je odlučila Avdotja Romanovna — mirno i spremno odgovori Razumihin.

— Ah, bože moj! Ona kaže... sam bog zna što ona kaže, a neće da mi objasni ni što želi time postići! Kaže da će biti bolje, naime ne da će biti bolje, nego da je zbog nečega tobože prijeko potrebno da i Rodja dođe baš večeras u osam sati pa da se sretnu... A ja mu nisam kanila ni pismo pokazivati i htjela sam nekako, uz vašu pomoć, da ga lukavštinom odvratim od toga da dođe... kad je tako razdražljiv... Ništa tu ne razumijem, kakav je to pijanac umro, i kakva mu je to kćerka, i kako je mogao toj kćerci dati svoje posljednje pare... koje...

— Koje ste tako teško skucali, mamice — doda Avdotja Romanovna.

— On jučer nije bio pri sebi — zamišljeno će Razumihin. — Da samo znate što je sve jučer nadrobio u gostionici, iako to nije bilo tako ludo... hm! A zaista mi je nešto pričao o nekom pokojniku i o nekakvoj djevojci sinoć, kad smo išli kući, ali nisam shvatio ni riječi... Uostalom, i ja sam sinoć...

— Najbolje će biti, mamice, da odemo same do njega, i vjerujte mi da ćemo tamo odmah vidjeti što treba da radimo. A osim toga je već i vrijeme... bože! Prošlo je deset! — uzvikne kad pogleda na svoj divni emajlirani zlatni sat što joj je visio oko vrata na tankom venecijanskom lančiću i što se nikako nije slagao s njenom odjećom. »Dar od zaručnika«, pomisli Razumihin.

— Oh, pa da, vrijeme je!... Vrijeme je, Dunječka, vrijeme! — uznemiri se i uzvrpolji Puljherija Aleksandrovna. — Još će pomisliti da se ljutimo na njega zbog onog jučer, kad nas tako dugo nema. O, bože moj!

Dok je to govorila, žurno je oblačila ogrtač i usticala šešir na glavu. Dunječka se također obukla. Rukavice su joj bile ne samo iznošene nego i poderane, što primijeti i Razumihin, ali je ta bjelodana siromaština u odijevanju pridavala objema damama čak i nekakvu posebnu dostojanstvenost, kao što svagda biva u onih koji znaju nositi siromaško ruho. Razumihin je osjećao strahopoštovanje gledajući Dunječku i dičio se što će je voditi kroz grad. »Kraljica, koja je krpala svoje čarape u tamnici djelovala je u tim trenucima kao prava kraljica,« mislio je, »još više nego u danima svečanog slavlja i ceremonija.«

— Bože moj! — usklikne Puljherija Aleksandrovna. — Nisam ni sanjala da ću strepiti od sastanka sa sinom, sa svojim dragim, dragim Rodjom, kao što evo sad strepim!... Bojim se, Dmitriju Prokofjiču! — doda i bojažljivo zirne na nj.

— Ne bojte se, mamice — reče Dunja i poljubi je. — Radije se uzdajte u njega. Ja se uzdam.

— Ah, bože moj! I ja se uzdam, iako nisam cijele noći oka sklopila! — uzvikne sirota žena.

Iziđoše na ulicu.

— Znaš, Dunječka, čim sam pred jutro malo zadrijemala, odjednom mi došla na san pokojna Marfa Petrovna... i to sva u bjelini... prišla mi, uhvatila me za ruku, pa sve vrti glavom gledajući me, i to onako strogo, strogo, kao da me kori... Sluti li to na dobro? O, bože moj, Dmitriju Prokofjiču, vi još i ne znate da je umrla Marfa Petrovna!

— Ne, ne znam; a koja to Marfa Petrovna?

— Iznenada je umrla! Zamislite...

— Poslije, mamice — umiješa se Dunja — pa gospodin još i ne zna tko je bila Marfa Petrovna.

— Ah, ne znate? A ja mislila da vi već sve znate. Oprostite mi, Dmitriju Prokofjiču, ovih dana jednostavno ne znam gdje mi je glava. Zbilja, kao da nam je sama providnost poslala vas, pa sam bila nekako uvjerena da već sve znate. Smatram vas kao svog rođenog... Nemojte se srditi što ovako govorim. Ah, bože moj, što vam je to na desnoj ruci? Udarili ste se?

— Da, udario sam se — promrsi razdragani Razumihin.

— Ja ponekad govorim isuviše od srca pa me Dunja ispravlja... Ali, bože moj, u kakvom ono sobičku stanuje! Samo, je li se

probudio? I ona žena, gazdarica njegova, smatra ono za sobu? Čujte, kažete da on nerado pokazuje što mu je na srcu... Onda ću mu ja možda i dojaditi svojim... slabostima?... Kako bi bilo da me poučite, Dmitriju Prokofjiču? Kako treba s njim? Potpuno sam, znate, izgubila glavu.

— Nemojte ga ni o čemu suviše ispitivati ako vidite da se mršti; osobito ga nemojte za zdravlje mnogo pitati, to ne voli.

— Ah, Dmitriju Prokofjiču, kako je teško biti majka! Ali, evo i njegove veže... Kakvo grozno stubište!

— Mama, čak ste i problijedjeli, umirite se, dušo — reče Dunja umiljavajući joj se. — Treba da bude sretan što vas vidi, a vi se još tako mučite — nadoda i sijevne očima.

— Čekajte malo, da vidim je li se probudio.

Dame polako pođoše za Razumihinom koji je hitao uza stube, a kad već stigoše na treći kat, do gazdaričinih vrata, opaze da su ta vrata malko odškrinuta i da ih iz tame promatraju dva živahna crna oka. Međutim, kad im se pogledi sretoše, vrata se naglo zalupiše, i to uz takav tresak da Puljherija Aleksandrovna umalo što ne vrisne od straha.

III

— Zdrav je, zdrav! — veselo dovikne Zosimov pridošlicama. Došao je bio već prije desetak minuta i sjedio u onom istom kutu na ležaju gdje i jučer. Raskoljnikov je sjedio na drugom kraju, potpuno obučen, štoviše, brižljivo umiven i počešljan, kao što nije već odavno bio. Sobica se začas napuni, ali Nastasji ipak pođe za rukom da se ugura za gostima i ostane tu da sluša.

Raskoljnikov je doista bio tako reći zdrav, pogotovo prema onom kakav je bio jučer, samo što je bio vrlo blijed, rastresen i neveseo. Vanjštinom je bio nalik na ranjenika ili na čovjeka koji trpi veliku tjelesnu bol — obrve mu bijahu skupljene, usne stisnute, oči užagrene. Govorio je malo i nevoljko, nekako na silu ili kao iz dužnosti, a u kretnjama mu se gdjekad očitovao nekakav nemir.

Samo da mu je još neki zavoj na ruci ili kapica od tafta na prstu pa bi potpuno nalikovao na čovjeka kome se, na primjer, gnoji prst i jako ga boli, ili kome je ozlijeđena ruka, ili nešto slično.

Ali i to blijedo i natmureno lice kao da načas obasja svjetlost kad mu uđoše majka i sestra, samo što je to njegovoj dotadašnjoj turobnoj rastresenosti dodalo tek izraz još veće patnje. Svjetlost se ubrzo ugasi ali patnja ostane, a Zosimov, koji je svog pacijenta promatrao i proučavao sa svim mladenačkim žarom liječnika koji tek počinje liječiti ljude, u čudu zapazi na njemu, kad su mu došle majka i sestra, umjesto radosti, neku mučnu pritajenu odlučnost da podnese još sat-dva muke kojima ne može više izbjeći. Zatim je primijetio kako gotovo svaka riječ u kasnijem razgovoru baš kao da dira njegova pacijenta u živu ranu i pozljeđuje ga; ali u isto se vrijeme i zadivio donekle današnjoj sposobnosti jučerašnjeg monomana da vlada sobom i prikriva svoje osjećaje, jer je jučer zbog najmanje sitnice malne zapadao u bijes.

— Da, sad i sam vidim da sam gotovo posve zdrav — reče Raskoljnikov, srdačno ljubeći majku i sestru, tako da Puljherija Aleksandrovna učas zasja od sreće. — I ovo ne govorim više kao jučer — nadoda obraćajući se Razumihinu i prijateljski mu stežući ruku.

— Čak sam mu se i začudio danas — poče Zosimov, koji se neobično obradovao gostima zato što je njegov razgovor s bolesnikom već nakon desetak minuta bio zapeo. — Ako se bude ovako oporavljao, za tri-četiri dana bit će potpuno isto onako kao i prije, to jest onako kako je bilo prije mjesec dana, ili dva... ili možda i tri? Jer, to se bilo odavno začelo i kuhalo... je li? Priznajete li sad da ste možda i sami bili tome krivi? — dometne osmjehujući se oprezno, kao da se svejednako boji da ga ne razljuti.

— Sasvim je moguće — hladno odgovori Raskoljnikov.

— Govorim to zato — nastavi razdragani Zosimov — što vaše potpuno ozdravljenje ovisi sad uglavnom o vama. Sad kad se već može s vama razgovarati, htio bih istaknuti da je prijeko potrebno odstraniti prvobitne, da tako kažem, osnovne uzroke vašoj bolesti da biste se izliječili, a ako se to ne učini, bit će još i gore. Ja ne znam koji su to prvobitni uzroci, ali vama su zacijelo poznati. Vi ste pametan čovjek i dakako da ste promatrali sami sebe. Meni se čini da su vaše smetnje počele otprilike onda kad ste prestali studirati. Ne smijete ostati i dalje besposleni, nekako mislim da bi vam rad i čvrsto postavljen cilj najviše pomogli.

— Da, da, imate potpuno pravo... gledat ću da što prije nastavim studije, a tada će sve krenuti... kao podmazano...

Zosimov, koji je svoje mudre savjete počeo davati donekle i zato da se istakne pred damama, bio je, naravno, pomalo zabezeknut kad je završio svoj govor, pogledao slušatelja i zapazio na njegovu licu neosporan izraz podrugljivosti. Doduše, to potraja samo časak. Puljherija Aleksandrovna poče odmah zahvaljivati Zosimovu, napose na tome što ih je noćas posjetio u prenoćištu.

— Šta, zar je noćas bio kod vas? — zapita Raskoljnikov nekako uznemireno. — Onda ni vi niste spavale poslije puta?

— Ah, Rodja, pa sve je to bilo noćas još prije dva sata. Ja i Dunja ni kod kuće nikad ne idemo na spavanje prije dva.

— Ni ja ne znam kako da mu zahvalim — produži Raskoljnikov, koji se odjednom namršti i obori pogled. — Ostavimo li po strani pitanje novca... oprostite što to spominjem — obrati se Zosimovu — uopće ne znam čime sam zaslužio da mi iskazujete takvu osobitu pažnju? Naprosto ne razumijem... i... i čak me to tišti jer mi je nerazumljivo, otvoreno vam priznajem,

— Ma nemojte se samo žestiti — nasmije se Zosimov nekako na silu — uzmite u obzir da ste moj prvi pacijent, a mi liječnici koji tek počinjemo praksu volimo svoje prve pacijente kao rođenu djecu, gdjekoji se od nas čak i zaljube u njih. A ja baš nemam pacijenata napretek.

— A o njemu da i ne govorimo — nadoda Raskoljnikov pokazujući na Razumihina — iako sam mu do sada zadavao samo brige i uvrede.

— Eto, opet trabunja! Ti si danas valjda nekako razdragan, što li? — vikne Razumihin.

Da je bio malo pronicaviji, Razumihin bi bio zapazio da tu nema ni traga nekoj razdraganosti, nego da je posrijedi čak nešto posve suprotno. Međutim, Avdotja Romanovna je to primijetila. Zabrinuto je i netremice motrila brata.

— A o vama se, mama, ne usuđujem ni govoriti — produži on, kao da je jutros naučio lekciju napamet. — Tek sam danas kolikotoliko shvatio koliko ste jučer morali pretrpjeti straha dok ste me čekali ovdje da se vratim.

Rekavši to, iznenada i bez riječi, smiješeći se, pruži ruku sestri. Ali u tom smiješku sijevne načas pravo, nepatvoreno osjećanje. Dunja umah uhvati i srdačno stisne pruženu ruku, radosna i zahvalna. Prvi put joj se sad obratio nakon one jučerašnje razmirice. Majci se lice obasja ushitom i srećom kad vidje kako su se brat i sestra nijemo pomirili.

— Eto, upravo ga zato i volim! — šapne Razumihin koji. je sve preuveličavao, pa se odlučno okrene na stolcu. — Zbog takvih gesta!...

»I kako to samo njemu sve lijepo polazi za rukom,« mislila je opet majka, »kako su mu plemenite pobude i kako je jednostavno, tankoćutno dokončao onaj svoj jučerašnji nesporazum sa sestrom... jednostavno tako što joj je u takvu trenutku pružio ruku i lijepo je pogledao... I kako su mu oči divne, i kako mu je cijelo lice divno!... Čak je ljepši od Dunječke... Ali, bože moj, kakvo mu je to odijelo, kako je grozno obučen! Raznosač Vaska u dućanu Afanasija Ivanoviča bolje je obučen od njega!... A najradije, najradije bih mu, eto, čini mi se, pohrlila u zagrljaj i...

zaplakala, ali se bojim, bojim... kakav je, bože moj!... Eto, i prijazno govori, ali se opet bojim. Ama, čega se to bojim?...«

— Ah, Rodja, nećeš mi vjerovati — prihvati najednom, žureći se da odgovori na njegove riječi — kako smo ja i Dunječka bile jučer... nesretne! Sad kad je već sve prošlo i svršilo se, i kad smo opet svi sretni, mogu valjda to ispričati. Zamisli, dojurimo ovamo, tako reći ravno s vlaka, a ona žena... a, tu je! Dobar dan, Nastasja!... Kaže nam odjednom da ležiš u vatruštini i da si upravo kriomice pobjegao od doktora, onako u bunilu, na ulicu i da su odjurili za tobom da te traže. Ne bi mi vjerovao kako nam je bilo! Odmah mi je izašlo pred oči kako je tragično poginuo poručnik Potančikov, naš znanac, prijatelj tvog oca... ti ga se, Rodja, ne sjećaš... isto je tako bio u vatruštini i isto je tako odjurio i u dvorištu pao u bunar, tek su ga sutradan izvukli iz njega. A mi smo ti još i pretjerale u tom svom strahu. Već smo htjele poletjeti da potražimo Petra Petroviča da nam bar on pomogne... jer smo ipak bile same, potpuno same — otegne ona žalostivim glasom i najednom zastane u pola riječi, jer se sjeti da je još prilično opasno spominjati Petra Petroviča, premda su »sad opet svi potpuno sretni«.

— Da, da... sve je to, naravno, nezgodno... — promrsi umjesto odgovora Raskoljnikov, ali toliko rastreseno i gotovo neljubezno da ga Dunječka u čudu pogleda. — Sto sam još ono htio reći? — nastavi, jedva se nekako prisjećajući. — Ah, da, molim vas, mama, a i ti, Dunječka, nemojte misliti da nisam htio danas doći prvi k vama i da sam čekao da najprije vi dođete.

— Ma šta to govoriš, Rodja! — uzvikne Puljherija Aleksandrovna također se čudom čudeći.

»Kako nam on to nekako, kao iz dužnosti, odgovara?« pomisli Dunječka. »I miri se i moli za oproštenje baš kao da službu božju služi ili kao da je naučio lekciju napamet.«

— Tek što sam se bio probudio, htio sam poći do vas, ali nisam mogao zbog odijela; zaboravio sam joj sinoć reći... Nastasji... da spere krv... Tek sam se maloprije obukao.

— Krv? Kakvu krv? — usplahiri se Puljherija Aleksandrovna.

— Ma nije to ništa... nemojte se uzrujavati. Jučer sam, tumarajući, onako pomalo u bunilu, nabasao na jednog pregaženog čovjeka... nekog činovnika...

— U bunilu? A svega se tako dobro sjećaš — upade mu Razumihin u riječ.

— To je istina — odgovori Raskoljnikov nekako osobito brižno — sjećam se svega, čak do i najmanje sitnice, ali eto, zašto sam to radio i tamo išao i to govorio, to nikako ne bih znao objasniti kako treba.

— Pa to je dobro poznata pojava — uplete se Zosimov. — Posao je katkad majstorski obavljen, neobično vješto, ali upravljanje postupcima, osnova postupaka, sve je to zbrkano i ovisi o kojekakvim nezdravim dojmovima. Nalik je na san.

»Možda je i dobro što on misli da sam sulud,« pomisli Raskoljnikov.

— Pa i zdravi ljudi ponekad isto tako rade — pripomene Dunječka zabrinuto gledajući Zosimova.

— To ste prilično točno zapazili — odgovori Zosimov — u tom smislu se svi mi, i to neobično često, ponašamo gotovo kao umno poremećeni ljudi, samo s tom malom razlikom što su »bolesnici« ipak malo poremećeniji od nas, pa je baš zato tu i potrebno povući granicu. Ali potpuno duševno zdrava čovjeka, to je istina, gotovo

uopće i nema; jedan na desetke, a možda i na stotine tisuća ljudi, pa čak ni taj nije posvema čist.

Svi su se namrštili na riječi »umno poremećeni« što su se omakle Zosimovu kad je raspreo o svojoj omiljenoj temi. Raskoljnikov je sjedio kao da ništa nije čuo, svejednako zamišljen, a na blijedim usnama titrao mu je čudan smiješak. Sve je nešto premišljao.

— Pa što je bilo s tim pregaženim čovjekom? Prekinuo sam te u riječi! — brže-bolje vikne Razumihin.

— Šta? — priupita Raskoljnikov, kao da se probudio. — Da... ma eto, zakrvavio sam se kad sam im pomagao da ga prenesu kući... Da, zbilja, mama, učinio sam sinoć nešto neoprostivo; zbilja nisam bio pri sebi. Sinoć sam sav novac koji ste mi poslali dao... njegovoj ženi... za pogreb. Udovica je sušičava, sirota žena... troje nejake siročadi, gladne... i još jedna kćerka... Možda biste i sami dali da ste ih vidjeli... Priznajem, doduše, da nisam imao nikakvih prava, pogotovo kad znam kako ste teško skucali te pare. Da čovjek pomaže, treba najprije da ima pravo na to, inače: »Crevez, chiens, si vous n êtes pas contents!«[25] — nasmije se. — Je li tako Dunja?

— Ne, nije tako — odlučno odgovori Dunja.

— Ih! Pa i ti... imaš neke namjere!... progunđa on, pogleda je gotovo kivno i podsmjehne se. — Morao sam to znati... Pa ništa, to je hvale vrijedno; bolje za tebe... i doći ćeš do granice, pa ako je ne prekoračiš, bit ćeš nesretna, a ako je prekoračiš, bit ćeš možda još nesretnija... Ma, uostalom, sve su to budalaštine! — dometne mrzovoljno, ljuteći se na sama sebe što se i nehotice zanio. — Samo sam htio reći, mama, da vas molim da mi oprostite — završi oštro i odsječno.

— Prestani, Rodja, uvjerena sam da je sve što ti radiš divno! — reče mu obradovana majka.

— Nemojte baš biti previše uvjereni u to — odvrati on i naceri se. Nastane šutnja. Bilo je nečega nategnutog u cijelom tom razgovoru, i u šutnji i u pomirbi i u praštanju, i svi su to ćutjeli.

»Pa oni se zbilja mene boje,« mislio je Raskoljnikov gledajući majku i sestru ispod oka. I zaista, Puljherija Aleksandrovna, što je dulje šutjela, to se više plašila.

»Dok nisu bile tu, čini mi se da sam ih ipak volio,« promine mu glavom.

— Znaš li, Rodja, da je umrla Marfa Petrovna? — izvali najednom Puljherija Aleksandrovna.

— Koja Marfa Petrovna?

— Ah, bože moj, pa Marfa Petrovna, Svidrigajlova! Bar sam ti o njoj mnogo pisala.

— A-a-a, da, sjećam se... umrla je, veliš? Ma šta ne kažeš? — prene se odjednom, baš kao da se probudio. — Zbilja je umrla? A od čega?

— Ma pomisli, naprasno! — zabrza Puljherija Aleksandrovna, osokoljena njegovom radoznalošću. — I to baš onda kad sam ti ono pismo poslala, onog istog dana! Pomisli, čini se da je baš onaj užasni čovjek kriv za njenu smrt. Kažu da ju je strašno istukao.

— Zar su tako loše živjeli? — upita on sestru.

— Nisu, baš naprotiv. S njom je uvijek bio strpljiv, pa i uljudan. U mnogo je navrata bio isuviše popustljiv prema njenoj naravi, punih sedam godina... Nekako je naglo izgubio strpljenje.

— Pa onda uopće nije tako strašan kad se sedam godina svladavao? Čini mi se, Dunječka, da ga ti opravdavaš?

— Ne, ne opravdavam, to je užasan čovjek! Užasnijeg čovjeka ne mogu ni zamisliti — odgovori Dunja i umalo se ne strese, te se namršti i zamisli.

— Dogodilo se to kod njih prije podne — nastavi žurno Puljhe-rija Aleksandrovna. — Nakon toga je ona zapovjedila da upregnu konje kako bi se poslije ručka odmah odvezla u grad, jer je u takvim prilikama uvijek odlazila u grad; kažu da je za ručkom imala dobar apetit...

— Onako izubijana?

—... Pa i inače je oduvijek imala tu... naviku, i čim je poručala, otišla je u kupaonicu da krene ranije u grad... Liječila se, znaš, kupkama; oni imaju tamo hladan izvor pa se ona u njemu kupala redovito svaki dan, ali čim je ušla u vodu, udarila ju je kap!

— Pa jasno! — reče Zosimov.

— A je li je jako istukao?

Ma to je sad svejedno — ubaci Dunja.

— Hm! A, uostalom, kako vam se, mama, da pričati o takvim glupostima? — iznenada će Raskoljnikov srdito i nekako protiv volje.

— Ah, zlato moje, pa nisam više znala o čemu da ti pričam — ote se Puljheriji Aleksandrovnoj.

— A što se vi svi mene nešto bojite? — reče on cerekajući se.

— To je živa istina — reče Dunja gledajući oštro i ravno u oči brata. — Mama se čak i križala dok smo se penjali uza stube.

Njemu se lice iskrivi kao od grča.

— Ma šta to pričaš, Dunja! Nemoj se ljutiti, molim te, Rodja... Što je tebi, Dunja! — zbunjeno progovori Puljherija Aleksandrovna. — Istinabog, kad sam putovala ovamo, cijelim sam putem sanjarila u vlaku: kako ćemo se sastati, kako ćemo sve ispričati jedno drugome... i bila sam toliko sretna da mi je putovanje prošlo kao u snu! Ma što sad opet govorim! I sad sam sretna... Čemu ti to, Dunja? Sretna sam već i zato što te vidim, Rodja...

— Prestanite, mama — promrmlja on zbunjeno, ne gledajući je, i stisne joj ruku. — Još ćemo se napričati!

Rekavši to, iznenada se smete i problijedi — opet mu neki nedavni užasni osjećaj obuze dušu kao smrtna studen; opet mu iznenada postane posve jasno i razumljivo da je ovog časa izrekao strašnu laž, da ne samo što se nikad više neće moći s njima dosita napričati, nego da nikad i ni s kim više neće uopće moći razgova-rati. Toliko je snažan bio dojam te mučne misli da se načas gotovo posve zanese, ustane s mjesta i, ne gledajući nikoga, pođe iz sobe.

— Što ti je? — vikne Razumihin i uhvati ga za ruku.

Raskoljnikov opet sjede i poče se šutke obazirati; svi ga gledahu u nedoumici.

— Ma što ste mi svi tako neveseli! — uzvikne odjednom, posve nenadano. — Recite štogod! Nećemo valjda samo ovako sjediti! Ama, guknite već jednom! Hajde da malo porazgovaramo... Okupili se i sad šutimo... Hajde, bilo što!

— Hvala bogu! A ja već pomislila da će opet biti kao ono jučerreče Puljherija Aleksandrovna i prekriži se.

— Što ti je, Rodja? — nepovjerljivo ga priupita Avdotja Romanovna.

— Tako, ništa, sjetio sam se nečeg — odgovori on i najednom se nasmije.

— Ako ste se samo nečeg sjetili, to je dobro! Jer i ja sam već bio pomislio... — promrmlja Zosimov ustajući s ležaja. — Nego, moram ići; još ću možda svratiti... ako vas nađem...

Pozdravi se i ode.

— Kakav divan čovjek! — pripomene Puljherija Aleksandrovna.

— Jest, divan, krasan, naobražen, pametan... — progovori najednom Raskoljnikov nekako neočekivano brzoreko i živahnije nego do tada. — Ne sjećam se više gdje sam ga viđao prije nego što sam se razbolio... Čini mi se da sam ga negdje viđao... A evo, i ovo je dobar čovjek! — mahne glavom na Razumihina. — Sviđa li ti se, Dunja? — priupita je i najednom se, tko zna zašto, nasmije.

— I te kako — odgovori Dunja.

— Uh, baš si... prasac! — reče Razumihin strašno zbunjen i zajapuren, pa ustane sa stolca. Puljherija Aleksandrovna se ovlaš osmjehne, a Raskoljnikov prasne u grohotan smijeh.

— Ama, kamo ćeš sad?

— Odoh i ja... moram.

— Uopće ne moraš, ostani samo! Čim je Zosimov otišao, moraš i ti. Nemoj još... A koliko je sati? Je li već dvanaest? Kako imaš zgodan sat, Dunja! Ma što ste sad opet ušutjeli? Neprestano samo ja govorim!...

— To mi je poklonila Marfa Petrovna — odgovori Dunja.

— Vrlo je skupocjen — dometne Puljherija Aleksandrovna.

— A-ha! A kako je velik, kao da nije ženski.

— Ja baš volim ovakve satove — reče Dunja.

»Nije dakle zaručnikov dar,« pomisli Razumihin i obraduje se, tko zna zašto.

— A ja sam mislio da ti je to Lužin poklonio — pripomene Raskoljnikov.

— Nije, nije on još ništa poklonio Dunječki.

— A-ha! A sjećate li se, mama, kako sam ja bio zaljubljen i kako sam se htio ženiti — iznenada će on, gledajući majku preneraženu ovim nenadanim obratom i tonom kojim je progovorio o tome.

— Ah, dušo moja, kako se ne bih sjećala!

Puljherija Aleksandrovna zgleda se s Dunječkom i Razumihinom.

— Hm! Da! Sto da vam pričam? Čak se i slabo svega toga sjećam. Bila je to boležljiva djevojka — proslijedi, ponikne očima i

kao da se opet najednom zamisli. — Neprestano je pobolijevala; rado je darivala prosjake i vječito je sanjarila o manastiru, jednom je briznula u plač kad mi je počela o tome pričati; da, da... sjećam se... dobro se sjećam. Bila je kao ružno pače... Zbilja ne znam zašto mi je onako prirasla srcu, valjda zato što je vječito bolovala... Da je bila još i hroma ili grbava, mislim da bih je bio još više zavolio... — Zamišljeno se osmjehne. — Eto, tako... bio je to neki proljetni zanos...

— Ne, nije to bio samo proljetni zanos — žustro će Dunječka.

On pozorno i napeto pogleda sestru, ali nije dobro čuo njene

rijeci ili ih nije uopće razumio. Zatim, onako duboko zamišljen, ustane, priđe majci, poljubi je, vrati se na svoje mjesto i sjede.

— Još je i sad voliš! — reče raznježena Puljherija Aleksandrovna.

— Nju? Još i sad? Ah, da... još o njoj govorite! Ne volim. Sve mi se to sad čini kao da se dogodilo na drugom svijetu... i to davno, davno. I baš kao da se i sve ostalo oko mene ne događa ovdje... — Pozorno ih pogleda. — Pa evo, i vas... baš kao da gledam s udaljenosti od tisuću kilometara... A vrag bi ga znao zašto uopće o tome govorimo! I čemu to zapitkivanje? — doda zlovoljno i ušuti, griskajući nokte i ponovo tonući u misli.

— Kako ti je jadna soba, Rodja, baš kao lijes — iznenada će Puljherija Aleksandrovna prekidajući mučnu šutnju. — Uvjerena sam da si donekle i zbog toga postao takav melankolik.

— Soba?... — odvrati on rastreseno. — Jest, soba je dosta tome pridonijela... i ja sam već o tome mislio... Pa ipak, da znate, mama, kakvu ste čudnu misao ovog časa izrekli — đometne i čudno se osmjehne.

Još malo pa bi mu i to društvo, majka i sestra koje nije bio vidio tri godine, taj obiteljski ton razgovora u kojem se nema što reći, postali na kraju posve nepodnošljivi. Postojao je ipak hitan zadatak koji je pošto-poto morao danas obaviti — tako je bio odlučio još jutros, kad se probudio. Sad se obradovao tom zadatku kao izbavljenju.

— Znaš šta, Dunja — poče ozbiljno i suhoparno — molim te, naravno, da mi oprostiš za ono jučer, ali smatram da mi je dužnost da te opet podsjetim da ne odustajem od svog glavnog zahtjeva. Ili ja ili Lužin. Ja mogu biti i hulja, ali ti ne smiješ. Jedna je hulja dosta. Ako se ipak udaš za Lužina, neću te više smatrati za sestru.

— Rodja, Rodja! Opet se ponavlja isto ono od jučer — jadovito cikne Puljherija Aleksandrovna. — I što neprestano sam sebe nazivaš huljom, to nikako ne mogu podnijeti. I jučer je bilo isto tako...

— Brate — odlučno mu i isto onako suhoparno odvrati Dunja — u svemu tome si ti negdje ipak pogriješio. Noćas sam o tome razmišljala i otkrila pogrešku. Stvar je u tome što ti valjda misliš da se ja tobože nekome i za nekoga žrtvujem. A to uopće nije istina. Udajem se jednostavno za svoj račun zato što mi je teško samoj; a poslije, naravno, bit će mi drago ako budem mogla i pomoći svojima, ali to nikako nije najvažniji motiv moje odluke...

»Laže!« pomisli Raskoljnikov grizući nokte od jada. »Oholica! Neće da prizna da želi biti dobročiniteljica! O, ti bijedni karakteri! I kad vole, baš kao da mrze... O, kako ih... sve mrzim!«

— Ukratko, udajem se za Petra Petroviča — nastavi Dunječka — zato što između dva zla biram manje. Namjeravam pošteno učiniti sve što on od mene očekuje, prema tome, ne obmanjujem ga... Što si se tako osmjehnuo?

I ona plane, a u očima joj sijevne gnjev.

— Baš ćeš sve učiniti? — priupita je on smješkajući se jetko.

— Do određene granice. I način i forma prosidbe Petra Petroviča odmah su mi pokazali što on traži. Dakako da mnogo drži do sebe, možda i previše, ali se nadam da drži i do mene... Što se opet smiješ?

— A što se ti opet crveniš? Lažeš, sestro, svjesno lažeš, iz puke ženske tvrdoglavosti, samo da bude po tvome... Ne možeš ti poštovati Lužina jer sam ja njega vidio i razgovarao s njim. Prema tome, prodaješ se za pare i, prema tome, u svakom slučaju, postupaš nečasno, i drago mi je što se još možeš bar crvenjeti!

— Nije istina, ne lažem!... — uzvikne Dunječka, pošto je posve izgubila hladnokrvnost. — Ne bih se udala za njega kad ne bih bila uvjerena da me poštuje i da mu je stalo do mene; ne bih se udala za njega kad ne bih bila čvrsto uvjerena da i ja mogu njega poštovati. Na svu sreću, mogu se o tome pouzdano osvjedočiti, i to još danas. A takav brak nije nečastan, kao što ti tvrdiš! Ali i sve kad bi imao pravo, kad bih se zaista odlučila da učinim nešto nečasno, zar nije bezdušno od tebe što tako govoriš sa mnom? Zašto tražiš od mene junaštvo koje možda i tebi nedostaje? To je despotizam, to je nasilje!

Ako koga upropastim, upropastit ću samo sebe... Nikog još nisam zaklala!... Što me tako gledaš? Što si tako problijedio? Rodja, što ti je?.Rodja, dragi moj!

— Bože moj! Eto što si učinila, onesvijestio se! — uzvikne Puljherija Aleksandrovna.

— Nisam, nisam... koješta... nije mi ništa!... Samo mi se malo zavrtjelo u glavi. Uopće se nisam onesvijestio... A vi neprestano o toj nesvijesti!... Hm! Da... Što sam ono htio reći? Jest, kako ćeš se to još danas osvjedočiti da ga možeš poštovati i da je... njemu stalo do tebe, jesi li tako rekla? Čini mi se da si rekla danas? Ili te nisam dobro čuo?

— Mamice, pokažite mu pismo Petra Petroviča — reče Dunječka.

Puljherija Aleksandrovna pruži drhtavim rukama pismo sinu, a ovaj ga radoznalo primi. Ali, prije no što će ga razmotati, iznenada nekako začuđeno pogleda Dunječku.

— Čudno — izusti polagano, kao da ga je najednom prenerazila neka nova misao — što se ja uopće toliko brinem. Čemu sva ta vika? Udaj se za koga hoćeš!

Rekao je to nekako više za se, ali naglas i neko je vrijeme gledao sestru pomalo zabezeknuto.

Napokon razmota pismo, svejednako neobično začuđen; zatim poče čitati polako i pažljivo i pročita pismo dva puta. Puljherija Aleksandrovna bila je strašno uznemirena, a i svi su ostali očekivali nešto osobito.

— Čudim se — poče on nakon kraćeg razmišljanja vraćajući pismo majci, ali se ne obraćajući nikome posebice — vodi neke parnice, advokat je, pa i govori tako nekako... otmjeno, a kako je nepismen!

Svi se uzvrpoljiše; nikako se nisu ovome nadali.

— Pa svi oni tako pišu — odsječno će Razumihin.

— A zar si ti ovo pročitao?

— Jesam.

— Pokazale smo mu, Rodja... posavjetovale smo se s njim jutros — poče zbunjeno Puljherija Aleksandrovna.

— To je zapravo sudski stil — upade joj Razumihin u riječ. — I dan-danas se sudski spisi tako sastavljaju.

— Sudski? Jest, upravo sudski, poslovni... Ne može se baš reći da je sasvim nepismeno, ali nije ni osobito literarno; baš poslovno!

— Petar Petrovič i ne taji da se sirotinjski školovao, čak se diči time što se probio bez ičije pomoći — pripomene Avdotja Romanovna, ponešto uvrijeđena bratovim novim tonom.

— Pa dobro, ako se hvali, ima i čime, ne poričem. Čini mi se da si se ti, sestro, uvrijedila što sam iz cijelog tog pisma izvukao takav isprazan zaključak, i misliš da sam namjerno počeo govoriti o takvim tricama da bih ti se iz pakosti narugao. A meni je, naprotiv, u povodu tog stila pala na um jedna misao koja mi se u ovoj prilici čini prilično umjesnom. Ima tu jedan izraz: »bit ćete sami sebi krivi«, koji je vrlo značajan i jasan, a uz to je tu i prijetnja da će on odmah otići ako ja dođem. Ta prijetnja da će otići isto je što i prijetnja da će vas obadvije ostaviti ako budete neposlušne, i to ostaviti sad kad vas je već doveo u Petrograd. E pa, što misliš: može li se čovjek zbog takva izraza uvrijediti na Lužina isto onako kao da je to, recimo, napisao on — tu pokaže na Razumihina — ili Zosimov, ili tko drugi od nas?

— N-ne može — odgovori Dunječka i živne — dobro sam shvatila da se izrazio suviše naivno i da možda jednostavno nije vješt peru... To si dobro prosudio, brate. Nisam se ni nadala...

— To je sudski stil, a sudski se i ne može pisati drugačije, pa je ispalo grublje nego što je možda želio. Uostalom, moram te donekle razočarati: u tom pismu ima još jedan izraz, jedna kleveta na moj račun, i to prilično prljava. Jučer sam dao novce udovici, sušičavoj i satrvenoj, ali ne »tobože za ukop«, nego zaista za ukop, i nisam dao taj novac u ruke kćeri, kao što on piše, »djevojci nedolična vladanja« (koju sam jučer prvi put u životu vidio), nego baš samoj udovici. U svemu tome razabirem odviše brzopletu želju da me ocrni i zavadi s vama. I to je izrečeno na sudski način, to jest s odviše jasno otkrivenim ciljem i s neobično naivnom brzopletošću. Pametan je čovjek, ali da se pametno postupi — nije dovoljna samo pamet. Sve to oslikava čovjeka i... mislim da on ne drži mnogo do tebe. Ovo ti govorim jedino radi pouke jer ti od sveg srca želim dobro...

Dunječka mu ništa ne odgovori; već je jučer bila donijela odluku, samo je čekala večer.

— Pa što si onda odlučio, Rodja? — upita ga Puljherija Aleksandrovna, još uznemirenija no maloprije tim njegovim iznenadnim novim, poslovnim tonom.

— Kako to misliš: što sam »odlučio«?

— Pa eto, Petar Petrovič zahtijeva da ne budeš kod nas večeras i da će on otići... ako ti dođeš. Pa šta onda... hoćeš li doći?

— Nije na meni, naravno, da o tome odlučujem, nego, prvo, na vama je ako vas ne vrijeđa takav zahtjev Petra Petroviča, a drugo — na Dunji ako ni nju to ne vrijeđa. A ja ću učiniti onako kako vama bolje odgovara — nadoda suhoparno.

— Dunječka je već odlučila i ja se s njom potpuno slažem — brže-bolje umetne Puljherija Aleksandrovna.

— Odlučila sam da te zamolim, Rodja, da te izričito zamolim da svakako dođeš večeras k nama — reče Dunja. — Hoćeš li doći?

— Hoću.

— Molim vas da i vi dođete u osam sati — obrati se ona Razumihinu. — Mamice, ja i gospodina pozivam.

— Pravo imaš, Dunječka. I kad ste već tako odlučili — doda

Puljherija Aleksandrovna — neka tako i bude. I meni je ovako lakše; ne volim se pretvarati i lagati; najbolje će biti da govorimo samo istinu... Pa bilo to pravo Petru Petroviču ili ne bilo!

IV

U taj čas tiho se otvoriše vrata i u sobu uđe, bojažljivo se osvrćući, jedna djevojka. Svi se okrenuše prema njoj začuđeno i radoznalo. Raskoljnikov je u prvi mah ne prepozna. Bijaše to Sofja Semjonovna Marmeladova. Jučer ju je bio prvi put vidio, ali u takvu času, u takvim prilikama i tako odjevenu da mu je u sjećanju ostala slika posve drugačijeg lica. Sad je to bila skromno i, štoviše, siromaški obučena djevojka, još sasvim mlada, gotovo nalik na djevojčicu, skromna i pristojna vladanja, vedra, ali ponešto zaplašena lica. Na njoj bijaše priprosta domaća haljinica a na glavi staromodni šeširić; samo je u rukama držala kao i jučer suncobran. Kad je iznenada ugledala punu sobu ljudi, ne samo što se zbunila nego je posve izgubila glavu, prepala se kao malo dijete i čak je ustuknula, kao da će pobjeći.

— Ah... to ste vi? — reče Raskoljnikov neobično začuđeno pa se i sam smete.

Odmah se bio sjetio da mu majka i sestra već ponešto znaju, iz Lužinova pisma, o nekoj djevojci »nedolična vladanja«. Baš je maloprije prosvjedovao protiv Lužinove klevete i spomenuo da je tu djevojku jučer prvi put vidio, a sad mu najednom ona sama dolazi. Sjetio se isto tako da uopće nije prigovorio zbog izraza »nedolična vladanja«. Sve mu je to nejasno i munjevito prpletjelo glavom. Ali, kad je malo bolje pogledao, umah je zapazio da je to poniženo stvorenje već toliko poniženo da mu se najednom smili. I kad je već načinila kretnju kao da će od straha pobjeći, u njemu se kanda nešto preokrene.

— Nisam vam se uopće nadao — zabrza zadržavajući je pogledom. — Izvolite, molim vas, sjesti. Vjerojatno vas je poslala Katerina Ivanovna. Oprostite, nemojte tamo, evo ovamo sjedite...

Kad je Sonja ušla, Razumihin je, koji je sjedio na jednom od Raskoljnikovljeva tri stolca, do samih vrata, ustao da je propusti. U prvi mah Raskoljnikov joj je pokazao mjesto na kraju ležaja gdje je prije sjedio Zosimov, ali se sjetio da je to suviše intimno mjesto pa joj je brže-bolje ponudio Razumihinov stolac.

— A ti sjedi ovamo — reče Razumihinu posjedajući ga u kut, gdje je prije sjedio Zosimov.

Sonja sjede malne se tresući od straha, te bojažljivo zirne na dame. Bilo je očito da joj ni samoj nije jasno kako je mogla sjesti do njih. Čim je to pojmila, toliko se prestrašila da najednom opet ustane i potpuno se zbunjeno obrati Raskoljnikovu.

— Ja... ja sam... svratila samo na trenutak, oprostite što sam vas uznemirila — prozbori zamuckujući. — Dolazim od Katerine Ivanovne, nije imala koga drugog poslati... Katerina Ivanovna vas lijepo moli da dođete sutra na opijelo, sutra ujutro... poslije liturgije... na Mitrofanijevskom groblju, a poslije k nama... k njoj... na ručak... Da joj učinite čast... Rekla mi je da vas zamolim.

Sonja se zagrcne i zašuti.

— Svakako ću gledati da dođem... svakako — odgovori Raskoljnikov, koji je također ustao i isto tako zamuckivao i zapinjao u govoru... — Molim vas da sjednete — reče najednom — moram s

vama porazgovarati, možda se žurite ali budite tako dobri, ostanite još dvije-tri minute...

I prikuči joj stolac. Sonja opet sjede i opet bojažljivo, smeteno, časkom zirne na dame i odjednom ponikne očima.

Raskoljnikovljevo blijedo lice bukne; sav se strese; oči mu se užagre.

— Mama — reče odlučno i usrdno — ovo je Sofja Semjonovna Marmeladova, kćerka onog nesretnoga gospodina Marmeladova koga su jučer na moje oči pregazili konji i o kome sam vam već govorio...

Puljherija Aleksandrovna pogleda Šonju i malko prižmiri. Uza svu svoju smetenost pred Rodjinim upornim i izazovnim pogledom, nije mogla uskratiti sebi to zadovoljstvo. Dunječka se ozbiljno i netremice zagledala u lice sirote djevojke i promatrala je u nedoumici. Kad je Sonja čula kako ju je Raskoljnikov predstavio, opet je uzgledala, ali se smela još više nego prije.

— Htio sam vas pitati — obrati joj se brže-bolje Raskoljnikov — kako se sve to kod vas danas svršilo? Da vas nije tko uznemiravao... policija, na primjer?

— Nije, nije, sve je dobro prošlo... Pa bilo je sasvim jasno od čega je smrt nastupila; nisu nas uznemiravali; samo se stanari ljute.

— Zašto?

— Pa što tijelo tako dugo leži... sad su velike vrućine, pa taj zadah... pa će ga večeras, oko večernje, prenijeti na groblje, u kapelicu, da tamo leži do sutra. Katerina Ivanovna nije isprva htjela ni čuti za to, ali je i sama uvidjela da se ne može drukčije...

— Danas, dakle?

— Moli vas da nam učinite čast da dođete sutra na opijelo, a poslije da dođete k njoj, na parastos.

— Zar će dati parastos?

— Hoće, zakusku; rekla mi je da vam mnogo zahvalim što ste nam jučer pomogli... da nije bilo vas, ne bismo ga uopće imali čime sahraniti.

I odjednom joj zadrhtaše usne i brada, ali ona stisne zube i suspregne se te opet brže-bolje ponikne očima.

Raskoljnikov ju je u toku razgovora pozorno motrio. Bijaše to mršavo, posve mršavo i blijedo lišće, prilično nepravilno, nekako

ušiljeno, šiljasta nosića i brade. Čak se ne bi moglo reći da je ljepuškasta, ali su joj zato plave oči bile tako bistre, a kad bi živnule, lice bi joj postalo tako dobro i prostodušno da je i nehotice privlačilo čovjeka. Povrh toga, na njenu licu, pa i na cijeloj njenoj pojavi, bila je još jedna karakteristična crta — iako joj je bilo osamnaest godina, izgledala je još gotovo kao djevojčica, doimala se mnogo mlađe nego što je uistinu bila, tako reći pravo dijete, a to se gdjekad čak i smiješno očitovalo u nekim njenim kretnjama.

— Ali kako je Katerina Ivanovna mogla sve to namiriti s ono malo novaca, a sad još i zakusku sprema?... — zapita je Raskoljnikov uporno nastavljajući razgovor.

— Pa lijes će biti sasvim običan... i sve će biti obično, tako da neće biti skupo... Katerina Ivanovna i ja smo maloprije sve izračunate, ostat će još i za parastos... a Katerini Ivanovnoj je do toga mnogo stalo. Ipak se nešto mora... to joj je jedina utjeha... znate i sami kakva je ona...

— Razumijem, razumijem... naravno... A što razgledate tako moju sobu? Evo, i mama mi kaže da je nalik na lijes.

— A jučer ste nama dali sve što ste imali! — najednom će Sonječka umjesto odgovora, nekakvim glasnim i brzim šaptom, pa se opet sva pokunji. Ponovo joj zadrhtaše usne i brada. Od početka je bila iznenađena Raskoljnikovljevom sirotinjskom sobicom i sad su joj se te riječi odjednom otele same od sebe. Nastane šutnja. Dunječki se oči nekako razvedriše, a Puljherija Aleksandrovna čak prijazno pogleda Šonju.

— Rodja — reče ona ustajući — zajedno ćemo, naravno, ručati.

Hajdemo, Dunječka... A ti, Rodja, ne bi bilo zgorega da se malo prošetaš, pa da se zatim odmoriš, da prilegneš, a onda dođi što prije do nas... Bojim se da te nismo zamorili...

— Hoću, hoću, doći ću — odgovori on, ustane i ustumara se... — Uostalom, imam još posla...

— Pa zar nećete zajedno ručati? — vikne Razumihin gledajući u čudu Raskoljnikova. — Šta to govoriš?

— Da, da, doći ću, naravno, naravno... Ali ti ostani još malo. Sad ga valjda ne trebate, mama? Ili, da vam ga možda ne otimam?

— Ah, ne, ne otimaš! Ali Dmitrij Prokofjič će valjda doći na ručak, bit će tako dobar?

— Dođite, molim vas — zamoli ga Dunja.

Razumihin se pokloni i sav prosja. Na trenutak se svi nekako čudno zbuniše.

— Zbogom, Rodja, to jest do viđenja; ne volim govoriti »zbogom«. Zbogom, Nastasja... ah, opet sam rekla »zbogom«!

Puljherija Aleksandrovna se htjela i sa Sonječkom oprostiti, ali joj nekako ne pođe za rukom te se užurba i iziđe.

Međutim, Avdotja Romanovna kao da je čekala na red i, dok je išla za majkom pored Šonje, pozdravi je pažljivim i uljudnim, pravim poklonom. Sonječka se smete, pokloni se nekako užurbano i preplašeno, a na licu joj se odrazi čak nekakav bolan osjećaj, kao da su joj uljudnost i pažnja Avdotje Romanovne na smetnju i teret.

— Zbogom, Dunja! — dovikne Raskoljnikov kad je ona već bila u hodniku. — Dajder mi ruku!

— Pa rukovali smo se već, zar si zaboravio? — odgovori mu Dunja okrećući se prijazno i nespretno.

-, — Pa šta onda, daj još jedanput!

I snažno joj stisne prste. Dunječka mu se nasmiješi, porumeni, brže-bolje izvuče ruku i ode za majkom, također sva sretna, bogzna zašto.

— E pa, lijepo! — reče Raskoljnikov Šonji pošto se vratio u sobu i vedro je pogledao. — Dao bog mir mrtvima, a živi neka još požive! Je li tako? Je li tako? Je li da je tako?

Sonja je čak u čudu gledala kako se iznenada razvedrio — nekoliko ju je trenutaka šutke i netremice gledao. Sve ono što mu je njen pokojni otac pričao o njoj proleti mu u tom času glavom...

— Bože, Dunječka! — progovori Puljherija Aleksandrovna čim su izišle na ulicu. — Evo, sad mi je čak i drago što smo otišle;

nekako mi je lakše. Kako sam mogla jučer u vlaku i pomisliti da ću se tome radovati!

— Opet vam kažem, mama, da je još ozbiljno bolestan. Zar ne vidite? Možda se i razbolio pateći za nama. Treba čovjek da bude milostiv, jer onda može mnogo, mnogo toga oprostiti.

— Ali ti baš nisi bila milostiva! — gorljivo i ljubomorno upade joj odmah u riječ Puljherija Aleksandrovna. — Znaš, Dunja, gledala sam vas obadvoje, ti si njegova slika i prilika, i to ne toliko u licu koliko u

duši: obadvoje ste melankolični, obadvoje ste neveseli i nagli, obadvoje ste ponositi i obadvoje ste velikodušni... Pa ne može ipak biti da je on sebičnjak, Dunječka, je li?... A kad pomislim što će biti kod nas večeras, sve me nešto oko srca zazebe!

— Budite bez brige, mamice, bit će onako kako mora biti.

— Dunječka! Ama, pomisli samo u kakvom smo sad položaju! Pa što će biti ako se Petar Petrovič povuče? — izlane najednom sirota Puljherija Aleksandrovna.

— Kakav bi to onda bio čovjek! — oporo i prezirno odsiječe Dunječka.

— Dobro smo učinile što smo sad otišle — unese joj se brže-bolje u riječ Puljherija Aleksandrovna. — Žurio se nekamo po poslu; neka se prošeta, neka se bar nadiše zraka... kod njega je tamo strahovito zagušljivo... ali gdje se tu uopće možeš nadisati zraka? Ovdje je i na ulicama kao u sobama bez otvora za provjetravanje. Bože, kakav je ovo grad!... Čekaj, skloni se, zgnječit će te, nose nešto! Pa to su, bome, klavir pronijeli... kako se samo guraju... A i one se djevojke bojim...

— Koje djevojke, mamice?

— Pa one, znaš, Sofje Semjonovne, što je maloprije došla...

— A zašto?

— Imam takav neki predosjećaj, Dunja. Ma vjerovala ti meni ili ne vjerovala, čim je došla, pomislila sam da se baš tu krije ono glavno...

— Ništa se tu ne krije! — zlovoljno uzvikne Dunja. — Vi i ti vaši predosjećaji, mamice! Tek se od jučer s njom poznaje, nije ju ni prepoznao kad je ušla...

— E pa, vidjet ćeš!... Sumnjiva mi je nekako, vidjet ćeš, vidjet ceš! I kako sam se samo prepala: gleda u mene, gleda, onim svojim očima, a kad ju je počeo predstavljati, sjećaš se, samo što nisam skočila sa stolca. I sve se čudim, Petar Petrovič onako piše o njoj a on nam je predstavlja, i to još tebi! Znači da mu je stalo do nje!

— Ma što on sve ne piše! I o nama su svašta pričali, pa i pisali, zar ste već zaboravili? A ja sam uvjerena da je to... divna djevojka i da su sve te priče gluposti!

— Daj bože!

— A Petar Petrovič ima pogan jezik — odsiječe Dunječka.

Puljherija Aleksandrovna pogne glavu. Razgovor se prekine.

— Znaš šta, imam nešto da ti kažem... — reče Raskoljnikov odvodeći Razumihina do prozora.

— Ja ću, onda, reći Katerini Ivanovnoj da ćete doći... — požuri se Sonja da se oprosti.

— Samo čas, Sofja Semjonovna, nemamo mi nikakvih tajni, ništa nam ne smetate... Htio bih vam još nešto reći... Znaš šta — obrati se najednom Razumihinu a da nije dovršio, kao da je nešto pregrizao. — Ti poznaješ onog... Kako se ono zove?... Porfirija Petroviča?

— Kako ga ne bih poznavao! U rodu smo. A što? — dometne Razumihin naglo obuzet radoznalošću.

— Pa on sad vodi istragu... ma znaš, o onom ubojstvu... jučer ste baš o tome govorili.

— Da... pa šta? — izbeči oči Razumihin.

— Ispitivao je zalagače, a i ja sam imao tamo neke zaloge, onako, tričarije neke, ali je bio i prsten koji mi je sestra poklonila za uspomenu, kad sam odlazio od kuće, i očev srebrn sat. Sve skupa ne vrijedi više od pet-šest rubalja, ali su mi drage uspomene. Pa što da sad radim? Ne bih htio da mi propadnu te stvarčice, pogotovo sat. Maloprije sam strepio da mama ne zatraži da pogleda taj sat, kad smo počeli govoriti o Dunječkinu satu. To je jedina stvar koja mi je ostala od oca. Ona bi se razboljela kad bi taj sat propao! Znaš kakve su žene! Pa eto, uputi me što da radim! Znam da bi trebalo prijaviti na policiju. Ali, ne bi li bilo bolje otići do samog Porfirija, a? Sto ti misliš? Da se to što prije svrši! Vidjet ćeš da će me mama još prije ručka pitati za taj sat!

— Nipošto na policiju nego svakako do Porfirija! — vikne Razumihin nekako neobično uzbuđeno. — E, baš mi je drago! Ma što da čekamo, idemo odmah, to je tu blizu, sigurno ćemo ga naći kod kuće.

— Pa dobro... idemo...

— A njemu će biti vrlo, vrlo, vrlo drago da se s tobom upozna! Pričao sam mu mnogo o tebi, u više navrata... I jučer sam mu pričao. Idemo!... Ti si dakle poznavao tu babu? A, tako!... Pa to se slaže da je di-vo-ta!... Ah, da... Sofja Ivanovna je još tu.

— Sofja Semjonovna — ispravi ga Raskoljnikov. — Sofja Semjonovna, ovo je moj prijatelj, Razumihin, dobar čovjek...

— Ako morate ići... poče Sonja a da nije ni pogledala Razumihina, pa se još više zbuni.

— Pa hajdemo! — odluči Raskoljnikov. — Još ću danas skoknuti do vas, Sofja Semjonovna, samo mi recite gdje stanujete.

Nije da se smeo nego onako, kao da se žurio i kao da se klonio njenih pogleda. Sonja mu je kazala svoju adresu i pocrvenjela. Svi zajedno iziđoše.

— Zar ne zaključavaš vrata? — upita ga Razumihin silazeći za njima niza stube.

— Nikad!... Doduše, ima već dvije godine kako kanim kupiti bravu — nadoda nehajno. — Zar nisu sretni ljudi koji nemaju šta zaključavati? — reče Šonji smijući se,

Na ulici zastadoše pred vratima.

— Vi ćete desno, Sofja Semjonovna? Da, zbilja, kako ste me uopće našli? — upita je kao da joj želi reći nešto sasvim drugo. Sve je htio da gleda u njene mirne, vedre oči, ali mu to nekako nije baš polazilo za rukom...

— Pa jučer ste Polječki dali svoju adresu.

— Polja? Ah, da... Polječka! To je... ona mala... vaša sestra? Njoj sam dakle dao adresu?

— Zar ste zaboravili?

— Nisam... sjećam se...

— A ja sam još od pokojnika bila čula za vas. Samo što onda još nisam znala kako se zovete, pa ni on nije znao... A sad sam došla... i kad sam jučer doznala kako se zovete... danas sam samo ovdje pitala: gdje tu stanuje gospodin Raskoljnikov?... Nisam ni znala da ste i vi podstanar... Zbogom, gospodine... Idem do Katerine Ivanovne...

Bila je presretna kad se napokon rastala s njima; otišla je pognute glave, žurno, kako bi im što prije umakla iz očiju, kako bi što prije prošla onih dvadesetak koraka do ugla gdje će skrenuti desno i napokon ostati sama, i onda onako u hodu, hitajući, ni na koga se ne obazirući, ništa ne primjećujući, razmišljati, sjećati se, razmatrati svaku izgovorenu riječ, svaku pojedinost. Nikad, nikad nije osjećala ništa slično. Cijeli novi svijet uselio se neopazice i nejasno u njenu dušu. Odjednom se sjeti da Raskoljnikov želi svratiti danas do nje, možda još danas prije podne, možda sad odmah!

— Samo neka ne dođe još danas, neka ne dođe, zaboga, danas! — mrmljala je sa zebnjom u srcu, baš kao da koga preklinje, poput ustrašena djeteta. — Bože! Kod mene... u onoj sobi... vidjet će... o, bože!

Dakako da nije u tom trenutku mogla primijetiti jednog nepoznatog gospodina koji ju je budno pratio i išao za njom ustopice. Slijedio ju je još odonda kad je izišla na ulicu. U času kad su sve troje, Razumihin, Raskoljnikov i ona, bili zastali da izmijene još koju riječ na pločniku, taj ih je prolaznik obišao i kao da se naglo trgnuo kad je slučajno u prolazu čuo Sonjine riječi: »Samo sam ovdje pitala: gdje tu stanuje gospodin Raskoljnikov?« Hitro je ali pozorno promotrio sve troje, a napose Raskoljnikova kome se Sonja upravo obraćala; zatim je pogledao kuću i upamtio je. Sve je to učinio u tren oka, onako u prolazu, pa je pošao dalje kao da ništa nije čuo ni vidio, samo je usporio korak, baš kao da nešto očekuje, Pričekao je Šonju; vidio je da se opraštaju i da će Sonja uskoro poći sama nekamo dalje.

»Gdje li samo stanuje? Vidio sam već negdje to lice,« pomislio je prisjećajući se Sonjina lica... »Moram to svakako doznati.«

Kad je došao do ugla, prijeđe na drugu stranu ulice, okrene se i opazi da Sonja već ide za njim, istim putem, i da ništa nije primijetila. Kad je došla do ugla, skrenula je baš u istu ulicu. On pođe za njom drugom stranom ulice, ne odvajajući očiju od nje; iza pedesetak koraka prešao je opet na onu stranu kojom je išla Sonja, sustigao je i išao za njom na svega pet-šest koraka udaljenosti.

Bio je to čovjek pedesetih godina, povisok, krupan, širokih i povijenih ramena tako te se činilo da je malko pogrbljen. Bio je kicoški i komotno obučen, kao pravi gospodin. U ruci mu bijaše lijep trskovac kojim je lupkao po pločniku pri svakom koraku, a na rukama nove rukavice. Njegovo široko lice krupnih jagodica bijaše prilično zgodno, a boja lica svježa, kao da nije Petrograđanin. Kosa mu bila još vrlo bujna, posve plava i tek ponegdje progrušana, a široka, gusta lepezasta brada još svjetlija od kose. Oči mu bijahu plave i gledale su čovjeka hladno, pozorno i zamišljeno; usne mu se rumenjele. Uopće je to bio dobro uščuvan čovjek koji se doimao kudikamo mlađi nego što je uistinu bio.

Kad je Sonja izbila na kanal, njih dvoje se nađoše sami na pločniku. Promatrajući je, zapazio je da je zamišljena i rastresena. Došavši do svoje kuće, Sonja uđe u vežu a on za njom, reklo bi se ponešto iznenađen. Kad je ušla u dvorište, pođe desno, u kut, gdje bijaše stubište što je vodilo do njena stana. — Oho! — promrsi nepoznati gospodin i poče se uspinjati za njom uza stube. Tek ga tu Sonja primijeti. Pope se na drugi kat, skrene u hodnik i pozvoni na vrata stana broj devet, na kojima bijaše ispisano kredom: Kapernaumov, krojač. — Oho! — ponovi neznanac, iznenađen tom čudnom podudarnošću, pa pozvoni na susjedna vrata, na broj osam. Ta su dvoja vrata bila udaljena svega oko šest koraka jedna od drugih.

— A, vi stanujete kod Kapernaumova! — reče on gledajući Šonju i smijući se. — Baš mi je jučer prepravljao prsluk. A ja sam ovdje, odmah do vas, kod madame Reslih, Gertrude Karlovne. Kakva slučajnost!

Sonja ga pozorno pogleda.

— Susjedi smo — nastavi on nekako osobito raspoloženo. — Ja sam tek treći dan ovdje u gradu. E pa, onda, do viđenja!

Sonja mu ne odgovori; otvoriše joj vrata i ona šmugne unutra. Nekako se posramila i kao da se preplašila...

Dok su išli do Porfirija, Razumihin je bio nekako posebno uzbuđen.

— To je zbilja divota, brajko moj — ponovio je više puta — baš mi je drago! Baš mi je drago!

"Ama, što ti je drago?« pomisli Raskoljnikov.

— Nisam ni znao da si i ti zalagao stvari kod te babe. A... a... kad je to bilo? Naime, kad si bio kod nje?

»Ala je ovo glupa naivčina!«

— Kada? — zastane Raskoljnikov prisjećajući se. — Pa bio sam kod nje, čini mi se, tri-četiri dana prije njezine smrti. Uostalom, ne idem ja sad da otkupim te svoje stvari — priklopi pokazujući nekakvu naglu i osobitu skrb za stvari — jer mi je ostao svega još jedan rubalj... poslije onog jučerašnjeg prokletog bunila!...

To o bunilu izrekao je osobito uvjerljivo.

— Ma da, da, da — poče mu brzo i tko zna zašto povlađivati Razumihin — zato te je onda onako... pomalo zaprepastilo... a znaš li da si i u bunilu spominjao nekakvo prstenje i lančiće!... Ma da, da... To je bar jasno, sad je sve jasno.

»»Eto kako se među njima proširila ta misao!« Eto, ovaj bi se čovjek dao raspeti za mene, a sad je presretan što se ipak razjasnilo zašto sam u bunilu spominjao prstenje! Toliko se kod njih ukorijenila ta misao!...«

— A hoćemo li ga naći kod kuće? — zapita naglas.

— Hoćemo, hoćemo — zabrza Razumihin. — To ti je, brajko moj, sjajan čovo, vidjet ćeš! Malko je nespretan, naime, inače je svjetski čovjek, ali mislim nespretan u drugom smislu. Bistar

čovjek, bistar, dapače vrlo pametan, samo što mu je način mišljenja nekako osebujan... Nepovjerljiv je, skeptik, cinik... voli da podvali, to jest ne da podvali nego da tjera šegu... I drži se stare metode, materijalnih dokaza... Ali zna svoj posao, zna... Lani je rasvijetlio takav jedan slučaj ubojstva u kojem su tako reći svi tragovi bili zameteni! A mnogo, mnogo, mnogo mu je stalo do toga da se upozna s tobom!

— Zašto baš tako mnogo?

— Ma nije opet baš tako... znaš, u posljednje vrijeme, otkako si se razbolio, nekako sam mu često i mnogo govorio o tebi... E, a on je slušao... i kad je čuo da studiraš pravo i da ne možeš završiti studij, zbog teških prilika, rekao je: »Kakva šteta!« Pa sam zaključio... naime, iz svega toga skupa, a ne samo iz toga; a jučer je još Zamjotov... Vidiš, Rodja, sinoć sam ti pijan nešto blebetao kad smo se vraćali kući... pa se bojim, brate, da ne shvatiš pogrešno moje riječi, znaš...

— Sta to? Da me drže za luđaka? Pa možda je to i istina.

Usiljeno se osmjehne.

— Jest... jest... naime, uh, nije!... Ama, sve ono što sam ti rekao, pa i o onom drugom, sve su to bile gluposti i posljedica pijanstva.

— Što se sad ispričavaš! Kako mi je sve to dozlogrdilo! — vikne Raskoljnikov pretjerano razdražljivo. Uostalom, pomalo se i pretvarao.

— Znam, znam, razumijem. Vjeruj mi da te razumijem. Čak me je i sramota govoriti...

— Pa ako te je sramota, onda nemoj govoriti!

Obojica ušutješe. Razumihin je bio više nego ushićen, a Raskoljnikov je to naslućivao i to mu se gadilo. Zabrinjivalo ga je i ono što je Razumihin bio maloprije rekao o Porfiriju.

»I pred njim se treba jadati na sudbinu,« mislio je blijedeći, dok mu je srce lupalo. »I to što prirodnije se jadati. Najprirodnije bi bilo da se uopće ne jadam. Da se baš navlaš ne jadam! Ne, navlas bi bilo opet neprirodno... vidjet ćemo... za koji čas... je li dobro što idem k njemu ili nije? Leptirića sama leti na svijeću. Srce mi lupa, to nije dobro!...«

— Tu je, u toj sivoj kući — reče Razumihin.

»Najvažnije je od svega zna li Porfirij ili ne zna da sam jučer bio u stanu one vještice... i pitao za krv? To odmah moram doznati, na samu početku, čim uđem, s lica mu moram pročitati; i-na-če... doznat ću pa makar crko!«

— Nego, znaš šta? — obrati se iznenada Razumihinu smješkajući se obješenjački. — Primijetio sam, brate, danas da si od jutros nekako neobično uzbuđen. Imam li pravo?

— Kako uzbuđen? Nisam uopće uzbuđen — lecne se Razumihin.

— Ama, nemoj mi, brate, pričati koješta, vidi se to lijepo na tebi. Maloprije si sjedio na stolcu kao što nikad ne sjediš, na samom kraju, i sve si se nešto grčio. Poskakivao si sa stolca iz čista mira. Čas se ljutiš, a čas ti opet njuška slatka kao sam šećer. Čak si se i crvenio; osobito kad su te pozvale na ručak, strašno si pocrvenio.

— Ma nisam; lažeš!... O čemu to govoriš?

— Što se tu izmotavaš kao kakav školarac! Uh, do vraga, gle, opet je pocrvenio!

— Uh, što si svinja!

— Pa što si se sad zbunio! Romeo! Čekaj samo dok to danas negdje ispričam, ha-ha-ha! Ala će se mama nasmijati... i još netko...

— Ma slušaj, slušaj, slušaj, pa to je ipak ozbiljno, pa to je... Pa šta je to, na kraju krajeva, do vraga! — dokraja se smete Razumihin, sleđen od užasa. — Što ćeš im ispričati? Ja sam, brate... Uh, što si svinja!

— Prava proljetna ruža! I da znaš kako ti to dobro pristaje; Romeo od dva metra! I kako si se samo umio danas, i nokte očistio,

a? Kad se to prije dogodilo? Pa, boga mu, i pomadom si se namazao! Daj se sagni!

— Svinjo jedna!!!

Raskoljnikov se smijao kao da se uopće ne može više suspregnuti, pa su tako nasmijani ušli i u stan Porfirija Petroviča. A to je baš i trebalo Raskoljnikovu — iz sobe se moglo čuti kako se smiju ulazeći u stan, kako se još i u predsoblju grohotom smiju.

— Da nisi ovdje ni zucnuo... jer ću te inače smlaviti! — šapne raspomamljeni Razumihin hvatajući Raskoljnikova za rame.

V

Raskoljnikov je već ulazio u sobu. Držao se kao da se svim silama suzdržava da slučajno ne prasne u smijeh. Za njim uđe, onako protegljast i nezgrapan, posramljeni Razumihin, posve izobličena i krvožedna obličja, crven kao božur. Njegovo lice i cijela njegova spodoba bijahu u tom času zaista smiješni pa su opravdavali Raskoljnikovljev smijeh. Raskoljnikov se još onako nepredstavljen pokloni domaćinu koji je stajao nasred sobe i upitno ih gledao, te mu pruži ruku i rukova se s njim svejednako se očito svojski trudeći da priguši svoje veselje i da bar izgovori dvije-tri riječi, da se predstavi. Ali, tek što mu je pošlo za rukom da se uozbilji i da nešto promrmlja kad opet, tobože nehotice, pogleda Razumihina i ne uzmogne više odoljeti — prigušeni smijeh provali iz njega utoliko neobuzdanije ukoliko ga je do tada bio više susprezao. Neobična krvožednost s kojom je Razumihin dočekao taj smijeh »od srca«, davala je cijelom tom prizoru pečat najiskrenijeg veselja i, što je najvažnije, prirodnosti. Razumihin kao da je navlaš tome još pripomogao.

— Idi do vraga! — zaurla, odmahne rukom i udari njome baš u okrugli stolić na kojem je stajala prazna čaša za čaj. Sve poleti i zazveči.

— Ali čemu krhati stolce, gospodo, od toga samo država štetuje! [26] — veselo podvikne Porfirij Petrovič.

Scena je bila ovakva — Raskoljnikov je zaboravio da drži domaćina za ruku i svejednako se smije, ali kako zna za red, čeka

priliku da se što prije i prirodnije prestane smijati. Razumihin se dokraja zbunio kad je srušio stolić i razbio čašu, pa je mrko pogledao krhotine, otpljunuo i naglo se okrenuo prozoru i tako stao, okrenut leđima publici, strašno namrgođen, gledajući kroz prozor i ništa ne videći. Porfirij Petrovič se smije i želi se smijati, ali je očito da mu je potrebno objasniti što je posrijedi. U kutu je najprije sjedio na stolcu Zamjotov, ali je ustao kad su ušli gosti, pa sad stoji i čeka, razvukao usta u osmijeh, ali gleda cijeli taj prizor u nedoumici, čak nekako i nepovjerljivo, a Raskoljnikova pomalo i u neprilici. Ovoga se pak neočekivana prisutnost Zamjotova neugodno dojmila.

»O tome još treba razmisliti!« pomisli.

— Oprostite, molim vas — poče, hineći još veću zbunjenost — Raskoljnikov...

— Ništa, ništa, vrlo mi je drago, baš ste zgodno ušli... A šta, ovaj neće ni da se pozdravi? — mahne Porfirij Petrovič glavom na Razumihina.

— Bogami, ne znam zašto se raspalio na mene. Samo sam mu putem rekao da je nalik na Romea i... i dokazao mu to, ništa više nije bilo, čini mi se.

— Svinjo jedna! — oglasi se Razumihin a da se i ne osvrne.

— Imao je dakle vrlo ozbiljnih razloga kad se zbog jedne jedine riječi toliko rasrdio — nasmije se Porfirij.

— Eh ti, istražitelju!... Ma idite svi vi lijepo do vraga! — odbrusi Razumihin, pa se najednom i sam nasmije, razvedri se i priđe Porfiriju Petroviču kao da ništa nije bilo. — Dosta je bilo! Svi smo mi obične budale; na posao. Evo, moj prijatelj Rodion Romanic Raskoljnikov, prvo, čuo je za tebe i htio se upoznati s tobom, a drugo, ima da obavi neki mali posao s tobom. Oho! Zamjotove! Otkud ti ovdje? Pa zar se vi poznajete? Kad ste se upoznali?

»Šta je opet ovo?« uznemireno pomisli Raskoljnikov.

Zamjotov kao da se zbuni, ali ne osobito.

— Pa jučer smo se kod tebe upoznali — odgovori nekako slobodno.

— Bog mi je dakle prištedio dangupu: prošlog me je tjedna ovaj molio i kumio da ga nekako predstavim tebi, Porfirije, a sad ste se, eto, slizali i bez mene... Gdje ti je duhan?

Porfirij Petrovič je bio obučen po domaći, u kućnom kaputu, u posve čistoj košulji i u izgaženim papučama. Bio je to čovjek od svojih trideset pet godina, onizak, punašan, pa i trbušast, glatko izbrijan, bez brkova i zalizaka, kratko podšišane kose na velikoj okrugloj glavi, koja bijaše nekako posebno ispupčena na potiljku. Njegovo nabuhlo, okruglo lice s pomalo prćastim nosom bijaše nezdrave, tamnožute boje, ali prilično živahno i, štoviše, podsmješljivo. Bilo bi možda i dobroćudno da nije bilo izraza očiju koje su se sjale nekakvim žitkim, vodenastim sjajem i bile zastrte gotovo bijelim trepavicama što su treptale baš kao da namiguju. Pogled tih očiju nekako je čudno odudarao od cijele njegove pojave na kojoj je bilo čak nečega ženskog, te joj pridavao mnogo više ozbiljnosti nego što bi čovjek na prvi pogled očekivao.

Čim je čuo da gost ima da obavi s njim neki »mali posao«, Porfirij Petrovič mu ponudi da sjedne na divan, pa sjede i sam na drugi kraj i upre pogled u gosta očekujući da mu odmah izloži što je posrijedi, pogled koji je pokazivao onu napetu i preozbiljnu pažnju što čovjeka čak tišti i smućuje u prvi mah, pogotovo kad se ne poznaje sa sugovornikom i kad ono što izlaže nije, po njegovu osobnu mišljenju, nimalo u skladu s tom neobično velikom pažnjom koja mu se iskazuje. Pa ipak, Raskoljnikov kratko i jezgrovito, jasno i točno izloži što je posrijedi, te bijaše toliko zadovoljan sam sobom da još stiže prilično dobro promotriti Porfirija. Porfirij Petrovič nije isto tako za sve to vrijeme odvajao očiju od njega. Razumihin je bio sjeo sučelice njima, za isti stol, prateći usrdno i nestrpljivo prijateljevo izlaganje i prelazeći pogledom svaki čas s jednog na drugog, što je već pomalo prevršavalo mjeru.

»Budala!« progunđa Raskoljnikov u sebi.

— Treba da to prijavite policiji — odgovori Porfirij držeći se sasvim poslovno — da zamolite, pošto ste doznali za taj i taj događaj, to jest za to ubojstvo, da se obavijesti istražitelj kome je povjeren taj slučaj da te i te stvari pripadaju vama i da ih želite otkupiti... ili pak... uostalom, to će vam tamo već oni sami reći.

— Baš je u tome stvar što trenutno nisam pri parama... — potrudi se Raskoljnikov da se još više smete. — Pa čak ni takvu sitnicu ne mogu... nego bih zasad, vidite, htio samo izjaviti da su te stvari moje, a kad dođem do novaca, onda bih...

— To je potpuno svejedno — odvrati Porfirij Petrovič, hladno primajući objašnjenje o novčanim neprilikama. — Uostalom, ako baš želite, možete i direktno meni napisati nešto u tom smislu kako ste, eto, doznali to i to, pa izjavljujete da su te i te stvari vaše, te molite...

— Mogu li i na običnom papiru? — unese mu se brže-bolje u riječ Raskoljnikov zanimajući se i opet za novčanu stranu.

— Pa da, na najobičnijem!

I odjednom ga Porfirij Petrovič pogleda nekako sasvim podrugljivo, priškilji i kao da mu namigne. Uostalom, možda se to tek učinilo Raskoljnikovu jer je potrajalo samo tren. U svakom slučaju, nešto je bilo posrijedi, Raskoljnikov bi se mogao prisegnuti da mu je namignuo, vrag bi ga znao zašto.

»Zna,« promine mu glavom kao munja.

— Oprostite što vas uznemiravam takvim sitnicama — produži, ponešto smeten. — Te moje stvari ne vrijede više od pet rubalja, ali su mi posebno drage kao uspomena na one od kojih sam ih dobio, i moram vam priznati da sam se pobojao kad sam čuo...

— Zato si valjda onako i poskočio jučer kad sam izbrbljao Zosimovu da Porfirij ispituje zalagače! — ubaci Razumihin, s posve prozirnim ciljem.

To je već bilo previše. Raskoljnikov ne odoli da ga bijesno ne ošine svojim crnim očima usplamtjelim od gnjeva. Međutim, odmah se opet sabere.

— Ti mi se, brajko, valjda podsmjehuješ? — priupita ga, vješto hineći ljutnju. — Slažem se da se možda i previše brinem za nešto što je u tvojim očima takva tričarija, ali me ne smiješ zato smatrati ni za sebičnjaka ni za gramzljivca, jer u mojim očima te dvije bezvrijedne stvarčice možda uopće nisu tričarije. Već sam ti maloprije rekao da mi je onaj srebrni sat koji ne vrijedi ni pet para

jedina stvar koja mi je ostala od oca. Možeš mi se smijati, ali meni je došla majka — okrene se odjednom Porfiriju — a kad bi ona doznala — tu se ponovo brže-bolje okrene Razumihinu nastojeći pošto-poto da mu glas zadršće — da je taj sat propao, kunem ti se da bi bila očajna. Znate kakve su žene!

— Ma uopće se ne podsmjehujem! Nisam uopće tako mislio! Baš naprotiv! — uzviče se ojađeni Razumihin.

»Je li bilo dobro? Je li bilo prirodno? Nisam li pretjerao?« strepio je u sebi Raskoljnikov. »Zašto sam rekao ono: ‚Znate kakve su žene’?«

— A, došla vam je mati? — pripita ga Porfirij Petrovič, tko zna zašto.

— Jest.

— A kada, molim?

— Sinoć.

Porfirij ušuti kao da nešto razmišlja.

— Vaše stvari nisu nikako mogle propasti — produži mirno i hladno. — Ja sam vas već odavno očekivao.

I kao da to uopće nije važno, poče brižljivo podmetati pepeljaru Razumihinu koji je nemilice tresao pepeo s cigarete po sagu. Raskoljnikov se lecnuo, ali Porfirij kao da ga nije ni gledao, svejednako zaokupljen Razumihinovom cigaretom.

— Šta-a? Očekivao si ga! Pa zar si znao da je i on tamo zalagao stvari? — vikne Razumihin.

Porfirij Petrovič obrati se izravno Raskoljnikovu:

— Obje vaše stvari, i prsten i sat, bile su kod nje umotane u jedan papir, a na papiru je vaše ime bilo jasno ispisano olovkom, kao i datum kad ih je primila od vas...

— Kako samo imate dobro pamćenje!... — nevješto se osmjehne Raskoljnikov, nastojeći pošto-poto da ga gleda ravno u oči, ali ne odoli da ne dometne iznenada: — Kažem to zato što je vjerojatno bilo vrlo mnogo zalagača... pa nije bilo lako sve popamtiti... Međutim, vi ih se, tako dobro svih sjećate i... i...

»Glupo! Slabo! Zašto sam ovo dometnuo?«

— Pa već su gotovo svi zalagači poznati, jedino se vi još niste izvoljeli javiti — odgovori Porfirij s jedva primjetnim trunkom podrugljivosti u glasu.

— Nisam baš bio sasvim zdrav.

— I to sam čuo, molim. Čak sam čuo i da vas je nešto strašno razjadilo. I sad ste nekako blijedi?

— Nisam uopće blijed... dapače, potpuno sam zdrav! — grubo i srdito odbrusi mu Raskoljnikov, naglo mijenjajući ton. U njemu je kuhao bijes koji više nije mogao svladati. »U bijesu ću se još i izlanuti!« sijevne mu opet u glavi. »Ali zašto me ovoliko muče?«

— Nije baš sasvim zdrav! — prihvati Razumihin. — Bubne i ostane živ! Sve do jučer je bio tako reći u bunilu... Ama, ne bi vjerovao, Porfirije, jedva se jučer držao namogama, ali tek što smo mu ja i Zosimov okrenuli leđa, obukao se i lijepo kidnuo, pa tjerao negdje kera skoro do ponoći, iako je bio, kažem ti, u pravom bunilu, pomisli samo! Zbilja neobičan slučaj!

— Zar zbilja u pravom bunilu? Ma što ne kažete! — zavrti Porfirij glavom nekakvom ženskom kretnjom.

— Koješta! Ne vjerujte mu! Uostalom, ionako mu ne vjerujete! — omakne se Raskoljnikovu onako u bijesu. Ali Porfirij Petrovič kao da nije ni čuo te čudne riječi.

— Pa kako si mogao otići od kuće ako nisi bio u bunilu? — ražesti se najednom Razumihin. — Zašto si izišao? Radi čega?... I zašto baš kradom? Jesi li tada bio pri zdravoj pameti? Sad kad je već prošla svaka opasnost, mogu ti govoriti sasvim otvoreno!

— Jučer su mi zbilja dozlogrdili — obrati se najednom Raskoljnikov Porfiriju smješkajući se drzovito i izazovno — pa sam pobjegao da unajmim stan negdje gdje me neće naći, i ponio sam sa sobom hrpu novaca. Eto, gospodin Zamjotov je vidio pare. Što mislite vi, gospodine Zamjotove, jesam li bio jučer pri sebi ili u bunilu, dajte razriješite ovaj spor!

Najradije bi bio u tom trenutku zadavio Zamjotova. Nikako mu njegov pogled i šutnja nisu bili po volji.

— Mislim da ste govorili vrlo razumno, čak i lukavo, samo što ste bili malo previše razdražljivi — hladno će Zamjotov.

— A danas mi reče Nikodim Fomič — umetne Porfirij Petrovič — da vas je vidio sinoć kasno u stanu jednog činovnika koga su pregazili konji...

— Pa eto, na primjer, to s tim činovnikom! — prihvati Ra-zumihin. — Zar nisi bio lud kad si bio kod njega? Dao si posljednje pare udovici za ukop! Pa dobro, ako si joj već htio pomoći — mogao si joj dati petnaest, pa i dvadeset rubalja, ali da si bar tri rublja sebi ostavio nego lijepo istresao pred nju svih dvadeset pet rubalja!

— Možda sam negdje neko blago našao, a ti i ne znaš? Eto, možda sam zato jučer bio tako široke ruke... Pa i gospodin Zamjotov zna da sam našao blago!... Oprostite, molim vas — obrati se

uzdrhtalih usana Porfiriju — što vas gnjavimo već pola sata ovim pustim naklapanjem. Jesmo li vam dodijali, a?

— Ah, molim vas, naprotiv, na-a-protiv! Da samo znate koliko me zanimate! Rado vas i gledam i slušam... i moram priznati da mi je vrlo drago što ste napokon izvoljeli doći...

— Pa daj onda bar čaja! Osušilo mi se grlo! — vikne Razumihin.

— Izvrsna ideja! Možda će nam se i ostali pridružiti. A ne bi li... možda nešto jače, mislim prije čaja?

— Ma hajde bježi!

Porfirij Petrovič iziđe da naloži da se skuha čaj.

Raskoljnikovu su se misli kovitlale u glavi kao vihor. Bio je strahovito uzrujan,

»Što je najgore, uopće ništa ne taje i nimalo se ne ustručavaju! Ma kako si došao na to da razgovaraš s Nikodimom Fomičem o meni kad me uopće ne poznaješ? Prema tome, uopće ne taje da me prate u stopu, kao čopor pasa! Baš mi pljuju ravno u lice!« drhtao je od bijesa. »E pa, navalite onda otvoreno, nemojte se igrati sa mnom kao mačka s mišem. To je ipak nepristojno, Porfiriju Petroviču, možda to ipak još neću dopustiti, molim lijepo!... Ustat ću i skresat ću svu istinu svima u lice, pa ćete onda vidjeti koliko vas prezirem!...« Jedva nekako predahne. »A šta onda ako se meni samo tako čini? Šta onda ako je sve to priviđenje i ako se u svemu varam, ako se ljutim iz neiskustva, ako ne mogu podnijeti ovu svoju prljavu ulogu? Možda se u tome ne krije nikakva zla namjera? Sve su im riječi obične, ali ima nešto u njima... Sve se to može svagda isto tako kazati, ali ima u tome nešto. Zašto je onako otvoreno rekao ‚kod nje’? Zašto je Zamjotov dodao da sam lukavo govorio? Zašto govore takvim tonom? Da... taj ton... Pa i Razumihin eto tu sjedi, a zašto se njemu ništa ne pričinja? Tom bezazlenom zvekanu nikad se ništa ne pričinja! Opet groznica!... Je li mi ono maloprije Porfirij namignuo ili nije? Sigurno nema veze; zašto bi mi namigivao? Možda mi hoće razdražiti živce ili me zadirkuju? Ili je sve to puko priviđenje — ili znaju!... Čak je i Zamjotov drzak... Je li Zamjotov drzak? Predomislio se preko noći. Pa i slutio sam ja da će se predomisliti! Ovdje se osjeća kao kod kuće, a prvi put je došao. Porfirij ga i ne smatra za gosta, okrenuo mu leđa. Slizali se! Svakako su se zbog mene slizali! Svakako su o meni razgovarali prije nego što smo došli!... Znaju li

ono o stanu? Samo neka bude što prije!... Kad sam rekao da sam jučer pobjegao zato da unajmim stan, nije se na to ni osvrnuo, nije shvatio... A to sam o stanu vješto ubacio — poslije će mi dobro doći!... U bunilu, vele!... Ha-ha-ha! Zna sve što se sinoć dogodilo! Nije znao da mi je došla majka! A ona je vještica čak i datum zapisala!... Koješta, ne dam se još! Pa to i nisu nikakve činjenice, to je puko priviđenje! Nego, dajte vi meni činjenice! Ni stan nije činjenica nego bunilo; znam ja što treba da im kažem... A znaju li za stan? Neću otići dok ne doznam! Zašto sam uopće došao? Ali evo, sad se opet ljutim, to je zbilja činjenica! Uh, kako sam razdražljiv! A možda je i dobro tako; bolesnička uloga... Ispipava me. Hoće da me zbuni. Zašto sam uopće došao?«

Sve mu je to, kao munja, sijevnulo kroz glavu.

Porfirij Petrovič se vrati u tren oka. Iznenada se nekako raspoložio.

— Od onoga tvog jučerašnjeg, brate, još me glava... Pa i sav sam se nekako razglavio — reče Razumihinu posve drugačijim tonom, smijući se.

— A što, je li bilo zanimljivo? Ja sam vas jučer ostavio baš kad je bilo najzanimljivije! Tko je slavio pobjedu?

— Ma nitko, dakako. Zabrazdili smo na vječne teme, hodali po oblacima.

— Pomisli, Rodja, do čega smo jučer dotjerali; ima li zločina ili nema? Rekao sam ti da su svašta nadrobili!

— Pa što ima u tome čudno? Obično društveno pitanje — rastreseno će Raskoljnikov.

— Ali pitanje nije bilo tako formulirano — pripomene Porfirij.

— Nije baš tako, to je istina — odmah se složi Razumihin, brzajući i žesteći se po svom običaju. — Evo, Rodine, slušaj sad i reci što ti misliš. Hoću da tebe čujem. Jučer umalo što nisam iz kože iskočio; govorio sam im da ćeš ti doći... Sve je počelo od stanovišta socijalista. Njihovo je stanovište poznato: zločin je protest protiv abnormalnog društvenog poretka, samo to i ništa više, nikakvi drugi razlozi ne dolaze u obzir, i gotovo!...

— Opet lažeš! — vikne Porfirij Petrovič. Očito je bio živnuo i na mahove se smijao gledajući Razumihina, čime ga je još više podbadao.

— N-ništa drugo ne dolazi u obzir! — gorljivo nastavi Razumihin. — Ništa ja ne lažem!... Pokazat ću ti njihove knjige; svemu je kod njih kriv »utjecaj sredine« — i ništa drugo! To im je omiljena fraza! Odatle odmah slijedi: ako se društvo normalno uredi, automatski će nestati i svi zločini jer neće biti razloga da se protestira, i svi će u jedan mah postati pravednici. Ljudska se narav ne uzima u obzir, ona se isključuje, nje tobože nema! Po njihovu shvaćanju, neće se čovječanstvo razvijati povijesnim, živim tokom do kraja pa se samo od sebe napokon pretvoriti u normalno društvo, nego će, naprotiv, društveni sistem, ispreden iz glave nekog matematičara, odmah urediti cijelo čovječanstvo i učiniti ga u tren oka pravednim i bezgrešnim, prije bilo kakvog živog procesa, bez ikakvog povijesnog i živog toka! Upravo zato ti ljudi instinktivno ne vole povijest, same su tobože gadarije i gluposti u njoj, i sve objašnjavaju pukom glupošću! Upravo zato nikako ne vole živi proces života: ne treba im žive duše! jer živa će duša tražiti da živi, živa se duša neće pokoriti mehanici, živa je duša sumnjičava, živa je duša natražnjačka! A ona druga možda i zaudara na strvinu, ali se može napraviti od kaučuka i zato nije živa, zato je bez volje, zato je ropska i neće se pobuniti! I na kraju izlazi da su sve sveli samo na slaganje opeka i na raspored hodnika i soba u falansteriji[27]. Falansterija je doduše gotova, ali vam ljudska narav još nije gotova za falansteriju, hoće da živi, još nije završila svoj životni proces, nije još za groblje! Ne može se pukom logikom preskočiti priroda! Logika će predvidjeti tri mogućnosti, ali mogućnosti ima milijun! Odbaciti cijeli milijun i svesti sve samo na pitanje komfora — to je najlakše rješenje! Sablažnjivo je jasno i ne treba uopće misliti! Najvažnije je što ne treba misliti! Cijela životna tajna može stati na dva tiskana arka!

— Pazi ga kako je razvezao! Trebalo bi ga za ruke držati — smijaše se Porfirij. — Pomislite — obrati se Raskoljnikovu — eto, isto je tako bilo sinoć, u jednoj sobi šest ljudi govore u isti mah, a prije toga nas je još napojio punčem, možete zamisliti! Ne, nemaš pravo, brajko moj, »sredina« mnogo znači kad je u pitanju zločin, to ti ja kažem.

— Znam i ja da mnogo znači, ali mi odgovori na ovo pitanje: ako četrdesetogodišnjak siluje desetogodišnju djevojčicu, je li ga možda

sredina na to nagnala?

— Pa, ako ćemo pravo, možda i jest — ustvrdi Porfirij, začudo ozbiljno. — Takav zločin može se sasvim lijepo objasniti »utjecajem sredine«.

Razumihin umalo što ne pobjesni.

— Pa dobro, hoćeš li da ti ja sad odmah dokažem — zaurla — da su tebi trepavice bijele jedino zato što je Ivan Veliki[28] visok osamdeset dva metra, i to da ti dokažem jasno, točno, progresivno, čak i s nijansom liberalizma? Evo ti ruke! Hoćeš li da se kladimo?

— Hoću! Da čujemo, molim vas, kako će to dokazati!

— Ma vječito se nešto pretvara, vrag jedan! — uzvikne Razumihin, skoči i odmahne rukom. — Što uopće vrijedi s tobom razgovarati! Sve to on navlaš radi, ne znaš ti još njega, Rodione! I sinoć je stao na njihovu stranu samo da nas sve nasamari. I što je sve sinoć govorio, bože mili! A oni mu se još obradovali!... I tako po dva tjedna izdrži. Lani nas je uvjerio, bogzna zašto, da ide u kaluđere: dva mjeseca je to neprestano tvrdio! Nedavno mu opet palo na pamet da nas uvjerava kako će se oženiti, kako je već sve spremno za vjenčanje. Čak je novo odijelo dao sašiti. Već smo mu počeli čestitati, a kad tamo, ni mlade ni bilo čega drugog, sve izmislio!

— E, sad si slagao! Odijelo sam dao prije sašiti. Upravo mi je zbog novog odijela i palo na pamet da vas sve povučem za nos.

— Zar se zbilja tako dobro pretvarate? — nehajno ga priupita Raskoljnikov.

— Niste mislili, a? Čekajte samo, i vas ću nasanjkati, ha-ha-ha! Nego, znate šta, reći ću vam sve po istini. Sva ta pitanja, zločini, sredina, djevojčice, podsjetili su me sad na jedan vaš člančić, koji me je, uostalom, i inače zainteresirao. O zločinu... ili kako se ono zove, zaboravio sam mu naslov, ne mogu se sjetiti. S užitkom sam ga pročitao prije dva mjeseca u Periodičnoj riječi.

— Moj članak? U Periodičnoj riječi? — začuđeno ga priupita Raskoljnikov. — Ja jesam napisao jedan članak, u povodu neke knjige, prije pola godine, kad sam prekinuo studij, ali sam ga tada odnio u uredništvo Tjedne riječi, a ne Periodične.

— Ali je dospio u Periodičnu.

— Pa Tjedna riječ je prestala izlaziti i zato mi nisu ni objavili članak...

— To je istina, ali kad je prestala izlaziti, Tjedna riječ udružila se s Periodičnom, pa se zato vaš člančić i pojavio prije dva mjeseca u Periodičnoj riječi. Zar niste to znali?

Raskoljnikov nije zaista imao o tome ni pojma.

— Pa zaboga, možete zatražiti od njih pare za svoj članak! Zbilja ste čudan čovjek! Živite tako samotnički da ne znate čak ni ono što vas se izravno tiče! To je činjenica, molim lijepo.

— Bravo, Roćka! Ni ja nisam ništa o tome znao! — usklikne Razumihin. — Još ću danas skoknuti do čitaonice da potražim taj broj! Prije dva mjeseca? A koji je to bio datum? Svejedno, naći ću ga! Gle ti njega! I ni da bi riječi rekao!

— A kako ste doznali da sam ja napisao taj članak? Potpisao sam ga samo jednim slovom.

— Pa slučajno, i to ovih dana. Od urednika, poznajem se s njim... Neobično me je zainteresirao taj vaš članak.

— Koliko se sjećam, u njemu sam razmatrao psihološko stanje zločinca u toku cijelog zločina.

— Tako je, i ustvrdili ste da je sâm čin zločina uvijek popraćen bolešću. Vrlo, vrlo originalno, ali... ali mene nije zapravo zanimao taj dio vašeg člančića, nego jedna misao koju ste iznijeli negdje pri kraju, ali koja je, na žalost, nejasna, samo ste je nabacili... Ukratko, ako se sjećate, natuknuli ste kako tobože ima na svijetu ljudi koji mogu... to jest ne da mogu nego imaju puno pravo da počinjaju svakojaka nedjela i zločine, i da se tobože zakon ne odnosi na njih.

Raskoljnikov se podsmjehne tom grubom i namjernom izvrtanju svoje ideje.

— Kako? Sta? Pravo na zločin? Pa ne valjda zbog »utjecaja sredine«? — zapitkivaše ih Razumihin čak pomalo preplašeno.

— Ne, ne, ne baš zbog toga — odgovori Porfirij. — Cijeli je vic u tome što se u njegovu članku svi ljudi otprilike dijele na »obične« i »neobične«. Obični moraju biti poslušni i nemaju prava da krše zakon zato što su, eto, obični. A neobični imaju pravo da počinjaju svakakve zločine i da svakojako krše zakon upravo zato što su neobični. Tako je to nekako kod vas, ako se ne varam?

— Ma kako to? Ne može biti da je tako! — promrmlja Razumihin u nedoumici.

Raskoljnikov se opet podsmjehne. Učas je pojmio što je posrijedi i na što ga ovaj želi navesti; sjećao se tog svog članka. Odlučio je da prihvati izazov.

— Pa nije to baš kod mene tako — poče jednostavno i skromno. — Moram priznati, doduše, da ste prilično točno iznijeli moju misao, pa čak ako hoćete, i potpuno točno... — Baš kao da mu je bilo drago priznati da je njegova misao iznesena potpuno točno. — Jedina je razlika u tome što ja uopće na tvrdim da bi neobični ljudi bili svakako dužni i da bi morali svagda počinjati svakojaka nedjela, kako vi kažete. Štoviše, čini mi se da se takav članak ne bi mogao ni objaviti. Ja sam prosto-naprosto natuknuo da »neobični« čovjek ima pravo... naime, nema službeno pravo, nego ima sâm pravo odobriti svojoj savjesti da savlada... izvjesne zapreke, i to jedino u slučaju ako to iziskuje ostvarenje njegove ideje (koja ponekad može biti spasonosna za cijelo čovječanstvo). Rekli ste da je moj članak nejasan; spreman sam da vam ga razjasnim, koliko mogu. Možda se ne varam kad mislim da upravo to valjda i želite; pa dobro onda! Po mom mišljenju, da su Keplerova i Newtonova otkrića, zbog ne znam kakvih kombinacija, mogla biti obznanjena ljudima jedino tako da se žrtvuje život jednog čovjeka, ili desetero, stotine ili ne znam koliko ljudi, koji su ometali to otkriće ili mu stajali na putu, onda je Newton imao pravo i, štoviše, bio je dužan... da ukloni tih desetero ili stotinu ljudi kako bi svoja otkrića mogao obznaniti cijelom čovječanstvu. Odatle, međutin, nipošto ne slijedi da je Newton imao pravo ubijati koga god hoće, svakog tko naiđe, ili krasti svaki dan na tržnici. Nadalje, koliko se sjećam, razvijam u tom svom članku ideju da su svi... pa, recimo, i zakonodavci i vođe čovječanstva, počev od onih najstarijih pa preko Likurga, Solona, Muhameda, Napoleona i tako dalje, da su svi oni odreda bili zločinci već samim time što su, dajući nov zakon, kršili stari zakon koji je društvo bilo baštinilo od svojih predaka i poštivalo kao svetinju, pa nisu prezali ni od krvi, samo ako im je krv (ponekad posve nedužna i junački proljevena za stari zakon) mogla pomoći. Značajno je, štoviše, da su ti dobrotvori i vođe čovječanstva mahom bili strašni krvoloci. Ukratko, dolazim do zaključka da svi, ne samo veliki ljudi nego i oni koji se koliko-toliko

izdižu iznad prosjeka, to jest koji su, štoviše, koliko-toliko sposobni da kažu nešto novo, moraju, po samoj svojoj prirodi, biti svakako zločinci — tko više, tko manje, naravno. Inače im je teško da se izvuku iz kolotečine, a dakako da ne mogu pristati da ostanu u kolotečini, i opet po samoj svojoj prirodi, čak mislim da i ne smiju. Ukratko, vidite da tu i nema zasad ničeg osobito novog. To je već tisuću puta štampano i pročitano. A što se tiče moje podjele ljudi na obične i neobične, slažem se da je ta podjela donekle proizvoljna, ali ja ne inzistiram na točnim ciframa. Ja vjerujem samo u svoju glavnu misao. A to je upravo misao da se ljudi, po prirodnom zakonu, općenito dijele na dvije vrste: na nižu (obične), to jest, da tako kažem, na materijal koji služi jedino razmnožavanju sebi sličnih, i na one prave ljude, to jest one koji imaju dar ili sposobnost da u svojoj sredini izreknu novu riječ. Dakako da ima bezbroj podvrsta, ali se ove dvije osnovne vrste prilično jasno razlikuju: prvu vrstu, to jest materijal, sačinjavaju, općenito govoreći, ljudi koji su po svojoj naravi konzervativni, pristojni, žive u pokornosti i rado se pokoravaju. Oni, po mom mišljenju, i moraju biti pokorni zato što su za to predodređeni, i to ih nimalo ne ponizuje. Oni pak iz druge vrste svi krše zakon, to su rušioci ili su bar skloni rušenju, svaki prema svojim sposobnostima. Zločini su tih ljudi, dakako, relativni i različiti; ponajčešće zahtijevaju, u vrlo raznolikim iskazima, da se sruši ovo današnje u ime nečega boljeg. Ali, ako takav čovjek treba, radi svoje ideje, da prekorači i preko leša, da zagazi u krv, on može sam sebi, u svojoj duši, po mom mišljenju, odobriti takav korak, ovisno doduše o ideji i njenim razmjerima, to valja dobro upamtiti. Samo u tom smislu govorim u svom članku o njihovu pravu na zločin. (Sjećate se da smo i pošli od pravnog pitanja.) Uostalom, nema pravog razloga za zabrinutost: masa im gotovo nikad ne priznaje to pravo, pogubljuje ih i vješa (manje-više) i tako, posve pravilno, ispunjava svoju konzervativnu misiju, samo što buduća pokoljenja te iste mase uzdižu one pogubljene na pijedestal i klanjaju im se (manje-više). Prva je vrsta svagda gospodar današnjice, a druga vrsta gospodar sutrašnjice. Oni prvi održavaju svijet i brojčano ga produžuju, a drugi ga pokreću i vode prema cilju. I jedni i drugi imaju posve jednako

pravo na postojanje. Ukratko, kod mene svi imaju podjednako pravo i — vive la guerre éternelle![29] — dakako, do Novog Jeruzalema!

— Onda, ipak, vjerujete u Novi Jeruzalem?

— Vjerujem — odlučno odgovori Raskoljnikov, ali dok je to govorio, pa i za cijele svoje duge tirade, gledao je u zemlju, u točku koju je bio izabrao na sagu.

— I-i-i u Boga vjerujete? Oprostite što sam ovako radoznao.

— Vjerujem — odgovori Raskoljnikov dižući pogled na Porfirija.

— I-i u uskrsnuće Lazarevo vjerujete?

— Vje-vjerujem. A što će vam sve to?

— Doslovce vjerujete?

— Doslovce.

— A, tako, dakle... pa baš me je zanimalo da čujem. Oprostite, molim vas. Nego, dopustite da se vratim na ono maloprije, ipak ih ne pogube uvijek; naprotiv...

— Trijumfiraju još za života? Pa da, neki još za života postignu svoj cilj, i onda...

— Sami počnu skidati glave?

— Ako treba, a znate da ponajčešće i bude tako. Uopće je vaša primjedba duhovita.

— Hvala vam lijepa. Nego, recite vi meni ovo: po čemu se ti neobični ljudi razlikuju od običnih? Ima li možda kakvih znakova pri rođenju? Pitam vas to zato što bi tu bilo potrebno malo više točnosti, više, da tako kažem, vanjske određenosti: oprostite na ovoj prirodnoj zabrinutosti praktična i dobronamjerna čovjeka, ali ne bi li tu trebalo, recimo, uvesti posebno odijelo, da se nešto nosi, neko obilježje ili tako nešto?... Jer, priznajte i sami, ako nastane zbrka pa jedan iz jedne vrste uobrazi sebi da pripada onoj drugoj vrsti i počne »uklanjati sve zapreke« pred sobom, kao što ste se vi vrlo zgodno izrazili, onda će tu...

— O, pa to vrlo često biva! Ta je vaša primjedba još duhovitija od one prve...

— Hvala vam lijepa...

— Nema na čemu, ali morate uzeti u obzir da tu pogrešku mogu počiniti samo oni iz prve vrste, to jest »obični« ljudi (kao što sam ih ja, možda vrlo nezgodno, nazvao). Uza svu njihovu urođenu sklonost

poslušnosti, mnogi od njih, zahvaljujući obijesnoj naravi koja nije uskraćena čak ni kravi, rado uobraze sebi da su napredni ljudi, »rušitelji«, pa se upinju da izgovore »novu riječ«, i to posve iskreno. A one koji su doista novi vrlo često uopće ne primjećuju, čak ih i preziru, kao nazadne i zatucane ljude. Ali tu, po mom mišljenju, ne može biti ozbiljne opasnosti i zaista nema razloga da se zabrinjavate jer oni ipak nikad daleko ne doguraju. Kad se zanesu, treba im, dakako, ponekad dati po prstima da upamte gdje im je mjesto, ali ništa više od toga; tu ne treba čak ni izvršitelja: ti će ljudi sami sebi dati po prstima jer su vrlo ponizni; neki će učiniti tu uslugu jedan drugome, a drugi će sami sebi, svojim rukama... Uz to se javno posipaju pepelom, što je lijepo i poučno, ukratko, nema razloga da se zabrinjavate... Takav je zakon.

— E pa, bar ste me u tom pogledu donekle umirili, ali evo jedne druge nevolje: recite mi, molim vas, ima li mnogo takvih ljudi koji imaju pravo da druge kolju, tih »neobičnih« ljudi? Ja sam, naravno, spreman da im se pokorim, ali priznajte i sami da je ipak malo škakljivo ako ih ima zaista mnogo, a?

— O, ne morate se ni zbog toga zabrinjavati — produži Raskoljnikov istim onakvim tonom. — Općenito se vrlo malo, zapravo je čudo koliko se malo rađa ljudi koji donose neku novu misao, koji su koliko-toliko sposobni da kažu bar nešto novo. Samo je jedno jasno, da je redoslijed rađanja ljudi svih tih vrsta i podvrsta zacijelo vrlo pouzdano i točno određen nekim prirodnim zakonom. Taj nam je zakon, naravno, zasad nepoznat, ali ja vjerujem da postoji i da će se možda jednom i otkriti. Golema masa ljudi, materijal, samo radi toga i postoji na svijetu da bi se napokon, nekim naporom, nekim zasad tajnovitim procesom, putem nekakvog ukrštanja rodova i rasa, napregnuo i donio napokon na svijet makar i na tisuću jednog koliko-toliko samostalnog čovjeka. A na deset tisuća možda se rađa jedan koji je još malo samostalniji (govorim onako približno, odoka). Na sto tisuća — jedan još samostalniji. Genijalan čovjek dolazi na milijune ljudi, a veliki geniji, vrhunci čovječanstva, možda se rađaju na više tisuća milijuna ljudi na zemlji. Jednom riječju, nisam mogao zaviriti u retortu u kojoj se sve to zbiva. Ali određeni zakon bezuvjetno postoji i mora postojati; tu ne može biti nikakve slučajnosti.

— Ma šta je vama dvojici, šalite se valjda? — uzvikne napokon Razumihin. — Vučete za nos jedan drugoga? Sjede lijepo i tjeraju šegu! Je li ti to ozbiljno, Rodja?

Raskoljnikov šutke digne prema njemu svoje blijedo i gotovo tužno lice i ništa mu ne odgovori. Uz to mirno i turobno lice, Razumihinu se učini čudnom Porfirijeva neskrivena, nasrtljiva, razdražljiva i neuljudna zajedljivost.

— E pa, brate, ako ti to zaista ozbiljno govoriš, onda... Imaš, naravno, pravo kad kažeš da to nije ništa novo i da je slično svemu onome što smo već tisuću puta pročitali i čuli; ali ono što je zbilja originalno u svemu tome, i što je zbilja jedino tvoje, na moj užas, to je da ipak u duši odobravaš prolijevanje krvi, i to, oprosti, upravo fanatički odobravaš... U tome je valjda i glavna misao tvog članka. Jer to odobravanje u duši da se prolijeva krv, to je... to je, po mom mišljenju, strašnije nego što bi bilo službeno, zakonom dopušteno prolijevanje krvi...

— Potpuno točno, strašnije je — priklopi Porfirij.

— Ama, tu si se ipak malo prebacio! Tu si pogriješio. Pročitat ću baš... Prebacio si se! Ne možeš ipak tako misliti. Baš ću pročitati.

— U članku svega toga nema, tamo su samo neke aluzije — reče Raskoljnikov.

— Tako je, tako je — nikako da se Porfirij smiri — sad mi je već gotovo jasno kako vi gledate na zločin, ali... oprostite mi što vam ovoliko dosađujem (previše vam dodijavam, i samog me je stid), ali, vidite, molim lijepo, maloprije ste me zbilja umirili što se tiče onih slučajeva u kojima se te dvije vrste mogu pobrkati, ali meni tu nikako ne daju mira razni praktički slučajevi! Recimo, što će biti ako neki čovjek ili mladac uobrazi sebi da je Likurg ili Muhamed... budući Muhamed, dakako... pa počne rušiti sve zapreke koje stoje pred njim... Dalek je, recimo, put pred njim, a za taj put treba novaca... pa počne grabiti novac za taj put... znate?

Zamjotov iznenada frkne u svom kutu. Raskoljnikov ga i ne pogleda.

— Moram priznati — mirno odgovori — da zaista mora doći i do takvih slučajeva. Pogotovo priglupi i tašti ljudi hvataju se na tu udicu; osobito mladež.

— Eto vidite, molim lijepo. Pa što ćemo onda?

— Pa ništa — osmjehne se Raskoljnikov — nisam ja tome kriv. Tako je i tako će uvijek biti. Eto, on je — tu mahne glavom na Razumihina — maloprije rekao da ja odobravam prolijevanje krvi. Pa šta onda? Društvo se osiguralo i više nego što treba progonstvima, zatvorima, sucima istražiteljima, robijom, i što se onda bojite? Samo potražite lopova!...

— A ako ga nađemo?

— Pravo mu budi.

— Bar ste dosljedni. Pa dobro, a što je s njegovom savjesti?

— Što se još za. nju brinete?

— Pa onako, iz humanosti.

— Tko je ima, neka pati ako misli da je pogriješio. To mu je i kazna, pored robije.

— Dobro, a oni koji su doista genijalni — zapita Razumihin mršteći se — oni, mislim, kojima je dano pravo da kolju, ti ne moraju uopće patiti, čak ni zbog krvi koju su prolili?

— Čemu ta riječ: moraju? Tu nema ni dopuštenja ni zabrane. Neka pati ako mu je žao žrtve... Patnja i bol nedjeljivi su od široke svijesti i duboka srca. Meni se čini da uistinu veliki ljudi moraju osjećati silnu tugu na ovom svijetu — doda iznenada zamišljeno, štoviše, tonom koji nije odgovarao cijelom razgovoru.

Uzgleda, ozbiljno ih sve redom pogleda, osmjehne se i uze kapu. Bio je odviše miran prema onom kako je bio ušao u sobu, i to je osjećao. Svi također ustadoše.

— Pa sad, grdili me ili ne grdili, ljutili se ili ne ljutili, ipak ne mogu odoljeti — na kraju će opet Porfirij Petrovič — da vas još nešto ne priupitam (baš vam dodijavam!), htio bih vam samo iznijeti jednu svoju malu ideju, jedino zato da je ne zaboravim...

— Pa dobro, da čujemo tu vašu malu ideju.

Raskoljnikov je stajao pred njim blijed i ozbiljan, čekajući.

— Pa evo, molim lijepo... zbilja ne znam kako bih se izrazio... ta je idejica suviše neozbiljna... psihološka... Pa eto, kad ste sastavljali taj svoj člančić, neće valjda biti, he-he, da niste i sami sebe smatrali, ama bar malčice, za »neobična« čovjeka, čovjeka koji izriče novu riječ, u tom vašem smislu, naime... Je li da je tako?

— Bit će da je tako — prezirno mu odgovori Raskoljnikov.

Razumihin se promeškolji.

— A ako je već tako, ne biste li se možda i sami odlučili, pa recimo, uslijed nekih životnih nedaća i tegoba, ili za dobrobit, recimo, cijelog čovječanstva, da savladate neku zapreku pred sobom?... Pa eto, na primjer da ubijete i opljačkate nekog?...

I opet mu nekako iznenada namigne lijevim okom i nečujno se nasmije, navlas isto onako kao i maloprije.

— Kad bih je i savladao, ne bih to, naravno, vama rekao — odgovori mu Raskoljnikov izazovno, nabusito i prezirno.

— Ama, ja se to samo onako interesiram, zapravo samo zato da bih bolje razumio vaš članak, jedino u literarnom pogledu...

»Ih, kako je to prozirno i drsko!« pomisli Raskoljnikov gadljivo.

— Dopustite da vam napomenem — odvrati hladno — da ne smatram sebe ni za Muhameda ni za Napoleona... niti uopće za bilo koju od takvih osoba, pa kad nisam to, ne mogu vam dakle dovoljno dobro objasniti kako bih ja postupio.

— Ama, molim vas, tko danas kod nas u Rusiji ne smatra sebe za Napoleona? — izusti Porfirij najednom strašno familijarno. Čak je i u intonaciji njegova glasa bilo ovaj put nečeg osobito jasnog.

— A da nije kakav budući Napoleon i našu Aljonu Ivanovnu prošlog tjedna umlatio sjekirom? — izvali najednom iz kuta Zamjotov.

Raskoljnikov je šutio i netremice odlučno gledao Porfirija. Razumihin se smrkne. Već je i prije bio ponešto kanda naslutio. Srdito pogleda oko sebe. Prođe časak sumorne šutnje. Raskoljnikov se okrene da pođe.

— Zar već odlazite? — prijazno mu dobaci Porfirij i neobično ljubezno pruži ruku. — Baš mi je drago što smo se upoznali. A što se tiče vaše molbe, budite bez brige! Samo napišite onako kako sam vam rekao. I najbolje će biti da svratite sami do mene... recimo, ovih dana... može i sutra. Bit ću tamo oko jedanaest, sigurno. Sve ćemo lijepo urediti... i popričati... Vi biste nam, kao jedan od posljednjih koji su tamo bili, mogli i štogod korisno kazati... — doda posve dobroćudno.

— Želite me službeno preslušati, po svim propisima? — oštro ga upita Raskoljnikov.

— Ama zašto, molim vas lijepo? Zasad to uopće nije potrebno. Niste me dobro razumjeli. Ja, vidite, ne propuštam nijedne prilike i...

već sam razgovarao sa svim ostalim zalagačima... od nekih sam uzeo iskaze... vi ste posljednji... Ah, pa da, zbilja! — uzvikne kao da se iznenada nečemu obradovao. — Baš sam se dobro sjetio, umalo što nisam zaboravio!... — okrene se Razumihinu. — Ti si mi onda uši probio onim svojim Nikolaškom... ama, znam i sam, znam — okrene se Raskoljnikovu — znam da momak nije ništa kriv, ali što se može, morali smo i Mićku uznemiriti svejedno... nego, evo što je posrijedi, zapravo ono glavno. Kad ste onda prolazili stubištem... oprostite, bili ste tamo negdje poslije sedam?

— Tako je — odgovori Raskoljnikov i u isti mah osjeti nelagodu znajući da je to mogao mirne duše prešutjeti.

— Kad ste dakle prolazili stubištem negdje poslije sedam, niste li barem vi vidjeli na prvom katu, u onom otvorenom stanu, sjećate se, dva radnika, ili bar jednoga od njih? Ličili su stan, niste li ih možda primijetili? To je za njih vrlo, vrlo važno!...

— Soboslikare? Ne, nisam ih vidio... — odgovori Raskoljnikov polako, kao da prebire po sjećanju, a u isti mah upre sve snage, premirući od muke, ne bi li što prije otkrio gdje se tu krije zamka, i pazeći da ne bi što previdio. — Ne, nisam ih vidio, nekako nisam ni primijetio da je taj stan bio otvoren... nego, na trećem katu — već je bio izbjegao zamku te je likovao — sjećam se da se jedan činovnik selio iz stana... baš nasuprot.Aljoni Ivanovnoj... sjećam se... toga se baš dobro sjećam... vojnici su iznosili nekakav divan i pritjerali me uza zid... a soboslikara, ne, ne sjećam se da je bilo soboslikara... pa ni stana otvorenog nisam nigdje vidio. Ne, nisam vidio...

— Ma šta je tebi! — vikne odjednom Razumihin, kao da se prenuo i nešto shvatio. — Pa soboslikari su tamo radili na sam dan ubojstva, a on je bio tamo tri dana ranije? Što ga onda uopće to pitaš?

— Uh! Zabunio sam se! — lupi se Porfirij po čelu. — K vragu, već mi se i pamet muti od tog slučaja! — obrati se Raskoljnikovu kao da mu se čak ispričava. — Toliko nam je važno da saznamo je li ih tko vidio između sedam i osam u tom stanu da mi se ovaj čas pričinilo da biste nam vi mogli nešto reći... sve sam pobrkao!

— Morao bi ipak biti malo pažljiviji! — progunđa Razumihin.

Te je riječi već izrekao u predsoblju. Porfirij Petrovič ispratio ih

je neobično ljubezno sve do vrata. Obojica su izišli na ulicu zlovoljni i natmureni i nekoliko koraka nisu progovorili ni riječi. Raskoljnikov duboko odahne...

VI

—... Ne vjerujem! Ne mogu vjerovati! — ponavljaše zgranuti Razumihin, nastojeći svim silama opovrgnuti Raskoljnikovljeve zaključke. Već su prilazili Bakalejevljevu prenoćištu gdje su ih poodavno čekale Puljherija Aleksandrovna i Dunja. Razumihin je neprestance u žaru razgovora putem zastajkivao, zbunjen i uzrujan već samim tim što su prvi put otvoreno progovorili o onome.

— Pa i ne moraš vjerovati! — odgovori Raskoljnikov smješkajući se hladno i nehajno. — Ti po svom običaju nisi ništa primijetio, ali ja sam mjerio svaku riječ.

— Mjerio si zato što si sumnjičav... Hm... ali moram priznati da je Porfirijev ton bio prilično čudan, a pogotovo se čudno držao onaj hulja Zamjotov!... Imaš pravo, bilo je kod njega nešto... ali zašto? Zašto?

— Predomislio se preko noći.

— Ma naprotiv, naprotiv! Kad bi u njih bila takva luda misao, onda bi i te kako dobro pazili da je zataje i sakriju svoje karte, pa da te tek onda ulove... A ovako... ovo je drsko i neoprezno!

— Kad bi oni imali činjenice u rukama, to jest prave činjenice, ili bar koliko-toliko osnovane sumnje, onda bi se zaista potrudili da prikriju tu svoju igru, u nadi da bi tako mogli još više dobiti (uostalom, već bi odavno bili izvršili premetačinu!) Ali nemaju činjenica, ni jedne jedine, sve je to tlapnja, batina sa dva kraja, tek jedna trenutna misao, pa me zato pokušavaju drskošću zbuniti. A možda se i ozlojedio što nema činjenica, pa se od bijesa izlanuo. Možda ima i kakvu namjeru... Rekao bih da je pametan čovjek... Možda me je htio zaplašiti time kako tobože zna... Tu ti je, brate moj, neka posebna psihologija posrijedi... Ma, uostalom, mrsko mi je sve to tumačiti. Mani ga!

— I uvredljivo je, uvredljivo! Potpuno te razumijem! Ali... kad smo već otvoreno progovorili (a to je izvrsno što smo napokon otvoreno progovorili, baš mi je drago!), priznat ću ti sad iskreno da sam već

odavno primjećivao to kod njih, tu misao, za sve ovo vrijeme, dakako u jedva primjetnom obliku, u samom začetku, ali zašto i u začetku? Kako se usuđuju? Gdje, gdje se tu krije taj korijen? Da znaš kako sam bio bijesan! Sta, zar zato što jedan siromašni student, izmožden neimaštinom i hipohondrijom, uoči teške bolesti i bunila što se možda već javlja u njemu (pazi ovo!), sumnjičav, ponosit čovjek koji zna koliko vrijedi i koji se šest mjeseci nije maknuo iz svoga kuta, u dronjcima i cipelama bez potplata, stoji tamo pred nekim policajcima i trpi njihovu drskost; a ovamo neočekivani dug na vratu, protestirana mjenica i dvorski savjetnik Čebarov, smrdljiva boja, trideset stupnjeva Reaumura, zagušljiv zrak, gomila ljudi, priča o ubojstvu osobe kod koje je jučer bio, a sve to — na prazan želudac! Pa koji tu čovjek ne bi pao u nesvijest! I onda na tome, na tome sve zasnivaju! Vrag ih odnio!

Znam da je čovjeku krivo, ali ja bih im se, Roćka, da sam na tvom mjestu, nasmijao svima u brk, ili još bolje: plju-nu-o bih im svima u njušku, ali onako pošteno, i prilijepio bih na sve strane dvadesetak ćušaka, onako pametno, kao što to treba uvijek raditi, i kvit posla. Pljuni! Digni glavu! Sramota!

»Ovo je ipak dobro kazao,« pomisli Raskoljnikov.

— Da pljunem? A sutra će me opet preslušavati — reče ogorčeno. — Zar da se s njima upuštam u spor? Krivo mi je i to što sam se jučer toliko ponizio da razgovaram sa Zamjotovom...

— Do vraga! Otići ću sam do Porfirija! I pritegnut ću ga, onako rođački; ima da mi izloži sve do u tančine. A tek onog Zamjotova...

»Napokon se dosjetio jadu!« pomisli Raskoljnikov.

— Stani! — poviče Razumihin i uhvati ga iznenada za rame. — Stani! Prešao si se! Sad sam prokljuvio da si se prešao! Ma kakva je to uopće smicalica? Kažeš da je ono pitanje o radnicima bila smicalica? Ali daj promozgaj malo: da si ti ono zbilja uradio, kako bi mogao izlanuti da si vidio kako liče stan... i te radnike? Naprotiv, ništa ne bi vidio, sve da i jesi vidio! Tko bi govorio protiv samog sebe?

— Da sam ja ono uradio, onda bih svakako rekao da sam vidio i radnike i stan — odgovaraše dalje Raskoljnikov nerado i očito gadljivo.

— Ali zašto bih govorio protiv samog sebe?

— Pa zato što jedino seljaci ili sasvim neiskusne novajlije na preslušavanju od početka sve redom poriču. A svaki koliko-toliko naobražen i iskusan čovjek nastoji svakako priznati što više vanjskih činjenica koje se ne mogu ukloniti, samo što im pripisuje druge uzroke, ubacuje među njih neku posebnu i neočekivanu značajku koja im daje sasvim drugačiji smisao i prikazuje ih u drugačijem svjetlu. Porfirij se valjda nadao da ću ja baš tako odgovarati i da ću svakako kazati da sam ih vidio, da bude što vjerodostojnije, i da ću ubaciti nešto radi objašnjenja...

— Pa on bi ti bio odmah sam rekao da dva dana prije toga nisu tamo ni mogli biti radnici i da si, prema tome, bio tamo baš na sam dan ubojstva, negdje poslije sedam. Ulovio bi te dakle na sitnici.

— Pa upravo je na to i računao da neću imati kad da promislim pa da ću se požuriti da odgovorim što vjerodostojnije, i tako smetnuti s uma da dva dana prije toga nisu ni mogli biti tamo radnici.

— Ali kako bi to ti mogao smetnuti s uma?

— Ništa lakše od toga! Upravo se na takvim beznačajnim sitnicama najlakše ulove upravo lukavi ljudi. Što je čovjek lukaviji, to manje vjeruje da če ga tko uloviti na nečem običnom. Velike lukavce treba loviti baš na onom najobičnijem. Porfirij uopće nije tako glup kako ti misliš...

— Ali je onda velika hulja!

Raskoljnikov nije mogao da se ne nasmije. Međutim, u isti mu se mah učini čudnim kako je živahno i voljko iznio ovo potonje objašnjenje, iako je prije toga bio sudjelovao u razgovoru mrzovoljno i preko volje, očito s nekim ciljem, iz gole nužde.

»U ponečem već pomalo i uživam!« pomisli.

Ali gotovo u isti tren nekako se naglo uznemiri, kao da ga je prenerazila neka nenadana i neugodna misao. Bivao je sve nemirniji. Došli su već do ulaza u Bakalejevljevo prenoćište.

— Idi ti sam — odjednom će Raskoljnikov — ja ću doći brzo za tobom.

— Kamo ćeš? Pa evo, upravo smo stigli!

— Moram, moram; imam posla... doći ću za pola sata.... Tako im reci.

— Kako hoćeš, ali idem i ja s tobom.

— Šta, zar i ti hoćeš da me mučiš! — uzvikne Raskoljnikov toliko gorko i razdražljivo, s toliko očaja u pogledu, da Razumihinu klonuše ruke. Neko je vrijeme stajao na ulaznim stubama i mrko gledao za Raskoljnikovom, kako grabi put svoje uličice. Napokon se, stegnuvši zube i stisnuvši šake, zareče sam sebi da će još danas iscijediti Porfirija kao limun, pa pođe gore da umiri Puljheriju Aleksandrovnu, koja se već bila usplahirila što ih tako dugo nema.

Kad je Raskoljnikov stigao kući, sljepoočnice su mu bile oznojene i teško je disao. Žurno se popeo uza stube, ušao u svoj nezaključani stan i odmah se zakračunao. Zatim preplašeno i sumanuto jurne u kut, do one rupe u tapetama u kojoj su prije ležale one stvari, zavuče u nju ruku i nekoliko minuta brižno opipavaše po njoj, pretražujući svaki kutak i svaki nabor u tapetama. Pošto nije ništa našao, ustane i duboko odahne. Kad su se maloprije već bili primicali ulazu u Bakalejevljevo prenoćište, uobrazio je odjednom sebi da mu je neka stvarčica, neki lančić, kopča ili čak papirić u koji su te stvari bile umotane, s nekom babinom oznakom, mogla nekako iskliznuti iz ruke i zaturiti se u kakvu pukotinu, a onda poslije iskrsnuti pred njim kao neočekivan i neoboriv dokaz.

Stajao je nekako zamišljen, a na usnama mu titrao čudan, skrušen i pomalo tup osmijeh. Napokon uze kapu i tiho iziđe iz sobe. Misli mu se brkale. Zamišljeno siđe u vežu.

— Evo vam ga! — vikne netko glasno. On digne glavu.

Pazikuća je stajao na vratima svoje sobice i pokazivao ravno u

njega nekom oniskom čovjeku koji je ličio na obrtnika, u prsluku i nečem nalik na kućnu haljinu; izdaleka bi se reklo da je žensko. Glavu je, u masnoj kapi, oborio, i sav je bio nekako pogrbljen. Podbuhlo, smežurano lice govorilo je da je prevalio pedesetu; sitne oči urasle u salo gledale su nekako mrzovoljno, strogo i nezado-voljno.

— Sto je? — zapita Raskoljnikov prilazeći pazikući.

Čovjek ga pogleda ispod oka i promotri bez žurbe, pomno i pozorno, a onda se polako okrene i bez riječi iziđe iz veže na ulicu.

— Sta je to bilo? — uzvikne Raskoljnikov.

— Pa eto, pito me čovjek stanuje li ovđe jedan student, reko mi je vaše ime i kod koga ste. Uto ste vi baš naišli, ja mu pokažem vas, a on lijepo ode. Eto na.

I pazikuća je bio pomalo u nedoumici, ali nije bio previše, još malčice porazmisli, pa se okrene i vrati u svoju sobicu.

Raskoljnikov pojuri odmah za onim čovjekom i učas ga spazi kako ide drugom stranom ulice, istim onakvim odmjerenim i laganim korakom, pogleda uprtog u zemlju, kao da nešto premišlja. Ubrzo ga sustiže, ali neko vrijeme još koračaše za njim; napokon se poravna s njim i zaviri mu sa strane u lice. Onaj ga odmah opazi i brzo promotri, ali onda opet obori oči. Tako su išli oko jedne minute, jedan uz drugog, mukom mučeći.

— Pitali ste za mene... pazikuću? — prozbori najposlije Raskoljnikov, ali nekako vrlo tiho.

Čovjek mu ništa ne odgovori, čak ga i ne pogleda. Opet pošutješe.

— Ama, kako vi to... dođete i pitate... pa šutite... Šta to znači? — Raskoljnikovu se prekidao glas i nekako nije mogao jasno izgovarati riječi.

Ovaj put čovjek uzgleda i ošine Raskoljnikova zloslutnim, mrskim pogledom.

— Ubojico! — progovori najednom tiho, ali jasno i razgovijetno...

Raskoljnikov je išao dalje uz njega. Noge kao da mu se odjednom podsijekle, podišli ga srsi i srce mu načas kanda zamrlo; zatim mu opet zalupa, baš kao da se otkinulo s lanca. Tako prođoše još stotinjak koraka, isto onako usporedo, i dalje mukom mučeći.

Čovjek ga ne gledaše.

— Ma šta je vama... šta... tko je ubojica? — procijedi Raskoljnikov jedva čujno.

— Ti si ubojica — izusti onaj još jasnije i značajnije, smješkajući se smiješkom punim nekog kivnog likovanja, pa opet pogleda ravno u blijedo lice Raskoljnikova i u njegove ukočene oči. Došli su bili do raskršća. Neznanac skrene lijevo i pođe dalje ne osvrćući se za sobom. Raskoljnikov je ostao na mjestu i dugo gledao za njim. Vidio je kako se onaj iza pedesetak koraka ipak okrenuo i pogledao ga — Raskoljnikov je svejednako nepomično stajao na istom mjestu. Nije ga mogao dobro vidjeti, ali mu se učinilo da se onaj opet osmjehnuo onim svojim hladnim, kivnim i slavodobitnim osmijehom.

Laganim, iznemoglim korakom, klecavih koljena, osjećajući se kao da je strahovito prozebao, Raskoljnikov se vrati u svoju sobicu.

Skine kapu i metne je na stol, te desetak minuta stajaše tako pokraj stola, ne mičući se s mjesta. Zatim klone na ležaj i ispruži se na njemu, tiho jaučući od bola; oči mu bijahu sklopljene. Tako je proležao oko pola sata.

Ni o čemu nije razmišljao. Bilo mu je u glavi nekih misli ili odlomaka misli, nekih slika, bez reda i veze — lica ljudi koje je vidio još u djetinjstvu ili koje je samo jedanput negdje sreo i kojih se nikad poslije nije sjetio; zvonik V-ske crkve[30]; biljar u jednoj gostionici i neki oficir pokraj biljara, miris cigara u nekoj trafici u suterenu, neka pivnica, neko stubište za poslugu, posve mračno, sve ispolijevano napojem i posuto ljuskama od jaja, a odnekud dopire nedjeljna zvonjava... Slike se smjenjivale i kovitlale kao vihor. Poneke su mu se čak i sviđale, pa se hvatao za njih ali su se gasile, uopće ga je nešto tištalo unutra, ali ne previše. Ponekad mu je čak bilo i lijepo. Laka drhtavica nije ga prolazila. Međutim čak je i to bilo gotovo ugodno.

Začuje Razumihinove hitre korake i njegov glas, sklopi oči i napravi se da spava. Razumihin otvori vrata i zastane na pragu, kao da premišlja. Zatim tiho korakne u sobu i oprezno priđe ležaju. S vrata dopre Nastasjin šapat:

— Ne diraj ga; nek se ispava; poslije će jest.

— Pravo veliš — odvrati joj Razumihin.

Oboje oprezno iziđoše i pritvoriše vrata za sobom. Prođe još oko pola sata. Raskoljnikov otvori oči, opet se izvali nauznak i podavije ruke pod glavu...

»Tko li je to? Tko je taj čovjek koji kao da je iznikao iz zemlje? Gdje je bio i što je vidio? Sve je vidio, o tom nema sumnje. Ali gdje je onda stajao i odakle je sve gledao? Zašto je tek sad iznikao iz zemlje? I kako je mogao sve vidjeti — zar je to zbilja moguće?... Hm...« nastavljaše Raskoljnikov, uzdrhtao i leden od jeze. »A ona kutijica koju je Nikolaj našao za vratima, zar je i to bilo moguće? Dokazi? Ako previdiš i najsitniju pojedinost, eto ti dokaza velikog kao egipatska piramida! Muha je proletjela i vidjela! Zar je to zbilja moguće?«

I zgadi se sam sebi kad osjeti kako je onemoćao, tjelesno onemoćao.

»Morao sam to znati,« mislio je podsmjehujući se gorko, »a kako sam se usudio, poznajući sam sebe, sluteći kakav sam, latiti se sjekire i okrvaviti ruke? Morao sam unaprijed znati... Eh, pa i znao sam unaprijed!«... — prošapće očajnički.

Na mahove bi se ukočio pred nekom mišlju.

»Ama, nisu oni ljudi onakva kova; pravi gospodar, kome je sve dopušteno, ruši Toulon, vrši pokolj u Parizu, zaboravlja vojsku u Egiptu, trati pola milijuna vojnika u pohodu na Moskvu i izvlači se u Wilnu kalamburom[31]; i njemu poslije smrti dižu spomenike — njemu je dakle sve dopušteno. Eh, takvi ljudi nisu očito od krvi i mesa, nego od bronce!«

Odjednom umalo što se ne nasmije jednoj nenadanoj i usputnoj misli.

»Napoleon, piramide, Waterloo — i ona gadna činovnička udovica, kost i koža, babuskara, lihvarka, s crvenom škrinjicom pod krevetom — kako bi to mogao probaviti čak i Porfirij Petrovič!... Kako bi to oni mogli probaviti?... Estetika bi ih u tome spriječila: ‚Zar bi se Napoleon zavlačio pod krevet onoj babuskari?’ Ih, koješta!...«

Na mahove mu se činilo da bulazni — zapadao je u neko grozničavo i zanosno raspoloženje.

»Vrlo važno za babuskaru!« mislio je uzrujano i plahovito. »Možda sam tu i pogriješio, ali nije sad to važno! To je bila tek bolest... htio sam što prije prekoračiti granicu... nisam ubio čovjeka, nego načelo! Načelo sam zaista ubio, ali da sam prekoračio granicu, nisam, ostao sam na ovoj strani... Samo sam ubiti znao. Pa ni to nisam znao, kao što se vidi... Načelo? Zašto je maloprije onaj luckasti Razumihin grdio socijaliste? To su vrijedni ljudi i poduzetni; bave se ‚općom srećom’... Ama, meni je samo jedanput život dan i nikad ga više neće biti — neću da čekam ‚opću sreću’. Hoću i sam da živim, što će mi inače život! Pa što? Samo nisam htio da prolazim pored gladne majke stišćući u džepu svoj rubalj i očekujući ‚opću sreću’. Prinosim, tobože, svoju malu opeku općoj sreći pa mi je srce na mjestu«[32]. Ha-ha! A zašto ste baš mene zaobišli? Samo jednom živim, pa i ja hoću... Eh, baš sam gnjida estetičarska i ništa više,« dometne i najednom se nasmije kao lud. »Da, baš sam gnjida,« produži zlurado se hvatajući za tu misao, kopkajući po njoj,

igrajući se i zabavljajući se njome, »i to već zbog toga što, prvo, upravo razmišljam o tome kako sam gnjida, i drugo, zato što sam cijeli mjesec dana dodijavao preblagoj Providnosti pozivajući je za svjedoka kako to, tobože, ne činim radi svoje puti i požude, nego zato što mi je na umu veličanstven i lijep cilj, ha-ha! I treće, zato što sam naumio da pazim pri izvršenju koliko mogu na pravednost, težinu i mjeru i račun: od svih sam gnjida izabrao onu koja je bila najbeskorisnija, a kad sam je ubio, naumio sam da uzmem od nje taman onoliko koliko mi treba za prvi korak, ni više ni manje (a ono ostalo bi valjda otišlo manastiru, prema oporuci, ha-ha!)... Zato, zato sam prava gnjida,« nadoda škrgućući zubima, »zato što sam možda i sam još odvratniji i poganiji od one ubijene gnjide, i što sam slutio da ću ovo reći sam sebi tek pošto je ubijem! Pa zar se može uopće šta usporediti s ovakvom strahotom? O, ništavnosti! O, podlosti!... O, kako dobro razumijem ‚proroka' na konju, sa sabljom u ruci — Alah zapovijeda a ti se pokoravaj ‚kukavni' stvore! Pravo, pravo ima ‚prorok' kad postavi negdje nasred ulice dobr-r-ru neku bateriju pa tuče i u pravog i u krivog, bez ikakva objašnjenja! Pokoravaj se, kukavni stvore i — ništa ne želi jer to nije za tebe!... Ama, nipošto, nipošto neću oprostiti babi!«

Kosa mu je bila mokra od znoja, drhtave mu se usne osušile, ukočen pogled bijaše mu uprt u strop.

»Majka, sestra, koliko sam ih samo volio! A zašto ih sad mrzim? Da, mrzim ih, organski mrzim, ne trpim ih u svojoj blizini... Danas sam sam prišao majci i poljubio je, sjećam se... Grliti je i misliti: kad bi ona znala... pa da joj kažem? To bih još mogao lako učiniti... Hm! Ona je zacijelo ista takva kao i ja,« nadoda upinjući se da razmišlja, kao da se bori s bunilom što ga hvata. »O, kako sad mrzim onu babuskaru! Mislim da bih je i po drugi put ubio kad bi oživjela! Sirota Lizaveta! Zašto se ona morala tamo zateći!... Čudno je ipak što na nju gotovo i ne mislim, baš kao da je nisam ni ubio... Lizaveta! Sonja! Sirotice, krotke, krotkih očiju... Mile moje!... Zašto ne plaču? Zašto ne jecaju?... Sve bi dale što imaju... gledaju čovjeka krotko i mirno... Sonja, Sonja! Mirna Sonja!...«

Izgubi svijest; učini mu se čudnim što se ne sjeća kako se našao na ulici. Bilo je već kasno uvečer. Mrak je bivao sve gušći, pun mjesec svijetlio je sve jarce i jarce, ali je bilo nekako osobito sparno.

Po ulicama vrvjeli ljudi; obrtnici i namještenici razilazili se kućama, a neki se i šetali; zaudaralo je na vapno, prašinu, ustajalu vodu. Raskoljnikov je hodao neveselo i zabrinuto — dobro se sjećao da je otišao od kuće u nekoj namjeri, da treba nešto obaviti i požuriti se, ali što zapravo — to je zaboravio. Najednom stane i opazi kako na drugoj strani ulice, na pločniku, stoji neki čovjek i maše mu rukom. Pođe preko ulice do njega, ali se najednom čovjek okrene i pođe dalje kao da ništa nije bilo, oborio glavu, ne osvrće se za sobom i ničim ne pokazuje da ga je zvao. »Pa zbilja, je li me uopće zvao?« pomisli Raskoljnikov, ali svejedno pohita za njim. Kad mu se primakao na desetak koraka, najednom ga prepozna i — prepadne se: bijaše to onaj isti čovjek kojeg je nedavno sreo, u onoj istoj kućnoj haljini i isto onako pogrbljen. Raskoljnikov ga je poizdalje pratio; srce mu lupalo; skrenuli su u neku uličicu — onaj nikako da se obazre. »Zna li uopće da idem za njim?« pomisli Raskoljnikov. Čovjek uđe u vežu neke velike kuće. Raskoljnikov brže-bolje dođe do veže i pogleda unutra — neće li se onaj osvrnuti i pozvati ga? I zaista, kad je prošao kroz cijelu vežu i već stupio na dvorište, onaj se iznenada okrene i opet baš kao da mu mahne rukom. Raskoljnikov začas prođe kroz vežu, ali u dvorištu nije više bilo čovjeka. Bit će da je ušao odmah u prvo stubište. Raskoljnikov pojuri za njim. I zaista, čuo je nečije odmjerene, polagane korake na drugom katu. Stubište mu je, začudo, bilo nekako poznato! Eno prozora u prizemlju — turobno i tajanstveno prosipa se mjesečina kroz okna; evo i prvog kata. Oho! Pa to je onaj isti stan u kojem su radili soboslikari... Kako nije odmah prepoznao kuću? Utihnuli su koraci čovjeka koji je išao pred njim: »Bit će da je stao ili se negdje sakrio.« Evo i drugog kata; da ide dalje? Kakva je tu samo tišina, čak je i jezivo... Ipak pođe dalje. Plašio ga je i uznemirivao bat vlastitih koraka. Bože, kakav je mrak! Onaj se sigurno tu negdje sakrio u kutu. Aha! Stan je širom otvoren; porazmisli i uđe. U predsoblju je posve mračno i pusto, nigdje ni žive duše, kao da su sve iznijeli; lagano, na prstima, uđe u salon — cijela je soba jarko obasjana mjesečinom; sve je tu kao i nekad: stolci, ogledalo, žuti divan i sličice u okvirima. Golem, okrugao, bakarnocrven mjesec gleda ravno kroz prozore. »To je zbog mjeseca ovakva tišina,« pomisli Raskoljnikov, »on sad sigurno zadaje neku zagonetku.« Stoji tako i čeka, dugo čeka, a što je

mjesečina tiša, to mu snažnije lupa srce, već ga i boli. I svejednako tišina. Iznenada začuje časovit suh prasak, kao da je tko slomio trijesku, pa opet sve zamre. Probuđena muha najednom se zaleti u staklo i žalostivo zazuji. U tom istom trenu učini mu se da u kutu, između malog ormara i prozora, visi na zidu ženski zimski kaput. »Što će tu taj kaput?« pomisli. »Pa prije ga nije bilo...« Polagano mu priđe i dosjeti se da se iza kaputa zacijelo netko krije. Oprezno odmakne rukom kaput i vidi da je tu stolac, a na stolcu u kutu sjedi baba, sva skvrčena i oborene glave, tako da joj nikako ne može vidjeti lica, ali je to sigurno ona. Zastane malo uz nju i pomisli: »Boji se!« pa krišom izvadi sjekiru iz omče i udari staricu po tjemenu, jedanput pa još jedanput. Ali, začudo, ona se čak i ne pomakne od tih udaraca, baš kao da je drvena. Uplaši se on, sagne se niže i zagleda u nju, ali je baba još niže oborila glavu. Tad se on sagne sve do samog poda i zaviri joj odozdo u lice, zaviri i premre od jeze — baba sjedi i smije se, upravo se kida od tihog, nečujnog smijeha, zatomljujući iz sve snage smijeh da je on ne čuje. Odjednom mu se pričini da su se vrata spavaće sobe malčice odšknnula i da se ondje isto tako smiju i šapuću. Spopadne ga bijes: svom snagom počne udarati sjekirom babu po glavi, ali se svakim udarcem sve snažnije i glasnije razliježu iz spavaće sobe smijeh i šaputanje, a babuskara se sva trese od smijeha. Nagne bježati, ali je cijelo predsoblje već puno ljudi, ulazna su vrata širom otvorena, a pred vratima, na stubištu i ondje dolje, sve vrvi od ljudi, glava do glave, svi nešto gledaju — ali se svi pritajili i čekaju, šute!... Srce mu se stislo, noge ne može pomaknuti, kao da su mu ukopane... Htjede vrisnuti i — probudi se.

Jedva nekako predahne ali, začudo, kao da još sanja: vrata su širom otvorena a na njima stoji posve nepoznat čovjek i pozorno ga motri.

Raskoljnikov još nije pravo ni otvorio oči, pa ih učas opet sklopi. Leži na leđima i ne miče se. »Sanjam li još ovo ili ne sanjam?« pomisli pa malčice, neopazice odigne trepavice da pogleda — neznanac svejednako stoji na istom mjestu i netremice ga motri. Najednom oprezno preskoči prag, brižljivo zatvori za sobom vrata, priđe stolu, počeka časak — za sve to vrijeme nije odvajao očiju od njega — i polagano, nečujno sjedne na stolac do ležaja; šešir odloži do sebe na pod, pa se objema rukama podupre o trskovac i bradu

nasloni na ruke. Očito je bio spreman da dugo čeka. Koliko je Raskoljnikov mogao razabrati kroz trepavice kojima je treptao, bio je to čovjek već u godinama, stamen, bujne, svijetle, gotovo bijele brade...

Prođe desetak minuta. Još se u sobi vidi ali se već smrkava. Grobni muk. Čak ni sa stubišta ne dopire nikakav šum. Samo neka velika muha zvrnda i batrga se udarajući o prozorsko okno. Napokon Raskoljnikov ne može više to podnijeti — iznenada se pridigne i sjedne na ležaj.

— Pa dobro, recite što želite?

— Ma znao sam ja da ne spavate, da se samo pretvarate — čudno mu odgovori neznanac i mirno se nasmije. — Dopustite da se predstavim: Arkadij Ivanovič Svidrigajlov...

ČETVRTI DIO

I

»Je li moguće da još sanjam?« pomisli ponovo Raskoljnikov. Pozorno i nepovjerljivo promatrao je neočekivana gosta.

— Svidrigajlov? Koješta! Ne može biti! — reče napokon naglas, u nedoumici.

Reklo bi se da se gost nije ni najmanje iznenadio tom uzviku.

— Svratio sam do vas iz dva razloga, prvo, želio sam se osobno upoznati s vama jer sam već odavno čuo o vama mnogo toga zanimljivog i lijepog, a drugo, nadam se da mi možda nećete uskratiti pomoć u nečemu što se tiče izravno vaše sestre Avdotje Romanovne. Mene samog, bez preporuke, možda ne bi htjela ni pustiti u svoju blizinu, zbog nekih svojih predrasuda, ali uz vašu pomoć računam, naprotiv...

— Slabo računate — upade mu Raskoljnikov u riječ.

— Dopustite da vas upitam: jesu li tek jučer stigle?

Raskoljnikov mu ne odgovori.

— Jučer su stigle, znam. Pa i ja sam tek prekjučer stigao. E pa, znate što ću vam reći o svemu tome, Rodione Romanoviču, držim da je suvišno da se opravdavam, ali dopustite da vas ipak priupi-tam: što sam ja tu, u svemu tome, zapravo, tako strašno zgriješio, naime, ako ćemo pravo suditi, bez predrasuda?

Raskoljnikov ga je i dalje šutke motrio.

— Zar to što sam u svojoj kući napastovao nezaštićenu djevojku i »vrijeđao je svojim gnusnim ponudama«, je li to možda? (Unaprijed znam što ćete reći!) Ali uzmite samo u obzir da sam i ja čovjek et nihil humanum[33]... ukratko, da se i ja mogu zanijeti i zavoljeti nekog (što se, naravno, ne zbiva po našoj volji), pa se sve to može sasvim prirodno objasniti. Tu se jedino postavlja pitanje: jesam li ja izrod ili, nisam li možda i sam žrtva? A što onda ako sam žrtva? Jer, kad sam objektu svoje ljubavi predlagao da pobjegne sa mnom u Ameriku ili u Švicarsku, možda sam osjećao prema njoj najdublje poštovanje i, dapače, mislio kako ću nas obadvoje usrećiti!... Jer, i razum služi strasti; ta najviše sam, zaboga, sam sebi naudio!...

— Ma nije to sad uopće važno — presiječe ga Raskoljnikov u riječi gadeći se. — Vi ste prosto-naprosto odvratni, pa imali pravo ili nemali, i eto, nećemo da znamo za vas, eno vam vrata, odlazite!...

Svidrigajlov iznenada prasne u grohotan smijeh.

— Ipak je vas... ipak je vas teško zbuniti! — reče smijući se u brk Raskoljnikovu. — Mislio sam vas nadmudriti, ali nisam uspio, odmah ste se dosjetili jadu!

— Pa i u ovom času gledate kako da me nadmudrite.

— Pa šta onda? Pa šta onda? — ponavljaše Svidrigajlov smijući se posve slobodno. — To je ono što se naziva bonne guerre[34], sasvim dopuštena lukavština!... Nego, prekinuli ste me u riječi; bilo kako mu drago, opet vam kažem da ne bi bilo nikakvih neugodnosti da se nije dogodilo ono u vrtu. Marfa Petrovna...

— Kažu da ste i Marfu Petrovnu otjerali u grob? — grubo ga Raskoljnikov presiječe u riječi.

— A i za to ste čuli? Uostalom, kako ne bi čuli... E pa, što se tog vašeg pitanja tiče, zbilja ne znam što da vam kažem, iako mi je savjet u tom pogledu potpuno čista. Naime, nemojte misliti da se ja tu možda nečega bojim, sve je bilo kako treba i po propisima: medicinski je pregled ustanovio apopleksiju koja je nastupila zbog kupanja neposredno nakon obilata ručka i gotovo cijele boce vina, a ništa se drugo nije ni moglo utvrditi... Ali, znate što sam mislio neko vrijeme, pogotovo sad na putu, dok sam sjedio u vlaku: nisam li ipak pridonio svemu tome... toj nesreći, u moralnom smislu, time što sam je sekirao ili tako čime? Ali sam zaključio da ni od toga nije ama baš ništa moglo biti.

Raskoljnikov se nasmije.

— Pa što se onda toliko uzrujavate?

— A što se vi smijete? Pomislite, samo sam je dva puta ošinuo korbačem, nije bilo čak ni modrica... Nemojte, molim vas, misliti da sam neki cinik; i te kako dobro znam kako je to bilo ružno od mene, i tako dalje, ali isto tako pouzdano znam da je Marfi Petrovnoj čak bila po volji ta moja, da tako kažem, plahovitost. Priču o vašoj sestri iscijedila je bila do posljednje kapi. Več je treći dan morala sjediti kod kuće; nije imala sa čime da se pokaže u gradu, a i dojadila je bila svima tamo onim svojim pismom (čuli ste valjda kako jc čitala to

pismo?). I najednom joj ta dva udarca korbačem padaju kao s neba! Odmah je naložila da joj upregnu kočiju!... A da i ne govorimo o tome kako ženama u nekim prilikama i te kako godi da ih tko uvrijedi, ma koliko tobože bile ogorčene. Svima se njima to događa; pa i inače, ljudi vole da budu uvrijeđeni, jeste li to primijetili? A žene pogotovo. Čak bi se moglo reći da im je to važnije od svega.

Raskoljnikov je neko vrijeme kanio ustati i otići te tako dokon-čati ovaj razgovor, ali su ga stanovita radoznalost, pa čak i neki računi, načas odvratili od toga.

— Volite li se vi tući? — priupita rastreseno.

— Ne, baš ne volim — mirno odgovori Svidrigajlov. — S Marfom Petrovnom gotovo se nikad nisam tukao. Živjeli smo lijepo i u slozi i ona je uvijek bila sa mnom zadovoljna. Korbača sam se latio, u toku svih sedam godina našeg braka, svega dva puta (ako ne računamo još jednu, treću zgodu koja je inače vrlo sumnjiva): prvi put dva mjeseca nakon našeg vjenčanja, čim smo stigli na selo, i evo sad, ovaj posljednji put. A vi ste već mislili da sam ja neki takav izrod, natražnjak, despot? He-he... A zbilja, sjećate li se možda, Rodione Romanoviču, kako su prije nekoliko godina, još u doba blaženih javnih osuda, osramotili bili kod nas pred cijelim svijetom i u svim novinama jednog plemića — zaboravio sam kako se zvao — zato što je išibao u vlaku neku Njemicu, sjećate li se?[35] A onda je, te iste godine, čini mi se, slijedio i onaj »ružni postupak Vijeka«[36]. (Ta sjećate se valjda Egipatskih noćh onog javnog čitanja? Onih crnih očiju! O, gdje li si, zlatno,doba naše mladosti!) E pa, evo što ja mislim o tome: gospodinu koji je išibao Njemicu nikako ne odobravam jer je to zbilja... pa tko bi još tome mogao odobravati! Ipak, moram reći da čovjek gdjekad naiđe na takve izazovne »Njemice« da nema takva naprednjaka koji bi uz njih mogao potpuno jamčiti za sebe. Tada nije nitko s tog gledišta razmotrio taj predmet, a baš je to ono pravo ljudsko gledište, vjerujte mi!

Rekavši to, Svidrigajlov se najednom opet nasmije. Raskoljnikovu je bilo jasno da je to čovjek koji je nešto tvrdo naumio te zna što radi.

— Vjerojatno niste već nekoliko dana ni s kim razgovarali? — priupita ga Raskoljnikov.

— Pa gotovo da i jest tako. Nego, valjda se čudite što sam ovako dobroćudan?

— Ne, nego se čudim što ste nekako suviše dobroćudni.

— Zato što se ne vrijeđam na vaša osorna pitanja? Je li tako? Ali... što da se vrijeđam? Kako ste me pitali, tako sam vam i odgovorio — dometne držeći se neobično prostodušno. — Jer ja se, bogami, gotovo ni za što osobito ne zanimam — produži nekako zaneseno. — Osobito sam sad potpuno besposlen... Doduše, možete lako pomisliti da vam se iz nekog razloga dodvoravam, pogotovo što trebam vašu sestru, kao što sam vam rekao. Ali, reći ću vam otvoreno: dozlaboga mi je dosadno, osobito ova tri posljednja dana, pa sam vam se čak i obradovao... Nemojte se ljutiti, Rodione Romanoviču, ali i vi ste meni nekako strašno čudni. Recite što vam drago, ali nešto s vama nije u redu; i to upravo sad, naime ne baš u ovom trenutku, nego općenito sad... Dobro, dobro, neću, neću, nemojte se samo mrštiti! Nisam ja opet takav medvjed kao što mislite.

Raskoljnikov ga mrko pogleda.

— Možda uopće niste medvjed — reče. — Čak bih rekao da ste vrlo dobro odgojeni, ili da bar znate biti, kad zatreba, i pristojan čovjek.

— Ama nije meni ni do čijeg mišljenja osobito stalo — odvrati Svidrigajlov hladno i, štoviše, s primjesom uznositosti u glasu. — A zašto i ne bih ponekad bio prostak kad se u našoj klimi to ruho tako dobro nosi, i... i pogotovo kad je čovjek tome sklon po prirodi — nadoda i opet se nasmije.

— Čuo sam, ipak, da imate ovdje mnogo znanaca. Navodno ste čovjek koji »ima veza«. Pa što ću vam onda ja, ako nemate nekih posebnih ciljeva sa mnom?

— To je istina što ste rekli da imam podosta znanaca — prihvati Svidrigajlov ne odgovarajući na ono glavno. — Već sam bio s nekima od njih jer je već treći dan kako se ovuda potucam, prepoznajem ih, a i oni mene, čini mi se. Obučen sam, dakako, pristojno i smatraju me za imućna čovjeka, jer nas nije ni seljačka reforma pogodila: same šume i podvodne livade, pa prihod ostao isti, ali... ne idem k njima; i prije mi je već bilo dojadilo: švrljam evo već treći dan i nikom se još nisam javio... Pa onda ovaj grad! Naime,

kako je mogao postati ovakav, recite mi to, molim vas! Grad birokrata i svakojakih seminarista! Zbilja mnogo toga ni-sam prije ovdje primjećivao, prije jedno osam godina, kad sam se ovuda motao... Sad se još, bogami, jedino u anatomiju uzdam!

— U kakvu anatomiju?

— Što se pak tiče tih klubova, Dussota[37], tih vaših pomodnih lokala ili, ako hoćete, i samog progresa, e pa, bez toga bismo mogli sasvim lijepo živjeti — nastavi on, kao da i opet nije čuo pitanje. — Uostalom, tko uživa u tome da vara na kartama?

— A varali ste na kartama?

— Kako da ne! Bilo nas je cijelo društvo, fino da ne može biti finije, prije jedno osam godina, zabavljali smo se, i sve su to, znate, bili otmjeni ljudi, bilo je i pjesnika i kapitalista. Uopće su kod nas, u ruskom društvu, najotmjeniji ljudi oni koji su svašta prošli, jeste li to primijetili? Ja sam vam se tek sad na selu zapustio. Ipak su me onda bili strpali u zatvor zbog dugova, bilo je to maslo nekog bijednog Grka iz Nežina. I tu se baš našla Marfa Petrovna, malo se cjenkala s njim i iskupila me za trideset tisuća rubalja. (Svega sam bio dužan sedamdeset tisuća.) Vezali smo se zakonskim brakom i odmah me odvela u svoje selo, kao kakvo blago. Bila je pet godina starija od mene. Mnogo me je voljela. Sedam godina nisam se micao iz sela. I pazite, za sve to vrijeme čuvala je onaj dokument koji me je teretio, na onih trideset tisuća, na tuđe ime, pa da sam samo pomislio da se pobunim, zacijelo bi me strpala u bajbok! I znate da bi! Jer, kod žena se sve to lijepo slaže jedno s drugim.

— A da nije bilo tog dokumenta, biste li strugnuli?

— Ne znam što da vam kažem. Mene taj dokument gotovo da i nije sputavao. Nikud mi se nije išlo, a Marfa Petrovna mi je sama dva puta nudila da otputujemo u inozemstvo, kad je vidjela kako se dosađujem. Ali što! I prije sam putovao u inozemstvo i svagda bi me tamo muka spopadala. Bez ikakva razloga, onako, eto, zora sviće, gledaš Napuljski zaljev, more, i nekako te uhvati tuga. Najgore je od svega što zaista tuguješ za nečim! Ipak je ljepše kod kuće: ovdje bar za sve okrivljuješ druge, a sebe opravdavaš. Sad bih možda pošao i s ekspedicijom na Sjeverni pol zato što j'ai le vin mauvais[38] i gadi mi se piće, a osim pića — što imate drugo? Pokušao sam i to. A što,

je li istina što kažu da će Berg[39] u nedjelju poletjeti u Jusupovu parku nekim golemim balonom, pa da traži suputnike uz određenu nadoknadu?

— Zar biste vi poljetjeli?

— Ja? Ne bih... samo onako pitam — promrmlja Svidrigajlov pa kao da se zaista nešto zamisli.

»Ma govori li on to zaista ozbiljno?« pomisli Raskoljnikov.

— Ne, nije mene taj dokument sputavao — nastavi Svidrigajlov sjetno — nego naprosto nisam htio otići sa sela. A bit će već godina dana i kako mi je Marfa Petrovna za imendan vratila taj dokumenat i još mi uz to poklonila popriličnu svotu novaca. Imala je lijep kapital. »Vidite li koliko vam vjerujem, Arkadije Ivanoviču« — tako mi je, bogami, sama rekla. Ne vjerujete da mi je tako rekla? Nego, znate li da sam na selu postao pravi gazda; pročuo sam se i po okolici. I knjige sam naručivao. Isprva mi je Marfa Petrovna odobravala, a poslije se sve bojala da ne pretjeram u učenju.

— Kao da vam je teško bez Marfe Petrovne?

— Teško? Možda. Pa zbilja, može biti. Nego, uz put da vas zapitam, vjerujete li vi u priviđenja?

— U kakva priviđenja?

— Pa u obična priviđenja, kakva druga!

— A vjerujete li vi?

— Možda i ne vjerujem, pour vous plaire[40]... Naime, nije da ne vjerujem...

— Da vas možda ne muče?

Svidrigajlov ga nekako čudno pogleda.

— Dolazi mi Marfa Petrovna u posjete — reče i iskrivi usta u nekakav čudan osmijeh.

— Kako vam to dolazi u posjete?

— Pa već mi je tri puta dolazila. Prvi put sam je vidio na sam dan pogreba, sat nakon povratka s groblja, uoči mog odlaska na put. Drugi put sam je vidio prekjučer, na putu, u zoru, na stanici. Maloj Višeri; a treći put prije dva sata, u kući gdje stanujem, u svojoj sobi, kad sam bio sam.

— Budan?

— Potpuno budan. Sva tri puta bio sam budan. Dođe, popriča

časak i iziđe na vrata; svaki put na vrata. Čak mi se učinilo i da je čujem.

— Ne znam zašto sam mislio da se vama upravo tako nešto događa! — izusti najednom Raskoljnikov i u isti mah se začudi što je to rekao. Bio je neobično uzbuđen.

— Šta-a? To ste pomislili? — u čudu ga pripita Svidrigajlov. — Ma nije moguće? Pa zar vam nisam rekao da među nama postoji nešto zajedničko, a?

— Uopće niste rekli! — odsiječe Raskoljnikov oštro i gorljivo.

— Nisam rekao?

— Niste!

— A mislio sam da sam rekao. Maloprije, kad sam ušao i vidio kako ležite sklopljenih očiju i pravite se da spavate, odmah sam rekao sam sebi: »To je baš on!«

— Šta vam to znači: to je baš on? O čemu govorite? — uzvikne Raskoljnikov.

— O čemu? Pa da vam pravo kažem, ne znam... — promrmlja Svidrigajlov sasvim iskreno i kao da se smete.

Pošutješe časak. Obojica gledahu netremice jedan drugoga.

— Sve su to budalaštine! — zlovoljno uzvikne Raskoljnikov. — A što vam kaže kad dođe?

— Ona mislite? Pomislite samo, govori mi o posve beznačajnim sitnicama, i da znate: baš me to ljuti. Kad je prvi put došla (bio sam, znate, umoran: pogrebni obred, so svjatimi upokoji[41], pa sprovod, daća, i napokon sam ostao sam u kabinetu, zapalio cigaru, zamislio se), kad je došla, veli mi: »A vi ste danas, Arkadije Ivanoviču, zaboravili, od silna posla, naviti sat u blagovaonici.« I zaista sam taj sat punih sedam godina svakog tjedna sâm navijao, a kad bih zaboravio, svaki put bi me podsjetila. Sutradan već putujem ovamo. Siđem u zoru na stanicu -rpreko noći sam bio malko zadrijemao, bio sam sav izlomljen, bunovan — naručim kavu, kad pogledam — a Marfa Petrovna najednom sjeda do mene, u rukama joj snop karata: »Da vam pogledam, Arkadije Ivanoviču, u karte prije puta?« A bila je pravi majstor u gatanju. I još ne mogu oprostiti sam sebi što nisam dao da mi gata! Prepao sam se i pobjegao od nje, a baš je i zvonce zazvonilo. Danas opet sjedim poslije mizernog ručka u gostionici,

želudac mi težak, sjedim i pušim, kad eto ti opet Marfe Petrovne, uđe sva nacifrana, u novoj haljini od zelene svile, s dugom, dugom povlakom: »Dobar dan, Arkadije Ivanoviču! Kako vam se sviđa ova moja haljina? Ni Aniska je ne bi bolje sašila.« (Aniska je krojačica u našem selu, dijete naših bivših kmetova, u Moskvi je izučila zanat, zgodna cura.) I stoji tako, vrcka se preda mnom. Pogledam ja haljinu, pa se onda zagledam u nju i velim joj: »Kako vam se da, Marfa Petrovna, zbog takvih trica dolaziti k meni, toliko se truditi?« — »Ah, bože moj, dušo, zar te ne smijem više uopće uznemirivati?« A ja ću njoj, tek toliko da je pecnem: »Mislim se ženiti, Marfa Petrovna.« — »Od vas se čovjek može svemu nadati, Arkadije Ivanoviču; neće vam baš biti na čast, jedva da ste ženu pokopali a već se ženite. Pa da ste bar dobro odabrali, ali već znam da nećete usrećiti ni nju ni sebe, samo će vam se svijet smijati.« Pa se okrene i ode, a povlakom baš kao da šušti. Kakva budalaština, a?

— A da niste vi sve to meni slagali? — reče Raskoljnikov.

— Malokad lažem — zamišljeno odgovori Svidrigajlov, kao da uopće nije primijetio koliko je to pitanje neuljudno.

— A ranije, prije toga, nije vam se nikad ništa prividjelo?

— N...nije, samo jedan jedini put otkako znam za sebe, prije jedno šest godina. Imao sam nekog slugu Filjku, tek što smo ga bili pokopali, a ja zaboravim pa viknem: »Filjka, lulu!« A on uđe i ode ravno do police na kojoj mi stoje lule. Ja sjedim i mislim: »To se on sad meni osvećuje,« zato što smo se bili grdno dohvatili baš prije nego što je umro. »Kako se usuđuješ,« velim mu, »ulaziti u moju sobu s poderanim laktom, van, ništarijo!« A on se lijepo okrene, iziđe i više nije dolazio. Nisam to onda ni rekao Marfi Petrovnoj. Već sam mu htio dati parastos u crkvi, ali me nekako bilo stid.

— Otiđite do liječnika!

— Znam ja i bez vas da nisam zdrav, iako pojma nemam što mi je; ipak, rekao bih da sam sigurno pet puta zdraviji od vas. Ja vas nisam pitao vjerujete ili ne vjerujete da se javljaju priviđenja, nego sam vas pitao: vjerujete li da zaista ima priviđenja?

— Ne, nikad neću u to povjerovati! — vikne Raskoljnikov čak pomalo srdito.

— Kako ono obično kažu? — promrmlja Svidrigajlov, više za se, gledajući u stranu, pa nakrivi malko glavu. — Kažu: »Bolestan si pa

je ono što ti se privida puka tlapnja«. Ali kakva je to logika? Ja priznajem da se priviđenja javljaju samo bolesnima, ali to jedino dokazuje da se priviđenja mogu javljati samo bolesnima, a ne da priviđenja samih po sebi nema.

— Dakako da ih nema! — ostane Raskoljnikov srdito pri svome.

— Nema? Mislite da ih nema? — preuze Svidrigajlov riječ pošto ga je polako odmjerio pogledom. — Pa dobro, a što ako ovako prosudimo (hajde, pomozite mi): »Priviđenja su, da tako kažemo, komadići i odlomci drugih svjetova, njihovi začeci. Zdrav čovjek, dakako, nema razloga da ih vidi zato što je zdrav čovjek posve zemaljski stvor, pa mora prema tome živjeti samo ovdašnjim životom, radi cjelovitosti dojma i reda. Ali, čim se razboli, čim se naruši normalan zemaljski red u organizmu, odmah se počinje očitovati mogućnost da postoji drugi svijet, i što je čovjek bole-sniji, to ima više dodira s drugim svijetom, a kad umre, prelazi ravno na drugi svijet.« O tome sam već odavno razmišljao. Ako vjerujete u budući život, onda možete povjerovati i u ovakvo prosuđivanje.

— Ja ne vjerujem u budući život — reče Raskoljnikov.

Svidrigajlov je sjedio zamišljen.

— A šta onda ako su tamo sami pauci ili tako nešto? — reče iznenada.

»Ovaj je čovjek lud,« pomisli Raskoljnikov.

— Eto, uvijek zamišljamo vječnost kao ideju koju ne možemo pojmiti, kao nešto golemo, golemo! A zašto bi moralo biti baš nešto golemo? Kad najednom, umjesto svega toga, pomislite da je tamo samo jedna sobica, onako nešto kao kupaonica na selu, sva čađava, a po zakucima sami pauci, i to vam je, eto, cijela vječnost. Meni se, znate, ponekad sve nešto tako pričinja.

— Zar je zbilja moguće da ne možete zamisliti ništa utješnije ni pravednije? — uzvikne Raskoljnikov nekako tjeskobno.

— Pravednije? A što znate, možda bi baš tako i bilo pravedno. Znajte da bih ja navlaš baš tako udesio! — odgovori Svidrigajlov smješkajući se nekako neodređeno.

Raskoljnikova obuze nekakva jeza od njegova nesklapnog od-govora. Svidrigajlov podigne glavu, zagleda se u njega i najednom prasne u smijeh.

— Ama, pomislite samo — vikne — do prije pola sata nismo se još nikad bili vidjeli, smatramo se za neprijatelje, među nama je nerazriješen spor, a sad se lijepo okanili briga i evo vidite u kakvu smo se filozofiju upustili! Pa zar nisam dobro rekao da smo jedne gore list?

— Budite tako dobri — srdito preuzme Raskoljnikov riječ — pa mi što prije objasnite i kažite radi čega ste me počastili svojim posjetom... i... žuri mi se, nemam vremena, htio bih izići...

— Molim, molim. Vaša seka, Avdotja Romanovna, udaje se za gospodina Lužina, Petra Petroviča, je li tako?

— Ne biste li nekako mogli izbjeći svako pitanje o mojoj sestri i ne spominjati je izrijekom? Dapače, ne razumijem kako se usuđujete preda mnom izgovarati njezino ime, ako ste zaista Svidrigajlov?

— Pa zato sam i došao da o njoj porazgovaramo, kako da je onda ne spominjem?

— Dobro, onda, govorite, samo što brže!

— Uvjeren sam da ste već sami stekli mišljenje o tom gospodinu Lužinu, mom rođaku po ženi, samo ako ste bili s njim bar pola sata, ili ako ste bar čuli štogod točno i istinito o njemu. Nije on nikakav par Avdotji Romanovnoj. Po mom mišljenju, Avdotja Romanovna se tom udajom neobično velikodušno i nepromišljeno žrtvuje za... svoju obitelj. Po svemu onome što sam čuo o vama, zaključio sam da bi vama osobno bilo i te kako drago da do tog braka ne dođe, pod uvjetom da se ne oštete ničiji interesi. A sad, kad sam vas osobno upoznao, čak sam i uvjeren u to.

— Od vas je opet sve to vrlo naivno; oprostite, htio sam reći: bezobrazno — reče Raskoljnikov.

— To jest, hoćete reći da radim za svoj račun. Budite bez brige, Rodione Romanoviču, kad bih radio samo u svoju korist, onda ne bih ovako otvoreno razgovarao s vama, nisam valjda tolika budala. S tim u vezi, otkrit ću vam jedan psihološki kuriozitet. Maloprije, dok sam opravdavao pred vama svoju ljubav prema Avdotji Romanovnoj, rekao sam vam da sam i sam žrtva. E pa, znajte onda da nikakve ljubavi više ne osjećam, ama baš n-nikakve, tako da mi je i samom čudno, jer sam zaista nešto ipak osjećao...

— Od besposlice i pokvarenosti — upade mu Raskoljnikov u riječ.

— Pa zaista jesam pokvarenjak i besposličar. Ali, uostalom, vaša sestra ima takvih osobina da nisam mogao odoljeti dojmu koji je ostavila na mene. Ali sve su to bile budalaštine, kao što i sam uviđam.

— A kad ste to uvidjeli?

— Počeo sam već i prije uviđati, ali sam se konačno uvjerio prekjučer, tako reći onog istog trenutka kad sam stigao u Petro-grad. Doduše, još sam u Moskvi umišljao sebi kako idem da isprosim Avdotju Romanovnu i da istisnem gospodina Lužina.

— Oprostite što vas prekidam, ali molim vas da malo skratite i prijeđete direktno na cilj svoga posjeta. Žuri mi se, moram izaći...

— Vrlo rado. Kad sam stigao ovamo i odlučio da se otisnem na... voyage[42] htio sam da najprije obavim ovdje sve što treba. Djeca su mi ostala kod tetke; bogata su a ja im osobno nisam potreban. Pa i kakav sam ja otac? Uzeo sam sebi samo ono što mi je prije godinu dana bila poklonila Marfa Petrovna. To mi je dovoljno. Oprostite, sad ću odmah prijeći na ono glavno. Prije voyagea, do kojeg će možda i doći, htio bih da sredim račune i s gospodinom Lužinom. Nije da ga baš nikako ne trpim, ali je upravo zbog njega došlo do one moje svađe s Marfom Petrovnom, kad sam doznao da je ona kumovala toj svadbi. Sad želim da se, vašim posredovanjem, vidim s Avdotjom Romanovnom i da joj, makar i pred vama, objasnim, prvo, kako od gospodina Lužina ne samo što neće imati nikakve koristi nego, štoviše, jamačno samo štete. Zatim bih je zamolio da mi oprosti zbog svih onih nedavnih neugodnosti, i isto bih je tako zamolio za dopuštenje da joj ponudim deset tisuća rubalja i tako joj olakšam raskid s gospodinom Lužinom, raskid protiv kojeg, uvjeren sam, ni ona sama ne bi imala ništa protiv, samo kad bi joj se ukazala prilika.

— Pa vi ste zbilja, zbilja ludi! — uzvikne Raskoljnikov, koji ne bijaše toliko srdit koliko začuđen. — Kako se usuđujete govoriti tako nešto!

— Znao sam odmah da ćete se razvikati; ali, prvo, iako nisam bogat, bez tih deset tisuća rubalja mogu lako biti, naime, nimalo, nimalo mi nisu potrebne. Ako ih Avdotja Romanovna ne primi, možda ću ih još gluplje protratiti. To je jedno. Drugo, savjest mi je potpuno čista; nudim joj te novce bez ikakve primisli. Vjerovali vi sad

ili ne, ali poslije ćete se uvjeriti o tome i vi i Avdotja Romanovna. Posrijedi je samo to da sam zaista zadao popriličnu briga i neugodnosti vašoj veleštovanoj sestri, pa osjećam dakle iskreno kajanje i od sveg srca želim — ne da se iskupim ni da platim za sve one neugodnosti, nego da prosto-naprosto učinim za nju nešto korisno, zbog toga što nemam valjda privilegij da činim samo zlo. Kad bi u ovoj mojoj ponudi bio i milijunti djelić promišljenosti, ne bih joj valjda sad nudio svega deset tisuća, kad sam joj prije svega pet tjedana nudio više. Osim toga, možda ću se za vrlo kratko vrijeme i oženiti jednom gospođicom, pa već samim tim moraju otpasti sve sumnje o nekakvim mojim zlim namjerama prema Avdotji Romanovnoj. Na kraju još da kažem da će Avdotja Romanovna, ako se uda za gospodina Lužina, uzeti te iste novce, samo s druge strane... A vi se nemojte ljutiti, Rodione Romanoviču, nego prosudite sad o svemu mirno i hladnokrvno.

Govoreći sve to, Svidrigajlov je bio neobično hladnokrvan i miran.

— Molim vas da već jednom završite — reče Raskoljnikov. — Kako bilo da bilo, to je ipak neoprostivo drsko od vas.

— Ni najmanje. Kad bi tako bilo, onda bi čovjek čovjeku na ovom svijetu smio činiti samo zlo i, obratno, ne bi imao prava da učini ni trunka dobra, a sve zbog pustih uobičajenih formalnosti. To nema smisla. Kad bih, recimo, umro i ostavio tu istu svotu oporučno vašoj sestri, zar bi i onda odbila da primi?

— Po svoj prilici.

— E, neće biti tako, molim lijepo. Uostalom, ako neće, neće, neka joj bude. Samo, deset tisuća je lijepa svotica, može svakom dobro doći. U svakom slučaju, molim vas da prenesete Avdotji Romanovnoj ovo što sam vam rekao.

— Ne, neću joj ništa reći.

— U tom slučaju, Rodione Romanoviču, morat ću se potruditi da se s njom osobno sastanem, da je, dakle, uznemirujem.

— A ako joj prenesem vašu poruku, nećete nastojati da se s njom osobno sastanete?

— Zbilja ne znam što da vam kažem. Veoma bih želio da se bar još jedanput vidim s njom.

— Nemojte se tome nadati.

— Šteta. Uostalom, ne poznajete vi još mene. Možda ćemo se, eto, ipak malo zbližiti?

— Mislite da ćemo se zbližiti?

— A zašto nc? — reče Svidrigajlov, pa se osmjehne, ustane i uze šešir. — Nisam baš htio da vas mnogo uznemiravam, i kad sam dolazio ovamo, nisam se mnogo nadao, iako me je, doduše, vaša fizionomija već jutros iznenadila...

— A gdje ste me to jutros vidjeli? — upita ga Raskoljnikov nekako uznemireno.

— Sasvim slučajno, molim lijepo... Meni se sve čini da nas dvojica imamo nešto zajedničko... Ali ne bojte se, nisam ja nametljiv; i s varalicama sam se u kartanju dobro slagao, nisam dodijavao ni knezu Svirbeju, svom daljem rođaku i velikašu, i znao sam napisati nešto o Rafaelovoj Madoni u album gospođi Prilukovoj, i s Marfom Petrovnom proživio sam sedam godina ne odlazeći nikamo, i u kući sam Vjazemskog na Sijenskom trgu[43] nekoć noćivao, i možda ću još s Bergom poletjeti u njegovu balonu.

— E pa, lijepo. Dopustite mi da vas upitam hoćete li skoro na put?

— Na kakav put?

— Pa na taj vaš voyage... Sami ste mi to spomenuli.

— Na voyage? Ah, da!... Pa zbilja sam vam rekao nešto o voyageu... E pa, na to pitanje nije lako odgovoriti... Ali, kad biste samo znali što me pitate! — nadoda i odjednom se glasno i kratko nasmije. — Možda ću se umjesto voyagea oženiti; prose mi djevojku.

— Ovdje?

— Da.

— Kad brže?

— Međutim, želio bih da se još jedanput vidim s Avdotjom Romanovnom. Ozbiljno vas to molim. E pa, do viđenja... ah, da! Pomislite što sam zaboravio! Kažite, Rodione Romanoviču, svojoj sestri da joj je Marfa Petrovna oporučno ostavila tri tisuće. To je sasvim pouzdano. Marfa Petrovna je to uradila tjedan dana prije svoje smrti, i to u mojoj prisutnosti. Za dva-tri tjedna moći će Avdotja Romanovna podići taj novac.

— Je li to istina?

— Jest, samo joj tako kažite. E pa, sluga pokoran! Ja tu blizu stanujem.

Izlazeći, Svidrigajlov se na vratima sudari s Razumihinom.

II

Bilo je već gotovo osam sati; obojica se požure do Bakalejevljeva prenoćišta ne bi li stigli onamo prije Lužina.

— Tko je taj koji je bio kod tebe? — zapita Razumihin čim iziđoše na ulicu.

— To ti je Svidrigajlov, onaj vlastelin u čijoj su kući uvrijedili moju sestru dok je kod njih bila guvernanta. Otišla je od njih zato što ju je on napastovao, otjerala ju je njegova žena, Marfa Petrovna. Poslije je ta ista Marfa Petrovna molila Dunju da joj oprosti, a sad je iznenada umrla. O njoj smo nedavno pričali. Ne znam zašto ali se strašno bojim tog čovjeka. Doputovao je odmah nakon ženine sahrane. Vrlo je čudan i nešto smjera... Kao da nešto zna... Treba čuvati Dunju od njega... eto, to sam ti baš htio reći, čuješ li?

— Čuvati! Pa što on može Avdotji Romanovnoj? Nego, hvala ti, Rodja, što mi to kažeš... Čuvat ćemo je, čuvat ćemo je!... A gdje on stanuje?

— Ne znam.

— Zašto ga nisi pitao? E, šteta! Uostalom, doznat ću već nekako!

— A jesi li ga vidio? — upita ga Raskoljnikov nakon kraće šutnje.

— Jesam, promotrio sam ga; dobro sam ga promotrio.

— Jesi li ga uistinu vidio? Jesi li ga dobro vidio? — navaljivaše dalje Raskoljnikov.

— Pa jesam, dobro sam ga upamtio; prepoznao bih ga između tisuću ljudi, dobro pamtim lica.

Opet pošutješe.

— Hm... tako, tako... — promrsi Raskoljnikov. — Jer, znaš... već sam pomislio... sve se mi čini... da je to možda bila utvara.

— Ma što ti to govoriš? Ne razumijem te sasvim dobro.

— Pa eto, svi vi govorite — nastavi Raskoljnikov i naceri se — da sam poludio, pa mi se sad učinilo da sam možda zbilja poludio, da sam vidio samo prikazu!

— Ma šta to govoriš?

— A tko bi ga znao! Možda sam zaista lud, i možda je sve što se ovih dana zbilo samo plod moje mašte...

— Eh, Rodja! Opet su te iznervirali!... Ma što ti je taj rekao, zbog čega je došao?

Raskoljnikov mu ue odgovori, a Razumihin časak porazmisli.

— A sad da čuješ moj izvještaj — poče on. — Dolazio sam k tebi ali si spavao. Zatim smo ručali a onda sam otišao do Porfirija. Onaj Zamjotov je neprestano kod njega. Htio sam nekako povesti razgovor, ali mi nije išlo. Nikako nisam znao započeti kako treba. Baš kao da ništa ne shvaćaju i ne mogu shvatiti, ali se ni najmanje ne zbunjuju. Odveo sam Porfirija do prozora i počeo mu govoriti, ali opet nije išlo kako treba: on gleda u stranu, ja gledam u stranu. Na kraju sam mu prinio šaku pod njušku i rekao mu da ću ga smlaviti, onako rođački. Samo me je pogledao. Pljunuo sam i otišao, i eto, to ti je sve. Zbilja glupo. Sa Zamjotovom nisam ni riječi progovorio. Samo, znaš šta: mislio sam da sam uprskao stvar, ali kad sam silazio niza stube, sinula mi je jedna misao i naprosto me razdragala: zbog čega se ti i ja uopće brinemo? Još kad bi tebi prijetila kakva opasnost ili ne znam šta, hajde-de. Ali ovako, šta te briga! Ni luk jeo ni lukom mirisao, fućka ti se za njih; poslije ćemo im se još nasmijati u brk, a ja bih ih sad, da sam na tvom mjestu, još vukao za nos. Šta misliš kako će ih poslije biti stid! Ni briga te; poslije ih možemo i izlemati, a sad ćemo im se samo narugati!

— Tako je, dabome! — odgovori Raskoljnikov. »A što li ćeš sutra reći?« pomisli u sebi. Začudo, sve mu do tada nije uopće pala na um misao: »Što će pomisliti Razumihin kad dozna?« Pomislivši to, Raskoljnikov se zagleda u njega. Nije ga mnogo zanimao Razumihinov izvještaj o posjetu Porfirijukoliko je toga odonda prohujalo i iskrsnulo!...

U hodniku su se sreli s Lužinom — došao je točno u osam sati i tražio sobu tako da su sva trojica zajedno ušla, ali se nisu gledali ni pozdravili. Mladići uđu prvi, a Petar Petrovič zadrži se iz pristojnosti malo u predsoblju svlačeći ogrtač. Puljherija Aleksandrovna odmah iziđe da ga dočeka na vratima. Dunja se dotle pozdravljala s bratom.

Petar Petrovič uđe i pokloni se damama prilično prijazno ali malo previše ozbiljno. Inače, reklo bi se da se malko zbunio i da se još nije

snašao. Puljherija Aleksandrovna također se ponešto smela, ali se odmah požuri da posjedne goste za okrugli stol na kojem je vrio samovar. Dunja i Lužin zauzeli su mjesta jedno nasuprot drugome. Razumihin i Raskoljnikov sjedoše sučelice Puljheriji Aleksandrovnoj, Razumihin bliže Lužinu a Raskoljni-kov do sestre.

Nastane časovita šutnja. Petar Petrovič polagano izvadi iz džepa batisten rupčić od kojeg zamiriše parfem, pa se usekne kao čovjek koji je doduše dobrohotan, ali je opet malko pozlijeđen u svom dostojanstvu te je tvrdo naumio da zatraži objašnjenje. Još mu je u predsoblju bila pala na pamet misao da ne svuče ogrtač nego da ode, te tako, strogo i primjerno, kazni obje dame kako bi jednom zauvijek shvatile.s kim imaju posla. Ali se nije mogao na to odlučiti. Osim toga, taj čovjek nije volio nikakve neizvjesnosti, a tu je valjalo izvesti načistac — kad su se one ovako bjelodano oglušile na njegov nalog, mora da je nešto ozbiljno posrijedi, pa će najbolje biti da to ponajprije dozna; za kaznu uvijek ima vremena, a osim toga, to stoji samo do njega.

— Nadam se da ste ugodno putovale? — službeno se obrati Puljheriji Aleksandrovnoj.

— Jesmo, hvala bogu, Petre Petroviču.

— Baš mi je drago. Ni Avdotja Romanovna se nije previše umorila?

— Ja sam mlada i jaka, ne umaram se lako, ali je mami bilo vrlo teško — odgovori Dunječka.

— Šta možemo kad su naše državne pruge tako dugačke. Velika je ta naša takozvana »majčica Rusija«... Ja pak, ni uz najbolju volju, nisam nikako mogao jučer dohitati pred vas. Nadam se da je ipak sve prošlo bez većih neprilika?

— Ah, nije, Petre Petroviču, bile smo već potpuno klonule — reče brže-bolje Puljherija Aleksandrovna naglašajući svaku riječ — i da nam nije valjda sam Bog poslao jučer u pomoć Dmitrija Prokofjiča, bile bismo jednostavno propale. Evo, ovo je ovdje Dmitrij Prokofjič Razumihin — nadoda predstavljajući ga Lužinu.

— A, znam, imao sam čast... jučer — promrsi Lužin i poprijeko pogleda Razumihina, a onda se namrgodi i ušuti. I inače je Petar Petrovič pripadao onom soju ljudi koji su naoko neobično ljubezni u društvu i koji mnogo polažu na ljubeznost, ali, čim im štogod nije po

volji, gube sve svoje lijepe manire i više su nalik na vreće brašna nego na bezbrižne kavalire koji uveseljavaju društvo. Svi su ponovo ušutjeli — Raskoljnikov je mukom mučao, Avdotja Romanovna nije još htjela prekidati šutnje, Razumihin nije imao što reći, pa se Puljherija Aleksandrovna opet usplahiri.

— Jeste li čuli da je umrla Marfa Petrovna? — poče ona pribjegavajući svom glavnom oružju.

— Kako da ne, čuo sam. Odmah su me obavijestili i, štoviše, sad sam evo došao da vam kažem da je Arkadij Ivanovič Svidrigajlov odmah nakon ženine sahrane brže-bolje otputovao u Petrograd. Tako sam bar saznao iz sasvim pouzdanih izvora.

— U Petrograd? Ovamo? — uznemireno priupita Dunječka i zgleda sc s majkom.

— Jest, tako je, molim lijepo, i dakako da nešto smjera, s obzirom na to da je tako žurno otputovao i, uopće, na sve okolnosti koje su tome prethodile.

— Bože moj! Zar ni ovdje neće ostaviti Dunječku na miru? — usklikne Puljherija Aleksandrovna.

— Meni se čini da nema razloga da se previše uznemirujete, ni vi ni Avdotja Romanovna, naravno samo ako ne budete htjele imati s njim nikakva posla. Ja naime motrim na njega i upravo se raspitujem gdje je odsjeo...

— Ah, Petre Petroviču, nećete mi vjerovati koliko ste me pre-pali! — proslijedi Puljherija Aleksandrovna. — Ja sam ga svega dva puta vidjela i učinilo mi se da je grozan, grozan! Uvjerena sam da je on kriv za smrt pokojne Marfe Petrovne.

— Što se toga tiče, ne može se ništa određeno zaključiti. Ja imam posve točne obavijesti. Ne kažem, možda je pripomogao da se ubrza tok događaja, da tako reknem, moralnim utjecajem nanesene uvrede; ali, što se tiče vladanja i, uopće, moralnog lika te osobe, tu se s vama slažem. Ne znam je li sad bogat i što mu je zapravo ostavila Marfa Petrovna; o tome ću biti obaviješten u vrlo kratkom roku; ali, naravno, ovdje, u Petrogradu, ako ima koliko-toliko novčanih sredstava, odmah će opet krenuti starim putem. To je najpokvareniji čovjek što može biti, ogrezao u porocima! Imam mnogo razloga vjerovati da mu je Marfa Petrovna, koja je imala tu nesreću da ga onako zavoli i izbavi iz dugova prije osam godina,

pomogla i u jednom drugom pogledu: jedino njezinim zauzimanjem i žrtvama bio je zabašuren u samom začetku jedan kriminalni slučaj, s elementima zvjerskog i, da tako reknem, nevjerojatnog umorstva, zbog kojeg je sasvim lako mogao završiti u Sibiru. Eto kakav je to čovjek, ako vas baš zanima.

— Ah, bože moj! — uzvikne Puljherija Aleksandrova. Raskoljinkov je sve to pozorno slušao.

— Jeste li stvarno o töme pouzdano obaviješteni? — priupita ga Dunja strogo i značajno.

— Govorim vam samo ono što mi je u povjerenju bila rekla sama pokojnica Marfa Petrovna. Valja napomenuti da je s prav-nog gledišta taj slučaj vrlo nejasan. Ovdje je negdje živjela, a čini mi se da i dan-danas živi, neka Reslihovka, strankinja, a uz to i sitna lihvarka koja se bavi i drugim poslovima. S tom je Reslihovkom gospodin Svidrigajlov poodavno bio u nekakvim vrlo pri-snim i tajanstvenim odnosima. Kod nje je živjela neka njena daljnja rođakinja, nećakinja, mislim, gluhonijema djevojčica od svojih petnaest, možda čak i četrnaest godina, koju je ta Resli-hovka mrzila iz dna duše i brojila joj svaki zalogaj; čak ju je i nemilice tukla. Jednog su dana našli djevojčicu na tavanu obje-šenu. Zaključeno je da je posrijedi samoubojstvo. Nakon uobiča-jene procedure, na tome je i ostalo, ali je poslije stigla prijava da je djevojčicu... okrutno povrijedio Svidrigajlov. Sve je to doduše bilo mutno, a prijava je potjecala od jedne druge Njemice, žene na zlu glasu, koja nije uživala ničije povjerenje; naposljetku nije zapravo ništa bilo od prijave zahvaljujući zauzimanju i novcima Marfe Petrovne; sve je ostalo na pričama. Ali su te priče ipak bile vrlo značajne. Vi ste, Avdotja Romanovna, naravno, čuli i o onom njihovom sluzi Filipu koji je umro od zlostavljanja, prije pet-šest godina, još u doba kmetstva.

— Naprotiv, čula sam da se taj Filip sam objesio.

— Tako je, ali ga je na samoubojstvo nagnao ili, bolje reći, naveo gospodin Svidrigajlov neprekidnim, sistematskim progonjenjem i kažnjavanjem.

— To ne znam — hladno odvrati Dunja — samo sam čula neku vrlo čudnu priču o tome kako je taj Filip bio hipohondar, nekakav kućni filozof, ljudi su govorili da su ga knjige »zaludile«, i da se objesio više zbog toga što ga je gospodin Svidrigajlov ismijavao

nego što ga je tukao. A dok sam ja bila tamo, on je dobro postupao sa slugama i sluge su ga čak i voljele, iako su ga zaista krivile za Filipovu smrt.

— Vidim da ste vi, Avdotja Romanovna, odjednom postali nekako skloni da ga opravdavate — pripomene Lužin, a usta mu se iskriviše od dvosmislena smiješka. — Zaista je to čovjek lukav i privlačan za dame, kao što se vidi i po žalosnom primjeru Marfe Petrovne koja je tako čudnovato umrla. Samo sam htio da vama i vašoj mami pomognem savjetom, s obzirom na njegove nove pokušaje do kojih će nesumnjivo doći. Što se tiče mog mišljenja, ja sam tvrdo uvjeren da će taj čovjek nesumnjivo ponovo završiti u dužničkom zatvoru. Marfa Petrovna nije nikad imala namjere da mu što ostavi jer je imala na umu djecu, a ako mu je što i ostavila, onda će to biti samo nešto najnužnije, neznatne vrijednosti, nešto efemerno što čovjeku njegovih navika neće doteći ni za godinu dana života.

— Molim vas, Petre Petroviču, da se okanimo razgovora o gospodinu Svidrigajlovu — reče Dunja. — Mene od toga muka spopada.

— Maloprije je bio kod mene — odjednom će Raskoljnikov prekidajući prvi put šutnju.

Sa svih se strana razlegoše uzvici, svi se okrenuše njemu. Čak se i Petar Petrovič uzbudi.

— Došao je prije jedno sat i pol, dok sam spavao, probudio me i predstavio se — nastavi Raskoljnikov. — Bilo je prilično neusiljen i dobro raspoložen. Čvrsto se uzda da će se sprijateljiti sa mnom. Između ostalog, usrdno moli i traži da se sastane s tobom, Dunja, a mene je zamolio da mu pomognem da dođe do tog sastanka. Želi ti nešto predložiti, rekao mi je i što. Osim toga, odlučno tvrdi da je Marfa Petrovna tjedan dana prije smrti oporučno ostavila tebi, Dunja, tri tisuće rubalja, i da ćeš taj novac dobiti u vrlo skoro vrijeme.

— Hvala bogu! — usklikne Puljherija Aleksandrovna i prekriži se. — Moli se za njenu dušu, Dunja, moli se!

— Ta je vijest potpuno točna — ote se Lužinu.

— Dobro, dobro, a što je bilo dalje? — zabrza Dunječka.

— Onda je rekao da on sam nije bogat i da je cijelo imanje pripalo djeci koja su sad kod tetke. Zatim, da je odsjeo negdje nedaleko od mene, ali ne znam gdje, nisam ga pitao...

— Ali što, što to kani predložiti Dunječki? — zapita ga uplašena Puljherija Aleksandrovna. — Nije ti rekao?

— Jest, rekao mi je.

— Pa što to?

— Poslije ću vam reći.

Raskoljnikov zašuti i prihvati se čaja.

Petar Petrovič izvadi sat i pogleda na nj.

— Moram dalje za poslom pa vam neću biti na smetnju — nadoda s ponešto uvrijeđenim izrazom na licu i poče ustajati.

— Ostanite još, Petre Petroviču — reče Dunja — ta kanili ste ostati cijelu večer. Osim toga, sami ste nam pisali da želite nešto izvesti na čistac s mamom.

— Tako je, Avdotja Romanovna — značajno će Petar Petrovič, pa ponovo sjede, ali ne ispusti šešir iz ruku — zaista sam htio izvesti nešto načistac i s vama i s vašom veleštovanom gospođom mamom, i to nešto neobično važno. Ali kao što ni vaš brat ne može preda mnom govoriti o nekim prijedlozima gospodina Svidrigajlova, tako ni ja ne želim i ne mogu govoriti... pred drugima... o nekim i te kako važnim stvarima. Osim toga, nije ispunjena moja glavna i izričita molba...

Lužinu se na licu ocrta gorak izraz, i dostojanstveno ušuti.

— Vaša molba da moj brat ne bude prisutan.na našem sastanku nije ispunjena jedino na moj zahtjev — reče Dunja. — Pisali ste da vas je moj brat uvrijedio; mislim da to treba odmah izvesti načistac i da se vas dvojica morate pomiriti. A ako vas je Rodja zaista uvrijedio, onda vas on mora zamoliti i zamolit će vas za oproštenje.

Petar Petrovič se učas ojunači.

— Ima nekih uvreda, Avdotja Romanovna, koje se ni uz najbo-lju volju ne mogu zaboraviti. Svemu ima granica koju je opasno prijeći jer, kad je jednom prijeđete, ne možete više natrag.

— Nisam zapravo to imala na umu, Petre Petroviču — unese mu se Dunja pomalo nestrpljivo u riječ. — Znajte da cijela naša budućnost zavisi sad od toga hoće li se sve to što prije raspraviti i srediti ili neće. Otvoreno vam, sad odmah na početku, kažem da ne mogu na to drukčije gledati, pa ako vam je bar malo stalo do mene, cijeli se taj slučaj mora još danas razriješiti, koliko god to bilo teško.

Još jednom vam kažem, ako je moj brat kriv, on će vas zamoliti za oproštenje.

— Čudim vam se, Avdotja Romanovna, što tako postavljate taj problem — žestio se Lužin sve više i više. — Iako vas cijenim pa, tako reći, i obožavam, ne mogu u isto vrijeme nipošto voljeti sve vaše najbliže. Žudim za tim da me usrećite svojom rukom, ali ne mogu u isto vrijeme preuzeti na sebe obaveze koje su nespojive...

— Ah, nemojte sad biti toliko osjetljivi, Petre Petroviču — upade mu Dunja plahovito u riječ — budite onako pametan i plemenit čovjek kakvim sam vas oduvijek smatrala i kakvim vas želim smatrati. Obećala sam vam da ću poći za vas, vaša sam zaručnica, pouzdajte se što se toga tiče u mene i vjerujte da ću biti kadra nepristrano presuditi. Ovo što se prihvaćam uloge suca isto je takvo iznenađenje za moga brata kao i za vas. Kad sam ga danas, nakon vašeg pisma, pozvala da svakako dođe na ovaj naš sastanak, nisam mu ništa kazala o svojim namjerama. Shvatite da ću morati, ako se vas dvojica ne pomirite, birati: ili vi ili on. To ste zatražili od mene i vi i on. Ne želim i ne smijem se prevariti u izboru. Radi vas bih morala raskrstiti s bratom; a radi brata bih morala raskrstiti s vama. Sad želim i mogu pouzdano doznati: je li mi on brat? A o vama: jesam li vam draga, držite li do mene; jeste li muž za mene?

— Avdotja Romanovna — reče Lužin meškoljeći se — vaše su riječi odviše važne za mene, rekao bih čak i uvredljive, s obzirom na položaj koji imam čast zauzimati prema vama. Da i ne govo-rimo o tome kako me uvredljivo i čudnovato izjednačavate s... jednim drzovitim mladićem, svojim riječima dopuštate mogućnost da prekršite obećanje što ste mi ga zadali. Kažete: »ili ja ili on« i samim mi time pokazujete koliko vam malo značim... a to nikako ne mogu dopustiti, s obzirom na naše odnose i... obaveze koje postoje među nama.

— Sta! — plane Dunja. — Ja vaše interese izjednačavam sa svim onim što mi je do sada bilo najdraže u životu, što je do sada sačinjavalo sav moj život, a vi se još vrijeđate što vas toliko malo cijenim.

Raskoljnikov se jetko osmjehne, Razumihin se sav strese, ali se Petar Petrovič ne zadovolji tim odgovorom; naprotiv, svakom svojom riječju bivao je sve nasrtljiviji i razdražljiviji, baš kao da se ostrvio.

— Ljubav prema budućem životnom suputniku, prema mužu, mora biti veća od ljubavi prema bratu — izusti poučno — a, u svakom slučaju, meni ipak ne može biti ravan jedan... Iako sam maloprije ustvrdio da ne mogu i ne želim pred vašim bratom iznijeti sve ono radi čega sam došao, ipak ću se sad obratiti vašoj veleštovanoj gospođi mami da mi objasni nešto što je neobično važno i po mene uvredljivo. Vaš me je sin jučer — obrati se Puljheriji Aleksandrovnoj — u prisutnosti gospodina Razborkina (ili... jesam li dobro rekao? Oprostite, zaboravio sam vam pre-zime) — i ljubezno se nakloni Razumihinu — uvrijedio iskrivljavanjem moje misli koju sam vam onda bio iznio u privatnom razgovoru, za kavom, naime, da je po mom mišljenju za muža probitačnije u bračnom pogledu da uzme sirotu djevojku koja je već iskusila životne nevolje, nego djevojku koja je odrasla u izobilju, jer je to u interesu morala. Vaš je sin navlas preuveličao smisao mojih riječi tako da su postale besmislene, optužujući me za zle namjere a oslanjajući se, po mom mišljenju, na vaša pisma. Bit ću sretan, Puljherija Aleksandrovna, ako me možete uvjeriti u protivno i tako donekle umiriti. Recite mi dakle kojim ste zapravo riječima javili u svom pismu Rodionu Romanoviču ono što sam vam bio rekao.

— Ne sjećam se više — smete se Puljherija Aleksandrovna — ali sam mu napisala onako kako sam shvatila. Ne znam što vam je rekao Rodja... Možda je štogod i preuveličao.

— Ne bi mogao ništa preuveličati da ga niste vi naveli na to.

— Petre Petroviču — dostojanstveno izusti Puljherija Aleksandrovna — da ja i Dunja nismo baš loše protumačile vaše riječi, dokaz je i to što smo sad ovdje.

— Bravo, mama! — povladi joj Dunja.

— Dakle, i za to sam ja kriv! — uvrijedi se Lužin.

— Eto, vidite, Petre Petroviču, vi sve nešto krivite Rodiona, a sami ste nedavno napisali neistinu o njemu — dometne Puljherija Aleksandrovna, pošto se malo ohrabrila.

— Ne sjećam se, oprostite, da sam napisao neku neistinu.

— Napisali ste — oštro prozbori Raskoljnikov ne okrećući se Lužinu — da nisam jučer dao novac udovici pregaženog čovjeka, kao što je zaista bilo, nego njegovoj kćeri (koju do jučer nisam nikad bio ni vidio). Napisali ste to da biste me zavadili s mojima, a radi toga

ste dodali i one gnusne izraze o vladanju te djevojke koju uopće ne poznajete. Sve je to podla kleveta.

— Oprostite, milostivi gospodine — odvrati Lužin drhteći od gnjeva — u pismu sam se raspisao o vašim osobinama i postupcima jedino zato što su me vaša sestra i majka bile zamolile da im opišem kako sam vas zatekao i kakav ste dojam ostavili na mene. A što se tiče onog što sam naveo u pismu, nađite mi jedan jedini neistinit redak, naime da niste protratili one novce i da u toj obitelji, koliko god bila nesretna, nema i nedostojnih osoba...

— A ja mislim da vi sa svim svojim vrlinama niste vrijedni ni malog prsta te nesretne djevojke na koju se nabacujete kamenjem.

— Usudili biste se dakle da je uvedete i u društvo svoje majke i sestre?

— To sam već i učinio, ako baš hoćete da znate. Danas sam je posjeo do mame i Dunje.

— Rodja! — uzvikne Puljherija Aleksandrovna.

Dunječka porumeni; Razumihin se malko namršiti, a Lužin se osmjehne zajedljivo i osiono.

— Sad vidite i sami, Avdotja Romanovna — reče — kakve tu može biti sloge? Nadam se da je sad sve to svršeno i izvedeno načistac, jednom zauvijek. A ja ću sad otići, da ne smetam više ugodnom obiteljskom skupu i povjeravanju tajni — ustane i uze šešir. — Ali na odlasku bih bio slobodan napomenuti kako se nadam da ću ubuduće biti pošteđen ovakvih sastanaka i, da tako reknem, kompromisa. Posebno bih to vas zamolio, veleštovana Puljherija Aleksandrovna, pogotovo što je moje pismo bilo upu-ćeno vama i nikom drugom.

Puljherija Aleksandrovna se malčice uvrijedi.

— Nekako ste nas već potpuno uzeli pod svoju vlast, Petre Petroviču. Dunja vam je rekla zašto vaša želja nije ispunjena: imala je najboje namjere. A i vi meni pišete baš kao da mi zapovijedate. Zar zbilja mora svaka vaša želja za nas biti zapovi-jed? Ja vam, naprotiv, kažem da bi trebalo da sad vi budete prema nama vrlo obzirni i milostivi zato što smo sve ostavile i doputovale ovamo uzdajući se u vas, pa smo ionako već gotovo potpuno u vašoj vlasti.

— To nije sasvim točno, Puljherija Aleksandrovna, pogotovo ne u ovom trenutku, kad ste doznali za one tri tisuće koje vam je ostavila

Marfa Petrovna, što vam je, čini se, i te kako dobro došlo, sudeći po tom novom tonu kojim ste počeli razgovarati sa mnom — dometne zajedljivo.

— Po tim bi se vašim riječima zaista moglo zaključiti da ste računali na našu bespomoćnost — srdito napomene Dunja.

— Ali sad bar ne mogu više na to računati, a napose ne želim smetati vašem bratu koji je ovlašten da vam saopći tajne prijed-loge Arkadija Ivanoviča Svidrigajlova, prijedloge koji, kako vidim, imaju za vas veliko, a možda i vrlo ugodno značenje.

— O, bože moj! — uzvikne Puljherija Aleksandrovna.

Razumihin kao da je sjedio na iglama.

— Pa zar te još nije stid, sestro? — uzvikne Raskoljnikov.

— Stid me je, Rodja — reče Dunja. — Petre Petroviču, izvolite napolje! — reče sva blijeda od srdžbe.

Čini se da Petar Petrovič nikako nije očekivao ovakav kraj. Suviše se bio pouzdavao u sebe, u svoju moć i u nemoć svojih žrtava. Nije još ni sad mogao pravo vjerovati. Problijedio je a usne mu zatitrale.

— Avdotja Romanovna, ako sad iziđem na ova vrata, otprav-ljen takvim vašim riječima, onda možete slobodno računati da se nikad više neću vratiti. Dobro promislite! Moja je riječ tvrda kao stanac kamen.

— Kakve li drskosti! — uzvikne Dunja naglo ustajući s mjesta. — Pa ja i ne želim da se vratite!

— Šta? Ta-a-ako, dakle! — uzvikne Lužin nikako se ne nadajući, sve do posljednjeg trenutka, ovakvu raspletu, te posve izgubi glavu. — Tako, dakle! A znate li, Avdotja Romanovna, da bih ja mogao i protestirati!

— Otkud vam pravo da tako govorite s njom! — žustro se umiješa Puljherija Aleksandrovna. — Što vi imate protestirati? I kakva su ta vaša prava? Pa zar da vama, takvome, dam svoju Dunju? Odlazite, ostavite nas zauvijek na miru! Same smo krive što smo se upustile u tako nešto nepošteno, a najviše sam kriva

ja...

— Pa ipak, Puljherija Aleksandrovna — žestio se dalje Lužin — vi ste mene vezali riječju koju ste mi zadali, a koju sad gazite... i

najposlije... najposlije, naveli ste me time, da tako reknem, na neke troškove...

Ova je posljednja pritužba bila toliko u skladu s karakterom Petra Petroviča da Raskoljnikov, koji je bio problijedio od srdžbe i napora da se obuzda, ne odoli da ne prasne u smijeh. Ali se Puljherija Aleksandrovna izbezumi:

— Troškove? Kakve to troškove? Da ne mislite možda na,onu našu škrinju? Pa kondukter vam ju je besplatno prevezao. Bože moj, mi vas vezale! Ama, šta je vama, Petre Petroviču, vi ste nama vezali i ruke i noge, a ne mi vama!

— Dosta je, mama, molim te dosta! — preklinjaše je Avdotja Romanovna. — Petre Petroviču, budite tako dobri pa otiđite!

— Otići ću, molim lijepo, ali samo još jednu, posljednju riječ da reknem! — reče on ne vladajući više gotovo uopće sobom. — Čini mi se da je vaša gospođa mama potpuno smetnula s uma da sam se ja bio nakanio oženiti vama, kako da kažem, nakon onog govorkanja po gradu koje se pronijelo i po cijeloj okolici, ono o vašoj časti. Budući da se nisam osvrtao na javno mnijenje te sam vam povratio dobar glas, mogao sam se valjda pouzdano nadati nagradi i, štoviše, zahtijevati od vas zahvalnost... Ali tek su mi se sad otvorile oči! Sad vidim da sam postupio vrlo, vrlo nepromiš-ljeno kad nisam vodio računa o javnom mnijenju...

— Ma hoće li on zbilja da mu razbijemo glavu! — vikne Razumihin skačući sa stolca, spreman da se fizički obračuna.

— Vi ste podao i zao čovjek! — reče Dunja.

— Ni riječi više! Ni makac! — vikne Raskoljnikov zadržavajući Razumihina, a onda priđe sasvim blizu Lužinu i reče mu tiho i razgovijetno: — Izvolite napolje! I ni riječi više, jer inače...

Petar Petrovič gledaše ga koji časak blijeda i iskrivljena lica od srdžbe, a onda se okrene i iziđe. Dakako da je malo koji čovjek ikad odnio u svom srcu toliko zlobne mržnje na nekoga koliko taj čovjek na Raskoljnikova. Njega, samo njega krivio je za sve. Značajno je da je i onda kad je već silazio niza stube svejednako umišljao sebi da još možda nije sve propalo i da bi se, što se tiče samih dama, još sve moglo »bez po muke« popraviti.

III

Najvažnije je bilo to što se sve do posljednjeg trenutka nije nadao ovakvu raspletu. Junačio se bio preko svake mjere i nije ni pomišljao na to da bi se dvije siromašne i nezaštićene žene mogle izbaviti od njegove vlasti. Tom su njegovu uvjerenju znatno pridonijeli taština i onaj stupanj samopouzdanja što se najbolje, može nazvati zaljubljenošću u sama sebe. Petar Petrovič je bio počeo od ničega pa se u njega bila razvila bolesna navika da uživa u samom sebi. Mnogo je držao do svoje pameti i sposobnosti i čak je kadikad, dok je bio sam, uživao gledajući se u zrcalu. Ali najviše je na svijetu volio i cijenio svoje novce stečene radom i kojekakvim dovijanjem — novci su ga izjednačavali sa svime što je bilo iznad njega.

Kad je ono maloprije gorko napomenuo Dunji kako je bio nakanio da je uzme za ženu iako su se o njoj pronosili ružni glasovi, Petar Petrovič je govorio posve iskreno i, štoviše, osjećao je duboko ogorčenje zbog takve »crne nezahvalnosti«. Međutim, kad je prosio Dunju, bio je čvrsto uvjeren da su sva ta govorkanja besmislena jer ih je sama Marfa Petrovna bila javno opovrgla i cijeli ih je gradić bio već davno odbacio te, štoviše, vatreno branio

Dunju. Pa ne bi ni sad porekao da je već onda to znao. Ipak je i te kako mnogo držao do svoje odluke da uzvisi Dunju do sebe i držao je to za pravi pothvat. Kad je maloprije o tome govorio Dunji, izricao je zapravo svoju skrovitu, dugo njegovanu misao kojom se više puta naslađivao. Nikako nije mogao shvatiti kako i drugi ne uživaju u njegovu pothvatu. Kad je ono posjetio Raskolj nikova, osjećao se pri dolasku kao dobročinitelj što se sprema da požanje plodove i sasluša preslatke komplimente. A naravno, sad kad je silazio niza stube, držao je da je duboko povrijeđen i da mu nije iskazana dužna zahvalnost.

Dunja mu je, međutim, bila prijeko potrebna; nije mogao ni zamisliti da se nje odrekne. Već se odavno, nekoliko godina, bio naslađivao snatreći o ženidbi, ali je dotle cijelo vrijeme samo zgrtao pare i čekao. Zanosio se potajno mišlju o kreposnoj siroti djevojci (bezuvjetno siroti), vrlo mladoj, vrlo zgodnoj, plemenitoj i naobraženoj, vrlo zaplašenoj, koja je iskusila vrlo mnogo nedaća i koja će pred njim posve prignuti glavu, djevojci koja će ga do kraja života smatrati za svoj spas, koja će zamirati pred njim, pokoravati

mu se i diviti se njemu, samo njemu i nikom drugom. Koliko je scena, koliko slatkih epizoda sazdao u svojoj mašti na tu sablažnjivu i veselu temu dok se na miru odmarao od poslova! I evo, ono o čemu je toliko godina sanjario samo što se nije ostvarilo — ljepota i naobrazba Avdotje Romanovne bijahu ga zadivile, a njen bezizlazni položaj sablaznio ga je preko mjere. Bilo je tu čak i nešto više od onoga što je priželjkivao — Dunja bijaše ponosita, karakterna i kreposna djevojka koja ga je natkriljivala svojim odgojem i uljuđenošću (što je i sam naslućivao), a takvo će mu stvorenje biti ropski zahvalno do kraja života na njegovu pothvatu i puzit će pred njim, a on će neograničeno i potpuno gospodariti njome!... Baš je tada nekako, malo prije toga, nakon dugotrajnog premišljanja i skanjivanja, bio napokon nakanio da iz temelja promijeni karijeru i stupi na šire polje rada, te se tako ujedno malo-pomalo vine i u više društvo na koje je bio već odavno požudno pomišljao... U jednu riječ, nakanio je potražiti sreću u Petrogradu. Znao je da se uz pomoć žene može i te kako mnogo postići. Čari divne, kreposne i naobražene žene mogle bi mu znatno olakšati put, privući ljude, pribaviti mu aureolu... a sad se sve to najednom ruši! Ovaj sadašnji nenadani, nemili raskid pogodio ga je kao grom. Bijaše to neka neslana šala, glupost! A tek se malko napravio važan; nije čak stigao ni reći sve, samo se malo našalio, zanio, a završilo se, eto, tako ozbiljno! Na kraju krajeva, čak je na svoj način i volio Dunju, već je gospodario njome u svojini sanjarijama — i gle sad čuda!... Ali, ništa! Sutra, sutra već treba sve to obnoviti, popraviti, zagladiti i, što je najvažnije — smlaviti onog nadobudnog žutokljunca, balavca, koji je svemu kriv. Bolan ga osjećaj obuze kad se sjeti, isto tako preko volje, Razumihina... ali se uskoro umiri, što se toga tiče — otkud bi se još takav jadnik mogao mjeriti s njim! Ali onaj koga se uistinu bojao — to je bio Svidrigajlov... Ukratko, pred njim je bilo još mnogo briga i poslova...

— Ama, ja sam svemu najviše kriva! — reče Dunječka grleći i ljubeći majku. — Pomamila sam se na njegove novce, ali kunem ti se, brate, da nisam ni sanjala da je takav bijednik. Da sam ga prije prozrela, ne bih se bila ni na što pomamila! Ne zamjeri mi, brate!

— Bog nas je sačuvao! Bog nas je sačuvao! — mrmljala je Puljherija Aleksandrovna, ali nekako nesvjesno, kao da joj još nije

posve jasno sve što se dogodilo.

Svi su se radovali, a za pet minuta već su se i smijali. Samo je Dunječka kadikad blijedjela i mrštila se sjećajući se svega što se zbilo. Puljherija Aleksandrovna nije ni sanjala da će i njoj biti drago; raskid s Lužinom činio joj se još jutros strahovitom nesre-ćom. Ali Razumihin je bio ushićen. Nije se još usuđivao iskazati sav svoj ushit, ali se tresao kao u groznici, kao da mu je težak kamen pao sa srca. Sad ima pravo da im pokloni sav svoj život, da im služi... Ma gdje mu je sad kraj! Doduše, sad je još plašljivije tjerao od sebe daljnje misli i bojao se svoje mašte. Samo je Raskoljnikov sjedio i dalje na svom mjestu, gotovo namrgođen i, štoviše, rastresen. On, koji je najviše od svih tražio da otjeraju Lužina, kao da se sad najmanje od svih zanimao za ono što se dogodilo. Dunja je i nehotice pomislila da se i dalje ljuti na nju, a Puljherija Aleksandrovna zagledala se bojažljivo u njega.

— A što ti je to rekao Svidrigajlov? — priđe mu Dunja i upita ga.

— Ah, pa da, pa da! — usklikne Puljherija Aleksandrovna.

Raskoljnikov digne glavu.

— Pošto-poto želi da ti pokloni deset tisuća rubalja, a uz to je izrazio želju da se još jedanput sastane s tobom u mojoj prisutno-sti.

— Da se sastanu! Ni za što na svijetu! — uzvikne Puljherija Aleksandrovna. — I kako joj se samo usuđuje nuditi novce!

Zatim Raskoljnikov prepriča (prilično suhoparno) svoj razgo-vor sa Svidrigajlovom, ne spominjući kako se ovome privida Marfa Petrovna, zato da ne bi zabrazdio a i zato što mu se gadilo da vodi kakav bilo razgovor osim onog najnužnijeg.

— A kako si mu ti odgovorio? — upita ga Dunja.

— Najprije sam mu rekao da ti neću ništa kazati. Tad je on rekao da će sam svim silama uznastojati da se vidi s tobom. Uvjeravao me je kako je njegova strast prema tebi bila trenutna slabost; kako više ništa ne osjeća prema tebi... Ne želi da se udaš za Lužina... Uopće je govorio onako, zbrda-zdola.

— A što ti misliš o njemu, Rodja? Kako te se dojmio?

— Moram priznati da ništa tu pravo ne razumijem. Nudi ti deset tisuća, a sam veli da nije bogat. Kaže da želi nekamo otputovati, a nakon deset minuta je već zaboravio da je to uopće spomenuo. Isto tako najednom veli da se kani oženiti i da mu već prose djevojku...

Dakako da nešto smjera, po svoj prilici ništa dobro. Ali je opet nekako čudno i pomisliti da bi se tako glupo prihvatio posla kad bi imao kakve zle namjere prema tebi... Dakako da sam, u tvoje ime, odbio te novce, jednom zasvagda. Uopće mi se učinilo da je prilično čudan i... štoviše... kao da pokazuje neke znakove ludila. Ali možda sam se i prevario; možda je posrijedi naprosto svojevrsna podvala. Čini mi se da je smrt Marfe Petrovne ostavila na njega snažan dojam...

— Bog joj duši dao lako! — usklikne Puljherija Aleksandrovna. — Dovijeka, dovijeka ću se moliti Bogu za nju! Pa eto, što bi sad bilo od nas, Dunja, da nije tih triju tisuća! Bože moj, baš kao da su s neba pale! Ah, Rodja, jutros smo ostale sa svega tri rublja pa smo ja i Dunječka sve mislile na to kako da što prije založimo negdje sat, samo da ne pozajmljujemo od onoga, dok se sam ne dosjeti.

Dunju je nekako suviše prenerazila Svidrigajlovljeva ponuda. Neprestano je još stajala zamišljena.

— Nešto je strašno naumio! — prozbori gotovo šaptom, više za se, i umalo što se ne strese.

Raskoljnikov zapazi taj njen prekomjerni strah.

— Čini mi se da ću se morati još više puta vidjeti s njim — reče on Dunji.

— Pazit ćemo na njega! Ja ću ga već pronaći! — odrješito vikne Razumihin. — Neću ga pustiti s oka! Rodja mi je to dopustio. Sam mi je maloprije rekao: »Čuvaj mi sestru«. Hoćete li mi i vi to dopustiti, Avdotja Romanovna?

Dunja se nasmiješi i pruži mu ruku, ali joj zabrinutost nije silazila s lica. Puljherija Aleksandrovna bojažljivo je pogledaše; doduše, one su je tri tisuće, očito, bile umirile.

Nakon četvrt sata svi su neobično živo sudjelovali u razgovoru. Cak je i Raskoljnikov neko vrijeme sve pozorno slušao, iako nije ništa govorio. Glavnu je riječ vodio Razumihin.

— A zašto, zašto da otputujete? — zanio se i oduševljeno razvezao. — I što ćete sad raditi u onom gradiću? Što je najvažnije, ovdje ste svi na okupu i potrebni ste jedno drugome, i te kako potrebni, shvatite ovo što vam govorim! Ostanite bar još neko vrijeme... Mene pak primite za prijatelja, za ortaka, a vjerujte mi da ćemo napraviti dobar posao. Čujte, sve ću vam sad potanko izložiti

— cijeli plan! Meni se još jutros, dok se još ništa nije bilo dogodilo, sve nešto vrzlo po glavi... Evo o čemu se radi: ja imam strica (upoznat ću vas s njim, velika je to dobričina i čestita starina!), taj moj stric ima kapital od tisuću rubalja, a živi od penzije i ništa mu ne fali. Već drugu godinu navaljuje na mene da uzmem od njega tu tisuću, pa da mu plaćam po šest posto kamata. Vidim ja šta on hoće: jednostavno želi da mi pomogne; lani mi to nije trebalo, ali ove godine jedva sam čekao da dođe i odlučio sam da uzmem. Vi ćete onda priložiti još jednu tisuću, od one tri, i to će biti sasvim dovoljno za prvi mah, lijepo ćemo se dakle udružiti. A što mislite što ćemo raditi?

I tu Razumihin poče razlagati svoj plan, rasprede o tome kako se gotovo svi naši knjižari i nakladnici slabo razumiju u knjige pa zato obično i jesu loši nakladnici, a ipak se valjana izdanja općenito dobro prodaju i donose dobit, gdjekad i poveliku. Upravo o nakladničkoj djelatnosti sanjao je Razumihin, koji je več dvije godine radio za druge i dobro poznavao tri evropska jezika, premda je prije šest-sedam dana bio rekao Raskoljnikovu da je u njemačkom schwach, ne bi li ga nagovorio da uzme od njega polovicu prijevoda i tri rublja na ime predujma — tada je naravno slagao, pa i Raskoljnikov je znao da laže.

— Zašto, zašto, da propustimo priliku kad imamo u rukama jedan od najvažnijih preduvjeta za uspjeh — vlastiti kapital? — žestio se Razumihin. — Dakako da treba uložiti mnogo truda, ali ćemo se potruditi, vi, Avdotja Romanovna, ja, Rodion... poneka izdanja donose i te kako lijepu dobit! A glavna je osnova cijelog pothvata u tome što ćemo znati što zapravo treba prevesti. I prevodit ćemo, i izdavati, i učit ćemo se, sve u isti mah. Sad ću bar ja moći biti od neke koristi jer imam iskustva. Evo, već gotovo dvije godine obijam pragove izdavača i znam za sve njihove tajne: nije to nikakva mudrost, vjerujte mi! I zašto, zašto da ne iskoristimo priliku koja nam se pruža? Pa ja znam i čuvam u tajnosti takva dva-tri djela da bih samo za ideju da se to prevede i objavi mogao dobiti po sto rubalja za svaku knjigu, a jednu od njih ne bih dao ni za pet stotina rubalja. A što mislite, da nekom predložim tu svoju ideju, još bi se možda i skanjivali, takvi su vam to bukvani! Što se pak tiče same brige i posla oko tiskanja, papira, prodaje, to samo meni prepustite! Sve to ja

imam u malom prstu! Počet ćemo od malog pa ćemo dogurati do velikog, ako ništa drugo, imat ćemo se čime prehraniti, a svakako ćemo izvući svoje pare.

Dunji su se oči sjale.

— To što predlažete, Dmitrije Prokofjiču, meni se neobično sviđa — reče ona.

— Ja se, naravno, u to ništa ne razumijem — javi se Puljherija Aleksandrovna — možda bi to bilo i dobro, ali, opet, bog bi ga znao. Nekako mi je novo, nepoznato. Dakako da moramo ostati ovdje, bar još neko vrijeme...

I pogleda Rodju.

— Što ti misliš, brate? — upita ga Dunja.

— Ja mislim da je ta njegova ideja vrlo dobra — odgovori on. — Nema smisla, naravno, odmah sanjati o nekoj izdavačkoj kući, ali pet-šest knjiga mogu se nesumnjivo uspješno izdati. I ja znam za jedno djelo koje bi svakako dobro išlo. A da će on znati voditi taj posao, o tome nema sumnje: ispekao je zanat... Uostalom, imat ćete još vremena da se dogovorite...

— Hura! — usklikne Razumihin. — A sad čekajte, ima tu jedan stan, u ovoj istoj kući, pripada ovim istim vlasnicima. Za sebe je, odvojen, nema veze s ovim sobama, i namješten je a stanarina je umjerena, ima tri sobice. Eto, unajmite to za prvu silu. Sat ću vam već sutra založiti i donijeti vam novce, a onda ćemo lijepo sve urediti. Što je najvažnije, moći ćete sve troje zajedno stanovati, i Rodja s vama... Ma kamo ćeš sad ti, Rodja?

— Šta, Rodja, već odlaziš? — upita ga Puljherija Aleksandrovna čak pomalo u strahu.

— U ovom trenutku! — vikne Razumihin.

Dunja je gledala brata nepovjerljivo i začuđeno. U rukama mu je bila kapa, spremao se da ode.

— Nekako kao da me već pokapate ili kao da se zauvijek opraštate sa mnom — reče nekako čudno.

I kanda se osmjehne, ali nekako to i nije bio pravi osmijeh.

— A tko zna, možda smo se sad posljednji put vidjeli — doda iznenada.

Bio je to tek pomislio ali mu se nekako samo otelo.

— Ma što je tebi? — uzvikne majka.

— Kamo ćeš, Rodja? — upita ga Dunja nekako čudno.

— Tako, moram otići — odgovori on neodređeno, kao da se dvoumi što da kaže. Ali na njegovu blijedu licu ogledaše se nekakva opora odlučnost. — Htio sam vam reći... kad sam dolazio ovamo... htio sam reći vama, mama... pa i tebi, Dunja, da bi najbolje bilo da se rastanemo na neko vrijeme. Nije mi dobro, nemam mira... doći ću poslije, sam ću doći kad... budem mogao. Ja mislim na vas i volim vas... Ostavite me! Ostavite me na miru! Tako sam odlučio, još prije... To sam čvrsto odlučio... Što bilo da bilo od mene, propao ili ne propao, hoću da budem sam. Zaboravite me posvema. Tako će biti najbolje... Ne raspitujte se za mene. Kad bude trebalo, doći ću sam ili ću vas... pozvati. Možda će još sve uskrsnuti!... A sad, ako me volite, odrecite me se... inače ćete mi omrznuti, nekako to naslućujem... Zbogom!

— Bože moj! — zavapi Puljherija Aleksandrovna.

I majka i sestra bijahu strašno preplašene, pa čak i Razumihin.

— Rodja, Rodja! Pomiri se s nama, da bude opet kao nekad! — zavapi sirota majka.

On se polako okrene vratima i polako pođe iz sobe. Dunja ga sustiže.

— Brate! Šta to radiš od majke? — prošapće, a oči joj plamtjele od ogorčenja.

On je sumorno pogleda.

— Ništa, doći ću opet, dolazit ću! — promrmlja u pol glasa, baš kao da mu nije posve jasno što hoće da kaže, te iziđe iz sobe.

— Bezdušni, pakosni sebičnjače! — vikne za njim Dunja.

— Nije on bezdušan, on je po-lu-dio! Šenuo je! Zar ne vidite? Ako to ne vidite, onda ste vi bezdušni!... — gorljivo joj prošapće Razumihin na samo uho i čvrsto joj stisne ruku. — Odmah ću se vratiti! — dovikne obamrloj Puljheriji Aleksandrovnoj i istrči iz sobe.

Raskoljnikov ga dočeka na kraju hodnika.

— Znao sam da ćeš dojuriti za mnom — reče mu. — Vrati se k njima i budi uz njih... Budi i sutra uz njih... i uvijek. Ja ću... možda, doći... ako budem mogao. Zbogom!

I ne pruživši mu ruke, pođe dalje.

— Ma kamo ćeš? Šta ćeš sad? Šta je to s tobom? Pa kako možeš biti takav?... — mrmljaše posve smeteni Razumihin.

Raskoljnikov još jednom zastane.

— Upamti jednom zauvijek: nikad me ništa nemoj pitati. Ne-mam ti šta reći... Ne dolazi mi. Možda ću ja još doći ovamo... Ostavi me, ali njih... nemoj ostaviti. Razumiješ li?

U hodniku je bio mrak; stajali su pokraj svjetiljke. Casak su se bez riječi gledali. Razumihin se poslije sjećao tog trenutka do kraja života. Raskoljnikovljev uporni pogled kao da je gorio svakim trenutkom sve to jače, prodirao mu u dušu, u svijest. Odjednom se Razumihin lecne. Nešto čudnovato kao da je prostrujalo između njih... Nekakva misao proleti kao kakav nagovještaj; nešto užasno, ružno, što su obojica odjednom shvatila... Razumihin problijedi kao krpa.

— Razumiješ li sad?... — odjednom će Raskoljnikov, a lice mu se iskrivi od bola. — Vrati se, idi k njima — nadoda iznenada, hitro se okrene i ode iz kuće...

Neću sad opisivati što je sve bilo te večeri kod Puljherije Aleksandrovne, kako se Razumihin vratio do njih, kako ih je umirivao, kako se zaklinjao da treba pustiti Rodju neka se oporavi od bolesti, zaklinjao se da će Rodja svakako doći, da će dolaziti svaki dan, da je vrlo, vrlo uzrujan, da ga ne valja razdraživati, kako će on, Razumihin, paziti na njega, naći mu dobra liječnika, najboljeg, cijeli konzilij... U jednu riječ, od te im je večeri Razumihin postao sin i brat.

IV

A Raskoljnikov je otišao ravno do one kuće na kanalu u kojoj je stanovala Sonja. Bila je to dvokatnica, stara i zeleno obojena. Jedva nađe pazikuću koji ga pomalo neodređeno uputi gdje stanuje krojač Kapernaurnov. Pošto je u kutu dvorišta našao ulaz u usko i mračno stubište, popne se napokon na prvi kat i iziđe na galeriju koja je opasivala kat sa dvorišne strane. Dok je bazao po mraku, pitajući se gdje li bi mogao biti ulaz u Kapernaumovljev stan, iznenada se na tri koraka od njega otvoriše neka vrata i On se makinalno maši za njih.

— Tko je to? — uznemireno ga upita nečiji ženski glas.

— Ja sam... došao sam k vama — odgovori Raskoljnikov i uđe u majušno predsoblje. Tu je, na provaljenu stolcu, stajala svijeća u iskrivljenu mjedenu svijećnjaku.

— Vi ste to? Bože! — tiho cikne Sonja i ostane kao ukopana.

— Kud se ide u vašu sobu? Ovuda?

I nastojeći da je ne gleda, Raskoljnikov uđe brže-bolje u sobu.

Začas uđe sa svijećom i Sonja, ostavi svijeću i stane pred njega, posve zbunjena, neizrecivo uzbuđena i očito uplašena njegovim nenadanim posjetom. Odjednom joj rumen oblije blijedo lice, čak joj i suze navriješe na oči... Bilo joj je i teško, i drago, i bilo ju je stid... Raskoljnikov se brzo okrene i sjede na stolac za stol. Letimice je bio obuhvatio pogledom cijelu sobu.

Bijaše to velika soba ali neobično niska, jedina soba što su je Kapernaumovljevi iznajmljivali. Slijeva su bila zatvorena vrata što su nekad vodila u njihov stan. Na suprotnoj strani, zdesna, bijahu još jedna vrata koja su uvijek bila zaključana. Ondje je već bio drugi, susjedni stan, pod drugim brojem. Sonjina je soba bila nalik na kakvu pojatu, imala je oblik posve nepravilna četverokuta, zbog čega se doimala pomalo nakaradno. Zid sa tri prozora što su gledala na kanal presijecao je sobu nekako ukoso, zbog čega se jedan kut, strahovito oštar, gubio negdje u dubini tako da se pri slabom osvjetljenju jedva mogao i vidjeti; drugi je pak kut bio suviše, ružno tup. U cijeloj toj velikoj sobi gotovo da i nije bilo pokućstva. U desnom kutu bijaše postelja, a do nje, bliže vratima, stolac. Uz taj zid gdje je stajala postelja, pokraj samih vrata tuđeg stana, nalazio se stol sklepan od dasaka i pokriven plavkastim stolnjakom, a uza nj dva pletena stolca. Zatim, uz suprotni zid, prilično blizu onog oštrog kuta, stajala je omanja komoda od običnog drva koja se nekako gubila u toj praznini. To je sve što je bilo u sobi. Žućkaste, otrcane i poderane tapete potamnjele su bile po kutovima; zimi je tu zacijelo bilo vlažno i zagušljivo. Neimaština je udarala u oči; čak ni na postelji nije bilo zastora.

Sonja je šutke motrila svoga gosta koji je tako pozorno i bez ustručavanja razgledao njezinu sobu, a naposljetku je i zadrhtala od straha, baš kao da stoji pred sucem i gospodarem svoje sudbine.

— Malo sam kasno došao... Ima li već jedanaest? — upita je, svejednako ne dižući očiju na nju.

— Ima — promrmlja Sonja. — Ah, da, ima! — zabrza odjednom, kao da je u tome izlaz iz neprilike. — Maloprije je kod gazde otkucao sat... sama sam čula... Ima.

— Došao sam vam posljednji put — neveselo produži Raskoljnikov, iako je bio tek prvi put kod nje — možda vas više nikad neću vidjeti...

— Sto... putujete?

— Ne znam... sve će se sutra znati...

— Onda nećete doći sutra Katerini Ivanovnoj? — zadrhta Šonji glas.

— Ne znam. Sve će se sutra prije podne znati... Ali ne radi se sad o tome, došao, sam da vam nešto kažem...

On digne na nju svoj zamišljeni pogled i odjednom primijeti da on sjedi, a ona svejednako stoji pred njim.

— Što stojite? Sjedite — reče joj iznenada izmijenjenim, tihim i umiljatim glasom.

Sonja sjede. On se načas zagleda u nju prijazno i gotovo sažalno.

— Kako ste mršavi! Gle kakva vam je ruka! Sasvim je prozirna. Prsti su vam kao u mrtvaca.

Uhvati je za ruku. Sonja se ovlaš osmjehne.

— Oduvijek sam bila takva — reče mu.

— I onda kad ste bili kod kuće?

— Da.

— Pa naravno! — odsječno će on, a izraz lica i glas opet mu se iznenada promijeniše. Još jednom pogleda oko sebe. — To ste od Kapernaumova iznajmili?

— Da...

— Oni stanuju tu, iza tih vrata?

— Da... Imaju istu ovakvu sobu.

— I svi su u jednoj sobi?

— Da, svi su u jednoj sobi.

— Ja bih se u ovoj vašoj sobi bojao po noći — neveselo pripomene Raskoljnikov.

— Gazde su jako dobri ljudi, jako prijazni — odgovori Sonja, koja kao da se još nikako nije mogla snaći i pribrati. — I sve ovo pokućstvo, sve... sve je njihovo. I jako su dobri, i djeca im često dolaze k meni...

— Jesu li to oni mutavi?

— Jesu... gazda muca, i šepav je. I žena isto tako...

Nije baš da muca, nego kao da ne može sve izgovoriti. Dobra je, jako. A on je nekad služio kod vlastelina. Imaju sedmero djece... i samo najstarije muca, a ostali su samo bolesni... ali ne mucaju... A otkud vi znate za njih? — doda pomalo začuđeno.

— Sve mi je to onda ispričao vaš otac. Ispričao mi je sve o vama... I o tome kako ste otišli u šest sati, a oko deset se vratili, i o tome kako je Katerina Ivanovna klečala pred vašim krevetom.

Sonja se smete.

— Danas mi se učinilo da sam ga vidjela — prošapće neodlučno.

— Koga?

— Oca. Išla sam oko deset sati ulicom, tu u blizini, na uglu, a on kao da je išao preda mnom. Baš kao da je bio on. Već sam htjela svratiti do Katerine Ivanovne...

— Šetali ste?

— Da — odsječno će Sonja, pa se opet smete i ponikne očima.

— A dok ste bili kod oca Katerina Ivanovna, samo što vas nije tukla?

— Ma nije, šta to govorite, ni govora! — pogleda ga Sonja čak nekako prestrašeno.

— Volite je dakle?

— Nju? Pa, na-a-aravno! — otegne Sonja žalostivo i najednom ojađeno prekriži ruke. — Ah, vi ste nju... Da samo znate... Pa ona vam je baš kao dijete... Njoj kao da se pamet sasvim pomutila... od jada. A kako je bila pametna... kako velikodušna... kako dobra! Ništa, ništa vi ne znate... ah!

Sonja je sve to izgovorila nekako očajnički, uzrujavajući se, i pateći, i kršeći ruke. Blijedi joj se obrazi opet zažarili, u očima se odrazila patnja. Bilo je očito da je dirnuta u samo srce, da joj je strašno stalo do toga da nešto izrazi, iskaže, obrani. Nekakvo nezasitno sažaljenje, ako se može tako reći, pokazalo se odjednom na svim crtama njena lica.

— Da me je tukla! Ma što vi to govorite! Bože moj, da me je tukla! Pa baš da i jest, šta onda! Pa šta onda! Ništa, ništa vi ne znate... Kako je ona nesretna, ah, kako je nesretna! I bolesna... Pravdu traži... Čista je. Tvrdo vjeruje da u svemu mora biti pravde, i traži je... Pa i da je na muke udarite, ne bi nikom učinila nepravde. Nikako da

uvidi da ne može biti pravde među ljudima, pa se srdi... Kao dijete je, baš kao dijete! Pravednica je, prave-dnica!

— A što će od vas biti?

Sonja ga upitno pogleda.

— Pa oni su sad ostali na vašoj brizi. I prije je, doduše, bilo sve na vama, pa i pokojnik vam je dolazio da mu dadete novaca da razbije mamurluk. Ali što će sad biti?

— Ne znam — žalosno će Sonja.

— Hoće li oni ostati tamo?

— Ne znam, duguju za stanarinu; baš je danas gazdarica, čujem, rekla da će im otkazati, a Katerina Ivanovna kaže da ni sama ne bi više ni trenutka ostala tamo.

— Sto se toliko junaci? U vas se valjda uzda?

— Ma ne, nemojte tako!... Mi smo jedno, zajedno živimo — opet se najednom uzruja, čak i rasrdi Sonja, navlas isto onako kao što bi se naljutio kanarinac ili koja druga ptičica. — Pa i što da radi? Hajde, recite i sami, što da radi? — zapitkivaše ga ona žesteći se i uzrujavajući. — A koliko, koliko se danas samo naplakala! Pamet joj se siroti muti, jeste li primijetili? Muti joj se; čas se kao dijete brine da sutra bude sve kako treba, da bude jela i svega... a čas opet ruke krši, krv pljuje, plače, pa odjednom počne udarati glavom o zid, od pukog očaja. A onda se opet utješi, najviše se u vas uzda: veli da ste joj vi sad desna ruka, i da će negdje uzajmiti nešto novaca pa da će otići sa mnom u svoj rodni grad, pa da će tamo otvoriti internat za plemićke kćeri, a mene će uzeti za nadstojnicu, pa ćemo započeti sasvim nov, prelijep život, pa me onda ljubi, grli, tješi, i da znate kako samo vjeruje, kako samo vjeruje tim svojim fantazijama! Pa kako da joj čovjek protuslovi? A danas cijeli božji dan pere, čisti, krpa, sama je, onako slabašna, dovukla korito u sobu, zadihala se i srušila na krevet; jutros smo i u grad išle, da kupimo cipelice Polječki i Leni jer su im se stare potpuno raspale, samo nam nije doteklo novaca koliko su tražili, puno nam je još falilo, a ona je baš odabrala tako zgodne cipelice jer ima ukusa, to još i ne znate... I odmah se tamo u dućanu rasplakala, pred trgovcima, što nam je uzmanjkalo novaca... Ah, kako je bilo žalosno gledati je!

— E pa, onda je jasno zašto... tako živite — reći će Raskoljnikov smiješeći se gorko.

— A zar vama nije žao? Nije vam žao? — zaokupi ga opet Sonja. — Pa vi ste, znam ja, dali i posljednje pare što ste ih imali a da još niste bili ništa vidjeli. A da ste samo sve ono vidjeli, o, bože moj! I koliko sam je, koliko puta ja rasplakala! Pa još i prošlog tjedna! O, kakva li sam! Svega tjedan dana prije očeve smrti. Okrutno sam se ponijela! I koliko sam, koliko puta bila isto takva! Ah, kako mi je cijelog dana bilo teško dok sam se toga sjećala!

Sjećanje ju je toliko boljelo da je kršila ruke dok je sve to govorila.

— Vi da ste okrutni?

— Jesam, jesam! Došla sam onda kući — nastavi ona plačući — a pokojnik mi veli: »Pročitaj mi,« veli, »Sonja, nešto, glava, me nekako boli, pročitaj mi... eto ti knjige,« imao je nekakvu knjižicu koju je dobio od Andreja Semjoniča, od gospodina Lebezjatnikova, koji tamo stanuje i sve mu tako neke smiješne knjige posuđivao. A ja mu velim: »Moram ići,« i nisam mu htjela čitati, a navratila sam bila do njih najviše zato da pokažem svoj novi ovratnik Katerini Ivanovnoj; donijela mi bila Lizaveta, preprodavačica, ovratnik i manšete i jeftino mi ih je dala, zgodne, nove novcate, izvezene. A Katerini Ivanovnoj se ovratnik baš svidio, metnula ga na sebe pa se gleda u ogledalo, mnogo, mnogo joj se svidio, pa mi veli: »Pokloni mi ga, Sonja, molim te«. Rekla mi je baš tako, molim te, toliko ga je poželjela. A što će njoj? Nego onako: samo se sjetila starih, lijepih vremena! Gleda se u ogledalo, uživa, a nikakvih, ama baš nikakvih haljina nema, nikakve poštene odjeće, nikakvih stvari, već godine i godine! A nikad ništa ne bi ni od koga zamolila; ponosna je, prije će dati i posljednje što ima, a sad je eto mene zamolila, toliko joj se svidio taj ovratnik! A meni bilo žao da joj dam: »Što će vam,« velim, »Katerina Ivanovna?« Baš sam tako rekla: »Što će vam«. A to joj baš nisam smjela reći! Tako me je pogledala, i tako joj došlo teško, preteško što joj nisam dala, i tako je to bilo žalosno gledati... I nije joj teško bilo zbog ovratnika nego zato što joj nisam dala, to sam dobro vidjela. Ah, kako bih sad rado da se sve to vrati, da sve to promijenim, sve što sam joj tada kazala... Oh, ja sam... ma šta!... Vama je to svejedno!

— Poznavali ste tu preprodavačicu Lizavetu?

— Jesam... Zar ste je i vi poznavali? — uzvrati mu Sonja pitanjem, pomalo začuđeno.

— Katerina Ivanovna je teško bolesna od sušice, ubrzo će umrijeti — reče Raskoljnikov nakon kraće šutnje a da joj nije odgovorio na pitanje.

— Ma neće, neće, neće!

I Sonja ga nesvjesnom kretnjom uhvati za obje ruke, kao da ga preklinje neka se to ne zbude.

— Pa i bolje je da umre.

— Ne, nije bolje, nije bolje, nikako nije bolje! — ponavljaše ona prestravljeno i nesvjesno.

— A djeca? Kamo ćete onda s njima ako ih ne uzmete k sebi?

— Ah, ne znam ni sama! — uzvikne Sonja gotovo očajnički i uhvati se za glavu. Bilo je očito da joj je ta misao već mnogo, mnogo puta prominula glavom, i da ju je on sad samo probudio u njoj.

— A što ako se vi sad, još za života Katerine Ivanovne, razbolite pa vas otpreme u bolnicu, što će onda biti? — nesmiljeno navaljivaše on dalje.

— Ma šta, šta to govorite! To je nemoguće! — i Šonji se lice iskrivi od silna straha.

— Kako nemoguće? — nastavi Raskoljnikov smješkajući se oporo. — Niste valjda osigurani protiv toga? A što će onda biti s njima? Poći će svi skupa na ulicu, ona će kašljati i prositi i negdje lupati glavom o zid, kao i danas, a djeca će plakati... A kad se sruši, odvest će je na policiju, u bolnicu, i umrijet će, a djeca...

— Ma neće!... Bog to neće dopustiti! — ote se napokon Šonji iz prsa stegnutih bolom. Slušala ga je, umolno gledala i sklapala ruke u nijemoj molbi, baš kao da od njega sve zavisi.

Raskoljnikov ustane i ushoda se po sobi. Prođe oko jedne minute. Sonja je stajala opuštenih ruku i oborene glave, strahovito ojađena.

— A ne biste li mogli štedjeti? Stavljati na stranu za crne dane? — zapita on i naglo stane pred nju.

— Ne možemo — prošapće Sonja.

— Dakako da ne možete! A jeste li pokušali? — dometne on gotovo se podsmjehujući.

— Jesam.

— I niste uspjeli! Dabome! Ne treba ni pitati.

I opet se ushoda po sobi. Prođe još jedna minuta.

— Ne zarađujete svaki dan?

Sonja se još više smete nego maloprije a rumenilo joj ponovo oblije lice.

— Ne — prošapće nekako na jedvite jade.

— S Polječkom će sigurno biti isto tako — najednom će on.

— Neće! Neće! To ne može biti, ne može! — glasno uzvikne Sonja, sva očajna, kao da ju je tko iznenada ranio nožem. — Bog, Bog neće dopustiti takvu strahotu!...

— A druge strahote dopušta.

— Ne, ne! Nju će Bog očuvati, Bog!... — ponavljaše ona izbezumljeno.

— A možda Boga i nema — odvrati Raskoljnikov čak nekako zlurado, nasmije se i pogleda je.

Šonji se lice odjednom strašno izmijeni — sve zatitra od sitnih grčeva. Pogleda ga neizrecivo prijekorno, zausti da nešto kaže, ali ne mogaše ni riječi izustiti, nego najednom samo gorko, gorko zajeca i pokrije lice rukama.

— Kažete da se Katerini Ivanovnoj muti pamet; pa i vama se muti — reče on nakon kraće šutnje.

Prođe još pet-šest minuta. On je neprestano hodao gore-dolje, šuteći i ne gledajući je. Napokon joj priđe; oči su mu se caklile. Uhvati je objema rukama za ramena i pogleda je ravno u zapla-kano lice. Oči mu bijahu suhe, užagrene, prodorne, a usne mu silno podrhtavahu... Najednom se brzo sagne, pade ničice na pod i poljubi joj nogu. Sonja ustukne prestravljeno od njega, kao od luđaka. I zaista je bio nalik na luđaka.

— Šta vam je, šta to radite? Preda mnom! — promrmlja ona i problijedi, a srce joj se bolno, bolno stegne.

On odmah ustane.

— Nisam se ja to tebi poklonio, nego sam se svekolikoj patnji ljudskoj poklonio — izusti on nekako čudnovato i ode do prozora. — Slušaj — nadoda kad se časak kasnije vrati do nje — nedavno sam rekao jednom bezobrazniku da nije vrijedan ni tvog malog prsta... i da sam svojoj sestri danas iskazao čast kad sam te posjeo do nje.

— Ah, što ste im to rekli! I to još pred njom! — uzvikne Sonja uplašeno. — Sa mnom da sjedi! Da je to čast! Pa ja sam... bez časti, ja sam velika, velika grešnica! Ah, što ste to rekli!

— Nisam to o tebi rekao zbog tvoje obeščašćenosti i grijeha, nego zbog tvoje velike patnje. A da si velika grešnica, to je istina — nadoda u nekom zanosu — ponajviše si grešnica zato što si uludo upropastila i iznevjerila samu sebe. Pa zar to nije užasno? Zar nije užasno što živiš u tom kalu koji mrziš iz dna duše, a u isto vrijeme i sama znaš (treba samo da oči otvoriš) da nikome time ništa ne pomažeš i da nikoga ni od čega ne spašavaš! Pa reci mi najposlije — nastavi gotovo raspomamljeno — kako se mogu u tebi takva sramota i takva gadost slagati s onim drugim, oprečnim i svetim osjećajima? Pa bilo bi bolje, tisuću puta bilo bi bolje i razumnije skočiti ravno u vodu i svršiti s tim jednom zauvijek!

— A što bi onda bilo s njima? — upita ga Sonja slabašnim glasom i pogleda ga patnički, ali u isti mah kao da se uopće i ne začudi njegovu prijedlogu. Raskoljnikov je odmjeri čudnim pogledom.

Sve je pročitao u tom njenom jednom jedinom pogledu. I ona je dakle već pomišljala na to. Možda je više puta i ozbiljno razmiš-ljala, obuzeta očajem, o tome kako da svrši s tim jednom zauvijek, i to toliko ozbiljno da se sad nije gotovo ni začudila njegovu prijedlogu. Nije ni primijetila koliko su okrutne njegove riječi (nije, naravno, pojmila ni smisla njegovih prijekora i njegova posebna shvaćanja njene sramote, sve je to njemu bilo jasno). Ali je isto tako dobro znao koliko ju je grdno boljela i izmorila, i to već poodavno, misao o njenu nečasnu i sramotnu položaju. Pa što li ju je, što li ju je moglo, mislio je, sve dosad spriječiti da ne svrši sa svim tim jednom zauvijek? I tek tada potpuno shvati što joj znače ona sirota nejaka dječica siročići, i ona jadna, suluda Katerina Ivanovna što boluje od sušice i lupa glavom o zid.

Međutim, bilo mu je posve jasno da Sonja, po svom karakteru i kakvoj-takvoj naobrazbi koju je stekla, nipošto ne može tako dalje živjeti. Ipak mu nije davalo mira pitanje — kako je mogla toliko vremena biti u takvu položaju a da nije poludjela, kad već nije imala snage da skoči u vodu? Shvaćao je, naravno, da je

Sonjin položaj slučajna pojava u društvu, iako nipošto nije, na žalost, osamljena niti iznimna. Ali baš su je ta slučajnost, ta stanovita naobrazba i cijeli njen raniji život mogli, čini se, satrti pri prvom koraku na tom odvratnom putu. Pa što ju je onda održalo na životu? Nije valjda razvrat? Sva ta gadost dotakla je se, očito, samo

mehanički; nijedna kap pravog razvrata nije još kanula u njeno srce — to je jasno vidio; čitao ju je kao knjigu...

»Pred njom su tri puta,« mislio je, »da skoči u kanal, da zaglavi u ludnici ili... ili, napokon, da se oda razvratu koji zamagljuje um i okamenjuje srce.« Ova mu je posljednja misao bila najodvratnija; ali je već bio skeptik, bio je mlad, sklon apstraktnom razmišljanju pa dakle i okrutan, te je stoga, htio-ne htio, vjerovao da je taj treći izlaz, to jest razvrat, i najvjerojatniji.

»Ali zar bi to mogla biti istina,« usklikne u sebi, »zar bi zbilja to stvorenje, koje je još sačuvalo bistrinu duha, moglo svjesno uto-nuti napokon u tu gadnu, smrdljivu jamu? Zar je zbilja već počela tonuti, i zar je zbilja samo zato mogla sve dosad izdržati što joj se porok više ne čini toliko odvratan? Ne, ne, to ne može biti!« vapio je kao maloprije Sonja. »Ne, dosad ju je od kanala odvraćala samo pomisao na grijeh i na njih, na one ondje... Ako još dosad nije šenula pameću... Ali tko kaže da nije već šenula pameću? Zar je pri zdravoj pameti? Zar može normalno čeljade tako govoriti kao ona? Zar može čeljade pri zdravoj pameti tako prosuđivati kao što ona prosuđuje? Zar može tako sjediti nad ponorom, iznad same smrdljive jame u koju već tone, i mahati rukama i začepljivati uši kad se spomene opasnost? Što bi htjela, ne čeka valjda čudo? Zacijelo ipak čeka. A zar nisu sve to znaci ludila?«

Tvrdokorno je ostao pri toj misli. Čak mu se taj izlaz više sviđao od svih drugih. Poče je pozornije motriti.

— Često se, dakle, Sonja, moliš Bogu? — upita je.

Sonja je šutjela, a on je stajao uz nju i čekao odgovor.

— Pa što bih ja bez Boga? — prošapće ona brzo i odlučno, te letimice upre u njega oči, koje joj naglo zasjale, i čvrsto mu stisne ruku svojom rukom.

»Pa da, tako je!« pomisli on.

— A što tebi Bog zauzvrat daje? — nastavi je dalje ispitivati.

Sonja je dugo šutjela, kao da ne zna odgovoriti. Njezine slabašne grudi nadimahu se od uzbuđenja.

— Šutite! Nemojte me ispitivati! Niste toga vrijedni!... — najednom uzvikne gledajući ga strogo i srdito.

»Tako je! Tako je!« ponavljaše on uporno u sebi.

— Sve mi daje! — šapne brzo Sonja i opet obori glavu.

»Eto ti izlaza! Eto ti i objašnjenja izlaza!« zaključi on u sebi promatrajući je napeto i radoznalo.

Obuzet nekim novim, čudnim, gotovo nezdravim osjećajem, zapiljio se u to blijedo, mršavo i nepravilno, uglasto lice, u te krotke, plave oči koje mogu sijevati onakvim plamenom, odraža-vati onako žestoke i snažne osjećaje, u to sitno tijelo što još drhti od ogorčenja i gnjeva, i sve mu se to činilo sve čudnijim i čudnijim, gotovo nemogućim. »Jurodiva je, jurodiva!«[44] — ponavljao je u sebi.

Na komodi je ležala nekakva knjiga. Zapazio bi je kad god bi prošao gore-dolje, a sad je uze i pogleda. Bijaše to Novi zavjet u ruskom prijevodu. Knjiga je bila stara, pohabana, u kožnom uvezu.

— Otkud ti ovo? — dovikne joj s drugog kraja sobe. Sonja je svejednako stajala na istom mjestu, na tri koraka od stola.

— Donijeli mi — odgovori ona nekako nevoljko i ne gledajući ga.

— Tko ti je donio?

— Lizaveta, molila sam je da mi donese.

»Lizaveta! Čudno!« pomisli on. Sve mu je kod Šonje bivalo nekako sve čudnije i divnije, svakim trenutkom. Prinese knjigu bliže svijeći i poče je listati.

— Gdje je tu ono o Lazaru? — upita je iznenada.

Sonja je bila uprla pogled u pod i nije mu odgovarala. Stajala je malo pobočke prema stolu.

— Gdje je ono o uskrsnuću Lazarevu? Nađi mi to, Sonja!

Ona ga poprijeko pogleda.

— Sta tu tražite... u četvrtom evanđelju... — grubo mu šapne ne primičući se.

— Nađi mi i pročitaj — reče joj on, sjede, nalakti se na stol, podupre rukom glavu i mrko se zagleda u stranu, spreman da sluša.

»Za tri-četiri tjedna završit će u ludnici. Pa i ja ću valjda za njom, ako me ne snađe još nešto gore,« progunđa u sebi.

Pošto je nepovjerljivo saslušala Raskoljnikovljevu čudnu želju, Sonja neodlučno priđe stolu. Ipak uze knjigu.

— Zar niste to još čitali? — upita ga i pogleda ispod oka preko stola. Glas joj je bivao sve grublji i grublji.

— Davno nekad... Kad sam išao u školu. Čitaj!

— A zar niste slušali u crkvi?

— Nisam... nisam išao u crkvu. A ti često ideš?

— N-ne idem — prošapće Sonja.

Raskoljnikov se osmjehne.

— Razumijem... Nećeš valjda ni ocu sutra na sprovod?

— Hoću. Bila sam i prošlog tjedna... dala sam parastos.

— Kome?

— Lizaveti. Nju je netko ubio sjekirom.

Njemu su živci bivali sve napetiji i napetiji. Zavrtjelo mu se u glavi.

— Jesi li bila dobra s tom Lizavetom?

— Jesam... Ona je isto bila pravednica... dolazila je k meni... ali malokad... nije bilo zgodno. Čitale smo zajedno i... razgovarale. Nju je Bog uzeo k sebi.

Čudno su mu zazvučale te knjiške riječi. Čuo je i nešto novo — o nekakvim tajanstvenim sastancima s Lizavetom. A obadvije — jurodive.

»Tu bi čovjek i sam postao jurodivi! To je zarazno!« pomisli.

— Čitaj! — vikne najednom odrješito i srdito.

Sonja se svejednako skanjivala. Srce joj lupalo. Nekako se nije usuđivala da mu čita. A on je gotovo patio gledajući tu »nesretnu luđakinju«.

— Pa što će vam to? Kad ne vjerujete?... — šapne ona tiho i nekako zadihano.

— Čitaj! Hoću da čitaš! — navaljivaše on. — I Lizaveti si čitala!

Sonja otvori knjigu i nađe ono mjesto. Ruke su joj podrhtavale,

glas je izdavao. Dva puta je počinjala, ali nikako nije mogla da izgovori prvi slog.

— »Bijaše neki bolesnik, Lazar iz Betanije...« izusti napokon jedva jedvice, ali joj iznenada, kod treće riječi, glas cikne i prekine se kao prezategnuta žica. Ponestalo joj daha, u grudima je nešto steglo.

Raskoljnikov je donekle shvaćao zašto se Sonja skanjiva da mu čita, ali što je više shvaćao, to kao da je grublje i srditije navaljivao neka mu čita. I te kako je dobro poimao koliko joj je teško odavati i iznositi na vidjelo sve ono svoje. Shvatio je da su ti osjećaji doista ona prava i možda već davnašnja njena tajna, možda još iz djetinjstva, još iz obiteljskog života koji je provela uz nesretnog oca i

majku koja je poludjela od jada, među gladnom djecom, usred ružne vike i prijekora. Ali u isto je vrijeme sad doznao, i to pouzdano doznao, da joj je, koliko god je mučila tjeskoba i užasna bojazan od nečega dok se spremala da čita, u isti mah upravo bolno stalo do toga da čita, unatoč svoj tjeskobi i svim bojaznima, i to upravo njemu, da je on sluša, i to bezuvjetno sada — »pa što bilo da bilo!«... Pročitao joj je to u očima, razabrao po njenu zanosnu uzbuđenju... Sonja se upela, svladala grč što ju je stezao u grlu i presjekao joj glas na početku stiha, pa nastavi čitati jedanaestu glavu evanđelja po Ivanu. Čitala je sve do devetnaestog stiha:

— »Mnogi Zidovi bijahu došli k Marti i Mariji da ih tješe zbog brata njihova. Marta, čim ču da dolazi Isus, iziđe mu u susret, dok Marija ostade u kući. Marta reče Isusu: ‚Gospodine, da si bio ovdje, ne bi bio umro moj brat. Ali i sada znam da će ti Bog dati sve štogod zatražiš od njega.’«

Tu Sonja opet zastane stidljivo predosjećajući da će joj glas opet zadrhtati i prekinuti se...

— »‚Uskrsnut ce brat tvoj,’ odgovori joj Isus. ‚Znam da će uskrsnuti — odvrati mu Marta — o uskrsnuću, u posljednji dan.’ — Ja sam uskrsnuće i život — reče joj Isus. — Tko vjeruje u mene, ako i umre, živjet će. Tko god živi i vjeruje u me, sigurno neće nigda umrijeti. Vjeruješ li ovo?’

(Sonja nekako bolno predahne, a onda pročita jasno i glasno, baš kao da se sama javno ispovijeda:)

— »‚Da, Gospodine, ja tvrdo vjerujem da si ti Mesija, Sin Božji koji je došao na svijet.’«

Pa opet zastane, naglo digne pogled na njega, ali se brže svlada i nastavi čitati. Raskoljnikov je sjedio i slušao nepomično, ne okrećući se, nalakćen na stol i zagledan u stranu. Došli su tako do trideset drugog stiha:

— »A Marija, kad dođe tamo gdje bijaše Isus i kad ga opazi, pade mu pred noge pa mu reče: ‚Gospodine, da si bio ovdje, ne bi umro brat moj.’ Kad opazi gdje plače i gdje plaču Židovi koji su došli s njom, Isus se potrese u duši, uzbudi i zapita: ‚Gdje ste ga položili?’ — ‚Gospodine — rekoše mu — dođi pa ćeš vidjeti!’ Isus proplaka. Nato su Židovi govorili: ‚Gledaj kako ga je ljubio!’ Neki od njih ipak

rekoše: ‚Zar nije ovaj koji je slijepcu otvorio oči mogao učiniti da Lazar ne umre?'«

Raskoljnikov se okrene njoj i uzbuđeno se zagleda u nju: pa da, tako je! Već se sva trese od stvarne, prave groznice. To je i očekivao. Približavala se kazivanju o najvećem i nečuvenom čudu, pa ju je obuzeo osjećaj velika slavlja. Glas joj postao zvučan kao zvono; u njemu su odjekivali slavlje i radost pojačavajući ga. Reci su joj titrali pred očima jer joj je mrak padao na oči, ali je napamet znala ono što čita. U posljednjem stihu: »Zar nije ovaj koji je slijepcu otvorio oči...« snizila je glas te gorljivo i strastveno dočarala sumnju, kuđenje i hulu slijepih Židova koji ne vjeruju, a koji će sad na, za koji čas, pasti kao gromom ošinuti, zajecati i povjerovati... »I on, on — koji je isto tako zaslijepljen i ne vjeruje

— i on će sad na čuti, i on će povjerovati, da, da, sad odmah, ovog časa« — sanjarila je Sonja i drhtala od radosna iščekivanja.

— »Isus se opet potrese u sebi te se uputi na grob, što bijaše rupa u špilji i na kojoj je ležao kamen. Isus reče: ‚Dignite kamen!'

— ‚Gospodine, već zaudara — reče mu pokojnikova sestra Marta. — Četiri su dana što je umro.'«

Posebno je naglasila riječ četiri.

— »‚Ne rekoh li ti — odvrati joj Isus — da ćeš vidjeti slavu Božju ako budeš vjerovala?' Tako digoše kamen. A Isus podiže oči i reče: ‚Oče, zahvaljujem ti što si me uslišao. Ja sam znao da me uvijek uslišavaš, ali ovo rekoh radi ovdje prisutnog svijeta, da vjeruje da si me ti poslao.' Rekavši to, viknu jakim glasom: ‚Lazare, iziđi!' Pokojnik iziđe...

(glasno i zanosno pročita te riječi, drhteći i trnući sva, kao da je sve to svojim očima vidjela)

... obavijen povojima po rukama i nogama. Lice mu bijaše zamotano ručnikom. Isus im naredi: ‚Razvežite ga i pustite ga da ide!'

Kad vidješe što Isus učini, mnogi Židovi koji bijahu došli k Mariji povjerovaše u njega.«

Dalje nije čitala niti je mogla čitati, pa zaklopi knjigu i naglo ustane sa stolca.

— To je sve o uskrsnuću Lazarevu — prošapće isprekidano i grubo, pa se okrene u stranu i ukipi, ne usuđujući se i kanda se stideći da ga pogleda. Ona grozničava drhtavica još je nije ostav-

ljala. Krnjadak svijeće već se odavno gasio u nakrivljenu sviješ-njaku, mutno obasjavajući u toj sirotinjskoj sobi ubojicu i blu-dnicu što su se čudnovato zbližili za čitanja vječne knjige. Prođe pet-šest minuta, a možda i više.

— Došao sam poslom — glasno progovori najednom namrgo-đeni Raskoljnikov, pa ustane i priđe Šonji. Ona šutke digne pogled na njega. Njegov je pogled bio nekako osobito grub i u njemu se odražavala nekakva neobuzdana odrješitost. — Napustio sam danas svoje — reče joj — majku i sestru. Ne idem više k njima. S njima sam raskrstio.

— Zašto? — upita ga Sonja zabezeknuto. Njen današnji susret s njegovom majkom i sestrom ostavio je na nju snažan dojam koji ni njoj samoj nije bio jasan. Vijest o njegovu raskidu s njima gotovo ju je užasnula.

— Sad imam samo tebe — dometne on. — Hajdemo zajedno... Došao sam k tebi. Oboje smo prokleti, pa ćemo dalje zajedno!

Sijevao je očima. »Kao da je sumanut!« pomisli sad Sonja o njemu.

— A kamo? — upita ga ona u strahu te i nehotice ustukne pred njim.

— Sta ja znam! Samo znam da ćemo istim putem dalje, to pouzdano znam — i ništa više. Cilj nam je isti!

Sonja ga je gledala i ništa nije shvaćala. Samo je znala da je strašno, beskrajno nesretan.

— Nitko od njih neće ništa shvatiti ako im što rekneš — nastavi on — ali ja sam te shvatio. Ti si meni potrebna i zato sam i došao k tebi.

— Ne razumijem... — prošapće Sonja.

— Poslije ćeš razumjeti. A zar ti nisi isto učinila? I ti si se ogriješila... smogla si snage da se ogriješiš. Digla si ruku na sebe, satrla si život... svoj (svejedno čiji!). Mogla si živjeti po duhu i razumu, a završit ćeš na Sijenskom trgu... Ali nećeš moći izdržati, pa ako ostaneš sama, šenut ćeš pameću kao i ja. Već si i sad nekako sumanuta, pa treba dakle da idemo dalje zajedno, istim putem! Hajdemo!

— Zašto? Što će vam to? — izusti Sonja čudnovato uzbuđena i uzbunjena zbog njegovih riječi.

— Zašto? Zato što ovako ne može ostati, eto zašto! Treba napokon prosuditi ozbiljno i iskreno, a ne djetinjasto plakati i vikati kako Bog neće dopustiti ono najgore. Eto, što će biti ako tebe sutra zaista otpreme u bolnicu? Ona je tamo luda i sušičava, uskoro će umrijeti, a što će onda djeca? Zar misliš da Polječka neće propasti? Zar nisi već vidjela ovdje, po uglovima, djecu koju majke šalju da prose? Raspitivao sam se gdje žive te majke i u kakvim prilikama. Tamo djeca ne mogu ostati djeca. Tamo je sedmogodišnje dijete pokvareno i krade. A djeca su ipak na sliku i priliku Kristovu: »Njihovo je kraljevstvo nebesko«. On je zapo-vjedio da ih poštujemo i volimo jer na njima svijet ostaje...

— Pa što ćemo, što ćemo onda? — ponavljaše Sonja histerično plačući i kršeći ruke.

— Što ćemo? Slomiti jednom zauvijek ono što treba da slo-mimo, ništa više, i primiti na sebe patnju. Što? Ne razumiješ? Poslije ćeš razumjeti... Sloboda i vlast, ali najvažnija je vlast! Nad svim drhtavim stvorenjima i nad cijelim mravinjakom!... Eto ti cilja! Upamti to! To ti je moja poruka na rastanku! Možda sad posljednji put razgovaram s tobom. Ako ne dođem sutra, sama ćeš sve čuti, a onda se sjeti ovih mojih sadašnjih riječi. I jednom poslije, nakon mnogo godina, s vremenom, možda ćeš shvatiti što te riječi znače. Ako dođem sutra, reći ću ti tko je ubio Lizavetu. Zbogom!

Sonja se lecne od straha.

— Pa zar vi znate tko ju je ubio? — upita ga trnući od jeze i unezvjereno ga gledajući.

— Znam, i reći ću ti... Tebi, samo tebi! Tebe sam izabrao. Neću doći k tebi da te molim za oproštenje, nego ću ti jednostavno reći. Odavno sam izabrao tebe da ti to kažem, još onda dok mi je tvoj otac govorio o tebi i dok je Lizaveta bila živa, još sam onda pomislio na to. Zbogom. Ne pružaj mi ruku. Sutra!

I iziđe. Sonja je gledala za njim kao za luđakom, ali je i sama bila sva izbezumljena i osjećala je to. Vrtjelo joj se u glavi. »Bože! Otkud zna tko je ubio Lizavetu? Što znače te njegove riječi? To je strašno!« Ali u isto vrijeme nije uopće naslutila pravu istinu, ni u jednom trenutku. O, mora da je strašno nesretan!... Napustio je majku i sestru. Zašto? Što se dogodilo? I što je naumio? Što joj je ono

govorio? Poljubio joj je nogu i rekao... rekao (jest, to je jasno rekao) da ne može više živjeti bez nje... O, bože!

Sonja je cijelu noć provela u groznici i bunilu. Skakala je gdjekad iz postelje, plakala, kršila ruke, pa bi opet utonula u grozničav san, i sanjala je Polječku, Katerinu Ivanovnu, Lizavetu, čitanje evanđelja i njega... njega, onako blijeda lica, užagrenih očiju... Ljubi joj noge, plače... O, bože!

iza onih vrata zdesna, iza onih istih vrata što su odvajala Sonjinu sobu od stana Gertrude Karlovne Reslih, bijaše soba što je poodavno bila prazna a pripadala je stanu gospođe Reslih, koja ju je željela iznajmiti, o čemu su govorile objave na kućnim vratima i cedulje prilijepljene na prozorima što su gledali na kanal. Sonja se bila navikla da tu sobu smatra za nenastanjenu. Međutim, za sve vrijeme Raskoljnikovljeva posjeta, pokraj vrata u toj praznoj sobi stajao je gospodin Svidrigajlov i, pritajivši se, prisluškivao. Kad je Raskoljnikov otišao, stajao je još časak, porazmislio, vratio se na prstima u svoju sobu, koja je bila odmah do te prazne sobe, uzeo stolac i odnio ga nečujno do vrata što su vodila u Sonjinu sobu. Njihov mu se razgovor učinio zanimljivim i značajnim — i te kako mu se svidio, toliko mu se svidio da je i stolac onamo prenio kako se ne bi morao ubuduće, možda već sutra, izvrgavati neugodnosti da stoji cijeli sat, nego da se malo udobnije smjesti i uživa u pravom smislu riječi.

V

Kad je sutradan prije podne, točno u jedanaest sati, Raskoljnikov ušao u zgradu... ske policijske stanice, u istražni odjel, i zamolio da ga najave Porfiriju Petroviču, začudio se kako ga dugo ne primaju — prošlo je najmanje deset minuta dok ga nisu pozvali. A po njegovu računu, trebalo je, valjda, da odmah navale na njega. Međutim, dok je stajao u čekaonici, mimo njega su prolazili amo-tamo ljudi koji očito nisu ni najmanje marili za njega. U susjednoj sobi, nalik na pisarnicu, sjedilo je i pisalo nekoliko pisara, a vidjelo se da nitko od njih pojma nema tko je i što Raskoljnikov. Nemirno i sumnjičavo gledao je oko sebe, pazeći nema li gdjegod bar neki stražar, koji tajnoviti pogled, određen da pazi na njega kako ne bi umakao? Ali

ničeg sličnog nije bilo — vidio je samo činovnička lica obuzeta sitnim brigama, i zatim još neke ljude — nitko nije o njemu vodio računa, mogao je otići istog časa kud god je htio. Sve se više i više učvršćivala u njemu misao — da je onaj zagonetni čovjek od jučer, ona utvara što je iznikla iz zemlje, da je zaista sve znao i sve vidio, zar bi onda pustili njega, Raskoljnikova, da sad ovako stoji i mirno čeka? I zar bi ga čekali ovdje sve do jedanaest sati, dok se nije sam udostojio doći? Znači, ili da taj čovjek još ništa nije prijavio, ili... ili naprosto isto tako ništa ne zna, ništa nije vidio svojim očima (pa i kako je mogao vidjeti?), pa je dakle sve ono što je on, Raskoljnikov, jučer doživio ipak samo utvara, preuveličana njegovom nadraženom i bolesnom maštom. Ta se slutnja već jučer, za njegova najvećeg nemira i očaja, počela učvršćivati u njemu. Pošto je sad o svemu tome promislio, spremajući se za novu borbu, najednom osjeti da division dršće — pa čak i ogorčenje zavri u njemu pri pomisli da dršće od straha pred onim mrskim Porfirijem Petrovičem. Najstrašnije mu je bilo što se opet mora sastati s tim čovjekom; mrzio ga je neizmjerno, beskrajno, čak se bojao da ga ne oda ta mržnja. I toliko je bilo njegovo ogorčenje da je začas prestao drhtati; spremio se da uđe hladno i drzovito, i zarekao se da će šutjeti koliko god bude mogao, da će samo pozorno motriti i slušati i da će, bar ovaj put, pošto-poto nadvladati svoju bolesno razdražljivu ćud. Baš tada ga pozvaše do Porfirija Petroviča.

Porfirij Petrovič bio je u tom času posve sam u svom kabinetu. Njegov kabinet nije bio ni malen ni velik; u njemu bijahu: velik pisaći stol ispred divana presvučenog voštanim platnom, stolčić za spise, ormar u kutu i nekoliko stolaca — sve samo državno pokućstvo od žuto polirana drva. U kutu, na stražnjem zidu ili, bolje reći, na pregradi, bijahu zatvorena vrata — ondje dalje, iza pregrade, bile su zacijelo još neke sobe. Kad je Raskoljnikov ušao, Porfirij Petrovič odmah je zatvorio za njim vrata pa su ostali nasamu. Dočekao je svoga gosta neobično radosno i prijazno, i tek nakon nekoliko minuta Raskoljnikov je razabrao, po nekim znacima na njemu, da je nekako zbunjen — baš kao da ga je tko iznenada smeo ili zatekao na tajnovitu i skrovitu djelu.

— O, sluga pokoran! Eto, napokon, i vas... kod nas... — poče Porfirij pružajući mu obje ruke. — Pa hajde, sjedite, dragoviću! Ili

možda ne volite da vam govorim sluga pokoran i... dragoviću, ovako tout court?[45] Nemojte to, molim vas, shvatiti kao familijar-nost... Evo, izvolite ovamo, na divančić.

Raskoljnikov sjede ne odvajajući očiju od njega. Ono »kod nas«, ispričavanje zbog familijarnosti, francuski izričaj tout court i tako dalje, i tako dalje, sve su to bili karakteristični znakovi. »Ipak, pružio mi je obadvije ruke, ali mi ni jednu nije dao, povukao ih je na vrijeme« — sijevne mu u glavi sumnja. Obojica su motrila jedan drugog, ali čim bi im se pogledi ukrstili, munjevito bi ih svrnuli na drugu stranu.

— Donio sam vam onu izjavu... o satu... evo, izvolite. Jesam li dobro napisao ili treba da ponovo napišem?

— Što? Izjavu? Dobro je, dobro... budite bez brige, sasvim je dobro — reče Porfirij Petrovič kao da se nekamo žuri, ali tek kad je to izgovorio, uze spis i pregleda ga. — Jest, sasvim je dobro, m.olim lijepo. Ništa više ne treba — potkrijepi isto onako brzoreko i stavi spis na stol. Zatim, čas kasnije, dok je već govorio o nečem drugom, uze ga opet sa stola i premjesti na stolić za spise.

— Jučer ste, čini mi se, spomenuli da biste me željeli saslušati... službeno... u vezi s mojim poznanstvom s onom... ubijenom? — poče iznova Raskoljnikov. »Ama, zašto sam umetnuo ono čini mi se?« sijevne mu kroz glavu kao munja. »A zašto se toliko uzrujavam što sam umetnuo to čini mi se?« sijevne mu odmah zatim i druga misao kao munja.

Odjednom osjeti kako je njegova sumnjičavost, od pukog do-dira s Porfirijem, od svega dvije riječi, od svega dva pogleda, porasla u tren oka do čudovišnih razmjera... i kako je to straho-vito opasno: živci se napinju, uzrujanost raste. »Ne valja! Ne valja!... Opet ću se izbrbljati.«

— Da-da-da! Budite bez brige! Ima vremena, ima vremena, molim lijepo — promrsi Porfirij Petrovič hodajući tamo-amo pored stola, ali nekako nasumce, kao da srlja čas do prozora, čas do stolića, čas do stola, čas se kloneći Raskoljnikovljeva nepovjerljiva pogleda, čas opet zastajući na mjestu i gledajući ga netremice. Neobično se čudno doimala u tim trenucima njegova mala, debeljuškasta i okrugla prilika, poput lopte što se kotrlja na sve

strane i učas odbija od svih zidova i zakutaka. — Stići ćemo, stići ćemo, molim lijepo!... Nego, pušite li? Imate li što? Evo, izvolite cigaretu — proslijedi pružajući gostu cigaretu. — Primio sam vas, znate, ovdje, tu mi je odmah i stan, iza pregrade... državni, ali zasad još stanujem u privatnom stanu. Ovdje su se morali najprije obaviti kojekakvi popravci. Već je skoro gotovo... državni stan, vidite, to je zbilja divota, a? Što mislite?

— Jest, divota — odgovori Raskoljnikov gledajući ga gotovo podrugljivo.

— Divota, prava divota... — ponavljaše Porfirij Petrovič, kao da se iznenada zadubio u nešto posve drugo. — Jest, divota jedna! — umalo što ne usklikne na kraju, pa najednom baci pogled na Raskoljnikova i zastane na dva koraka od njega. To višekratno glupavo ponavljanje da je državni stan divota, isuviše je svojom banalnošću protuslovilo ozbiljnom, zamišljenom i zagonetnom pogledu što ga je bio upro u svoga gosta.

Ali to je samo još više podjarilo Raskoljnikovljenu kivnost tako da se više nije mogao suzdržati da ga podrugljivo i prilično neoprezno ne izazove:

— Nego, znate šta — reče iznenada gledajući ga gotovo drsko i nekako se naslađujući tom svojom drskošću — postoji, čini mi se, jedno pravničko pravilo, jedna pravnička metoda, kojom se služe svi istražitelji odreda, da najprije počnu onako izdaleka, od nekih tričarija, ili čak od nečeg ozbiljnog, samo posve sporednog, ne bi li tako reći obodrili ili, još bolje, zabavili onog koga ispituju, ne bi li ga uspavali, a onda ga, sasvim neočekivano, raspalili po samom tjemenu nekakvim kobnim i škakljivim pitanjem; je li to istina? Čini mi se da se to u svim pravilima i uputama još i dan-danas spominje kao svetinja?

— Jest, jest... a što, zar mislite da sam vam zato počeo govoriti o svom državnom stanu... a?

I rekavši to, Porfirij Petrovič priškilji, namigne, a licem mu preleti nešto veselo i lukavo, bore mu se na čelu zagladiše, oči suziše, crte lica razvukoše i najednom prasne u nervozan, dugotrajan smijeh, zanoseći se i ljuljajući cijelim tijelom i gledajući Raskoljnikova ravno u oči. Raskoljnikov se i sam nasmije, pomalo na silu; ali kad se Porfirij, videći da se i on smije, naduši tako smijati da umalo što ne

pomodri u licu, Raskoljnikovljevo gađenje prevlada najednom sav njegov oprez — prestane se smijati i namršti se te dugo i kivno gledaše Porfirija, ne odvajajući očiju od njega za sve vrijeme njegova dugotrajnog smijeha, koji kao da nikad neće prestati. Neopreznost je, uostalom, bila očito obostrana — reklo bi se da se Porfirij Petrovič smije u brk svom gostu, kome je taj smijeh mrzak, ali se domaćin zbog toga nimalo ne ustručava. Ovo se posljednje činilo Raskoljnikovu vrlo značajnim; shvatio je da ni maloprije Porfirij Petrovič nije zacijelo bio ni najmanje zbunjen, nego mu je, naprotiv, on sam, Raskoljnikov, nasjeo; da tu očito postoji nešto što on ne zna, neki cilj; da je možda već sve pripravljeno i sad će se za, za koji čas, pomoliti i survati na njega...

Odmah prijeđe na ono glavno, ustane i uze kapu.

— Porfirije Petroviču — poče odlučno ali i prilično srdito i uzrujano — jučer ste izrazili želju da dođem do vas radi nekog saslušanja. (Posebice naglasi tu riječ saslušanje.) Evo, došao sam, pa ako vam što treba, pitajte, a ako ne treba, onda mi dopustite da odem. Némam vremena, imam posla... Moram na sprovod onog činovnika koga su konji pregazili i za koga... i vi znate... — nadoda, pa se odmah rasrdi što je to nadodao, a odmah se zatim još više razljuti: — Sve mi je to već dozlogrdilo, čujete li, i to već poodavno... zbog toga sam se donekle i razbolio... jednom riječju — malne uzvikne jer je osjetio kako je to spominjanje bolesti još neumjesnije — jednom riječju, ili me izvolite ispitivati, ili me odmah pustite da odem... a ako ćete me ispitivati, onda, molim, samo službeno! Neću nikako drugačije, pa zato sad, eto, lijepo zbogom jer nas dvojica nemamo više što reći jedan drugome.

— Bože moj! Sto vi to govorite! Pa o čemu da vas ispitujem — razrakoli se najednom Porfirij Petrovič, koji je začas promijenio i ton i držanje i umah se prestao smijati. — Ma nemojte se uzruja-vati, molim vas — uzvrpolji se, čas opet jurcajući amo-tamo, čas posjedajući Raskoljnikova. — Ima vremena, ima vremena, molim lijepo, pa ionako su to same sitnice. Naprotiv, baš mi je drago što ste napokon stigli do nas... Vi ste sad moj gost. A što se tiče tog mog prokletog smijeha, oprostite mi, dragi moj Rodione Romanoviču. Rodion Romanovič, je li? Čini mi se da se tako zovete po ocu?. ,.. Nervozan sam čovjek, a baš ste me nasmijali onom svojom

duhovitom napomenom; koji put se zbilja sav tresem, kao gumilastika... Čemu god se smijem. A kako sam građen, bojim se čak i da me kap ne udari. Ama, sjedite, što vam je?... Molim vas, dragoviću, inače ču još pomisliti da ste se naljutili...

Raskoljnikov je šutio, slušao i motrio ga, svejednako ljutit i namrgođen. Sjeo je, doduše, ali još nije ispuštao kapu iz ruku.

— Reći ću vam nešto o sebi, dragi moj Rodione Romanoviču, kako bih vam objasnio, da tako kažem, svoj karakter — produži Porfirij Petrovič motajući se po sobi i zazirući, kao i prije, od pogleda svoga gosta. — Ja sam vam, znate, neženja, ne zalazim u društva i nepoznat sam, a uz to sam već i gotov čovjek, formiran, ne razvijam se više i... i... a jeste li primijetili, Rodione Romano-viču, kako kod nas, to jest kod nas u Rusiji, napose u našim petrogradskim društvima, kad se sastanu dva pametna čovjeka koji se još bogzna kako ne poznaju, ali se međusobno, da tako kažem, poštuju, evo, kao sad nas dvojica, na primjer, ne mogu po pola sata nikako naći temu za razgovor, ukočeni su jedan pred drugim, sjede i uzajamno se zbunjuju. Svi imaju teme za razgovor, dame, na primjer... ljudi iz visokog društva, na primjer, imaju uvijek temu za razgovor, c'est de rigueud[46], a ljudi iz srednjih društvenih slojeva, kao što smo mi, svi su nekako snebivljivi i nerado razgovaraju... naime, oni koji misle. Zašto je to tako, dragoviću moj? Je li možda zato što nemamo dovoljno interesa za društvena pitanja, ili smo pak previše pošteni pa ne želimo obmanjivati jedan drugog, ne znam. A? Što vi mislite? Ama, odložite kapu, molim vas, baš kao da se spremate ovaj čas otići, zbilja je neugodno i gledati... A meni je, naprotiv, baš drago...

Raskoljnikov odloži kapu slušajući i dalje, ozbiljan i mrk, Porfirijevo pusto i zbrkano naklapanje. »Ama, šta on zbilja hoće, da mi odvuče pažnju tim svojim glupim naklapanjem?«

— Kavom vas ne nudim, nije zgodno na ovom mjestu, ali što ne bi čovjek posjedio pet-šest minuta s prijateljem, da se malo razonodi — sipao je dalje Porfirij kao iz rukava. — Pa, znate, onda, sve te službene obaveze... nemojte mi, dragoviću, zamjeriti što neprestano ovako hodam gore-dolje; oprostite, dragoviću, sve se bojim da vas ne uvrijedim, a opet mi je gibanje naprosto prijeka potreba. Neprestano sjedim pa mi je baš drago kad se mogu prohodati bar

pet-šest minuta... hemoroidi... sve se spremam da se počnem liječiti gimnastikom; vele mi da tamo državni, pravi državni, pa čak i tajni savjetnici[47] preskaču preko užeta sve u šesnaest; eto, tako vam je to u naše doba, na naučnoj bazi... tako vam je to... A što se tiče ovih mojih obaveza ovdje, saslušanja i svih tih formalnosti... eto, sami ste, dragoviču, maloprije spome-nuli saslušanje... da znate, dragi moj Rodione Romanoviču, da ta saslušanja, zbilja, koji put više dovode u nepriliku istražitelja nego onoga koga saslušava... To ste, dragoviču moj, potpuno točno i vrlo duhovito maloprije izvoljeli napomenuti. (Raskoljnikov nije ništa slično napomenuo). Zaplete se čovjek! Zbilja se zaplete! I uvijek jedno te isto, uvijek jedno te isto, kao da bubnjaš! Ali, eto, sprema se reforma pa ćemo se bar drugačije zvati, he-he-he! A što se tiče naših pravnih metoda, kao što ste se vrlo duhovito izrazili, tu se apsolutno slažem s vama. Ma tko još, molim vas lijepo, od svih optuženih, pa bili oni i najzatucaniji seljaci, ne zna da će ga, na primjer, najprije uspavljavati nekim sporednim pitanjima (kao što ste vrlo zgodno kazali), a da će ga onda iznebuha raspaliti po samom tjemenu, ušicom sjekire, he-he-he! Po samom tjemenu, kao što ste slikovito rekli, he-he! I vi ste, dakle, zbilja pomislili da sam vam počeo ono o stanu govoriti... he-he! E, baš ste podrugljivac neki! Pa dobro, neću! Ah, da, zbilja, vidite, jedna riječ vuče drugu, jedna misao izaziva drugu, eto, vi ste maloprije i o službenoj proceduri izvoljeli nešto napomenuti, što se tiče saslušanja, znate... Ama, kakva službena procedura! Procedura vam je, znate, u mnogim prilikama puka glupost! Koji put samo onako prijateljski porazgovaraš, pa više doznaš. Za službenu proceduru uvijek ima vremena, dopustite da vas umirim što se toga tiče; pa i što je zapravo službena procedura, pitam ja vas? Ne valja istražitelja na svakom koraku sputavati službenom procedurom. Istražiteljev je posao, da tako kažem, svojevrsno slobodno umjetničko djelo, ili tako nešto... he-he-he!

Porfirij Petrovič predahne načas. Neumorno je sipao, čas besmislene šuplje fraze, čas iznenada ubacivao nekakve zagonetne riječi, pa onda opet odmah okretao na besmislice. Sad je već gotovo trčkao po sobi, sve brže i brže prebirući svojim debelim nožicama, neprestano zagledan u pod, desnu ruku zabacio za leđa, a lijevom

neprekidno pomalo maše i izvodi kojekakve kretnje koje se, začudo, nikako ne slažu s riječima. Raskoljnikov najednom zapazi da je dva-tri puta, trčkajući po sobi, kanda zastao pokraj vrata, samo načasak, pa kao da nešto osluškuje... »Da ne očekuje štogod?«

— A što se toga tiče, imate potpuno pravo — nastavi opet veselo, Porfirij gledajući Raskoljnikova neobično prostodušno (zbog čega se Raskoljnikov lecne i učas sabere) — zaista imate pravo što ste onako duhovito izvoljeli ismijati pravničku proceduru, he-he! Te su naše (samo neke, naravno) dubokoumne psihološke metode dozlaboga smiješne, pa bome i bezvrijedne, kad nas procedura suviše sputava. Jest, molim lijepo... opet ja, eto, o službenoj proceduri: ali, kad bih mislio ili, bolje reći, kad bih sumnjao na nekog, na ovog, onog ili nekog trećeg, da je on, da tako kažem zločinac, u slučaju koji je meni povjeren... Vi studirate pravo, Rodione Romanoviču?

— Da, studirao sam...

— E pa, onda, evo vam jednog malog primjera, da tako kažem, za ubuduće, naime nemojte misliti da bih se usudio da vas nešto poučavam, ta kakve vi samo članke o zločinima objavljujete! Nipošto, molim lijepo, nego samo onako, kao činjenicu, da nave-dem jedan mali primjer: eto, kad bih ja, na primjer, smatrao ovog, onog ili nekog trećeg za zločinca, zašto bih ga onda, pitam ja vas, prije vremena uzalud uznemirivao, sve kad bi i neke indicije govorile protiv njega? Ponekog i moram, na primjer, uhapsiti što prije, ali neki drugi nije, bome, takav čovjek, pa zašto ga onda ne bih pustio da se još malo šeta po gradu, he-he? Ama, vidim ja da me ne razumijete sasvim dobro, pa ću vam to malo jasnije izložiti: kad bih ga, recimo, prerano strpao u zatvor, možda bih mu još time dao moralnu, da tako kažem, podršku, he-he! Smijete se? (Raskoljnikovu nije bilo ni na kraj pameti da se smije: sjedio je stisnutih usana, ne odvajajući svojih užagrenih očiju od očiju Porfirija Petroviča.) A ipak vam je to tako, pogotovo s ponekim subjektom jer su ljudi različiti, a sa svima se jednako postupa. Eto, izvoljeli ste reći: indicije; pa možda i jesu, posrijedi, recimo, indicije, ali indicije, dragoviću moj, to vam je batina sa dva kraja, u većini slučajeva, a ja sam samo istražitelj, dakle slab čovjek, priznajem, i htio bih istragu, da tako kažem, provesti matematički jasno, htio bih doći do takvih indicija da dva puta dva

bude nalik na četiri! Da budu nalik na neposredan i nepobitan dokaz! A ako ga prerano strpam u zatvor, pa ma i bio uvjeren da je on taj, onda sam možda sam sebi oduzeo mogućnost da ga još više raskrinkam. Pitate, zašto? Pa zato što sam mu, da tako kažem, dao određen položaj, odredio sam ga psihološki, da tako kažem, i umirio, pa će se lijepo zavući preda mnom u svoju ljušturu: shvatit će napokon da je zatvorenik. Eto, kažu da su se u Sevastopolju, odmah poslije Alme[48], pametni ljudi i te kako bojali da će neprijatelj svakog časa navaliti svom silom i začas osvojiti Sevastopolj, ali kad su vidjeli da se neprijatelj odlučio za običnu opsadu i da kopa prvi rov, onda su se, vele, ti pametni ljudi silno obradovali i umirili: osvajanje se odgodilo u najmanju ruku za dva mjeseca jer kad će neprijatelj običnom opsadom doći do svog cilja! Opet se smijete, opet mi ne vjerujete? Pa sad, naravno, imate i vi pravo. Imate, imate! Sve su to pojedinačni slučajevi, slažem se s vama; spomenuti je slučaj zaista osamljen. Ali znate što tu treba imati na umu, dobri moj Rodione Romanoviču: općeg slučaja, onog koji odgovara svim tim našim pravnim formama i pravilima i po kojem su te forme i pravila skrojeni i izneseni u knjigama, uopće nema, molim lijepo, već zbog toga što se svako djelo, svaki, recimo, zločin, čim se u stvarnosti dogodi, pretvara odmah u sasvim poseban slučaj, a ponekad čak nije nimalo nalik ni na jedan prijašnji slučaj. Pone-kad se zbivaju i dozlaboga smiješne zgode takve vrste. Ta kad bih ja nekog gospodina ostavio posve na miru, kad ga uopće ne bih dirao i uznemiravao, ali tako da zna svakog sata i svake minute, ili da bar sluti, da ja sve znam, svu njegovu tajnu, i da ga pratim danju i noću, da budno pazim na njega, pa kad bi svjesno podnosio tu vječitu sumnju i strah, bogami ako ne bi na kraju izgubio glavu i sam mi došao, možda čak počinio još nešto što bi već bilo nalik na dva puta dva, što bi imalo, da tako kažem, matematički oblik, a baš je to ono zgodno. To se može dogoditi i nekom običnom sivonji a kamoli ne ovako nekom kao što smo mi, današnjem pametnom čovjeku koji je još i usmjeren u svojoj naobrazbi na određenu stranu! Zato je, prijane moj, neobično važno znati na koju je stranu čovjek usmjeren u svojoj naobrazbi. A živci, živci tek, na njih ste posve zaboravili! Ma sve vam je to danas bolesno, pa slabo, pa razdražljivo!... A žuči,

koliko je samo žuči u njima svima! Pa i to, velim vam, može kadikad biti svojevrstan rudnik! I što mene briga što on slobodno švrlja po gradu! Pa neka, neka ga, neka se još malo prošeta; ionako znam da mi je sigurna žrtva i da mi ne može izmaći! A i kamo može pobjeći, he-he! U inozemstvo, valjda? Poljak bi pobjegao u ino-zemstvo, ali on neće, pogotovo zato što pazim na njega i što sam poduzeo sve mjere. Mislite da će pobjeći možda u unutrašnjost zemlje? Ali tamo vam žive seljaci, oni pravi seljaci, ruske korje-nike, a suvremeno naobražen čovjek radije će i na robiju nego da živi s takvim strancima kao što su naše seljačine, he-he! Međutim, sve je to glupo i samo ono izvanjsko. Što uopće znači: pobjeći će! To je puka formalnost, a što je najvažnije, nije ono pravo; neće on meni pobjeći samo zato što nema karpo pobjeći, nego što mi psihološki ne može pobjeći, he-he! Što velite na ovaj izraz? Po prirodnom zakonu ne može mi pobjeći, sve kad bi i imao kamo pobjeći. Jeste li vidjeli leptiriću pred svijećom? E pa, tako će i on sve oko mene, sve oko mene kružiti, kao leptirića oko svijeće; sloboda će mu omrznuti, počet će se zanositi u misli, zapletat će se, sam će se zaplesti kao pile u kučine, živ će se izjesti!... I ne samo to nego će mi još sam pribaviti pravi matematički dokaz, kao što je dva puta dva, samo ako mu dam malo dulji predah... I sve će se, sve će se u krugu vrtjeti oko mene, i sve će mu biti manji i manji promjer kruga dok mi najednom — hop! — ne uleti ravno u usta, pa ću ga lijepo progutati, a to je baš ono zgodno, he-he-he! Ne vjerujete mi?

Raskoljnikov mu nije odgovarao, samo je sjedio blijed i nepo-mičan, svejednako gledajući isto onako napregnuto Porfiriju u lice.

»Dobro mi je očitao lekciju!« mislio je sleđen od užasa. »Ovo sad više nije igra mačke s mišem, kao što je bilo jučer. I ne pokazuje mi i... ne daje na znanje uludo koliko je moćan: za to je suviše pametan. Tu je neki drugi cilj posrijedi, ali koji? Ma gluposti su to, brate, samo me plašiš i zavaravaš! Nemaš ti nikakvih dokaza i uopće ne postoji onaj čovjek od jučer! Nego, naprosto hoćeš da me zbuniš, da se razljutim u zao čas pa da me onda klopiš po glavi, samo se varaš, prebacit ćeš se, prebacit ćeš se! Ali čemu, čemu mi sve to daje na znanje?... Da ne računa možda na moje slabe živce?... Ali, brate moj, varaš se, prebacit ćeš se, iako si možda nešto pripremio... E pa, da vidimo što si to pripremio!«

I upne se svim silama, spremajući se za strašnu i neznanu katastrofu. Na mahove bi bio.najradije skočio i umah zagušio Porfirija. Još dok je bio dolazio ovamo, pribojavao se te svoje srdžbe. Osjećao je kako su mu se usne osušile, kako mu srce lupa, kako mu se uhvatila pjena na ustima. Pa ipak je naumio da šuti i da ne izusti ni riječi dok ne bude trebalo. Shvatio je da je to najbolja taktika u njegovu sadašnjem položaju, jer ne samo što se tako neće izlanuti nego će, štoviše, svojom šutnjom razdražiti

samog neprijatelja, pa će se možda on pred njim izlanuti. Bar se tako nadao.

— Ama, vidim ja da mi vi ne vjerujete, sve nešto mislite da tjeram šegu s vama — produži Porfirij, sve bolje i bolje raspoložen, neprestance se cerekajući od zadovoljstva, pa se opet uzvrti po sobi. — Pa sad, naravno, imate pravo; meni je već sam Bog dao takvu figuru da pobuđujem kod ljudi samo komične misli; rođeni lakrdijaš; ali znate što ću vam reći i opet ponoviti: oprostite, dragi moj Rodione Romanoviču, meni starcu, vi ste još mlad čovjek, tako reći u prvoj mladosti, pa zato najviše od svega cijenite ljudski um, kao i sva mladež. Privlači vas nestašna igra duha i apstraktni argumenti razuma. A to vam je na dlaku isto kao onaj nekadašnji austrijski Hofkriegsrat[49], na primjer, naime koliko ja uopće mogu suditi o ratnim zbivanjima: oni su na papiru i potukli Napoleona i zarobili ga i sve kod sebe u kabinetu neobično oštroumno izračunali i predvidjeli, a kad tamo, general Mack[50] se predaje sa cijelom svojom vojskom, he-he-he! Vidim, vidim, dragi moj Rodione Romanoviču, da mi se smijete što ja, običan civil, neprestano uzimam primjere iz vojne povijesti. Ali što ćete, to mi je slabost, volim vojnu znanost, i najradije čitam sve te ratne izvještaje... svakako sam pogriješio u izboru karijere. Trebalo je zbilja da služim u vojsci. Možda i ne bih postao Napoleon, ali major bih, he-he-he! E pa, onda ću vam, rođeni moj, iznijeti potanko svu istinu o tom pojedinačnom slučaju-, stvarnost i ljudska narav, gospodine moj, važne su činjenice pa gdjekad pomrse, bome, i najdalekosežnije račune! Eh, poslušajte starca, ozbiljno vam kažem, Rodione Romanoviču — govoreći to, Porfirij Petrovič, kome jedva da je bilo trideset pet godina, kao da se najednom zaista nekako postarao: i glas mu se promijenio, i sav se

nekud skvrčio — a osim toga sam vam ja otvoren čovjek... Jesam li otvoren ili nisam? Što vi mislite? Ja bih rekao da sam potpuno otvoren: eto, vidite što vam sve otkrivam a da nikakve nagrade za to ne tražim, he-he! Nego, da nastavim: oštroumnost je, po mom mišljenju, nešto izvanredno, to je, da tako kažem, ures naravi i utjeha života, i kadra je da nam takve zagonetke zada da ih koji put nikako valjda ne može ni odgonetnuti kakav kukavni istražitelj, koji je još uz to zanesen nekom svojom tlapnjom, kao što svagda biva jer je i on, zaboga, čovjek! Ali priroda priskače u pomoć jadnom istražitelju, to je onaj vrag! A na to i ne pomišlja mladež zanesena oštroumnošću, mladež koja »svladava sve zapreke« (kao što ste se vi neobično duhovito i oštroumno izvoljeli izraziti). On će vam, recimo, i slagati, to jest taj čovjek, pojedinačni slučaj, taj incognito, i divno će slagati, najlukavije što može; i reklo bi se da će slaviti pobjedu i naslađivati se plodovima svoje oštroumnosti a kad tamo: hop! Baš na najzanimljivijem, najsablažnjivijem mjestu past će u nesvijest. Dobro, recimo da je posrijedi bolest, ponekad je i vrlo zagušljivo u sobama, ali svejedno! Ipak je dao povod za sumnju! Slagao je fantastično, ali nije vodio računa o prirodi. A eto gdje je bila zamka! Drugi put će se opet zanijeti igrom svoga duha, pa će se poigrati s čovjekom koji sumnja na njega, problijedjet će tobože navlaš, kao da se igra, ali će problijedjeti isuviše prirodno, isuviše će biti nalik na istinu, pa će i opet dati povod za sumnju! Iako u prvi mah nasamaren, onaj će se drugi čovo preko noći dosjetiti jadu, ako nije vesla sisao. I tako na svakom koraku. Dapače, sam će se početi zalijetati, zabadati nos tamo gdje ne treba, neprestano će zapodijevati razgovore o onome o čemu bi, naprotiv, trebalo da šuti, počet će nabacivati kojekakve aluzije, he-he! Sam će doći i početi zapitkivati: zašto me toliko dugo ne hapse? He-he-he! I to se može dogoditi i najoštroumnijem čov-jeku, psihologu i književniku! Priroda vam je ogledalo, ogledalo, molim lijepo, u kojem se sve vidi! Gledaj samo u njega pa uživaj, i eto ti! Nego, što ste tako problijedjeli, Rodione Romanoviču, da vam nije ovdje zagušljivo? Da otvorimo prozorčić?

— O, nemojte se, molim vas, uznemirivati! — vikne Raskoljnikov i najednom prasne u smijeh. — Molim vas, nemojte se uznemi-rivati!

Porfirij stane pred njega, popričeka pa i sam najednom udari u smijeh. Raskoljnikov naglo zatomi svoj histerični smijeh i ustane s divana.

— Porfirije Petroviču! — reče glasno i jasno, premda se jedva držao na klecavim nogama. — Napokon mi je potpuno jasno da zaista sumnjate na mene da sam ja ubio onu babu i njezinu sestru Lizavetu. Izjavljujem vam da mi je sve to već odavno dojadilo. Ako držite da imate pravo da me gonite po zakonu, onda me gonite; ako ćete me hapsiti, onda hapsite. Ali neću dopustiti da mi se smijete u lice i da me mučite.

Iznenada mu usne zadršću, oči se užagre od bijesa, a dotle suzdržan glas zaori.

— Neću to dopustiti! — vikne najednom i svom snagom udari šakom o stol. — Čujete li vi to, Porfirije Petroviču? Neću dopustiti!

— Ah, bože moj, pa što je sad opet ovo? — uzvikne tobože prestravljeno Porfirij Petrovič. — Dragi moj Rodione Romanoviču! Rođeni moj! Dušo! Ama, što vam je?

— Neću to dopustiti! — vikne i po drugi put Raskoljnikov.

— Tiše malo, dragoviću moj! Čut će vas pa će još doći netko! A što ćemo im onda reći, pomislite i sami! — prošapće užasnuti Porfirij Petrovič unoseći se Raskoljnikovu u lice.

— Neću to dopustiti, neću to dopustiti! — makinalno je ponav-ljao Raskoljnikov, ali odjednom — isto onako tihim šapatom.

Porfirij se brže okrene i pohita da otvori prozor.

— Da pustimo malo svježeg zraka! I vode da malo popijete, zlato moje, jer to je zbilja pravi napad!

Pa pojuri prema vratima da pošalje po vodu, ali na vrijeme primijeti u kutu bokal s vodom.

— Popijte malo, dragoviću moj — šaptao je hrleći do njega s bokalom u ruci — možebit će vam pomoći... — Prepast, pa i samo suosjećanje Porfirija Petroviča bijahu toliko prirodni da Raskolj-nikov ušuti i zagleda se u njega unezvjereno i radoznalo. Ipak, odbije vodu. — Rodione Romanoviču! Dragi moj! Pa ovako ćete sami sebe izluditi, vjerujte mi, u-uh! A-h! Popijte malo! Ma popijte bar malčice!

Natjera ga da ipak uzme u ruku čašu s vodom. Raskoljnikov makinalno prinese već čašu ustima, ali se onda sabere i gadljivo je odloži na stol.

— Jest, molim lijepo, bio je to zaista mali napad. Tako će vam se opet, dušo, povratiti stara bolest — razrakoli se Porfirij Petrovič pokazujući prijateljsko suosjećanje, ali još nekako zbunjeno. — Bože sveti! Pa kako se to slabo čuvate! Eto, i Dmitrij Prokofjič je jučer k meni dolazio, priznajem, priznajem, opake sam naravi, pogane, a vidite što su oni odatle izvukli!... Bože sveti! Došao je jučer, poslije vas, ručali smo zajedno, pričao je, pričao, a ja §am samo ruke širio od čuda, pa sve mislim... o, bože moj! Niste li ga to vi poslali? Ma sjedite, dragoviću moj, sjedite još malo, za ime božje!

— Ne, nisam ga ja poslao! Ali sam znao da je otišao do vas, i zašto je otišao — oštro mu odgovori Raskoljnikov.

— Znali ste?

— Jesam. Pa šta onda?

— Pa samo to, dragi moj Rodione Romanoviču, da znam i za neke druge vaše pothvate; sve mi je poznato! Znam, recimo, kako ste došli da unajmite stan, pred noć, kad se već smrklo, pa kako ste počeli zvoniti, pa kako ste za krv pitali, pa kako ste zbunili one radnike i pazikuće. Znajte da razumijem vaše tadašnje raspolože-nje... ali tako ćete naprosto sami sebe izluditi, bog i bogme! Izgubit ćete glavu! Jer u vama već malo previše vri ogorčenje, plemenito ogorčenje, zbog uvreda koje vam je nanijela najprije sudbina, a onda policija, pa se sve bacakate amo-tamo ne biste li, tako reći, što prije natjerali sve da progovore i tako sve jednom zauvijek dokončali, jer su vam već dojadile te gluposti i sva ta sumnjičenja. Je li tako? Jesam li dobro pogodio vaše raspoloženje?... Samo što na taj način nećete samo sebe upropastiti nego i Razumihina; jer on je prevelika dobričina za tako nešto, i sami znate. Vi ste bolesni a on je dobar, pa se može lako zaraziti... Ispričat ću vam nešto o tome kad se malo smirite... ama, sjedite već jednom, dragoviću moj, za ime božje! Odmorite se, molim vas, kakvi ste to u licu; pa sjedite, kad vam kažem!

Raskoljnikov sjede, drhtavica ga je prolazila a po cijelom tijelu oblijevala vrućina. Silno zaprepašten, napeto je slušao preplaše-nog Porfirija Petroviča koji se tako prijateljski brinuo za njega. Ali nije vjerovao ni jednoj jedinoj njegovoj riječi, iako je osjećao nekakvu čudnu sklonost da mu povjeruje. Porfirijeve neočekivane riječi o

naimanju stana dokraja su ga prenerazile. »Ma otkud samo zna to o stanu?« pomisli. »I još mi sam priča o tome!«

— Jest, molim lijepo, bio je gotovo isti takav jedan slučaj, psihološki, u mojoj sudskoj praksi, takav jedan morbidan slučaj — produži Porfirij brzorečicom. — Isto je tako jedan prišio sam sebi ubojstvo, i još kako prišio: bila je to prava halucinacija, predočio je činjenice, iznio okolnosti, smeo i zbunio sve odreda, a što je bilo? Bio je, posve nesvjesno, donekle kriv za to ubojstvo, ali samo donekle, a kad je doznao da je dao povod ubojicama, ražalostio se, otupio, počela mu se javljati priviđenja, sasvim se raspametio, pa je na kraju uvjerio sam sebe da je upravo on ubojica! Ali je vrhovni sud napokon ispitao cijeli slučaj i nesretnik je oslobođen krivnje i stavljen pod nadzor. Hvala budi vrhovnom sudu! Eh, eh, eh! Pa ne možete tako, dragoviću moj! Tako biste mogli i vrućicu zaraditi, kad već imate takvu želju da razdražujete sami sebi živce, da po noći zvonjakate i za krv se raspitujete! Takvu sam vam ja psihologiju već izučio svu u praksi. Čovjeka vuče tako gdjekad nešto da skoči kroz prozor ili sa zvonika, taj osjećaj i te kako mami čovjeka. Isto vam je tako i sa zvoncima... Bolest je to, Rodione Romanoviču, bolest! Previše ste počeli zanemarivati svoje zdravlje. Trebalo bi da se posavjetujete s nekim iskusnim liječnikom, jer što vam može pomoći onaj debeljko!... U bunilu ste! Sve vi to naprosto radite samo u bunilu!...

Načas se Raskoljnikovu sve zavrti pred očima.

»Zar je zbilja moguće,« promicalo mu je glavom, »da i sad laže? Ne može biti, nije moguće!« Tjerao je od sebe tu pomisao sluteći do kojeg bi ga stupnja pomame i razjarenosti mogla ta misao dotjerati, sluteći da bi od pomame mogao i šenuti.

— Nisam bio onda u bunilu, bio sam potpuno pri sebi! — uzvikne upinjući se svom snagom razuma da prozre Porfirijevu igru. — Pri sebi, pri sebi. Čujete li?

— Da, čujem vas i razumijem! I jučer ste govorili da niste u bunilu, štoviše, izričito ste tvrdili da niste u bunilu! Razumijem sve što mi želite reći. E-eh!... Ma čujte, Rodione Romanoviču, dušo moja, da vam iznesem bar jednu okolnost. Pa eto, da ste vi zbilja, stvarno počinili zločin, ili da ste na bilo koji način upleteni u taj prokleti slučaj, pa zar biste onda sami, molim vas lijepo, isticali da niste bili u bunilu

kad ste to učinili, nego, naprotiv, potpuno pri sebi? I zar biste to tako posebno isticali, tako uporno, tvrdokorno isticali, zar bi to bilo moguće, hajde, recite i sami, molim vas lijepo! Ama, ja mislim — baš naprotiv. Jer, kad vama savjest ne bi bila čista, onda biste baš isticali da ste svakako, tobože, bili u bunilu! Je li tako? Zar nije tako?

Nešto je lukavo zazvučalo u tom pitanju. Raskoljnikov je uzmaknuo do samog naslona divana pred Porfirijem, koji se bio nagnuo prema njemu promatrajući ga šutke, netremice i u nedoumici.

— Ili, što se tiče gospodina Razumihina, naime je li jučer sam od sebe došao na razgovor ili ste ga vi nagovorili da dođe? Baš biste morali tvrditi da je došao sam od sebe i zatajiti da ste ga nagovorili! A eto, vi ništa ne tajite! Dapače, tvrdite da je došao na vaš nagovor.

Raskoljnikov to nije uopće tvrdio. Podiđoše ga srsi.

— Neprestano samo lažete i mažete — progovori polako i. potiho, a usne mu se iskriviše od bolna osmijeha. — Opet mi želite pokazati kako znate svu moju igru, kako unaprijed znate sve moje odgovore — govorio je, gotovo i sam osjećajući kako ne važe više riječi kako treba. — Htjeli biste me zaplašiti... ili mi se jedno-stavno rugate...

I dalje ga je netremice gledao dok je to govorio, a u očima mu opet iznenada bljesne beskrajna mržnja.

— Neprestano samo lažete! — uzvikne. — I sami dobro znate da je za zločinca najbolje da po mogućnosti ne taji ono što ne mora tajiti. Ne vjerujem ja ništa vama!

— Kakav ste vi lisac! — zasmijulji se Porfirij. — Ma s vama, dragoviću moj, čovjek nikako da iziđe na kraj; kakva vas je to monomanija spopala? Ne vjerujete mi dakle? A ja vam kažem da mi već vjerujete, načetvrt ste mi već povjerovali, a potrudit ću se i da mi potpuno povjerujete, jer vas zaista volim i od sveg srca vam želim dobro.

Raskoljnikovu zadršću usne.

— Jest, molim lijepo, zaista želim i reći ću vam jednom zasvagda — produži Porfirij Petrovič i uhvati ovlaš, prijateljski, Raskoljnikova za ruku, malo više lakta — reći ću vam jednom zasvagda: pripazite malo na svoje zdravlje! Osim toga, sad su vam majka i sestra tu;

mislite malo na njih. Treba da ih umirujete i mazite, a ne da ih samo plašite...

— Sto se to vas tiče? Otkud vi to znate? Čemu se toliko zanimate za mene? Valjda pratite svaki moj korak i želite mi to pokazati?

— Za boga miloga! Pa od vas samog, od vas samog sam sve to čuo! Uopće ne primjećujete da u svom uzbuđenju sve unaprijed sami kazujete, i meni i drugima. Pa i od gospodina Razumihina, Dmitrija Prokofjiča, doznao sam jučer mnogo zanimljivih potan-kosti. Eto, sad ste me prekinuli u riječi, ali ću vam svejedno reći da ste, uza svu svoju oštroumnost, izgubili zbog svoje nepovjerljivosti čak i sposobnost da zdravo prosuđujete o zbivanjima oko sebe. Pa eto, recimo, da se vratimo na istu temu, na ono vaše zvonjakanje: ja sam vam sam, glavom, sudac istražitelj, odao takvu dragocjenost, takvu činjenicu (cijelu cjelcatu činjenicu!)! I to vama ništa ne znači? Pa kad bih iole sumnjao na vas, zar bih tako postupio? Naprotiv, morao bih najprije raspršiti vaše sumnje i ne bih smio ničim pokazati da mi je ta činjenica već poznata; morao bih vam odvući pozornost na drugu stranu, a onda vas najednom raspaliti kao ušicom sjekire po tjemenu (da se poslužim vašim izrazom): »A što ste, milostivi gospodine, izvoljeli raditi u stanu ubijene u deset sati navečer, dapače, bilo je već gotovo jedanaest? Zašto ste zvonjakali? Zašto ste za krv pitali? Zašto ste pazikuće zbunjivali i zvali na policiju, k poručniku?« Eto kako bih morao postupiti kad bih bar malčice sumnjao na vas. Morao bih uzeti od vas iskaz po svim propisima, izvršiti premetačinu, pa možda vas i uhapsiti... Prema tome, neće biti da sumnjam na vas kad nisam tako postu-pio! Ali vi ste, ponavljam, izgubili sposobnost da zdravo prosuđujete pa ništa više ne shvaćate!

Raskoljnikov se sav strese tako da Porfirij Petrovič mogaše to jasno vidjeti.

— Neprestano samo lažete! — uzvikne Raskoljnikov. — Ne znam koji su vam ciljevi, ali neprestano samo lažete... Maloprije niste uopće govorili u tom smislu i nikako se nisam mogao prevariti... Lažete!

— Ja da lažem? — preuze Porfirij riječ, tobože se žesteći, ali se i dalje držeći vrlo veselo i podrugljivo, kao da nimalo ne mari što o njemu misli gospodin Raskoljnikov. — Ja da lažem?... Pa dobro, a kako sam se onda maloprije ponio prema vama (ja, istražitelj), kad

sam vam sugerirao i odavao sva sredstva za obranu, kad sam vas upućivao u svu tu psihologiju: »Bolest, bunilo, ljuto vas uvrijedili; melankolija i policijski službenici,« i sve ono ostalo? A? He-he-he! Premda su inače, uzgred budi rečeno, sva ta psihološka sredstva obrane, svi ti izgovori i izmotancije posve nepouzdani, pa i dvosjekli mač: — »Bolest, tobože, bunilo, utvare, pričinilo mi se, ne sjećam se,« sve je to lijepo, ali zašto vam se, dragoviću moj, u toj vašoj bolesti i bunilu javljaju baš takva priviđenja, a ne neka druga? Moglo je valjda biti i drugačijih priviđenja? Je li tako? Hehe he!

Raskoljnikov ga pogleda oholo i prezirno.

— Ukratko — reče odlučno i glasno pa ustane i uz put malo odgurne Porfirija — ukratko, htio bih znati: jesam li posve oslobođen sumnje ili nisam? Odgovorite mi, Porfirije Petroviču, odgovorite mi jasno i jednom zauvijek, i to što prije, odmah!

— Vraški škakljivo pitanje! Ma nikako da čovjek s vama iziđe na kraj — uzvikne Porfirij držeći se isto onako veselo, lukavo i nimalo uznemireno. — Pa i što će vam to, što vam je toliko stalo do toga kad vas još nitko nije ni počeo uznemirivati? Baš ste kao dijete: daj, pa daj vatru u ruke! Što se toliko uznemirujete? Što nam se sami toliko naturate, iz kojih razloga? A? He-he-he!

— I opet vam kažem — uzvikne razjareni Raskoljnikov — da ne mogu više trpjeti...

— Šta to, molim lijepo? Neizvjesnost? — presiječe ga Porfirij u riječi.

— Nemojte me zadirkivati! To neću dopustiti!... Kažem vam da to neću dopustiti!... Ne mogu i neću!... Čujte li? Čujete li? — vikne i ponovo lupi šakom o stol.

— Ama, tiše, molim vas, tiše! Pa čut će vas! Ozbiljno vam velim: čuvajte se! Bez šale! — šapatom će Porfirij, ali ovaj put mu na licu ne bijaše onog maloprijašnjeg ženski dobroćudnog i prestrašenog izraza; naprotiv, sad je otvoreno zapovijedao, strogo, namrgođeno, kao da odjednom nema više tajni i dvosmislenosti. Ali je to bilo samo načas. Osupnuti Raskoljnikov odjednom se razgoropadi, ali, začudo, opet posluša zapovijed da govori tiše, premda se sav tresao od bijesa.

— Neću se dati mučiti — prošapće najednom kao i prije te, osjećajući bol i kivnost, prizna učas sam sebi da se mora pokoriti

zapovijedi, htio-ne htio, a pri toj pomisli spopade ga još veći bijes. — Uhapsite me, pretražite me, ali se izvolite držati propisa, nemojte se poigravati sa mnom! Da se niste usudili...

— Ama, manite se propisa — upade mu Porfirij u riječ smješkajući se opet isto onako lukavo i, štoviše, kao da uživa gledajući Raskoljnikova. — Ja sam vas, dragoviću moj, pozvao ovamo neslužbeno, onako, sasvim prijateljski!

— Ne treba meni vaše prijateljstvo: pljujem ja na njega! Čujete li? I evo vidite, uzimam kapu i odlazim. E pa, hajde, što ćeš sad reći ako me kaniš uhapsiti?

Dohvati kapu i pođe prema vratima.

— A zar ne biste htjeli vidjeti još jedno malo iznenađenje? — zasmijulji se Porfirij, pa ga opet ovlaš uhvati malo više lakta i zadrži na vratima. Bivao je nekako sve raspoloženiji i objesniji, što je izbezumljivalo Raskoljnikova preko svake mjere.

— Kakvo iznenađenje? Što je sad opet to? — priupita Raskoljnikov, pošto je naglo zastao i prestrašeno pogledao Porfirija.

— Malo iznenađenje, eto tu, iza vrata, sjedi, he-he-he! — Pa upre prstom u zatvorena vrata na pregradi što su vodila u njegov državni stan. — Zaključao sam ga da mi ne pobjegne.

— Šta je to? Gdje? Šta?...

Raskoljnikov već priđe vratima i htjede ih otvoriti, ali su bila zaključana.

— Zaključana su, ali evo ključa!

I zaista izvadi iz džepa ključ i pokaza mu ga.

— I opet lažeš! — cikne Raskoljnikov ne susprežući se više. — Lažeš, pajacu prokleti! — i nasrne na Porfirija, koji je uzmicao prema vratima ali nije bio nimalo uplašen.

— Sve, sve ja to shvaćam! — primakne mu se Raskoljnikov. — Lažeš i dražiš me ne bih li se odao...

— Pa čovjek se i ne može više odati nego što ste se vi odali, dragoviću moj, Rodione Romanoviču. Potpuno ste se izbezumili. Nemojte vikati jer ću pozvati ljude da dođu ovamo.

— Lažeš, ništa se neće dogoditi! Pozovi ljude! Ti si znao da sam bolestan, pa si me htio razdražiti da pobjesnim ne bih li se odao, to ti je bio cilj! Ali daj ti meni činjenice! Sve je meni tu jasno! Nemaš činjenica nego samo neka tričava, bezvrijedna Zamjotovljeva

nagađanja!... Znao si kakve sam naravi pa si me htio razbjesniti, a onda me odjednom zaskočiti popovima i porotnicima... Njih čekaš, a? Što čekaš? Gdje su ti? Daj ih ovamo!

— Ama, kakvi vas porotnici spopali, brajko moj! Što sve čovjek neće izmisliti! Pa to ne bi bilo u skladu s propisima, ne znate vi, rođeni moj, kako se to radi... A za formalnosti ima vremena, vidjet ćete i sami!... — mrmljaše Porfirij osluškujući nešto pred vratima.

I zaista, kao da se iza vrata u susjednoj prostoriji razlegao neki šum.

Aha, evo ih! — uzvikne Raskoljnikov. — Poslao si po njih!... Čekao si ih! Sve si proračunao... Pa dobro, daj ih sve ovamo, porotnike, svjedoke, koga god hoćeš... daj! Ja sam spreman! Spreman sam!...

Ali se tada sluči čudnovata zgoda, nešto toliko neočekivano, u uobičajenu toku zbivanja, da ni Raskoljnikov ni Porfirij Petrovič nisu, naravno, nikako mogli predvidjeti takav rasplet.

VI

Kad se poslije sjećao tog trenutka, Raskoljnikovu je sve izlazilo pred oči ovako.

Šum koji je bio čuo iza vrata naglo se pojačao i vrata se malko odškrinula.

— Što je to? — srdito je viknuo Porfirij Petrovič. — Zar vam nisam rekao...

Časak nije bilo odgovora, ali se moglo razabrati da iza vrata ima nekoliko ljudi i kao da nekog otiskuju.

— Ma šta je to sad? — uznemireno ponovi Porfirij Petrovič.

— Doveli su zatvorenika, Nikolaja — oglasi se netko.

— Ne treba! Odlazite! Neka pričeka!... Kud je navalio! Kakav je to nered? — vikne Porfirij hitajući do vrata.

— Ma on je... — poče opet isti glas, ali naglo ušuti.

Samo dvije-tri sekunde potraje prava borba, a onda najednom kao da netko nekog svom snagom odgurne, i odmah zatim neki vrlo blijed čovjek stupi pravo u kabinet Porfirija Petroviča.

Taj se čovjek na prvi pogled vrlo čudno doimao. Gledao je ravno ispred sebe, ali kao da nikog nije vidio. Iz očiju mu je izbijala

odrješitost, ali u isto vrijeme lice mu je bilo mrtvački blijedo, baš kao da su ga dotjerali na stratište. Usne mu bile posve pobijeljele i malko podrhtavale.

Bio je još vrlo mlad, obučen kao čovjek iz naroda, srednjeg rasta, suhonjav, kose podšišane ukrug, tankih, nekako istančanih crta lica. Čovjek koga je bio nenadano odgurnuo jurne odmah za njim u sobu i zgrabi ga za rame — bio je to njegov pratilac, ali Nikolaj povuče ruku i još jednom mu se ote.

Na vrata nagrne nekoliko radoznalaca. Neki su od njih navaljivali da uđu. Sve se to zbilo u tren oka.

— Odlazite, još je rano! Čekaj dok te ne pozovu!... Zašto su ga ranije doveli? — gunđao je Porfirij Petrovič neobično zlovoljno i nekako zbunjeno. Ali Nikolaj iznenada klekne.

— Šta ti je? — vikne Porfirij zgranuto.

— Kriv sam! Zgriješio sam! Ja sam ubojica! — izusti najednom Nikolaj pomalo zadihano, ali poprilično glasno.

Desetak sekundi potraje šutnja, baš kao da su svi zanijemjeli od čuda; čak je i pratilac ustuknuo i više nije prilazio Nikolaju, nego se makinalno povukao do vrata i tu se ukipio.

— Šta je sad to? — vikne Porfirij Petrovič kad se prenuo iz časovite ukočenosti.

— Ja sam... ubojica... — ponovi Nikolaj pošto je časak pošutio.

— Šta... ti... Šta... Koga si ubio?

Porfirij Petrovič se očito smeo.

Nikolaj opet malčice pošuti.

Aljonu Ivanovnu i sestru njezinu, Lizavetu Ivanovnu, ja sam ih... ubio... sjekirom. Pao mi mrak na oči... — dometne iznenada i opet ušuti. Svejednako je klečao.

Porfirij Petrovič stajao je nekoliko časaka kao da nešto premišlja, ali se opet naglo prene i mahne rukama na nezvane svjedoke. Oni se začas izgubiše i vrata se za njima zatvoriše. Zatim pogleda Raskoljnikova, koji je stajao u kutu i unezvjereno motrio Nikolaja, pa pođe prema njemu ali naglo stane, promotri ga i umah svrne pogled na Nikolaja, pa onda opet na Raskoljnikova, pa onda opet na Nikolaja, i iznenada, kao da se ne može svladati, opet saleti Nikolaja.

— Šta mi se tu istrčavaš s tim svojim mrakom? — vikne na njega gotovo pomamno. — Nisam te još pitao je li ti pao mrak na oči ili nije... kaži mi: jesi li ih ti ubio?

— Jesam... priznajem... — izusti Nikolaj.

— E-eh! A čime si ih ubio?

— Sjekirom. Pripravio sam je.

— Ih, što se žuri! Sam?

Nikolaj ne shvati pitanje.

— Sam si ih ubio?

— Sam. Mićka nije ništa kriv i nema s tim veze.

— Ma kud se žuriš s tim Mićkom! E-eh!... A kako si onda, hajde reci, kako si onda strčao niza stube? Jer, pazikuće su vas obojicu srele?

— To sam ja da zametnem trag... onda... trčao s Mićkom — odgovori Nikolaj nekako užurbano, baš kao da je unaprijed pripremio odgovor.

— Pa da, znao sam! — srdito uzvikne Porfirij. Uopće ne govori svojim riječima! — progunđa nekako više za se i najednom opet zapazi Raskoljnikova.

Zacijelo je bio toliko zaokupljen Nikolajem da je načas čak i zaboravio na Raskoljnikova. Sad se iznenada prisjetio, čak se i zbunio.

— Rodione Romanoviču, dragoviču moj! Oprostite, molim vas — pohita do njega. — Ne možemo ipak ovako; izvolite, molim lijepo... tu sad više nemate šta... i sam sam... vidite kakva su to iznenađenja!... Izvolite, molim lijepo!...

Pa ga uhvati za ruku i pokaza mu vrata.

— Čini mi se da ovo niste očekivali? — reče mu Raskoljnikov, koji, naravno, nije ješ ništa pravo shvaćao, ali se već bio znatno osokolio.

— Pa ni vi, dragoviču moj, niste ovo očekivali. Gle kako vam ruka dršće! He-he?

— Pa i vi dršćete, Porfirije Petroviču.

— I ja dršćem; nisam ovo očekivao!...

Stajali su već na vratima. Porfirij je jedva čekao da Raskoljnikov ode.

— A ono vaše malo iznenađenje nećete mi sad ni pokazivati? — odjednom će Raskoljnikov.

— Govori a sve još zubima cvokoće, he-he! Podrugljivac ste vi veliki! E pa, do viđenja.

— Ja bih radije rekao zbogom!

— Kako bog da, kako bog da! — progunđa Porfirij i iskrivi usta u osmijeh.

Dok je prolazio kroz pisarnicu, Raskoljnikov opazi kako ga mnogi pozorno motre. U čekaonici, među svijetom, zapazi obojicu pazikuća iz one kuće koje je one noći zvao da pođu s njim na policiju. Stajali su i nešto čekali. Ali, tek što je izišao na stubište, začuje opet za sobom glas Porfirija Petroviča. Okrene se i vidi kako sav zadihan trči za njim.

— Samo još nešto, Rodione Romanoviču; o svemu ostalom kako bog da, ali ću vas, reda radi, morati još koješta priupitati... vidjet ćemo se još dakle. — I Porfirij stane pred njim smješkajući se. — Eto, tako — dometne još na kraju.

Reklo bi se da bi najradije još nešto rekao, ali mu nekako nije išlo preko jezika.

— A vi meni oprostite, Porfirije Petroviču, zbog onog maloprije... malo sam se raspalio — poče Raskoljnikov, koji se već bio potpuno pribrao pa nije mogao odoljeti želji da se malo napravi važan.

— Ništa, ništa — prihvati Porfirij gotovo radosno. — Pa i ja sam... Pogane sam ćudi, priznajem, priznajem! Ali još ćemo se vidjeti. Još ćemo se više puta vidjeti, ako bog da!

— I dobro ćemo se upoznati — priklopi Raskoljnikov.

— I dobro ćemo se upoznati — potvrdi Porfirij Petrovič pa priškilji i neobično ozbiljno pogleda Raskoljnikova. — A sad idete na imendan?

— Na sprovod.

— A, da, zbilja, na sprovod! Na zdravlje pripazite, na zdravlje...

— A ja više ne znam što bih vama poželio! — prihvati Raskoljnikov, koji je već bio počeo silaziti niza stube, ali se opet iznenada okrene Porfiriju: — Poželio bih vam više uspjeha, ali vidite i sami kako vam je služba komična.

— Zašto komična? — odmah nape uši Porfirij Petrovič, koji se također već bio okrenuo da ode.

— Pa eto, tako, koliko ste tog jadnika Mikolku morali mučiti i natezati, onako psihološki, na svoj način, dok nije priznao; mora da ste mu danonoćno utuvljivali u glavu: »Ti si ubojica, ti si ubojica...« E, a sad, kad je već priznao, opet ćete ga početi pritezati: »Lažeš,« reći ćete, »nisi ti ubojica! Ne možeš ti biti ubojica! Uopće ne govoriš svojim riječima!« Pa kako onda ne bi ta vaša služba bila komična?

— He-he-he! Ipak ste primijetili da sam maloprije rekao Nikolaju da »ne govori svojim riječima«.

— Kako ne bih primijetio?

— He-he! Oštroumni ste, oštroumni. Ništa vama ne može promaknuti! Zbilja bistra glava! I uvijek pogodite ono što je najkomičnije... he-he! Kažu da je, od svih pisaca, kod Gogolja ta crta bila najrazvijenija, je l'te?

— Jest, kod Gogolja.

— Jest, kod Gogolja... e pa, bit će mi drago da vas opet vidim.

— I meni, do viđenja...

Raskoljnikov pođe ravno kući. Bio je toliko smeten i smušen da je, kad je već došao kući i svalio se na ležaj, sjedio oko četvrt sata samo otpočivajući i nastojeći da se bar koliko-toliko sabere. O Nikolaju nije ni pokušavao razmišljati — osjećao je da je odviše preneražen, da u Nikolajevu priznanju ima nečeg neobjašnjivog, čudnovatog što sad ne bi mogao uopće pojmiti. Međutim, Nikolajevo je priznanje bila činjenica. Posljedice te činjenice postale su mu odmah jasne: laž će svakako izbiti na vidjelo, a onda će opet ovi navaliti na njega. Ali će dotle biti slobodan pa stoga treba svakako nešto poduzeti jer je opasnost neminovna.

Pa ipak, kolika je ta opasnost? Položaj mu je pomalo bivao sve jasniji. Sjećajući se u glavnim crtama, u sklopu svega ostalog, cijele maloprijašnje scene s Porfirijem, i nehotice se još jednom strese od užasa. Dakako da još nije znao za čim sve Porfirije teži, te nije mogao dokučiti na što je sve maloprije bio računao, ali je otkrio dio njegove igre. Nitko, naravno, ne bi mogao bolje od njega shvatiti koliko je za njega »strašan« taj potez u Porfirijevoj igri. Još samo malo pa se mogao do kraja odati, zbiljski odati. Porfirij je poznavao njegovu razdražljivu narav, otprve ga je prozreo i dobro shvatio, postupio je, doduše, suviše odriješito, ali je išao tako reći na sigurno. Nema zbora da se Raskoljnikov i maloprije odveć kompromitirao, ali

činjenice ipak nisu izišle na vidjelo; sve je to još relativno. Procjenjuje li, ipak, sad sve kako treba? Da se možda ne vara? Što je zapravo danas Porfirij htio postići? Je li zaista imao štogod u pripravnosti? A što zapravo? Je li zaista nešto čekao ili nije? Kako bi se danas bili rastali da se nije pojavio Nikolaj, kao grom iz Vedra neba?

Porfirij je otkrio gotovo cijelu svoju igru; riskirao je, dakako, ali ju je otkrio i (sve se činilo Raskoljnikovu): da je zaista bilo u njega još štogod, zacijelo bi i to bio otkrio. Kakvo li je trebalo biti to »iznenađenje«? Neka neslana šala, valjda? Znači li to nešto ili ne znači? Skriva li se pod tim nešto što je bar nalik na činjenicu, na osnovanu optužbu? Onaj čovjek od jučer? Kamo li se taj izgubio? Gdje je danas? Jer, ako Porfirij ima bilo šta konkretno, onda je to, naravno, u vezi s tim čovjekom...

Sjedio je na ležaju oborene glave, nalakćen na koljena i lica pokrivena rukama. Nervozna drhtavica svejednako ga je tresla. Napokon ustane, uze kapu, porazmisli i pođe prema vratima.

Nekako je slutio da bar danas može biti gotovo siguran da mu ne prijeti nikakva opasnost. Odjednom osjeti u srcu gotovo neku radost — poželi da što prije ode do Katerine Ivanovne. Na sprovod je, dakako, zakasnio, ali će na daću stići i ondje će, za koji čas, vidjeti Šonju.

Zastane, porazmisli i na usnama mu se ocrta bolan osmijeh.

»Danas! Danas!« ponovi u sebi. »Jest, danas. Tako mora biti...«

Baš kad je htio otvoriti vrata, ona se sama počeše otvarati. Lecne se i odskoči od njih. Vrata se otvarahu polagano i tiho, i odjednom se pomoli spodoba — onog čovjeka od jučer, koji kao da je bio iznikao iz zemlje.

Čovjek zastane na pragu, pogleda šutke Raskoljnikova i zakorači u sobu. Bio je navlas isti onakav kao i jučer, ista ona prilika, isto onako odjeven, ali se u licu i u pogledu zbila neka velika promjena — bio je sad nekako pokunjen, a pošto postaja časak, duboko uzdahne. Trebalo je još samo da položi dlan uz obraz i da glavu nakrivi pa da bude posve nalik na žensko.

— Što želite? — upita ga Raskoljnikov, ni živ ni mrtav.

Čovjek pošuti i najednom mu se duboko pokloni, gotovo do poda. Bar je prstom desne ruke dodirnuo pod.

— Šta je vama? — uzvikne Raskoljnikov.

— Kriv sam — tiho izusti čovjek.

— Zbog čega?

— Zbog opakih misli.

Zgledahu se.

— Krivo mi bilo. Kad ste ono došli, možebit i pripiti, pa ste zvali pazikuće na policiju, i za krv pitali, krivo mi bilo što ste onako jeftino prošli i što su mislili da ste pijanac neki. Toliko mi bilo krivo da sam san izgubio. A kako smo zapamtili adresu, dolazili smo jučer vamo i raspitivali se...

— Tko je dolazio? — upade mu u riječ Raskoljnikov, koji se učas počeo svega prisjećati.

— Pa ja, ja sam vam nažao učinio.

— Vi ste dakle iz one kuće?

— Pa ja sam tamo onda na vratima š njima stajao, zar ste zaboravili? Imamo tamo i svoj obrt, od davnine. Krznari smo, obrtnici, uzimamo poso kući... a najviše mi krivo bilo...

Najednom Raskoljnikovu jasno iziđe pred oči cijeli onaj prekjučerašnji prizor u veži; sjeti se da je, pored pazikuća, bilo ondje još nekoliko ljudi, među njima i žena. Sjeti se kako je netko predlagao da ga odvedu ravno na policiju. Nije se mogao sjetiti lica onoga tko je to govorio, pa ni sad ga nije mogao prepoznati, ali je zapamtio da mu je čak nešto i odgovorio, okrenuo se prema njemu...

Tako se dakle razjasnila sva ona jučerašnja strahota. Najstrašnije mu je bilo pomisliti da umalo što zaista nije propao, umalo što nije upropastio sama sebe zbog takve jedne tričave okolnosti. Prema tome, ovaj čovjek ne može ništa reći protiv njega osim da je razgovarao o naimanju stana i o krvi. Prema tome, ni Porfirij nema ništa protiv njega, ništa osim tog buncanja, nikakvih činjenica osim te psihologije koja je batina sa dva kraja, ništa pouzdano. Prema tome, ako ne iskrsnu više nikakve druge činjenice (a ne smiju više iskrsnuti, ne smiju, ne smiju!), onda... što mu onda uopće mogu? Kako ga mogu konačno raskrinkati, pa makar ga i uhapsili? Prema tome, Porfirij je tek sad, tek maloprije, doznao ono o stanu, sve do sada nije ništa znao.

— A jeste li vi rekli danas Porfiriju... da sam ja dolazio? — uzvikne, preneražen nenadanom idejom.

— Kojem Porfiriju?

— Sucu istražitelju.

— Jesam. Pazikuće nisu onda htjele otić na policiju, pa sam ja otišo.

— Danas?

— Došo sam malo prije vas. I sve sam čuo, sve, kako ste se natezali s njim.

— Gdje? Što? Kada?

— Pa odma tamo kod njega, iza pregrade, prosjedio sam cijelo vrijeme.

— Šta? Vi ste dakle bili to njegovo iznenađenje? Pa kako se to moglo dogoditi, za boga miloga?

— Kad sam ono vidio — poče krznar — da pazikuće neće da idu kako sam im reko, jer je, vele, već kasno pa bi se onaj možda još i naljutio što dolaze u nevrijeme, bilo mi krivo i san sam izgubio i počeo sam se raspitivat. A kad sam jučer dozno šta 5am htio, danas sam ošo tamo. Kad prvi put dođem — njega nema. Dođem poslije jedno sat vremena, neće da me prime, tek treći put pustili me do njega. Počnem ja njemu izlagat sve kako je bilo, a on sve skakuće po sobi i šakom se busa u prsa: »Šta vi to,« veli, »razbojnici, radite od mene? Da sam ja tako šta znao, ja bih njega dao dotjerati vamo!« Pa istrči iz sobe, pozove nekog i počne š njim šuškat nešto u kutu, pa onda opet do mene pa me stane ispitivat i psovat. Izgrdio me na pasja kola; a reko sam mu lijepo sve što znam, i kako se jučer niste usudili ništa odgovorit na moje riječi, i kako me niste prepoznali. Pa se opet ushodo po sobi, sve se busa u prsa i ljuti se, i trčka, a kad su vas najavili — hajde, veli, sakrij se za ovu pregradu i lijepo sjedi tu i da se nisi maknuo, što god čuo da čuo, i stolac mi sam doneso, i zaključo me; možda ću te, veli, i pozvat. A kad su ono dotjerali Nikolaja, onda je, poslije vas, i mene otpravio: još ću te, veli, pozvat, još ću te koješta priupitat...

— A je li Nikolaja ispitivao pred tobom?

— Kad je vas otpravio, odmah je i mene, i tek je onda počeo ispitivat Nikolaja.

Krznar ušuti i najednom se opet duboko pokloni dotaknuvši prstom pod.

— Oprostite mi zbog klevete i zloće.

— Neka ti Bog oprosti — odgovori Raskoljnikov, a čim to izgovori, krznar mu se opet pokloni, ali ne više do poda nego do pasa, pa se polako okrene i iziđe iz sobe.

»Sve je to batina sa dva kraja, sad je sve batina sa dva kraja,« reče Raskoljnikov u sebi i iziđe iz sobe bodriji nego ikad.

»Sad ćemo se još ogledati,« reče smješkajući se pakosno i silazeći niza stube. Pakost je bila uperena protiv njega samog; osjećao je prezir i stid sjećajući se svoje »malodušnosti«.

PETI DIO

I

Jutro što je uslijedilo nakon kobnog pročišćavanja računa s Dunječkom i Puljherijom Aleksandrovnom otrijeznilo je donekle Petra Petroviča. Koliko mu god bilo teško, morao je ono što mu se još sinoć činilo tako reći fantastičnim događajem, koji se doduše zbio ali se još doimao nekako nemogućim — prihvatiti malo-pomalo kao nešto stvarno i nepovratno. Ljuta guja pozlijeđene taštine pila mu je krv cijele noći. Čim je ustao iz postelje, Petar Petrovič pogledao se u zrcalo. Pribojavao se da mu se obnoć nije razlila žuč. Ipak, što se toga tiče, bilo je zasad sve u najboljem redu, a kad je pogledao svoj otmjeni, bijeli i u posljednje vrijeme ponešto ugojeni lik, načas se čak i utješi, čvrsto uvjeren da će naći sebi ženu negdje drugdje, možda još i čestitiju; ali se umah trgne i odlučno otpljune, zbog čega se njegov mladi prijatelj i sobni drug Andrej Semjonovič Lebezjatnikov nijemo ali sarkastično osmjehne. Petar Petrovič zapazi taj osmijeh i odmah ga u sebi stavi na račun svoga mladog prijatelja. Mnogo mu je toga u posljednje vrijeme već stigao staviti na račun. Njegov se gnjev udvostruči kad se najednom sjeti da nije trebalo da sinoć govori Andreju Semjonoviču o jučerašnjim događajima. Bila je to njegova druga jučerašnja pogreška, a počinio ju je u žestini, od pretjerane neobuzdanosti, u ljutnji... Zatim su, u toku cijelog tog prijepodneva, kao za pakost, zaredale same neugodnosti. Čak ga je i na vrhovnom sudu dočekao nekakav neuspjeh u parnici koju je ondje vodio, a osobito ga je ozlojedio vlasnik stana što ga je bio unajmio radi skorašnje ženidbe i preuređivao o svom trošku — taj gazda, neki obrtnik Nijemac, koji se nedavno obogatio, nije nikako htio da se raskine netom sklopljeni ugovor i tražio je punu odštetu predviđenu ugovorom, premda mu je Petar Petrovič vraćao stan gotovo posve obnovljen. Isto tako u prodavaonici pokućstva nipošto nisu htjeli vratiti ni jednog jedinog rublja od kapare za pokućstvo što ga je bio kupio, iako ga još nije bio prevezao u stan. »Pa neću se valjda samo radi namještaja ženiti!« škrgutao je Petar Petrovič zubima, a u isti se čas još jednom probudi u njemu mahnita nada: »Zar je zbilja sve propalo i otišlo u nepovrat? Zar zbilja ne bih mogao

još jednom pokušati?« Pomisao na Dunječku još ga jednom sablažnjivo dirne u srce. Teško je podnio taj trenutak i, naravno, da je samo mogao odmah, pukom željom, ukinuti Raskoljnikova sa života, Petar Petrovič bio bi smjesta izustio tu želju.

»Pogreška je bila i u tome što im uopće nisam davao novaca,« mislio je vraćajući se žalostan u Lebezjatnikov sobičak. »Pa i kog sam se vraga tako počifutio? Štoviše, nisam imao ni pravog računa! Kanio sam ih još malo ostaviti u neimaštini da ih natjeram da gledaju u mene kao u Providnost, a kad tamo — gle!... Fuj!... Ama, da sam bar za sve ovo vrijeme izdao na njih, recimo, tisuću i pol rubalja za opremu, pa za darove, za kojekakve kutijice, nesesere, karneole, tkanine i za sve one drangulije kod Knopa[51] i Engleskog magazina, sad bi mi položaj bio bolji i... čvršći. Ne bi mi tako lako otkazali ljubav! To je takav svijet da bi svakako držali da su mi dužni u slučaju otkaza vratiti i darove i novce; a vraćati bi im bilo malo teško i žao! Pa ni savjest im ne bi dala mira

— kako da sad ovako naprečac otjeraju čovjeka koji je do sada bio tako široke ruke i delikatan?... Hm! Prebacio sam se!« I Petar Petrovič još jednom zaškrguće zubima i reče sam sebi da je budala

— u sebi, dakako.

Došavši do tog zaključka, vrati se kući još dvaput ljući i razdražljiviji nego što je bio otišao. Pripreme za daću u sobi Katerine Ivanovne privukle su donekle njegovu pozornost. Još je jučer bio ponešto čuo o toj daći; čak se prisjetio da su i njega kanda pozvali, ali je imao svojih osobnih briga pa se nije mnogo osvrtao na sve ostalo. Požuri se da se raspita malo kod gospođe Lipevehzelj, koja je za izbivanja Katerine Ivanovne (što je otišla na groblje) bila preuzela brigu oko prostiranja stola, pa dozna da će daća biti svečana, da su pozvani gotovo svi stanari, od kojih neke pokojnik nije ni poznavao, da je pozvan čak i Andrej Semjonovič Lebezjatnikov, usprkos njegovoj nedavnoj svađi s Katerinom Ivanovnom, pa napokon i sam Petar Petrovič ne samo što je pozvan nego ga i vrlo nestrpljivo očekuju, jer je tako reći najugledniji gost od svih stanara. I sama Amalija Ivanovna vrlo je svečano pozvana, usprkos svim dotadašnjim razmiricama, te je sad malne uživala u tome da o svemu vodi brigu i zamjenjuje domaćicu, a uz to je bila

sva nagizdana, u crnini ali je sve na njoj bilo novo novcato, ispod čekića, od svile, i dičila se time. Sve ove činjenice i podaci naveli su Petra Petroviča na jednu misao, pa ode pomalo zamišljen u svoju sobu, to jest u sobu Andreja Semjonoviča Lebezjatnikova. Posrijedi je bilo to što je uzgred doznao da je među pozvanima i Raskoljnikov.

Andrej Semjonovič prosjedio je, tko zna zašto, cijelo to prijepodne kod kuće. Između toga gospodina i Petra Petroviča razvili su se bili nekakvi čudni, a djelomice i prirodni odnosi — Petar Petrovič prezirao je i mrzio tog gospodina preko svake mjere, gotovo od istog onog dana kad se bio nastanio kod njega, ali ga se u isto vrijeme pomalo i pribojavao. Kad je došao u Petrograd, nije odsjeo kod njega samo iz puke pretjerane štedljivosti, iako je to bio gotovo glavni razlog, nego i zbog nečega drugog. Još je u provinciji bio čuo o Andreju Semjonoviču, svom bivšem štićeniku, da je jedan od najistaknutijih mladih naprednjaka i, štoviše, da navodno igra važnu ulogu u nekim zanimljivim i famoznim društvima. To je prenerazilo Petra Petroviča. Jer, upravo ta moćna, sveznajuća društva koja sve preziru i sve raskrinkavaju bila su utjerala Petru Petroviču u kosti nekakav poseban strah koji je, uostalom, bio posve neodređen. Dakako da on sam nije mogao, pogotovu u provinciji, ni o čemu sličnom stvoriti sebi makar i približno točan pojam. Čuo je, kao i svi, da postoje, napose u Petrogradu, nekakvi naprednjaci, nihilisti, raskrinkavači i tako dalje, ali je, kao i mnogi drugi, preuveličavao i izvrtao smisao i značenje tih naziva tako da su uglavnom postajali besmisleni. Najviše se, već nekoliko godina, bojao raskrinkavanja, i to je bio glavni razlog njegovoj neprestanoj, pretjeranoj uznemirenosti, pogotovo kad je sanjario o premještanju svoje djelatnosti u Petrograd. Što se toga tiče, bio je, kako se ono kaže, zastrašen kao što su gdjekad zastrašena mala djeca. Prije nekoliko godina, dok je još bio na pragu svoje karijere, bio je u provinciji svjedok dvaju slučajeva u kojima bijahu nemilosrdno raskrinkane prilično ugledne osobe u guberniji, osobe na koje se do tada bio oslanjao i koje su ga štitile u društvu. Jedan se slučaj završio nekako posebno skandalozno za raskrinkanu osobu, a drugi umalo što nije završio i većim neprilikama. Eto, zato je Petar Petrovič bio nakanio, čim dođe u Petrograd, izvidjeti što je posrijedi pa, ako treba, i preduhitriti bruku i dodvoriti se »našem mladom naraštaju«. U tom

pogledu uzdao se u Andreja Semjonoviča, pa kad je, na primjer, posjetio Raskoljnikova, već se bio naučio koliko-toliko kititi ponekim tuđim frazama...

Dakako da je ubrzo uvidio da je Andrej Semjonovič neobično beznačajan i priprost čovo, ali to nipošto nije razuvjerilo ni ohrabrilo Petra Petroviča. Pa upravo da se uvjerio da su i svi ostali naprednjaci isto takvi šmokljani, ni onda se ne bi bio posve umirio. Njega zapravo nisu ni najmanje zanimali svi ti nauci, misli, sustavi kojima je Andrej Semjonovič umah bio navalio na njega. On je imao svoj posebni cilj. Želio je samo što prije, odmah dokučiti — što se tu zbiva, i kako? Imaju li ti ljudi kakve moći ili nemaju? Ima li se tu on osobno čega bojati ili nema? Ako se, recimo, upusti u to i to, hoće li ga raskrinkati ili neće? A ako ga raskrinkaju, zbog čega će to učiniti, i što zapravo sad raskrinkavaju? I ne samo to nego i ne bi li im se mogao kako dodvoriti, pa i nadmudriti ih, ako su zaista moćni? Treba li to uraditi ili ne treba? Ne bi li mu, na primjer, baš oni mogli pripomoći u njegovoj karijeri? Ukratko, pred njim je bilo na stotine pitanja.

Taj je Andrej Semjonovič negdje služio, a bijaše neishranjen i skrofulozan čovjek niska rasta, nevjerojatno plav, sa zaliscima u obliku kotleta na koje je bio neobično ponosan. Uz to su ga vječito boljele oči. Bio je prilično meka srca, ali je govorio vrlo samouvjereno, a koji put čak i izvanredno uznosito, što je, s obzirom na njegovu sitnu pojavu, bilo gotovo svagda smiješno. Amalija Ivanovna ubrajala ga je, inače, među uglednije stanare jer se nije opijao i uredno je plaćao stanarinu. Uza sve te svoje vrline, Andrej Semjonovič bio je zaista priglup. A progresu i »našem mladom naraštaju« bio se prikrpio iz nekakve strasti. Bijaše to jedan iz one nebrojene i šarene legije tikvana, mlitavih žgoljavaca i nedoučenih uobraženjaka koji u tili čas pristanu bezuvjetno uz trenutno najpomodniju ideju kako bi je odmah vulgarizirali, kako bi učas napravili karikaturu od svega čemu sami gdjekad najodanije služe.

Doduše, i Lebezjatnikov je, premda je bio dobre naravi, isto tako sve slabije podnosio svog sobnog druga i bivšeg skrbnika Petra Petroviča. Kod obojice se ta nesnošljivost pojavila nekako sama od sebe. Koliko god bio priprost, Andrej Semjonovič ipak je malo-pomalo uviđao da ga Petar Petrovič zavarava i u dubini duše prezire,

i da »nipošto nije onakav kako se predstavlja«. Pokušao mu je bio izložiti Fourierov sistem[52] i Darwinovu teoriju, ali se Petar Petrovič, osobito u posljednje vrijeme, držao isuviše sarkastično dok ga je slušao, a u najnovije vrijeme počeo ga je čak i grditi. Radilo se o tome da je Lužin instinktivno počeo naslućivati da Lebezjatnikov nije samo vulgaran i priglup čovjek nego možda i lažljivac, i da nema nekih važnijih veza čak ni u svom društvu, već da je samo ponešto čuo iz treće ruke; štoviše, ni svoj propagandni posao možda ne zna kako treba jer se svakako previše zapleće u tumačenjima — a gdje bi tek mogao biti neki raskrinka-vao! Spomenimo uz put da je Petar Petrovič u tih desetak dana rado slušao (pogotovo u početku) čak i neobično čudne pohvale Andreja Semjonoviča na svoj račun, to jest nije se bunio, na primjer, nego je šutio kad mu je Andrej Semjonovič pripisivao spremnost da pripomogne budućem brzom osnivanju nove komune tamo negdje u Meščanskoj ulici; ili, na primjer, kako neće braniti Dunječki da već u prvom mjesecu braka nađe sebi ljubavnika ako joj se prohtije; ili kako neće krstiti svoju buduću djecu, i tako dalje, i tome slično. Petar Petrovič nije se, po svom običaju, bunio kad bi mu tko pripisivao takve osobine, dopuštao je da bude čak i tako hvaljen — toliko mu je svaka pohvala godila.

Petar Petrovič je toga jutra iz nekih razloga bio unovčio nekoliko petpostotnih obveznica, pa je sad sjedio za stolom, prebrojavao i slagao svežnjeve novčanica po serijama. Andrej Semjonovič, koji gotovo nikad nije imao novaca, hodao je po sobi i gradio se da sve te svežnjeve gleda ravnodušno, pa čak i s visoka. Međutim, Petar Petrovič ne bi, na primjer, ni za što na svijetu povjerovao da Andrej Semjonovič može zaista ravnodušno gledati na tolike pare; a Andrej Semjonovič je opet gorko pomišljao kako je Petar Petrovič možda i zaista kadar da o njemu tako misli, pa se valjda čak i obradovao prilici što može poškakljati i podbosti svog mladog prijatelja novčanicama izloženim na stolu, podsjećajući ga na njegovu beznačajnost i na razliku koja tobože postoji među njima dvojicom.

Činilo mu se da je Lužin ovaj put upravo nevjerojatno razdražljiv i nepažljiv, iako mu je on, Andrej Semjonovič, baš počeo izlagati svoju omiljenu temu o osnivanju nove, zasebne »komune«. Kratki odgovori i napomene što mu ih je Petar Petrovič dobacivao na mahove, dok

nije zveckao kuglicama na računalu, bijahu prožeti sasvim očitim i navlaš neuljudnim podrugivanjem. Međutim, »čovjekoljubivi« Andrej Semjonovič pripisivao je neraspoloženje Petra Petroviča jučerašnjem raskidu s Dunječkom i gorio je od želje da što prije skrene razgovor na tu temu — imao je s tim u vezi da mu kaže štošta progresivno i propagandističko što bi moglo utješiti njegova poštovana prijatelja i »neosporno« biti od koristi za njegov daljnji razvoj.

— Kakva se to daća sprema kod one... udovice? — zapita najednom Petar Petrovič, prekidajući Andreja Semjonoviča na najzanimljivijem mjestu.

— Pa kao da ne znate; jučer sam razgovarao s vama o toj temi i izložio vam svoju misao o svim tim ceremonijama... A čuo sam da je i vas pozvala. Jučer ste čak i razgovarali s njom...

— Nikako se nisam nadao da će ta glupa sirota spiskati na daću sve novce koje je dobila od one druge budale... Raskoljnikova. Čak sam se i začudio maloprije dok sam onuda prolazio: što je sve spremila, čak i vina!... Pozvano je nekoliko ljudi, vrag bi ga znao šta će to biti? — nastavi Petar Petrovič raspitujući se i navraćajući razgovor na tu temu kao da ima neki svoj cilj. — Šta? Kažete da su i mene pozvali? — najednom doda dižući glavu. — A kada? Ne sjećam se. Uostalom, neću ići. Što ću tamo? Jučer sam razgovarao s njom samo onako, u prolazu, o mogućnosti da dobije, kao siromašna činovnička udovica, jednokratnu potporu u visini njegove jednogodišnje plaće. Da me možda nije radi toga pozvala? He-he!

— Ni ja ne kanim ići — reče Lebezjatnikov.

— Taman posla! Pa svojim ste je rukama izdevetali. Razumljivo je da je vama nezgodno, he-he-he!

— Tko je izdevetao? Koga? — odjednom se usplahiri, pa čak i pocrveni Lebezjatnikov.

— Pa vi, Katerinu Ivanovnu, prije jedno mjesec dana, valjda! Tako sam čuo, jučer... To su ta vaša uvjerenja!... Pa i u ženskom pitanju ste tu zakazali. He-he-he!

I Petar Petrovič, nekako utješen, poče opet zveckati računalom.

— Sve su to gluposti i klevete! — plane Lebezjatnikov, koji je neprestano strepio da se ta zgoda ne spomene. — I uopće nije bilo tako. Bilo je sasvim drugačije... Nisu vam točno rekli, to su puke

glasine! Ja sam se samo branio. Ona je prva nasrnula na mene onim svojim čaporcima... sve mi je zaliske iščupala... Svaki čovjek valjda ima pravo da brani svoju ličnost. Osim toga, nikad nikome neću dopustiti da me zlostavlja... Iz principa. Pa to bi već tako reći bio despotizam. I što je trebalo da uradim: da mirno stojim pred njom? A samo sam je odgurnuo.

— He-he-he! — nastavi se Lužin pakosno podsmjehivati.

— To vi mene peckate zato što ste sami neraspoloženi i ljuti... A to je obična glupost i nema ama baš nikakve veze sa ženskim pitanjem! Vi to niste dobro razumjeli; ja sam čak mislio, kad je već prihvaćeno da je žena ravnopravna s muškarcem u svemu, pa i u snazi (i to već tvrde), da bi valjda i tu morala vladati ravnopravnost. Poslije sam, naravno, zaključio da se u biti uopće ne smije to pitanje postaviti zato što ni tučnjava ne smije biti, zato što je nezamislivo da u budućem društvu dolazi do tučnjave... i da je, naravno, besmisleno tražiti ravnopravnost u tučnjavi. Nisam ja opet toliko glup... iako tučnjava, inače, još ima... naime, poslije ih više neće biti, a zasad ih još ima... fuj! K vragu! Uz vas čovjek mora izgubiti nit. Neću ići na daću, ali ne zbog te neugodnosti nego jednostavno neću da idem iz principa, da ne sudjelujem u tom odvratnom običaju da se daje parastos, eto zbog čega! Uostalom, mogao bih baš otići, tek toliko da se malo nasmijem... Ali šteta što neće biti popova. Onda bih svakako otišao.

— To jest, sjeli biste za tuđu trpezu i u isti mah je popljuvali, kao i one koji su vas pozvali. Je li tako?

— Nipošto ih ne bih popljuvao nego bih samo protestirao. A to je vrijedan cilj. Tako mogu posredno pomoći napretku i propagiranju napretka. Svaki je čovjek dužan pomagati i propagirati napredak, a što to čini odlučnije, to je možda i bolje. Mogu tako posijati neku ideju, zrno... Iz tog će zrna niknuti činjenica. Cime bih ih uvrijedio? Isprva bi se uvrijedili, a poslije bi i sami uvidjeli da sam im od koristi. Eto, kod nas su zamjerali Terebjovoj (onoj što je sad u komuni) što je onda kad je ostavila svoju obitelj i... podala se, napisala majci i ocu da ne želi živjeti u predrasudama pa da stupa u slobodni brak, zamjerali su joj kako je tobože postupila suviše grubo s roditeljima, kako ih je trebalo poštedjeti, napisati to nekako blaže. A, po mom mišljenju, to je obična glupost i ne treba tu ništa ublažavati nego,

dapače, dapače, treba odmah protestirati. Eno, Varencova je sedam godina proživjela u braku, pa je ostavila dvoje djece i lijepo odrezala mužu u pismu: »Spoznala sam da s vama ne mogu biti sretna. Nikad vam neću oprostiti što ste me obmanjivali, što ste zatajili od mene da postoji drugačije uređeno društvo zasnovano na komunama. Sve sam to tek nedavno doznala od jednog velikodušnog čovjeka kojem sam se predala u ruke i s kojim zajednički osnivam komunu. Govorim vam ovako otvoreno zato što držim da bi bilo nečasno da vas obmanjujem. Radite što znate. Nemojte se nadati da ću vam se vratiti, isuviše ste zakasnili. Želim vam da budete sretni.« Eto kako se pišu takva pisma!

— Ta Terebjova, je li to ona o kojoj ste onda rekli da je već u trećem slobodnom braku?

— Tek je u drugom, ako ćemo pravo! Pa sve da je i u četvrtom, pa i u petnaestom, sve su to gluposti! Ako sam ikad žalio što su mi otac i majka umrli, onda je to upravo sada. Više puta sam čak i sanjario o tome kako bih ih opatrnuo protestom kad bi još bili živi! Navlaš bih tako učinio... Šta to uopće znači «biti svoj čovjek«, pih! Pokazao bih ja njima! Ala bi se zaprepastili! Zbilja je šteta što nikog više nemam!

— Da ga zaprepastite? He-he! Pa dobro, neka bude kako vi kažete — presiječe ga Petar Petrovič u riječi. — Nego, recite vi meni, molim vas, poznajete li kćerku pokojnikovu, onu žgoljavicu? Je li zbilja istina što o njoj pričaju, a?

— Pa šta onda? Po mom mišljenju, odnosno po mom osobnom uvjerenju, to je najnormalniji položaj žene. A zašto i ne bi bio? Naime, distinguons[53]. U današnjem društvu dakako da to nije potpuno normalan položaj zato što je prisilan, ali će u budućem društvu biti posve normalan jer će biti slobodno izabran. Pa i sad je imala pravo da to učini: zlopatila se, a to je bio njen fond, kapital, da tako kažem, kojim je mogla raspolagati kako je htjela. Dakako da u budućem društvu neće fondovi biti potrebni, ali će njezina uloga biti određena u drugom smislu, bit će regulirana funkcionalno i racionalno. A što se tiče same Sofje Semjonovne, držim da je njeno vladanje u današnje doba energičan i konkretan protest protiv

društvenog uređenja i zato je neobično cijenim; čak mi je i milo gledati je.

— A meni su, vidite, pričali da ste je upravo vi istjerali iz kuće!

Lebezjatnikov se raspomami.

— To je još jedna kleveta! — poviče. — Uopće, uopće nije bilo tako! To nije istina! Sve je to onda Katerina Ivanovna nadrobila jer nije ništa shvatila! I uopće nisam oblijetao oko Sofje Semjonovne! Prosto-naprosto sam je prosvjećivao, potpuno nesebično, ne bih li je potaknuo da protestira... Meni je bilo samo do protesta, a Sofji Semjonovnoj ionako nije više bilo opstanka u ovoj kući!

— A jeste li je zvali u komunu?

— Vi se neprestano nešto podrugujete, i to, dopustite da vam kažem, sasvim bezuspješno. Ništa vi tu ne razumijete! U komuni nema takvih uloga. Komuna se osniva upravo zato da ne bude više takvih uloga. U komuni će ta uloga potpuno izmijeniti svoju sadašnju bit, pa i ono što je ovdje glupo, bit će ondje pametno, ono što je u sadašnjim uvjetima neprirodno, bit će ondje sasvim prirodno. Sve ovisi o tome u kakvim prilikama i u kakvoj sredini živi čovjek. Sve stoji do sredine, sam čovjek nije ništa. A sa Sofjom Semjonovnom ja sam i dan-danas dobar, što vam može poslužiti kao dokaz da ona mene nikad nije smatrala za svog neprijatelja i da je nikad nisam uvrijedio. Da! Nastojim je sad privući u komunu, ali na sasvim, sasvim drugačijim osnovama! Sto se smijete? Mi sad želimo osnovati svoju komunu, zasebnu, samo na širim osnovama nego što su bile one do sada. Odmakli smo još dalje u svojim uvjerenjima. Još više toga negiramo! Kad bi Dobroljubov ustao iz groba, i s njim bih se zakvačio. A Bjelinskog bih stjerao u kozji rog! U međuvremenu i dalje prosvjećujem Solju Semjonovnu. To vam je divna, divna narav!

— A koristite Ii se štogod uz put tom divnom naravi, a? He-he!

— Nipošto, nipošto! Ni govora! Naprotiv!

— Oho, naprotiv, dakle? He-he-he! Bubne i ostane živ!

— Ma vjerujte mi kad vam kažem! Iz kojih bih ja sad razloga tu nešto tajio pred vama, recite mi, molim vas! Naprotiv, čak je i meni samom čudno: sa mnom je nekako izrazito, nekako pretjerano plašljiva, čedna i stidljiva!

— A vi je, dakako, prosvjećujete... he-he! Dokazujete joj kako je sva ta stidljivost besmislena?...

— Ni govora! Ni govora! O, kako vi grubo, pa čak i glupo, oprostite, shvaćate tu riječ: prosvjećivanje! N-ništa vi pod bogom ne shvaćate! O, bože, kako ste vi još... nespremni! Mi tražimo slobodu za ženu, a vama je vječito ono isto na pameti... Ostavljajući sasvim po strani pitanje čednosti i ženske stidljivosti kao nešto što je samo po sebi bezvrijedno, pa čak i predrasuda, ja nemam ama baš ništa protiv njezine čednosti kad je sa mnom zato što to stoji samo do nje, što je to isključivo njeno pravo. Razumije se, kad bi mi sama rekla: »Želim te,« smatrao bih da mi je pala sjekira u med jer mi se ta djevojka i te kako sviđa; ali dosad, bar dosad, nitko još nije, naravno, nikad bio s njom pristojniji i uljudniji od mene, nije iskazivao više poštovanja njezinu dostojanstvu... ja samo čekam i nadam se — i ništa više!

— Radije joj nešto poklonite. Kladio bih se da vam to uopće nije palo na pamet.

— N-ništa vi pod bogom ne shvaćate, kažem vam! Njezin je položaj, doduše, takav, ali je ovdje riječ o nečemu sasvim drugom! Vi nju naprosto prezirete. Imate pred očima činjenicu za koju pogrešno držite da zavređuje prezir, pa nećete da humano gledate na jedno ljudsko stvorenje. Vi još ne znate kakva je to divna narav! Meni je samo krivo što je u posljednje vrijeme nekako sasvim zanemarila čitanje i što ne posuđuje više od mene knjige. A prije je posuđivala. Isto je tako šteta što ona, uza svu svoju snagu i odlučnost da protestira, što je već jednom dokazala, kao da još nije dovoljno samostalna i, da tako kažem, nezavisna da bi se mogla potpuno otresti nekih predrasuda i... gluposti. Ali i uza sve to izvrsno shvaća neka pitanja. Sjajno je, na primjer, shvatila pitanje ljubljenja ruku, naime da muškarac vrijeđa ženski osjećaj ravnopravnosti kad joj poljubi ruku[54]. Kod nas se o tom pitanju raspravljalo i to sam odmah njoj prenio. I o radničkim udruženjima u Francuskoj slušala je vrlo pozorno. A sad joj tumačim pitanje slobodnog pristupa u sobe u budućem društvu.

— Sto vam je opet to?

— Nedavno smo raspravljali o pitanju: ima li član komune pravo ulaziti u sobu drugog člana, muškarca ili žene, u svako doba... pa je zaključeno da ima...

— Dobro, a ako su on ili ona zauzeti u tom času prijekom potrebom, he-he!

Andrej Semjonovič se čak i rasrdi.

— Ma vi neprestano o tome, o tim prokletim »potrebama«! — uzvikne kivno. — Uh, baš mi je krivo što sam vam, izlažući cijeli sistem, spomenuo i te proklete potrebe! Do vraga! To je kamen spoticanja za sve vama slične, a što je najgore, izruguju se još prije nego što znaju o čemu je riječ! I drže se kao da imaju pravo! Baš kao da se nečim diče! Fuj! Ja sam više puta ustvrdio da cijelo to pitanje treba novajlijama tumačiti tek na samom kraju, kad već vjeruju u cijeli sistem, kad su već prosvijećeni i upućeni. Pa dobro, recite mi, molim vas, što je vama tako sramotno i prezira vrijedno, recimo u gnojnicama? Ja, ja sam prvi spreman očistiti kakve god hoćete gnojnice!.Tu čak i nije posrijedi nikakav samoprijegor! To je naprosto rad, plemenita, društveno korisna djelatnost koja vrijedi koliko i svaka druga, čak i kudikamo više nego, recimo, djelatnost nekog Rafaela ili Puškina, zato što je korisnija![55]

— I plemenitija, plemenitija, he-he-he!

— Što znači plemenitija? Meni nisu jasni takvi izrazi kad je riječ o ocjenjivanju neke određene ljudske djelatnosti. »Plemenitije«, »časnije« — sve su to gluposti, besmislice, stari izrazi predrasuda koje ja ne prihvaćam! Sve što je korisno za čovječanstvo, vrijedno je i plemenito! Meni je tu jasna samo jedna riječ: korisno\ Smijuckajte se vi samo koliko god hoćete, ali je to tako!

Petar Petrovič se slatko smijao. Već je bio prebrojio i spremio novce. Doduše, još je nešto novca, tko zna zašto, bio ostavio na stolu. To »pitanje gnojnica«, uza svu svoju vulgarnost, bilo je već nekoliko puta povod neslaganju i nesuglasicama između Petra Petroviča i njegova mlada prijatelja. Najgluplje je bilo to što se Andrej Semjonovič uistinu ljutio. Lužina je to razgaljivalo, a u ovom mu je trenutku bilo osobito stalo do toga da naljuti Lebezjatnikova.

— To ste vi zbog svog jučerašnjeg neuspjeha tako zajedljivi i svadljivi — obrecne se napokon na nj Lebezjatnikov, koji se, općenito govoreći, uza svu svoju »nezavisnost« i uza sve svoje »proteste«, nekako nije usuđivao protusloviti Petru Petroviču, i

uopće mu iskazivao stanovito poštovanje na koje se bio navikao u mlađim godinama.

— Radije vi meni recite nešto drugo — presiječe ga uznosito i zlovoljno Petar Petrovič u riječi — možete li mi... ili, bolje reći, jeste li stvarno i toliko prisni s dotičnom mladom osobom da biste je mogli sad odmah pozvati načas ovamo, u ovu sobu? Čini se da su se svi oni tamo već vratili s groblja... Čujem kako su se ushodali... Morao bih porazgovarati s njom, s tom osobom.

— A što će vam? — u čudu ga upita Lebezjatnikov.

— Pa tako, treba mi nešto. Ovih ću se dana odseliti odavde, pa bih joj htio nešto reći... Uostalom, možete ostati ovdje dok budem razgovarao s njom. Dapače, tako će biti i bolje. Inače biste još mogli bogzna što pomisliti.

— Ništa ja pod bogom ne bih pomislio... Pitao sam vas to samo onako, a ako imate kakva posla s njom, ništa lakše nego pozvati je. Idem odmah po nju. I budite uvjereni da vam neću smetati.

I zaista, nakon pet-šest minuta Lebezjatnikov se vrati sa Sonječkom. Ona uđe neobično začuđena i, po svom običaju, snebivljiva. Svagda se snebivala u ovakvim zgodama i silno se bojala novih osoba i novih poznanstava, bojala se bila i prije, još od malih nogu, a pogotovo sada... Petar Petrovič dočeka je »prijazno i uljudno«, doduše s trunkom nekakve vesele familijarnosti u držanju, koja je, uostalom, po mišljenju Petra Petroviča, dolikovala takvu uglednu i ozbiljnu čovjeku kao što je on u društvu s tako mladim i u neku ruku interesantnim stvorenjem kao što je ona.

Požuri se da je »ohrabri« i posjedne za stol, sučelice sebi. Sonja sjede, pogleda malo oko sebe — Lebezjatnikova, novce što su ležali na stolu, a onda opet naglo Petra Petroviča i više ne odvajaše očiju od njega, baš kao da je prikovana za nj. Lebezjatnikov pođe prema vratima. Petar Petrovič ustane, dade Šonji znak neka ostane sjediti pa zadrži Lebezjatnikova na vratima.

— Je li onaj Raskoljnikov već tamo? Je li došao? — upita ga šapatom.

— Raskoljnikov? Jest. A što? Jest, tamo je... Upravo je stigao, vidio sam ga... A što?

— E pa, onda ću vas pogotovo zamoliti da ostanete ovdje, s nama, da me ne ostavite nasamu s tom... djevojkom. Radi se o

nečem beznačajnom ali bi ljudi mogli još svašta izmisliti. Ne bih htio da Raskoljnikov tamo kaže... Razumijete što hoću da kažem?

— A, razumijem, razumijem! — odjednom se dosjeti Lebezjatnikov. — Da, imate pravo... Doduše, po mom osobnom uvjerenju, malo ste pretjerali u svojim bojaznima, ali... ipak imate pravo. Ostat ću, molim lijepo. Stat ću tu do prozora i neću vam smetati... Mislim da imate pravo...

Petar Petrovič se vrati do divana, sjede sučelice Šonji, pozorno je promotri i iznenada zauze neobično ozbiljno, pa čak i pomalo strogo držanje, kao da veli: »Nemojte još vi da nešto pomislite, milostiva gospođice«. Sonja se dokraja smete.

— Ponajprije, molim vas, Sofja Semjonovna, da me ispričate kod vaše gospođe mame... Tako vam nešto dođe, je li? Katerina Ivanovna vam dođe kao majka? — poče Petar Petrovič neobično ozbiljno, ali inače prilično ljubezno. Vidjelo se da ima posve prijateljske namjere.

— Tako je, upravo tako, molim lijepo, dođe mi kao majka — odgovori Sonja žurno i plašljivo.

— E pa, ispričajte me dakle kod nje što neću moći doći, iz razloga koji ne stoje do mene, k vama na palačinke... naime na daću, i pored ljubeznog poziva vaše mame.

— Dobro, reći ću joj odmah — i Sonječka skoči brže-bolje sa stolca.

— Još nešto, molim lijepo — zadrži je Petar Petrovič i osmjehne se njenoj priprostosti i nepoznavanju reda. — Slabo me poznajete, mila moja Sofja Semjonovna, ako ste pomislili da bih mogao takvu osobu kao što ste vi uznemirivati i pozivati k sebi zbog jednog tako nevažnog razloga koji se tiče samo mene. Imam ja još jedan drugi cilj.

Sonja brže sjede. Opet joj zatitraše pred očima sive i šarene novčanice nepokupljene sa stola, ali hitro odvrati od njih pogled i upre ga u Petra Petroviča — odjednom joj se učinilo da je strašno nepristojno, osobito njoj, gledati tuđe novce. Upravila je bila pogled u zlatni lornjon koji je Petar Petrovič držao u lijevoj ruci, a u isti mah i u velik, krupan, izvanredno lijep prsten sa žutim kamenom na srednjem prstu te iste ruke, ali odjednom odvrati i od njega pogled i, ne znajući više kamo da se djene, zagleda se na kraju opet u oči

Petra Petroviča. Ovaj je pak šutio još dostojanstvenije nego prije, te nastavio ovako:

— Jučer sam onako uz put izmijenio riječ-dvije s tom vašom nesretnom Katerinom Ivanovnom. To mi je bilo dovoljno da se uvjerim kako je ona u... protuprirodnom stanju, ako se može tako reći...

— Jest... u protuprirodnom — povladi mu žurno Sonja.

— Ili jednostavnije i razumljivije rečeno, u bolesnom stanju.

— Jest, jednostavnije i razum... jest, bolesna je.

— Tako je. Dakle, iz humanih osjećaja i-i-i, da tako kažem, samilosti, htio bih da joj, sa svoje strane, budem nekako na pomoći, s obzirom na nesretnu sudbinu koja je neminovno čeka. Čini mi se da je cijela ta jadna obitelj ostala sad samo na vašoj brizi.

— Dopustite da vas upitam — iznenada ustane Sonja — jeste li joj jučer zaista rekli da bi mogla dobiti penziju? Jer, još jučen mi je rekla da ste se poduhvatili da joj isposlujete penziju. Je li to istina?

— Ma kakva istina, čak bi se moglo reći da je besmislica. Samo sam joj spomenuo privremenu potporu koja se daje udovicama činovnika koji su umrli u službi, kad bi imala protekciju, ali čini mi se da vaš pokojni otac ne samo što nije odslužio propisan rok, nego i da uopće nije služio u posljednje vrijeme. Jednom riječju, kad bi i moglo biti neke nade, ona je sasvim isprazna jer u ovom slučaju ne postoji u biti nikakvo pravo na potporu, nego naprotiv... A ona već na penziju puca, he-he-he! Malo se prenaglila!

— Da, na penziju... Jer je lakovjerna i dobra, pa u svojoj dobroti svemu vjeruje i...i...i... inače je pametna... Da molim lijepo... oprostite — reče Sonja i opet ustane da pođe.

— Oprostite, još niste čuli sve.

— Ne, nisam — promrmlja Sonja.

Onda sjedite još!

Sonja se strašno zbuni i ponovo sjede, po treći put.

— S obzirom na to da je ostala u takvu položaju, sa sirotom dječicom, želio bih, kako već rekoh, da nekako, prema svojim mogućnostima, budem na pomoći, naime, prema svojim mogućnostima, kako se to kaže, ništa više od toga. Moglo bi se, na primjer upriličiti sakupljanje priloga u njenu korist, ili nekakva lutrija... ili tako nešto, kao što obično u takvim prilikama upriličuju bliski ljudi,

pa i stran svijet, oni koji općenito žele pomoći ljudima. Eto, to je ono što sam vam htio reći. To bi se moglo udesiti.

— Da, dobro... Bog će vam već... — mucala je Sonja gledajući netremice Petra Petroviča.

— Moglo bi se, ali... o tom ćemo poslije... naime, možemo već i danas početi. Večeras ćemo se vidjeti, dogovoriti i, da tako reknem, udariti temelje. Svratite ovamo do mene tamo negdje oko sedam. Andrej Semjonovič će također, nadam se, sudjelovati u tome... Ali... ima tu jedna okolnost o kojoj treba prethodno povesti računa. Radi toga sam vas i uznemirio, Sofja Semjonovna, pozivajući vas ovamo. Naime, moje je mišljenje da se ne smije, da bi opasno bilo davati novac u ruke samoj Katerini Ivanovnoj; dokaz je tome i ova današnja daća. Premda nema tako reći ni korice kruha za sutrašnji dan i... pa ni obuće, ničega, ona danas kupuje jamajka-rum pa, čini mi se, čak i maderu i-i-i kavu. Vidio sam to u prolazu. A sutra će opet sve pasti na vaša leđa, sve do posljednjeg zalogaja kruha; to ipak nema smisla. Zato bi se i sakupljanje priloga, po mom osobnom mišljenju, moralo organizirati tako da nesretna udovica i ne zna, tako reći, za novce, nego da znate, recimo, samo vi, nije li tako?

— Ne znam, molim lijepo. Ona je to samo danas tako... to je prvi put u životu... mnogo joj je stalo do toga da učini pomen, iskaže čast, poštovanje... a inače je vrlo pametna. Uostalom, kako god želite, i ja ću biti vrlo, vrlo, vrlo... svi će biti... i Bog će vam... i siročići...

Sonja ne dovrši već zaplače.

— Tako, dakle. E pa, onda računajte na to; a sad izvolite primiti, u korist vaše rođakinje, za prvu nuždu, od mene osobno, prema mojim mogućnostima. Nikako, nikako ne bih htio da se u povodu toga spominje moje ime. Evo, izvolite... imam i sam svojih briga, da tako reknem, pa nisam kadar više...

I Petar Petrovič pomno razmota i pruži Šonji novčanicu od deset rubalja. Sonja je primi, zajapuri se, skoči na noge, nešto promrsi i brže-bolje se poče opraštati. Petar Petrovič je svečano otprati do vrata. Ona napokon izjuri iz sobe, sva uzbuđena i izmučena, i vrati se do Katerine Ivanovne neobično smućena.

Za cijelog tog prizora Andrej Semjonovič je čas stajao do prozora, čas hodao po sobi jer nije želio prekidati razgovor, a kad je Sonja izišla, naglo priđe Petru Petroviču i svečano mu pruži ruku:

— Sve sam čuo i vidio — reče posebno naglašujuči ovu posljednju riječ. — To je bilo zbilja plemenito od vas, naime, htio sam reći humano! Željeli ste izbjeći zahvalnosti, vidio sam! I premda, priznajem, iz principa ne odobravam pojedinačna dobročinstva jer, ne samo što radikalno ne iskorjenjuju zlo nego ga još više pothranjuju, ipak vam moram priznati da sam uživao u vašem postupku, da, da, zaista mi se to svidjelo od vas.

— Ma sve je to luk i voda! — promrmlja Petar Petrovič, pomalo uzbuđen, ali nekako pozorno motreći Lebezjatnikova.

— Ne, nije luk i voda! Čovjek koji je tako uvrijeđen i ozlojeđen kao što ste vi zbog onog što vam se jučer dogodilo, a koji je u isto vrijeme kadar misliti na tuđu nesreću, takav je čovjek... iako svojim postupcima griješi u socijalnom smislu, ipak... vrijedan poštovanja! Nisam se čak tome ni nadao od vas, Petre Petroviču, pogotovo zbog vaših shvaćanja. O, kako vas još opterećuju ta vaša shvaćanja! Kako ste, na primjer, utučeni zbog tog jučerašnjeg neuspjeha! — klicaše dobričina Andrej Semjonovič, osjećajući ponovo veliku naklonost prema Petru Petroviču. — A što će vam, što će vam upravo takav brak pod svaku cijenu, taj zakoniti brak, plemeniti moj, dragi moj Petre Petroviču? Što će vam upravo ta zakonitost braka pod svaku cijenu? Evo, ubijte me ako hoćete, ali meni je drago, baš mi je drago što vam se taj brak izjalovio, što ste slobodni, što još niste dokraja izgubljeni za čovječanstvo, baš mi je drago... Evo, vidite, kažem vam što mislim!

— Zato što neću da u tom vašem slobodnom braku nosim rogove i podižem na noge tuđu djecu, eto što će mi zakoniti brak — reče Lužin tek toliko da nešto odgovori. Bio je nekako posebno zaokupljen nečim i zamišljen.

— Djecu? Spomenuli ste djecu? — trgne se Andrej Semjonovič, kao bojni konj kad začuje vojničku trubu. — Djeca su, slažem se, socijalno pitanje, i to pitanje od prvorazredne važnosti; ali pitanje djece bit će drugačije riješeno. Neki čak posvema negiraju djecu, kao i svaku pomisao na obitelj. O djeci ćemo porazgovarati poslije, a sad da se pozabavimo rogovima! Moram vam priznati da mi je to slabost. Taj ružni, husarski, Puškinov izraz čak je i nezamisliv u budućem leksikonu. Pa i što su rogovi? O, kakve li zablude! Kakvi rogovi? Otkud sad rogovi? Kakva besmislica! Naprotiv, u slobodnom

braku neće ih ni biti! Rogovi su samo prirodna posljedica svakog zakonitog braka, njegov ispravak, da tako reknem, protest, pa u tom smislu i nisu nikakvo poniženje... Ako ikad, pretpostavimo takvu besmislicu, stupim u zakoniti brak, bit će mi čak i drago ako mi tko nabije te vaše proklete rogove; i reći ću tada ovako ženi: »Draga moja, dosad sam te samo volio, a sad te i poštujem jer si bila kadra protestirati!« Smijete se? To je samo zato što niste kadri da se oslobodite svojih predrasuda. Ma k vragu, razumijem ja u čemu je neugodnost kad te žena prevari u zakonitu braku, ali je to samo nečasna posljedica nečasna položaja u kojem su i muž i žena poniženi. A kad se rogovi nabijaju otvoreno, kao u slobodnu braku, onda oni više i ne postoje, nezamislivi su i gube čak i svoje ime. Naprotiv, time će vam žena samo dokazati koliko vas poštuje, vjerujući da se ne možete usprotiviti njenoj sreći i da ste toliko prosvijetljeni da joj se nećete osvećivati zbog novog muža. Do vraga, ponekad mislim, kad bi mene udali, uh, kad bih stupio u brak (slobodni ili zakoniti, svejedno), sve mi se čini da bih sam doveo ženi ljubavnika, kad ga ona ne bi sebi dugo našla. »Mila moja,« rekao bih joj, »volim te, ali još više od toga želim da me poštuješ, i eto ti ga«. Je li tako, imam li pravo ili nemam?

Petar Petrovič se smijuljio slušajući ga, ali bez pravog žara. Pa i slušao ga je nekako površno. Zaista je snovao nešto drugo, napokon je to čak i Lebezjatnikov primijetio. Petar Petrovič je bio, štoviše, uzbuđen, trljao je ruke, zanosio se u misli. Sve je to Andrej Semjonovič upamtio i tek poslije shvatio...

II

Teško bi bilo točno navesti uzroke zbog kojih se u sumanutoj glavi Katerine Ivanovne začela ideja o toj besmislenoj daći. Na tu je daću zaista spiskala bezmalo deset rubalja od onih dvadesetak što ih je bila dobila od Raskoljnikova isključivo za Marmeladovljev ukop. Možda je Katerina Ivanovna držala da je dužna prema pokojniku učiniti pomen njegovoj duši »kako je red«, da bi svi susjedi, a napose Amalija Ivanovna, znali da on »ne samo što nije bio od njih ništa gori nego je možda bio i kudikamo bolji«, i da nitko od njih nema prava pred njim »dizati nos«. Možda je tome najviše pridonio

onaj posebni sirotinjski ponos zbog kojeg se za neke javne ceremonije, koje su u našem životu obvezatne za sve i svakoga, mnogi siromasi upinju iz petnih žila i troše posljednju ušteđevinu, samo da ne budu »gori od drugih« i da im ti drugi ne bi »štogod zamjerili«. Vrlo je vjerojatno isto tako da je Katerina Ivanovna poželjela da baš u ovoj prigodi, baš u ovom trenutku, kad se činilo da su je svi na svijetu ostavili, pokaže svim tim »jadnim i kukavnim susjedima« da ona ne samo da »zna što je red i da zna primiti goste«, nego i da uopće nije bila odgojena za ovakav život, već da je bila odgojena u »finoj, moglo bi se čak reći aristokratskoj, pukovničkoj kući«, te da se uopće nije spremala da sama mete pod i obnoć pere dječje prnje. Ti paroksizmi ponosa i taštine spopadaju kadikad najsiromašnije i jadima skršene ljude i na mahove se pretvaraju kod njih u bolesnu, neodoljivu potrebu. Katerina Ivanovna nije, osim toga, uopće bila od onih koje su jadi skršili — nju su prilike mogle do kraja satrti, ali je ništa nije moglo moralno skršiti, to jest zastrašiti i slomiti joj volju. Osim toga, Sonječka je sasvim opravdano kazala da joj se pamet muti. To se, doduše, nije još moglo pouzdano i konačno ustvrditi, ali doista se u posljednje vrijeme, cijele posljednje godine, njena jadna glava suviše izmorila a da joj um ne bi bar donekle bio načet. Naglo napredovanje sušice također, kažu liječnici, pridonosi poremećaju umnih sposobnosti.

Vina u množini i raznih vrsta nije bilo, pa ni madereto je sve bilo preuveličano, ali je pića bilo. Bilo je votke, ruma i lisabonskog vina, sve najgore kvalitete, ali je svega bilo u dovoljnim količinama. Od jela je, pored koljiva, bilo tri-četiri vrste (među ostalim i palačinki), sve iz kuhinje Amalije Ivanovne, a uz to su spremljena dva samovara za čaj i punč koji bijahu predviđeni za poslije objeda. Sve je to bila nakupovala sama Katerina Ivanovna uz pomoć jednog podstanara, nekog bijednog Poljaka, koji je bogzna zašto stanovao kod gospođe Lipevehzelj i sad odmah ponudio svoje usluge Katerini Ivanovnoj, te je trčkarao cijeli jučerašnji dan i cijelo današnje dopodne kao bez duše, isplažena jezika. Činilo se da se napose trudi da ovo posljednje udari u oči. Radi najmanje sitnice dotrčao bi svaki čas do Katerine Ivanovne, čak je jurio za njom i po trgovinama, neprestance je oslovljavao sa pani chorežnyna[56] i napokon joj se popeo navrh

glave, iako je iz početka govorila da bi bez tog »uslužnog i velikodušnog« čovjeka dokraja propala. Katerina Ivanovna bila je sklona da svakoga na koga naiđe počne kovati u zvijezde, da ga toliko hvali da se čovjek čak i posrami. Najprije bi izmislila njemu u hvalu koješta od čega nije bilo ni traga, i potpuno iskreno i bezazleno sama povjerovala u istinitost svega toga, a onda bi se odjednom, u jedan mah, razočarala, te ušutkala, izgrdila i izgurala čovjeka kome se još prije svega nekoliko sati doslovce klanjala. Po prirodi je bila sklona smijehu, bila je vesele i miroljubive ćudi, ali zbog neprestanih nevolja i neuspjeha počela je toliko pomamno željeti i zahtije-vati da svi žive u miru i radosti, i da se ne usude živjeti drugačije, da bi je i najmanje nesuglasje u životu, i najbeznačajniji neuspjeh, začas tako reći izbezumio, te bi umah, nakon najblistavijih nada i snova, počela proklinjati zlu sudbinu, kidati i bacati sve što bi joj došlo pod ruku i lupati glavom o zid. Amalija Ivanovna također je odjednom, odnekud, stekla neobičan ugled i poštovanje Katerine Ivanovne, jedino zato, možda, što se spremala ta daća i što je Amalija Ivanovna zdušno prionula da pomaže domaćici u pripremama — preuzela je brigu da prostre stol, da pribavi stolnjake, ubruse, posuđe i ostalo te da u svojoj kuhinji pripravi jela. Njoj je sve to povjerila i ostavila je da je zamjenjuje Katerina Ivanovna kad je odlazila na groblje. I zaista je sve bilo spremljeno da je bilo divota — stolnjaci su bili čak i prilično čisti, posuđe, viljuške, noževi, čašice, čaše i šalice — sve je to, naravno, bilo skupljeno zbrda-zdola, različitih oblika i dimenzija, od raznih stanara, ali je sve bilo u određeno vrijeme na svom mjestu, pa je Amalija Ivanovna, osjećajući da je izvrsno obavila svoj posao, dočekala one koji su se vratili s groblja čak nekako ponosno, sva nagizdana, u kapici s novim crnim vrpcama i u crnoj haljini. Taj ponos, iako zaslužen, nekako nije bio po volji Katerini Ivanovnoj: »Zbilja, baš kao da ne bismo ni stol znali prostrti da nema Amalije Ivanovne!« Nije joj bila po volji ni njena kapica s novim vrpcama: »Da se možda ta glupa Švabica čak i ne diči time što je gazdarica i što je iz samilosti pristala da pomogne siromašnim stanarima? Iz samilosti! Jest, molim lijepo! A kod oca Katerine Ivanovne, koji je bio pukovnik i tako reći gubernator, prostirao se gdjekad stol i za četrdesetak osoba tako da neku Amaliju Ivanovnu ili, bolje reći, Ludvigovnu, ne bi tamo ni u kuhinju pustili...« Doduše, Katerina

Ivanovna nije još zasad kanila iskazati svoje osjećaje, premda je u duši odlučila da danas svakako natrlja nos Amaliji Ivanovnoj i pokaže joj kamo zapravo spada, jer bi inače još mogla bogzna što uobraziti sebi. Međutim, zasad se držala samo hladno prema njoj. Jedna druga neugodnost također je bila naljutila Katerinu Ivanovnu — od susjeda pozvanih na sprovod nije došao nitko osim Poljaka koji je stigao trknuti i do groblja, a na daću, to jest na zakusku, došao je sve neki neugledni i siromašni svijet, među kojim mnogi nisu bili ni pristojno obučeni nego onako, svakakav ološ. Od uglednijih i ozbiljnijih susjeda nije, kao za pakost, nitko došao, baš kao da su se dogovorili. Nije, na primjer, došao Petar Petrovič Lužin, najozbiljniji, moglo bi se reći, od svih susjeda, a ovamo je Katerina Ivanovna još sinoć bila svima probila uši, to jest Amaliji Ivanovnoj, Polječki, Šonji i Poljaku, pričama o tome kako je to neobično plemenit i velikodušan čovjek, koji ima velik imutak i fantastične veze, koji je nekad bio prijatelj njena prvog muža, čovjek koga su često primali u kući njezina oca i koji je obećao da će se zauzeti svim silama da joj isposluje pristojnu mirovinu. Ovdje valja napomenuti, ako se Katerina Ivanovna i hvalila koječijim vezama i imutkom, da je to činila bez ikakva interesa, bez ikakva osobnog računa, posve nesebično, tako reći od sveg srca, iz pukog zadovoljstva da nekog uzveliča i još mu više podigne cijenu. Osim Lužina, a vjerojatno »po uzoru na njega«, nije došao ni »onaj odurni gad Lebezjatnikov«. »Što li samo taj sebi ne umišlja? A njega sam iz puke milosti pozvala, i to zato što stanuje u istoj sobi s Petrom Petrovičem i poznaje se s njim, pa bi bilo nezgodno da ga nisam pozvala.« Isto tako nije došla jedna, tobože otmjena dama sa svojom kćerkom, »djevojkom u godinama«, koje su svega dva-tri tjedna stanovale kod Amalije Ivanovne, ali su se već nekoliko puta pritužile na buku i viku što su dopirale iz sobe Marmeladovih, osobito kad se pokojnik vraćao pijan kući. To je, naravno, Katerina Ivanovna bila već doznala od same Amalije Ivanovne kad je ova potonja, svađajući se s njom i prijeteći joj da će istjerati iz stana cijelu njenu obitelj, vikala na sav glas kako ne daju mira »čestitim stanarima kojima nisu ni do koljena«. Katerina Ivanovna je navlaš pozvala tu damu i njenu kćerku kojima ona »tobože nije ni do koljena«, pogotovo što je sve do tada ta dama, pri slučajnim susretima s njom, oholo okretala glavu od nje — pozvala

ju je kako bi joj pokazala da je »plemenitija od nje u mislima i osjećajima i da nije zlopamtilo«, i kako bi svi vidjeli da Katerina Ivanovna nije navikla da ovako živi. To im je svakako bila nakanila objasniti za stolom, isto kao i ono o gubernatorstvu njena pokojnog tatice, i ujedno dati toj dami na znanje da nema razloga da se okreće od nje kad se sretnu, i da je to bilo od nje vrlo glupo. Nije došao ni onaj debeli potpukovnik (zapravo umirovljeni kapetan druge klase), ali se pokazalo da još od jučerašnjeg jutra »leži kao mrtav«. Jednom riječju, došli su samo Poljak, pa onda neki žgoljavi činovničić u masnu fraku, bubuljičav i odvratna zadaha, koji je šutio kao riba; pa onda još jedan gluhi i gotovo posve slijepi starkelja koji je negda služio negdje u pošti i za kojeg je od pamtivijeka netko plaćao uzdržavanje, tko zna zašto, kod Amalije Ivanovne. Došao je i jedan pijani umirovljeni poručnik, zapravo intendantski službenik, koji se vrlo nepristojno i glasno smijao, i to, »pomislite«, došao je bez prsluka! Jedan je pak sjeo pravo za stol a da se nije ni pozdravio s Katerinom Ivanovnom, a na kraju je jedna osoba došla u kućnom kaputu jer nije imala odijela, ali je to bilo već toliko nepristojno da su je, zahvaljujući nastojanjima Amalije Ivanovne i Poljaka, ipak uspjeli nekako otpraviti. Poljak je, doduše, doveo sa sobom još neka dva poljska kukavca koji nikad nisu ni stanovali kod Amalije Ivanovne i koje nitko do tada nije bio vidio u njenu stanu. Sve je to neobično ozlovoljilo Katerinu Ivanovnu. »Pa za koga se onda sve ovo spremalo?« Čak ni djecu nisu, da bude više mjesta, bili posjeli za stol koji je ionako zapremio cijelu sobu, nego su im prostrli otraga u kutu, na škrinji, tako da su ono dvoje mlađih namjestili na klupicu, a Polječka je, kao starija, morala paziti na njih, hraniti ih i useknjivati im nosiće »kao dobro odgojenoj djeci«. U jednu riječ, Katerina Ivanovna je, htjela-ne htjela, morala sve goste dočekivati dvostruko ozbiljno, pa čak i uznosito. Osobito je neke od njih odmjerila strogim pogledom i s visoka ih pozvala da sjednu za stol. Držeći, bogzna zašto, da je Amalija Ivanovna kriva što nisu došli svi oni ostali, odjednom se počela prema njoj vladati neobično nehajno, što je ova potonja odmah zapazila i bila time neobično pogođena. Takav početak nije slutio na dobro. Napokon posjedaše za stol.

Raskoljnikov je došao gotovo istog onog časa kad su se žalobnici vratili s groblja. Katerina Ivanovna mu se neobično obradovala, prvo,

zato što je on bio jedini »naobraženi gost« koji se, »kao što je poznato, sprema da za dvije godine preuzme profesorsku katedru na ovdašnjem sveučilištu«, a drugo, zato što joj se odmah uljudno ispričao što nije, ni uz najbolju volju, stigao da dođe na sprovod. Umah ga je saletjela, posjela za stol lijevo od sebe (zdesna joj je sama od sebe sjela Amalija Ivanovna) i, uza svu svoju neprestanu užurbanost-i brigu da se jela raznose određenim redom i da svi budu podvoreni, uza sav svoj mučni kašalj koji ju je svaki čas prekidao u riječi i gušio, a kao da je posebno uzeo maha u ova dva posljednja dana, neprestance se obraćala Raskoljnikovu i brže-bolje polušaptom istresla pred njega sve osjećaje što su se bili nagomilali u njoj i sve svoje opravdano ogorčenje zbog neuspjele daće. To se ogorčenje počesto izmjenjivalo s najveselijim i najneobuzdanijim ismijavanjem okupljenih gostiju, poglavito same gazdarice.

— Svemu je kriva ta sinja kukavica. Znate na koga mislim: na nju, na nju! — i Katerina Ivanovna mahne glavom prema gazdarici. — Pogledajte je samo: izvalila oči, sluti da o njoj govorimo, ali ništa ne razumije pa je iskolačila oči. Ih, sovuljaga jedna! Ha-haha!... Khi-khi-khi! I što bi htjela dokazati tom svojom kapicom? Khi-khi-khi! Jeste li primijetili kako neprestano želi da svi misle kako je ona tobože moja zaštitnica i kako mi čini čast što je ovdje. Zamolila sam je, kao pristojnu ženu, da mi pozove malo bolji svijet, napose pokojnikove znance, a pogledajte koga mi je sve dovela: lakrdijaše nekakve! Dronjavce! Pogledajte samo onoga kako je musav: pravi slinavac! A ovi bijedni Poljaci... ha-ha-ha! Khi-khi-khi! Nitko, nitko ih ovdje nikad nije vidio, ni ja ih nisam nikad vidjela; pa zašto su uopće došli, pitam ja vas? Sjede važno jedan do drugoga. Pane, hej! — vikne iznenada jednom od njih. — Hoćete li palačinki? Uzmite još! Piva popijte, piva! Hoćete li votke? Vidi ga, skočio na noge i klanja se, pazite, pazite: mora da su izgladnjeli, siromasi! Pa ništa, neka se najedu! Bar ne galame, samo... samo, bojim se, bome, za gazdaričine srebrne žlice!... Amalija Ivanovna! — obrati se iznenada gazdarici gotovo naglas. Ako vam slučajno pokradu žlice, ja neću biti kriva, unaprijed vam kažem! Ha-ha-ha! — naduši se smijati i obrati se ponovo Raskoljnikovu, mašući ponovo glavom na gazdaricu i uživajući u svojoj nepodopštini. — Nije razumjela, opet me nije

razumjela! Zinula i sjedi, pogledajte je samo: sovuljaga, prava sovuljaga, buljina, s novim vrpcama na glavi, ha-ha-ha!

Tu se njen smijeh opet prometne u nesnosam kašalj koji potraje pet minuta. U rupčiću joj ostane nešto krvi, a na čelu izbijaše kapljice znoja. Bez riječi pokaza krv Raskoljnikovu, ali tek što je malo predahnula, poče mu opet šaptati neobično živo, a na obrazima joj izbiše crvene mrlje:

— Povjerila sam joj, vidite, vrlo delikatan zadatak, može se reći, da pozove onu damu i njezinu kćerku, znate na koga mislim? Tu treba biti zbilja vrlo obziran, postupati vrlo vješto, a ona je to izvela tako da se ta glupa došljakinja, ta umišljena tikva, ta bijedna provincijalka, samo zato što je tamo nekakva majorska udovica pa je došla ovamo da ishodi penziju i obija pragove kojekakvih nadleštava, a sa svojih pedeset pet godina farba sebi kosu, bijeli se i rumeni (to je svima poznato)... i takva jedna guska ne samo što se nije udostojila doći, nego se nije čak ni ispričala, ako već nije mogla doći, kao što u takvim prilikama nalaže najobičnija pristojnost! Nikako ne razumijem zašto nije došao ni Petar Petrovič? Ali gdje je Sonja? Kamo je otišla? A, evo je, napokon! Što je, Sonja, gdje si bila? Čudim se što si čak i na očevoj sahrani tako netočna. Rodione Romaniču, pustite je da sjedne do vas. Eto ti mjesta, Sonječka... uzmi što god hoćeš. Uzmi hladetine, to ti je najbolje. Sad će donijeti i palačinke. A jesu li djeci dali da jedu? Polječka, imate li vi tamo svega? Khi-khi-khi! E pa, dobro. Budi pametna, Ljonja, a ti Kolja, nemoj mlatarati nogama; sjedi kao što dobro odgojeno dijete treba da sjedi. Što kažeš, Sonječka?

Sonja joj brže-bolje prenese ispriku Petra Petroviča nastojeći govoriti glasno kako bi je svi čuli i služeći se najbiranijim izrazima punim poštovanja, što ih je sama u ime Petra Petroviča bila izmislila i sročila. Dodala je da joj je Petar Petrovič izričito poručio da će svakako doći, čim bude mogao, da porazgovara s njom nasamu o poslovima i da se dogovore što treba uraditi i poduzeti ubuduće, i tako dalje, i tako dalje.

Sonja je znala da će tako najbolje umiriti i utješiti Katerinu Ivanovnu, da će joj time polaskati, a što je najvažnije — da će joj zadovoljiti ponos. Sjela je do Raskoljnikova s kojim se na brzinu bila pozdravila i letimice ga radoznalo pogledala. Inače se sve ostalo

vrijeme nekako klonila da ga i pogleda i da razgovara s njim. Bila je čak pomalo i rastresena, premda je neprestano gledala u lice Katerini Ivanovnoj ne bi li joj ugodila. Ni ona ni Katerina Ivanovna nisu bile u koroti jer nisu imale crnih haljina; Sonja je imala na sebi nekakvu smeđu, malo tamniju haljinu, a Katerina Ivanovna svoju jednu jedinu, cicanu, zagasitu, prugastu haljinu. Obavijest o Petru Petroviču došla je kao naručena. Pošto je dostojanstveno saslušala Šonju, Katerina Ivanovna se isto tako dostojanstveno raspita za zdravlje Petra Petroviča. Zatim odmah gotovo glasno šapne Raskoljnikovu da bi doista bilo čudno kad bi onako ugledan i ozbiljan čovjek kao što je Petar Petrovič upao u ovako »šareno društvo«, uza svu svoju privrženost njenoj obitelji i staro prijateljstvo s njenim pokojnim ocem.

— Eto, zato sam posebno zahvalna vama, Rodione Romaniču, što niste prezreli moje gostoprimstvo ni u ovakvim prilikama — nadoda gotovo naglas. — Uostalom, uvjerena sam da ste samo iz velikog prijateljstva prema mom sirotom pokojniku održali ipak riječ.

Zatim još jedanput ponosito i dostojanstveno promotri sve goste, a najednom neobično brižno i glasno priupita preko stola gluhog starkelju ne bi li još pečenja i jesu li mu dali lisabonskog vina. Starkelja joj ništa ne odgovori i dugo ne mogaše shvatiti što ga pitaju, iako su ga počeli od šale čak i gurkati. Samo je zinuo i gledao oko sebe, čime je još više podgrijao opće veselje.

— Kakav zvekan! Pogledajte ga samo, pogledajte! I što su mi njega doveli? Što se tiče Petra Petroviča, u njega sam se oduvijek uzdala — nastavi Katerina Ivanovna govoriti Raskoljnikovu — ali on, naravno, nije ni nalik... — obrati se oštro i glasno, držeći se neobično strogo, Amaliji Ivanovnoj, koja se čak i poplaši — nije ni nalik na one vaše nakinđurene vrtirepke koje kod mog tate ne bi ni za kuharice primili, a moj pokojni muž učinio bi im, dakako, čast kad bi ih primio, pa i to samo zbog svoje neiscrpne dobrote.

— Jest, volio je gucnuti, molim lijepo, to je zbilja volio, pio je, molim lijepo! — iznenada vikne bivši intendantski službenik truseći dvanaestu čašicu votke.

— Moj je pokojni muž zaista imao tu slabost i to svi znaju — zakvači se najednom Katerina Ivanovna za njegove riječi — ali je bio dobar i plemenit čovjek koji je volio i poštivao svoju obitelj; jedino mu

nije valjalo što je u svojoj dobroti isuviše vjerovao svakojakim pokvarenjacima i sam bog zna s kim sve nije pio, čak i s onima koji nisu bili vrijedni ni njegova malog prsta! Pomislite samo, Rodione Romanoviču, u džepu su mu našli pjetlića od medenjaka: mrtav pijan, ali misli na djecu.

— Pje-tli-ća? Kažete: pje-tli-ća? — vikne gospodin intendant.

Katerina Ivanovna ne udostoji ga odgovora. Nešto se zamislila i uzdahnula.

— Vi sigurno mislite, kao i ostali, da sam ja bila prestroga prema njemu — produži obraćajući se Raskoljnikovu. — A to nije istina! On je mene poštivao, i te kako poštivao! Bio je dobra duša! I koji put mi ga je bilo strašno žao! Sjedi tako i gleda me iz prikrajka, pa mi se toliko smili da bih ga najradije pomilovala, ali onda pomislim u sebi: »Ako ga pomiluješ, opet će se napiti.« Jedino sam ga strogošću mogla koliko-toliko obuzdavati.

— Jest, molim lijepo, bivalo je i čupanja za kose, bilo je toga više puta — zaurla opet intendantski službenik i izlije u sebe još jednu čašicu votke.

— Neke bi glupane trebalo ne samo za kosu nego i metlom po glavi. Ne mislim na pokojnika! — odbrusi Katerina Ivanovna intendantskom službeniku.

Crvene mrlje na obrazima sve su joj se više i više crvenjele, prsa joj se uzbibala. Malo je nedostajalo da napravi skandal. Mnogi su se smijuckali, mnogima je to, očito, bilo drago. Intendantskog službenika počeše gurkati i nešto mu šaputati. Zacijelo su htjeli zavaditi njih dvoje.

— A do-o-opustite da vas upitam na čiji vi to račun — poče intendantski službenik — naime, na čiji ste... cijenjeni račun...

izvoljeli sad... Ma, uostalom, nije važno! Koješta! Udova! Udovica! Opraštam vam... Passe![57] — pa opet iskapi čašicu votke.

Raskoljnikov je sjedio i slušao sve to šutke i gadljivo. Jeo je iz puke uljudnosti, samo po zalogaj od svakog jela koje mu je Katerina Ivanovna svaki čas trpala na tanjur, i to jedino zato da nju ne uvrijedi. Upravo je motrio Šonju, ali je Sonja bivala sve nemirnija i zabrinutija; i ona je slutila da se daća neće mirno svršiti i u strahu pratila kako raste razdražljivost Katerine Ivanovne. Znala je, između ostalog, da

je baš ona, Sonja, glavni razlog zbog kojeg su se dvije dame iz provincije onako prezirno ponijele prema pozivu Katerine Ivanovne. Čula je od same Amalije Ivanovne da se starija čak i uvrijedila zbog tog poziva i zapitala je: »Kako bi njena kćerka mogla sjesti do one djevojke?« Sonja je slutila da je Katerina Ivanovna to već nekako doznala, a uvreda nanesena njoj, Šonji, bila je za Katerinu Ivanovnu gora nego uvreda nanesena njoj samoj, njenoj djeci, njenom tatici, u jednu riječ, to je za nju bila smrtna uvreda, i Sonja je znala da Katerina Ivanovna sad više neće imati mira »dok ne dokaže tim vrtirepkama da su one obadvije...« i tako dalje, i tako dalje. Netko je s drugog kraja stola, kao za pakost, poslao Šonji tanjur a u njemu dva srca napravljena od crna kruha i probodena strelicom. Katerina Ivanovna plane i odmah glasno dobaci preko stola da je onaj koji je to poslao, naravno, »pijano magare«. Amalija Ivanovna, koja je također predosjećala neko zlo, a uz to je još bila uvrijeđena do dna duše uznositošću Katerine Ivanovne, htjede skrenuti nepovoljno raspoloženje društva na drugu stranu, a uz put još uzvisiti samu sebe u očima drugih, pa najednom poče, iz čista mira, pričati o tome kako se neki njen znanac, »Karl iz apoteka«, vozio po noći fijakerom i kako je »fijakerist htjela njega ubit, i kako je Karl njega jako, jako molila da ga ne ubila, i plakala, i ruke sklopila, i prestrašila, i ot strah mu srce probila«. Katerina Ivanovna se, doduše, osmjehnula, ali je odmah napomenula da Amalija Ivanovna ne bi smjela pričati anegdote na ruskom. Ova se nato još više uvrijedi i odgovori da je njen »Vater aus Berlin[58] bila jako, jako fašni čovjek i sve sa rukama u žep išla«. Smješljiva Katerina Ivanovna nije odoljela da ne prasne u grohotan smijeh, tako da Amalija Ivanovna gotovo posve izgubi strpljenje i jedva se nekako savlada.

— Pazite samo tu buljinu! — šapne opet Katerina Ivanovna

Raskoljnikovu, gotovo udobrovoljena. — Htjela je reći da je držao ruke u džepovima, a ispalo je da je zavlačio ruke u tuđe džepove, khi-khi! A jeste li već primijetili, Rodione Romanoviču, kako su svi ti stranci u Petrogradu, to jest mahom Nijemci koji nam odnekud pristižu, kako su svi odreda gluplji od nas! Ama, recite i sami kako se može pričati o tome kako je »Karl iz apoteka strahom srce probola«, i kako je on (mizerija!), umjesto da udesi fijakerista, »ruke sklopila i

plakala i jako molila«. Ah, kakva glupača! I još misli kako je to dirljivo, a pojma nema koliko je glupa! Ja mislim da je ovaj pijani intendantski službenik mnogo pametniji od nje; bar se vidi da se pijanduri pamet pomutila od pića, a ovi su svi drugi tako važni i ozbiljni... Gle kako sjedi izbečenih očiju! Ljuti se! Ljuti se! Ha-ha-ha! Khi-khi-khi!

Udobrovoljivši se, Katerina Ivanovna se odmah upusti u kojekakve pojedinosti i najednom poče govoriti o tome kako će, uz pomoć mirovine koju će joj ishoditi, svakako osnovati u svom rodnom gradu T... internat za plemićke kćeri. O tome još Katerina Ivanovna nije bila pričala Raskoljnikovu, pa se zato sad odmah upusti u najprivlačnije pojedinosti. Ne zna se kako joj se najednom našla u rukama ona »pohvalnica« koju je još pokojni Marmeladov bio spomenuo Raskoljnikovu, kad mu je pričao u krčmi kako je njegova supruga Katerina Ivanovna, pri odlasku iz internata, plesala sa šalom »pred gubernatorom i ostalim ličnostima«. Ta je pohvalnica sad očito trebalo da posluži kao potvrda da Katerina Ivanovna ima pravo da i sama osnuje internat, ali je, uglavnom, bila pripremljena da konačno dotuče »one nakinđurene vrtirepke«, ako slučajno dođu na daću, i da im jasno pokaže da je Katerina Ivanovna iz najfinije, »moglo bi se čak reći aristokratske kuće, pukovnička kći i svakako malo bolja od ponekih pustolovki kojih se toliko namnožilo u posljednje vrijeme«. Pohvalnica je odmah pošla od ruke do ruke pijanih gostiju, protiv čega Katerina Ivanovna nije imala ništa, jer je u pohvalnici zaista pisalo en toutes lettres[59] da je ona kćerka dvorskog savjetnika i nosioca tog i tog odlikovanja, pa prema tome uistinu tako reći pukovnička kći. Zagrijana Katerina Ivanovna umah rasprede o svim potankostima budućeg divnog i bezbrižnog življenja u T... , o gimnazijskim profesorima koje će pozvati da predaju u njenu internatu; o jednom čestitom starcu, Francuzu Mangotu, koji je učio francuski i samu Katerinu Ivanovnu dok je bila u internatu, i koji još i dan-danas provodi staračke dane u T... i sigurno će doći k njoj da predaje za posve skromnu plaću. Došla je napokon na red i Sonja, »koja će s njom u T... i tamo joj u svemu biti pri ruci.« Ali tu najednom netko na drugom kraju stola prasne u smijeh. Katerina Ivanovna se doduše odmah potrudi da pokaže, onako s visoka, kako

nije ni opazila da se netko smije na drugom kraju stola, ali istog časa navlaš povisi glas i poče ushićeno govoriti o nesumnjivim sposobnostima Sofje Semjonovne da joj bude pomoćnica u poslu, »o njezinoj blagosti, strpljivosti, samoprijegoru, plemenitosti i naobraženosti«, te uz put pogladi Šonju po obrazu, pridigne se i dva puta je žarko poljubi. Sonja se zajapuri, a Katerina Ivanovna se odjednom rasplače i odmah pripomene za samu sebe da je »luda slabih živaca i da je već suviše iznervirana, da je vrijeme da se ovo svrši i, budući da su se već svi najeli, da bi.trebalo poslužiti čaj«. Baš se u tom trenutku Amalija Ivanovna, koja je bila već dokraja uvrijeđena što uopće ne sudjeluje u cijelom razgovoru i što je nitko ne sluša, odvaži na posljednji pokušaj i, krijući jad u duši, priopći Katerini Ivanovnoj jednu izvanredno praktičnu i dubokoumnu napomenu o tome kako bi u tom budućem internatu trebalo osobito paziti na čistoću djevojačkog rublja (die Wäsche), i kako bi »svakak trebala biti jedna dobra dam {die Dame) da bi dobro pazila na rublje«, i drugo, »da ne bi svi mlade djevojki potajno po noći nikakvi roman čitali«. Katerina Ivanovna, koja je zaista bila iznervirana i vrlo umorna i kojoj je daća već bila dozlogrdila, odmah »odbrusi« Amaliji Ivanovnoj da »melje gluposti« i da ništa ne razumije; da brigu o die Wäsche vodi ekonomka, a ne direktorica internata za plemićke kćeri; a što se tiče čitanja romana, to je već jednostavno previše, pa je moli neka radije ušuti. Amalija Ivanovna plane i zajedljivo napomene da je samo »dobro šelila« i da je »jako puno dobro šelila«, a da joj »za kvartir davno već Geld[60] ne platila«. Katerina Ivanovna odmah je »poklopi« rekavši joj da laže kad kaže da je »dobro šelila« jer je još jučer, dok je pokojnik ležao na stolu, zanovijetala zbog stanarine. Nato je Amalija Ivanovna sasvim logično odvratila da je »one dame pozivala, ali te dame ne došli jer su te dame fine dame i ne mogu doći kot dame koje nisu fine«. Katerina Ivanovna odmah joj »skreše« da je ona obična zamazanka, pa da nikako ne može suditi o tome što je prava finoća. Amalija Ivanovna ne otrpi da odmah ne uzvrati da je njen »Vater aus Berlin bila frlo, frlo fašni čovjek i sa obadva ruka po žep išla i sve tako radila: puf, puf!« Da bi što vjernije prikazala svog Vatera, Amalija Ivanovna skoči na noge, turi obje ruke u džepove, nadme obraze i poče davati od sebe nekakve

neodređene glasove nalik na puf-puf, praćene gromoglasnim kikotom svih susjeda, koji su naslućivali okršaj pa su navlas podbadali Amaliju Ivanovim svojim odobra-vanjem. Ali to više nije mogla Katerina Ivanovna podnijeti pa joj odmah, na sav glas, »odvali« da Amalija Ivanovna možda nikad nije ni imala Vatera, već da je naprosto petrogradska pijana Finkinja i da je nekad, po svoj prilici, bila negdje kuharica, a možda još i nešto gore od toga. Amalija Ivanovna pocrveni kao rak i vrisne da to možda Katerina Ivanovna »uopće nemala Vater, a da je ona imala Vater aus Berlin, i taki je dugački kaput nosila i sve tako radila: puf, puf, puf!« Katerina Ivanovna prezirno napomene da je njeno porijeklo svima dobro poznato i da je u ovoj istoj pohvalnici navedeno štampanim slovima da joj je otac bio pukovnik; a da je otac Amalije Ivanovne (ako je uopće imala kakva oca!) po svoj prilici bio neki petrogradski Finac koji je mlijeko prodavao; a najvjerojatnije je od svega da uopće nije ni imala oca jer sve do dana današnjeg nije jasno kako se Amalija Ivanovna zove po ocu: Ivanovna ili Ludvigovna? Tada Amalija Ivanovna sasvim pomahnita i, lupajući šakom po stolu, zavrišti da je ona Amalj-Ivan, a ne Ludvigovna, da se njezin Vater »zvala Johann i da je bila Bürgermeister[61], a da Vater Katerine Ivanovne »baš nikat bila nije Bürgermeister«. Katerina Ivanovna ustane i reče joj oštro, ali naoko mirnim glasom (premda je bila sva problijedjela i prsa joj se uzbibala), ako se samo još jedanput usudi »mjeriti svog kukavnog faterčića s njezinim tatom, ona će joj, Katerina Ivanovna, zbaciti tu kapicu s glave i zgaziti je nogama«. Kad je to čula, Amajlija Ivanovna uspropađa se po sobi vičući iz sveg glasa da je ona tu gazdarica i da Katerina Ivanovna ima »ovoga časa selit iz kvartir«; zatim pohita, bogzna zašto, da sakuplja srebrne žlice sa stola. Nasta cika i graja; djeca zaplakaše. Sonja pohrli da zadrži Katerinu Ivanovnu, ali kad Amalija Ivanovna odjednom vikne nešto o žutoj knjižici, Katerina Ivanovna odgurne Šonju i pojuri na Amaliju Ivanovnu da smjesta izvrši svoju prijetnju u vezi s kapicom. U taj mah otvoriše se vrata i na pragu se pojavi Petar Petrovič Lužin. Stajao je i oštrim, pozornim pogledom obišao cijelo društvo. Katerina Ivanovna pohrli pred njega.

III

— Petre Petroviču! — vikne ona. — Dajte me bar vi zaštitite! Utuvite toj glupači u glavu da se ne smije tako ponašati prema jednoj pravoj dami u nevolji, da za to postoji sud... otići ću do samog general-gubernatora... Odgovarat će još ona za to... Sjetite se gostoprimstva mog oca i zaštitite siročad...

— Dopustite, milostiva... Dopustite, dopustite, milostiva — branio se Petar Petrovič rukama od nje. — I sami znate da uopće nisam imao čast poznavati vašeg oca... dopustite, milostiva! — Netko prasne u grohotan smijeh. — I nemam namjere da sudjelujem u tim vašim neprestanim rasprama s Amalijom Ivanovnom... Došao sam po svom poslu... i želim smjesta porazgovarati s vašom pastorkom Sofjom... Ivanovnom... Čini mi se da se tako zove? Dopustite da prođem, molim lijepo...

I Petar Petrovič porebarke obiđe Katerinu Ivanovnu i zaputi se u suprotni kut u kojem je bila Sonja.

Katerina Ivanovna ostala je na mjestu kao gromom ošinuta. Nikako nije mogla shvatiti kako je Petar Petrovič mogao zanijekati gostoprimstvo njena oca. Pošto je jednom izmislila to gostiprimstvo, povjerovala je u njega kao u svetinju. Prenerazio ju je i poslovni, suhoparni ton Petra Petroviča, pun, štoviše, nekakve prezirne prijetnje. Pa i svi su nekako malo-pomalo utihnuli kad se on pojavio. Uz to što je taj »poslovni i ozbiljni« čovjek suviše odudarao od cijelog tog društva, vidjelo se da je došao radi nečega važnog, da ga je vjerojatno samo neki neobični razlog mogao dovući u takvo društvo i da će se dakle uskoro nešto zbiti, nešto značajno. Raskoljnikov je stajao do Šonje pa se uklonio da ga propusti; reklo bi se da ga Petar Petrovič nije ni primijetio. Ubrzo se na vratima pojavi i Lebezjatnikov; nije ulazio u sobu nego je zastao također nekako posebno radoznalo, gotovo začuđeno; slušao je što se govori, ali čini se da dugo nije nikako mogao nešto shvatiti.

— Oprostite što vas, možda, prekidam, ali radi se o nečem neobično važnom — reče Petar Petrovič nekako općenito, ne obraćajući se nikom ponaosob. — čak mi je i drago što je tu publika. Amalija Ivanovna, molim vas lijepo, kao vlasnicu ovog stana, da pozorno saslušate ovaj moj razgovor sa Sofjom Ivanovnom. Sofja Ivanovna — nastavi obraćajući se izravno neobično začuđenoj i već

unaprijed uplašenoj Šonji — s mog stola, u sobi mog prijatelja Andreja Semjonoviča Lebezjatnikova, nestala je

odmah nakon vašeg posjeta novčanica u vrijednosti od sto rubalja koja je bila moje vlasništvo. Ako odnekud znate i kažete nam gdje je sad ta novčanica, dajem vam svoju časnu riječ pred svim ovim ovdje svjedocima da će se na tome sve završiti. U protivnom, bit ću primoran da poduzmem vrlo ozbiljne mjere, a onda ćete... biti sami sebi krivi!

U sobi nastane tajac. Utihnuše čak i djeca što su plakala. Sonja je stajala mrtvački blijeda, gledala Lužina i nije mogla ni riječi izustiti. Kao da joj ništa nije bilo jasno. Prođe tako nekoliko sekunda.

— Pa šta ćemo, dakle, molim lijepo? — upita je Lužin gledajući je netremice.

— Ne znam... Ništa ne znam... — prozbori napokon Sonja slabašnim glasom.

— Što? Ne znate? — pripita je Lužin i još nekoliko sekunda pošuti. — Razmislite malo, mademoiselle[62] — poče oštro, još kao da je savjetuje. — Promislite, spreman sam vam dati još malo vremena za razmišljanje. Vidite i sami: da nisam ovako uvjeren kao što jesam, dakako da se ne bih, s obzirom na svoje iskustvo, odvažio da vas ovako otvoreno okrivim; jer za ovakvu otvorenu i javnu, ali lažnu ili čak samo i pogrešnu optužbu, mogu i sam, u izvjesnom smislu, odgovarati. To znam. Jutros sam unovčio za svoje potrebe nekoliko petpostotnih obveznica u nominalnoj vrijednosti od tri tisuće rubalja. Tu svotu imam zapisanu u svojoj lisnici. Kad sam se vratio kući, počeo sam brojiti novce, evo, Andrej Semjonovič može posvjedočiti, a kad sam izbrojio dvije tisuće trista rubalja, spremio sam ih u lisnicu, a lisnicu u unutarnji džep na kaputu. Na stolu je ostalo još oko pet stotina rubalja u novčanicama, među njima su bile i tri stotinjarke. U taj ste čas došli vi (na moj poziv) i cijelo ste vrijeme kod mene bili neobično zbunjeni, tako da ste čak tri puta usred razgovora ustajali i žurili se nekamo, ne znam zašto, iako naš razgovor još nije bio završen. Sve ovo može posvjedočiti Andrej Semjonovič. A vjerojatno se ni vi sami, mademoiselle, nećete nećkati da potvrdite i kažete da sam vas pozvao po Andreju Semjonoviču jedino radi toga da porazgovaram s vama o jadnom i žalosnom

položaju vaše rođakinje Katerine Ivanovne (kojoj nisam mogao doći na daću), i o tome kako bi valjalo upriličiti kakvo sakupljanje priloga, lutriju ili nešto slično tome u njenu korist. Zahvalili ste mi na tome i čak ste i proplakali (pričam sve onako kako je bilo da bih vas, prvo, podsjetio na sve to, a drugo, da bih vam pokazao kako mi nije ni najmanja sitnica izmakla iz sjećanja). Zatim sam uzeo sa stola novčanicu od deset rubalja i dao vam je, u svoje ime, za prvu potporu vašoj rođakinji. Sve je to vidio Andrej Semjonovič. Zatim sam vas otpratio do vrata, sve još isto onako zbunjenu, a onda sam ostao nasamu s Andrejem Semjonovičem i porazgovarao s njim desetak minuta. Onda je Andrej Semjonovič izišao, a ja sam se opet vratio za stol na kojem su ležali novci, u namjeri da ih prebrojim i spremim na drugo pijesto, kao što sam od početka kanio. Na moje veliko čudo, nestalo je bilo jedne stotinjarke. A sad izvolite i sami prosuditi: Andreja Semjonoviča nikako ne mogu osumnjičiti; čak se stidim to i pomisliti. Zabuniti se u računu isto tako nisam mogao jer sam malo prije nego što ste vi došli bio sve zbrojio i račun se potpuno slagao. Priznajte i sami, kad sam se prisjetio one vaše zbunjenosti, one vaše žurbe da odete i činjenice da ste neko vrijeme držali ruke na stolu, i kad sam najposlije uzeo u obzir i vaš društveni položaj i navade koje su s njim povezane, bio sam, onako zgranut, tako reći, čak i protiv svoje volje, prisiljen da se zadržim na sumnji, okrutnoj, naravno, ali opravdanoj! Još ću dodati i ponoviti da shvaćam, uza svu svoju bjelodanu uvjerenost, kako ipak u ovoj mojoj optužbi ima izvjesnog rizika za mene. Ali, kao što vidite, nisam ostao skrštenih ruku; digao sam svoj glas a kazat ću vam i zašto: jedino, milostiva gospođice, zbog vaše crne nezahvalnosti! Šta? Pa ipak sam ja vas pozvao k sebi u interesu vaše sirote rođakinje, dao sam vam, prema svojim mogućnostima, milodar od deset rubalja, a vi meni odmah uzvraćate za sve to takvim postupkom! E, to zbilja nije lijepo; vama je potrebna lekcija. Promislite malo; štoviše, molim vas, kao vaš dobar prijatelj (jer boljeg prijatelja od mene ne možete u ovom času imati), opametite se! Inače ću biti neumoljiv! E pa, dakle?

— Ništa vam ja nisam uzela — prošapće prestravljena Sonja. — Dali ste mi deset rubalja i evo vam ih!

Sonja izvadi iz džepa rupčić, napipa čvor, razveže ga, izvadi novčanicu od deset rubalja i pruži je Lužinu.

— A onih sto rubalja ne priznajete, dakle, da ste uzeli? — izusti Lužin prijekorno i značajno, ne primajući novčanice.

Sonja pogleda oko sebe. Svi su je gledali nekako užasno, strogo, podrugljivo i kivno. Zirne na Raskoljnikova... stajao je uza zid, prekrižio ruke i motrio je plamenim pogledom.

— O, bože! — ote se vapaj Šonji.

— Amalija Ivanovna, trebat će javiti policiji, ali vas najprije molim da pošaljete nekog po pazikuću — reče Lužin tiho, štoviše, ljubezno.

— Gott der barmherzige![63] Znala sam ja da je ona kralo! — pljesne rukama Amalija Ivanovna.

— Znali ste? — prihvati riječ Lužin. — Imali ste dakle već i prije bar neku osnovu za takvo mišljenje. Molim vas, poštovana Amalija Ivanovna, da upamtite te svoje riječi, koje ste, uostalom, izrekli ovdje pred svjedocima.

Sa svih se strana zaori najednom glasan žagor. Svi se uskomešaše.

— Šta-a-a! — uzvikne iznenada, snašavši se, Katerina Ivanovna pa navali na Lužina baš kao da se otkinula s lanca. — Šta! Vi nju optužujete za krađu? Zar Šonju? Uh, hulje, hulje! — Pa pohrli do Šonje i stisne je svojim suhonjavim rukama kao procijepom. — Sonja! Kako si mogla primiti od njega deset rubalja? O, ludo jedna! Daj ih ovamo! Daj mi sad odmah tih deset rubalja! Evo vam ih!

I Katerina Ivanovna istrgne Šonji iz ruke novčanicu, zgužva je i baci ravno svom snagom u lice Lužinu. Kuglica od papira pogodi ga u oko i odskoči na pod. Amalija Ivanovna pojuri da digne novac. Petar Petrovič se rasrdi.

— Držite tu luđakinju! — poviče.

U taj se čas na vratima uz Lebezjatnikova pojavi još nekoliko osoba, među kojima su virkale i one dvije dame iz provincije.

— Šta? Luđakinju? Ja da sam luđakinja? Glup-pane! — cikne Katerina Ivanovna. — Ti si običan glupan, fiškal jedan, hulja jedna! Sonja, Sonja da je uzela njemu pare! Sonja da je kradljivica! Ma ona bi još tebi dala, glupane! — I Katerina Ivanovna udari u histeričan smijeh. — Jeste li vidjeli budale? — basrljaše na sve strane pokazujući svima na Lužina. — Šta! Zar i ti? — spazi odjednom gazdaricu. — Zar i ti, kobasičarko, potvrđuješ da je ona »kralo,«, ti

podmukla pruska nakazo u krinolini! Eh, baš ste mi vi neki! Pa ona više nije ni izlazila iz ove sobe otkako je došla od tebe, hulje, odmah je sjela tu, do Rodiona Romanoviča!... Pretražite je! Ako nije nikud izlazila, onda moraju biti novci kod nje! Hajde traži, traži, traži! Samo ako ne nađeš, onda ćeš, oprosti, golube moj, odgovarati! Do cara, do cara, do samog ću cara milostivog otići, pred noge ću mu pasti, odmah, još danas! Ja sam bar sirota! Pustit će me do njega! Misliš da neće? Varaš se, doći ću ja do njega! Do-oći ću! Računao si valjda na njezinu blagost! U to si se pouzdao?

Bože milosni!

Ali sam ja zato, brate, kočoperna! Prebacio si se! Hajde traži! Traži, traži, hajde traži!!

I Katerina Ivanovna, onako raspomamljena, poče potezati Lužina vukući ga prema Šonji,

— Ja pristajem i preuzimam svu odgovornost... ali umirite se, milostiva, umirite se! Dobro vidim da ste kočoperni!... Kako... kako... ali kako ćemo? — mrmljaše Lužin. — Ipak bi trebalo pred policijom... iako ima ovdje, doduše, svjedoka i više nego do-voljno... Ja pristajem, molim lijepo... Ali, u svakom slučaju, nezgodno je muškarcu... zbog razlike u spolu... Kad bi nam pomogla Amalija Ivanovna... iako se, inače, tako ne radi... Kako ćemo dakle?

— Uzmite koga god hoćete! Neka je pretraži tko god hoće! — vikaše Katerina Ivanovna. — Sonja, izvrni sve džepove! Evo, evo! Gledaj samo, okrutniče, vidiš da je prazan, tu joj je bio rupčić, a džep je sad prazan, vidiš! Evo i drugog džepa, evo na. Vidiš! Vidiš!

I Katerina Ivanovna ne samo što izvrne oba džepa nego umalo što ih ne iščupa jedan za drugim. Međutim, iz drugog, desnog džepa najednom ispade jedna novčanica, opisa u zraku parabolu i pade pred noge Lužinu. To su svi vidjeli; mnogi su i vrisnuli. Petar Petrovič se sagne, podigne novčanicu sa dva prsta s poda, pokaže je svima da je vide, pa je razmota. Bijaše to novčanica od stotinu rubalja presavijena na osmero. Petar Petrovič opisa krug rukom pokazujući svima novčanicu.

— Kradljivica! Van iz kvartir! Polis, polis![64] — zavrišti Amalija Ivanovna. — Njih treba u Sibir protjerala! Van!

Sa svih se strana razlegoše uzvici. Raskoljnikov je šutio ne skidajući pogleda sa Šonje, samo bi gdjekad zirnuo na Lužina. Sonja je stajala na mjestu, kao da nije pri sebi — gotovo da i nije bila začuđena. Najednom joj rumenilo oblije lice; cikne i pokrije lice rukama.

— Ne, nisam to ja! Nisam ja uzela! Ništa ja ne znam! — ote joj se vapaj što je parao srce, pa pohrli u zagrljaj Katerini Ivanovnoj, koja je zgrabi i snažno zagrli, kao da je svojim prsima želi od svih zaštititi.

— Sonja, Sonja! Ja ne vjerujem u to. Vidiš da ja ne vjerujem! — vikala je (uza svu bjelodanost) Katerina Ivanovna, drmajući je u svom naručju kao dijete, obasipljući je poljupcima, hvatajući je za ruke i upijajući se cjelovima u njih. — Da si ti uzela! Kako su glupi ti ljudi! O, bože! Glupi ste, glupi — vikala je svima redom. — Vi još i ne znate, ne znate kakvo je to srce, kakva je to djevojka! Ona da uzme, ona! Ma prije bi svoju posljednju haljinu skinula sa sebe i prodala je, bosa bi hodala, ali bi vama dala kad bi vam trebalo, eto kakva je ona! Pa i žutu je knjižicu dobila samo zato što su moja djeca skapavala od gladi, radi nas se prodala!... Ah, pokojnice, pokojnice! Ah, pokojnice, pokojnice! Vidiš li, vidiš li ti ovo? Eto ti daće! Bože mili! Pa branite je, što svi tu sad tako stojite? Rodione Romanoviču! Zašto se vi ne zauzmete za nju? Pa zar i vi u to vjerujete? Niste vrijedni ni njenog malog prsta, svi vi, svi, svi skupa! Bože mili! Uzmi je napokon ti u obranu!

Plač jadne, sušičave, sirote Katerine Ivanovne čini se da je ostavio snažan dojam na prisutne. Bilo je toliko jada, toliko patnje na tom licu iskrivljenom od bola i ispijenom od sušice, na tim suhim usnama na kojima se zgrušala krv, u tom promuklom i kreštavom glasu, u tom jecaju nalik na dječji plač, u toj bezazle-noj, djetinjastoj i u isti mah očajničkoj molbi da obrane Šonju — da su svi, čini se, požalili nesretnicu. Bar ju je Petar Petrovič odmah požalio.

— Milostiva! Milostiva! — usklikne on svečano. — Vas se ova činjenica zapravo i ne tiče! Nitko se ne bi usudio da vas okrivi za nekakav umišljaj ili suglasnost, pogotovo kad ste sami otkrili krađu time što ste joj izvrnuli džepove: niste dakle ništa ni slutili. Potpuno sam spreman da se sažalim ako je neimaština, da tako kažem, ponukala na taj korak Sofju Semjonovnu, ali zašto, mademoiselle, niste htjeli priznati? Pobojali ste se sramote! To vam je prvi put?

Zbunili ste se možda? To je razumljivo, sasvim ra-zumljivo... Pa ipak, što vam je trebalo da se upuštate u tako nešto? Gospodo! — obrati se svima prisutnima. — Gospodo! Žalim i, tako reći, suosjećam, pa sam, recimo, spreman i da oprostim, čak i sad, usprskos svim osobnim uvredama koje su mi nanesene. Ali neka vam sadašnja sramota, mademoiselle, bude lekcija za ubuduće — obrati se Šonji — sve ću ostalo zasad ostaviti kako jest i obustaviti, kao da ništa nije ni bilo.

Petar Petrovič pogleda ispod oka Raskoljnikova. Pogledi im se ukrstiše. Raskoljnikovljev je pogled gorio kao da će ga sažgati. Međutim, Katerina Ivanovna nije, čini se, ništa više čula — grlila je i ljubila Šonju kao luda. Djeca su također sa svih strana obuimali Šonju ručicama, a Polječka, koja nije, uostalom, pravo razumjela što se zbiva, bila je sva uplakana, tresla se od jecaja i zarila je svoje ljepuškasto lice podbuhlo od plača Šonji u rame.

— Kako je to podlo! — dobaci odjednom netko glasno s vrata.

Petar Petrovič se naglo obazre.

— Kakva podlost! — ponovo će Lebezjatnikov gledajući ga netremice u oči.

Petar Petrovič kao da se čak i lecne. To su svi zapazili. (Poslije su se toga sjećali.) Lebezjatnikov stupi u sobu.

— I na mene ste se usudili pozvati kao na svjedoka! — reče prilazeći Petru Petroviču,

— Sta ovo znači, Andreju Semjonoviču? O čemu vi to govorite? — promrsi Lužin.

— To znači da ste vi... klevetnik, eto što znače moje riječi! — gorljivo će Lebezjatnikov gledajući ga oštro svojim kratkovidnim očima. Bio je ljut kao ris. Raskoljnikov mu se upravo upio u oči, kao da hvata i mjeri svaku njegovu riječ. Opet nastane tajac. Petar Petrovič se gotovo i zbuni, osobito u prvi mah.

— Ako vi to meni... — poče on zamuckujući. — Ma šta je vama? Jeste li pri sebi?

— Ja jesam pri sebi, nego, vi ste naprosto... hulja! Uh, kako je to podlo! Sve sam mirno slušao, navlaš sam čekao ne bih li sve shvatio jer, moram priznati da mi ni sad još nije sve to logično... Zašto ste sve to učinili — nemam pojma.

— Pa što sam učinio? Hoćete li već jednom prestati da govorite u tim vašim glupim zagonetkama? Ili da možda niste pripiti?

— Možda vi i pijete, nepošteni čovječe, ali ja ne pijem! Ni votke nikad ne pijem zato što se to protivi mojim uvjerenjima! Zamislite, on je sam, svojim rukama, dao tu stotinjarku Sofji Semjonovnoj, vidio sam svojim očima, mogu posvjedočiti, mogu se zakleti! On, on sam! — ponavljaše Lebezjatnikov obraćajući se svima redom.

— Ama, jeste li vi pobenavili, šmrkavče jedan? — podvrisne Lužin. — Pa ona je sad ovdje sama pred vama, pred svima, ovaj čas, potvrdila da nije dobila ništa drugo od mene osim deset rubalja. Pa kako sam joj to onda dao?

— Vidio sam ja sve, vidio! — vikaše i dalje Lebezjatnikov. — I premda se to protivi mojim uvjerenjima, spreman sam da sad odmah na sudu položim zakletvu, kakvu god hoćete, jer sam vidio kako ste joj kradom tutnuli novčanicu u džep! Samo što sam ja, budala, pomislio da ste joj to dali iz milosrđa! Na vratima, dok ste se opraštali s njom, kad se ona okrenula i kad ste joj jednom rukom stiskali ruku, drugom ste joj, lijevom, kradom turili novčanicu u džep. Vidio sam svojim očima!

Lužin problijedi.

— Ala lažete! — drsko uzvikne. — Pa kako ste mogli vidjeti kakva je to novčanica kad ste stajali kod prozora? Pričinilo vam se... jer ste kratkovidni. Buncate!

— Ne, nije mi se pričinilo! I premda sam podaleko stajao, sve sam vidio, sve, i premda je od prozora zbilja teško raspoznati novčanicu, tu imate pravo, ipak sam, po nečem osobitom, pouzdano znao da je to upravo stotinjarka, jer kad ste se spremali da dadete Sofji Semjonovnoj novčanicu od deset rubalja, vidio sam svojim očima kako ste uzeli sa stola stotinjarku (vidio sam zato što sam tada blizu stajao, a kako sam odmah nešto o tome pomislio, nisam ni zaboravio da držite u ruci tu novčanicu). Presavili ste je i držali stisnutu u ruci cijelo vrijeme. Onda sam opet zaboravio na nju, ali dok ste ustajali, prebacili ste je iz desne ruke u lijevu i umalo što vam nije ispala; tada sam se opet sjetio jer mi je opet pala na um ona ista misao, naime da joj želite, potajno od mene, udijeliti milostinju. Možete misliti kako sam tada počeo paziti, pa sam lijepo vidio kako

vam je pošlo za rukom da joj turite novčanicu u džep. Vidio sam na svoje oči i spreman sam se zakleti!

Lebezjatnikov je ostao gotovo bez daha. Sa svih strana počeše dopirati kojekakvi uzvici koji su ponajviše izražavali čuđenje, ali je bilo i takvih iz kojih je izbijala prijetnja. Svi se natisnuše oko Petra Petroviča. Katerina Ivanovna pohrli do Eebezjatnikova.

— Andreju Semjonoviču! Prevarila sam se u vama! Obranite je! Jedini ste vi uz nju! Ona je siroče, sam vas je Bog poslao! Andreju Semjonoviču, dušo, srce!

I ne znajući pravo što radi, Katerina Ivanovna pade pred njim na koljena.

— Budalaštine! — vikne razjareni Lužin. — Same budalaštine meljete, milostivi gospodine. »Te zaboravio sam, te sjetio sam se, te zaboravio sam« — što vam sve to znači? Valjda sam joj namjerno podmetnuo? Radi čega? U kojem cilju? Što ja tu imam s tom...

— Radi čega? E, to ni ja nikako nerazumijem, ali da govorim živu istinu, to je činjenica! Nipošto se ne varam, opaka, zločinačka dušo, dapače, sjećam se kako mi je zbog toga odmah tada palo na um jedno pitanje, baš dok sam vam zahvaljivao i stiskao ruku. Zašto ste joj zapravo turili novčanicu kradom u džep? To jest zašto baš kradom? Zar samo zato što ste to htjeli zatajiti od mene, znajući da je to protiv mojih uvjerenja i da sam ja protiv pojedinačnih dobročinstava koja ništa ne liječe temeljito? I stoga sam zaključio da se zaista stidite davati preda mnom tolike pare, a osim toga, pomislio sam, možda joj želi prirediti iznenađenje, da se zadivi kad nađe u džepu čak stotinu rubalja. (Jer znam da se neki dobrotvori rado tako razmeću svojim dobrim djelima.) Zatim sam još pomislio da je želite iskušati, to jest da vidite hoće li se vratiti, kad nađe novac, da se zahvali! Pa onda, da želite izbjeći zahvaljivanju i da, kako se ono kaže, ne zna desnica što radi... jednpm riječju, tako nešto... Ma svašta mi je tada palo na pamet i odlučio sam da poslije o svemu tome promislim, ali sam mislio da bi bilo nekako, nezgodno da vam pokažem kako znam za vašu tajnu. Pa ipak, odmah mi je tada palo na um još jedno pitanje: neće li Sofja Semjonovna, prije nego što opazi, ne daj bože, izgubiti novce; i eto, zato sam nakanio da dođem ovamo, da je zovnem i upozorim da ste joj turili stotinjarku u džep. Ali sam uz put najprije svratio do gospođa Kobiljatnikov da im

odnesem Opći zaključak pozitivne metode[65], i da im posebno preporučim Pideritov članak (a, uostalom, i Wagnerov); a kad se vratim, imam što da čujem! E pa, zar sam mogao, zar sam mogao sve to misliti i prosuđivati da nisam zaista vidio kako ste joj turili stotinjarku u džep?

Kad je Andrej Semjonovič dovršio ovo svoje opsežno izlaganje i na kraju izvukao tako logičan zaključak, bio je strašno umoran i čak mu je znoj curio s lica. Na žalost, ni na ruskom se nije znao čestito izraziti (nije doduše znao ni jedan drugi jezik) tako da je odjednom nekako iznemogao, pa čak i kao da je oslabio nakon tog svog braniteljskog pothvata. Ipak je njegov govor izazvao snažan dojam. Govorio je toliko vatreno, toliko uvjerljivo da su mu svi zacijelo povjerovali. Petar Petrovič osjeti da se mu loše piše.

— Sta mene briga što su vama pala na pamet takva nekakva glupa pitanja -, uzvikne on. — To još nije nikakav dokaz, molim lijepo! Sve ste to vi mogli i sanjati, i nikom ništa! A ja vam kažem, milostivi gospodine, da lažete! Lažete i klevećete me iz nekakve kivnosti na mene, zapravo iz puke pizme što nisam pristao uz vaše slobodoumne i bezbožne socijalne ideje!

Ali ni ta smicalica nije pomogla Petru Petroviču. Naprotiv, sa svih se strana razleglo gunđanje.

— Oho, gle kud je sad zabrazdio! — vikne Lebezjatnikov. — Koješta! Zovite policiju, pred svima ću se zakleti! Samo nešto ne mogu nikako razumijeti: radi čega se odvažio na takvu podlost? O, bijednice, huljo jedna!

— Ja vam mogu objasniti radi čega se odvažio na tako nešto, a ako treba, i sam ću se prisegnuti! — izusti napokon čvrstim glasom Raskol)nikov i odvoji se od ostalih.

Bio je, po svemu sudeći, odlučan i miran. Svima je nekako postalo jasno, čim su ga pogledali, da on zaista zna što je posrijedi i da će sad doći do raspleta.

— Meni jc sad sve jasno — proslijedi Raskoljikov obraćajući se izravno Lebezjatnikovu. — U samom sam početku pomislio da je tu posrijedi neka grdna podvala; pomislio sam to zbog nekih posebnih okolnosti za koje samo ja znam, a koje ću sad pred svima ovdje iznijeti: u njima se krije odgonetka! Vi ste mi, Andreju Semjonoviču,

svojim dragocjenim iskazom konačno sve razjasnili. Molim vas sve da me dobro saslušate: ovaj je gospodin — tu pokaže na Lužina — prosio nedavno jednu djevojku, zapravo moju sestru, Avdotju Romanovnu Raskoljnikov. Ali, kad je doputovao u Petrograd, on se prekjučer, kad smo se prvi put vidjeli, posvađao sa mnom pa sam ga istjerao iz svoje sobe, za što imam dva svjedoka. Taj je čovjek vrlo opak... Prekjučer još nisam ni znao da stanuje ovdje, u ovoj kući, kod vas, Andreju Semjonoviču, i da je dakle onog istog dana kad smo se posvađali, to jest prekjučer, vidio kako sam, kao prijatelj pokojnog gospodina Marmeladova, dao nešto novaca Katerini Ivanovnoj za ukop. On je tada odmah napisao mojoj majci pisamce u kojem ju je obavijestio da sam ja poklonio sve svoje novce, ali ne Katerini Ivanovnoj nego Sofji Semjonovnoj, i uz to se vrlo nezgodno izrazio o... o ličnosti Sofje Semjonovne, to jest natuknuo je nešto o mojim odnosima sa Sofjom Semjonovnom. A svemu je tome, kao što već shvaćate, bio cilj da me zavadi s majkom i sestrom, dajući im na znanje kako u nepoštene svrhe rasipam njihove posljednje novce kojima me potpomažu. Sinoć sam pred majkom i sestrom, i u njegovoj prisutnosti, utvrdio svu istinu i dokazao da sam dao novce Katerini Ivanovnoj za ukop, a ne Sofji Semjonovnoj, i da Sofju Semjonovnu prekjučer još nisam bio ni poznavao, štoviše, da je nisam još uopće bio vidio. Uz to sam dodao da on, Petar Petrovič Lužin, sa svim svojim vrlinama, nije vrijedan ni malog prsta Sofje Semjonovne o kojoj tako ružno govori. A na njegovo pitanje: bih li Sofju Semjonovnu posjeo uz svoju sestru, odgovorio sam mu da sam to već i učinio, tog istog dana. Pošto se naljutio što moja majka i sestra neće da se, na njegov nagovor, zavade sa mnom, on ih je, riječ po riječ, počeo zasipati neoprostivim drskostima. Došlo je do konačnog raskida pa smo ga izbacili iz stana. Sve se to dogodilo sinoć. A sad vas molim da dobro pazite: zamislite da mu je sad pošlo za rukom dokazati da je Sofja Semjonovna kradljivica, time bi, prvo i prvo, dokazao mojoj sestri i majci da su njegove sumnje bile, tako reći, opravdane; da se s pravom naljutio što sam izjednačio svoju sestru sa Sofjom Semjonovnom; da je dakle, napadajući mene, tobože branio i čuvao čast moje sestre a svoje zaručnice. Jednom riječju, uz pomoć svega toga mogao me je čak ponovo zavaditi s mojima i dakako da se nadao da će opet zadobiti njihovu naklonost,

a da i ne govorimo o tome kako se htio osvetiti i meni osobno zato što ima razloga da misli da mi je mnogo stalo do časti i sreće Sofje Semjonovne. Eto, to je bio sav njegov račun! Eto kako ja sve to tumačim! Eto, to je bio jedini razlog i drugog razloga više ne može biti.

Tako, ili tako nekako, završio je Raskoljnikov svoj govor koji je bio često prekidan uzvicima publike, koja ga je inače vrlo pozorno slušala. Ali, usprkos svim tim prekidima, govorio je oštro, mirno, točno, jasno i odlučno. Njegov oštri glas, njegov uvjereni ton i ozbiljno lice ostavili su na sve izvanredan dojam.

— Jest, jest, tako je! — oduševljeno je potvrđivao Lebezjatnikov. — Mora da je tako zato što me je on, čim je Sofja Semjonovna došla u našu sobu, pitao jeste li tu, nisam li vas možda vidio među gostima Katerine Ivanovne. Radi toga me je odveo do prozora i tamo me potiho to upitao. Prema tome, pošto-poto je želio da vi budete prisutni! Tako je, sve se poklapa!

Lužin je šutio i prezirno se smješkao. Ipak je bio vrlo blijed. Činilo se da smišlja kako da se izvuče. Možda bi bio najradije od svega digao ruke i otišao, ali sad više to gotovo nije ni mogao; to bi značilo otvoreno priznati da su optužbe protiv njega osnovane i da je zaista oklevetao Sofju Semjonovnu. Uz to je i publika, ionako već podnapita, bila suviše uzrujana. Intendantski službenik nije doduše sve pravo razumio, ali se najviše od svih derao i predlagao neke mjere koje bi bile vrlo neugodne za Lužina. Ali je bilo tu i trijeznih ljudi; sjatili su se i okupili stanari iz svih soba. Sva tri Poljaka strašno su se žestila i neprestance mu dobacivala: — Pane ladak![66] — a uz to su još gunđali neke prijetnje na poljskom. Sonja je napeto sve slušala, ali reklo bi se da ni njoj nije sve sasvim jasno, baš kao da se prenula iz nesvijesti. Samo nije odvajala očiju od Raskoljnikova sluteći da joj je on jedina uzdanica. Katerina Ivanovna je teško disala i krkljala, činilo se da je strašno iscrpljena. Najgljuplje se držala Amalija Ivanovna, zinula je i ništa pod milim bogom nije shvaćala. Samo je vidjela da se Petar Petrovič nekako uvalio u nepriliku. Raskoljnikov zausti da još nešto kaže, ali mu više nisu dali da dovrši — svi su vikali i gurali se oko Lužina psujući i prijeteći mu. Međutim,

Petar Petrovič se nije dao. Kad je vidio da je optužba protiv Šonje dokraja propala, pribjegne bezočnoj drskosti!

— Molim vas, gospodo, nemojte se gurati, molim vas, pustite me da prođem! — govorio je probijajući se kroz gomilu. — I okanite se, molim vas, prijetnji... uvjeravam vas da ništa od toga neće biti, da ništa nećete učiniti jer ja nisam nikakva kukavica, dapače, odgovarat ćete, gospodo, što ste nasiljem prikrili krivično djelo. Kradljivica je više nego raskrinkana i ja ću je sudski goniti. Na sudu nisu tako slijepi i... nisu pijani, molim lijepo, pa neće povjerovati dvojici okorjelih bezbožnjaka, huškača i prevratnika koji okrivljuju mene iz osobne osvete, što i sami, iz svoje gluposti, priznaju... Da, pustite me, molim lijepo!

— Da ste se odmah bestraga izgubili iz moje sobe; selite se, među nama je sve svršeno! Kad samo pomislim koliko sam se upinjao da mu nešto protumačim... puna dva tjedna!...

— Pa ja sam vam i sam, Andreju Semjonoviču, maloprije rekao da se selim od vas, dok ste me još zadržavali da ostanem; zasad bih još samo dodao da ste budala. Želim vam da izliječite pamet i slab vid. Dopustite, gospodo! I progura se, ali intendantski službenik ne htjede ga samo tako pustiti, uz puke psovke, nego dohvati sa stola čašu, zamahne i baci je u Petra Petroviča, ali čaša pogodi Amaliju Ivanovnu. Ona vrisne, a intendantski službenik izgubi od zamaha ravnotežu i stropošta se pod stol. Petar Petrovič ode u svoju sobu i nakon pola sata izgubi se iz kuće. Sonja je po prirodi bila plašljiva i otprije je znala da je nju lakše upropastiti nego bilo koga drugog, a svatko ju je mogao nekažnjeno vrijeđati. Pa ipak, sve do tog časa činilo joj se da se nevolji može nekako izbjeći — oprezom, blagošću, pokornošću pred svim i svakim. Isuviše se grdno razočarala. Dakako da je strpljivo i gotovo bez roptanja mogla sve podnijeti — pa i ovo. Ali u prvi mah bilo joj je odveć teško oko srca. Bez obzira na svoju pobjedu i opravdanje pred svima, kad su minuli prvi strah i prva obamrlost, kad je sve jasno shvatila, srce joj se bolno steglo od osjećanja nemoći i uvrede. Spopala je histerija. Naposljetku nije odoljela da ne izjuri iz sobe i pobjegne kući. Bilo je to gotovo odmah nakon Lužinova odlaska. A ni Amalija Ivanovna, kad ju je, uz grohotan smijeh svih prisutnih, pogodila čaša, nije htjela da plaća

tuđi ceh. Podvrisne kao sumanuta i navali na Katerinu Ivanovnu držeći da je ona svemu kriva:

— Van iz kvartir! Odmah! Marš! — I govoreći tako, poče grabiti sve stvari Katerine Ivanovne, što bi joj god došlo pod ruku, bacajući sve na pod. Ionako utučena, gotovo obeznanjena, blijeda, Katerina Ivanovna skoči s postelje (na koju je bila klonula od iznemoglosti) i navali na Amaliju Ivanovnu. Međutim, borba je bila suviše neravnopravna; Amalija Ivanovna odgurne je kao perce.

— Šta! Nije dosta što su nas onako bezočno oklevetali, nego još i ova gadura srlja na mene! Sta! Na sam dan muževa pogreba tjera me iz stana, pošto sam je lijepo pogostila, tjera me na ulicu, sa siročadi! A kamo da odem? — zavapi sirota žena jecajući i predišući. — Bože moj! — vikne odjednom i sijevne očima. — Zar zbilja nema pravde? Koga ćeš štititi, Bože, ako nećeš nas, sirote? E, vidjet ćemo još! Ima još na svijetu suda i pravde, ima, naći ću ih ja! Sad odmah, čekaj samo, bezbožnice! Polječka, ostani ovdje s djecom, vratit ću se brzo. Čekajte me makar i na ulici! Da vidimo ima li na ovom svijetu pravde ili nema!

I prebacivši preko glave onaj svoj zeleni polusukneni rubac koji je u svom kazivanju spominjao i pokojni Marmeladov, progura se kroz razularenu i pijanu gomilu što se svejednako tiskala u sobi, pa izleti na ulicu zapomažući i plačući — u nejasnoj namjeri da negdje odmah pošto-poto istjera pravdu. Polječka se prestrašeno zavuče s djecom u kut na škrinju, zagrli oboje mališana i, sva dršćući, poče iščekivati majčin povratak. Amalija Ivanovna basrljala je po sobi, vrištala, jadikovala, bacala na pod sve što bi joj došlo pod ruku i vikala na sav glas. Susjedi su se nadmetali u urlanju — neki su pričali što su znali o onome što se zbilo, drugi se svađali i psovali, a treći zapjevali...

»Vrijeme je da i ja krenem!« pomisli Raskoljnikov. »E pa, dobro, Sofja Semjonovna, da vidimo što ćete sad kazati!«

I zaputi se do Šonje.

IV

Raskoljnikov je žustro i srčano zastupao Šonju protiv Lužina, premda je i sam nosio na duši velik teret užasa i patnje. Ali, pošto je

prije podne bio onoliko propatio, reklo bi se da se obradovao drugačijim dojmovima od onih što su mu bili postali nepodnoš-ljivi, a da i ne govorimo o tome koliko se osobnog i nježnog skrivalo u njegovu nastojanju da obrani Šonju. Osim toga, neprestano mu je bio na pameti i strašno ga je uznemirivao, osobito na mahove, ovaj skorašnji razgovor sa Šonjom — morao joj je kazati tko je ubio Lizavetu, pa je naslućivao velike muke i baš kao da se branio od njih. I stoga, kad je odlazeći od Katerine Ivanovne uzviknuo u sebi: »E pa, da vidimo što ćete sad kazati, Sofja Semjonovna!« bio je još, očito, bodro i prkosno raspoložen zbog nedavne pobjede nad Lužinom. Ali, dogodilo se nešto čudno. Kad je došao do Kapernaumovljeva stana, iznenada je klonuo i prepao se. Zastao je pred vratima u nedoumici zbog čudnog pitanja: »Da joj kažem tko je ubio Lizavetu?« To je pitanje bilo čudno zato što je najednom, u isti mah, naslutio da ne samo što joj mora to kazati nego i da ne može odgoditi taj trenutak, čak ni za sasvim kratko vrijeme. Još nije znao zašto ne može, samo je naslutio — i ta mučna spoznaja o svojoj nemoći pred nečim što je neminovno gotovo da ga je dotukla. Da ne razmišlja dalje i ne muči se, naglo otvori vrata i još s praga ugleda Šonju. Sjedila je nalakćena na stolić i pokrila lice rukama, ali kad je spazila Raskoljnikova, brže ustane i pođe mu u susret, baš kao da ga je čekala.

— Sto bi bilo od mene da nije bilo vas! — zabrza kad su se sastali nasred sobe. Bilo je očito da mu je samo to htjela što prije reći. Zato ga je i čekala.

Raskoljnikov priđe stolu i sjede na stolac s kojeg je ona bila netom ustala. Ona je stala na dva koraka pred njim, navlas isto onako kao i jučer.

— Što je, Sonja? — reče on i najednom osjeti kako mu glas podrhtava. — Sve se dakle zasnivalo na »vašem društvenom položaju i običajima koji ga prate«. Jeste li to maloprije shvatili?

Na njenu se licu odrazi patnja.

— Nemojte samo razgovarati sa mnom kao jučer! — unese mu se ona u riječ. — Nemojte, molim vas, opet počinjati! Ionako je muka napretek...

I brže se osmjehne jer se preplašila da mu njen prijekor možda neće biti po volji.

— Glupo sam učinila što sam otišla odande. Kako je sad tamo? Baš sam se htjela vratiti, ali sam sve mislila da ćete... vi doći.

On joj reče da ih Amalija Ivanovna tjera iz stana i da je Katerina Ivanovna odjurila nekamo da »traži pravdu«.

— Ah, bože moj! — trgne se Sonja. — Hajdemo brže...

I dohvati svoj ogrtač.

— Vječito jedno te isto! — srdito uzvikne Raskoljnikov. — Vama su neprestano samo oni na pameti! Ostanite još malo sa mnom.

— A... Katerina Ivanovna?

— A Katerina Ivanovna neće vam pobjeći, doći će sama k vama kad je već odjurila od kuće — nadoda on gadljivo. — Ako vas ne nađe ovdje, bit ćete opet vi krivi...

Sonja sjede na stolac obuzeta mučnom neodlučnošću. Raskoljnikov je šutio gledajući u pod i premišljajući.

— Recimo da Lužin nije sad htio da vas goni — poče on ne gledajući Šonju. — Ali, da je htio ili da mu je to išlo u račun, bio bi vas strpao u zatvor da se nismo tamo našli ja i Lebezjatnikov. A?

— Da — protisne ona slabašnim glasom. — Da! — ponovi rastreseno i uznemireno.

— Ja zaista nisam morao biti tamo! A Lebezjatnikov se pogotovo tamo zatekao sasvim slučajno.

Sonja je šutjela.

— A da vas je strpao u zatvor, što bi onda bilo? Sjećate li se što sam vam jučer govorio?

Sonja mu opet ne odgovori. Raskoljnikov pričeka.

— A ja sam mislio da ćete sad opet povikati: »Ah, nemojte to govoriti, prestanite!« — nasmije se Raskoljnikov, ali nekako na silu. — Sta, opet ćemo šutjeti? — pripita je nakon jedne minute. — Ipak treba o nečemu valjda razgovarati? Mene bi, eto, baš zani-malo kako biste vi sad, kako kaže Lebezjatnikov, razriješili jedno »pitanje«. — Nekako se počeo zapletati. — Ma ozbiljno mislim, kad vam kažem. Zamislite, Sonja, da ste unaprijed znali sve Lužinove namjere (pouzdano znali, mislim), i da bi zbog njih do kraja propala Katerina Ivanovna, pa i djeca; i vi pride (to pride zato što sami do sebe ništa ne držite). Polječka isto tako... jer, i ona će poći tim istim putem. Dobro, dakle, kad bi vama dali da odlučite o svemu tome: da ostane na svijetu on ili one, to jest da ostane Lužin i čini nevaljalstva,

ili da umre Katerina Ivanovna? Kako biste vi odlučili: tko od njih da umre? To vas pitam.

Sonja ga nemirno pogleda — kao da je nešto posebno razabrala u tom njegovom neodlučnom govoru koji se izdaleka nečemu primicao.

— Nekako sam predosjećala da ćete me tako nešto pitati — reče ona motreći ga ispitljivo.

— Pa dobro, neka; ali recite mi kako biste odlučili?

— Zašto pitate za nešto što ne može biti? — odvrati Sonja gadljivo.

— Prema tome, bolje je da Lužin ostane živ i čini nevaljalstva? Ni to se niste usudili zaključiti.

— Pa ne mogu ja valjda znati kakva je Božja providnost... I što me pitate ono što se ne smije pitati? Što će vam takva pusta pitanja! Kako bi se moglo dogoditi da to zavisi od moje volje? I tko je tu mene postavio za suca: tko će živjeti, a tko neće živjeti?

— E, kad se providnost u nešto umiješa, onda se ništa više ne može — neveselo progunđa Raskoljnikov.

— Recite radije otvoreno što želite! — uzvikne Sonja tjeskobno. — Opet na nešto navodite razgovor... Niste valjda došli samo zato da me mučite!

I ne odoli da ne zaplače gorko. Raskoljnikov ju je gledao obuzet sumornom tjeskobom. Prođe tako pet-šest minuta.

— Ma imaš pravo, Sonja — progovori on napokon tiho. Iznenada se promijenio; ni traga više onom neprirodno drskom i nemoćno izazovnom tonu. Čak mu je i glas najednom nekako klonuo. — Lijepo sam ti jučer rekao da neću doći da te molim za oproštenje, a eto, moglo bi se reći da sam počeo od toga da te molim za oproštenje... Ono o Lužinu i providnosti odnosilo se više na mene... To sam te zapravo molio za oproštenje, Sonja...

Htjede se osmjehnuti, ali iz njegova blijeda osmijeha izbijaše nešto nemoćno i nedorečeno. Obori glavu i pokrije lice rukama.

Odjednom mu srce obuze nekakav čudan, neočekivan osjećaj pakosne mržnje prema Šonji. Kao da se i sam iznenadi i prepade tog osjećaja, naglo digne glavu i zagleda se u nju; ali ga dočeka njen nemiran, bolan i brižan pogled; u njemu pročita ljubav; njegova

mržnja iščezne kao utvara. Nije to bilo ono što je mislio; zamijenio je jedan osjećaj za drugi. To je samo značilo da je kucnuo čas.

Opet pokrije lice rukama i pogne glavu. Iznenada problijedi, ustane sa stolca, pogleda Šonju i, ne izustivši ni riječi, makinalno sjede na njenu postelju.

U tom su trenu njegovi osjećaji bili strašno nalik na one koji su ga obuzimali dok je stajao iza babe, pošto je već bio izvukao sjekiru iz petlje, kad je osjetio da »ne smije više ni časka časiti«.

— Što vam je? — upita ga Sonja strašno uplašena.

Nije joj mogao ništa odgovoriti. Nikako, nikako nije mislio da će joj ovako kazati, i nije mu bilo jasno što mu je. Sonja mu polagano priđe, sjede do njega na postelju i počeka, ne odvajajući očiju od njega. Srce joj je lupalo i zamiralo. Bilo je to već nepodnošljivo — okrene njoj svoje mrtvački blijedo lice; usne mu se nemoćno grčile upinjući se da nešto izgovore. Šonji se srce ispuni jezom.

— Što vam je? — ponovi ona, odmičući se malko od njega.

— Ništa, Sonja. Ne boj se... Gluposti! Zbilja su to, ako ćemo pravo, gluposti — mrmljao je kao čovjek koji je u bunilu i ne zna za sebe. — Zašto sam samo došao da te mučim? — dometne najednom gledajući je. — Zašto, zbilja? Neprestano se to pitam, Sonja...

Možda se zaista to bio pitao još prije četvrt sata, ali je sad te riječi izgovorio na jedvite jade, gotovo i ne znajući za sebe i osjećajući kako ga drhtavica neprekidno sveg trese.

— O, kako se vi mučite! — bolno izusti ona zureći u njega.

— Sve su to gluposti!... Znaš šta, Sonja — odjednom se on, tko zna zašto, nasmiješi, nekako blijedo i nemoćno, na dvije-tri sekunde. — Sjećaš li se što sam ti jučer htio reći?

Sonja uznemireno čekaše.

— Rekao sam ti, kad sam odlazio, da se možda zauvijek rastajem s tobom, ali da ću ti, ako danas dođem, reći... tko je ubio Lizavetu.

Ona najednom sva uzdršće.

— E pa, eto, to sam ti došao reći.

— Onda ste zbilja jučer... — jedva prošapće ona. — A otkud to znate? — brzo ga upita, kao da se odjednom pribrala.

Sonja poče predisati. Bivala je sve bljeđa i bljeđa u licu.

— Znam.

Ona pošuti časak.

— Zar su ga uhvatili?

— Ne, nisu ga uhvatili.

— Pa kako onda to znate? — upita ga opet jedva čujno, i opet nakon gotovo pet minuta šutnje.

On se okrene njoj i zapilji se u nju.

— Pogodi — reče joj smješkajući se onim istim iskrivljenim i nemoćnim smiješkom kao i prije.

Grčevit drhtaj kao da joj prođe cijelim tijelom.

— Ma vi... mene... što me tako... plašite? — izusti ona smiješeći se kao dijete.

— Valjda sam mu dobar prijatelj... kad znam — produži Raskoljnikov, gledajući joj i dalje netremice u lice, kao da više ne može odvojiti očiju od nje. — On tu Lizavetu... nije htio ubiti... Nju je... ubio slučajno... Htio je babu ubiti... dok je bila sama... i došao je... Ali tad je došla Lizaveta... Pa je onda... i nju ubio.

Prođe još jedna jezovita minuta. I dalje se jednako gledahu.

— Onda, ne možeš pogoditi? — upita je najednom, osjećajući se kao da je skočio s tornja.

— N-ne mogu — jedva čujno prošapće Sonja.

— Pogledaj dobro!

I čim je to rekao, opet mu iznenada jedan prijašnji, poznati osjećaj sledi dušu — gledao ju je i najednom kao da na njenu licu ugleda Lizavetino lice. Dobro je upamtio izraz Lizavetina lica dok joj se primicao sa sjekirom u ruci, a ona uzmicala pred njim prema zidu i ispružila ruku preda se, ono njeno posve djetinje uplašeno lice, baš kao što mala djeca, kad se iznenada nečeg uplaše, gledaju ukočeno i uznemireno u predmet što ih plaši, pa uzmiču i spre-maju se da zaplaču, pružajući ručicu preda se. Gotovo se isto tako držala sad i Sonja — isto tako nemoćno, isto tako uplašeno, gledala ga je neko vrijeme, a onda najednom ispruži ljevicu preda se, lako, ovlaš upre prstima u njegova prsa i poče se polagano pridizati s kreveta, odmičući se sve više i više od njega, dok joj pogled bivaše sve ukočeniji. Njena strava prijeđe najednom i na njega — isti se onakav strah pojavi i na njegovu licu, isto se onako i on zagleda u nju, pa gotovo da se isto onako djetinje osmjehne.

— Bože moj! — ote se njoj užasan vapaj iz grudi. Pa klone na postelju i zarije lice u jastuke. Ali se začas hitro pridigne, hitro mu se primakne, uhvati ga za obje ruke i, čvrsto ih stežući, kao u procijepu, svojim tankim prstima, ponovo mu se zagleda u lice, kao da se upija u njega. Tim posljednjim, zdvojnim pogledom htjela je uvrebati i uloviti bar kakav-takav posljednji tračak nade. Ali nade nije bilo; o tome nije bilo ni najmanje sumnje; sve je bila istina. Čak i poslije, kad se prisjećala tog trenutka, činilo joj se čudnim i čudesnim kako je zapravo tada umah uvidjela da nema više ni najmanje sumnje. Nije ipak mogla reći da je naslućivala tako nešto. Pa ipak, sad, čim joj je to rekao, odjednom joj se učinilo da je zaista baš to naslućivala.

— Nemoj, Sonja, prestani! Ne muči me! — zamoli je on patničkim glasom.

Nikako, nikako nije mislio da joj tako kaže, ali je tako ispalo.

Kao da nije pri sebi, Sonja skoči i dođe do sredine sobe kršeći ruke, ali se brzo vrati i opet sjede do njega malne se dotičući ramenom njegova ramena. Najednom, baš kao da je ranjena, trgne se, vrisne i pade, ne znajući ni sama zašto, pred njim na koljena.

— Šta ste to, šta ste to od sebe učinili? — izusti zdvojno pa skoči na noge, obisne mu se oko vrata, zagrli ga i stegne rukama čvrsto, čvrsto.

Raskoljnikov ustukne i pogleda je smješkajući se turobno.

— Kako si ti čudna, Sonja, grliš me i ljubiš a upravo sam ti ono rekao. Nisi pri sebi.

— Nema, nema nesretnijeg čovjeka od tebe sad na svijetu! — uzvikne Sonja kao sumanuta, a da nije ni čula što je rekao, pa odjednom bržne u plač, kao da je spopala histerija.

Već odavno zaboravljen osjećaj zapljusne mu dušu kao val i umah je smekša. Nije mu se opirao — dvije suze navrle mu na oči i zadržale se na trepavicama.

— Onda, nećeš me ostaviti, Sonja? — reče on gledajući je gotovo obuzet nekom nadom.

— Neću, neću, nikad i nigdje! — uzvikne Sonja. — Svuda ću za tobom, kud ti, tud i ja! O, bože!... O, jadne li mene!... I zašto, zašto te nisam prije upoznala! Zašto nisi prije došao? O, bože!

— Pa, evo me.

— Sad istom! O, što ćemo sad?... Zajedno ćemo, zajedno! — ponavljaše ona nekako nesvjesno, iznova ga grleći. — I na robiju ću s tobom!

On najednom sav protrne, a na usnama mu se opet pojavi onaj prijašnji, kivni i gotovo uznošljiv osmijeh.

— Možda ja, Sonja, još i neću da idem na robiju — reče joj.

Sonja ga brzo pogleda.

Nakon one prve, strastvene i bolne samilosti prema nesretniku, ponovo je prenerazi strahovita pomisao na ubojstvo. U izmijenjenu tonu njegovih riječi odjednom razabra ubojicu. Zabezeknuto ga je gledala. Još ništa nije znala, ni zašto, ni kako, ni radi čega se to dogodilo. Sad joj odjednom sva ta pitanja iskrsnuše u svijesti. I opet posumnja u sve: »On, on da je ubojica? Pa zar je to moguće?«

— Ma šta je ovo? Ma gdje sam ovo ja? — reče Sonja u silnoj nedoumici, kao da još nije pri sebi. — Ma kako ste se to vi, vi, takvi... mogli na to odlučiti!... Ma šta je ovo?

— Zato da je opljačkam. Prestani, Sonja! — odgovori joj on nekako umorno i čak pomalo mrzovoljno.

Sonja je stajala kao skamenjena, ali najednom uzvikne:

— Bio si gladan! Ti si to... da majci pomogneš? Je li?

— Nisam, Sonja, nisam — promrmlja on pa se okrene od nje i obori glavu. — Nisam bio opet toliko gladan... majci sam zbilja htio pomoći, ali... ni to nije sasvim točno... nemoj me sad mučiti, Sonja!

Sonja pljesne rukama.

— Pa zar je zbilja, zar je zbilja sve to istina? Bože moj, kakva je to samo istina! Tko bi u to mogao povjerovati?... I kako, kako to da vi sami i posljednje pare dajete a onamo ste ubili da opljačkate! A!... — uzvikne odjednom. — Oni novci koje ste dali Katerini Ivanovnoj... oni novci... Bože, pa nisu valjda i ti novci...

— Nisu, Sonja — presiječe je Raskoljnikov žurno u riječi — nisu to oni novci, ne boj se! Te mi je novce majka poslala po jednom trgovcu i dobio sam ih dok sam ležao bolestan, onog istog dana kad sam vam ih dao... Razumihin je vidio... on ih je i primio mjesto mene... to su bili moji novci, moji vlastiti, uistinu moji.

Sonja ga je slušala u nedoumici i upinjala se svim silama da nešto dokuči.

— A oni novci... uostalom, čak i ne znam je li bilo tamo uopće novaca — doda on tiho i nekako zamišljeno. — Skinuo sam joj onda s vrata novčarku, od jelenje kože... punu puncatu, nabijenu novčarku... ali nisam ni zavirio u nju; nisam valjda stigao... E, a stvari, sve same neke kopče i lančiće, sve te stvari i novčarku sakrio sam odmah sutradan pod jedan kamen u nekom tuđem dvorištu, na V... skom prospektu... I sad tamo još leže...

Sonja je upijala svaku njegovu riječ.

— Pa dobro, zašto ste onda... sami ste rekli: da opljačkate, a niste ništa uzeli? — brže-bolje ga upita hvatajući se za tu slamčicu.

— Ne znam... nisam se još odlučio hoću li uzeti te novce ili neću — izusti opet on nekako zamišljeno, a onda se prene i načas osmjehne. — Eh, kakvu sam glupost izvalio, a?

Sonja pomisli na tren: »Nije li možda lud?« Ali odmah se okani te misli: ne, tu je nešto drugo posrijedi. Ništa, ništa joj tu pod bogom nije jasno!

— Znaš, Sonja — najednom će on nekako nadahnuto — znaš što ću ti reći: da sam ih zatukao samo zato što sam bio gladan — produži naglašujući svaku pojedinu riječ i gledajući je zagonetno, ali iskreno — sad bih bio... sretan! To da znaš! — Čas zatim uzvikne čak nekako zdvojno: — A štobi, što bi ti imala od toga kad bih ti sad, recimo, priznao da nisam dobro učinio? Što bi imala od te glupe pobjede nada mnom? Ah, Sonja, pa zar sam radi toga došao k tebi?

Sonja htjede opet nešto reći, ali se predomisli.

— Zato sam te jučer i pozvao da pođeš sa mnom što si mi još jedino ti ostala.

— Kamo si me pozvao? — bojažljivo ga upita Sonja.

— Nisam te pozvao da krademo i ubijamo, ne boj se, nisam te zato zvao — podsmjehne se on zajedljivo — nas dvoje nismo od istog soja... A znaš li, Sonja, da sam tek sad, tek ovog časa shvatio kamo sam te jučer zvao? Kad sam te jučer zvao, nije mi ni samom bilo jasno kamo te zovem. Jedino sam te zato zvao, jedino sam zato dolazio: da me ne ostaviš! Nećeš me ostaviti, Sonja?

Ona mu stisne ruku.

— Zašto, zašto sam joj rekao, zašto sam joj odao svoju tajnu? — usklikne čas zatim, gledajući je očima punim beskrajne patnje. — Eto, sad čekaš od mene da ti objasnim, Šonja, sjediš i čekaš, vidim;

a što da ti kažem? Ma ništa od svega toga nećeš shvatiti, samo ćeš se napatiti... zbog mene! Eto, plačeš i opet me grliš, a zašto me grliš? Zato što nisam mogao sam podnijeti tereta, nego sam došao da ga svalim na drugoga: »Pati i ti da meni bude lakše!« Pa zar bi mogla voljeti takvu hulju?

— A zar se i ti ne mučiš? — uzvikne Sonja.

Opet mu onaj isti osjećaj zapljusne dušu kao val i opet ga na tren smekša.

— Sonja, u mene je opako srce, upamti, time se štošta može objasniti. Zato sam i došao k tebi što sam opak. Ima i takvih koji ne bi došli. A ja sam kukavica i... hulja! Ali... neka! Sve to nije ono pravo... Sad treba da govorim, a ne znam kako da počnem...

Ušuti i zamisli se.

— E-eh, nas dvoje nismo od istog soja! — uzvikne opet.—Nismo jedno za drugo. I zašto, zašto sam ti došao? Nikad to sebi neću oprostiti!

— Ama, dobro je što si došao! — klicaše Sonja. — Bolje je da znam! Mnogo bolje!

Raskoljnikov je bolno pogleda.

— Pa, zbilja! — reče kao da je nešto smislio. — Evo kako je to bilo! Znaš šta, htio sam postati Napoleon, zato sam i ubio... Je li ti sad jasno?

— N-nije — prošapće Sonja naivno i bojažljivo. — Ali... govori, govori! Razumjet ću te ja, sve ću ja već u sebi razumjeti! — preklinjaše ga dalje.

— Razumjet ćeš? Pa dobro, da vidimo!

On ušuti i dugo još premišljaše.

— Evo šta: jednom sam sam sebi zadao ovakvo pitanje: što bi bilo da se, recimo, na mom mjestu našao Napoleon, da nije na početku njegove karijere bilo ni Toulona, ni Egipta, ni prelaska preko Mont Blanca, nego da se umjesto svih tih lijepih i velebnih zapreka isprriječila pred njim prosto-naprosto samo nekakva smiješna babetina, činovnička udovica, koju još uz to treba ubiti da bi se domogao novaca iz njene škrinje (radi karijere, razumiješ?). E pa, bi li se on odlučio na to da nije imao drugog izlaza? Ne bi li se libio toga zato što to nije nimalo velebno i... i zato što je grijeh? E pa, moram ti reći da sam se strahovito dugo mučio oko tog »pitanja« tako da sam

se silno postidio kad sam se napokon dosjetio (nekako iznenada) da ne samo što se ne bi on libio toga, nego mu uopće ne bi palo na pamet da to nije ništa velebno... i čak ne bi mogao pravo shvatiti: čega bi se tu čovjek libio? I da nije bilo pred njim drugog puta, ugušio bi je bio tako da ne bi ni pisnula, bez razmišljanja!... E pa, onda sam se i ja... okanio razmišljanja... i ubio... po uzoru na taj autoritet... Eto, upravo je ovako bilo kako ti kažem! Smiješno ti je? Jest, Sonja, tu je najsmješnije od svega to što je možda upravo tako bilo...

Šonji uopće nije bilo ništa smiješno.

— Radije mi govorite otvoreno... bez primjera — zamoli ga ona još plašljivije i jedva čujno.

On se okrene njoj, tužno je pogleda i uhvati za ruku.

— I opet imaš pravo, Sonja! Ma sve je to besmislica, puko naklapanje, tako reći! Vidiš, valjda znaš da je moja majka gotovo bez igdje ičeg. Sestra je slučajno stekla neku naobrazbu i osuđena je da se potuca od nemila do nedraga, kao guvernanta. Ja sam im bio sva nada. Studirao sam, ali se nisam mogao sam uzdržavati pa sam morao privremeno prekinuti studij. Ali, sve da sam se i nastavio tako školovati, mogao sam se nadati da ću za deset-dvanaest godina (kad bi se prilike popravile) ipak postati nekakav profesor ili činovnik, sa tisuću rubalja plaće... — Govorio je kao da je sve to naučio napamet. — Dotle bi mi se majka sasušila od briga i jada a da je ipak ne bih nikako mogao zbrinuti, a sestra... pa, sestra bi možda još i gore prošla!... I kakvo je uživanje cijelog života prolaziti pored svega i od svega glavu okretati, rođenu majku zaboraviti, a sestrinu sramotu, recimo, smjerno podnijeti? Radi čega? Zar radi toga da njih sahranim pa da nove žrtve steknem — ženu i djecu, pa da ih poslije isto tako ostavim bez prebijene pare i bez korice kruha? I eto... eto, stoga sam odlučio da se domognem babinih para pa da ih utrošim na svoje prve godine, da se bez majčine muke pobrinem za svoje školovanje, za prve korake nakon studija — i da sve to obavim pozamašno, temeljito, da napravim sasvim novu karijeru i pođem novim, samostalnim putem... E pa... e pa, to je, eto, sve... Ma jasno, što sam babu ubio, to nisam dobro učinio... ali sad je dosta!

Posve iznemogao dogurao je do kraja svoga kazivanja i nikom poniknuo.

— Ah, to nije ono pravo, nije — uzviče se ojađena Sonja. — I zar se može tako... ne, to nije ipak ono pravo, to nije ono pravo!

— I sama vidiš da nije!... Ali sam ti iskreno ispričao, živu istinu!

— Ali, kakva je to istina! O, bože moj!

— Samo sam jednu običnu gnjidu ubio, Sonja, beskorisnu, odvratnu, štetnu gnjidu.

— Da je ljudsko čeljade gnjida!

— Ma znam i ja da nije — odvrati on gledajući je nekako čudno. — Uostalom, koješta trabunjam — nadoda — već odavno trabunjam... Sve to nije ono pravo, pravo veliš. Tu su bili sasvim, sasvim, sasvim drugi razlozi posrijedi!... Odavno nisam ni s kim razgovarao, Sonja... Strašno me boli glava.

Oči su mu gorjele kao u groznici. Samo što nije počeo buncati; na usnama mu je titrao nemiran osmijeh. Iz njegova duševnog uzbuđenja već je izbijala strašna klonulost. Sonja pojmi koliko se on muči. I njoj se zavrti u glavi. I kako je samo čudno govorio: kao da joj je ponešto razumljivo, ali opet... »Kako! Kako! O, bože!« I opet je kršila ruke od očaja.

— Ne, Sonja, nije to ono pravo! — poče on opet i iznenada digne glavu, kao da ga je prenerazio i ponovo uzbudio nekakav obrat u mislima. — Nije to ono! Nego radije... zamisli (jest, tako će zbilja biti bolje!), zamisli da sam tašt„zavidan, opak, odvratan, osvetoljubiv, pa... možda čak i sklon ludilu. (Neka bude sve odjednom! O ludilu su mi i prije govorili, znam!) Eto, maloprije sam ti rekao da se nisam mogao sam uzdržavati na studijama. A znaš li da sam možda i mogao? Majka bi mi poslala da uplatim što treba, a za odjeću, obuću i kruh mogao sam i sam zaraditi, sigurno! Davao sam instrukcije; plaćali su mi po pola rublja. Pa i Razumihin radi! Ali sam se ja nekako raspakostio i baš nisam htio. Upravo sam se raspakostio (to jc dobra riječ!). Zavukao sam se, kao pauk, u svoj kut. Pa bila si u onom mom brlogu, vidjela si i sama... Znaš li ti, Sonja, da nizak strop i tijesna sobica pritišću um i dušu! O, kako sam mrzio onaj svoj brlog! Pa ipak nisam htio izići iz njega. Baš nisam htio! Po cijele dane nisam izlazio i nisam htio raditi, čak ni jesti nisam htio, samo sam ležao. Ako mi Nastasja što donese — pojedem, a ako ne donese — i opet mi prođe dan; iz puke pakosti nisam ništa tražio! Po noći nemam svjetla, ležim u mraku, a neću da zaradim ni za svijeću.

Treba učiti, a ja rasprodao knjige; na stolu mi, na bilješkama, na tekama i sad ima prst prašine. Najvolio sam ležati i razmišljati. Neprestano sam nešto razmišljao... I sve sam sanjao takve neke snove, čudne, svakojake snove, ne vrijedi ni govoriti kakve! Ali tek mi se tada počelo pričinjati da... Ne, opet nije dobro! Opet ne pričam dobro! Neprestance sam se, vidiš, pitao: zašto sam toliko glup? Kad su već drugi glupi, i kad pouzdano znam da su glupi, zašto onda ja neću da budem pametniji? Poslije sam shvatio, Sonja, da neću tako lako dočekati da se svi opamete... Zatim sam shvatio da se to nikad neće dogoditi, da se ljudi neće promijeniti, da ih nitko ne može preobraziti i da se ne vrijedi mučiti uzalud! Jest, tako je to! Takav je ljudski zakon... Zakon, Sonja! To je tako!... I sad znam, Sonja: tko je snažan i moćan umom i duhom, taj gospodari svima njima! Tko se više usudi, taj ima i pravo. Tko na više toga pljune, taj im je zakonodavac, a tko se najviše od svih usudi, taj ima i najviše prava! Tako je bilo do sada i tako će uvijek biti! Samo slijepac to ne vidi!

Govoreći to, Raskoljnikov je doduše gledao Šonju, ali se nije više brinuo hoće li ga shvatiti ili neće. Potpuno ga je obuzela groznica. Bio je u nekom sumornom zanosu. (Zaista nije suviše dugo ni s kim razgovarao!) Sonja pojmi da je njemu taj mračni katehizam postao vjera i zakon.

— Tada sam se, Sonja, dosjetio-produži on zaneseno — da vlast može zadobiti samo onaj tko se usudi sagnuti se i uzeti je u svoje ruke. Tu se traži jedno, tek jedno: treba se samo usuditi! Tada sam nadošao na jednu misao, prvi put u životu, na koju još nitko nikad prije toga nije bio nadošao! Nitko! Odjednom mi je sinulo, jasno kao sunce: kako to da se nitko dosad nije usudio niti se usuđuje, prolazeći pored sve te besmislice, zgrabiti prosto-naprosto sve za rep i baciti do vraga! Ja... ja sam poželio da se odvažim i ubio sam... samo sam poželio da se odvažim, Sonja, eto, to je bio svemu razlog!

— Ma šutite, šutite! — uzvikne Sonja i pljesne rukama. — Od Boga ste se odvratili i Bog vas je pokarao, predao vas đavolu!...

— Pa, zbilja, Sonja, dok sam ono u mraku ležao pa mi se sve nešto priviđalo, to me je valjda đavo kušao, a?

— Šutite! Ne rugajte se, bogohulniče, ništa, ništa vi ne razumijete! O, bože! Ništa, ništa neće razumjeti!

— Šuti, Sonja, uopće se ne rugam, i sam znam da me je đavo zaveo. Šuti, Sonja, šuti! — ponovi on sumorno i tvrdokorno. — Sve ja to znam. Sve sam to već premetnuo u mislima i rekao šapatom sam sebi dok sam onda ležao u mraku... Sve sam to raspravio sa samim sobom, sve do u tančine, i sve znam, sve! I kako mi je samo onda dojadilo sve to naklapanje! Htio sam sve zaboraviti i iznova započeti, Sonja, i prestati naklapati! I zar zbilja misliš da sam krenuo u to kao budala, grlom u jagode? Krenuo sam kao pametna glava, a baš me je to i upropastilo! I zar zbilja misliš da nisam znao, recimo, bar to: ako sam se već počeo pitati i ispitivati imam li pravo da prigrabim vlast ili nemam, onda to znači — da nemam prava na vlast. Ili, ako već zadajem sebi pitanje: je li čovjek gnjida, onda znači da za mene čovjek nije gnjida, nego da je gnjida za onoga kome to uopće ne pada na pamet i tko ide dalje bez pitanja... I čim sam se dane i dane mučio pitanjem: bi li Napoleon to učinio ili ne bi, onda znači da sam već jasno naslućivao da nisam Napoleon... Sve, sve muke tog naklapanja podnio sam, Sonja, i htio sam ih skinuti sebi s vrata, poželio sam, Sonja, da ubijem bez kazuistike, da ubijem radi sebe, samo radi sebe! Čak ni sebe nisam htio u tome obmanjivati! Nisam ubio radi toga da pomognem majci — koješta! Nisam ubio ni radi toga da se domognem sredstava i vlasti pa da postanem dobrotvor čovječanstva! Jednostavno sam ubio; radi sebe sam ubio, samo radi sebe: a hoću li ikad postati nečiji dobrotvor ili ću do kraja života, kao pauk, loviti sve oko sebe u paučinu i svima njima piti krv, to mi je u onom trenutku zacijelo bilo sasvim svejedno!... I, što je najvažnije, nisu meni novci bili potrebni, Sonja, kad sam ubio; nisu mi toliko bili potrebni novci koliko nešto drugo... Sve ja to sad dobro znam... Shvati me, kad bih opet išao tim istim putem, možda se ne bih nikad više latio ubojstva. Nešto sam drugo morao doznati, nešto me je drugo guralo naprijed: morao sam tada doznati, i to što prije doznati, jesam li gnjida kao i svi, ili sam čovjek? Hoću li moći preskočiti zapreku ili neću? Hoću li se odvažiti da se sagnem i uzmem ili neću? Jesam li puzav stvor ili imam pravo...

— Ubijati? Imate li pravo ubijati? — pljesne Sonja rukama.

— E-eh, Sonja! — uzvikne on srdito, htjede joj nešto odbrusiti, ali umjesto toga prezirno urnukne. — Nemoj me, Sonja, prekidati! Htio sam ti samo nešto dokazati: da me je đavo onda bio zaveo, a tek mi

je poslije objasnio da nisam imao prava da idem tim putem, jer sam upravo isto takva gnjida kao i svi ostali! Narugao mi se pa sam zato i došao sad k tebi! Primi gosta! Da nisam gnjida, zar bih došao? Čuj, kad sam onda išao k babi, mislio sam samo da pokušam... Tako da znaš!

— A ubili ste je! Ubili!

— Ali, kako sam je ubio? Zar se tako ubija? Zar se tako radi kad se hoće nekog ubiti? Jednom ću ti ispričati kako sam to uradio... Zar sam ja babu ubio? Ja sam sebe ubio, a ne babu! Tu sam odmah umlatio lijepo sebe na vijeke vjekova!... A onu je babu đavo ubio, a ne ja... Dosta, Sonja, dosta! Okani me se— poviče najednom, obuzet grčevitom tjeskobom. — Okani me se!

Nalakti se na koljena i stisne glavu dlanovima kao kliještima.

— Kakve su to muke! — ote se Šonji bolan vapaj.

— Pa što da sad radim, hajde reci! — upita je on pa iznenada digne glavu i zagleda se u Šonju. Lice mu bijaše izobličeno od očaja.

— Što da radiš? — usklikne ona i naglo skoči s mjesta, sijevajući očima koje su dotad bile pune suza. — Ustani! — i ščepa ga za rame, a on se pridigne gledajući je gotovo u čudu. — Idi sad odmah do prvog raskršća, stani, pokloni se, poljubi najprije zemlju koju si oskvrnio, a onda se pokloni cijelom svijetu, na sve četiri strane, i reci svima, na sav glas: »Ubio sam!« Pa će ti Bog opet vratiti život. Hoćeš li? Hoćeš li? — zapitkivaše ga ona sva uzdrhtala, kao da ju je spopala groznica, te ga uhvati za obje ruke i čvrsto ih stisne gledajući ga plamenim pogledom.

Raskoljnikov se začudi, štoviše, zaprepasti od tog njena nenadanog zanosa.

— To ti misliš, valjda, na robiju, Sonja? Misliš da se sam prijavim? — upita je smrknuto.

— Primi patnju na sebe i tako se iskupi, eto što treba da radiš.

— Neću! Ne idem ja k njima, Sonja.

— A kako ćeš živjeti, kako ćeš dalje živjeti? Sa čime ćeš na duši živjeti? — uzviče se Sonja. — Je li to sad uopće moguće? Ama, kako ćeš s majkom razgovarati? (O, što li će, što li će sad od njih biti?) Ma šta ja to govorim! Pa, već si ostavio majku i sestru. Već si ih ostavio, već si ih ostavio. O, bože! — uzvikne. — Pa i sam već to

sve zna! Ama, kako ćeš, kako ćeš bez ljudi proživjeti svoj vijek? Što li će sad biti od tebe?

— Ne budi dijete, Sonja — tiho će joj on. — Što sam ja njima skrivio? Zašto da idem? Što da im kažem? Sve je to samo privid... Sami tamane na milijune ljudi i još to smatraju za vrlinu. Varalice su to i hulje, Sonja!... Ne idem nikamo. I što da im kažem: da sam ubio, ali da se nisam usudio uzeti novce, nego sam ih sakrio pod kamen? — dometne smješkajući se jetko. — Ma samo bi mi se narugali i rekli: »Budala si što nisi uzeo. Kukavica i budala!« Ništa, ništa ne bi shvatili, Sonja, i nisu ni vrijedni da shvate. Zašto da idem? Ne idem. Ne budi dijete, Sonja...

— Živ ćeš se izjesti, živ ćeš se izjesti — ponavljaše ona pružajući ruke prema njemu u očajničkoj molbi.

— Možda sam čak suviše ocrnio sam sebe — sumorno će on, nekako ogrezao u misli. — Možda sam još čovjek, a ne gnjida, i možda sam naprečac osudio sama sebe... Još ću se boriti.

Na usnama mu se ocrta ohol smiješak.

— Toliku muku da mučiš! I to do kraja života, do kraja života!...

— Naviknut ću se... — reče on neveselo i zamišljeno. — Čuj — opet će čas zatim — dosta je bilo plakanja, vrijeme je da prijeđemo na posao: došao sam ti reći da me sad traže, love...

— Ah! — vrisne Sonja od straha.

— Što sad vrištiš! Sama bi htjela da odem na robiju, a sad se najednom uplašila? Samo, znaš šta: ne dam se još. Još ću se s njima malo ogledati, ništa mi oni ne mogu. Nemaju pravih dokaza. Jučer sam bio u velikoj opasnosti i mislio sam da sam već propao; ali danas se situacija popravila. Svi su njihovi dokazi kao batina sa dva kraja, to jest sve njihove optužbe mogu ja okrenuti u svoju korist, razumiješ li? I okrenut ću ih; jer sam već nešto naučio... Ali svakako će me na kraju strpati u zatvor. Da nije bilo pukog slučaja, možda bi me već i danas bili strpali u zatvor, dapače, sigurno bi me bili strpali, a možda će me još i strpati... Samo, nije to ništa, Sonja: odsjedit ću malo pa će me pustiti... jer nemaju ni jednog jedinog pravog dokaza, a neće ga ni imati, kunem ti se! S onim što imaju u rukama ne mogu čovjeka otjerati na robiju. A sad dosta... Tek toliko da znaš... Sestru i majku gledat ću da nekako razuvjerim, da se ničeg ne boje... Uostalom, čini mi se da je sestra već zbrinuta... pa valjda onda i

majka... Eto, to je sve. Ali, budi inače na oprezu! Hoćeš li mi dolaziti u zatvor dok budem sjedio?

— Ah, hoću! Hoću!

Sjedili su jedno uz drugo, žalosni i utučeni, kao da su nakon bure izbačeni sami na pustu obalu. Raskoljnikov je gledao Šonju i osjećao na sebi svu njenu ljubav, ali mu najednom, začudo, bude teško pri srcu što ga ona toliko voli. Jest, bilo je to čudno i užasno čuvstvo! Dok je išao k njoj, slutio je da mu je ona sva nada i jedini izlaz; mislio je kako će skinuti sebi s vrata bar jedan dio svojih muka, a sad najednom, kad ga je prigrlila svim srcem, osjeti i pojmi da je još neizmjerno nesretniji nego što je bio.

— Sonja — reče joj — radije mi nemoj dolaziti kad budem u zatvoru.

Sonja mu ne odgovori, plakala je. Prođe tako nekoliko minuta.

— Imaš li na sebi križ? — upita ga ona iznenada, baš kao da se najednom nečeg sjetila.

On u prvi mah ne shvati njeno pitanje.

— Nemaš ga, nemaš? Na, uzmi bar ovaj, od čempresovine. Ja imam još jedan drugi, bakreni, od Lizavete. Lizaveta i ja smo razmijenile križiće, ona je meni dala svoj križić a ja njoj svoju ikonicu. Ja ću sad nositi Lizavetin, a ovaj evo tebi. Uzmi ga... moj je! Moj! — preklinjaše ga ona. — Zajedno ćemo patiti, pa da zajedno i križ ponesemo!...

— Daj! — reče joj Raskoljnikov. Nije ju htio razočarati. Ali u isti čas povuče opet ruku kojom je bio posegnuo za križićem. — Nemoj sad, Sonja. Bolje će biti poslije — doda ne bi li je utješio.

— Da, da, bolje, bolje — prihvati ona oduševljeno. — Kad pođeš na muke, onda ćeš ga objesiti. Doći ćeš k meni i ja ću ti ga objesiti, pa ćemo se pomoliti i krenuti.

U taj čas netko pokuca tri puta na vrata.

— Sofja Semjonovna, je li slobodno? — začuše nečiji dobro poznati, pristojni glas.

Sonja uplašeno jurne do vrata. U sobi se pomoli bjeloputno lice gospodina Lebezjatnikova.

V

Lebezjatnikov je bio sav usplahiren.

— Došao sam k vama, Sofja Semjonovna... A mislio sam da ću i vas ovdje zateći — obrati se iznenada Raskoljnikovu — naime, nisam ništa mislio... ništa loše... zapravo sam mislio... Tamo nam je Katerina Ivanovna poludjela — odsječno će Šonji, pošto se okrenuo od Raskoljnikova.

Sonja vrisne.

— Naime, bar se tako čini. Uostalom... Mi tamo ne znamo više što da radimo, eto, to je! Vratila se odnekud, otjerali je valjda, možda su je i istukli... bar se tako čini... Odjurila je bila do predstojnika Semjona Zahariča, ali ga nije našla kod kuće, bio je na ručku kod jednog drugog generala... I pomislite samo, sprtljala se i tamo, tamo gdje su ručali... do tog drugog generala, i pomislite, navalila da pozovu predstojnika Semjona Zahariča, i.to još izgleda da je čovjek morao ustati od stola. Možete i sami zamisliti što se onda zbilo. Otjerali su je, naravno, ali ona veli da ga je izgrdila i bacila čak nešto na njega. Pa ja vjerujem da je bilo tako... samo ne razumijem kako je nisu uhapsili! Sad svima o tome priča, čak i Amaliji Ivanovnoj, ali ju je teško razumjeti, sve nešto viče i batrga se... Ah, da, kaže i viče da će sad, kad su je svi ostavili, uzeti djecu i poći s njima na ulicu, da će ona svirati na verglu a djeca će pjevati i plesati, pa i ona, ako treba, pa će sakupljati novce i svaki će dan dolaziti generalu pod prozore... "Neka vide,« veli, »kako djeca činovnika plemenita roda prosjače po ulicama!« Djecu redom tuče pa plaču. Ljonju uči pjevati

»Majurić«, dečka uči plesati, pa i Polinu Mihajlovnu, sve haljine trga i pravi im nekakve kapice kao glumcima, a ona če nositi lavor i lupati u njega, umjesto glazbe... Ništa neće da čuje... Pomislite samo kako će to izgledati! Naprosto strašno!

Lebezjatnikov bi i dalje pričao da nije Sonja, koja ga je slušala bez daha, najednom dohvatila svoj ogrtač i šeširić te istrčala iz sobe oblačeći se u trku. Raskoljnikov pođe odmah za Šonjom, a Lebezjatnikov za njim.

— Apsolutno je poludjela! — reče on Raskoljnikovu izlazeći s njim na ulicu. — Nisam samo htio da se Sofja Semjonovna previše uplaši, pa sam zato rekao da se samo čini, a zapravo nema uopće sumnje. Kažu da sušicavcima iskoče na mozgu nekakve kvržice; na

žalost, ne razumijem se u medicinu. Pokušao sam je, doduše, urazumiti, ali ona uopće ne sluša čovjeka.

— Jeste li joj o tim kvržicama govorili?

— Pa nisam zapravo o kvržicama. Osim toga, ne bi ona ništa od toga ni razumjela. Nego, ja ovako mislim: kad čovjeka s pomoću logike uvjeriš da u biti nema zašto plakati, onda i neće više plakati. To je jasno. A vi mislite da će ipak plakati?

— Kad bi bilo tako, bilo bi suviše lako živjeti — odgovori Raskoljnikov.

— Molim, molim; dakako da je Katerini Ivanovnoj prilično teško nešto shvatiti; ali znate li da su u Parizu već obavljeni ozbiljni pokusi liječenja luđaka pukim logičnim uvjeravanjem? Jedan tamošnji profesor, koji je nedavno umro, ozbiljan učenjak, bio je uvjeren da se tako može najbolje liječiti. Njegova je osnovna ideja u tome da kod luđaka nema nikakva osobita poremećaja u organizmu, nego da je ludilo, tako reći, logična pogreška, pogreška u prosuđivanju, neispravno gledanje na zbivanja. Postupno je razuvjeravao bolesnike i, pomislite, kažu da je postigao dobre rezultate! Ali, kako je uz to upotrebljavao i tuširanje, rezultati su toga liječenja, naravno, podvrgnuti sumnji... Bar se tako čini...

Raskoljnikov ga već dugo nije slušao. Kad je stigao do svoje kuće, klimnuo je glavom Lebezjatnikovu i skrenuo u vežu. Lebezjatnikov se prenuo, obazro i odjurio dalje.

Raskoljnikov uđe u svoju sobicu i stane na sredinu. »Zašto sam se uopće vratio ovamo?« Razgleda žućkaste, otrcane tapete, prašinu, ležaj... Iz dvorišta je dopirala nekakva reska, neprekidna lupa; kao da su negdje nešto zabijali, nekakav čavao... Priđe prozoru, prope se na prste i dugo, neobično pozorno gledaše dolje u dvorište. Ali dvorište je bilo pusto i nije vidio tko to lupa. Lijevo, u dvorišnoj zgradi, vidio je ponegdje otvorene prozore; na podbojima su stajali lončići s kržljavim geranijama. Iza prozora je vidio povješano rublje... Sve je to već znao napamet. Okrene se i sjede na ležaj.

Nikad, nikad se još nije osjećao tako užasno osamljen!

Da, još jednom osjeti da će mu Sonja možda zaista omrznuti, i to upravo sad kad ju je učinio još nesretnijom nego što je bila. Zašto je

išao k njoj moliti je da plače nad njim? Zašto joj baš mora zatrovati život? O, kakve li podlosti!

— Ostat ću radije sam! — progovori najednom odrješito. — I što da mi dolazi u zatvor!

Nakon pet-šest minuta digne glavu i čudno se osmjehne. Čudna mu je misao iznenada pala na pamet: »Možda je na robiji zbilja bolje?«

Nije se poslije sjećao koliko je dugo sjedio u svojoj sobici, zaokupljen tim nejasnim mislima što su mu se rojile u glavi. Najednom se vrata otvoriše i uđe Avdotja Romanovna. Najprije zastane i pogleda ga s vrata, kao što je on nedavno pogledao Šonju; zatim uđe i sjede na stolac sučelice njemu, gdje je i jučer sjedila. On je pogleda šutke i nekako rasijano.

— Ne ljuti se, brate, došla sam samo načasakreče Dunja. Bila je zamišljena ali ne i smrknuta. Pogled joj bijaše vedar i miran. Vidio je da je i ona došla k njemu prožeta ljubavlju. — Brate, sad znam sve, sve. Dmitrij Prokofjič mi je sve objasnio i ispričao. Tebe progone i muče zbog neke glupe i mrske sumnje... Dmitrij Prokofjič mi je rekao da nema nikakve opasnosti i da nepotrebno toliko strahuješ. Ja ne mislim tako i potpuno razumijem da se u tebi sve pobunilo, i da to ogorčenje može ostaviti dovijeka tragove na tebi. Toga se najviše bojim. Ne zamjeram ti što si nas ostavio i ne smijem ti to zamjeriti, oprosti što sam ti onda ono govorila. I sama osjećam, kad bi mene snašla takva strahota, da bih se i ja isto tako od svih povukla. Mami neću o tome ništa kazati, ali. ću joj stalno pričati o tebi i reći joj u tvoje ime da ćeš uskoro doći. Ne brini se za nju; ja ću je već nekako umiriti; ali nemoj je mučiti, dođi bar jednom, sjeti se da ti je mati! A sad sam ti samo došla kazati — Dunja poče ustajati — ako ti slučajno radi bilo čega ustrebam, ili ti ustreba... sav moj život ili bilo što... samo me zovni i ja ću doći. Zbogom!

Naglo se okrene i pođe prema vratima.

— Dunja! — zovne je Raskoljnikov, ustane i priđe joj. — Taj je Razumihin, Dmitrij Prokofjič, zbilja dobar čovjek.

Dunja malčice porumeni.

— Pa? — priupita ga poštb je časak pričekala.

— Poduzetan je, vrijedan, pošten i kadar je mnogo voljeti... Zbogom, Dunja!

Dunja se sva zajapuri, ali se najednom uznemiri:

— Ma šta ti je, brate, zar se zbilja zauvijek rastajemo kad mi... takve zavjete ostavljaš?

— Nije važno... zbogom...

Okrene se od nje i ode do prozora. Ona postaja časak, nemirno ga pogleda i iziđe zabrinuta.

Ne, nije bio hladan prema njoj. U jednom trenutku (pri samom kraju) poželio je od sveg srca da je snažno zagrli i oprosti se s njom, pa da joj i prizna, ali se nije usudio ni da joj ruku pruži.

»Poslije bi se još možda zgrozila, kad bi se sjetila kako sam je zagrlio, rekla bi da sam je na prijevaru poljubio!«

»A hoće li i ta podnijeti kušnju ili neće?« nadoda u sebi nakon nekoliko minuta. »Ne, neće podnijeti; takve ne mogu podnijeti! Takve nikad ne mogu podnijeti...«

Pa pomisli na Šonju.

Kroz prozor je nadirao svježi zrak. Vani nije više bilo onako svijetlo. Najednom uze kapu i iziđe.

Dakako da nije mogao niti htio misliti na svoju bolest. Međutim, sva ta neprestana uznemirenost i sav taj užas nisu mogli proći bez posljedica. A što još nije ležao u pravoj vrućici, to je možda bilo upravo zato što ga je ta neprekidna uznemirenost nekako održavala na nogama i pri svijesti, ali nekako na umjetan način i privremeno.

Bazao je kojekuda. Sunce je zalazilo. U posljednje vrijeme počela ga je obuzimati nekakva posebna tjeskoba. U njoj nije bilo ničeg osobito jetkog, žestokog, ali je iz nje izbijalo nešto postojano, vječito, naslućivale su se beznadne godine te hladne ubitačne tjeskobe, naslućivala se nekakva vječnost na »aršinu prostora«. U večernje sate taj ga je osjećaj još više mučio nego inače.

— I eto, uz ovakve preglupe, posve tjelesne slabosti koje zavise od nekakva zalaska sunca, daj se suzdrži da ne napraviš glupost! Ne samo da ćeš otići do Šonje nego i do Dunje! — promrmlja kivno.

Netko ga zazva po imenu. Osvrne se; prema njemu je hitao Lebezjatnikov.

— Pomislite, bio sam kod vas, tražio sam vas. Pomislite, ostvarila je svoj naum i odvela djecu! Jedva smo ih ja i Sofja Semjonovna našli. Lupa u tavu i tjera djecu da plešu. A djeca plaču. Zaustavljaju

se na raskršćima i pred dućanima. Za njima nagrnula glupa rulja. Hajdemo!

— A Sonja? — upita ga uznemireno Raskoljnikov hitajući za Lebezjatnikovom.

— Sasvim je izbezumljena. Naime, nije Sofja Semjonovna izbezumljena nego Katerina Ivanovna; uostalom, i Sofja Semjonovna je izbezumljena. A Katerina Ivanovna je totalno izbezumljena. Dokraja je poludjela, kažem vam. Otjerat će ih na policiju. A možete misliti kako će to djelovati... Sad su na kanalu kod...skog mosta, sasvim blizu stana Sofje Semjonovne. Nije daleko.

Na kanalu, nedaleko od mosta, samo dvije kuće dalje od kuće u kojoj je stanovala Sonja, slegla se bila svjetina. Osobito se sjatilo mnogo dječaka i djevojčica. Već su od mosta bili začuli promukli, napukli glas Katerine Ivanovne. I zaista je to bio čudnovat prizor koji je mogao privući uličnu publiku. Katerina Ivanovna, u onoj svojoj staroj haljini, zaogrnuta polusuknenim šalom i s poderanim slamnim šeširićem koji joj se bio ružno, kao naramak slame nakrivio na glavi, bijaše doista posve izbezumljena. Bila se umorila i zapuhala. Njeno izmučeno sušičavo lice doimalo se patnički kao nikad prije (osim toga, na ulici, na suncu, sušičavci svagda djeluju bolesnije i ružnije nego kod kuće); ali njena uzrujanost nije prolazila, štoviše, svakog je trenutka sve više rasla. Hitala je do djece, vikala na njih, nagovarala ih, učila odmah tu pred svijetom kako da plešu i što da pjevaju, tumačila im zašto je to potrebno, padala u očaj što je ne razumiju, pa ih i tukla... Zatim bi, ne dovršivši što je počela, hitala među publiku; kad bi zapazila iole bolje obučenog čovjeka koji bi zastao da ih pogleda, odmah bi mu počela tumačiti na što su, eto, spala djeca »iz ugledne, može se čak reći aristokratske kuće«. Kad bi čula iz svjetine smijeh ili koju podrugljivu riječ, odmah bi se okomila na bezobraznike i počela se svađati s njima. Jedni six se zaista smijali, drugi vrtjeli glavama, a svima je bilo zanimljivo gledati tu luđakinju s preplašenom djecom. Tave o kojoj je govorio Lebezjatnikov nije bilo, bar je Raskoljnikov nije vidio, ali je umjesto lupanja u tavu Katerina Ivanovna davala takt svojim tankim dlanovima tjerajući Polječku da pjeva, a Ljonju i Kolju da plešu; uz to je i sama pokušavala pjevati, ali bi je svaki put već pri drugoj noti prekinuo grdan kašalj, zbog čega je iznova očajavala, proklinjala kašalj i, štoviše, plakala. Najviše su je

izluđivali Koljin i Ljonjin plač i strah. Zaista je bila pokušala obući djecu onako kako se oblače ulični pjevači i pjevačice. Mališanu je natukla na glavu nekakav crveno-bijeli turban ne bi li nalikovao na Turčina. Za Ljonju nije našla kostima, pa joj je samo natakla na glavu crvenu pletenu vunenu kapicu (ili, bolje reći, noćnu kapicu) pokojnog Semjona Zahariča, a za kapicu je zataknula komadić bijela nojeva pera, koji je nekoć pripadao baki Katerine Ivanovne i sve do tada se čuvao u škrinji kao obiteljska rijetkost. Polječka je bila u svojoj običnoj haljinici. Gledala je majku plašljivo i zbunjeno, nije se odvajala od nje, krila je suze, dosjećala se da joj je majka šenula pameću i nemirno sc obzirala. Bila je strašno zaplašena od ulice i svjetine. Sonja je išla u stopu za Katerinom Ivanovnom, plakala i neprestance je molila da se vrati kući. Ali Katerina Ivanovna bila je neumoljiva.

— Dosta, Sonja, prestani! — vikala je brzorečicom, užurbano, predišući i kašljući. — Uopće ne znaš što tražiš, baš si pravo dijete! Već sam ti rekla da se neću vratiti onoj pijanoj Švabici. Neka vide svi, cijeli Petrograd, kako prose djeca jednog plemića koji je cijeli život vjerno i predano služio i koji je, može se reći, i umro u službi. — Katerina Ivanovna već je bila ishitrila tu priču i slijepo u nju povjerovala. — Neka, neka vidi onaj bijedni generalčić! Pa i glupa si ti, Sonja, što ćemo sad jesti, hajde reci! Dosta si se napatila zbog nas, nema više toga! Ah, Rodione Romaniču, vi ste to! — uzvikne kad spazi Raskoljnikova, pa pohita do njega. — Objasnite, molim vas, ovoj ludici da sad ništa pametnije ne možemo učiniti! I obični verglaši zarađuju, a nas će odmah svi zapaziti, vidjet će da smo siromašna, osirotjela plemićka obitelj koja je spala na prosjački štap, a onaj će generalčić ostati još i bez svog mjesta, vidjet ćete! Dolazit ćemo mu svaki dan pod prozore, a kad naiđe car, past ću pred njim na koljena, sve ću njih lijepo poredati preda se, pokazati mu ih i reći: »Zaštiti nas, oče!« On je otac siročadi, milosrdan je i zaštit će nas, vidjet ćete, a onog generalčića... Ljonja! Tenez vous droite![67] Ti ćeš, Kolja, sad opet zaplesati. Što cmizdriš? Opet cmizdri! Ama, čega, čega, se bojiš, ludice jedna? Bože moj! Što ću s njima, Rodione Romaniču? Da znate kako su priglupi! Što da čovjek radi s takvom djecom!...

Samo što nije i sama plakala (ali to je nije priječilo da neprekidno i neumorno govori) pokazujući na rasplakanu djecu. Raskoljnikov je pokuša nagovoriti da se vrati i, misleći kako će je dirnuti u taštinu, reče da njoj ne dolikuje hodati tako po ulici kao što hodaju verglaši, kad se sprema da bude ravnateljica internata za plemićke kćeri...

— Internata, ha-ha-ha! To vam je na vrbi svirala! — uzvikne Katerina Ivanovna, a odmah se nakon toga grčevito zakašlje. — Ama, prošle su mene, Rodione Romanoviču, te fantazije! Svi su nas ostavili!... A onaj generalčić... Znate li, Rodione Romaniču, da sam bacila na njega tintarnicu, tamo, u predsoblju, baš je na stolu stajala, uz papir na kojem se potpisuju posjetioci, i ja sam se potpisala, bacila tintarnicu i pobjegla. Uh, kakve hulje! Ma pljujem ja na njih; sad ću ovu dječicu sama prehranjivati, nikom se neću klanjati! Dosta se je ona napatila zbog nas! — pa pokaza na Šonju. — Polječka, koliko ste sakupili, pokaži! Sta? Svega dvije kopjejke? Eh, gadovi jedni! Ništa ne daju, samo jure za nama i prodaju zjala! A šta se sad taj šmokljan tu smije? — pa pokaza na jednog čovjeka u svjetini. — Sve je to zato što je Koljka tako tup, s njim je živa muka! Što hoćeš, Polječka? Govori sam mnom francuski, parlez-moi français[68]. Pa učila sam te, valjda znaš dvije-tri fraze!... Kako će inače ljudi vidjeti da ste plemenita roda, da ste dobro odgojeni i da niste obični verglaši; ne predstavljamo sad valjda nekog Petrušku[69] po ulicama, nego ćemo otpjevati jednu lijepu romancu... Ah, da! Što da otpjevamo? Neprestano me samo prekidate, a mi... vidite, Rodione Romaniču, zastali smo tu da se dogovorimo što ćemo pjevati, tako nešto da i Kolja može plesati... jer sve ovo radimo, pomislite samo, bez priprema; moramo se dogovoriti da sve pošteno ponovimo i uvježbamo, a onda ćemo na Nevski prospekt, gdje ima mnogo više boljeg svijeta koji će nas odmah zapaziti. Ljonja zna Majurić... Ali samo Majurić te Majurić, a to svi pjevaju. Mi moramo otpjevati nešto mnogo otmjenije... Pa dobro, što si ti, Polja, smislila, daj bar ti pomozi materi! Samo da nisam pamćenje izgubila, sjetila bih se ja! Nećemo valjda zapjevati Husar se na sablju oslonio[70]. Ah, hajde da zapjevamo na francuski Cinq sous![71] Pa to sam vas učila, sjećate se? A što je najvažnije, to je na francuskom pa će odmah svi

vidjeti da ste plemićka djeca i bit će mnogo dirljivije... Mogli bismo čak zapjevati i Malborough s'en va-t-en guerre, to je prava dječja pjesmica i pjeva se u svim aristokratskim kućama kad se uspavljuju djeca.

Malborough s'en va-t-en guerre,
Ne sait quand reviendra[72]...

zapjeva ona... — Ama, bolje će ipak biti Cinq sous. Hajde, Kolja, podboči se, brže malo, a ti se, Ljonja, isto tako vrti na drugu stranu, a ja i Polječka ćemo pjevati i pljeskati!

Cinq sous, cinq sous,
Pour monter notre ménage[73]...

Khi-khi-khi! — I zagrcne se od kašlja. — Popravi, Polječka, haljinicu, ramena su ti se objesila — napomene kašljući i predišući. — Sad se pogotovo morate držati pristojno i otmjeno, da svi vide da ste plemićka djeca. Rekla sam ja lijepo još onda da treba skrojiti duži struk, i to u dva dijela, a ti si, Sonja, neprestano savjetovala: »Kraće pa kraće«, i eto ti sad, sasvim smo nagrdili dijete... Eto, opet svi plačete! Ma što vam je, lude jedne? Hajde, Kolja, počni već jednom, brže, brže, brže, oh, kako je to dijete nemoguće!...

Cinq sous, cinq sous...

Opet policajac! Dobro, pa što hoćeš?

I zaista, kroz svjetinu se probijao policajac. Međutim, u isti čas jedan gospodin u vicmundiru[74] i kabanici, ozbiljan činovnik pedesetih godina, s kolajnom obješenom oko vrata (što je ushitilo Katerinu Ivanovnu, a djelovalo je i na policajca), priđe Katerini Ivanovnoj i šutke joj pruži zelenu novčanicu od tri rublja. Na licu mu se ogledala iskrena sućut. Katerina Ivanovna primi novac i pokloni mu se uljudno, čak i svečano.

— Hvala vam, milostivi gospodine — poče s visoka. — Razlozi koji su nas naveli... uzmi novce, Polječka! Vidiš da ima još plemenitih i velikodušnih ljudi koji su odmah spremni da pomognu sirotoj plemkinji u nevolji. Pred vama su, milostivi gospodine, siročad plemenita roda, pa i aristokratskog porijekla, moglo bi se reći... A onaj je generalčić sjedio i jeo jarebice... i počeo toptati na mene što sam ga uznemirila... »Presvijetli gospodine,« velim ja njemu, »zaštitite siročad, i sami ste dobro poznavali,« velim, »pokojnog Semjona Zahariča, a najpodliji od svih podlaca oklevetao mu je rođenu kćer na sam dan njegove smrti...« Evo opet onog policajca! Obranite nas! — dovikne činovniku. — Što se taj tu okomio na mene? Već smo pobjegli od jednoga iz Meščanske... pa dobro, što hoćeš, budalo?

— Zabranjeno je, molim lijepo, izazivati nered na ulicama.

— Pa upravo ti izazivaš nered! Ovo je isto kao da hodam po ulici s verglom, šta se to tebe tiče?

— Za vergl treba imati dozvolu, a vi sami po sebi i još takvim ponašanjem uzbunjujete svijet. Gdje ste na stanu, molim lijepo?

— Kakvu dozvolu? — podvrisnc Katerina Ivanovna. — Danas sam muža pokopala, pa što će meni dozvola!

— Milostiva, milostiva, umirite se — poče činovnik. — Hajdemo, ja ću vas odvesti... Ovdje je pred svijetom nezgodno... vi ste bolesni...

— Milostivi gospodine, milostivi gospodine, ne znate vi još ništa! — poviče Katerina Ivanovna. — Idemo radije na Nevski prospekt... Sonja, Sonja! Gdje je sad opet Sonja? I ona plače! Pa što je vama svima!... Kolja, Ljonja, kamo ćete? — uzvikne najednom prestrašeno. — O, glupe li djece! Kolja, Ljonja, ma kud će to oni?...

Kad su Kolja i Ljonja, strahovito uplašeni od ulične rulje i izgreda lude majke, ugledali napokon policajca koji ih je htio pokupiti i odvesti nekamo, uhvatiše se najednom, kao po dogovoru, za ruke i nagoše bježati. Kukajući i plačući, sirota Katerina Ivanovna potrči za njima ne bi li ih stigla. Bilo je žalosno i jadno gledati je kako trči, plače i prediše. Sonja i Polječka natisnuše se odmah za njom.

— Vrati ih, vrati, Sonja! O, glupe li, nezahvalne djece!... Polja! Hvataj ih!... Pa radi vas sam...

U punom trku spotakne se i pade.

— Sva se raskrvarila! O, bože! — vikne Sonja saginjući se nad njom.

Svi se sjatili, svi se slegli oko njih. Među prvima su dotrčali Raskoljnikov i Lebezjatnikov; dohitao je i činovnik, a za njim i policajac gunđajući: — Eh, eh — i odmahujući rukom jer je slutio da će se iz ovoga izroditi grdna neprilika.

— Odbij! Odbij! — rastjeravao je policajac svijet koji se bio okupio.

— Umire! — dovikne netko.

— Poludjela je! — dobaci netko drugi.

— Sačuvaj nas, bože! — reče jedna žena križajući se. — A jesu l ufatili onu curicu i dečkića? Eno, vode ih, starija ih ufatila... Gle ti vražičke!

Ali, kad su malo bolje pogledali Katerinu Ivanovnu, vidjeli su da se uopće nije udarila u kamen, kao što je pomislila Sonja, nego da joj je krv, od koje se zarumenjela kaldrma, navrla bila iz prsa.

— Znam ja to, već sam vidio tako nešto — mrmljao je činovnik Raskoljnikovu i Lebezjatnikovu. — To je tuberkuloza; udari tako krv i uguši čovjeka. Isto je tako bilo s jednom mojom rodicom, nedavno sam vidio na svoje oči, isteklo je oko čaša i pol krvi... kad najednom... Nego, što da radimo, može svaki čas umrijeti?

— Ovamo, ovamo, k meni kući! — zamoli ih Sonja. — Evo ovdje ja stanujem!... Eno, u onoj kući, drugoj odavde... K meni je prenesite, brže, brže!... — salijetala je sve redom. — Pošaljite po doktora... O, bože!

Činovnik se pobrinuo da se to obavi, a čak je i policajac pomagao prenositi Katerinu Ivanovnu. Donijeli su je k Šonji gotovo mrtvu i položili na krevet. Svejednako je bacala krv, ali kao da joj se vraćala svijest. U sobu su, pored Šonje, istodobno ušli Raskoljnikov i Lebezjatnikov, činovnik i policajac, koji je prije toga bio rastjerao svjetinu, iz koje su ih neki ljudi dopratili sve do vrata. Polječka je dovela, držeći za ruke, Kolju i Ljonju što su drhtali i plakali. Došli su i Kapernaumovi — on, hrom i ćorav, čudne vanjštine, nakostriješene čekinjave kose i zalizaka; njegova žena koja je vječito bila nekako zaplašena, i nekoliko njihove djece razjapljenih usta i lica ukočenih od neprestanog iščuđavanja. Među svom tom publikom pojavi se iznenada i Svidrigajlov. Raskoljnikov ga u čudu pogleda, ne

shvaćajući odakle je iznikao i ne sjećajući se da ga je vidio među svjetinom.

Spominjali su i liječnika i svećenika. Iako je činovnik šapnuo Raskoljnikovu da liječnik po svoj prilici neće više biti ni potreban, ipak je poslao po njega. Sam je Kapernaumov odjurio da ga dovede.

Dotle je Katerina Ivanovna predahnula i prestala načas bacati krv. Motrila je bolnim ali upornim i pronicavim pogledom blijedu i ustreptalu Šonju, što joj je rupčićem otirala znoj s čela; naposljetku je zamolila da je pridignu. Posjeli su je na krevet pridržavajući je s obje strane.

— A gdje su djeca? — zapita slabašnim glasom. — Jesi li ih dovela, Polja? O, glupa moja djeco!... Ama, što ste bježali... Oh!

Još je bilo krvi na suhim usnama. Osvrne se razgledajući sobu.

— Tako ti dakle živiš, Sonja! Nikad nisam bila kod tebe... ali eto, slučilo se...

Bolno je pogleda:

— Iscijedili smo te, Sonja... Polja, Ljonja, Kolja, hodite amo... E pa, evo ti ih, Sonja, uzmi ih... iz ruke u ruku... ja sam svoje dala!... Svršeno je! Ha!... Spustite me, dajte da bar na miru umrem...

Ponovo je spustiše na jastuk.

— Šta? Popa?... Ne treba... Nemate, valjda, para na bacanje?... Nemam ja grijeha!... Ionako mi Bog mora oprostiri... I sam zna koliko sam se napatila!... A ako mi ne oprosti, i ne treba!...

Sve je više zapadala u nemirno bunilo. Na mahove je podrhtavala, gledala oko sebe, prepoznavala načas svakoga, ali bi onda opet začas izgubila svijest i zapala u bunilo. Hripala je, teško disala i kao da joj je nešto klokotalo u grlu.

— Velim ja njemu: »Presvijetli gospodine!...« — uzvikivala je i predisala nakon svake riječi. — Ta Amalija Ludvigovna... Ah! Ljonja, Kolja! Podbočite se, brže, brže, glissez, glissez, pas de basque![75] Lupkaj nogama... Budi ljupko dijete!

Du hast Diamanten und Perlen[76]…

Kako ono ide dalje? Da zapjevamo...

Du hast die schönsten Augen,

Mädchen, was willst du mehr?[77]

E, jest, da ne bi! Was willst du mehr, što će još izmisliti, bukvan!... Ah, da, još ovo:

Za podnevne jare, u dolini Dagestana[78]...

Ah, kako sam voljela... Upravo sam obožavala tu romancu, Polječka!... Znaš, tvoj ju je otac... pjevao dok smo još bili zaručeni... Ah, oni dani!... Hajde, hajde da je zapjevamo! Ali, kako, kako... eto, zaboravila sam... ma dajte me podsjetite, kako ono ide?

Bila je neobično uzbuđena i upinjala se da se pridigne. Naposljetku zapjeva strašnim, promuklim, napuklim glasom, uzvikujući i gubeći dah pri svakoj riječi, nekako sve više obuzeta sfrahom:

Za podnevne jare!... U dolini!... Dagestana!...

S kuglom u prsima!...

Presvijetli gospodine! — zavapi iznenada prodornim vriskom, obljevena suzama. — Zaštitite siročad! Sjetite se gostoprimstva pokojnog Semjona Zaharića!... Može se čak reći i aristokratskog!... Ha! — trgne se pošto joj se najednom vrati svijest, pa nekako zgroženo pogleda sve oko sebe, ali odmah prepozna Šonju. — Sonja, Sonja! — reče joj blago i prijazno, kao da se čudi što je vidi pred sobom. — Sonja, draga moja Sonja, zar si i ti ovdje?

Opet je pripodigoše.

— Dosta!... Vrijeme je!... Zbogom, sirotice!... Premorilo se kljuse!... Pretrglo se-e-e! — vikne zdvojno i kivno pa tresne glavom na jastuk.

Ponovo se onesvijesti, ali ova posljednja nesvjestica ne potraje dugo. Blijedožuto, izmoždeno lice zabaci nauznak, razjapi usta, grčevito ispruži noge. Duboko, duboko, uzdahne i umre.

Sonja klone na njeno mrtvo tijelo, obujmi je rukama, priljubi se glavom uz pokojničine uvele grudi i sva obamre. Polječka klekne majci do nogu i poče ih ljubiti plačući gorko. Kolja i Ljonja još nisu shvatili što se zbilo, ali su naslućivali nešto užasno pa su objema

rukama uhvatili za ramena jedno drugo, zgledali se i zajedno, u isti mah, otvorili usta i zavrištali. Oboje su još bili u kostimima — on s turbanom na glavi, a ona s kapicom za koju bijaše zadjenuto nojevo pero.

Kako li se odjednom ona »pohvalnica« našla na krevetu, pokraj Katerine Ivanovne? Ležala joj je do samog uzglavlja; Raskoljnikov ju je vidio.

Ode do prozora. Lebezjatnikov mu brže-bolje pristupi.

— Umrla je! — reče Lebezjatnikov.

— Rodione Romanoviču, imam vam nešto važno reći — priđe im Svidrigajlov. Lebezjatnikov mu odmah prepusti svoje mjesto i diskretno se povuče. Svidrigajlov povede začuđenog Raskoljnikova još malo dalje u kut. — Svu tu gnjavažu, to jest sprovod i ostalo, uzimam na sebe. Znate da su novci u pitanju, a ja sam vam već rekao da ih imam više nego što mi treba. To dvoje mališana, i tu Polječku, smjestit ću u neko malo bolje sirotište i položit ću za svakoga od njih po tisuću petsto rubalja da im se isplate kad postanu punoljetni, kako bi Sofja Semjonovna mogla biti bez brige. Pa i nju ću izvući iz kala jer je dobra djevojka, je li? E pa, recite onda Avdotji Romanovnoj da ću na taj način utrošiti onih njenih deset tisuća rubalja.

— Koji vas ciljevi navode na takva dobročinstva? — upita ga Raskoljnikov.

— E-eh! Što ste vi nepovjerljiv čovjek! — nasmije se Svidrigajlov.

— Pa rekao sam vam da mi ti novci ne trebaju. A što, zar ne dopuštate mogućnost da to činim onako, iz puke čovječnosti? Pa nije i ona valjda bila »gnjida« — i tu upre prstom u kut gdje je ležala pokojnica — kao kakva babetina lihvarka? Recite i sami, »zar da zbilja Lužin živi i čini nevaljalštine ili da ona umre?« A ako ja ne pomognem, onda će, recimo, »Polječka udariti tim istim putem...«

Dok je to govorio, kao da je veselo, obješenjački namigivao, ne odvajajući očiju od Raskoljnikova. Raskoljnikov problijedi i sledi se slušajući vlastite riječi što ih je bio kazao Šonji. Brzo se odmakne od Svidrigajlova i unezvjereno ga pogleda.

— Ka-kako... to znate? — prošapće jedva nekako dišući.

— Pa ja stanujem odmah tu, iza tog zida, kod madame Reslih. Ovdje je Kapernaumov, a tamo je madame Reslih, moja stara i

neobično odana prijateljica. Susjed sam Sofje Semjonovne.

— Vi?

— Ja — nastavi Svidrigajlov tresući se od smijeha. — Tako mi časti, predragi moj Rodione Romanoviču, zbilja ste me zainteresirali. Pa rekao sam ja vama da ćemo se nas dvojica još zbližiti, to sam vam lijepo prorekao, i eto, vidite da smo se zbližili. I vidjet ćete još kako sam ja elastičan čovjek. Vidjet ćete da se sa mnom može sasvim lijepo živjeti.

ŠESTI DIO

I

Za Raskoljnikova su počeli čudni dani — baš kao da ga je odjednom obavila magla i zatočila u bezizlaznu i mučnu osamljenost. Kad se poslije, već mnogo kasnije, prisjećao tih dana, poimao je da mu se svijest gdjekad mutila i da je tako bilo, uz stanovite prekide, sve do konačne katastrofe. Bio je čvrsto uvjeren da se tada u mnogo čemu varao, primjerice u vremenu nekih zbivanja i razmacima među njima. Bar je poslije, dok se prisjećao i pokušavao sam sebi protumačiti ono čega se prisjećao, doznao štošta o sebi samom tek na temelju podataka što ih je dobio od drugih osoba. Jedan je događaj, na primjer, pomiješao s drugim; nešto je opet držao za posljedicu događaja koji se zbio samo u njegovoj mašti. Na mahove ga je obuzimao bolestan i mučan nemir što je prelazio čak u paničan strah. Ali se isto tako sjećao da je bilo trenutaka, sati, pa možda i dana punih apatije, koja ga je obuzimala kao reakcija na dotadašnji strah — apatije nalik na bolesno-ravnodušno raspoloženje ponekih samrtnika. Uopće, moglo bi se reći da je tih posljednjih dana i sam nastojao izbjeći jasnom i potpunom poimanju svoga položaja; osobito su ga tištale neke važne činjenice koje su iziskivale najhitnije objašnjenje; još kako bi se bio rado oslobodio i otresao nekih briga, ali kad bi ih zaboravio, zaprijetila bi mu posvemašnja i neminovna propast, s obzirom na položaj u kojem se nalazio.

Osobito ga je zabrinjavao Svidrigajlov — čak bi se moglo reći da mu je Svidrigajlov bio neprekidno na pameti. Otkad mu je ono u Sonjinoj sobi, na samrti Katerine Ivanovne, isuviše jasno rekao one isuviše strašne riječi, kao da se poremetio uobičajen tok njegovih misli. Ali, premda ga je ta nova činjenica i te kako zabrinjavala, Raskoljnikov se nekako nije žurio da izvede načistac što je posrijedi. Gdjekad, kad bi se tek odjednom našao negdje u nekom dalekom i pustom dijelu grada, kako u nekoj bijednoj krčmi sjedi sam za stolom zadubljen u misli, i ne znajući pravo kako je tamo dospio, iznenada bi se sjetio Svidrigajlova — odjednom bi suviše jasno i zabrinuto shvatio da bi trebalo da se što prije sporazumije s tim čovjekom i riješi jednom zasvagda ono što se može riješiti. Jednom, kad se

našao negdje izvan grada, čak je uobrazio sebi da tu čeka Svidrigajlova i da je tu bio urekao s njim sastanak. Drugi put se probudio pred zoru negdje na zemlji, u grmlju, i nikako mu nije bilo jasno kako je tamo zabasao. Uostalom, u ona dva-tri dana nakon smrti Katerine Ivanovne već se bio nekoliko puta sreo sa Svidrigajlovom, oba puta u Sonjinu stanu, kamo je dolazio nekako nasumce, ali gotovo svagda samo načasak. Progovorili bi svagda tek pokoju riječ i nijednom nisu ni dotakli ono najvažnije, kao da se nekako samo po sebi uglavilo među njima da neće još neko vrijeme govoriti o tome. Tijelo Katerine Ivanovne još je ležalo u lijesu. Svidrigajlov je imao pune ruke posla oko ukopa. Sonja je također imala dosta posla. Kad su se posljednji put sreli, Svidrigajlov je rekao Raskoljnikovu da je djecu Katerine Ivanovne uspio nekako zbrinuti, i to dobro zbrinuti; da je, zahvaljujući nekim svojim poznanstvima, našao ljude uz čiju je pomoć smjestio sve tri sirotice u vrlo pristojne zavode; da su mnogo pomogli i novci što ih je položio na njihovo ime, jer je kudikamo lakše smjestiti siročad s kapitalom nego siročad bez igdje ičega. Rekao mu je nešto i o Šonji, obećao da će za koji dan navratiti i sam do Raskoljnikova, i spomenuo kako bi se »rado posavjetovao s njim; kako bi svakako trebalo da porazgovaraju, kako ima nekih stvari...« Taj su razgovor vodili u veži, pred stubištem. Svidrigajlov je netremice gledao u oči Raskoljnikovu, a onda je najednom pošutio i upitao ga potiho:

— A što ste vi, Rodione Romaniču, tako nekako izgubljeni? Zbilja jeste! Slušate i gledate, ali kao da ništa ne razumijete. Glavu gore! Eto, hajde da porazgovaramo; šteta je samo što imam mnogo posla, i tuđeg i svog... Eh, Rodione Romaniču — nadoda iznenada — svakom čovjeku treba zraka, zraka, zraka, molim lijepo... To je ono najvažnije!

Najednom se uklonio da propusti svećenika i crkvenjaka, koji zatim pođoše uza stube. Došli su da služe opijelo. Po nalogu Svidrigajlova, opijela su se služila redovito dva puta na dan. Svidrigajlov ode dalje svojim putem, a Raskoljnikov postaja časak, porazmisli i pođe za svećenikom u Sonjinu sobu.

Zastane na vratima. Počinjala je služba božja, tiho, dostojanstveno, turobno. U spoznaji o smrti i u osjećanju prisutnosti smrti bilo je oduvijek za nj nečeg tegobnog i mistično užasnog, još iz

djetinjstva; ali i davno već nije slušao opijela. Međutim, bilo je tu još nešto drugo posrijedi, nešto suviše užasno i ganutljivo. Gledao je djecu — sva su klečala uz lijes, a Polječka je plakala. Iza njih se molila Sonja, tiho i nekako bojažljivo plačući. »Pa ona me nije ovih dana ni pogledala niti mi je ijedne riječi rekla,« pomisli najednom Raskoljnikov. Sunce je jarko obasjavalo sobu; iz kađionice se uzvijao dim u kolutovima; svećenik je izgovarao riječi molitve »Upokoj, Gospodi!« Raskoljnikov je odstajao cijelu službu božju. Dok je svećenik sve blagoslivljao i opraštao se, nekako je čudno gledao oko sebe. Nakon službe božje Raskoljnikov priđe Šonji. Ona ga iznenada uhvati za obje ruke i nasloni glavu njemu na rame. Ta intimna gesta čak prenerazi i zbuni Raskoljnikova; bilo mu je čudno — zar joj se ni najmanje ne gadi, zar joj nije ni najmanje omrznuo, zar joj nije ni najmanje zadrhtala ruka? To je već nekakvo beskrajno osobno ponižavanje. Tako je bar on to shvatio. Sonja je šutjela. Raskoljnikov joj stisne ruku i iziđe. Bilo mu je strašno teško pri duši. Da je mogao u tom času otići nekamo i ostati posve sam, pa makar i do kraja života, smatrao bi se sretnim. Ali je nevolja bila u tome što se u posljednje vrijeme, premda je gotovo neprestano bio sam, nikako i nigdje nije mogao osjećati sam. Odlazio je gdjekad izvan grada, izlazio na glavnu cestu, a jednom je čak zašao i u nekakav šumarak, ali što je neko mjesto bilo pustije, to je snažnije osjećao nečiju blisku i nemilu prisutnost, koja nije bila toliko strašna koliko ga je smetala, tako da se brže-bolje vraćao u grad, gdje bi se pomiješao među svijet, zalazio u krčme, u pivnice, odlazio na tržnicu, na Sijenski trg. Tu kao da mu je bilo lakše, pa čak se osjećao i osamljeniji. U jednoj su prčvarnici, jednom pred večer, pjevali; prosjedio je tu cijeli sat slušajući, i upamtio je da mu je bilo čak i vrlo ugodno. Ali pri kraju je opet odjednom postao nekako nemiran; baš kao da ga je iznenada počela peći savjest: »Evo, sjedim ovdje, slušam kako pjevaju, a zar nemam drugog posla!« pomislio je tako nekako. Doduše, odmah se dosjetio da ga ne zabrinjava samo to; posrijedi je bilo nešto što je zahtijevalo hitnu odluku, ali što nije mogao ni jasno pojmiti ni riječima iskazati. Sve se splelo u nekakvo klupko. »Ama, bolja bi bila kakva god borba! Bolje bi bilo opet s Porfirijem... ili sa Svidrigajlovom... Da me opet kako izazovu, da me tko napadne... Da! Da!« mislio je. Izišao je iz prčvarnice i samo što se nije nadao u bijeg. Pomisao na

Dunju i majku izazvala je u njemu, tko zna zašto, upravo paničan strah. I baš se te noći, pred samo jutro, probudio u grmlju, na Krestovskom otoku, sav uzdrhtao, u groznici; pošao je kući i stigao u ranu zoru. Nakon nekoliko sati sna prošla ga je groznica, ali se probudio vrlo kasno — bilo je već dva sata popodne.

Sjetio se da je tog dana ukop Katerine Ivanovne, i obradovao se što nije bio na sprovodu. Nastasja mu je donijela jelo; jeo je i pio u slast, gotovo halapljivo. U glavi mu je bilo malo bistrije i bio je mirniji nego u posljednja tri dana. Čak se načas i začudio što ga je još nedavno spopadao onaj panični strah. Otvoriše se vrata i uđe Razumihin.

— A, jede, nije dakle bolestan! — reče Razumihin, uze stolac i sjede za stol sučelice Raskoljnikovu. Bio je usplahiren i nije se trudio da to prikrije. Govorio je, očito, mrzovoljno, ali nije brzao niti je osobito povisivao glasa. Moglo bi se pomisliti da mu je na umu nekakva posebna, štoviše, jedna jedina namjera. — Slušaj — poče odlučno — po meni možete ići svi do vraga, ali prema onom što sad vidim, jasno mi je da ne mogu ništa tu shvatiti; molim te, nemoj misliti da sam te.došao ispitivati. Fućka se meni! Baš neću! Da mi sad počneš sam sve otkrivati, sve vaše tajne, možda te ne bih htio ni saslušati, nego bih pljunuo i otišao. Došao sam samo da doznam osobno i jednom zauvijek: je li istina, prvo, da si lud? Jer o tebi, vidiš, postoji mišljenje (ama, t;amo negdje, šta ja znam) da si možda lud ili da si vrlo sklon ludilu. Moram ti priznati da sam i ja bio vrlo sklon da prihvatim to mišljenje, prvo, na osnovi tvojih glupih i pomalo gnusnih postupaka (koji se ne mogu ničim objasniti), a drugo, na osnovi tvog nedavnog ponašanja prema majci i sestri. Samo bi izrod i hulja, ako nije lud, mogao onako postupati s njima kao što si ti postupio; prema tome, lud si...

— Kad si bio s njima?

— Maloprije. A ti ih odonda nisi vidio? Kud se to potucaš, reci mi, molim te lijepo, već sam te tri puta tražio. Majka ti je od jučer ozbiljno bolesna. Nakanila je bila da te obiđe; Avđotja Romanovna je počela odgovarati od toga, ali ona ni da čuje: »Ako je,« veli, »bolestan, ako mu se pamet muti, tko će mu pomoći ako neće majka?« Došli smo svi ovamo, nismo je mogli pustiti samu. Sve do tvojih vrata molili smo je neka se smiri. Dođemo, a tebe nema; evo, ovdje je sjedila.

Prosjedila je desetak minuta, a mi sve stajali šutke uz nju. Najednom ustane i veli; »Kad izlazi iz kuće, znači da je zdrav i da je majku zaboravio, pa bi bilo nezgodno i na sramotu majci da stoji na njegovu pragu i prosi od njega miloštu kao milostinju.« I vrati se kući i padne u postelju; sad je u vrućici: »Vidim,« veli, »da za onu svoju ima vremena«. Misli da ti je ta tvoja Sofja Semjonovna zaručnica ili ljubavnica, šta ja znam. Zato sam odmah otišao do Sofje Semjonovne, htio sam, brate, odmah sve izvesti načistac. Kad dođem tamo, vidim: lijes, djeca plaču. Sofja Semjonovna isprobava na njima crne haljinice. Tebe nema. Pogledam, ispričam se i odem pa javim sve to Avdotji Romanovnoj. Sve su to dakle besmislice i nema tu nikakve tvoje, nego si ti po svoj prilici lud. Ali, eto, ti tu sjediš i mažeš kuhanu govedinu kao da tri dana nisi jeo. Dobro, recimo da i luđaci jedu, ali premda nisi sad sa mnom ni riječi progovorio, ipak... nisi lud! Zakleo bih se da nisi. Nipošto nisi lud. E pa, onda neka vas đavo sve nosi jer tu posrijedi mora da je neka tajna, neki misterij, ali ja ne kanim razbijati sebi glavu tim vašim tajnama. Samo sam onako svratio da te izgrdim — završi ustajući — da se izdovoljim, a sad znam što ću!

— Pa što ćeš?

— A što se tebe tiče što ću?

— Napit ćeš se!

— Kako... kako znaš?

— Kako ne bih znao!

Razumihin pošuti časak.

— Oduvijek si ti bio vrlo razborit čovjek i nikad, nikad nisi bio lud — pripomene najednom žustro. — Tako je, napit ću se! Zbogom!

I pođe iz sobe.

— Razgovarao sam, Razumihine, sa sestrom, o tebi, prekjučer, čini mi se.

— O meni! Ali... gdje si je mogao vidjeti prekjučer? — najednom zastane Razumihin, pa čak i malko problijedi. Nije bilo teško pogoditi da mu je srce malne zamrlo u grudima.

— Došla je ovamo, sama, sjedila je ovdje i razgovarala sa mnom.

— Ona!

— Da, ona.

— Pa što si joj rekao... mislim, o meni?

— Rekao sam joj da si vrlo dobar, pošten i vrijedan čovjek. Nisam joj rekao da je voliš jer to i sama zna.

— Sama zna?

— Pa kako ne bi znala! Kamo god ja otišao, što mi se god dogodilo, ti treba da ostaneš uz njih, kao sama providnost. Predajem ih, tako reći, tebi u ruke, Razumihine. Kažem ti to zato što dobro znam koliko je voliš, i zato što sam uvjeren da ti je srce čisto. Isto tako znam da i ona tebe može zavoljeti, da te možda već i voli. A sad sam odluči kako najbolje znaš, hoćeš li se napiti ili nećeš.

— Roćka... Vidiš... Ama... Uh, k vragu! A kamo se ti to spremaš? Vidiš, ako je sve to tajna, onda dobro! Ali ja... ja ću doznati tu tajnu... I uvjeren sam da je to sigurno neka glupost i strašna besmislica, i da si sve to sam sebi skuhao. A inače si duša od čovjeka! Duša od čovjeka!...

— A ja sam ti upravo htio reći, ali si me prekinuo, da si vrlo dobro maloprije zaključio da ne treba istraživati te tajne i misterije. Ostavi to zasad, i budi bez brige! Sve ćeš na vrijeme saznati, upravo onda kad bude trebalo. Jučer mi je jedan čovjek rekao da čovjeku treba zraka, zraka, zraka! Sad ću otići do njega da ga pitam što pod tim misli.

Razumihin je stajao zamišljen i uzbuđen, premišljajući nešto.

»On je politički zavjerenik! Sigurno! I upravo se sprema na neki presudni korak, to je sigurno! Ne može drukčije biti, a... a Dunja to zna...« — pomisli u sebi.

— Tebi dakle dolazi Avdotja Romanovna — reče Razumihin naglašujući svaki slog — a ti hoćeš da se vidiš s čovjekom koji kaže da treba više zraka, zraka i... i, prema tome, i ono pismo... i ono isto tu negdje spada — završi nekako više za se.

— Kakvo pismo?

— Pa dobila je danas neko pismo koje ju je neobično uznemirilo. Neobično, čak i prekomjerno. Počeo sam joj nešto govoriti o tebi, a ona me zamolila da šutim. A poslije... poslije je rekla da ćemo se možda uskoro rastati, i onda mi je počela toplo na nečemu zahvaljivati; napokon je otišla u svoju sobu i zaključala se.

— Dobila je neko pismo? — priupita ga Raskoljnikov zamišljeno.

— Jest, pismo; zar nisi to znao? Hm.

Obojica pošutješe.

— Zbogom, Rodione. Ja sam ti, brate... neko vrijeme... ma, uostalom, zbogom, znaš, neko sam vrijeme... Ma zbogom! I ja sad moram ići. Neću piti. Sad više ne treba... koješta lupetaš!

Zurio se, ali kad je već izlazio i gotovo zatvorio vrata za sobom, ponovo ih naglo otvori i reče, gledajući nekud u stranu:

— Da, zbilja! Sjećaš li se onog ubojstva, ama, Porfirija, znaš, one babe? E pa, znaš da su otkrili ubojicu, sam je priznao i sve dokaze iznio. To ti je jedan od one dvojice radnika, ličilaca, zamisli samo, sjećaš li se da sam ih još ja branio? Šta misliš, cijelu je onu scenu natezanja i smijeha na stubištu, sa svojim drugom, dok su se pazikuća i ona dva svjedoka penjala gore, sve je to navlas udesio ne bi li zameo trag. Kakva lukavost, kakva prisebnost u onakva balavca! Upravo je teško povjerovati, ali je sam lijepo sve razjasnio, sam je sve priznao! Kako sam samo nasjeo! Što ćeš, bit će da je to pravi genij u pretvaranju i snalažljivosti, genij u zametanju traga, pa se valjda i ne treba previše čuditi! Zar ne može biti takvih ljudi? A što nije izdržao, već priznao, upravo mu zato još više vjerujem. Nekako je vjerodostojnije... Ali, kako, kako sam samo onda nasjeo! Bio bih dao glavu za njih!

— A reci mi, molim te, kako si to doznao, i zašto te sve to toliko zanima? — upita ga Raskoljnikov očito uzbuđeno.

— Čudna mi čuda! Zašto me zanima! Još pitaš!... A doznao sam, među ostalima, i od Porfirija. Uostalom, baš sam od njega gotovo sve doznao.

— Od Porfirija?

— Od Porfirija.

— A što... a što on veli? — uplašeno ga upita Raskoljnikov.

— On mi je sve to divno razjasnio. Psihološki mi je objasnio, na svoj način.

— Objasnio? Sam ti je objašnjavao?

— Sam, sam; zbogom! Poslije ću ti još koješta ispričati, a sad imam posla. Prije sam... neko vrijeme i ja mislio... Ali ništa, o tom potom!... Sto da se sad opijam! Opio si me ti i bez vina. Pijan sam, Roćka! I bez vina sam pijan; a sad zbogom; navratit ću opet uskoro.

I iziđe.

»Politički je zavjerenik, to je sigurno, sigurno!« zaključi Razumihin u sebi jednom zasvagda, silazeći polako niza stube. »I sestru je

uvukao u to; to je sasvim, sasvim moguće, s obzirom na karakter Avdotje Romanovne. Počeli se sastajati... Pa i ona mi je tako nešto natuknula. Po mnogim njenim riječima... i izrazima... i aluzijama, sve to upravo na to izlazi! Pa i kako bi drukčije mogao čovjek razjasniti svu tu zbrku? Hm! A ja već mislio... O, bože, kako sam to uopće mogao i pomisliti! Jest, pomutila mi se pamet i kriv sam pred njim! To mi je on onda ispod svjetiljke u hodniku smutio pamet. Fuj! Kakva gadna, gruba, podla pomisao! Svaka čast Nikolki što je priznao... Pa i sve se ono prije sad može lijepo objasniti! Ona njegova bolest onda, sve sami neki čudni postupci, još i prije, prije, još na fakultetu, uvijek je bio onako smrknut, neveseo... Ali što sad znači ono pismo? I tu se opet valjda nešto krije. Od koga li je to pismo? Sve bih rekao... Hm, sve ću ja to još otkriti.«

Sjeti se svega onoga što zna o Dunječki, porazmisli i srce mu zamre. Trgne se i potrči.

Čim je Razumihin izišao, Raskoljnikov ustane, okrene se prozoru, udari se o jedan ugao, pa o drugi, kao da je zaboravio koliko mu je tijesna jazbina i... ponovo sjedne na ležaj. Kao da se preporodio; opet je na redu borba — postoji dakle izlaz!

"Jest, postoji dakle izlaz! Već se suviše bilo sve steglo i zatvorilo, počelo ga strašno gušiti, obuzimala ga nekakva omama. Od one scene s Mikolkom kod Porfirija počeo je gubiti dah od bezizlazne tjeskobe. Nakon te scene odigrala se tog istog dana ona scena kod Šonje; odigrao ju je i završio sasvim, sasvim drugačije nego što je prije bio zamišljao... klonuo je umah i posvema! U jedan mah! I složio se tada sa Šonjom, sam se složio, u srcu se složio da ne može živjeti tako sâm dalje, s tim zlodjelom na duši! A Svidrigajlov? Svidrigajlov je zagonetka... Svidrigajlov ga zabrinjava, to je istina, ali zbog nečega drugog. Sa Svidrigajlovom će se možda također još morati ogledati. U Svidrigajlovu je možda izlaz iz svega; ali, Porfirij je nešto drugo.

Porfirij je dakle još sam sve objašnjavao Razumihinu, psihološki mu objašnjavao! Opet on s tom svojom prokletom psihologijom! Zar Porfirij? Ma kako bi Porfirij mogao i načas povjerovati da je Mikolka kriv, nakon svega onoga što se onda zbilo među njima, nakon one scene u četiri oka, prije dolaska Mikolke, za koju se može naći samo jedno valjano objašnjenje? (Raskoljnikovu su nekoliko puta tih dana

izlazili pred oči djelići te scene s Porfirijem; sjećanje na scenu u cjelini ne bi mogao podnijeti.) Tada su jedan drugom kazali takve riječi, učinili takve kretnje i geste, izmijenili takve poglede, štošta izrekli takvim glasom, doprli do takvih granica da nakon toga nije mogao Mikolka (koga je Porfirij već od prve riječi i geste prozreo skroz-naskroz), nije mogao Mikolka uzdrmati same temelje njegova uvjerenja.

Nego šta! Čak je i Razumihin već posumnjao! Ona scena u hodniku ispod svjetiljke nije onda prošla bez posljedica. Odjurio je odmah, eto, do Porfirija... Ali zbog čega ga je Porfirij tako povukao za nos? Iz kojeg razloga svraća Razumihinu pozornost na Mikolku? Jer, svakako je nešto naumio; ima neke namjere, ali kakve? Od onog je dopodneva, istinabog, prošlo mnogo vremena, odviše, odviše vremena, a Porfiriju ni traga ni glasa. Ali to je, naravno, baš ono što ne valja...« Raskoljnikov uze kapu i pođe zamišljen iz sobe. Prvi put za cijelo to vrijeme osjećao je da je bar pri zdravoj pameti. »Treba svršiti sa Svidrigajlovom,« mislio je, »i to pod svaku cijenu, što prije — i on, čini mi se, čeka da ja dođem najprije do njega.« I u taj mah mu takva kivnost iznenada uzavri u klonulu srcu da bi možda bio kadar i ubiti koga od te dvojice: Svidrigajlova ili Porfirija. Bar je naslutio da bi, ako ne sad, mogao to poslije učiniti. »Vidjet ćemo, vidjet ćemo,« reče u sebi.

Ali tek što otvori vrata na hodniku, skobi se sa samim Porfirijem. Ovaj je dolazio k njemu. Raskoljnikov se na trenutak skameni. Nije se, začudo, iznenadio Porfiriju, gotovo da se nije ni prepao. Samo je protrnuo, ali se brzo, začas snašao. »Možda je ovo rasplet? Ali kako se to prikrao, kao mačka, da nisam ništa čuo? Nije valjda prisluškivao?«

— Niste se gostu nadali, Rodione Romaniču — uzvikne Porfirij Petrovič smijući se. — Odavno sam se spremao da navratim, a sad prolazim ovuda i mislim: što ne bih svratio na pet-šest minuta, da vidim kako ste? Pošli ste nekamo? Neću vas dugo zadržavati. Samo evo cigaretu da popušim, ako dopuštate.

— Ama, sjedite, Porfirije Petroviču, sjedite — ponudi Raskoljnikov gostu da sjedne, tako nekako zadovoljno i prijateljski da bi se zacijelo i sam bio začudio da je mogao vidjeti sam sebe. Upeo se iz petnih žila, uložio je posljednje ostatke snage. Tako ponekad

čovjek pretrpi po pola sata smrtnog straha pred razbojnikom, a kad mu napokon stavi nož pod grlo, prođe ga čak i strah. Sjede odmah sučelice Porfiriju i zagleda se u njega a da ni okom ne trepne. Porfirij priškilji i uze pripaljivati cigaretu.

»Pa hajde, govori, govori,« umalo što ne provali Raskoljnikovu iz sama srca. »Ma zašto, zašto, zašto sad šutiš?«

II

— Eto, i te cigarete! — progovori napokon Porfirij Petrovič pošto je pripalio i odahnuo. — Škode mi, samo škode, a opet ih ne mogu ostaviti! Kašljem, grebe me u grlu, muči me sipnja. Ja sam, znate, kukavica, pa sam nedavno otišao do B...na[79], a taj svakog bolesnika pregledava minimum pola sata; čak se i nasmijao gledajući me: i lupkao me i osluškivao, pa mi veli: »Za vas nije duhan; imate proširena pluća.« E, ali kako da ga ostavim? Čime da ga zamijenim? Ne pijem, to je onaj vrag, he-he-he, ne pijem, to ne valja! Ma sve vam je relativno, Rodione Romaniču, sve je relativno!

»Što, zar opet počinje s onim svojim starim šablonama?« gadljivo pomisli Raskoljnikov. Iznenada se sjeti cijele one scene kad su se posljednji put vidjeli, i onaj isti osjećaj zapljusne mu srce kao val.

— A ja sam već svraćao do vas preksinoć, vi to i ne znate? — produži Porfirij Petrovič razgledajući sobu. — U sobu sam vam ovamo ulazio. Isto sam tako kao i danas prolazio ovuda, pa mislim: daj da mu uzvratim posjet. Svratim, a ono vrata širom otvorena; ogledam se malo, počekam, ali se ni služavci nisam javio, nego samo odoh. Ne zaključavate vrata?

Raskoljnikov se sve više i više smrkavao. Porfirij baš kao da pogodi što misli.

— Došao sam da se objasnimo, dragi moj Rodione Romaniču, da se objasnimo, molim lijepo! Dužan sam vam objašnjenje — nastavi smješkajući se, čak i lupne ovlaš Raskoljnikova po koljenu, ali mu se gotovo u isti mah na licu iznenada pojavi ozbiljan i zabrinut izraz; štoviše, kao da neka tuga preleti preko njega, na veliko čudo Raskoljnikovljevo. Nikad još nije bio vidio niti naslućivao u njega takva lica. — Čudna se scena odigrala prošli put među nama,

Rodione Romaniču. Ono, doduše, i kad smo se prvi put vidjeli, odigrala se među nama također čudna scena, samo onda... ali, sad svejedno! Evo o čemu se radi, možda sam bio i vrlo nepošten prema vama, tako bar mislim. Sjećate li se kako smo se rastali: vama sve živci trepere i koljena klecaju, a i meni sve živci trepere i koljena klecaju. I, znate, nekako je to onda među nama i nezgodno završilo, nimalo džentlmenski. A nas smo dvojica ipak džentlmeni; naime, u svakom slučaju, nadasve smo džentlmeni; to treba imati na umu. Pa sjećate se dokle smo dotjerali... nije više bilo čak ni pristojno.

»Šta on to hoće, za koga me drži?« pitaše se u čudu Raskoljnikov, pošto je digao glavu i pogledao Porfirija razrogačenim očima.

— Zaključio sam da će biti najbolje da sad budemo otvoreni — proslijedi Porfirij Petrovič, pošto je malko okrenuo glavu u stranu i oborio oči, kao da ne želi više smućivati pogledom svoju nekadašnju žrtvu i kao da se odriče svih svojih nekadašnjih lukavština i smicalica. — Da, onakve sumnje i onakve scene ne mogu dugo potrajati. Onda nas je izbavio Mikolka, inače ne znam do čega još ne bi došlo među nama. Onaj prokleti krznar, pomislite samo, sjedio mi je onda iza pregrade! Vi to već, naravno, znate; pa i ja znam da je poslije dolazio k vama; ali ono što ste vi onda pomislili, toga nije bilo: nisam bio ni po koga slao i nisam još bio ništa poduzeo. Možda ćete me zapitati zašto nisam bio ništa poduzeo. A što da vam kažem: i mene je sve to onda bilo nekako ošamutilo. Jedva da sam se sjetio da pošaljem po pazikuće. (Njih ste valjda primijetili kad ste odlazili?) Tada mi je jedna misao, samo jedna misao proletjela glavom kao munja; bio sam, vidite, Rodione Romaniču, već onda čvrsto, čvrsto uvjeren. Hajde, mislim, ispustit ću privremeno nešto iz šaka, ali ću zato nešto drugo uloviti za rep, i ništa, ništa još neću izgubiti. Vi ste, Rodione Romaniču, po prirodi vrlo razdražljivi, čak i previše, uza sve druge osnovne osobine svoga karaktera i srca, koje sam, nadam se bar, donekle dokučio. Ali, dakako da sam i ja mogao, čak i onda, zaključiti da se ne događa baš često da čovjek, ni pet ni šest, istrese pred vama sve što zna. To se doduše događa, pogotovo kad čovjeka dotjeraš dotle da izgubi strpljenje, ali svakako vrlo rijetko. To je i meni bilo jasno. Ama, sve mislim: da mi je bar neka sitnica, da mi je bar i najmanja trica, samo jedna jedina, ali takva da se mogu za nju

rukama uhvatiti, da bude opipljiva, a ne samo ona pusta psihologija. Jer, mislio sam, ako je čovjek kriv, onda se, naravno, može svakako nešto konkretno od njega i dočekati; može se čak računati i na posve neočekivane rezultate. Na vašu sam narav tada računao, Rodione Romaniču, najviše od svega na vašu narav! Zbilja sam se tada uzdao u vas.

— Ama... ama, kako sad najednom tako govorite? — promrmlja napokon Raskoljnikov a da nije bio pravo ni smislio pitanje. »O čemu to govori,« pitao se zbunjeno. »Pa zar zbilja misli da sam nedužan?«

— Što ovako govorim? Pa došao sam da se objasnimo, da tako kažem, držim da mi je to sveta dužnost. Htio bih vam sve do u tančine izložiti kako je bilo, cijeli taj tadašnji slučaj, da tako kažem, pomračenja uma. Mnogo sam vam muka zadao, Rodione Romaniču. Ali nisam ja opet nikakav zlotvor. Pa mogu i ja razumjeti kako je sve to teško podnijeti čovjeku pritisnutom nevoljama, a ponositom, samovoljnom i nesnošljivom,osobito nesnošljivom. Svakako držim da ste neobično plemenit čovjek, pa da čak ima u vas i klica velikodušnosti, iako se ne slažem sa svim vašim mišljenjima, što mi je, mislim, dužnost da vam unaprijed kažem, otvoreno i bez uvijanja, jer nikako ne želim nikog zavaravati. Pošto sam vas upoznao, osjetio sam naklonost prema vama. Možda ćete se nasmijati na ove moje riječi? Imate pravo. Znam da vam se već na prvi pogled nisam svidio jer vam se zapravo i nemam zbog čega svidjeti. Pa, možete misliti što hoćete, ali sad želim popraviti, koliko god mogu, dojam koji sam ostavio na vas, i dokazati vam da sam i ja čovjek koji ima srca i savjesti. Iskreno vam ovo kažem.

Porfirij Petrovič dostojanstveno zastane u govoru. Raskoljnikov osjeti kako ga obuzima neki novi strah. Najednom ga poče plašiti pomisao da Porfirij vjeruje da je on nedužan.

— Nema valjda potrebe da pričam sve redom, kako je to najednom onda počelo — produži Porfirij Petrovič. — Mislim da bi to bilo čak i suvišno. Pa i teško da bih mogao. Jer, kako bi se to moglo pobliže objasniti? Najprije su počela govorkanja. Kakva su to bila govorkanja, i od koga su potekla, i kada... i kako je zapravo sumnja pala na vas, mislim da je i o tome suvišno govoriti. Ja sam osobno posumnjao na vas zbog jedne puke slučajnosti, zbog jedne posve slučajne slučajnosti koja se mogla zbiti, ali i nije morala. Koja? Ha,

mislim da ni to nije vrijedno spomena. Sve to, i govorkanja i slučajnosti, stopilo se onda u mene u jednu misao. Priznat ću vam otvoreno jer, kad se već priznaje, treba sve priznati, da sam vas onda prvi ja nanjušio. A svi oni, recimo, babini zapisi na stvarima, i tako dalje, i tako dalje, sve su to besmislice. Takvih detalja možete na stotine nabrojiti. Isto sam tako imao onda priliku da potanko doznam sve o onoj sceni na policijskoj stanici, isto tako slučajno, i to ne samo onako površno nego od jednog iznimnog, izvanrednog pripovjedača koji je još divno izoštrio tu scenu a da ni sam nije toga bio svjestan. I sve se to na jedno svodilo, Rodione Romaniču moj dragi! E pa, kako da tu čovjek ne skrene na jednu stranu? Od sto kunića nećeš nikad napraviti konja, od sto sumnji nećeš nikad napraviti dokaz, kako kaže jedna engleska poslovica, ali tako samo razum govori, a dajte vi sa strastima, sa strastima iziđite na kraj, jer i istražitelj je samo čovjek. Sjetio sam se tada i onog vašeg člančića iz časopisa, znate, pričali smo o njemu nadugo i naširoko još kad ste me prvi put posjetili. Onda sam tjerao malo šegu s vama, ali samo zato da vas potaknem na daljnje razlaganje. Opet vam velim, nestrpljivi ste i ozbiljno ste bolesni, Rodione Romaniču. Da ste odvažni, uznositi, ozbiljni i... da ste već svašta proživjeli, to sam već odavno znao. Meni su svi ti osjećaji bili već poznati i vaš sam člančić pročitao kao nešto što već poznajem. Smišljali ste ga bili za besanih noći i u zanosu, a srce vam je tada skakalo u prsima i lupalo, od prigušena oduševljenja. Opasno je to prigušeno, ponosito oduševljenje u mladeži! Onda sam tjerao šegu s vama, ali vam sad kažem da općenito strašno volim, naime kao amater, tu prvu, mladenačku, žarku kušnju pera. Dim, magla, a žica brenči u magli. Vaš je članak apsurdan i fantastičan, ali iz njega na mahove izbija takva iskrenost, u njemu ima mladenačkog i nepotkupljivog ponosa, u njemu ima očajničke smionosti; to je mračan članak ali je i to dobro. Taj sam vaš člančić pročitao i ostavio, a... čim sam ga ostavio, pomislio sam: »E, ovaj čovjek neće na tome ostati!« Pa kako onda ne bi, recite i sami, nakon svega onoga čovjeka zanijelo sve ono što je slijedilo? Ah, bože moj, pa zar sam sad što rekao? Zar sad što tvrdim? Samo sam to onda zapazio. Sto se tu krije, mislim? Tu se ništa, ama baš ništa, možda zbilja pod milim bogom ništa ne krije. Pa i nikako nije red da se ja, istražitelj, ovako zanosim: imam

eno već Mikolku u rukama, i to još sa činjenicama, mislite vi što vam drago, ali su ono ipak činjenice! Pa i on mi nudi svoju psihologiju; njime se treba pozabaviti jer se tu radi o životu i smrti. Zašto vam sad sve ovo objašnjavam? Pa zato da znate i da mi u duši i srcu ne zamjerate zbog mog tadašnjeg pakosnog ponašanja. A i nije bilo pakosno, iskreno vam velim, hehe! Što mislite da nisam tada dolazio k vama radi premetačine? Jesam, jesam, molim lijepo, he-he, jesam, dok ste eto tu bolesni u krevetu ležali. Nisam bio službeno ni osobno, ali sam bio. Ovdje je, u vašem stanu, pregledano sve do posljednje niti, i to dok je još trag bio svjež, ali umsonst![80] Mislim ja: sad će taj čovjek doći, sam će doći, i to uskoro; ako je kriv, onda će svakako doći. Neki drugi ne bi došao, ali ovaj će doći. A sjećate li se kako se gospodin Razumihin pred vama više puta izbrbljao? To smo mi bili udesili tako da vas malo uzrujamo, pa smo zato navlaš ponešto razglasili da se on pred vama izbrblja, a gospodin Razumihin je takav čovjek da ne može obuzdati svoje ogorčenje. Gospodinu Zamjotovu nadasve su udarili u oči vaš gnjev i vaša bezočna smionost: ama tko bi drugi onako u gostionici, iz čista mira, izvalio: »Ja sam ubio!« Odviše je to bilo smiono, odviše drsko, pa sve mislim, ako je on krivac, onda je strašan borac! Upravo sam tako tada pomislio. I sve vas čekam! Čekam vas kao ozebao sunce, a Zamjotova ste onda naprosto dotukli i... upravo je u tome vic što je sva ta prokleta psihologija batina sa dva kraja! I tako, čekam ja vas, izgledam, i sam mi vas bog šalje — eto vas! Upravo mi je srce zalupalo. Eh! I eto, što vam je onda trebalo da dođete? A onaj smijeh, onaj vaš smijeh kad ste onda ušli, sjećate li se, sve sam lijepo vidio kao kroz staklo, a da vas nisam onako željno čekao, ne bih bio ni u vašem smijehu ništa razabrao. Eto što znači raspoloženje. Pa onda gospodin Razumihin... ah, a kamena, sjećate li se kamena, onog kamena pod kojim su sakrivene stvari? Eto, upravo kao da ga vidim, tamo negdje, u nekom povrtnjaku, u povrtnjaku ste rekli Zamjotovu, a onda i kod mene, po drugi put, je li? A kad smo počeli onaj vaš članak pretresati, kad ste ga počeli razlagati, onda sam upravo svaku vašu riječ dvojako shvaćao, baš kao da se iza toga nešto drugo krije! E pa, eto, tako sam, Rodione Romaniču, došao i do kraja, a tek kad sam se udario čelom, došao

sam k sebi. »Stani,« velim sam sebi, »šta ja ovo radim? Pa sve se ovo, samo ako čovjek hoće, sve do posljednje sitnice, može i drugačije objasniti, i bilo bi čak i prirodnije.« Živa muka! »Eh, da mi je samo,« mislim, »kakva-takva trica!...« Kad sam čuo za ono vaše zvonjakanje, naprosto sam sav protrnuo, čak su me i žmarci podišli. »E,« mislim, »evo upravo one trice! Evo je!« Nisam više ni premišljao, jednostavno nisam htio. A dao bih bio tisuću rubalja, svojih vlastitih, u onom trenutku, samo da sam vas mogao vidjeti na svoje oči: kako ste onda išli sto koraka naporedo s onim krznarom pošto vam je bio rekao u lice da ste »ubojica«, a niste ga se za svih tih stotinu koraka usudili ništa pitati!... »E, a jeza u moždanima? Pa ona zvonca dok ste bili bolesni, napola u bunilu? E pa, što se onda još, Rodione Romaniču, čudite što sam onda s vama onakve šale zbijao? I zašto ste mi u onom trenutku sami bili došli? Pa i vas kao da je tko, bogami, podbadao, a da nas Mikolka nije onda rastavio, ne znam... sjećate li se Mikolke onda? Jeste li ga dobro upamtili? Pa ono je bio pravi grom! Baš kao da je grom udario iz oblaka, strijela gromovnička! A kako sam ga ja dočekao? Nisam toj strijeli povjerovao ni koliko je crno pod noktom, i sami ste mogli vidjeti! Taman posla! Pa i poslije, kad ste vi otišli, kad je počeo i te kako razložno odgovarati na neka važna pitanja, tako da sam se i sam iznenadio, ni onda mu nisam ni najmanje povjerovao! Eto što znači biti nepokolebljiv kao stanac kamen. »Ma kakvi,« mislim, »morgen früh![81] Kakav Mikolka, kakvi bakrači!«

— Maloprije mi je Razumihin rekao da još i sad okrivljujete Nikolaja, i da ste ga i sami uvjeravali u njegovu krivnju...

Ponestalo mu daha pa nije dovršio. Slušao je neopisivo uzbuđeno kako se čovjek koji ga je skroz-naskroz bio prozreo odriče sam sebe. Bojao se povjerovati i nije mu još vjerovao. U njegovim svejednako dvosmislenim riječima željno je tražio i vrebao štogod točnije i određenije.

— Gospodin Razumihin! — uzvikne Porfirij Petrovič, baš kao da se obradovao pitanju Raskoljnikova koji je dotle neprestano bio šutio. — He-he-he! Pa njega sam se morao nekako otarasiti: gdje je dvojici dobro, treći samo smeta. Ne radi se o gospodinu Razumihinu, on s tim nema nikakve veze, a dojurio je bio do mene sav blijed... Ma

nek ide s milim bogom, čemu da ga u ovo sad miješamo! A što se Mikolke tiče, hoćete li da znate kakav je to tip čovjeka, naime kako ga ja shvaćam? Prvo i prvo, on je još malodobnik i nije baš kukavica, ali je nešto kao umjetnik. Zbilja, nemojte se smijati što vam ga ovako opisujem. Nevin je i sve oko sebe upija kao spužva. Ima srca, fantasta je. I pjeva, i pleše, i priče tako, vele, priča da ga iz drugih mjesta dolaze slušati. I u školu ide, i pucat će od smijeha samo ako mu prst pokažeš, i pijančevat će do besvijesti, ali ne može se reći da je pijanica, nego onako, pije na mahove, kad ga časte, još je kao dijete. Tako je i onda ono ukrao a da nije ni znao da je ukrao; jer »ako je sa zemlje podigo, zar je ukro?« A znate li da je i raskolnik[82], štoviše, nije ni pravi raskolnik nego baš sektaš; u njegovoj je porodici bilo i bjeguna[83], pa i sam je donedavno proboravio pune dvije godine na selu pod duhovnim vodstvom nekog starca duhovnika. Sve sam ja to od Mikolke i od njegovih Zarajaca doznao. Ma ne samo to nego se htio i u pustinju povući! Spopao ga vjerski žar, po noći se Bogu molio, knjige »starostavne« čitao po cijele bogovetne noći. Petrograd je na njega snažno djelovao, osobito ženski spol, pa i piće. Dojmljiv je, pa je zaboravio i starca duhovnika i sve ostalo. Znam da ga je jedan umjetnik ovdje zavolio, pa je počeo dolaziti k njemu, ali se sad, eto, ovo dogodilo! I eto, prepao se — i hajde brže da se objesi! Da pobjegne! Pa i što bi drugo kad se u narodu uvriježio takav pojam o našem sudstvu! Ponekom su strašne i same riječi: »Osudit će te.« Tko je tome kriv! Baš ćemo vidjeti hoće li novi sudovi tu što izmijeniti[84]. O, dao bog!E pa, čini se da se u zatvoru opet sjetio časne starine; i Biblije se opet prihvatio. Znate li, Rodione Romaniču, što nekima od njih znači »patnja«? To ne znači da treba za nekoga patiti, nego onako, naprosto »treba patiti«, naime prihvatiti patnju, a ako je od vlasti — još bolje! Poznavao sam svojedobno jednog sasvim mirnog zatvorenika koji je punu godinu dana prosjedio u zatvoru čitajući neprestano po noći Bibliju na peći, čitajući i čitajući sve dok mu se nije sasvim pamet pomutila, pa je iz čista mira iščupao ciglu i bacio je na starješinu, iako mu ovaj nije bio ništa nažao učinio. Ali kako je bacio: navlas je promašio za čitav aršin da mu ne bi slučajno naudio!

E, a zna se kakva kazna čeka zatvorenika koji se oružjem suprotstavi starješinama: prihvatio je dakle »patnju«.. E pa, zato i sad sve mislim da Mikolka želi »prihvatiti patnju« ili tako nešto. To znam pouzdano, na temelju činjenica. Samo što on ne zna da ja znam. Što, zar mislite da među takvim svijetom ne može biti fantasta? Ima ih koliko god hoćete. Onaj je duhovnik sad opet počeo utjecati na njega, pogotovo ga se sjetio otkako je omču bio nabacio sebi oko vrata. Ali, uostalom, i sam će mi sve ispripovjediti, doći će on već. Mislite da neće? Čekajte malo, otvorit će on još dušu! Sve čekam da dođe i počne poricati vlastiti iskaz. Zavolio sam tog Mikolku i pomno ga proučavam. I šta mislite? He-he! Na neka mi je pitanja vrlo razložno odgovarao, očito je pribavio potrebne podatke, dobro se pripremio; ali na neka druga pitanja ne zna ni beknuti, pojma nema, ne zna, ali i ne sluti da ne zna! Ne, dragi moj Rodione Romaniču, nije Mikolka ništa kriv! Posrijedi je fantastično, mračno nedjelo, suvremeno nedjelo, slučaj našeg doba kad se smutilo ljudsko srce, kad se citira fraza da proljevena krv »osvježava«, kad se propovijeda da je sav život u komforu. Posrijedi su knjiške sanjarije, posrijedi je srce raspaljeno teorijom; tu se može zapaziti odlučnost da se poduzme prvi korak, ali odlučnost posebne vrste — odlučio se ali kao da se s brda survao ili sa zvonika skočio, pa kao da i nije došao svojim nogama da izvrši zločin. Vrata je za sobom zaboravio zatvoriti, a ubio je, dvije je ženskinje ubio, po nekoj teoriji svojoj. Ubio je ali ni novce nije znao uzeti, a ono što je stigao da ugrabi spremio je pod kamen. I nije mu bilo dosta ono što je pretrpio dok je čamio za vratima i dok su izvana obijali vrata i zvonjakali, ne, nego još poslije dolazi u prazan stan, napola u bunilu, da se prisjeti tog zvonjakanja, prohtjelo mu se da opet osjeti jezu u moždanima... Pa dobro, recimo da je to bilo u bolesti, ali evo još nešto: ubio je, a sam sebe i dalje smatra za poštena čovjeka, ljude prezire, ponaša se kao kakav anđeo — ama, kakav Mikolka, dragoviću moj, Rodione Romaniču, nije Mikolka tu ništa kriv!

Ove posljednje riječi, nakon svega onoga što je prije toga bio izgovorio a što je bilo vrlo nalik na odricanje, bijahu suviše

neočekivane. Raskoljnikov sav uzdrhti, kao da ga je nešto presjeklo.

— Pa... tko je onda... ubio?... — ne odoli da ne upita jedva dišući. Porfirij Petrovič se čak zabaci na naslon stolca, baš kao da je i njega to pitanje prenerazilo i začudilo.

— Kako, tko je ubio?... — ponovi, baš kao da ne vjeruje svojim ušima. — Pa vi ste ubili, Rodione Romaniču! Vi ste ih ubili... — doda gotovo šaptom, duboko uvjerenim glasom.

Raskoljnikov skoči s ležaja, postaja nekoliko sekunda i opet sjede a da nije ni riječi izustio. Sitni grčevi preletješe mu odjednom preko cijelog lica.

— Opet vam usna, kao i onda, podrhtava — promrmlja Porfirij Petrovič čak nekako samilosno. — Čini mi se, Rodione Romaniču, da me niste dobro razumjeli — nadoda nakon kraće šutnje —pa ste se valjda zato toliko iznenadili. A ja sam baš zato i došao da vam sve kažem i da sve skupa izvedemo načistac.

— Nisam ih ja ubio — prošapće Raskoljnikov, baš kao prestrašena mala djeca kad ih uhvate na djelu.

— Jeste, vi ste ih ubili, Rodione Romaniču, vi, molim lijepo, i nitko drugi — prošapće Porfirij strogo i uvjereno.

Obojica ušutješe i šutnja potraje upravo neobično dugo, desetak minuta. Raskoljnikov se nalaktio na stol i šutke mrsio prstima kosu. Porfirij Petrovič je dotle mirno sjedio i čekao. Najednom Raskoljnikov prezirno pogleda Porfirija.

— Opet vi po starom, Porfirije Petroviču! Opet one vaše metode, kako vam to već nije dodijalo?

— Eh, manite se, što će mi sad tu neke metode! Drugo bi nešto bilo kad bi ovdje sad bilo svjedoka, ali, eto, šapućemo ovdje u četiri oka. I sami vidite da nisam došao do vas da vas gonim i lovim kao zeca. Priznali vi ili ne priznali, meni je u ovom trenutku svejedno. Što se mene tiče, ja sam o tome uvjeren i bez vašeg priznanja.

— Pa zašto ste onda došli kad je tako? — srdito ga zapita Raskoljnikov. — Ponovo vas pitam, kao i onda: zašto me ne uhapsite ako mislite da sam kriv?

— A, to vi mene pitate! Odgovorit ću vam po točkama: prvo, ne ide mi u račun da vas odmah uhapsim.

— Kako vam ne ide u račun! Ako ste uvjereni, onda morate...

— E pa, šta onda što sam uvjeren? Sve su to zasad samo moja nagađanja. I zašto da vam tamo lijepo dam odmor? Znate i sami da

je tako, kad to tražite. Da vam, na primjer, dovedem onog krznara pa da mu vi kažete: »Jesi li ti pijan ili šta ti je? Tko je mene vidio s tobom? Ja sam naprosto mislio da si ti neki pijanac, a i bio si pijan«. E pa, što da vam onda na to kažem, pogotovo što je vaš iskaz i vjerodostojniji od njegova jer bi se njegov iskaz sastojao od same psihologije — što njegovoj njušci čak ne bi ni pristajalo — a vi biste pogodili ravno u metu, jer je ta ništarija ljuta pijanica i to svi dobro znaju. Pa i sam sam vam otvoreno već više puta priznao da je ta psihologija batina sa dva kraja, i da bi taj vaš drugi kraj bio čak i deblji i kudikamo vjerodostojniji, i da ništa drugo nemam zasad protiv vas. I premda ću vas ipak strpati u zatvor, pa sam, evo, čak i došao (što nije uopće lijepo) da vam sve ovo unaprijed kažem, ipak vam otvoreno velim (što isto tako nije lijepo) da mi to ne ide u račun. E, a drugo, došao sam vam zato...

— Da, da, a drugo?

Raskoljnikov je svejednako teško disao.

— Zato što mislim, kao što sam vam već maloprije rekao, da vam dugujem objašnjenje. Ne bih htio da me smatrate za nekog zlotvora, pçgotovo zato što sam vam iskreno naklonjen, vjerovali ili ne. I zbog toga sam, treće, došao k vama da vam otvoreno i direktno predložim: da se sami prijavite. To će vam biti neusporedivo probitačnije, pa i meni isto tako, jer ću skinuti brigu s vrata. E pa, je li ovo pošteno od mene ili nije?

Raskoljnikov porazmisli na trenutak.

— Čujte, Porfirije Petroviču, i sami kažete da je sve to puka psihologija, a sad ste zabrazdili i u matematiku. A što ćemo ako se i vi sad varate?

— Ne, Rodione Romaniču, ne varam se. Imam takvu jednu tricu u rukama. Tu sam tricu baš neki dan otkrio; sam mi ju je Bog poslao.

— Kakvu tricu?

— Neću vam reći kakvu, Rodione Romaniču. Pa i inače, nemam više prava da se dalje skanjivani; strpat ću vas u zatvor. A vi dobro promislite: meni je sad već sasvim svejedno, pa mi je dakle samo do vas stalo. Bit će vam bolje tako, bogami, Rodione Romaniču!

Raskoljnikov se pakosno osmjehne.

— E pa, ovo više nije samo smiješno, ovo je već i besramno. Pa dobro, sve da i jesam kriv (što nipošto ne kažem), iz kojeg bih se

razloga prijavio vama kad i sami kažete da bih tamo kod vas došao na odmor?

— Eh, Rodione Romaniču, nemojte baš vjerovati svemu što se kaže; možda to i neće biti baš pravi odmor\ Jer, to je ipak samo teorija, i to još moja teorija, a kakav sam ja za vas autoritet? Možda još i sad koješta tajim od vas. Neću vam valjda ipak sve lijepo izložiti kao na dlanu, he-he! A što se tiče onog drugog: kakva će vam biti korist od toga, znate valjda koliko će vam zbog toga smanjiti kaznu? Jer, kad ćete se vi u tom slučaju prijaviti, u kojem trenutku? Uzmite samo to u obzir! Kad je već onaj drugi primio zločin na svoju dušu i sve dokraja zamrsio! A ja ću vam, evo, kunem vam se samim Bogom, sve »tamo« tako udesiti i prikazati da će vaša prijava doći sasvim neočekivano. Svu ćemo ovu psihologiju sasvim odbaciti, sve ću sumnje na vas pretvoriti u prah i pepeo, tako da će vaš zločin biti prikazan kao nekakvo pomračenje uma, kao što je, iskreno govoreći, i bilo. Ja sam pošten čovjek, Rodione Romaniču, i održat ću riječ.

Raskoljnikov je turobno šutio i ponikao glavom; dugo je razmišljao i napokon se opet osmjehnuo, ali mu je sad već osmijeh bio blag i turoban.

— Ma ne treba! — reče kao da ništa više ne krije od Porfirija. — Ne vrijedi! Ne treba meni tog vašeg smanjenja kazne!

— Eto, toga sam se baš bojao! — usklikne Porfirij gorljivo i nekako preko volje. — Eto, toga sam se baš bojao, da vama ne treba našeg smanjenja kazne.

Raskoljnikov ga pogleda turobno i značajno.

— Eh, nemojte potcjenjivati život! — nastavi Porfirij. — Ima ga još mnogo pred vama. Kako vam ne treba smanjenja kazne, kako vam ne treba! Što ste vi nestrpljiv čovjek!

— Čega još ima mnogo preda mnom?

— Života! Kakav ste mi to vi uopće prorok, zar možda mnogo znate? Tražite i naći ćete. Možda vas je baš tu Bog i čekao. Pa nećete dovijeka nositi okove...

— Smanjit će mi kaznu... — nasmije se Raskoljnikov.

— A što, da se niste uplašili malograđanske sramote? Može biti da ste se i uplašili a da ni sami ne znate, još ste mladi. Pa ipak, ne bi trebalo da se bojite ili da se stidite što ćete se prijaviti.

— E-eh, baš me briga! — prošapće Raskoljnikov prezirno i gadljivo, kao da mu se ne da ni govoriti. Opet je već bio ustao, baš kao da kani nekamo izići, ali opet sjede, očito obuzet očajem.

— Da, da, baš vas briga! Nemate više povjerenja pa mislite da vam u lice laskam; a zar ste bogzna što dosad proživjeli? Zar mnogo toga znate? Izmislio čovjek teoriju pa se stidi što je skrahirao, što sve skupa nije ispalo nimalo originalno! Ispalo je gadno, to je istina, ali vi svejedno niste beznadan gad. Niste nipošto takav gad! Bar niste dugo zavaravali sami sebe, odmah ste išli do kraja. Znate što ja mislim o vama? Ja mislim da ste vi jedan od onih kojima možeš i utrobu vaditi, a koji će i dalje gledati mučitelje smješkajući se, samo ako nađu vjeru ili boga. E pa, nađite ih i poživjet ćete! Ponajprije, već je odavno trebalo da promijenite zrak. Pa i patnja je dobra. Patite malo! Možda i Mikolka ima pravo što želi patiti. Znam da ne vjerujete u to, ali nemojte previše mudrovati, odajte se slobodno životu, bez razmiš-ljanja; ne bojte se — iznijet će vas ravno na obalu i na noge vas osoviti. Na koju obalu? A šta ja znam? Samo vjerujem da ćete još dugo poživjeti. Znam da vam ove moje riječi sad zvuče kao prodika koju sam naučio napamet, ali možda ćete ih se poslije sjetiti, možda će vam jednom dobro doći, radi toga vam i govorim. Sva je sreća što ste samo babu ubili. A da ste izmislili neku drugu teoriju, možda biste učinili nešto što bi bilo još milijun puta gadnije! Možda još treba i da Bogu zahvalite; što znate: možda vas Bog za nešto čuva? Nego, budite hrabri, nemojte se toliko bojati. Prepali ste se velikog čina pred kojim ste se našli? E, tu je već sramota bojati se. Kad ste već učinili takav korak, onda se dobro držite. Tako i pravda zahtijeva. Pa udovoljite pravdi. Znam da ne vjerujete u takve stvari, ali, tako mi boga, život će vas iznijeti na obalu. Poslije ćete ga i sami zavoljeti. Sad vam samo zraka treba, zraka, zraka!

Raskoljnikov čak protrne od njegovih riječi.

— A tko ste vi — uzvikne — kakav ste opet vi prorok? S kakve mi to visine uzvišenog mira izričete ta premudra proročanstva?

— Tko sam ja? Ja sam čovjek koji je na kraju puta, i ništa više. Čovjek koji možda osjeća i suosjeća, koji možda i ponešto zna, ali je na samom kraju puta. A vi ste nešto drugo: pred vama je život (tko zna, možda će i vama život u vjetar proći i ništa od svega neće biti). Pa šta onda što ćete prijeći u drugu kategoriju ljudi? Nećete valjda

žaliti za komforom, s tim svojim srcem? Pa šta onda što vas možda dugo, vrlo dugo nitko neće vidjeti? Nije stvar u vremenu, nego u vama samom. Postanite sunce pa će vas svi vidjeti. Sunce treba nadasve da bude sunce. Što se opet smješkate: je li zato što govorim kao Schiller? I kladio bih se da mislite kako vam sad laskam! Pa šta, možda vam zbilja i laskam, he-he-he! Nemojte vi meni, Rodione Romaniču, baš na riječ vjerovati, nemojte mi čak, bogami, nikad potpuno vjerovati, jer takve sam vam naravi, priznajem; samo znate što ću dodati: koliko sam nepošten a koliko pošten, možete valjda i sami prosuditi!

— Kad me kanite uhapsiti?

— Pa mogu vas pustiti još dan i pol, dva da se prošetate. Razmislite malo, dragoviću moj, pomolite se Bogu. To je u vašem interesu, bogami, kad vam kažem.

— A što ako pobjegnem? — zapita Raskoljnikov smješkajući se nekako čudno.

— Nećete, nećete vi pobjeći. Seljak bi pobjegao, pobjegao bi i neki pomodni vjerski sektaš, slugan tuđih misli, jer njemu je dosta da mu pokažete vršak prsta kao mornaričkom zastavniku Dirki[85] pa da povjeruje u što god hoćete do kraja života. Ali vi sad više ne vjerujete u svoju teoriju, pa s čime da onda pobjegnete? I što biste dobili time? Na bijegu je gadno i teško, a vama nadasve treba života i određen položaj, i zraka koji će vam odgovarati, a zar bi vama onaj zrak odgovarao? Ako pobjegnete, sami ćete se vratiti. Ne možete vi bez nas. A kad vas bacim u zatvor pa odležite u njemu mjesec dana, dva mjeseca, tri mjeseca, onda ćete se najednom, upamtite ove moje riječi, sami prijaviti, jedva ćete dočekati da priznate krivnju, možda ćete se i sami iznenaditi. Još sat prije toga nećete znati da ćete sami priznati krivnju. Čak sam, evo, uvjeren da ćete »naumiti da prihvatite patnju«; ne morate mi sad vjerovati na riječ, ali ćete i sami na to nadoći. Jer, patnja vam je, Rodione Romaniču, nešto veliko; nemojte sad gledati na to što sam se ja ovako ugojio, nije važno, svejedno znam; nemojte se tome smijati, patnja ima svoj smisao. Mikolka je tu u pravu. Ne, nećete vi pobjeći, Rodione Romaniču.

Raskoljnikov ustane i uze kapu. Porfirij Petrovič također ustane.

— Spremate se u šetnju? Bit će lijepa večer, samo da ne bude oluje. A, uostalom, bilo bi i bolje da malo zahladi...

I on se maši kape.

— Pazite, molim vas, Porfirije Petroviču, da ne uvrtite možda sebi u glavu da sam vam ja danas što priznao — reče Raskoljnikov osorno i tvrdokorno. — Vi ste čudan svat i slušao sam vas iz puke radoznalosti. Ali ništa vam nisam priznao... Upamtite to!

— Ma znam već, upamtit ću, gle ga samo kako se trese! Budite bez brige, dragoviću moj, neka bude po vašemu. Prošetajte se još malo, ali ne valja se ni previše šetati. U svakom slučaju, još jednu malu molbu na vas — doda malo tiše. — Malo je škakljiva, ali je važna: ako, naime, za svaki slučaj (u što doduše ne vjerujem i mislim da niste kadri to učiniti), ako vam slučajno, ma onako, govorim vam zbilja za svaki slučaj, dođe želja u ovih četrdesetak-pedesetak sati da svršite sa svim tim nekako drugačije, na neki čudnovat način, da dignete, recimo ruku na sebe (besmislena pretpostavka, ali valjda ćete mi ipak oprostiti), onda ostavite za sobom jedno kratko ali jasno pisamce. Onako, dva retka, svega dva retka, ali i kamen spomenite: bit će plemenitije... Želim vam još dobrih misli i lijepih djela!

Porfirij iziđe nekako pognut, izbjegavajući da pogleda Raskoljnikova. Raskoljnikov priđe prozoru i pričeka, srdito i nestrpljivo, koliko je mislio da treba Porfiriju da iziđe na ulicu i malo poodmakne. Zatim brže iziđe i sam iz sobe.

III

Pohita do Svidrigajlova. Nije ni sam znao čemu se sve može nadati od tog čovjeka, ali je taj čovjek imao neku tajanstvenu vlast nad njim. Kad je to jednom spoznao, nije više imao mira, a sad je došlo i vrijeme da porazgovaraju.

Putem ga je najviše mučilo jedno pitanje — je li Svidrigajlov bio kod Porfirija?

Koliko je on mogao prosuditi, nije bio, čak bi se zakleo da nije! Razmišljao je i dalje, prisjetio se cijelog Porfirijeva posjeta i zaključio: ne, nije bio, dakako da nije bio!

Ali, ako još nije bio, hoće li otići do Porfirija ili neće?

Zasad mu se činilo da neće. Zašto? Ni to ne bi znao objasniti, a i kad bi mogao, ne bi razbijao sebi time glavu. Sve ga je to mučilo, ali u isto vrijeme kao da mu i nije bilo stalo do toga. Možda mu nitko ne bi povjerovao, ali se on, začudo, nekako slabo i rastreseno brinuo za svoju neposrednu, skorašnju sudbinu. Mučilo ga je nešto drugo, kudikamo važnije, izvanredno važno — nešto što se isto tako ticalo njega samog i nikog drugog, ali nešto drugo, ono glavno. Osim toga, osjećao je beskrajnu duševnu zamorenost, iako mu je um toga dana radio bolje nego svih posljednjih dana.

A je li i vrijedilo sad, nakon svega što se zbilo, nastojati da savlada sve te nove bijedne zapreke? Je li vrijedilo, primjerice, nastojati oko toga da Svidrigajlov ne ode do Porfirija; proučavati, raspitivati se, tratiti vrijeme na nekog tamo Svidrigajlova?

O, kako mu je sve to dojadilo!

Pa ipak je i dalje hitao do Svidrigajlova; da se nije ipak možda nadao od njega nečemu novom, kakvom savjetu, izlazu? Ljudi se i za slamku hvataju! Da to usud ili kakav nagon ne sastavlja njih dvojicu? A možda je posrijedi satno umor, očaj; možda mu i ne treba Svidrigajlov nego netko drugi, a Svidrigajlov se samo slučajno tu našao? Sonja? Ali zašto bi sad išao k Šonji? Da je opet moli da plače nad njim? Pa i zazirao je nekako od Šonje. Sonja je bila oličenje nesmiljene osude, neopozive odluke. Morao je birati između dva puta — njegova i njezina. Pogotovo u ovom trenutku ne bi je bio kadar vidjeti. Pa zar neće biti bolje ispipati Svidrigajlova što je posrijedi? I mora priznati sam sebi da mu je taj čovjek zaista već poodavno radi nečega potreban.

Pa ipak, što može među njima biti zajedničko? Čak ni u zločinu ne bi mogli biti slični. Osim toga, taj je čovjek vrlo neugodan, očito skroz-naskroz pokvaren, svakako lukav i podmukao, možda i vrlo opak. O njemu se svašta priča. Pobrinuo se doduše za djecu Katerine Ivanovne, ali tko zna radi čega i što sve to znači? Taj čovjek vječito ima neke svoje planove i nakane.

Još se jedna misao tih dana neprestance vrzmala Raskoljnikovu po glavi i strašno ga uznemiravala, premda ju je čak nastojao odagnati od sebe — toliko mu je bila na teret! Pokatkad je mislio: Svidrigajlov se neprestano vrtio oko njega, pa i sad se vrti; Svidrigajlov je otkrio njegovu tajnu; Svidrigajlov je nešto snovao

protiv Dunje. A što ako i sad snuje? Gotovo je pouzdano mogao na to potvrdno odgovoriti. A što ako sad, pošto je otkrio njegovu tajnu i na taj način zadobio vlast nad njim, poželi da se posluži njome kao oružjem protiv Dunje?

Ta ga je pomisao gdjekad mučila, čak i u snu, ali već mu je i prvi put bila isto tako jasna u svijesti kao i sad dok ide k Svidrigajlovu. Već je i sama ta pomisao izazivala u njemu sumornu jarost. Ponajprije, ako je tako, onda se sve mijenja, čak i u njegovu položaju — morat će odmah odati svoju tajnu Dunječki. Morat će, možda, žrtvovati samog sebe da bi odvratio Dunječku od kakva neoprezna koraka. A pismo? Jutros je Dunja primila nekakvo pismo! Od koga bi u Petrogradu mogla ona primati pisma? (Da nije od Lužina?) Ondje je, doduše, na straži Razumihin; ali Razumihin ništa ne zna. Možda će se morati povjeriti i Razumihinu? Raskoljnikov je nevoljko pomislio na to.

Bilo kako mu drago, treba što prije porazgovarati sa Svidrigajlovom, zaključi najposlije. Tu neće, bogu hvala, biti toliko potrebne potankosti koliko sama bit; ali samo, samo ako je on kadar, ako Svidrigajlov sprema nešto protiv Dunje, onda...

Raskoljnikov se bio toliko umorio za sve to vrijeme, za cijeli taj mjesec dana, da više nije znao drugačije odgovarati na takva pitanja nego ovako: «Onda ću ga ubiti«. Pomislio je to obuzet hladnim očajem. Tegoban mu je osjećaj stegao srce; zastao je nasred ulice i počeo se osvrtati za sobom — kojim to putem ide i kuda je to zašao? Bio je na...skom prospektu, tridesetak-četrdesetak koraka od Sijenskog trga preko kojeg je već bio prošao. Na cijelom prvom katu kuće s lijeve strane protezala se gostionica. Svi su prozori bili širom otvoreni; sudeći po prilikama što su promicale pored prozora, gostionica je bila dupkom puna. Iz dvorane se orila pjesma, razlijegala svirka klarineta i violine i grmio talambas. Dopiralo je i žensko pocikivanje. Već se htio okrenuti da se vrati, ne znajući ni sam zašto je skrenuo na...ski prospekt kad najednom, kroz jedan od krajnjih otvorenih prozora gostionice, spazi Svidrigajlova kako sjedi za stolićem do samog prozora, s lulom u zubima. To ga strašno, upravo užasno prenerazi. Sviđrigajlov ga je šutke motrio i mjerio pogledom i, što je također umah prenerazilo Raskoljnikova, kao da je baš htio ustati da kriomice ode prije nego što ga ovaj potonji opazi.

Raskoljnikov se odmah napravi kao da ga nije primijetio i kao da zamišljeno gleda nekamo u stranu, a zapravo ga je i dalje motrio krajičkom oka. Srce mu je nemirno lupalo. Tako je — Svidrigajlov očito ne želi da ga on opazi. Izvadio je iz usta lulu i već se htio sakriti, ali kad je podigao i odmaknuo stol, najednom zapazi da ga Raskoljnikov vidi i promatra. iMeđu njima se zbilo nešto slično onoj sceni kad je Svidrigajlov prvi put došao k Raskoljnikovu, dok je Raskoljnikov spavao. Na Sviđrigajlovljevu se licu pojavi lupeški osmijeh koji se sve više širio. I jedan i drugi su znali da vide i promatraju jedan drugog. Naposljetku Svidrigajlov prasne u grohotan smijeh.

— De, de, uđite samo ako želite, evo me! — vikne kroz prozor.

Raskoljnikov se pope u gostionicu.

Našao je Svidrigajlova u majušnoj stražnoj sobi, koja je imala samo jedan prozor i nalazila se uz samu dvoranu, u kojoj su za dvadesetak stolića pili čaj trgovci, činovnici i mnoštvo kojekakvih ljudi, uz ciku dozlaboga lošeg pjevačkog zbora. Odnekud je dopirala lupa biljarskih kugli. Na stoliću ispred Svidrigajlova stajala je načeta butelja šampanjca i čaša dopola puna vina. U sobici su još bili dječak koji je svirao na malom verglu i jedra, rumena djevojka u zađignutoj prugastoj suknji, s tirolskim šeširićem ukrašenim vrpcama na glavi, pjevačica od svojih osamnaest godina, koja je, ne mareći za pjevanje zbora u susjednoj sobi, pjevala uz pratnju vergla prilično promuklim kontraaltom nekakvu prostačku pjesmicu.

— A sad dosta! — prekine je Svidrigajlov kad uđe Raskoljnikov.

Djevojka odmah umukne i ostane stajati smjerno nešto očekujući. Svoju je bezobraznu pjesmicu također bila pjevala s nekakvim ozbiljnim i smjernim izrazom na licu.

— Hej, Filipe, donesi čašu! — vikne Svidrigajlov.

— Neću ja vina — reče Raskoljnikov.

— Kako vas volja, ali ovo nije za vas. Pij, Katja! Danas te više neću trebati, možeš ići!

Natoči joj punu čašu vina i metne na stol žućkastu novčanicu. Katja popije čašu nadušak, onako kako piju žene, to jest ne odvajajući čašu od usta, u dvadesetak gutljaja, uze novčanicu, poljubi Svidrigajlovu ruku koju joj je on sasvim ozbiljno pružio, pa iziđe iz sobe, a za njom se otklati i dječak s verglom. Obadvoje su

bili pozvani s ulice. Svidrigajlov nije još ni tjedan dana boravio u Petrogradu, a već je sve oko njega bilo nekako uređeno na patrijarhalan način. Konobar Filip mu je također već bio dobar «znanac« i vladao se prema njemu servilno. Zaključavao je vrata što su vodila u dvoranu; Svidrigajlov je u toj sobi bio kao kod kuće i provodio je, možda, u njoj i po cijele dane. Gostionica je bila prljava i bijedna, čak ispod prosjeka.

— Pošao sam bio do vas — poče Raskoljnikov — ali ne znam zašto sam sad najednom skrenuo sa Sijenskog trga na...ski prospekt! Inače nikad ovamo ne zalazim i ne svraćam. Uvijek sa Sijenskog trga skrećem desno. Pa ni put do vas ne vodi ovuda. Ali tek što sam skrenuo, eto vas! Čudno!

— Što odmah ne kažete: pravo čudo!

— Zato što je možda samo slučaj.

— Eto kakav je čudan taj svijet! — prasne Svidrigajlov u smijeh. — Neće priznati čak ni onda kad u sebi vjeruje u čudo! Eto, i sami ste sad rekli da je to »možda« bio samo slučaj. A ne možete ni zamisliti, Rodione Romaniču, kakvih sve ovdje ima kukavica kad je u pitanju vlastito mišljenje! Ne mislim sad na vas. Vi imate vlastito mišljenje i ne zazirete od njega. Upravo ste time i privukli moju radoznalost.

— Ničim drugim?

— Pa valjda je i to dosta.

Svidrigajlov je očito bio uzbuđen, ali jedva primjetno; popio je bio svega pola čaše vina.

— Čini mi se da ste bili došli do mene prije nego što ste doznali da bih ja bio kadar imati ono što nazivate vlastitim mišljenjem — pripomene Raskoljnikov.

— E pa, onda je bilo nešto drugo. Svak ide svojim putem. A što se tiče tog čuda, moram vam reći da mi se čini da ste ova dva-tri posljednja dana prespavali. Sam sam vam rekao za ovu gostionicu i nije nikakvo čudo što ste došli ravno ovamo; kazao sam vam kako ćete doći ovamo, gdje je ova gostionica i u koje me vrijeme možete ovdje naći. Sjećate li se toga?

— Zaboravio sam — odgovori u čudu Raskoljnikov.

— Vjerujem vam. A dvaput sam vam rekao. Adresa vam se mehanički utisnula u pamćenje. Pa i svratili ste sad ovamo meha-

nički, ali točno po adresi, a da ni sami to niste znali. Ni onda kad sam vam govorio, nisam se nadao da ste me shvatili. Previše se odajete, Rodione Romaniču. I još nešto: uvjeren sam da u Petrogradu ima mnogo ljudi koji u hodu razgovaraju sami sa sobom. Ovo je grad sumanuta svijeta. Kad bi u nas bila razvijena znanost, u Petrogradu bi medicinari, pravnici i filozofi mogli obaviti zaista dragocjena istraživanja, svaki u svojoj struci. Malo se gdje može naći toliko mračnih, snažnih i čudnih utjecaja na ljudsku dušu kao u Petrogradu. Koliko znače samo klimatski utjecaji! A ovo je administrativni centar cijele Rusije i njegov se karakter mora odraziti na svemu. Ali nije sad o tome riječ, nego o tome da sam vas već nekoliko puta promatrao iz prikrajka. Kad izlazite iz kuće, još držite glavu uspravno. Iza dvadesetak koraka, već ste pognuli glavu i ruke zabacili za leđa. Gledate ali očito ništa više ne vidite ni pred sobom ni sa strane. Naposljetku počinjete micati usnama i razgovarati sa samim sobom, ponekad ispružite ruku i deklamirate, a na kraju stanete nasred puta i dugo tako stojite. To nikako ne valja, molim lijepo. Možda vas još tkogod osim mene promatra, a to već ne bi bilo dobro. Meni je u biti svejedno i ne mogu vas ja izliječiti, ali me, valjda, ipak razumijete.

— A vi znate da mene prate? — upita ga Raskoljnikov motreći ga ispitljivo.

— Ne, ništa ja ne znam — odgovori Svidrigajlov kao da se čudi.

— E pa, onda da ostavimo mene na miru — promrsi Raskoljnikov i namrgodi se.

— Dobro, ostavit ćemo vas na miru!

— Recite mi radije, ako dolazite ovamo piti i ako ste mi dvaput rekli da ovamo dođem, zašto ste se onda maloprije, dok sam gledao s ulice kroz prozor, htjeli sakriti i otići? To sam vrlo dobro opazio.

— He-he! A zašto ste vi onda kad sam ja stajao kod vas na pragu ležali na svom ležaju sklopljenih očiju i pravili se da spavate, iako uopće niste spavali? To sam ja vrlo dobro opazio.

— Mogao sam imati... nekih svojih razloga... i sami znate.

— I ja sam mogao imati nekih svojih razloga, iako ih nećete doznati od mene.

Raskoljnikov se nasloni desnim laktom na stol, podupre prstima desne ruke bradu i zagleda se u Svidrigajlova. Promatrao mu je časak lice koje ga se i prije snažno doimalo. Bilo je to neko čudno

lice, nalik na masku — bijelo, rumeno, rumenih, skrletnih usana, svijetloplave brade i još prilično bujne svijetle kose. Oči mu bile nekako suviše plave, a njihov pogled nekako suviše težak i ukočen. Bilo je nečeg strašno odbojnog na tom lijepom i, s obzirom na godine, izvanredno mladolikom licu. Odjeća je na Svidrigajlovu bila pomodna, ljetna, lagana, a napose se gizdao košuljama. Na prstu je nosio golem prsten s dragim kamenom.

— Pa neću se valjda još i s vama natezati! — najednom će Raskoljnikov, obuzet grozničavim nestrpljenjem da izvede sve odmah načistac. — Iako ste vi možda za mene i najopasniji čovjek ako mi baš želite nauditi, neću više da se izmotavam pred vama. Odmah ću vam sad pokazati da ne marim toliko za sebe koliko vjerojatno mislite. Znajte dakle da sam vam došao otvoreno reći, ako i dalje imate neke namjere prema mojoj sestri, i ako radi toga kanite iskoristiti nešto od onoga što ste otkrili u posljednje vrijeme, da ću vas ubiti prije nego što me strpate u zatvor. Možete se pouzdati u moju riječ: znate i sami da ću biti kadar da je održim. Drugo, ako mi želite štogod kazati (meni se sve ovo vrijeme činilo kao da hoćete da mi nešto kažete), onda kazujte to što prije jer je vrijeme dragocjeno, možda će već uskoro biti kasno.

— Ama kud se to vi toliko žurite? — upita ga Svidrigajlov motreći ga radoznalo.

— Svak ide svojim putem — otrese se Raskoljnikov sumorno i nestrpljivo.

— Sami ste me maloprije pozivali na otvorenost, a već na prvo pitanje nećete da mi odgovorite —pripomene Svidrigajlov smješkajući se. — Vama se sve čini da ja imam nekakve zle namjere pa me zato i motrite tako sumnjičavo. Ali, to je u vašem položaju sasvim razumljivo. Međutim, koliko god želim da se zbližim s vama, ipak se neću potruditi da vas uvjeravam u protivno. Nije, bogami, vrijedno truda, a nisam ni imao namjere razgovarati s vama o bilo čemu posebnom.

— A što sam vam onda bio toliko potreban? Ipak ste oblijetali oko mene?

— Pa naprosto ste zanimljiva osoba za promatranje. Privukla me fantastičnost vašeg položaja, eto, to je ono! Osim toga, brat ste osobe koja me je neobično zanimala i, najposlije, od te sam iste

osobe svojedobno strašno mnogo i često slušao o vama, pa sam po tome zaključio da imate velik utjecaj na nju; pa zar je to malo?

He-he-he! Inače, moram priznati da je vaše pitanje vrlo složeno i da mi je teško odgovoriti na njega. Jer, eto, na primjer, sad niste došli do mene samo poslom nego i da doznate štogod novo, nije li tako? Nije li tako? — navaljivaše Svidrigajlov lupeški se smješkajući. — E pa, onda možete zamisliti da sam i ja, kad sam dolazio ovamo, još u vlaku, računao upravo na vas, da ćete vi meni reći štogod novo i da ću se moći okoristiti nečim od vas! Eto vidite kako smo nas dvojica bogati!

— Čime biste se to mogli okoristiti?

— Ma što da vam kažem? Šta ja znam čime! Vidite li u kakvoj bijednoj gostionici cijelo vrijeme sjedim i uživam u tome, naime nije da baš uživam nego onako, mora čovjek ipak negdje sjediti. Pa eto, uzmimo, recimo, onu sirotu Katju, jeste li je vidjeli?... Dobro, još recimo da sam kakva izjelica, gurman klupski, ali eto vidite i sami koliko mogu pojesti! — Tu upre prstom u kut gdje su na stoliću, u limenoj zdjelici, ležali ostaci groznog bifteka s krumpirom. — Zbilja, jeste li ručali? Ja sam samo prezalogajio i neću više. Vina, na primjer, uopće ne pijem. Osim šampanjca, nikakvog drugog, pa i šampanjca za cijelu večer samo čašu, a čak me i onda glava boli. Ovo sam sad naručio da se malo potkrijepim jer se spremam nekamo, pa sam nekako posebno raspoložen. Zato sam se maloprije i sakrio kao kakav školarac jer sam pomislio da ćete mi smetati; ali čini mi se — izvadi sat — da mogu ostati s vama još oko sat vremena; sad je četiri i pol. Vjerujte mi da bih volio biti bilo šta, recimo, vlastelin, ili otac, ili ulan, fotograf, novinar... ali, eto, nisam n-niš-ta, nemam nikakve specijalnosti! Ponekad mi je čak i dosadno. Zbilja sam mislio da ćete mi reći nešto novo.

— Ama, tko ste vi i zašto ste ovamo doputovali?

— Tko sam ja? Pa znate, plemić, služio dvije godine u konjici, pa se onda ovuda po Petrogradu smucao, pa se oženio Marfom Petrovnom i živio na selu. Eto vam cijele moje biografije!

— Čini mi se da ste i kartaš?

— Nisam, ma kakav kartaš! Varalica na kartama nije kartaš.

— Varali ste na kartama?

— Jesam, varao sam.

— A jesu li vas tukli?

— Bilo je i toga. A što?

— Pa valjda ste mogli koga izazvati na dvoboj... ipak je i to neka razbibriga.

— Neću da se sporim s vama, a i nisam vičan filozofiranju. Moram vam priznati da sam ovamo doputovao više radi žena.

— Tek što ste pokopali Marfu Petrovnu?

— Pa da — osmjehne se Svidrigajlov, pokazujući otvorenost koja razoružava sugovornika. — Pa šta onda? Čini mi se da vi mislite da je ružno ovako govoriti o ženama?

— To jest, mislim li ili ne mislim da je razvrat ružan?

— Razvrat! Kud ste vi odmah zapeli! Uostalom, idemo redom, najprije ću vam odgovoriti što mislim o ženama općenito; raspoložen sam, znate, za ćaskanje. Recite mi zašto bih se uopće suzdržavao? Zašto bih se okanio žena kad ih volim? Bar sam nečim zaokupljen.

— Vi se dakle ovdje jedino razvratu nadate?

— Pa šta onda, neka bude i razvrat! Razvrat pa razvrat. Ali, drago mi je što me bar otvoreno pitate. U tom razvratu bar ima nešto postojano, štoviše, zasnovano na prirodi i neovisno o fantaziji, nešto što neprestano pali čovjeka u krvi kao živa žeravica, nešto što vječito podjaruje čovjeka i što nikako ne možeš brzo ugasiti, možda ni nakon mnogo godina. Priznajte i sami da to može čovjeka zaokupiti!

— Ali čemu se tu imate radovati? To je bolest, i to opaka bolest.

— A, tako vi mislite? Slažem se da je to bolest, kao i sve što prevrši mjeru, a tu čovjek svakako mora prevršiti mjeru, ali je to, prvo, kod jednoga ovako, kod drugog onako, a drugo, dakako da treba u svemu znati mjeru i račun, pa makar to bio i nepošten račun, ali što možemo? Kad ne bi toga bilo, možda bi se čovjek i ustrijelio, tko zna? Slažem se da se čestit čovjek mora dosađivati, ali ipak...

— Zar biste se vi mogli ustrijeliti?

— Eto ga na! — odvrati Svidrigajlov gadljivo. — Molim vas, nemojte sad o tome — doda žurno i, štoviše, bez trunka razmetanja, što je inače izbijalo iz svega onoga što je prije toga govorio. Čak mu se i lice nekako izmijenilo. — Priznajem da patim od te neoprostive slabosti, ali što mogu: bojim se smrti i ne volim da se o njoj govori. Znate li da sam pomalo i mistik?

— A! Privida vam se Marfa Petrovna! I dalje vam se privida?

— Pustite to, nemojte to sad spominjati; u Petrogradu mi se još nije prividjela; ma nek ide k vragu! — vikne nekako srdito. — Ama, bolje da o tome... ali, uostalom... Hm! E, nemam mnogo vremena, neću moći dugo ostati s vama, šteta! Imao bih vam štošta kazati.

— A tko vas čeka, neka žena?

— Da, žena, nešto sasvim slučajno... ali, nisam vam sad htio o tome govoriti.

— Dobro, a zar te mrske okolnosti oko vas ne djeluju već na vas? Zar nemate snage da se obuzdate?

— A vi tobože imate snage? He-he-he! Iznenadili ste me sad, Rodione Romaniču, iako sam unaprijed znao da će tako biti. I vi meni govorite o razvratu i o estetici! Vi — Schiller, vi idealist! Sve to, naravno, i mora biti tako, i trebalo bi se čuditi kad bi bilo drugačije, pa ipak, u stvarnosti je nekako čudno... Eh, šteta što nemam više vremena, jer ste vi neobično zanimljiv čovjek! A, da, zbilja, volite li vi Schillera? Ja ga strašno volim.

— Kakav ste vi, ipak, razmetljivac! — izusti Raskoljnikov pomalo gadljivo.

— Ama, nisam, kad vam kažem! — odgovori Svidrigajlov smijući se grohotom. — A, u uostalom, ne poričem, neka budem i razmetljivac; zašto se ne bi čovjek malo i razmetao ako nikog ne vrijeđa? Sedam godina sam proživio na selu kod Marfe Petrovne, pa mi je sad, kad sam naletio na pametna čovjeka kao što ste vi, na tako pametna i zanimljiva čovjeka, duša da malo popričam, a uz to sam još popio, evo, i pola čaše vina i već mi je malčice udarilo u glavu. A što je najvažnije, ima nešto što me je i te kako raspoložilo, ali o tome ću... radije šutjeti. Kamo ćete? — priupita najednom preplašeno Svidrigajlov.

Raskoljnikov je počeo ustajati. Bilo mu je i nekako teško, i zagušljivo, i neugodno što je došao ovamo. Uvjerio se da je Svidrigajlov najkukavniji i najbeznačajniji zlotvor na svijetu.

— He-ej! Sjedite još malo, ostanite — preklinjaše ga Svidrigajlov — i dajte si naručite bar čaja. Ama, sjedite još malo, neću više mljeti gluposti, naime o sebi. Ispričat ću vam nešto. Eto, hoćete li da vam ispričam kako me je jedna žena, da se izrazim u vašem stilu, »spašavala«? To će biti ujedno i odgovor na vaše pitanje jer je ta

osoba — vaša sestra. Da vam ispričam? Pa tako ćemo i vrijeme malo skratiti.

— Pričajte, ali se nadam da...

— Ma, budite bez brige! Uostalom, čak i kod ovakve bijedne ništarije kao što sam ja Avdotja Romanovna može pobuditi samo najdublje poštovanje.

IV

— Možda znate (ma i ja sam vam, uostalom, pričao o tome) — poče Svidrigajlov — da sam ležao ovdje u dužničkom zatvoru zbog golema duga, bez i najmanje mogućnosti da vratim dug. Nije potrebno da vam sad raspredam o tome kako me je tada iskupila Marfa Petrovna; znate koliko se ludo može ponekad žena zaljubiti. Bila je to poštena žena i nimalo glupa (mada bez ikakve naobrazbe). Ï zamislite samo da se upravo ta ljubomorna i poštena žena udostojila, nakon mnogih užasnih scena i prijekora, da sklopi sa mnom neku vrstu ugovora kojeg se držala za sve vrijeme našeg braka. Ona je, naime, bila poprilično starija od mene, a uz to je neprestano držala u ustima nekakav karanfilčić. Ja sam u duši bio tolika svinja, a opet na svoj način pošten da sam joj otvoreno rekao da joj ne mogu biti potpuno vjeran. To ju je priznanje razbjesnilo, ali joj se moja gruba otvorenost na neki način svidjela. »Ne želi me dakle obmanjivati kad mi unaprijed tako kaže« — a za ljubomornu je ženu to najvažnije. Nakon mnogo suza sklopili smo među sobom ovakav usmeni ugovor: prvo, da neću nikad ostaviti Marfu Petrovnu i da ču joj dovijeka biti muž; drugo, da nikad neću nikamo otići bez njene privole; treće, da nikad neću imati stalne ljubavnice; četvrto, zato mi Marfa Petrovna dopušta da se gdjekad ogledam za kojom njenom služavkom, ali samo uz njenu prešutnu privolu; peto, bože sačuvaj da zavolim koju ženu iz našeg staleža; šesto, ako me slučajno, ne daj bože, obuzme kakva velika i ozbiljna strast, dužan sam to povjeriti Marfi Petrovnoj. Što se tiče ove posljednje točke, Marfa Petrovna bila je za sve vrijeme prilično mirna; bila je to pametna žena, a to znači da nije mogla da me ne smatra za razvratnika i ženskara koji nije kadar da se ozbiljno zaljubi. Ali pametna žena i ljubomorna žena, to su dva različita pojma i u tome

je sva nevolja. Uostalom, da bi čovjek nepristrano sudio o nekim ljudima, treba unaprijed odbaciti neka otprije uvriježena gledišta i svakidašnje držanje prema ljudima i predmetima koji nas obično okružuju. U vaš sud imam pravo uzdati se vise nego u bilo čiji drugi. Možda ste već štošta smiješno i besmisleno čuli o Adarfi Petrovnoj. Ona je zaista imala neke vrlo smiješne navike, ali vam otvoreno velim da se iskreno kajem što sam joj zadao nebrojene jade. Ovo će valjda biti dovoljno za sasvim pristojan oraison funebre[86] neobično nježna supruga neobično nježnoj supruzi. U našim sam razmiricama ponajčešće šutio i nisam se uzrujavao, a to je džentlmenstvo gotovo svagda postizalo cilj; djelovalo je na nju i čak joj se sviđalo; u nekim se prigodama i ponosila mnome. Ali vašu seku ipak nije mogla podnijeti. I kako se to uopće dogodilo da se odvažila uzeti u kuću za guvernantu onakvu ljepoticu! Jedino tako mogu to objasniti što je Marfa Petrovna bila vatrena i osjetljiva žena, pa se prosto-naprosto i sama zaljubila, doslovce zaljubila, u vašu seku. Pa i jest lijepa Avdotja Romanovna! Odmah sam vrlo dobro shvatio da tu nešto nije u redu i — što mislite? Odlučio sam da je i ne gledam. Međutim, Avdotja Romanovna učinila je sama prvi korak — vjerovali ili ne! A vjerujere li i da je Marfa Petrovna čak dotle dotjerala da se ljutila na mene što vazda šutim o vašoj sestri, što posve ravnodušno slušam njezine vječite zaljubljeničke besjede o Avdotji Romanovnoj? Ni sam ne znam što je htjela! Ali dakako da je Marfa Petrovna ispričala Avdotji Romanovnoj sve o meni do u tančine. Imala je tu nesretnu naviku da ama baš svima kazuje sve naše obiteljske tajne i da se svima neprestance na mene tuži; pa kako onda ne bi postupila tako i pred svojom novom i divnom prijateljicom? Vjerujem da njih dvije nisu ni o čemu drugom razgovarale nego o meni, i nema sumnje da je Avdotja Romanovna doznala sve one mračne, tajanstvene priče koje o meni kolaju... Kladio bih se da ste i vi već čuli ponešto od toga?

— Jesam. Lužin vas je okrivio čak i za smrt jednog djeteta. Je li to istina?

— Molim vas, nemojte mi spominjati sve te vulgarne priče — odvrati Svidrigajlov gadljivo i mrzovoljno. — Ako vam je baš stalo do

toga da doznate sve o toj besmislici, pričat ću vam jednom posebno o tome, ali sad...

— Cuo sam i o nekom vašem lakaju na selu i o tome kako ste i njemu nešto skrivili.

— Ma prestanite, molim vas! — upade mu opet Svidrigajlov očito nestrpljivo u riječ.

— A da nije to onaj isti lakaj koji vam je nakon smrti dolazio da vam napuni lulu... sami ste mi o tome pričali? — žestio se Raskoljnikov sve više i više.

Svidrigajlov pozorno pogleda Raskoljnikova, kome se učini da je u tom pogledu načas bljesnuo, poput munje, pakostan podsmijeh. Međutim, Svidrigajlov se svlada i neobično uljudno odgovori:

— Jest, to je taj isti. Vidim da i vas sve to neobično zanima, pa držim za svoju dužnost da u prvoj zgodnoj prilici udovoljim vašoj radoznalosti u svakom pogledu. Do vraga! Vidim da bih se zaista još mogao nekom učiniti kao neki junak iz romana. Prosudite i sami koliko sam onda imao zahvaliti pokojnoj Marfi Petrovnoj za sve ono tajanstveno i zanimljivo što je napričala o meni vašoj seki. Ne usuđujem se suditi o dojmu, ali je sve skupa svakako išlo meni u prilog. Uza svu prirodnu odvratnost koju je Avdotja Romanovna osjećala prema meni, i usprkos mom svagdašnjem smrknutom i odbojnom držanju, sažalila se napokon na mene, sažalila se na propalicu. A kad se srce djevojačko na nekog sažali, to je za tu djevojku, naravno, najopasnije. Onda već svakako poželi i da »spasi« tog čovjeka, i urazumi ga, i uskrisi, i usmjeri na plemenitije ciljeve, i preporodi za nov život i djelatnost, ma zna se što sve mogu djevojke izmaštati u tom smislu. Odmah sam se dosjetio da mi ptičica sama leti u mrežu, pa sam se spremio kako treba. Mrštite se nešto, Rodione Romaniču? Nije potrebno, molim, sve se, kao što znate, završilo na tričarijama. (Do vraga, koliko samo pijem!) Oduvijek sam, znate, od samog početka, žalio što sudbina nije dala vašoj sestri da se rodi u drugom ili trećem stoljeću naše ere, pa da bude, recimo, kćerka nekog kneza ili kakvog drugog vladara ili prokonzula u Maloj Aziji. Ona bi nesumnjivo bila jedna od onih što su pretrpjeler mučenje, i dakako da bi se smješkala dok bi joj užarenim kliještima palili prsa. I sama bi se od sebe bila podvrgnula tim mukama. A u četvrtom ili petom stoljeću povukla bi se u egipatsku

pustinju i proživjela bi u njoj trideset godina hraneći se korijenjem, zanosom i priviđenjima. Pa ona jedva čeka i traži priliku da se što prije za nekoga podvrgne mukama, a kad bi joj uskratili te muke, možda bi još kroz prozor skočila. Čuo sam nešto o nekom gospodinu Razumihinu. Kažu da je razborit dečko (o čemu svjedoči i njegovo prezime, valjda je studirao bogosloviju), neka on samo čuva vašu sestru! Jednom riječju, mislim da sam je dobro shvatio, i držim da mi to služi na čast. Ali onda, to jest u početku našeg poznanstva, čovjek je uvijek, i sami znate, nekako lakoumniji i gluplji, pogrešno gleda, ne vidi ono pravo. Do vraga, zašto je onako lijepa? Nisam ja valjda tome kriv! Jednom riječju, kod mene vam je to počelo od posve neodoljive požude: Avdotja Romanovna je dozlaboga čedna, to je nešto neviđeno i nečuveno. (Pazite, ovo vam kazujem o vašoj sestri kao činjenicu. Ona je možda i bolesno čedna, uza syu svoju veliku pamet, i to će joj jednom nauditi.) Baš smo tada imali jednu sobaricu, neku Parašu, crnooku Parašu. Nedavno su je bili dopremili iz drugog sela, da nam bude sobarica, nikad je prije nisam bio vidio — vrlo je zgodna, ali nevjerojatno glupa: udarila je u plač, nadigla dreku da se orilo cijelo dvorište, i izbio je skandal. Jednom poslije ručka Avdotja Romanovna potražila me sama u aleji u parku i zatražila od mene, sijevajući očima, da ostavim sirotu Parašu na miru. To je bio tako reći prvi naš razgovor nasamu. Ja sam, dakako, smatrao za čast da udovoljim toj njenoj želji, potrudio sam se da hinim preneraženost, zbunjenost, ama, jednom riječju, nisam loše odigrao svoju ulogu. Zaredali su sastanci, tajanstveni razgovori, pouke, savjeti, molbe, preklinjanja, pa i suze — vjerujte mi, bilo je čak i suza! Eto do koje se mjere u ponekih djevojaka razvije strast za propagandom! Ja sam, naravno, sve svalio na svoju sudbinu, pretvarao sam se da žudim i čežnem za svjetlošću, a naposljetku sam se poslužio najboljim i najpouzdanijim sredstvom za osvajanje ženskih srdaca, sredstvom koje nikad i nikog neće iznevjeriti i koje djeluje ama baš na sve odreda, bez iznimke. To je poznato sredstvo — laskanje. Ništa na svijetu nije teže od iskrenosti, a ništa nije lakše od laskanja. Ako u iskrenosti ima samo jedna stotinka lažne note, odmah nastaje disonanca, a za njom — skandal. A ako je u laskanju i sve do posljednje note lažno, laskanje je svejedno ugodno i ne sluša se bez zadovoljstva — pa bilo to zadovoljstvo i grubo, ipak je zadovoljstvo. I

koliko god laskanje bilo grubo, u njemu se bar polovica toga čini istinom. I to vrijedi za sve stupnjeve naobrazbe i društvene slojeve. Čak bi i vestalku mogao zavesti laskanjem, a da o običnim smrtnicama i ne govorimo. Moram se smijati kad god se sjetim kako sam jednom zavodio neku gospođu privrženu svom mužu, svojoj djeci i svojim vrlinama. Kako je to bilo zabavno, i kako je malo truda trebalo! A gospođa je zaista bila kreposna, bar na svoj način. Sva je moja taktika bila u tome što sam svaki čas satrven padao ničice pred njenom čednošću. Bezočno sam joj laskao i, čim bih, recimo, uspio da joj stisnem ruku, ili da joj bar ulovim pogled, prekorio bih samog sebe da sam joj to tobože silom oteo, da se ona branila, da se toliko branila da zacijelo ne bih nikad ništa postigao da nisam sam toliko poročan; da ona, u svojoj bezazlenosti, nije ni naslućivala lukavštinu, pa je nenamjerno tome podlegla, ni sama toga ne znajući, i ne sanjajući, i tako dalje, i tako dalje. Jednom riječju, postigao sam sve što sam htio, a moja je gospa ostala čvrsto uvjerena da je nedužna i čedna i da izvršava sve svoje dužnosti i obveze, te da je posrnula posve slučajno. I da znate kako se naljutila na mene kad sam joj na kraju rekao da je ona, po mom iskrenom uvjerenju, isto toliko tražila užitak koliko i ja. Sirota Marfa Petrovna isto tako nije mogla odoljeti laskanju i, da sam samo htio, mogao sam, naravno, još za njena života prepisati cijelu njezinu imovinu na sebe. (Ipak, malo previše pijem i brbljam.) Nadam se da se nećete naljutiti ako sad ovdje spomenem da sam isti takav učinak počeo zapažati i kod Avdotje Romanovne. Ali sam bio glup i nestrpljiv pa sam sve pokvario. Avdotji Romanovnoj već se i prije više puta (a jednom osobito) nikako nije svidio izraz mojih očiju, hoćete li mi vjerovati? Ukratko, u njima se sve snažnije i bezobzirnije razbuktavala nekakva vatra koja je nju plašila i napokon joj omrznula. Što da vam pričam, uglavnom, razišli smo se. Tad sam opet napravio glupost. Počeo sam vrlo grubo ismijavati svu onu njenu propagandu i nastojanje da me preobrati; i opet se Paraša pojavila na sceni, ali ne samo ona — ukratko, nastao je pravi pakao. O, da samo vidite, Rodione Romaniču, bar jedanput u životu, kako vam seka ponekad sijeva očima! Ništa ne znači ovo što sam sad pijan i što sam, evo, popio več cijelu čašu vina, istinu vam govorim; vjerujte mi da sam sanjao taj njezin pogled; napokon nisam više mogao podnositi ni šuštanja njezine haljine. Bome sam

mislio da če me spopasti padavica, nikad nisam ni sanjao da bih se mogao tako pomamiti. Ukratko, morao sam se s njom pomiriti, ali je to več bilo nemoguće. I pomislite što sam tada uradio! Koliko može čovjeka bijes zaglupiti! Nikad nemojte ništa u bijesu poduzimati, Rodione Romaniču. Računajući da je Avdotja Romanovna zapravo puka sirota (ah, oprostite, nisam to htio reći... ali zar nije svejedno ako se time izražava isti pojam?), ukratko, da živi od svojih ruku, da mora uzdržavati i majku i vas (ah, k vragu, opet se mrštite...), odlučio sam joj ponuditi sve svoje novce (mogao sam tada prikupiti oko trideset tisuća) samo da pobjegne sa mnom, makar i ovamo, u Petrograd. Dakako da bih joj se odmah zakleo i na vječnu ljubav, blaženstvo i tako dalje, i tako dalje. Vjerujete li da sam tada bio toliko zateleban te da mi je samo rekla: »Zakolji ili otruj Marfu Petrovnu i uzmi mene za ženu« — da bih bio odmah to i učinio! Ali se sve svršilo katastrofom, kao što već znate, pa možete i sami misliti koliko sam se razbjesnio kad sam čuo da je Marfa Petrovna izvukla odnekud iz naftalina onu hulju fiškalsku Lužina i da umalo što nije udesila svadbu, što bi zapravo bilo isto što sam i ja nudio Avdotji Romanovnoj, nije li tako? Nije li tako? Je li da je tako? Primjećujem da ste me nekako vrlo pažljivo počeli slušati... zanimljiv ste vi mladić...

Svidrigajlov nestrpljivo lupi šakom o stol. Vas se bio zajapurio. Raskoljnikov je jasno vidio da je ona čaša, ili čaša i pol, šampanjca što ju je Svidrigajlov bio popio, pijuckajući pomalo, na gutljaje, i te kako djelovala na njega, pa je odlučio iskoristiti priliku. Svidrigajlov mu je bio vrlo sumnjiv.

— E pa, sad sam zbilja čvrsto uvjeren da ste i ovamo doputovali radi moje sestre — reče Svidrigajlovu otvoreno i bez okolišanja, ne bi li ga još više podjario.

— Ma hajte, molim vas — kao da se iznenada trgne Svidrigajlov. — Pa rekao sam vam... a, osim toga, vaša me sestra ne može živa vidjeti.

— Pa to i ja vjerujem da ne može, ali nije sad o tome riječ.

— A vi zbilja vjerujete da ne može? — Svidrigajlov priškilji i podrugljivo se osmjehne. — Imate pravo, ne voli me, ali nemojte nikad dati ruku u vatru za ono što se zbiva između muža i žene, ili ljubavnika i ljubavnice. Tu svagda ima jedan kutak koji uvijek ostaje

cijelom svijetu nepoznat i koji poznaju samo njih dvoje. Vi biste dali ruku u vatru da sam se ja gadio Avdotji Romanovnoj?

— Po nekim vašim riječima i izrazima kojima ste se poslužili u svom pričanju, zaključujem da i sad imate neke svoje planove i sasvim neposredne namjere, dakako nečasne, prema Dunji.

— Sta? Zar su mi se potkrale takve riječi i izrazi? — preplaši se najednom Svidrigajlov neobično naivno, ne obazirući se ni najmanje na epitet prišiven njegovim namjerama.

— Pa i sad vam se potkradaju. Eto, na primjer, čega se sad toliko bojite? Sto ste se sad najednom uplašili?

— Ja da se bojim i plašim? Da se vas plašim? Prije bi trebalo da se vi mene bojite, cher ami[87]. I kakva je to samo budalaština... Uostalom, podnapio sam se, vidim i sam; umalo što se opet nisam izbrbljao. Do vraga i vino! Hej, daj amo vode!

Pa zgrabi butelju i, ni pet ni šest, hitne je kroz prozor. Filip donese vode.

— Sve su to gluposti — reče Svidrigajlov namačući ubrus i stavljajući ga na čelo. — Mogao bih vas jednom jedinom riječju poklopiti i sve vaše sumnje raspršiti. Znate li, na primjer, da se ženim?

— To ste rni već rekli.

— Rekao sam vam? Zaboravio sam. Ali onda vam još nisam mogao ništa pouzdano kazati jer nisam bio još ni vidio mladojku; tek sam imao namjeru. E, a sad već imam zaručnicu i sve je gotovo; samo kad ne bih imao nekih neodgodivih pbslova, svakako bih vas sada odmah odveo k njima, jer bih vas htio zamoliti za savjet. Uh, k vragu! Imam još svega deset minuta vremena. Pazite, gledajte na sat, ali, uostalom, da vam ispričam o svojoj ženidbi jer je to zanimljiva pričica, naime na svoj način — kamo ćete? Opet odlazite?

— Ne odlazim, sad više uopće neću otići.

— Uopće nećete otići? Vidjet ćemo! Odvest ću vas onamo, kad vam kažem, pokazat ću vam svoju zaručnicu, samo neću sada, jer uskoro i vi morate otići. Vi ćete desno, a ja lijevo. Poznajete li Reslihovicu? Znate, onu Reslihovicu kod koje sad stanujem, a?

Čujete li? Ama, što mislite, to vam je ona ista o kojoj pričaju da je onu curicu, zimus, u vodi... ama, čujete li vi mene? Čujete li? E pa,

ona je sve to udesila; dosadno ti je, veli, zabavi se malo. A ja sam vam čovjek neveseo, mrzovoljan. Vi mislite da sam veseljak? Nisam, neveseo sam; nikom ne činim ništa nažao, ali sjedim u zapećku; ponekad me ne mogu po tri dana uvući u razgovor. A ta vam je Reslihovica vražja baba, kažem vam, znate što je smislila: računa da će mi ta moja buduća dosaditi pa da ću je ostaviti i otići, i da će žena lijepo ostati njoj pa da će je onda ona pustiti u promet; naime, u našem društvenom sloju, pa i u višem. Maloj je, veli, otac sasvim paraliziran, umirovljen činovnik, sjedi u naslonjaču i već treću godinu ne može nogama ni maknuti. Ima i majku, i veli da je mama razborita dama. Sin im negdje u provinciji služi, ne pomaže uopće roditeljima. Starija im kći udata i ne posjećuje ih, a na brizi još imaju dva mala nećaka (nemaju dosta svojih!). Zato su iz gimnazije ispisali djevojčicu, svoju najmlađu kćer, tek će za mjesec dana navršiti šesnaest godina, pa će je dakle za mjesec dana moći i udati. Za mene, naime. I otišli mi lijepo do njih; da znate kako je to bilo smiješno kod njih; predstavim se ja: vlastelin, udovac, iz poznatog roda, s dobrim vezama, imam svoj kapital — nije važno što je meni pedeset, a njoj nije još ni šesnaest. Tko će još na to gledati? A inače je primamljivo, a? Bome primamljivo, ha-ha! Da ste samo vidjeli kako sam razgovarao s tatom i mamom! Vrijedilo bi vam platiti samo da ste me tada mogli vidjeti! I dođe vam mala, poklecne, e pa, možete li zamisliti, još je u kratkoj haljinici, pravi pupoljak, crveni se, rumeni, kao jutarnja rumen (rekli su joj, dabome, o čemu se radi). Ne znam što vi mislite o ženskim licima, ali za mene tih šesnaest godina, te još dječje oči, ta bojažljivost i suze od stida, za mene to više vrijedi od ljepote; a uz to je još lijepa kao slika! Svijetla košića, sva u kovrčicama kao u janjeta, usne punašne, rumene, nožice — da je divota!... I tako, upoznali se, ja rekoh da se žurim radi nekih svojih domaćinskih poslova, i sutradan, to jest prekjučer, već su nam dali blagoslov. Otada, kad god dođem, ja malu odmah sebi na koljena i više je ne puštam... Ona se rumeni kao jutarnja rumen, a ja je svaki čas ljubim; mama joj, naravno, utuvljuje u glavu da sam joj muž i da je tako red, jednom riječju, čista uživancija! I možda je ovaj moj položaj, zaručnički, zbilja još ljepši od supružanskog. To vam je ono što se zove la nature et la vérité![88] Ha-ha! Jedno sam dva-tri puta i

porazgovarao s malom — uopće nije glupa curica; koji put me onako krišom pogleda — a mene sve nešto štrecne. A lice joj, znate, kao u Rafaelove Madone. Jer, u Sikstinske je Madone upravo fantastično lice, lice tužne jurodive, niste li to zapazili? E pa, eto, tako nešto. Čim su nam dali blagoslov, a ja sutradan donesem darova za tisuću i pol rubalja: nakit od briljanata, pa nakit od biserja i srebrnu kutijicu za žensku toaletu — evo ovoliku, sa svakojakim draguljima, tako da se čak i njoj, toj Madoni, lice zarumenjelo. Jučer sam je posjeo sebi na koljena, ali valjda malo previše bezobzirno jer se sva zajapurila i suze joj udarile na oči, ali neće da ih pokaže iako sva gori. Onda su svi načas izašli iz sobe, ostali smo potpuno sami, a ona mi se najednom obisne oko vrata (prvi put sama od sebe), zagrli me objema ručicama, ljubi me i kune mi se da će mi biti poslušna, vjerna i dobra žena, da će me usrećiti, da će mi posvetiti cijeli svoj život, svaki čas svoga života, da će sve, sve žrtvovati za mene, a da za sve to želi od mene samo i jedino moje poštovanje, ništa joj više, veli, »ništa, ništa ne treba, nikakvih darova!« Priznajte i sami: čuti takvo priznanje nasamu od takva šesnaestogodišnjeg anđelka koji se rumeni od djevojačkog stida i kome su oči pune suza od ushita, priznajte i sami da je to prilično primamljivo. Je li da je primamljivo? Je li da to ipak nešto vrijedi, a? Ipak vrijedi, je li? E pa... e pa, čujte... e pa, da odemo do moje zaručnice... samo ne možemo sad odmah!

— Ukratko rečeno, upravo ta čudovišna razlika u godinama i naobrazbi izaziva u vama požudu? I zar ćete se zbilja oženiti?

— Pa nego šta? Bezuvjetno. Svak sam o sebi vodi brigu, a najveselije živi onaj tko zna najbolje obmanuti sama sebe. Ha-ha! A što ste vi tako do grla ogreznuli u kreposti? Smilujte mi se, dragoviću, ja sam čovjek grešnik. He-he-he!

— Pa ipak ste zbrinuli djecu Katerine Ivanovne. Doduše... doduše, imali ste za to svojih razloga... sad mi je sve jasno.

— Ja i inače volim djecu, mnogo volim djecu — zakikoće se Svidrigajlov. — S tim u vezi mogu vam čak ispričati jednu vrlo zanimljivu zgodu koja se još nije ni završila. Već prvog dana kad sam doputovao, počeo sam ovdje obilaziti kojekakve jazbine, ama, naprosto sam nakon sedam godina navalio na njih. Vjerojatno ste primijetili da se ne žurim da se sastanem sa svojim starim društvom, s nekadašnjim prijateljima i pajdašima. I neću ih potražiti dokle god

budem mogao biti bez njih. Znate, na selu, kod Marfe Petrovne, dozlaboga su me izmučile uspomene na sva ona tajnovita mjesta i mjestašca na kojima pravi znalac može svašta naći. Vrag ih odnio! Puk se opija, naobraženi mladi ljudi izgaraju od besposlice u neostvarljivim snovima i tlapnjama, zatupljuju se teorijama; odnekud su Čifuti navrli, zgrću pare, a sve ostalo odalo se razvratu. I ovaj me je grad već u prvim satima zapahnuo svojim poznatim mirisom. Obreo sam se na nekoj takozvanoj plesnoj večeri, strašna neka jazbina (ali ja volim takve jazbine baš kad su prljave), pa naravno kankan kakvog nigdje drugdje nema i kakvog u moje doba nije uopće bilo. Jest, u tome se napredovalo. Najednom vidim, djevojčica od svojih trinaest godina, dražesno obučena, pleše s jednim majstorom; drugi joj je vizavi. A uza zid na stolcu sjedi joj mati. E pa, možete zamisliti kakav je to bio kankan! Djevojčica je zbunjena, crveni se, napokon se vrijeđa i udara u plač. Majstor je grabi i počinje je vrtjeti i pokazivati kako se pleše, svi se oko njih valjaju od smijeha i — volim u takvim trenucima tu vašu publiku, čak i tu kankansku — kese se i viču: »Neka, neka, tako joj i treba! Što vode djecu ovamo!« A meni se baš fućka, nije me briga je li im ta utjeha logična ili nije! Odmah sam našao sebi mjesto, sjeo sam do majke i razvezao o tome kako sam i ja nedavno doputovao, kako su tu sve sami prostaci, kako ne znaju uočiti prave vrijednosti i iskazati dužno poštovanje; dao sam joj na znanje da imam para na bacanje; ponudio sam da ih odvezem svojom kočijom, i odvezao sam ih kući i upoznao se s njima. (Stanuju kao podstanari u nekoj sobici, nedavno su doputovale.) Kazale su mi da poznanstvo sa mnom mogu i ona i njena kćerka držati samo za čast; doznao sam da nemaju ni kuće ni kućišta, a da su doputovale ne bi li što isposlovale u nekom nadleštvu; ponudim im svoje usluge, novce; kažu mi da su zabunom došle na tu plesnu večer, mislile su da se tamo zaista uči plesati; ponudim se da pripomognem odgoju mlade djevojke u učenju francuskog jezika i plesa. One objeručke prihvate moju ponudu, drže je za čast, i evo, i dan-danas održavam to poznan-stvo... Možemo, ako hoćete, otići i do njih, samo ne sad odmah.

— Manite se, manite se tih svojih ružnih, prljavih pričica, vi, razvratni, pokvareni bludniče!

— Eto nam opet Schillera, eto opet našeg Schillera, Schillera! Où la vertu va-t-elle se nicher?[89] A znate li da ću vam baš navlaš pričati o ovakvim dogodovštinama, samo da bih čuo te vaše usklike. To je pravi užitak!

— Kako i ne bi bio, zar mislite da nisam u ovom trenutku i sam sebi smiješan? — promrsi Raskoljnikov pakosno.

Svidrigajlov samo što ne pukne od smijeha; naposljetku zovne Filipa, plati mu i poče ustajati.

— E, zbilja sam se napio, assez causé[90] — reče. — Pravi užitak!

— Pa kako i ne biste uživali — uzvikne Raskoljnikov također ustajući. — Kad okorjeli razvratnik priča o takvim pustolovinama a ima na umu isto tako nekakvu namjeru, dakako da uživa, pogotovo kada još priča u ovakvim prilikama i ovakvu čovjeku kao što sam ja... To ga još više nadražuje.

— E pa, ako je tako — odvrati Svidrigajlov čak pomalo začuđeno, promatrajući Raskoljnikova — ako je tako, onda ste i vi pravi pravcati cinik. U svakom slučaju, imate sve preduvjete da to postanete. Mnogo toga možete pojmiti, mnogo... ali mnogo toga možeti i učiniti. A sad dosta! Iskreno mi je žao što smo ovoliko malo razgovarali, ali nećete vi meni pobjeći... Samo malo pričekajte...

Svidrigajlov pođe van iz gostionice, a Raskoljnikov za njim. Svidrigajlov ipak nije bio trešten pijan; samo mu je načas bilo udarilo u glavu, a sad se već sve više trijeznio. Bio je nečim ozbiljno zabrinut, nečim neobično važnim, pa se mrštio. Očekivao je očito nešto što ga je uzbuđivalo i uznemirivalo. Nekako je u posljednjim minutama naglo promijenio držanje prema Raskoljnikovu, svakog je časa bivao sve grublji i podsmješljiviji prema njemu. Raskoljnikov je sve to zapazio te se i sam uzrujao. Svidrigajlov mu je postao vrlo sumnjiv i stoga je nakanio da pođe za njim.

Siđoše na pločnik.

— Vi ćete nadesno, a ja ću nalijevo, ili možda obratno, samo — adieu, mon plaisir[91], bit će mi drago da se opet vidimo.

I pođe desno, prema Sijenskom trgu.

V

Raskoljnikov pođe odmah za njim.

— Šta je sad? — uzvikne Svidrigajlov okrećući se. — Čini mi se da sam vam rekao...

— Sad se neću više maknuti od vas.

— Šta-a-a?

Obadvojica zastadoše i zgledaše se kao da mjere jedan drugog.

— Iz cijelog tog vašeg sutrusnog pričanja — odbrusi mu Raskoljnikov — pouzdano sam zaključio da ne samo što se niste okanili svojih nečasnih planova u vezi s mojom sestrom, nego da ste zaokupljeni njima više nego ikad. Znam da je moja sestra jutros primila neko pismo, a vi ste se sad neprestano vrckali na stolcu... Možda ste negdje uz put i pronašli kakvu drugu ženu, ali to ništa ne znači. Želim se osobno uvjeriti...

Teško da je Raskoljnikov i sam mogao odrediti što zapravo hoće i o čemu se to želi osobno uvjeriti.

— A tako! A kako bi bilo da zovnem policiju?

— Zovi!

Opet su stajali tako oko jedne minute jedan naspram drugog. Naposljetku se Svidrigajlovu izmijeni lice. Pošto se uvjerio da se Raskoljnikov nije uplašio njegove prijetnje, najednom zauze sasvim vedro i prijateljsko držanje.

— Takvi ste vi, dakle! Ja namjerno nisam potezao u razgovoru vaš slučaj, iako me, naravno, muči radoznalost. To je nešto fantastično. To sam ostavio za drugi put, ali vi biste zbilja bili kadri i mrtvaca razdražiti... Pa dobro, hajdemo, ali vam unaprijed kažem da ću samo svratiti kući da uzmem nešto novaca, a onda ću zaključati stan, uzeti fijaker i otići na cijelu večer na Otoke. Pa kud ćete onda za mnom?

— Zasad s vama u stan, ali ne k vama nego k Sofji Semjonovnoj, da se ispričam što nisam došao na sprovod.

— Kako vas volja, samo Sofje Semjonovne nema kod kuće. Odvela je djecu k jednoj dami, jednoj uglednoj staroj dami, mojoj davnašnjoj znanici koja vodi nekakva sirotišta. Ja sam očarao tu damu time što sam uplatio kod nje za uzdržavanje sve troje nejačadi Katerine Ivanovne, a uz to sam priložio nešto novaca za sirotišta; na

kraju sam joj ispričao životni put Sofje Semjonovne, sve do u tančine, ništa joj nisam zatajio. To je ostavilo na nju neopisiv dojam. Eto, zato je Sofja Semjonovna pozvana da dođe još danas ravno u... ski hotel, gdje je ta moja dama privremeno odsjela nakon povratka s ladanja.

— Nije važno, ipak ću svratiti.

— Kako hoćete, samo ja ne idem s vama, baš me briga! Eto, samo što nismo stigli. Nego, uvjeren sam da ste zato tako sumnjičavi prema meni što sam imao previše obzira pa vas sve dosad nisam uznemirivao nikakvim zapitkivanjem... razumijete me? To vam se valjda učinilo neobičnim; kladio bih se da je tako! E pa, kako da onda čovjek nakon toga ima još nekih obzira!

— I da prisluškuje na vratima!

— A, na to pucate! — nasmije se Svidrigajlov. — Pa i začudio bih se kad nakon svega ne biste to popratili nekom svojom napomenom. Ha-ha! Iako sam ponešto shvatio od onoga što ste onda... tamo... uprskali i sami ispričali Sofji Semjonovnoj, ipak, šta to znači? Možda je mene već pregazilo vrijeme pa ništa više ne mogu shvatiti. Objasnite mi, zaboga, dragi moj! Prosvijetlite me, upoznajte me s najnovijim idejama.

— Ništa vi niste mogli čuti, samo lažete!

— Ma ne mislim ja na ono, ne mislim ja na ono (iako sam, inače, ponešto i čuo), nego na to kako, eto, neprestano uzdišete te uzdišete! Schiller se u vama svaki čas pobuni. A onda mi još kažete neka ne prisluškujem na vratimm! Ako je tako, idite prijaviti vlastima da vam se, eto, tako i tako, dogodio mali peh: u teoriji vam se potkrala sitna pogreška. Ako ste pak uvjereni da se ne smije prisluškivati na vratima, a da se babe mogu slobodno mlatiti čime god stigneš, radi vlastitog zadovoljstva, onda otputujte što prije kudgod u Ameriku. Bježite, mladiću! Možda još imate vremena. Iskreno vam velim. Nemate novaca? Dat ću vam ja za put.

— Nije mi to ni na kraj pameti — presiječe ga Raskoljnikov gadljivo u riječi.

— Razumijem (nemojte se, uostalom, zamarati, ne morate mi mnogo ni govoriti ako ne želite); razumijem kakva su vas pitanja zaokupila: moralna, je li? Građanske i ljudske dužnosti? A vi njih lijepo na stranu; što će vam sad to? He-he! Zar zato što ste još

građanin i čovjek? Ali, ako je tako, onda se niste morali ni petljati u to; čemu ste se prihvaćali nečeg što nije za vas. Pa ustrijelite se onda; što, ne da vam se?

— Čini mi se da me sad baš želite naljutiti kako bih vas pustio na miru...

— E, baš ste neki čudak! Pa evo, već smo stigli, molim vas lijepo, i na stubište. Eto, vidite, tu su vrata Sofje Semjonovne, gledajte, nema nikoga! Ne vjerujete? Pitajte kod Kapernaumovih; kod njih ostavlja ključ. Evo i nje, madame de Kapernaumov, a? Šta? (Nagluha je.) Otišla? Kamo? Eto, jeste li sad čuli? Nema je i neće se vratiti, možda, do kasno uvečer. E, a sad idemo do mene. Htjeli ste valjda i do mene? E pa, evo nas i kod mene. Madame Reslih nije kod kuće. Ta je žena vječito u poslu, ali je dobra žena, vjerujte mi... možda bi i vama mogla dobro doći kad biste bili malko razumniji. E pa, evo, izvolite pogledati: uzimam iz pisaćeg stola ovu petstotnu obveznicu (evo vidite koliko ih još imam!), nju ću još danas unovčiti u mjenjačnici. Eto, jeste li vidjeli? Ne smijem više tratiti vrijeme. Pisaći stol zaključavam, stan zaključavam, i evo nas opet na stubištu. E pa, hoćete li da uzmemo fijaker? Jer, ja idem na Otoke. Hoćete li da se malo provozate? Evo, odvest ću se ovom kočijom do Jelagina, idete li sa mnom? Ne idete? Odustajete? Pa da se provozamo, svejedno? Kao da će kiša, ali ne smeta, spustit ćemo krov...

Svidrigajlov je već sjedio u kočiji. Raskoljnikov je zaključio da su njegove sumnje, bar u ovom trenutku, neosnovane. Ne odgovorivši mu ni riječi, okrene se i pođe natrag, prema Sijenskom trgu. Da se samo jednom putem osvrnuo, vidio bi kako se Svidrigajlov nije odvezao ni sto koraka dalje i kako je platio fijakeristu i sišao na pločnik. Ali Raskoljnikov ništa više nije mogao vidjeti jer je zamaknuo za ugao. Snažno ga je gađenje otjeralo što dalje od Svidrigajlova. »Kako sam se mogao i jednog trenutka nadati čemu od tog grubog zlikovca, od tog pokvarenog bludnika i hulje!« i nehotice uzvikne. Istina je da je to svoje mišljenje izrekao suviše brzopleto i lakoumno. Bilo je nešto u Svidrigajlova što mu je u najmanju ruku pridavalo bar kakvu-takvu originalnost, ako ne i tajanstvenost. Što se pak tiče sestre, Raskoljnikov je ostao čvrsto uvjeren da je Svidrigajlov neće ostaviti na miru. Ali već mu je bilo preteško i nepodnošljivo o svemu tome razmišljati i premišljati!

Kad je ostao sam, utonuo je, kao i obično, već iza dvadesetak koraka u duboku zamišljenost. Popevši se na most, zastao je uz ogradu i zagledao se u vodu. Međutim, malo dalje od njega stajala je Avdotja Romanovna.

Susreo se bio s njom dok se penjao na most, ali je prošao mimo nje a da je nije prepoznao. Dunječka ga još nikad nije bila srela takvog na ulici pa se iznenadila i, štoviše, prestravila. Stala je i nije znala bi li ga zovnula ili ne bi. Najednom opazi Svidrigajlova kako se žurno približava od Sijenskog trga.

Ali, kao da se približavao kradom i oprezno. Nije se popeo na most nego je zastao po strani, na pločniku, pazeći se dobro da ga Raskoljnikov ne primijeti. Dunju je već bio opazio i počeo joj rukama davati nekakve znakove. Njoj se učini da je moli neka ne zove brata, neka ga ostavi na miru i neka dođe do njega.

Dunja tako i učini. Polagano obiđe brata i priđe Svidrigajlovu.

— Hajdemo brže odavde — šapne joj Svidrigajlov. — Ne bih htio da Rodion Romanic zna za naš sastanak. Moram vam reći da sam sjedio s njim nedaleko odavde, u jednoj gostionici, gdje me je on sam bio potražio, jedva sam ga se otresao. Doznao je nekako za pismo koje 5am vam poslao, i sad nešto sumnja. Niste mu valjda vi rekli za pismo? Ako niste vi, tko je onda?

— Evo, već smo zamakli za ugao — upade mu Dunja u riječ — i sad nas moj brat više ne može vidjeti. Da znate da ne idem dalje s vama. Recite mi sve ovdje; sve se to može i na ulici ispričati.

— Prvo, to se nikako ne može na ulici ispričati; drugo, morate čuti i Sofju Semjonovnu; treće, pokazat ću vam i neke dokumente... Najposlije, ako nećete da dođete do mene, onda vam neću uopće ništa objašnjavati i odmah odlazim. Uz to vas molim da ne zaboravite da je neobično zanimljiva tajna vašeg obožavanog brace isključivo u mojim rukama.

Dunja neodlučno zastane i proburazi Svidrigajlova pogledom.

— Što se bojite? — pripomene on mirno. — Grad nije selo. Pa i na selu ste više vi naudili meni nego ja vama, a ovdje...

— A zna li za ovo sad Sofja Semjonovna?

— Ne zna, nisarmjoj rekao ni riječi, nisam baš siguran ni je li kod kuće. Ali vjerojatno jest. Danas je sahranila maćehu pa joj nije do posjeta. Zasad ne želim nikom govoriti o tome, pa se pomalo kajem

što sam i vama javio. Tu je i najmanja neopreznost isto što i prijava. Ja stanujem evo ovdje, u ovoj kući, evo, stigli smo. Evo, ovo je naš pazikuća; on me dobro poznaje; evo, vidite kako nas pozdravlja; vidi da dolazim s jednom damom, već je, naravno, zapazio vaše lice, a to je dobro za vas ako se baš bojite i sumnjate u mene. Oprostite što vam ovako grubo govorim. Ja sam ovdje podstanar. Sofja Semjonovna stanuje odmah do mene, isto je tako podstanarka. Cijeli je kat iznajmljen. Pa što se onda imate bojati kao kakvo dijete? Zar sam zbilja tako strašan?

Svidrigajlovu se lice razvuče u milostiv smiješak, iako mu nije više bilo do smješkanja. Srce mu je lupalo a dah zastajao u prsima. Navlaš je govorio malo glasnije ne bi li prikrio uzbuđenje koje ga je sve više obuzimalo, ali Dunja nije zapazila to njegovo posebno uzbuđenje, jer su je bile rasrdile njegove riječi da ga se boji kao kakvo dijete, i da je tako strašan.

— Znam doduše da ste čovjek... bez časti, ali vas se nimalo ne bojim. Idite vi prvi — reče mu naoko mirno, iako bijaše vrlo blijeda.

Svidrigajlov zastane pred Sonjinim vratima.

— Dopustite da vidim je li kod kuće. Nije. Nemamo sreće! Ali znam da će stići svakog časa. Ako je već otišla, onda je mogla otići samo do jedne dame radi one svoje siročadi. Umrla im je majka. I ja sam se tu upleo i pomagao koliko sam mogao. Ako Sofja Semjonovna ne dođe u roku od deset minuta, poslat ću je samu k vama, ako hoćete još danas; e pa, evo i mog stana. Tu su moje dvije sobe. Tu, iza tih vrata, stanuje moja gazdarica gospođa

Reslih. A sad pogledajte ovamo, da vam pokažem svoje glavne dokaze: iz moje spavaonice evo ova vrata vode u dvije posve prazne sobe koje se izdaju pod najam. Evo ih... ovo morate pogledati malo bolje...

Svidrigajlov je stanovao u dvije prilično prostrane namještene sobe. Dunječka se nepovjerljivo osvrtala, ali nije zapazila ništa osobito ni na pokućstvu ni u rasporedu tih soba, iako se moglo koješta primijetiti, na primjer da se Svidrigajlovljev stan nalazi tako reći između dva gotovo nenastanjena stana. K njemu se nije ulazilo ravno iz hodnika nego kroz dvije gazdaričine gotovo prazne sobe. U svojoj spavaćoj sobi Svidrigajlov otključa jedna vrata i pokaza Dunječki prazan stan koji se izdavao pod najam. Dunječka zastane

na pragu, ne shvaćajući što ju je Svidrigajlov pozvao da vidi, ali se on požuri da joj razjasni:

— Evo, pogledajte ovamo, u ovu drugu veliku sobu. Pazite na ova vrata, zaključana su. Uz ova vrata, evo, stoji stolac, samo jedan stolac u obadvije sobe. To sam ga ja donio ovamo iz svog stana da bi mi bilo zgodnije slušati. Eto tu, odmah iza tih vrata, nalazi se stol Sofje Semjonovne; tamo je ona sjedila i razgovarala s Rodionom Romaničem. A ja sam ovdje sjedio na stolcu i prisluškivao dvije večeri za redom, svaki put po dva-tri sata, pa sam valjda mogao nešto doznati, što vi mislite?

— Prisluškivali ste?

— Jesam, prisluškivao sam; a sad hajdemo u moj stan; ovdje nemamo ni gdje sjesti.

I odvede Avdotju Romanovnu opet u onu svoju prvu sobu, koja mu je služila kao salon, i ponudi joj da sjedne na stolac. On sjede za drugi kraj stola, najmanje dva metra od nje, ali mu je u očima već zacijelo gorio onaj isti plamen koji je nekad bio onako uplašio Dunječku. Ona se lecne i još jedanput nepovjerljivo pogleda oko sebe. Ta je njena gesta bila nehotična jer očito nije željela pokazati nepovjerenje. Napokon ju je ipak iznenadila izoliranost Svidrigajlovljeva stana. Htjela ga je upitati je li bar gazdarica kod kuće, ali ga nije upitala... iz ponosa. Uz to joj je srce morila i druga, neusporedivo veća muka od straha za sebe. Bila je zaista na grdnim mukama.

— Evo vam vašeg pisma — poče ona, stavljajući pismo na stol. — Zar je zbilja istina to što pišete? Vi tu natucate nešto o zločinu koji je tobože izvršio moj brat. Sasvim jasno natucate, nemojte se sad izvlačiti. Znajte da sam već i prije bila čula za tu glupu priču i da ni najmanje ne vjerujem u nju. To je gnusna i smiješna sumnja. Znam njezin historijat, zašto je i kako izmišljena. Vi ne možete imati nikakvih dokaza. A obećali ste da ćete mi sve dokazati, govorite dakle! Ali unaprijed znajte da vam ne vjerujem! Ne vjerujem!...

Dunječka je sve to izgovorila brzorečicom, užurbano, i načasak joj rumenilo oblije lice.

— Ako ne vjerujete, kako ste se onda odvažili doći sami ovamo k meni? Zašto ste došli? Iz puke radoznalosti?

— Nemojte me mučiti, govorite, govorite!

— Valja priznati da ste hrabra djevojka. Bogami sam mislio da ćete zamoliti gospodina Razumihina da vas doprati ovamo. Ali njega nije bilo ni uz vas ni u vašoj blizini, dobro sam gledao: to je smiono od vas, htjeli ste dakle poštedjeti Rodiona Romaniča. Uostalom, kod vas je sve božanstveno... A što se tiče vašeg brata, što da vam kažem? I sami ste ga maloprije vidjeli. Kako vam se čini?

— Ne zasnivate valjda samo na tome svoju sumnju?

— Ne, ne na tome nego na njegovim vlastitim riječima. Eto, dvije večeri za redom dolazio je ovamo, k Sofji Semjonovnoj. Pokazao sam vam gdje su sjedili. Sve joj je ispovjedio. On je ubojica. Ubio je staru činovničku udovicu, lihvarku, kod koje je i sam bio zalagao stvari; ubio je i njezinu sestru, preprodavačicu, po imenu Lizavetu, koja je iznenada bila naišla kad joj je sestru ubio. Obadvije je ubio sjekirom koju je bio ponio sa sobom. Ubio ih je da ih opljačka, i opljačkao ih je; uzeo je novce i kojekakve stvari... Sve je to sam od riječi do riječi ispričao Sofji Semjonovnoj, koja jedina zna za tu njegovu tajnu, ali u ubojstvu nije sudjelovala ni riječju ni djelom, nego se, naprotiv, zgrozila isto tako kao sad vi. Budite bez brige, ona ga neće izdati.

— Ali to ne može biti! — promrmlja Dunječka blijedim, obamrlim usnama; jedva je disala. — Ne može biti, nema nikakvog, ni najmanjeg razloga, nikakvog povoda... To je laž! Laž!

— Pljačka, to je jedini razlog. Uzeo je novce i stvari. Nije se doduše, prema vlastitom priznanju, okoristio ni novcem ni stvarima, nego ih je spremio nekamo pod neki kamen gdje još i sad leže. Ali to je samo zato što se nije usudio okoristiti svojim plijenom.

— Ma kako bi on mogao ukrasti, opljačkati? Kako bi uopće mogao pomisliti tako nešto? — vikne Dunja i skoči sa stolca. — Pa i vi ga poznajete, vidjeli ste ga? Zar bi on mogao biti lopov?

Baš kao da je preklinjala Svidrigajlova; zaboravila je na svaki strah.

— Tu vam, Avdotja Romanovna, ima na tisuće i milijune kombinacija i mogućnosti. Kradljivac krade, ali dobro zna da je hulja; međutim, čuo sam nedavno za nekog poštenog čovjeka kako je orobio poštu; tko bi ga znao, možda je zaista mislio da je učinio dobro djelo! Dakako da ne bih ni ja u ovo povjerovao kao ni vi, da sam to čuo iz druge ruke. Ali sam svojim rođenim ušima povjerovao.

On je Sofji Semjonovnoj iznosio i svoje razloge; ona nije u prvi mah ni svojim ušima povjerovala, ali je očima napokon povjerovala, rođenim očima. Pa to joj je sve sam ispričao.

— A koji su to... razlozi?

— To vam je duga priča, Avdotja Romanovna. Posrijedi je, kako da vam kažem, svojevrsna teorija, ona ista prema kojoj ja, recimo, držim da je pojedinačni zločin dopušten ako je glavni cilj valjan. Jedno jedino zlo nasuprot sto dobrih djela? Pa kako i ne bi sposobnu i pretjerano ambicioznu mladiću bilo krivo kad zna da bi mu, na primjer, svega tri tisuće rubalja mogle iz temelja promijeniti karijeru, sav budući životni cilj, a on nema tih triju tisuća! Dodajte još tome razdražljivost od gladovanja, od tijesna sobička, od dronjaka što ih nosi, od jasne spoznaje o svom krasnom društvenom položaju, a ujedno i o položaju svoje sestre i majke. A najviše od svega taština, oholost i taština, uza sve druge, tko zna, možda i dobre karakterne osobine... Ma nemojte, molim vas, misliti da ga ja možda krivim; uostalom, baš me briga. I razvio je još jednu svoju malu teoriju, nije ni loša ta teorija, prema kojoj se ljudi, znate, dijele na materijal i na posebne ljude, to jest na one koji su na takvoj visini da za njih ne vrijede zakoni, nego, naprotiv, oni sami propisuju zakone ostalim ljudima, tom materijalu, tom smeću. Nije ni loša ta teorijica; une théorie comme une autre[92]. Napoléon ga je strašno zanio, to jest zanijelo ga je zapravo to što se mnogi genijalni ljudi nisu obazirali na pojedinačna zla, što su prelazili preko njih bez razmišljanja. Čini se da je uobrazio sebi da je i on genijalan, to jest bio je bar u to neko vrijeme uvjeren. Mnogo ga je mučila, pa i sad ga još muči, pomisao da je znao izmisliti teoriju, ali da nije bio kadar svladati zapreke bez razmišljanja, pa da prema tome nije genijalan čovjek. E, a to je već za tašta mladića poniženje, pogotovo u ovo naše doba...

— A grižnja savjesti? Vi mu dakle poričete svaki moralni osjećaj? Pa zar je on takav?

— Ah, Avdotja Romanovna, sad se sve to poremetilo, ali ni inače nije nikad bilo u bogzna kakvu redu. Rusi su uopće, Avdotja Romanovna, ljudi široke naravi, kao što im je i zemlja široka, i neobično skloni fantastici, neredu; ali ne valja kad je čovjek široke naravi a nije osobito genijalan. Sjećate li se koliko smo se isto ovako

i o ovoj istoj temi nas dvoje napričali sjedeći navečer, uvijek poslije večere, na terasi? I još ste vi mene korili upravo zbog te širine. Tko zna, možda je on, baš u isto vrijeme dok smo mi o tome razgovarali, ovdje ležao i premišljao o svom naumu. Jer kod nas, Avdotja Romanovna, u obrazovanom društvu, i nema nekih svetih tradicija: jedino ako ih tko sam sebi iz knjiga izvuče... ili iz ljetopisa štogod ne preuzme. Ali to su vam uglavnom učeni ljudi i, znate, sve nekakvi zvekani, tako da ih se svjetski čovjek čak i stidi. Uostalom, moje nazore općenito poznajete; ja ama baš nikog ne krivim. I ja sam besposličar i pri tome ostajem. Ali o tome smo već više puta razgovarali. Čak sam imao sreću da se zanimate za moja mišljenja... Neobično ste blijedi, Avdotja Romanovna!

— Znam ja za tu njegovu teoriju. Pročitala sam u jednom časopisu njegov članak o ljudima kojima je sve dopušteno... Donio mi je Razumihin taj časopis...

— Gospodin Razumihin? Članak vašeg brata? U časopisu? Zar postoji takav članak? Nisam znao. E pa, to mora da je zanimljivo! Ali kamo ćete, Avdotja Romanovna?

— Htjela bih porazgovarati sa Sofjom Semjonovnom — izusti Dunječka slabašnim glasom. — Kako se može doći do nje? Možda je već stigla; htjela bih svakako sad odmah porazgovarati s njom. Neka mi ona...

Avdotja Romanovna nije mogla dovršiti; jednostavno joj se dah presjekao.

— Sofja Semjonovna se neće vratiti sve do navečer, bar ja tako mislim. Morala je doći vrlo brzo, ali kad nije, onda će se vratiti vrlo kasno...

— A, tako, dakle, lažeš! Vidim sad... da si lagao... stalno si lagao!... Ne vjerujem ti! Ne vjerujem! Ne vjerujem! — poviče Dunječka raspomamljeno, posve izgubivši glavu.

Gotovo obeznanjena klone na stolac koji joj je brže-bolje podmetnuo Svidrigajlov.

— Avdotja Romanovna, što vam je, saberite se! Evo vam vode. Otpijte malo...

Poprska je vodom. Dunječka se prene i sabere.

— Strašno ju je potreslo! — promrmlja Svidrigajlov za se, namrgođen. — Avdotja Romanovna, smirite se! Ne zaboravite da on ima

prijatelja. Izvući ćemo ga, spasit ćemo ga.. Hoćete li da ga prebacimo u inozemstvo? Ja imam novaca; za tri dana pribavit ću mu putnu kartu. A što se ubojstva tiče, još će on učiniti mnogo dobrih djela i sve će to popraviti; smirite se! Može još postati i velik čovjek. Kako vam je? Kako se osjećate?

— Zlobnice! Još se podsmjehujete. Pustite me...

— Kamo ćete? Ama, kamo ćete?

— Do njega. Gdje je? Znate li gdje je? Zašto su ova vrata zaključana? Na ova smo vrata ušli, a sad su zaključana. Kad ste ih brže zaključali?

— Pa nismo valjda mogli vikati da ori po svim sobama ono o čemu smo ovdje razgovarali. Uopće se ne podsmjehujem; samo mi je dojadilo govoriti takvim tonom. Ama, kamo ćete sad takvi? Ili, da ga možda ne želite prijaviti? Samo ćete ga razbjesniti pa će se sam prijaviti. Znajte da ga već prate, da su mu već ušli u trag. Samo ćete ga odati. Pričekajte malo, maloprije sam razgovarao s njim; još ga možemo spasiti. Pričekajte malo, sjedite, pa da zajedno porazmislimo. Radi toga sam vas i pozvao da porazgovaramo o tome u četiri oka i da o svemu dobro porazmislimo. Ama, sjedite već jednom!

— Kako ga to vi možete spasiti? Zar se još može spasiti?

Dunja sjede. Svidrigajlov sjede do nje.

— Sve to stoji do vas, do vas, samo do vas — poče on gotovo šaptom, sijevajući očima, zapinjući i, štoviše, ne izgovarajući do kraja riječi od uzbuđenja.

Dunja se u strahu odmakne od njega. I on je sav drhtao.

— Vi... samo jedna vaša riječ i on će se spasiti! Ja... ja ću ga spasiti. Ja imam novaca i prijatelja. Odmah ću ga otpremiti, izvadit ću mu pasoš, dva pasoša. Jedan za njega, drugi za sebe. Ja imam prijatelja, a poznajem i neke poslovne ljude... Hoćete li? Izvadit ću i za vas pasoš... i za vašu majku... ma što će vam onaj Razumihin? I ja vas isto tako volim... Beskrajno vas volim. Dajte da vam poljubim krajičak haljine, dajte, dajte! Ne mogu slušati kako šušti. Recite mi samo: učini to i to, i učinit ću! Sve ću učiniti. I nemoguće ću učiniti. U što god vi vjerujete, u to ću i ja vjerovati. Sve, sve ću učiniti! Nemojte, nemojte me tako gledati! Zar ne znate da me ubijate...

Počinjao je već i bulazniti. Odjednom ga nešto spopade, baš kao da mu iznenada u glavu udari. Dunja skoči i pohrli do vrata.

— Otvorite! Otvorite! — vikala je kroz vrata dozivajući nekoga i drmusajući vratima. — Ma otvorite! Zar zbilja tu nema nikoga?

Svidrigajlov ustane i pribere se. Na usnama što su mu još podrhtavale polako se ocrta pakostan i podrugljiv smiješak.

— Nema nikoga kod kuće — reče tihim i odmjerenim glasom. —

Gazdarica je otišla i ne vrijedi vam uopće vikati; samo se uzalud uzrujavate.

— A gdje je ključ? Otvori mi odmah vrata, odmah, huljo jedna!

— Izgubio sam ključ i ne mogu ga naći.

— A? Ovo je dakle nasilje! — uzvikne Dunja, problijedi kao krpa i odjuri u kut, gdje se brže-bolje zakloni stolićem što joj se našao pri ruci. Nije vikala, ali se upila očima u svoga mučitelja i budno pazila na svaki njegov pokret. Ni Svidrigajlov se nije micao s mjesta — stajao je sučelice njoj na drugom kraju sobe. Čak je zagospodario sobom, bar naoko, ali je u licu bio jednako blijed. Podrugljiv mu je smiješak neprestano titrao na usnama.

— Kažete »nasilje«, Avdotja Romanovna. Ako je nasilje, onda možete i sami zaključiti da sam poduzeo stanovite mjere. Sofja Semjonovna nije kod kuće, a Kapernaumovi su daleko, iza pet zaključanih soba. Najposlije, ja sam najmanje dva puta jači od vas, a osim toga, nemam se čega bojati jer se ni poslije nećete moći nikom požaliti — nećete valjda izdati rođenog brata! Pa i nitko vam ne bi povjerovao jer iz kojeg bi razloga djevojka sama došla u stan čovjeku samcu? Dakle, sve kad biste i brata žrtvovali, ništa ne biste time dokazali — nasilje je vrlo teško dokazati, Avdotja Romanovna.

— Huljo jedna! — ogorčeno šapne Dunja.

— Neka vam bude, ali znajte da sam vam ovo iznio tek kao pretpostavku. Po mom osobnom uvjerenju, imate potpuno pravo, nasilje je odvratno. Htio sam reći samo to da se ne biste nimalo ogriješili o svoju savjest kad biste čak... kad biste čak i poželjeli da spasite brata dragovoljno, kao što vam predlažem. Naprosto biste se dakle pokorili prilikama, pa najposlije i sili, ako već ne možemo bez te riječi. Razmislite malo o tome; sudbina vašeg brata i vaše majke u vašim je rukama. A ja ću vam biti rob... do kraja života... evo, ovdje ću pričekati...

Svidrigajlov sjede na divan, otprilike na osam koraka od Dunje. Ona nije više ni najmanje sumnjala da je on nepokolebljiv u svojoj odluci. Osim toga, dobro ga je poznavala...

Najednom Dunja izvadi iz džepa revolver, zape ga i spusti ruku s revolverom na stolić. Svidrigajlov skoči kao oparen.

— Aha! Tako, dakle! — uzvikne začuđeno, ali se pakosno osmjehne. — E pa, to potpuno mijenja situaciju! Time mi samo olakšavate posao, Avdotja Romanovna! Ali otkud vam taj revolver? Da nije od gospodina Razumihina? Oho! Pa to je moj revolver! To je moj stari znanac! Koliko sam ga samo onda tražio!... Ipak nisu dakle propali uzalud oni satovi iz gađanja koje sam imao čast da vam dajem na selu.

— Nije ovo tvoj revolver nego Marfe Petrovne, koju si ti, zlikovce, ubio! Nisi ti imao ničega svoga u njezinoj kući. Uzela sam ga kad sam naslutila što si sve kadar učiniti. Samo zakorakni prema meni, kunem se da ču te ubiti!

Dunja je bila izbezumljena. Revolver je držala uperen u njega.

— A vaš brat? Pitam vas to iz puke radoznalosti — reče Svidrigajlov stojeći svejednako na mjestu.

— Prijavi ga ako hoćeš! Ni koraka bliže! Ni makac! Pucat ću! Ženu si svoju otrovao, znam, i ti si ubojica!...

— Jeste li sigurni da sam otrovao Marfu Petrovnu?

— Jesi! Sam si mi to nagovijestio; govorio si mi o otrovu... znam da si išao da ga kupiš... imao si ga spremnog... To je svakako tvoje maslo... huljo jedna!

— Kad bi to i bila istina, bilo bi opet samo radi tebe... ipak si ti bila razlog svemu.

— Lažeš! Ja sam tebe oduvijek mrzila, oduvijek...

— Ehe, Avdotja Romanovna! Valjda ste zaboravili kako ste u žaru svoje propagande već popuštali i topili se... Vidio sam vam po očima; sjećate li se, bilo je to uvečer, na mjesečini, slavuj je još biglisao?

— Lažeš! — Dunji oči sijevnuše od bijesa. — Lažeš, klevetniče!

— Lažem? Pa dobro, neka lažem! Slagao sam. Pred ženama se ne smije tako nešto ni spominjati. — Podsmjehne se. — Znam da ćeš opaliti, zvjerko prelijepa! Pa hajde, pucaj!

Dunja digne revolver. Mrtvački blijeda, donja joj usna pobijeljela i uzdrhtala, sijevala je svojim krupnim crnim očima kao živom vatrom i

gledala ga, spremna na sve, vrebajući i čekajući da se samo makne. Nikad je on još nije bio vidio tako lijepu. Vatra što joj je sijevnula iz očiju u času dok je dizala revolver baš kao da ga je opržila, i srce mu se bolno stegne. Zakorači i odjekne pucanj. Tane mu očeše kosu i zabije se u zid iza njega. On zastane i tiho se nasmije:

— Ubola me osica! Ravno u glavu cilja... Šta je ovo? Krv?

Izvadi rupčić da obriše krv što mu je u sasvim tankom mlazu

curila niz desnu sljepoočnicu; vjerojatno mu je tane tek malčice okrznulo kožu na lubanji. Dunja spusti revolver gledajući Svidrigajlova ne toliko u strahu koliko u nekakvoj unezvjerenoj nedou-mici. Kao da ni sama više nije bila nacistu što je učinila i što se to zbiva oko nje.

— E, što ćete, promašili ste! Pucajte opet, pričekat ću — tiho će

Svidrigajlov, svejednako se smješkajući, ali nekako sumorno. — Inače bih vas mogao zgrabiti još prije nego što ga zategnete.

Dunječka uzdrhti, brzo zape revolver i opet ga digne.

— Pustite me! — reče zdvojno. — Kunem vam se da ću opet pucati... Ja ću vas... ubiti!

— Pa nego šta... sa tri koraka morate me ubiti. Ali, ako me ne ubijete... onda...

On sijevne očima i priđe joj još dva koraka bliže.

Dunječka odape, ali revolver zataji!

— Niste ga dobro napunili. Ali nije važno! Imate još jednu kapslu. Namjestite je, pričekat ću.

Stajao je pred njom na dva koraka, čekao i gledao divlje i odlučno, užagrenim, strastvenim i teškim pogledom. Dunja shvati da će on prije poginuti nego je pustiti. I... i, naravno, ubit će ga sad, sa dva koraka!...

Najednom ona baci revolver.

— Bacili ste ga! — reče Svidrigajlov u čudu i odahne. Kao da mu je neki teret pao sa srca — a možda to i nije bio samo teret smrtnog straha; teško da je osjećao strah u tom trenutku. Bijaše to izbavljenje od nekog drugog, bolnijeg i sumornijeg osjećaja koji ni on sam ne bi mogao pravo odrediti.

Priđe Dunji i polako je obujmi oko struka. Ona se nije opirala ali je sva treperila, kao list na grani, i motrila ga umolnim pogledom. On

zausti da joj nešto rekne, ali mu se usne samo iskriviše — nije mogao ni riječi izgovoriti.

— Pusti me! — umolno će Dunja.

Svidrigajlov uzdrhti: to ti nije više bilo izrečeno kao ono maloprije.

— Ne voliš me dakle? — tiho je priupita.

Dunja niječno odmahne glavom.

— I... ne bi mogla?... Nikad? — prošapće zdvojno.

— Nikad! — šapne Dunja.

Prođe trenutak užasne nijeme borbe u Svidrigajlovljevoj duši. Motrio je Dunju neopisivim pogledom. Naglo povuče ruku, okrene se, brzo ode do prozora i stane pred njega.

Prođe još jedan trenutak.

— Evo vam ključ! — Pa izvadi ključ iz lijevog džepa na kaputu i metne ga iza sebe na stol, ne gledajući Dunju i ne osvrćući se na nju. — Uzmite ga, i idite što prije!...

I dalje je uporno gledao kroz prozor.

Dunja priđe stolu da uzme ključ.

— Brže! Brže! — ponovo će Svidrigajlov, svejednako se ne mičući niti se osvrćući. Ali je u tom »brže« očito zazvučao nekakav strašan ton.

Dunja pojmi što on znači, zgrabi ključ, pohrli do vrata, brže ih otključa i izleti iz sobe. Ubrzo istrči kao sumanuta, ne znajući za sebe, na kanal i potrči prema... skom mostu.

Svidrigajlov stajaše još tri-četiri minute pokraj prozora; naposljetku se polako okrene, obazre se i lagano prijeđe dlanom preko čela. Lice mu se iskrivi od čudna osmijeha, jadnog, tužnog i slabašnog osmijeha, osmijeha punog očaja. Uprlja dlan krvlju koja se već bila zgrušala; pogleda srdito krv, pa namoči ubrus i otare njime sljepoočnicu. Odjednom spazi revolver koji je Dunja bila odbacila čak do vrata. Pogleda ga i razgleda. Bijaše to malen, džepni, starinski revolver na tri metka; u njemu su bila ostala još dva naboja i jedna kapsla. Još se jedanput moglo ispaliti iz njega. Porazmisli, strpa revolver u džep, uze šešir i iziđe.

VI

Cijelu tu večer, sve do deset sati, proveo je po kojekakvim gostionicama i jazbinama, prelazeći iz jedne u drugu. Našao je opet negdje i Katju koja mu je otpjevala jednu drugu prostačku pjesmu o tome kako neka »hulja i despot«

Katju stane ljubiti...

Svidrigajlov je častio pićem i Katju, i verglaša, i pjevače, i konobare, i dvojicu nekakvih pisarčića. Ti su ga pisarčići ponajviše privukli zato što su obadvojica imâli krive nosove — jednom,je nos bio nakrivljen nadesno, a drugom nalijevo. To je prenerazilo Svidrigajlova. Napokon su ga odvukli u nekakvo vrtno zabavište gdje je i za njih platio ulazninu. U toj je bašči bila jedna tanahna trogodišnja jela i tri bijedna grmića. Tu je bio podignut i nekakav »paviljon« — zapravo obična krčma, ali se mogao dobiti i čaj i bilo je nekoliko zelenih stolića sa stolcima. Publiku je uveseljavao grozan pjevački zbor s nekakvim pijanim Nijemcem iz Münchena crvenog nosa, nalik na pajaca, koji je bio neobično neveseo. Pisarčići se porječkali s nekim drugim pisarčićima i zapodjeli kavgu. Svidrigajlova su izabrali za suca. Sudio im je već oko četvrt sata, ali su toliko vikali da se ništa pod milim bogom nije moglo razumjeti. Po svoj prilici je jedan od njih nešto ukrao i čak uspio to odmah prodati nekom Židovu koji se tu našao; ali, kad je prodao, nije htio podijeliti novac sa svojim drugom. Naposljetku se pokazalo da je prodani predmet bila čajna žličica koja je bila vlasništvo vrtnog paviljona. U paviljonu su primijetili da je nema i slučaj je počeo poprimati nezgodne razmjere. Svidrigajlov je platio za žličicu, ustao i otišao iz bašče. Bilo je oko deset sati. Ža sve to vrijeme nije bio popio ni kapi alkohola, samo je u paviljonu naručio za sebe čaja, pa i to više reda radi. Međutim je večer bila sparna i mračna. Oko deset sati nadvile su se sa svih strana oblačine; tresne grom i spusti se kiša kao iz kabla. Nije padala u kapima nego je lijevala kao iz kabla. Neprestance su sijevale munje, a za svake se sijavice moglo izbrojiti do pet. Svidrigajlov dođe kući pokisao do kože, zaključa se, otvori pisaći stol, izvadi sve svoje novce i razdere dva-tri spisa. Zatim strpa novce u džep i već se htjede presvući, ali kad pogleda kroz prozor i oslušne

kako bjesni oluja i kiša, odmahne rukom, uze šešir i iziđe a da ne zaključa za sobom vrata. Ode ravno do Šonje. Bila je kod kuće.

Međutim, nije bila sama; oko nje je bilo četvoro Kapernaumovljeve male djece. Sofja Semjonovna pojila ih je čajem. Šutke je i smjerno dočekala Svidrigajlova, u čudu promotrila njegovo mokro odijelo, ali mu nije rekla ni riječi. Djeca su odmah pobjegla obuzeta neopisivim strahom.

Svidrigajlov sjede za stol, a Šonju zamoli da sjedne do njega. Ona se plašljivo spremi da ga sluša.

— Sofja Semjonovna, možda ću otputovati u Ameriku — reče Svidrigajlov — pa budući da se sad vidim s vama vjerojatno posljednji put, došao sam da posvršavam neke poslove. E pa, jeste li bili danas kod one gospođe? Znam što vam je rekla, ne trebate mi sad prepričavati. (Sonja načini jednu kretnju i pocrveni.) Znamo kakav je to svijet. A što se tiče vaših seka i brace, oni su dobro zbrinuti, a novce koji im pripadaju predao sam za svakoga od njih, uz priznanicu, tamo gdje treba, u pouzdane ruke. Uostalom, uzmite te priznanice sebi, tako, za svaki slučaj. Evo vam ih! E pa, sad smo s tim gotovi. Evo vam tri petstotne obveznice, u svemu tri tisuće rubalja. To zadržite za sebe, za sebe osobno, i neka ovo ostane među nama, da nitko drugi ne zna, što god poslije čuli o meni. Taj će vam novac dobro doći, Sofja Semjonovna, jer je gadno živjeti tako kako ste dosad živjeli, a neće vam više biti ni potrebno.

— Vi ste mi već toliko dobra učinili, i siročadi i pokojnici — zabrza Sonja — a ako vam nisam dosad zahvaljivala koliko treba... nemojte misliti...

— Ma dobro, dobro!

— A za ove novce, Arkadije Ivanoviču, mnogo vam hvala, ali sad mi neće ni trebati. Sama ću sebe uvijek nekako prehraniti. Nemojte misliti da sam nezahvalna, ali ako baš želite učiniti dobro djelo, onda te novce...

— Vaši su, vaši, Sofja Semjonovna, i molim vas, okanimo se pustog razgovora jer ja nemam mnogo vremena. A vama će novci zatrebati. Pred Rodionom Romanovičem dva su puta: ili kugla u čelo, ili na Vladimirku[93]. — Sonja ga unezvjereno pogleda i zadršće. — Ne bojte se, ja sve znam, on mi je sam rekao, a ja nisam

brbljavac; neću nikom reći. Dobro ste mu onda rekli neka se sam prijavi i sve prizna. To bi mu bilo najbolje. E, a kad krene Vladimirkom, vi ćete, valjda, za njim? Je li da hoćete? Je li? E, ako je tako, onda će vam novci trebati. Trebat će vam za njega, razumijete li? Dajući ih vama, isto je kao da ih dajem njemu. Osim toga, obećali ste i Amaliji Ivanovnoj vratiti dug; čuo sam. Zašto vi to, Sofja Semjonovna, tako nepromišljeno preuzimate na sebe sve takve nekakve ugovore i obaveze? Pa Katerina Ivanovna je ostala dužna toj Švabici, a ne vi, što vas briga za Švabicu! Tako se ne može živjeti na ovom svijetu. A ako vas kada tko bude pitao, recimo sutra ili prekosutra, za mene ili za nešto u vezi sa mnom (sigurno će vas pitati), nemojte uopće spominjati da sam bio kod vas, i nipošto nemojte nikom pokazivati novce i nemojte nikom reći da sam vam ih ja dao. E, a sad, do viđenja. — Ustane. — Pozdravite Rodiona Romaniča. Da, zbilja, novce možete privremeno držati makar i kod gospodina Razumihina. Poznajete li gospodina Razumihina? Pa naravno da poznajete. To je dobar čovo. Odnesite ih k njemu, sutra ili... kad dođe vrijeme. A dotle ih dobro spremite.

Sonja također skoči sa stolca i uplašeno se zagleda u njega. Najradije bi mu bila nešto rekla, nešto ga zapitala, ali se nije u prvi mah usuđivala, a nije ni znala kako da počne.

— Pa kako ćete... kako ćete sad na tu kišu?

— E, spremam se u Ameriku pa da se kiše bojim, he-he! Zbogom, draga moja Sofja Semjonovna! Živite, dugo poživite, drugima ćete još biti potrebni. Da, zbilja... recite gospodinu Razumihinu da ga lijepo pozdravljam. Upravo mu tako recite:

»Arkadij,« recite, »Ivanovič Svidrigajlov lijepo vas pozdravlja.« Nemojte zaboraviti!

Iziđe i ostavi Šonju zaprepaštenu, prestrašenu i obuzetu nekakvom nejasnom i teškom sumnjom.

Poslije se doznalo da je Svidrigajlov te iste večeri, blizu ponoći, obavio još jedan vrlo čudnovat i neočekivan posjet. Kiša još nije bila prestala. Sav mokar, ušao je u jedanaest sati i dvadeset minuta u tijesan stan roditelja svoje zaručnice, na Vasiljevskom otoku, u Trećoj ulici na Malom prospektu. Jedva ih je nekako lupajući razbudio. U prvi je mah izazvao pravu uzbunu; ali, kad je htio, Arkadij Ivanovič umio je biti vrlo šarmantan, tako da je ubrzo sama

po sebi otpala prvobitna (inače sasvim razumna) pomisao zaručničinih razboritih roditelja da se Arkadij Ivanovič zacijelo gdjegod toliko natreskao da i ne zna za sebe. Paraliziranog oca dogura u naslonjaču do Arkadija Ivanoviča zaručničina sažaljiva i razborita mati pa odmah, po svom običaju, prijeđe na kojekakva - okolišna pitanja. (Ta žena nije nikad ništa otvoreno pitala, svagda se najprije smješkala i trljala ruke, a onda bi se, ako je trebalo pošto-poto štogod pouzdano doznati, na primjer, kad će Arkadiju Ivanoviču biti po volji da odredi dan svadbe, počela neobično radoznalo i gotovo pohlepno raspitivati o Parizu i o tamošnjem dvorskom životu, i tek bi poslije redom došla i do Treće ulice na Vasiljevskom otoku.) U prijašnjim je zgodama sve to, naravno, ulijevalo čovjeku mnogo poštovanja, ali je ovaj put Arkadij Ivanovič bio nekako posebno nestrpljiv i umah je zamolio da vidi svoju zaručnicu, iako su ga na samu početku bili izvijestili da je zaručnica već legla u krevet. Dakako da je zaručnica ipak došla. Arkadij Jvanovič joj bez uvijanja reče da će zbog jednog neobično važnog razloga morati na neko vrijeme otputovati iz Petrograda, pa da joj je stoga donio petnaest tisuća rubalja u vrijednosnim papirima, i moli je da ih primi od njega na dar jer je već odavno kanio da joj uoči svadbe pokloni tu sitnicu. Ovo objašnjenje nije doduše otkrilo nikakvu osobito logičnu vezu između tog dara i prijeke potrebe da se radi toga dolazi ovako po kiši i u ponoć — ali sve se ipak sasvim lijepo svršilo. Čak su i neminovni uzdasi, zapitkivanja i čuđenje nekako naglo postali neobično umjereni i suzdržljivi, ali je zato bila iskazana najtoplija zahvalnost, potkrepljena čak i suzama prerazborite majke. Arkadij Ivanovič ustane, nasmije se, poljubi zaručnicu, podraga je po obraščiću i potvrdi joj da će se uskoro vratiti, a kad zapazi u njenim očima radoznalost, doduše dječju, ali istodobno i nekakvo vrlo ozbiljno, nijemo pitanje, porazmisli, cjelune je po drugi put i odmah iskreno zažali u duši što će njegov dar smjesta prijeći na čuvanje pod ključ najrazboritijoj od svih matera. Ode i ostavi ih sve za sobom u neobičnu uzbuđenju. Međutim, sažaljiva je mati odmah, polušaptom i brzorečicom, raščistila neke neobično važne nedoumice, ustvrdivši da je Arkadij Ivanovič čovjek velikog formata, čovjek koji ima mnogo posla i jakih veza, bogataš — sam bog zna što sad smjera, palo mu na pamet i otputovao, palo mu na pamet i dao novce, pa se ne treba

ničemu čuditi. Čudno je, naravno, što je došao sav mokar, ali Englezi su, na primjer, još ekscentričniji, štoviše, svi ti ljudi iz višega društva ne obaziru se na ono što se o njima priča i ni najmanje se ne cifraju. Možda baš navlaš sad tako hoda da pokaže kako se nikoga ne boji. A što je najvažnije, o tome ne treba nikome ni zucnuti jer bogzna što se još sve iz toga može izleći, a novce treba što prije staviti pod ključ. Najveća je sreća ipak u svemu tome to što je Fedosja za sve vrijeme sjedila u kuhinji, a sad je najvažnije da se o tome nipošto, nipošto, nipošto ništa ne kaže onoj staroj vještici Reslihovici, i tako dalje, i tako dalje. Sjedili su tako i šaputali sve do dva sata. Zaručnica je doduše bila otišla spavati mnogo ranije, začuđena i pomalo žalosna.

Sviđrigajlov je međutim točno u ponoć prelazio preko...va mosta na Petrogradsku stranu. Kiša je bila prestala, ali je hujao vjetar. Obuzela ga drhtavica, a u jednom času nekako se osobito radoznalo, pa čak i upitno, zagledao u crnu vodu Male Neve. Međutim, ubrzo mu se učini da je suviše hladno da tako stoji nad vodom; okrenuo se i otišao na...ki prospekt. Hodao je po beskrajnom...om prospektu već vrlo dugo, gotovo pola sata, višeput je i posrnuo u mraku na drvenom pločniku, ali je neprekidno nešto radoznalo tražio na desnoj strani prospekta. Tu negdje, već pri kraju prospekta, bio je zapazio nedavno, kad se tuda vozio, neko drveno ali poveliko svratište, kojem je ime bilo, koliko se sjećao, nešto kao Adrianopol. Nije se prevario u računu to je svratište u toj zabiti bilo toliko uočljiva točka da ga je čovjek morao opaziti čak i u mraku. Bijaše to dugačko, drveno, pocrnjelo zdanje u kojem su, koliko god bilo kasno, još gorjela svjetla i zapažala se neka živost. Uđe i od odrpanca koji ga dočeka u hodniku zatraži sobu. Odrpanac odmjeri pogledom Svidrigajlova, strese se i odmah ga povede do jedne udaljene sobe, tijesne i zagušljive, negdje na samom kraju hodnika, u kutu, ispod stuba. Druge sobe nije bilo; sve su bile zauzete. Odrpanac ga upitno pogleda.

— Ima li čaja? — zapita Sviđrigajlov.

— Može se dobiti, molim lijepo.

— Čega još ima?

— Teletine, molim lijepo, votke, zakuske.

— Donesi teletine i čaja.

— I ništa više? — upita ga odrpanac čak pomalo začuđeno.

— Ništa, ništa!

Odrpanac ode duboko razočaran.

»Mora da je ovo zgodan lokal,« pomisli Svidrigajlov. »Kako da to nisam prije znao! Vjerojatno i ja izgledam kao čovjek koji se vrača odnekud iz nekog kafešantana, ali je uz put već koješta doživio. Ipak me zanima tko sve ovamo svraća i ovdje noći?«

Upali svijeću i malo bolje razgleda sobu. Bila je to toliko majušna komorica da se Svidrigajlov nije mogao pravo ni uspraviti u njoj, imala je samo jedan prozor, a vrlo prljav krevet, običan obojeni stol i stolac zapremali su gotovo cijelu prostoriju. Zidovi kao da su bili sklepani od dasaka i presvučeni otrcanim tapetama, već toliko prašnim i poderanim da im se boja (žuta) mogla još nekako nazreti, ali se šare nisu više nikako mogle raspoznati. Jedan dio zida i stropa bijaše kos, kao što je obično u mansardama, samo što su se tu iznad te kosine nalazile stube. Svidrigajlov namjesti svijeću, sjede na krevet i zamisli se. Neko čudno i neprekidno šaputanje u susjednoj sobici, što je na mahove prelazilo gotovo u viku, privuče napokon njegovu pozornost. To šaputanje nije nikako prestajalo otkako je bio ušao u sobu. Oslušne — netko je grdio i tako reći kroz suze korio nekog drugog, ali je čuo samo jedan glas. Svidrigajlov ustane, zakloni rukom svijeću i na zidu učas bljesne pukotina; priđe joj i pogleda kroz nju. U sobi, koja je bila nešto veća od njegove, bijahu dva gosta. Jedan je od njih, bez kaputa, neobično kudrave kose i rumena, zažarena lica, stajao u govorničkoj pozi, raskrečen da bi održao ravnotežu, busao se u prsa i patetično predbacivao onom drugom da je puki siromah, nitko i ništa, da ga je on izvukao iz gliba i da ga može otjerati kad god hoće, i da sve to vidi samo prst Božji. Njegov prijatelj, koga je korio, sjedio je na stolcu i držao se kao čovjek koji samo što nije kihnuo, ali nikako da kihne. Kadikad bi se zablenuo mutnim pogledom u govornika, ali je bilo očito da nema pojma o čemu je riječ, pa i jedva da ga je slušao. Na stolu je dogorijevala svijeća i stajala gotovo prazna staklenka votke, čašice, kruh, čaše, krastavci i čajnik, iz kojeg već odavno bijaše popijen čaj. Pošto je pozorno promotrio taj prizor, Svidrigajlov se ravnodušno odmakne od pukotine i ponovo sjedne na krevet.

Odrpanac, koji mu je donio čaj i teletinu, nije se mogao suzdržati da ga još jednom ne zapita: »Želite li još štogod?« Kad je ponovo dobio niječan odgovor, napokon ode. Svidrigajlov se naklopi na čaj ne bi li se ugrijao, te popije jednu čašu, ali ne okusi ni zalogaja jer uopće nije imao teka. Opet ga je zacijelo obuzimala groznica. Svuče oba kaputa, umota se u pokrivač i legne u krevet. Pomisli ljutito: »A sad bih baš morao biti zdrav!« i osmjehne se. U sobici je bilo zagušljivo, svijeća je slabo gorjela, vani je fijukao vjetar, negdje je u kutu grebuckao miš, pa i u cijeloj je prostoriji nekako zaudaralo na miševe i nekakvu kožu. Ležao je i kanda snatrio — jedna mu je misao smjenjivala drugu. Reklo bi se da pošto-poto želi maštom prionuti uz nešto. »Tu pod prozorom mora da je neki vrt,« pomisli. »Šumi drveće; nikako ne volim šum drveća po noći, za nevremena i u mraku, gadan je ovo osjećaj!« I sjeti se kako je, kad je maloprije prolazio pored Petrovskog parka, osjetio isto takvo gađenje. Uzgred se sjeti i...ova mosta i Male Neve, pa ga opet nešto zazebe oko srca kao ono maloprije, dok je stajao iznad vode. »Nikad, otkako znam za sebe, nisam volio vode, čak ni na pejzažima,« ponovo pomisli i opet se osmjehne na jednu čudnu pomisao. »Eto, sad bi mi bar moralo biti sasvim svejedno sve što se tiče estetike i komfora, a tek sam sad postao izbirljiv, kao zvjerka koja mora izabrati sebi mjesto... u ovakvu položaju. Baš je trebalo da svratim maloprije u Petrovski park! Valjda mi se učinilo da je tamo mračno, hladno, he-he! Rekao bi čovjek da težim za nekim ugodnim osjećajima!... Uostalom, što ne ugasim svijeću? (Utrne je.) Susjedi su legli,« pomisli ne videći više svjetla da dopire kroz onu pukotinu. »Eto, vidite, Marfa Petrovna, kad biste mi bar sad izvoljeli doći u goste, i mrak je, i mjesto je prikladno, i trenutak je originalan. Ali, eto, sad baš nećete doći...«

Odjednom se sjeti kako je nedavno, sat prije nego što je bio pokušao ostvariti svoje namjere prema Dunječki, preporučio Raskoljnikovu neka je povjeri Razumihinu na čuvanje. »Zapravo sam to možda najviše radi toga govorio da razjedim sam sebe, kao što je Raskoljnikov i pogodio. Ipak je lopuža taj Raskoljnikov! Svašta je već preturio preko glave. Mogao bi s vremenom, kad mu budalaštine izvjetre iz glave, postati i velika lopuža, ali zasad mu je još previše stalo do života! Što se toga tiče, takvi su ljudi sinje kukavice. Ma nek ide k vragu, nek radi što hoće, baš me briga!«

Nikako mu se nije spavalo. Sve mu je češće Dunječkin maloprijašnji lik izlazio pred oči, a odjednom mu drhtavica prođe cijelim tijelom. »Ama, toga se sad zbilja moram okaniti,« pomisli kad se prenuo. »Moram na nešto drugo misliti. Čudno je i smiješno: nikad nikog nisam mnogo mrzio, pa ni za osvetom nisam nikad osobito hlepio — ovo ne sluti na dobro, ne sluti na dobro! Nisam se volio ni prepirati niti sam se žestio — ni to ne sluti na dobro. A što joj sve nisam danas naobećavao, uh do vraga! Možda bi me ipak nekako i stjerala u red...« Ponovo ušuti i stisne zube — ponovo mu se javi pred očima Dunječkin lik, navlas isti onakav kakva je bila kad je prvi put ispalila hitac i strašno se prepala, spustila revolver i, sva obamrla, zurila u njega, tako da ju je mogao i dva puta zgrabiti, i ne bi bila ni ruke podigla da se obrani da je nije sam podsjetio na to. Sjeti se kako mu se u tom času upravo smilila, kako mu se srce steglo... »Eh! Do vraga! Opet te iste misli, svega se toga treba sad okaniti, okaniti!...«

Već je drijemao — prolazila ga je grozničava drhtavica. Najednom, kao da mu pretrči nešto ispod pokrivača preko ruke i noge. Trgne se: »Uh, k vragu, mora da je miš!« pomisli. »Ostavio sam onu teletinu na stolu...« Nikako mu se nije dalo da se otkrije, ustane, zebe, ali mu najednom opet nešto neugodno prošvrlja po nozi; zbaci pokrivač sa sebe i upali svijeću. Drhtureći od groznice, sagne se da pregleda krevet ali ne nađe ništa; strese pokrivač i najednom na plahtu iskoči miš. Poleti da ga ulovi, ali miš nije ni silazio s kreveta nego je jurio u ševuljici kojekuda, izmicao mu ispod prstiju, trčkao mu po ruci i najednom se zavukao pod jastuk. Svidrigajlov zbaci jastuk, ali u jednom trenu osjeti kako mu nešto skoči pod pazuh, kako mu švrlja po tijelu i već mu je na leđima, ispod košulje. Uzdrhti od nervoze i probudi se. U sobi je bio mrak, ležao je u krevetu umotan kao i maloprije u pokrivač, ispod prozora zavijala je vjetrušina. »Baš je gadno!« pomisli zlovoljno.

Ustane i sjede na rub kreveta, leđima okrenut prozoru. »Najbolje da uopće ne spavam,« zaključi. Od prozora je inače udarala studen i vlaga; ne ustajući s mjesta, navuče pokrivač na sebe i umota se u njega. Svijeće nije palio. Ni o čemu nije mislio niti je htio misliti, ali su mu pred očima promicale tlapnje jedna za drugom, titrali odlomci misli bez početka i kraja, bez veze. Kao da ga je obuzimao polusan.

Bilo studen, bilo mrak, bilo vlaga, bilo vjetar što je zavijao pod prozorom i drmao drvećem, tek, nešto je u njemu izazvalo nekakvu upornu težnju i želju za fantastikom — neprestano mu se priviđalo cvijeće. Divan mu krajolik iziđe pred oči; vedar, topao, gotovo vruć dan, blagdan, Duhovi. Bogat, raskošan seoski cottage[94] u engleskom stilu, sav obrastao miomirisnim cvijećem u lijehama što okružuju cijelu kuću; ulazne stube obavijene povijušama i opasane gredicama ruža; svijetlo, hladovito stubište pokriveno raskošnim sagom i okićeno nekim rijetkim cvijećem u kineskim vazama. Napose zapazi na prozorima, u vazama s vodom, kitice bijelih i nježnih narcisa kako se savijaju na svojim jarkozelenim, krupnim i dugačkim stabljikama, šireći oko sebe snažan miris. Naprosto mu se nije odlazilo od njih, ali se svejedno uspe uza stube i uđe u veliku, visoku dvoranu, pa i tu posvuda ugleda cvijeće, pokraj prozora, oko otvorenih vrata što vode na terasu i na samoj terasi. Pod bijaše posut netom pokošenom mirisavom travom, prozori bijahu otvoreni, svjež, lak, hladovit zrak naviraše u sobu, ptičice cvrkutahu pod prozorima, a nasred dvorane, na stolu pokrivenom bijelim atlasnim pokrovom, stajaše lijes. Lijes bijaše presvučen bijelom svilenom tkaninom i opšiven bijelim debelim porubima, a sa svih strana obavijen vijencima od cvijeća. U njemu je ležala, sva u cvijeću, djevojčica u bijeloj haljini od tila, a ruke joj, prekrižene i priljubljene uz prsa, kao da bijahu isklesane iz mramora. Ali njena raspletena kosa, kosa izrazite plavojke, bijaše mokra; glava joj bila obavijena vijencem od ruža. Ozbiljan i već ukrućen profil njena lica bijaše također kao isklesan iz mramora, ali je osmijeh na blijedim usnama bio pun nekakve nedjetinje, beskrajne žalosti i silna jada. Svidrigajlov je poznavao tu djevojčicu; nigdje oko lijesa nije bilo ni ikone ni upaljenih svijeća niti se čula kakva molitva. Ta je djevojčica bila samoubojica-utopljenica. Bilo joj je svega četrnaest godina, ali joj je srce već bilo slomljeno pa se ubila, satrvena uvredom koja je užasnula i zaprepastila tu mladenačku djetinju svijest, okaljala nezasluženom sramotom njenu anđeoski čistu dušu i iščupala joj iz grudi posljednji očajnički krik koji je ostao neuslišan, štoviše, bio bezočno dočekan psovkom u mrkloj noći, u mraku, na studeni, za vlažne jugovine, dok je vjetar zavijao...

Svidrigajlov se prene, ustane iz kreveta i korakne prema prozoru. Napipa zasun i otvori prozor. Vjetar pomamno nadre u njegovu tijesnu komoricu pa kao da mu ledenim injem obaspe lice i prsa pokrivena samo košuljom. Ispod prozora je zaista moralo biti nešto nalik na vrt, valjda također neko zabavište; vjerojatno se tu obdan pjevalo i služio na stolićima čaj. Sad su pak s drveća i grmlja pljuštali kroz prozor mlazovi kiše, bio je mrak kao u podrumu, tako da su se jedva mogle nazreti tek poneke tamne mrlje što su naznačavale predmete. Svidrigajlov se nagne, nalakti se na podboj i već pet minuta netremice gledaše u tu pomrčinu. Usred tame i noći razlegne se topovski hitac, a za njim i drugi.

»A, signal! Voda nadolazi!« pomisli. »Ujutro će navrijeti tamo gdje je malo niže, na ulicama, poplavit će podrume i suterene, isplivat će podrumski štakori, a ljudi će usred kiše i vjetra početi, onako mokri, psujući, prenositi svoju starudiju na gornje katove... Koliko li je sati?« Tek što je to pomislio, negdje blizu, tiktakajući i kao da se žuri što brže može, zidna ura odbije tri sata. »Oho, pa za jedan sat počet će već svitati! Što da čekam? Izaći ću i otići ravno u Petrovski park, potražit ću neki poveći grm sav obljeven kišom, a čim ga malo očešem ramenom, milijuni brizgova prolit će mi se po glavi...« Ode od prozora, zatvori ga, zapali svijeću, obuče prsluk i kaput, natakne šešir i iziđe sa svijećom u hodnik da potraži onog odrpanca što spava valjda negdje u nekom sobičku među svakojakom ropotarijom i krnjacima svijeća, da mu plati za sobu pa da ode iz svratišta. »Najzgodniji trenutak, bolji ne bih mogao izabrati!«

Dugo je hodao po svekolikom dugačkom i uskom hodniku a da nije nikog našao. Kad je već htio viknuti, iznenada spazi u mračnu kutu, između starog ormara i vrata, nekakvu čudnovatu priliku, kao nešto živo. Sagne se sa svijećom u ruci i ugleda dijete — djevojčicu od najviše pet godina, u haljinici mokroj kao krpa za suđe — kako dršće i plače. Reklo bi se da se nije ni uplašila Svidrigajlova, samo ga je motrila tupo i začuđeno svojim krupnim crnim očima i kadikad bi zajecala, kao dijete što odavno plače ali je već prestalo i čak se utješilo, pa ipak, malo-malo pa opet najednom zajeca. U licu bijaše blijeda i ispijena; ukočila se od studeni, ali »kako je uopće dospjela ovamo? Zacijelo se ovamo sakrila i nije cijele noći spavala.« Poče je ispitivati. Djevojčica najednom živne i protepa nešto brzo, brzo na

svom dječjem jeziku. Spominjala je »mamicu«, kako će je »mamica istući«, spominjala je neku čašu koju je »lazbila« (razbila). Djevojčica je neumorno govorila; iz sveg tog njena pričanja ipak se moglo nekako razabrati da je nevoljeno dijete kojoj je mati, neka vječno pijana kuharica, vjerojatno iz ovdašnjeg svratišta, utjerala strah u kosti prijetnjama i batinama; da je djevojčica razbila maminu čašu i da se toliko prepala te je još sinoć pobjegla od kuće; vjerojatno se dugo sakrivala gdjegod vani, na. kiši, pa se napokon ušuljala ovamo, sakrila za ormar i tu u kutu prosjedila cijelu noć, plačući i drhtureći od vlage, od mraka i od straha da će sad zbog svega toga izvući grdne batine. Svidrigajlov je uze u naručaj, odnese u svoju sobu, posjede na krevet i poče svlačiti. Njene poderane cipelice obuvene na bosu nogu bijahu toliko mokre kao da su cijelu noć proležale negdje u nekoj bari. Kad ju je svukao, položi je na krevet, pokrije i umota u pokrivač od glave do pete. Mala začas zaspi. Kad je sve to obavio, Svidrigajlov se opet zanese u svoje nevesele misli.

»Samo mi je još ovo trebalo!« zaključi najednom, obuzet nekim teškim i pakosnim osjećajem. »Kakva budalaština!« Srdito dohvati svijeću u namjeri da pošto-poto pronađe onog odrpanca i što prije ode odavde. »Eh, curice, curice!« pomisli pa i prokune nešto i već otvori vrata, ali se još jednom vrati da vidi spava li djevojčica, i kako spava. Oprezno odigne pokrivač. Djevojčica je spavala tvrdim i slatkim snom. Ugrijala se bila pod pokrivačem i rumen joj se već razlila po blijedim obrazima. Ali ta je rumen, začudo, bila nekako jarca i snažnija nego što je obična dječja rumen. »To je rumenilo od groznice,« pomisli Svidrigajlov. Sasvim nalik na rumenilo od vina, baš kao da joj je tko dao da popije punu čašu vina. Crvene usne kanda joj gore, plamte, ali što je ovo?« Odjednom mu se učini da joj dugačke i crne trepavice nekako podrhtavaju i trepere, kao da se dižu, a ispod njih izviruje lukavo, oštro oko kojim namiguje kao da uopće nije dijete, baš kao da se djevojčica samo pretvara da spava. Pa i jest tako — usne joj se razvlače u smiješak; kutovi joj usana podrhtavaju, kao da se još suzdržava. Ali, evo, više se uopće ne suzdržava; već se smije, otvoreno se smije; nešto se drzovito, izazovno žari na tom licu koje nije nimalo djetinje; to je razvrat, to je lice kamelije[95], drzovito lice francuske kamelije što se prodaje,

Evo, više se uopće ne pretvara, otvara oba oka i mjerka ga vatrenim i bestidnim pogledom, mami ga, smije se... Bilo je nečeg beskrajno ružnog i uvredljivog u tom smijehu, u tim očima, u svoj toj gadosti na dječjem licu. »Šta? Petogodišnja djevojčica!« prošapće Svidrigaj-lov, obuzet pravim pravcatim užasom. »Ovo je... ama, što je ovo?« Ali, evo, već se sasvim okrenula njemu svojim zažarenim lišćem, pruža mu ruke... »Uh, prokleta bila!« vikne Svidrigajlov prestravljeno i zamahne rukom na nju... Međutim, u tom se hipu probudi.

Na istom je onom krevetu, isto onako umotan u pokrivač; svijeća ne gori ali kroz prozor već šija bijeli dan.

»Cijele noći sâm košmar!« Srdito se pripodigne osjećajući da je sav izlomljen; bole ga kosti. Vani je magla gusta kao mlijeko pa ništa ne može vidjeti. Blizu je pet sati; prespavao je! Ustane i obuče donji i gornji kaput, oba još vlažna. Napipa u džepu revolver, izvadi ga i namjesti kapslu; zatim sjede, izvadi iz džepa bilježnicu i na prvom listu napiše krupnim slovima nekoliko redaka. Pročitavši ih, zamisli se, onako nalakćen na stol. Revolver i bilježnica ležahu mu tu, uz sam lakat. Muhe se probudile i navalile na netaknutu porciju teletine što je stajala također na stolu. Dugo ih je gledao i napokon počeo slobodnom desnom rukom loviti jednu muhu. Dugo se mučio ali je nikako nije mogao uloviti. Napokon pojmi kakvim se zanimljivim poslom bavi, prene se, strese, ustane i odrješito iziđe iz sobe. Začas se nađe na ulici.

Mliječna, gusta magla pritisla je grad. Svidrigajlov krene po skliskom, prljavom drvenom pločniku prema Maloj Nevi. Priviđala mu se obnoć nabujala voda Male Neve, Petrogradski otok, mokre staze, mokra trava, mokro drveće i grmlje i, najposlije, onaj grm... Mrzovoljno poče razgledati kuće oko sebe ne bi li mislio na nešto drugo. Na prospektu nije sreo ni prolaznika ni fijakera. Turobno i prljavo doimali se jarkožuti drveni kućerci sa spuštenim kapcima. Studen i vlaga prodirahu mu kroz cijelo tijelo pa se poče ježiti. Kadikad bi naišao na dućanske i povrtlarske natpise i svaki bi natpis pomno pročitao. Evo, već je prestao drveni pločnik. Stigao je do jedne velike zidanice. Prljavo, prozeblo pseto podvijena repa pretrči mu preko puta. Neki čovjek pijan kao majka, u kabanici, ležao je ničice na nogostupu. Pogledao ga je i proslijedio dalje. Visok vatrogasni toranj promakne mu s lijeve strane. »Gle!« pomisli. »I ovo

je dobro mjesto, zašto da idem na Petrovski otok? Bar ću imati službenog svjedoka...« Umalo što se ne osmjehne toj najnovijoj pomisli pa skrene u...sku ulicu. Tu je stajala velika kuća s vatrogasnim tornjem. Ispred velikog ulaza u kuću stajao je, naslonjen na vrata, čovuljak umotan u sivu vojničku kabanicu, s bakrenim, ahilovskim šljemom na glavi. Bunovno i hladno pogleda čovuljak poprijeko Svidrigajlova koji mu je prišao. Na licu mu se ogledaše ona vjekovna mrzovoljna tuga što se tako kiselo utisnula na sva lica židovskog plemena bez iznimke. Neko su se vrijeme nijemo gledali, Svidrigajlov i Ahil. Ahilu se napokon učini da nije u redu što taj čovjek nije pijan, a stoji tu pred njim na tri koraka, netremice ga gleda i ni riječi da progovori.

— A sto-o-o ćete vi ov-dje? — izusti naposljetku, ne mičući se još s mjesta i ne mijenjajući položaja.

— Pa ništa, brate, zdravo da si! — odgovori mu Svidrigajlov.

— Ov-dje vam nije mjesta.

— Odoh ja, brate, u tuđinu.

— U tudzinu?

— U Ameriku.

— U Ameriku?

Svidrigajlov izvadi revolver i zape ga. Ahil uzvi obrvama.

— A sto ćete sad, za takve sale nije ov-dje mjesta.

— A zašto ne bi bilo mjesto?

— Pa zato sto nije mjesta.

— E pa, brate moj, svejedno. Mjesto je dobro; ako te budu što pitali, reci im da sam otputovao u Ameriku.

I prisloni revolver sebi na desnu sljepoočnicu.

— Ali ov-dje nije mjesta, ov-dje nije mjesta! — trgne se Ahil šireći sve više i više zjenice.

Svidrigajlov odape.

VII

Tog istog dana, samo navečer, oko sedam sati, Raskoljnikov se približavao stanu svoje majke i sestre, onom stanu u Bakalejevljevoj kući koji im je bio našao Razumihin. Na stubište se ulazilo s ulice. Raskoljnikov je prilazio kući svejednako usporavajući korak, kao da

se dvoumi — bi li ušao ili ne bi? Ali vratio se ne bi više ni za što na svijetu; odluka je pala. »Osim toga, svejedno je, još ništa ne znaju,« mislio je. »Ionako su već navikle da me drže za čudaka...« Odijelo mu je bilo strašno — sve je na njemu bilo ukaljano jer je cijelu noć bio na kiši, sve je bilo poderano, iskrzano. Lice mu bijaše gotovo iznakaženo od umora, od nevremena, od tjelesne iscrpljenosti i borbe sa samim sobom, borbe koja je trajala tako reći dan i noć. Cijelu je tu noć bio proveo sam, bogzna gdje. Ali se bar odlučio.

Pokuca na vrata; otvori mu majka. DunjeČke nije bilo kod kuće. Čak ni služavke nije bilo. Puljherija Aleksandrovna najprije zanijemi od radosna iznenađenja, a onda ga uhvati za ruku i povuče u sobu.

— Došao si dakle! — poče ona zamuckujući od radosti. — Nemoj se ljutiti na mene, Rodja, što te ovako glupo dočekujem, sa suzama u očima: ja se ovo smijem, a ne plačem. Misliš da plačem? Ama, radujem se, kad ti kažem, samo što imam tu glupu naviku da mi suze same teku. To mi je ostalo od smrti tvog oca, zbog bilo čega se rasplačem. Sjedi, srce moje, vidim da si nekako umoran. Ah, kako si se zamazao!

— Bio sam jučer na kiši, mama... — poče Raskoljnikov.

— A ne, ne! — unese mu se Puljherija Aleksandrovna u riječ. —

Mislio si da ću te sad odmah početi ispitivati, po svojoj staroj ženskoj navadi, ali ne boj se! Ma razumijem ja, sve ja razumijem, sad sam se već naučila na ovdašnji red i vidim zbilja i sama da je ovako pametnije. Shvatila sam jednom zauvijek: otkud bih mogla razumjeti sve tvoje razloge i tražiti od tebe da mi polažeš račun? Ti možda imaš bogzna kakve poslove i planove u glavi, ili ti se možda kakve misli roje; pa zar da te ja gurkam i pitam: o čemu to misliš? Evo... O, bože! Ma što sam se sad ovdje ustumarala kao muha bez glave... Evo, Rodja, čitam onaj tvoj članak u časopisu već po treći put, donio mi ga je Dmitrij Prokofjič. Zinula sam od čuda kad sam to vidjela; vidiš, budalo, mislim u sebi, vidiš čime se on bavi, eto ti odgonetke svega! Učeni su ljudi uvijek takvi. Njemu se sad valjda neke nove misli motaju po glavi; pretresa ih, a ja ga samo bunim i mučim. Čitam, dušo, i dabome da mnogo toga ne razumijem, ali tako, uostalom, i mora biti: gdje sam ja od tebe!

— Dajte da vidim, mama.

Raskoljnikov uze časopis i preleti pogledom svoj članak. Koliko god to bilo u opreci s njegovim položajem i raspoloženjem, ipak ga obuze ono čudnovato i bolno-slatko osjećanje što obuzima svakog pisca kad prvi put ugleda svoje djelo tiskano; uz to su i njegove dvadeset tri godine učinile svoje. To potraje samo časak. Pročitavši nekoliko redaka, namrgodi se i strašna mu tuga stegne srce. Odjednom se prisjeti svekolike svoje duševne borbe ovih posljednjih mjeseci. Gadljivo i mrzovoljno baci časopis na stol.

— Samo, Rodja, koliko god bila glupa, ipak mogu i sama procijeniti da ćeš uskoro biti jedan od prvih ljudi, ako ne i prvi u našem naučnom svijetu. I kako su se samo usudili i pomisliti da si šenuo pameću. Ha-ha-ha! Ti i ne znaš, ali oni su to zaista mislili! Ah, ti bijedni crvići, otkud bi oni znali što je to pamet! Pa i Dunječka umalo što im nije povjerovala — šta misliš! Tvoj pokojni otac slao je dva puta svoje priloge u časopise, najprije pjesme (i sad još čuvam jednu njegovu bilježnicu, pokazat ću ti je jednom), a zatim i cijelu jednu pripovijest (sama sam ga zamolila da mi je dade da je prepišem), i kako smo se oboje molili Bogu da je prime, ali je nisu primili! Prije šest-sedam dana, Rodja, bila mi je smrt gledati to tvoje odijelo, to kako živiš, kako se hraniš i u čemu hodaš po svijetu. A sad vidim da sam i opet bila glupa jer ćeš ti, samo kad htjedneš, odmah sve postići svojom pameću i talentom. A sad valjda još nećeš i baviš se kudikamo važnijim poslovima...

— Dunja nije kod kuće, mama?

— Nije, Rodja. Vrlo često odlazi od kuće, ostavlja me samu. Dmitrij Prokofjič, hvala mu, dolazi da posjedi sa mnom i neprestano o tebi priča. Voli te i cijeni, srce moje. A o tvojoj sestri ne kažem da me baš ne poštuje. Ne žalim se na nju. Ona ima svoju ćud, a ja svoju; ima sad i neke svoje tajne, ali ja nemam pred vama nikakvih tajni. Naravno, čvrsto sam uvjerena da je Dunja i te kako pametna, a uz to i mene i tebe voli... ali ne znam do čega će sve ovo dovesti! Eto, zbilja si me obradovao, Rodja, što si svratio, a ona lijepo otišla u šetnju; kad dođe, reći ću joj: »Dok tebe nije bilo, brat ti je dolazio, a gdje si ti dotle izvoljela provoditi vrijeme?« Ne moraš ti mene, Rodja, maziti: svrati kad možeš, a kad ne možeš, ništa za to, strpjet ću se. Ipak ću znati da me voliš, meni je i to dovoljno. Čitat ću, eto, tvoja

djela, slušat ću o tebi od svih, a malo-malo pa ćeš me i sam obići, i kud ćeš bolje? Pa eto, i sad si svratio da majku utješiš, vidim ja...

I Puljherija Aleksandrovna najednom proplače.

— Evo, opet ja! Ne obaziri se na mene, staru ludu! Ah, bože moj, pa šta ja ovdje sjedim — uzvikne ona i skoči s mjesta. — Imamo kave, a uopće te ne nudim! Eto vidiš što znači bapska sebičnost. Sad ću ja!

— Ostavite to, mama, moram odmah dalje. Nisam radi toga došao. Saslušajte me, molim vas.

Puljherija Aleksandrovna bojažljivo mu priđe.

— Mama, što god se dogodilo, što god čuli o meni, što god vam rekli o meni, hoćete li me voljeti tako kao što me sad volite? — upita je iznenada iz dubine srca, kao da ne misli što govori i kao da ne važe riječi.

— Rodja, Rodja, što ti je? Pa kako me to uopće možeš pitati? Tko bi mi što rekao protiv tebe? Pa i ne bih nikom ništa povjerovala, tko god došao da došao, jednostavno bih ga otjerala.

— Došao sam vam kazati da sam vas uvijek volio, i sad mi je drago što smo sami, čak mi je i drago i što nema Dunječke — produži on isto onako poneseno. — Došao sam vam otvoreno reći da ćete doduše biti nesretni, ali da znate da vas vaš sin voli sada više nego sam sebe, i da sve ono što ste mislili o meni, da sam okrutan i da vas ne volim, da sve to nije istina. Nikad vas ja neću prestati voljeti... A sad dosta; mislio sam da ovako treba učiniti i da odavde treba početi...

Puljherija Aleksandrovna nijemo ga je grlila, privijala uza se i tiho plakala.

— Ne znam, Rodja, što je tebi — reče napokon. — Sve sam ovo vrijeme mislila da smo ti naprosto dosadile, a sad po svemu vidim da te čeka neka grdna nevolja i da si zato tako neveseo. Odavno to već naslućujem, Rodja. Oprosti što sam o tome sad progovorila;

neprestano mislim na to i ne mogu po noći spavati. Noćas ti je i sestra cijelu bogovetnu noć nešto bulaznila i neprestano tebe spominjala. Razabrala sam ponešto, ali ništa nisam shvatila. Cijelo sam prijepodne tumarala kao da me čeka smrtna kazna, sve sam nešto čekala i predosjećala, pa sam evo i dočekala! Rodja, Rodja, a kamo ćeš? Putuješ valjda nekamo?

— Putujem.

— Tako sam i mislila! Mogu i ja s tobom ako treba. I Dunja; ona te voli, mnogo te voli, pa neka i Sofja Semjonovna pođe s nama ako bude trebalo; eto, vidiš, drage bih je volje povela umjesto kćerke. A Dmitrij Prokofjič će nam pomoći da se spremimo... ali kamo ti to... putuješ?

— Zbogom, mama.

— Šta? Zar već danas odlaziš! — usklikne ona kao da ga navijeke gubi.

— Ne mogu, moram ići, moram svakako...

— I ne mogu s tobom?

— Ne možete, radije kleknite i pomolite se za mene Bogu. Možda će vašu molitvu uslišati.

— Daj da te prekrižim, da te blagoslovim! Eto tako, eto tako. O, bože, šta ovo radimo?

Jest, bilo mu je drago, baš mu je bilo drago što nema nikoga, što je nasamu s majkom. Kao da mu se za sve to užasno vrijeme u jedan mah smekšalo srce. Pade pred nju na koljena i izljubi joj noge, pa se zagrliše i zaplakaše. Ovaj put se ona nije ničemu čudila niti ga je što ispitivala. Već joj je odavno bilo jasno da njen sin proživljava nešto užasno i da je kucnuo nekakav strašan trenutak za nj.

— Rodja dragi moj, prvenče moj — govorila je jecajući — eto, sad si isti onakav kao kad si bio mali, isto si tako dolazio do mene, isto si me tako grlio i ljubio; još dok sam s tvojim pokojnim ocem živjela i sirotovala, tješio si nas samim time što si bio s nama, a kad sam ti sahranila oca, koliko smo puta nas dvoje, evo isto ovako zagrljeni kao sad, plakali na njegovu grobu! A što već odavno plačem, to je zato što je majčinsko srce naslućivalo nesreću. Cim sam te prvi put ugledala one večeri, sjećaš li se, kad smo istom doputovale ovamo, sve sam ti odmah po jednom jedinom tvom pogledu pogodila, samo mi je srce uzdrhtalo, a danas, kad sam ti otvorila vrata i pogledala te, pomislila sam da je, eto, došao kobni čas. Rodja, Rodia, nećeš valjda odmah otići?

— Neću.

— Još ćeš doći?

— Hoću... doći ću.

— Rodja, nemoj se ljutiti, ne smijem te ništa pitati, znam da ne smijem, ali kaži mi, samo dvije riječi: putuješ li daleko?

— Vrlo daleko.

— A što te tamo čeka, služba kakva, karijera, što li?

— Što mi bog dadne... samo se pomolite za mene...

Raskoljnikov pođe prema vratima, ali se ona uhvati za nj i upre

u njega zdvojan pogled. Sva se izobličila od užasa.

— Nemojte, mama — reče joj Raskoljnikov, kajući se od sveg srca što mu je palo na pamet da dolazi ovamo.

— Nije još zauvijek? Nije još valjda zauvijek? Valjda ćeš doći još sutra?

— Hoću, hoću, zbogom.

I napokon se nekako istrgne.

Predvečerje bijaše svježe, toplo i vedro; vrijeme se još jutros bilo proljepšalo. Raskoljnikov je išao kući; žurio se. Htio je sve posvršavati do zalaska sunca. Do tada nije želio da se bilo s kim sretne. Dok se penjao u svoju sobu, opazio je kako je Nastasja ostavila samovar i zagledala se u njega. »Da nije tko kod mene?« upita se. Gadljivo pomisli na Porfirija. Ali, kad je došao do svoje sobe i otvorio vrata, ugleda Dunječku. Sjedila je sama samcata, duboko zamišljena, reklo bi se da ga već odavno čeka. On zastane na vratima. Ona se pridigne preplašeno s ležaja i uspravi se pred njim. U njenu pogledu, netremice uprtom u njega, ogledahu se užas i beskrajan jad. I po samom tom pogledu on odmah shvati da ona već sve zna.

— Da uđem ili da se vratim? — upita je nepovjerljivo.

— Cijeli sam dan prosjedila kod Sofje Semjonovne; obadvije smo te čekale. Mislile smo da ćeš najprije tamo navratiti.

Raskoljnikov uđe u sobu i klone na stolac.

— Nekako sam slab, Dunja; isuviše sam se umorio; a htio bih da bar u ovom trenutku mogu potpuno vladati sobom.

Nepovjerljivo zirne na nju.

— Gdje si bio cijele noći?

— Ne sjećam se pravo; vidiš, sestro, htio sam se odlučiti jednom zauvijek i više puta sam prošao pored Neve, toga se sjećam. Htio sam tamo svršiti sa samim sobom, ali... nisam se mogao nakaniti... — prošapće zirkajući opet nepovjerljivo na Dunju.

— Hvala bogu! Baš smo se toga i bojale, ja i Sofja Semjonovna! Dakle, još vjeruješ u život, hvala bogu, hvala bogu!

Raskoljnikov se gorko osmjehne.

— Nisam vjerovao, ali maloprije sam zagrljen s mamom plakao; ne vjerujem, a zamolio sam je da se moli za mene. Bog bi ga znao, Dunječka, kako se to zbiva, ništa od svega toga ne razumijem.

— Bio si kod mame? I rekao si joj? — usklikne Dunja obuzeta užasom. — Nisi se valjda odlučio da joj kažeš?

Ne, nisam joj rekao... riječima, ali jc mnogo toga shvatila. Čula je kako si noćas buncala. Uvjeren sam da joj je već sve napola jasno. Možda sam pogriješio što sam svratio do nje. Više i ne znam zašto sam uopće svraćao. Hulja sam ja, Dunja.

— Hulja, a spreman si da pođeš na muke! Ideš, valjda?

— Idem. Sad odmah. Da, htio sam se, Dunja, utopiti baš zato da izbjegnem toj sramoti, ali kad sam već stajao nad vodom, pomislio sam: ako sam sve dosad držao da sam jak, ne smijem se sad ni sramote bojati — reče zatrčavajući se u pričanju. — Je li to ponos, Dunja?

— Jest, ponos, Rodja.

Kao da je plamen sijevnuo u njegovim mutnim očima; reklo bi se da mu je drago što još ima ponosa.

— Ali ne misliš li, sestro, da sam se jednostavno prepao vode? — upita je, smješkajući se ružno i zagledajući joj u lice.

— Nemoj tako, Rodja! — gorko usklikne Dunja.

Dvije-tri minute potraje šutnja. On je sjedio oborene glave i gledao u pod; Dunječka je stajala za drugim krajem stola i bolno ga gledala. Najednom on ustane:

— Kasno je, moram ići. Idem se odmah prijaviti. Iako ne znam zašto.

Krupne suze curile su Dunječki niz obraze.

— Plačeš, sestro, a možeš li mi pružiti ruku?

— I ti si u to sumnjao?

Ona ga grčevito zagrli.

— Zar time što odlaziš na muke nisi već upola sprao svoj zločin? — usklikne ona stišćući ga u zagrljaju i ljubeći ga.

— Zločin? Kakav-zločin? — uzvikne on odjednom, obuzet nekim iznenadnim bijesom. — Zar to što sam ubio odurnu štetočinu, gnjidu,

babu lihvarku koja nikom nije bila potrebna, koja je sirotinji krv pila, koju, ako ubiješ, oprostit će ti se četrdeset grijeha, zar je to zločin? I ne mislim na zločin niti ga mislim spirati sa sebe. I što mi svi guraju pod nos: »Zločin te zločin!« Tek sad jasno vidim svu besmislenost svoje malodušnosti, sad kad sam već nakanio podnijeti tu nepotrebnu sramotu! Odlučio sam se na to iz puke podlosti i nesposobnosti, a možda i iz interesa, kao što mi je predlagao onaj... Porfirij!...

— Brate, brate, Šta to govoriš! Pa ipak si krv prolio! — zdvojno uzvikne Dunja.

— Koju svi prolijevaju — prihvati on gotovo bjesomučno — koja se prolijeva i oduvijek se prolijevala na svijetu kao vodopad, koju toče kao šampanjac i radi koje krune glave na Kapitolu, a poslije nazivaju tc iste ljude dobrotvorima čovječanstva. Ama, pogledaj samo malo bolje pa ćeš vidjeti. Ja sam želio ljudima dobro i učinio bih na stotine, na tisuće dobrih djela za tu jednu jedinu glupost, nije to čak bila ni glupost nego naprosto nespretnost, cijela ta misao uopće nije bila tako glupa kao što se sad čini, nakon neuspjeha... (Nakon neuspjeha sve se čini glupo!) Tom sam glupošću samo htio steći nezavisan položaj, učiniti prvi korak, domoći se sredstava, a poslije bih sve popravio neusporedivom korišću... Ali ni prvi korak nisam znao učiniti zato što sam — podlac! Eto, u tome je stvar. Pa ipak, neću na to gledati vašim očima: da sam uspio, onda bi me slavili, a ovako ću u buharu!

— Ali to je nešto drugo, nešto sasvim drugo! Što ti to, brate, govoriš?

— A, nije forma u redu, nije forma dovoljno estetska! E pa, nikako mi nije jasno zašto bi bilo doličnije bacati bombe na ljude, opsjedati gradove po svim propisima? Strah od estetike prvi je znak nemoći!... Nikad, nikad mi to nije bilo jasnije nego sada; sad manje nego ikad mislim da sam počinio zločin! Nikad, nikad nisam bio jači i uvjereniji da sam u pravu, nego sada!...

Čak mu je i rumenilo oblilo blijedo, izmoždeno lice. Ali, dok je izgovarao ove posljednje riječi, slučajno mu se pogled srete s Dunjinim pogledom, i u njemu pročita toliko, toliko patnje zbog njega da se i nehotice pribere. Pojmi da je ipak unesrećio te dvije sirote žene. Ipak je on svemu kriv...

— Dunja moja draga! Ako sam kriv, oprosti mi (iako mi se ne može oprostiti ako sam kriv). Zbogom! Nećemo se sad prepirati! Vrijeme je da pođem, krajnje je vrijeme. Ne idi za mnom, preklinjem te, moram još nekamo svratiti... Nego, idi odmah i sjedi uz mamu. Molim te kao boga! To je moja posljednja, najveća molba na tebe. Nemoj se nikako odvajati od nje; ostavio sam je u brizi koju teško da može podnijeti: ili će umrijeti ili poludjeti. Ostani uz nju, molim te! Razumihin će vam biti pri ruci, rekao sam mu već... Nemoj plakati zbog mene, potrudit ću se da budem i hrabar i čestit, do kraja života, premda sam ubojica. Možda ćeš još čuti za mene. Neću vas osramotiti, vidjet ćeš; još ću dokazati... a sad, do viđenja — požuri se da završi kad opet zapazi nekakav čudan izraz u Dunjinim očima pri njegovim posljednjim riječima i obećanjima. — Što sad toliko places? Nemoj plakati, nemoj; ma ne rastajemo se zauvijek!... Ah, da! Čekaj malo, zaboravio sam nešto!...

Priđe stolu, uze jednu debelu prasnu knjigu, otvori je i izvadi između listova mali portret, akvarel na slonovoj kosti. Bijaše to portret gazdaričine kćerke, njegove nekadašnje zaručnice koja je umrla od groznice, one iste čudne djevojke koja je htjela otići u manastir. Časak se zagledao u njeno izražajno i boležljivo lice, pa poljubi portret i dade ga Dunječki.

— Eto, s njom sam mnogo razgovarao i o tome, jedino s njom — reče zaneseno. — Njezinu sam srcu povjerio mnogo šta od onoga što se poslije onako ružno ostvarilo. Ne boj se — obrati se Dunji — nije se slagala sa mnom, kao ni ti, i drago mi je što je više nema među živima. Najvažnije, najvažnije je što će sad sve biti drugačije, što će se sve raskoliti — uzvikne najednom, vraćajući se na svoj jad — sve, sve, a jesam li ja spreman za to? Želim li to i sam? Kažu da mi je potrebna ova kušnja. Ali čemu, čemu sve te besmislene kušnje? Čemu? Zar će mi biti što jasnije poslije, kad budem skrhan mukama, idiotizmom, starački nemoćan, nakon dvadeset godina robije, zar će mi biti jasnije nego sada, i čemu onda da živim? I zašto sad pristajem da tako živim? O, znao sam da sam podlac dok sam danas, u zoru, stajao nad Nevom!

Naposljetku oboje iziđoše. Teško je bilo Dunji ali ga je voljela! Pošla je na jednu stranu, ali se nakon pedesetak koraka okrenula da ga još jednom pogleda. Još ga je mogla vidjeti. Kad je došao do

ugla, okrene se i on; posljednji put im se pogledi sretoše, ali kad on primijeti da ga ona gleda, nestrpljivo joj i, štoviše, zlovoljno mahne rukom neka ide dalje, pa naglo zamakne za ugao.

»Vidim i sam da sam opak,« mislio je u sebi pošto se začas postidio svoje zlovoljne kretnje rukom Dunji. »Ali zašto me toliko vole kad nisam toga vrijedan? O, da sam bar sam, i da me nitko ne voli, i da ni ja nikad nikog nisam volio! Svega ovoga ne bi bilo! Nego, zanima me hoće li se zbilja u ovih budućih petnaest-dvadeset godina moja duša toliko upokoriti da ću puziti pred ljudima i uz svaku riječ nazivati sam sebe razbojnikom? Jest, jest, tako je! Upravo me radi toga sad i tjeraju na robiju, upravo im je to i potrebno... Evo, svi oni lijepo švrljaju amo-tamo po ulicama, a svaki je od njih po samoj svojoj prirodi hulja i razbojnik, pa još i gore od toga — idiot! Ali, čim bih nekako izbjegao robiju, svi bi pomahnitali od plemenita zgražanja! O, kako ih sve mrzim!«

Duboko se zamisli — kakvim bi se to procesom moglo zbiti da se naposljetku pred svima njima pokori bez razmišljanja, da se pokori iz uvjerenja? Pa što, zašto ne? Dakako da tako i mora biti. Zar ga dvadeset godina neprekidna tlačenja neće napokon dotući? Voda kamen toči. I zašto, zašto onda da živim, zašto sad idem tamo kad i sam znam da će sve biti upravo ovako kao što mislim, i nikako drugačije!«

Već se možda po stoti put od sinoć to isto pitao, ali je i dalje išao svojim putem.

VIII

Kad je ušao u Sonjinu sobu, već se bilo počelo smrkavati. Sonja ga je čekala cijeli dan strašno uzbuđena. Čekala ga je zajedno s Dunjom. Dunja joj je došla još jutros jer se sjetila Svidrigajlovljevih jučerašnjih riječi da Sonja »zna za to«. Nećemo sad opisivati pojedinosti njihova razgovora, i kako su obadvije plakale, i koliko su se zbližile. Dunja je iz tog razgovora bar ponijela utjehu da joj brat neće ostati sam — k njoj je, k Šonji, bio došao najprije da se ispovjedi; u njoj je tražio čovjeka kad mu je zatrebao čovjek, a ona će i poći za njim kamo ga god baci sudbina. Dunja je nije ni pitala, ali je znala da će biti tako. Čak je osjećala strahopoštovanje gledajući

Šonju, i iz početka ju je čak zbunjivala tim svojim strahopoštovanjem što joj ga je iskazivala. Sonja samo što nije zaplakala jer je, naprotiv, držala da nije vrijedna ni da pogleda Dunju. Otkako joj se Dunja, pri njihovom prvom susretu kod Raskoljnikova, bila onako pažljivo i smjerno poklonila, njen krasni lik ostao joj je zanavijek u duši kao jedno od najljepših i najnedostižnijih prizora u cijelom životu.

Dunječka nije napokon više mogla izdržati pa je otišla od Šonje da čeka brata u njegovoj sobici; sve joj se činilo da će on prije doći onamo. Kad je ostala sama, Šonju je odmah spopao strah pri pomisli da će se on možda zaista ubiti. Toga se bojala i Dunja. Ali su se cijeli dan bile nadmetale uvjeravajući jedna drugu svakojakim razlozima da se to ne može dogoditi, pa su bile mirnije dok su bile zajedno. A sad, čim su se rastale, i jedna i druga neprestano su samo na to mislile. Sonja se sjećala kako joj je Svidrigajlov jučer rekao da su pred Raskoljnikovom dva puta — Vladimirka ili... Uz to je znala i za njegovu taštinu, uznositost, samoljublje i ateizam. »Zar ga zbilja samo malodušnost i strah od smrti mogu natjerati da ostane u životu?« pomisli naposljetku, sva očajna. Sunce je međutim već zalazilo. Tužno je stajala pokraj prozora i zurila van — ali je kroz prozor vidjela samo golem neokrečen zid susjedne kuće. Napokon, kad je već bila potpuno uvjerena da je nesretnik mrtav — Raskoljnikov uđe u sobu.

Radostan usklik izvije joj se iz grudi. Ali, kad ga malo bolje pogleda, iznenada problijedi.

— Pa da! — reče joj Raskoljnikov smješkajući se. — Došao sam, Sonja, po tvoje križiće. Sama si me slala na raskršće; a sad, kad je došlo do onog pravog, prepala se?

Sonja ga je u čudu gledala. Čudnim joj se učinio taj njegov ton; hladna je jeza podiđe, ali se začas dosjeti da je sve to namješteno, i taj ton i te riječi. Pa i dok je razgovarao s njom, gledao je nekamo u kut i baš kao da se klonio da joj pogleda ravno u oči.

— Eto, vidiš, Sonja, zaključio sam da će ovako ipak biti bolje. Ima jedna okolnost... Ali, duga je to priča, a i što da ti pričam! Ama, znaš šta me samo ljuti? Krivo mi je što će me odmah opkoliti sve one glupe, zvjerske njuške pa će blenuti u mene, zadavati mi ona svoja glupa pitanja na koja ću morati odgovarati, pa će upirati prstom u mene... Fuj! Ne idem, znaš, k Porfiriju; dosadio mi je. Radije ću otići

do svog pajdaša Baruta, eh, što ću ga iznenaditi, kakav će to biti efekt! Nego, trebalo bi da budem hladnokrvniji; previše sam nekako žučljiv u posljednje vrijeme. Vjeruješ li da maloprije umalo što nisam zaprijetio sestri šakom zato što se okrenula da me posljednji put pogleda. Ovakvo je raspoloženje zbilja gadno! Eh, vidiš dokle sam dotjerao! Pa dobro, gdje su sad ti križići?

Nekako kao da nije bio pri sebi. Nije mogao ni časka stajati na mjestu, ni usredotočiti pozornost na bilo koji predmet; misli mu skakale jedna preko druge, govorio je nesuvislo; ruke su mu malko drhtale. Sonja šutke izvadi iz ladice dva križića, jedan od čempresovine a drugi od bakra, prekriži se pa prekriži i njega i objesi mu oko vrata križić od čempresovine.

— Sad dakle simbolično uzimam križ na sebe, he-he! Baš kao da sam se dosad malo napatio! Čempresov je križić dakle pučki, a bakreni — Lizavetin — uzimaš ti sebi, daj da ga vidim! Bio je dakle na njoj... i onda? I ja znam za dva slična križića, jedan je srebrni a drugi s ikonicom. Bacio sam ih onda babi na prsa. Sad bi mi baš dobro došli, zbilja, da ih objesim oko vrata... Ma, uostalom, sve nešto lupetam, a ono ću glavno zaboraviti; nekako sam rastresen!... Vidiš, Sonja, došao sam zapravo zato da ti javim, da znaš... E pa, to je sve... Samo sam radi toga došao. (Hm, zapravo sam mislio da ću ti više toga reći.) Pa i ti si sama htjela da se prijavim, i eto, ležat ću u zatvoru i ispunit će ti se želja; a što sad places? I ti plačeš? Prestani, molim te; oh, kako mi je sve to teško!

Ipak su se u njemu probudili osjećaji; srce mu se steglo dok ju je gledao. »A ova, šta je opet njoj?« mislio je u sebi. »I što sam ja njoj? Sto plače, što me sprema na put, kao majka ili Dunja? Dadiljat će me, valjda!«

— Prekriži se, pomoli se bar jedanput — zamoli ga Sonja drhtavim, bojažljivim glasom.

— Ah, izvoli, koliko god želiš! I od sveg srca, Sonja, od sveg srca...

Htio je zapravo reći nešto drugo.

Prekriži se nekoliko puta. Sonja dohvati svoj rubac i prebaci ga preko glave. Bijaše to zelen polusuknen rubac, vjerojatno onaj isti koji je onda spominjao Marmeladov, »obiteljski«. Raskoljnikovu promine glavom ta misao, ali je ništa ne upita. Zaista je već i sam

počeo uviđati da je strašno rastresen i nekako grdno uzrujan. Uplaši se toga. Odjednom ga prenerazi i to što Sonja želi poći s njim.

— Što ti je? Kamo ćeš? Ostani, ostani tu! Sam ću — vikne obuzet malodušnom zlovoljom, pa gotovo ozlojeđeno pođe prema vratima. — Što će mi cijela svita! — promrsi izlazeći.

Sonja ostane nasred sobe. Nije se ni oprostio s njom, već je zaboravio na nju; srce mu je uzavrelo od jedne otrovne i nemirne sumnje.

»Je li u redu, je li u redu sve ovo?« pomisli opet silazeći niza stube. »Ne bih li se mogao još zaustaviti i opet sve povući... i ne otići?«

Pa ipak je išao dalje. Odjednom osjeti jednom zauvijek da nema smisla zadavati sebi bilo kakva pitanja. Kad iziđe na ulicu, sjeti se da se nije ni oprostio sa Šonjom, da je ostala nasred sobe ubrađena onim svojim zelenim rupcem, ne usuđujući se ni maknuti zbog onog njegovog povika, pa zastane načas. U isti mah mu jedna druga misao sijevne u glavi, baš kao da je čekala priliku da ga dokraja prenerazi.

»Ma zašto sam, zašto sam sad uopće dolazio k njoj? Rekao sam joj: poslom, ali kakvim poslom? Nikakva posla nisam kod nje imao! Kazati joj da idem; pa šta onda što idem? Baš je to bilo potrebno! Da je možda ne volim? Ma ne, ne volim! Pa eto, sad sam je otjerao kao pseto. Jesu li mi zbilja trebali ti njeni križići? O, kako sam se srozao! Eh, meni je trebalo njenih suza, meni je trebalo da vidim njenu prepast, kako je srce boli i kida se! Trebalo mi je da se bar za nešto uhvatim, da se malo zadržim, da pogledam ljudsko biće! I kako sam se usuđivao toliko uzdati u sama sebe, toliko snatriti o sebi — kukavac jedan, ništarija jedna, hulja, hulja!«

Išao je uz kanal i nije više imao daleko ići. Ali, kad je došao do mosta, zastane i najednom skrene na most, u stranu, i zaputi se na Sijenski trg.

Požudno je gledao lijevo i desno, napeto se zagledao u svaki predmet, ali ni na čemu nije mogao zadržati pozornost; sve mu je izmicalo. »Eto, za tjedan dana, za mjesec dana provest će me nekamo u kažnjeničkim kolima preko ovog mosta. Kako li ću tada pogledati na ovaj kanal — kad bih bar mogao to zapamtiti!« sijevne mu u glavi. »Evo, ovaj natpis, kako li ću tada pročitati ova ista slova?

Evo, ovdje piše: Kumpanija, da mi je zapamtiti to u, slovo u, i pogledati ga za mjesec dana, to isto slovo u: kako li ću ga tada pogledati? Sto li ću tada osjećati i misliti?... Bože, kako je sve ovo zacijelo nedostojno čovjeka, sve ove moje sadašnje... brige! Naravno, sve je to po svoj prilici zanimljivo... na svoj način... (Ha-ha-ha! O čemu ja ovo razmišljam!) Podjetinjio sam, pravim se važan sam pred sobom; i što se imam stidjeti? Uh, kako se guraju! Eto, taj debeljko, sigurno je Švabo, taj što me je gurnuo, zna li taj koga je gurnuo? Seljakinja s djetetom prosi, čudno je kako sigurno misli da sam ja sretniji od nje. Pa što, da joj dadem nešto, onako, šale radi? Gle, ostao mi je jedan novčić u džepu, otkud samo? Na, na... uzmi, dušo!

— Čuvao te dobri Bog! — izusti prosjakinja plačnim glasom.

Stiže na Sijenski trg. Bilo mu je neugodno, vrlo neugodno tiskati se među svijetom, ali je išao baš onuda gdje je bilo više svijeta. Bio bi dao sve na svijetu samo da ostane sam, ali je slutio da ni trenutka više neće biti sam. Jedan se pijanac razulario među svjetinom — neprestano je htio da pleše, ali se sve rušio na jednu stranu. Okupili se ljudi oko njega. Raskoljnikov se progura kroz svjetinu i nekoliko minuta gledaše pijanca, a onda prasne u kratak i isprekidan smijeh. Čas kasnije već je zaboravio na njega, nije ga ni vidio iako ga je gledao. Otišao je napokon dalje a da nije ni znao gdje se nalazi; ali kad dođe do sredine trga, iznenada se u njemu nešto pokrene, odjednom ga obuze jedan osjećaj, svega ga zaokupi — i dušu i tijelo.

Sjeti se Sonjinih riječi: »Idi na raskršće, pokloni se narodu, poljubi zemlju jer si se i o nju ogriješio, i reci naglas cijelom svijetu: ‚Ja sam ubojica!4« Sav uzdrhti kad se toga sjeti. I toliko su ga već bile pritisnule beznadna čamotinja i brige svih tih dana, a napose posljednjih sati, da objeručke prihvati mogućnost tog cjelovitog, novog, punog osjećanja. Obuzelo ga je to osjećanje iznenada, kao kakav napad — planulo mu u duši kao glavnja i najednom ga svega zahvatilo, kao vatra. Sve se u jedan mah u njemu razmekšalo i suze mu grunule na oči. Kako je stajao, tako pade na zemlju...

Kleknuo je nasred trga, poklonio se do zemlje i poljubio onu prljavu zemlju, sav prožet nasladom i srećom. Ustane i pokloni se po drugi put.

— Pazi ga što se naroljo! — pripomene neki momak blizu njega.

Razlegne se smijeh.

— To vam on, braćo, u Jeruzalem ide, pa se oprašta š djecom i domajom, cijelom se svijetu klanja, prijestolni grad Petrograd i tlo njegovo cjeliva — nadoda neki nakresani građanin.

— A još je mlađahan momak! — priklopi neki treći.

— Plemić! — pripomene netko ozbiljnim glasom.

— Dan-danas više ne znaš koji je plemić a koji nije.

Sva ta mišljenja i dobacivanja zadržaše Raskoljnikova pa u njemu zamriješe riječi: »Ubio sam« što su mu možda bile na vrhu jezika. Ipak, mirno podnese svu tu viku i pođe, ne obzirući se, ravno prvom uličicom prema policijskoj stanici. Uz put spazi načas jednu priliku, ali joj se ne iznenadi; već je slutio da tako mora biti. U času kad se na trgu po drugi put poklonio do zemlje i osvrnuo na lijevu stranu, opazio je na pedesetak koraka od sebe Šonju. Sakrila se bila od njega za jednu od onih daščara što stoje na tržnici — pratila ga je dakle na cijelom tom trnovitom putu! Raskoljnikov u taj mah nasluti i pojmi, jednom zasvagda, da će Sonja ostati s njim dovijeka i da će poći za njim i na kraj svijeta, kamo ga god baci sudbina. Srce mu se steglo... ali, evo, već je stigao i do kobnog mjesta...

Prilično čilo uđe u dvorište. Valjalo se popeti na drugi kat. »Još imama vremena dok se popnem,« pomisli. Uopće mu se činilo da je još daleko do onog kobnog trenutka, da mu je ostalo još mnogo vremena, da može još o mnogo čemu promisliti.

Opet isto ono smeće, iste one ljuske od jaja na vijugavim stubama, opet su vrata stanova širom otvorena, opet one iste kuhinje iz kojih dopiru para i vonj. Raskoljnikov nije odonda bio ovdje. Noge su mu trnule i klecale ali su ga nosile. Zastane načasak da predahne, da se sabere, da uđe kao čovjek. »A zašto? Zašto?« pomisli iznenada, kad shvati što radi. »Ako već moram ispiti ovu čašu, zar onda nije svejedno? Sto gadnije, to bolje.« U taj mu čas pred oči iziđe lik lije Petroviča zvanog Barut. »Zar da zbilja odem do njega? Ne bih li radije do nekog drugog? Ne bih li do Nikodima Fomiča? A kako bi bilo da se sad odmah okrenem i odem u stan samog šefa? Bar bi bilo sve onako familijarno... Ne, neću! Idem do Baruta, do Baruta! Kad se pije, nek se pije nadušak... «

Protrne i, jedva znajući za sebe, otvori vrata policijske stanice. Ovaj put je u njoj bilo vrlo malo svijeta — samo jedan pazikuća i još jedan čovjek iz puka. Podvornik nije ni izvirio iž svoje pregrade. Raskoljnikov produži u susjednu sobu. »Možda još i ne bih morao ništa reći,« pade mu na um. Tu se neki ugledniji pisar, u civilnom kaputu, upravo spremao da nešto piše na pisaćem stolu. Jedan je drugi pisar u kutu sjedao za stol. Zamjotova nije bilo. Ni Nikodima Fomiča, naravno, nije bilo.

— Nema još nikoga? — zapita Raskoljnikov onog pisara za pisaćim stolom.

— A koga tražite?

— O-ho! Nit se što čuje, nit se što vidi, al se ruski duh... kako ono ide u onoj bajci... zaboravio sam! M-moje p-poštovanje! — začuje najednom Raskoljnikov nečiji poznati glas.

Zadrhti. Pred njim stoji poručnik Barut; naglo je bio došao iz treće sobe. »Ovo je zbilja prst sudbine,« pomisli Raskoljnikov. »Otkud sad on ovdje?«

— K nama ste došli? Koje vas dobro nosi? — usklikta se Ilja Petrovič. Bio je očito izvrsno raspoložen i, štoviše, malčice uzbuđen. — Ako ste došli poslom, malo ste poranili[96]. Ja sam slučajno sad ovdje... Ah, uostalom, izvolite. Moram priznati... Kako, kako ono bješe? Oprostite...

— Raskoljnikov.

— Ma naravno, Raskoljnikov! Zar ste mogli i pomisliti da sam zaboravio! Nemojte, molim vas, opet misliti da sam tako... Rodion Ro... Ro... Rodionič, čini mi se, je li?

— Rodion Romanic.

— Jest, tako je! Rodion Romanic, Rodion Romanic! Bilo mi je na vrhu jezika. Čak sam se više puta i raspitivao za vas. Moram priznati da mi je poslije bilo iskreno žao što sam se onda s vama onako... poslije su mi rekli, čuo sam da ste mlad književnik, pa i učenjak... i tako reći na početku karijere... O, bože! Pa tko nije od književnika i učenjaka u početku učinio po koji originalni korak! Ja i moja žena oboje cijenimo književnost, žena mi je čak i obožava!... Književnost i umjetnost! Samo ako si plemenit, sve drugo možeš steći nadarenošću, znanjem, razumom, genijalnošću! Šešir, recimo, što

znači šešir? Šešir je sitnica, mogu ga kupiti kod Cimermana; ali ono što je pod šeširom, ono što šešir pokriva, to ne mogu nigdje kupiti!... Moram priznati da sam čak kanio otići do vas da se objasnimo, ali sam mislio da možda vi... Nego, zaboravio sam vas pitati: trebate li, zbilja, štogod? Čuo sam da vam je familija doputovala?

— Jest, majka i sestra.

— Čak sam imao čast i sreću da se upoznam s vašom sestrom, obrazovanom i divnom osobom. Priznajem da sam zažalio što smo se onda onako pograbili. To je baš bio peh! A što sam vas onda, kad ste se onesvijestili, onako sumnjičavo gledao, to se sve poslije lijepo objasnilo da ne može ljepše! Zadrtost i zaslijepljenost! Razumijem vaše ogorčenje. Možda se selite zato što vam je familija doputovala?

— N-ne, samo sam onako... Došao sam da nešto pitam... Mislio sam da ću ovdje naći Zamjotova.

— A, da! Pa vas ste se dvojica sprijateljili; čuo sam. E pa, Zamjotova nema više kod nas, nećete ga ovdje naći. Da, izgubili smo, molim lijepo, Aleksandra Grigorjeviča! Od jučer nije više kod nas; premješten je... na odlasku se čak sa svima zavadio... bio je čak i nepristojan... Balavi vjetrogonja, ništa drugo; iako je budio izvjesne nade; ali, eto, dajte iziđite na kraj s njima, s tom našom zlatnom mladeži! Htio je navodno polagati nekakav ispit, ali kod nas samo pričaj i pravi se važan, pa si položio ispit. Nije to ipak ono što ste, recimo, vi ili vaš prijatelj gospodin Razumihin! Vaša je karijera na znanstvenom polju i vas ne mogu nikakvi neuspjesi pokolebati! Za vas sve te ljepote života nihil est[97], moglo bi se reći, vi ste asket, monah, pustinjak!... Za vas je knjiga, pero iza uha, znanstvena istraživanja — to je poprište vašeg duha! Pa i ja sam donekle... jeste li možda čitali Livingstonove zapise?[98]

— Nisam.

— A ja, vidite, jesam. Uostalom, dan-danas se namnožila sva sila tih nihilista; ali to je i razumljivo; kakva su samo ovo vremena, pitam ja vas? Ma, uostalom, ja i vi... ali vi, naravno, niste nihilist! Recite mi otvoreno, otvoreno!

— N-nisam...

— Ma sa mnom, znate, možete biti sasvim otvoreni, nemojte se ustručavati, kao da govorite sami sa sobom! Jedno je služba, a

drugo je... mislili ste da ću reći: prijateljstvo, ali ne, niste pogodili, molim lijepo! Nije prijateljstvo nego osjećaji građanina i čovjeka, osjećaji čovječnosti i ljubavi prema Svevišnjemu. Ja mogu biti i službena osoba i na dužnosti, ali sam uvijek dužan poštovati u sebi građanina i čovjeka i voditi brigu o svemu... Eto, izvoljeli ste spomenuti Zamjotova, a Zamjotov će vam napraviti skandal na francuski način u javnoj kući, uz čašu šampanjca ili donskog vina, eto kakav je taj Zamjotov! A ja možda, da tako kažem, upravo izgaram od odanosti i uzvišenih osjećaja, i povrh toga još i nešto značim, imam čin, položaj! Oženjen sam, imam djecu. Obavljam svoju građansku i ljudsku dužnost, a tko je on, dopustite da vas upitam? Obraćam se vama kao čovjeku oplemenjenom znanjem. Ma nekako se i tih babica malo previše namnožilo.

Raskoljnikov upitno uzvije obrvama. Riječi Iije Petroviča, koji je očito maloprije bio ustao od trpeze, odjekivale su i pljuštale pred njim ponajvećma kao pusti zvuci. Pa ipak, ponešto je koliko-toliko shvatio; gledao je upitno, ne znajući kako će se sve ovo završiti.

— Mislim na sve one ošišane djevojke — nastavi razgovorljivi Iija Petrovič. — Ja sam ih sam nazvao babicama, mislim da im taj naziv potpuno odgovara. He-he! Navalile na medicinu, uče anatomiju; ma hajde, recite, ako se, recimo, razbolim, pa zar ću djevojku pozvati da me liječi? He-he!

Iija Petrovič se grohotom smijao, neobično zadovoljan svojim dosjetkama.

— Dobro, recimo da je posrijedi prekomjerna žeđ za prosvjetom, ali, kad si se već jednom prosvijetlio, što će ti više? Čemu te zloupotrebe? Čemu vrijeđati čestite osobe, kao što to čini ona bitanga Zamjotov? Zašto je mene uvrijedio, pitam ja vas? I koliko se opet tih samoubojica namnožilo, to ne možete ni zamisliti. Sve vam to spiska posljednje pare pa se ubije. Djevojčice, derani, starci... Evo, baš su jutros javili o nekom gospodinu koji je nedavno doputovao u Petrograd. Nile Pavliču, o, Nile Pavliču! Kako se zvao onaj džentlmen za kojeg su nam maloprije javili da se ustrijelio na Petrogradskoj strani?

— Svidrigajlov — odgovori netko iz susjedne sobe promuklim i ravnodušnim glasom.

Raskoljnikov se lecne.

— Svidrigajlov! Svidrigajlov se ubio! — uzvikne.

— Sta? Poznavali ste ga?

— Da... Poznavao sam ga... Nedavno je doputovao...

— Pa da, nedavno je doputovao, žena mu umrla, a bio je inače čovjek raskalašena vladanja i, eto, najednom se ustrijelio, i to tako skandalozno da ne možete ni zamisliti... ostavio je za sobom u bilježnici dvije-tri riječi o tome kako umire pri zdravoj pameti, i moli da nikog ne okrive za njegovu smrt. A imao je, vele, para. Otkud ga vi poznajete?

— Ja... poznajem ga... moja je sestra bila kod njih guvernanta...

— Gle, gle, gle... Onda nam možete nešto reći o njemu. Niste ništa takvo očekivali?

— Jučer sam bio s njim... on je... pio vino... nisam imao pojma.

Raskoljnikov se osjećao kao da se nešto stropoštalo na njega i prignječilo ga.

— Opet ste nekako problijedjeli. Kod nas je ovdje zbilja tako zagušljivo...

— Da, moram ići dalje — promrsi Raskoljnikov. — Oprostite što sam vam smetao...

— Ma ni govora, samo izvolite navratiti! Baš ste me obradovali, i drago mi je što mogu reći...

lija Petrovič mu pruži čak i ruku.

— Htio sam samo... Zamjotova...

— Razumijem, razumijem, baš ste me obradovali.

— Da... drago mi je... do viđenja... — smješkao se Raskoljnikov.

I iziđe teturajući. Vrtjelo mu se u glavi. Nije osjećao noge pod sobom. Poče silaziti niza stube oslanjajući se desnom rukom o zid. Učini mu se da ga je neki pazikuća, s bilježnicom u ruci, odgurnuo penjući se u stanicu; da negdje dole na prvom katu bjesomučno laje neko pseto; i da je neka žena bacila za psetom oklagiju i povikala nešto. Sišao je u prizemlje i izišao na dvorište. Tu na dvorištu, nedaleko od izlaza, stajala je blijeda, sva obamrla, Sonja i unezvjereno, unezvjereno ga pogledala. Zastane pred njom. Na njenu se licu pojavi nešto bolno i izmučeno, nešto zdvojno. Ona pljesne rukama. Na usnama joj se ocrta ružan, očajnički smiješak. On popostane, osmjehne se i vrati se gore, na policiju.

Uja Petrovič bio je sjeo i prekopavao po nekim spisima. Ispred

njega je stajao onaj isti seljak što je maloprije, penjući se uza stube, odgurnuo Raskoljnikova.

— A-a-a? Opet vi! Da niste što zaboravili?... Ali, što vam je?

Raskoljnikov mu se polako približi, blijedih usana i ukočena

pogleda, priđe do samog stola, nasloni se na nj rukom, zausti da nešto rekne, ali ne mogaše izustiti ni riječi; protisne samo neke neartikulirane glasove.

— Vama je zlo, dajte stolac! Izvolite, sjedite ovamo, sjedite! Vode!

Raskoljnikov se skljoka na stolac, ali ne odvoji očiju od lica vrlo neugodno iznenađenog lije Petroviča. Časak su se tako gledali i čekali. Donesoše vode.

— Ja sam... poče Raskoljnikov.

— Popijte malo vode.

Raskoljnikov otkloni rukom vodu i tiho, isprekidano, ali razgovijetno izusti:

— Ja sam onda ubio sjekirom onu staru činovničku udovicu i njezinu sestru Lizavetu.

lija Petrovič zine. Sjatiše se ljudi sa svih strana.

Raskoljnikov ponovi svoj iskaz — — —

EPILOG

I

Sibir. Na obali široke, puste rijeke leži grad, jedan od administrativnih središta Rusije; u gradu je tvrđava, u tvrđavi kaznionica. U kaznionici je već devet mjeseci zatočen prognanik-robijaš druge kategorije Rodion Raskoljnikov. Od njegova zločina proteklo je gotovo godinu i pol dana.

Suđenje je proteklo bez većih poteškoća. Zločinac se odlučno, točno i jasno držao svog iskaza, nije zamagljivao okolnosti niti ih ublažavao u svoju korist, nije izvrtao činjenice niti zaboravljao i najmanje pojedinosti. Izložio je do u tančine cijeli tok umorstva — objasnio tajnu zaloga (drvene daščice s metalnom pločicom) koji je nađen u ruci ubijene starice; ispripovjedio je potanko kako je uzeo ključeve od ubijene, opisao te ključeve, opisao škrinju i što je u njoj bilo; čak je nabrojio pojedine predmete koji su u njoj ležali; objasnio je zagonetku oko ubojstva Lizavete; ispripovjedio kako je Koh došao i lupao na vrata, a za njim onaj student; prepričao sve što su oni među sobom govorili; ispripovjedio kako je on, zločinac, strčao zatim niza stube i čuo Mikolku i Mićku kako ciče; kako se sakrio u prazni stan i došao kući, a na kraju je pokazao kamen u dvorištu, na Voznesenskom prospektu, kod ulaza, kamen ispod kojeg su nađene stvari i novčarka. Jednom riječju, cijeli je slučaj bio posve rasvijetljen. Istražitelji i suci nisu se mogli načuditi, između ostalog, tome kako je sakrio novčarku i stvari pod kamen a da se nije okoristio njima, ali su se najviše čudili što ne samo da se nije točno sjećao svih stvari što ih je bio napljačkao, nego im nije ni broja znao. Upravo to što nijednom nije otvorio novčarku i što nije znao ni koliko u njoj ima zapravo novaca, činilo se nevjerojatnim (u novčarci je nađeno trista sedamnaest rubalja i šezdeset kopjejaka; od dugog ležanja ispod kamena prilično se oštetilo nekoliko novčanica što su bile na vrhu, baš one najkrupnije). Dugo su se dovijali zašto okrivljenik samo tu okolnost lažno prikazuje, a sve drugo dobrovoljno i točno priznaje. Naposljetku su neki (navlastito psiholozi) dopustili čak i mogućnost da zaista nije ni zavirio u novčarku pa da ne zna što je u njoj bilo, i tako, ne znajući, spremio novčarku pod onaj kamen, ali su baš

odatle zaključivali da je zločinac mogao izvršiti zločin samo obuzet tako reći nekom privremenom neuračunljivošću, obuzet bolesnom monomanijom umorstva i grabeži, bez ikakvih daljnjih ciljeva i koristoljublja. Tu je baš dobro došla najnovija moderna teorija o privremenoj neuračunljivosti, koju vrlo često nastoje u naše doba primijeniti na poneke zločince. Uz to su mnogi svjedoci, doktor Zosimov, Raskoljnikovljeve bivše kolege, gazdarica i posluga, odlučno potvrdili da je Raskoljnikov odavno bio hipohondar. Sve je to znatno pripomoglo da se izvuče zaključak da on nije baš nalik na običnog ubojicu, razbojnika i pljačkaša, nego da je nešto drugo posrijedi. Na veliko nezadovoljstvo pobornika tog mišljenja, sam zločinac gotovo da se nije ni pokušao braniti; na završna pitanja: što ga je zapravo navelo na umorstvo i što ga je potaklo na grabež, odgovorio je sasvim jasno, pokazujući grubu otvorenost, da je uzrok svemu bio njegov kukavni položaj, gola neimaština i nevolja, želja da osigura svoje prve korake u karijeri uz pomoć bar triju tisuća rubalja koje je računao da će naći kod ubijene. A odlučio se na ubojstvo zbog svoje lakoumne i malodušne naravi, i zato što je bio ozlojeđen oskudicom i nedaćama. A na pitanje što ga je zapravo potaklo da sam prizna krivnju, otvoreno je odgovorio da ga je potaklo iskreno kajanje. Sve je to bilo gotovo čak i grubo...

Osuda je ipak bila blaža nego što se moglo očekivati, s obzirom na težinu počinjenog zločina, možda upravo zato što zločinac ne samo da se nije htio opravdavati, nego čak kao da je pokazivao želju da još više okrivi sam sebe. Uzete su u obzir sve čudne i posebne okolnosti. Nitko nije ni najmanje sumnjao u bolest i neimaštinu okrivljenoga prije nego što je počinio zločin. To što se nije okoristio svojim plijenom pripisano je dijelom kajanju zbog počinjenog nedjela, a dijelom poremećenim umnim sposobnostima u trenutku izvršenja zločina. Neželjeno ubojstvo Lizavete poslužilo je čak kao primjer koji potkrepljuje ovu posljednju pretpostavku — čovjek je počinio dva ubojstva a u isto vrijeme zaboravio da su vrata ostala otvorena! Najposlije, to što se sam prijavio u trenutku kad se slučaj bio neobično zapetljao zbog toga što je vjerski fanatik (Nikolaj) klonuo duhom i lažno okrivio sam sebe, i kad, osim toga, ne samo što nije bilo nikakvih jasnih indicija koje bi govorile protiv pravog ubojice, nego se nije na njega pravo ni sumnjalo (Porfirij Petrovič doista je

održao riječ), sve je to ria kraju pridonijelo da se okrivljenikova sudbina ublaži.

Osim toga, sasvim neočekivano pojavile su se i neke druge okolnosti koje su i te kako išle na ruku optuženome. Bivši student Razumihin iščeprkao je odnekud podatke i iznio dokaze o tome kako je zločinac Raskoljnikov, još dok je studirao, svojim posljednjim sredstvima potpomagao nekog svog siromašnog i sušičavog kolegu, bezmalo uzdržavao oko pola godine. Kad je ovaj umro, njegovao je još starog i nemoćnog oca svog pokojnog druga (koji je opet uzdržavao i prehranjivao oca vlastitim radom gotovo od svoje trinaeste godine), smjestio je napokon starca u bolnicu, a kad je ovaj umro, pokopao je i njega. Svi su ovi podaci prilično povoljno utjecali na odluku o Raskoljnikovljevoj sudbini. Pa i sama njegova bivša gazdarica, majka pokojne Raskoljnikovljeve zaručnice, udova Zarnicina, posvjedočila je isto tako da je Raskoljnikov, dok su još stanovali u drugoj kući, kod Pet uglova, za jednog noćnog požara izvukao iz nečijeg stana, što je već gorio, dvoje mališana i zadobio pri tome opekotine. Ta je činjenica pomno istražena, a prilično su je temeljito potvrdili i mnogi svjedoci. Ukratko, završilo se tako što je zločinac osuđen na svega osam godina robijaškog rada druge kategorije, s obzirom na stanovite olakotne okolnosti i na to da se sam prijavio vlastima.

Još na početku suđenja razboljela se bila majka Raskoljnikovljeva. Dunji i Razumihinu pošlo je nekako za rukom da je uklone iz Petrograda do kraja suđenja. Razumihin je izabrao jedan gradić uz željezničku prugu, nedaleko od Petrograda, kako bi mogao redovito pratiti cijeli tok suđenja a uz to se što češće viđati s Avdotjom Romanovnom. Bolest Puljherije Aleksandrovne bila je nekako čudna, živčana, popraćena nečim nalik na ludilo, ako ne baš posvemašnjim a ono bar djelomičnim. Kad se Dunja vratila kući nakon posljednjeg razgovora s bratom, zatekla je majku već ozbiljno bolesnu, u vrućici i bunilu. Te se iste večeri dogovorila s Razumihinom kako će odgovarati majci na njena pitanja o Dunjinu bratu, pa je čak zajedno s njim izmislila cijelu priču o tome kako je Raskoljnikov otputovao nekamo daleko, na granicu Rusije, nekim svojim privatnim poslom, koji će mu na kraju donijeti i novaca i slavu. Ali ih je iznenadilo što se sama Puljherija Aleksandrovna ni tada ni

poslije nije o tome uopće raspitivala. Naprotiv, sama je isprela cijelu priču o tome kako joj je sin iznenada otputovao; pripovijedala je, sa suzama u očima, kako je došao k njoj da se oprosti; uz put je davala na znanje da samo ona zna za mnoge neobično važne i tajanstvene okolnosti i da Rodja ima vrlo mnogo moćnih neprijatelja, tako da se mora čak i sakrivati. Što se pak tiče njegove buduće karijere, njoj je ona bila isto tako pouzdana i blistava, samo je trebalo da minu neke nepovoljne okolnosti; uvjeravala je Razumihina da će joj sin s vremenom postati čak i državnik, o čemu svjedoči njegov članak i sjajni književni talent. Taj je članak neprestance prečitavala, gdjekad ga je čitala i naglas, samo što nije spavala s njim, pa ipak, uopće nije pitala gdje je zapravo sad njen Rodja, bez obzira na činjenicu što su se očito klonili da s njom o tome razgovaraju — što je već samo po sebi moglo izazvati kod nje sumnjičavost. Napokon ih je počela plašiti ta čudna šutnja Puljherije Aleksandrovne o nekim stvarima. Na primjer, nije se uopće tužila što ne dobiva pisama od njega, a prije je, dok je živjela u svom gradiću, živjela od puke nade i iščekivanja hoće li skoro dobiti pismo od svoga voljenog Rodje. To je bilo već suviše neobjašnjivo pa je i te kako zabrinjavalo Dunju. Zaokupljala ju je misao da majka možda naslućuje nešto užasno o sudbini svog sina, pa se boji pitati da ne bi doznala nešto još užasnije. Bilo kako mu drago, Dunji je bilo jasno da Puljherija Aleksandrovna nije pri zdravoj pameti.

Uostalom, dva-tri puta je Puljherija Aleksandrovna sama tako vodila razgovor da se u odgovoru nije moglo izbjeći pitanja gdje se zapravo sad nalazi Rodja, a kako su odgovori silom prilika morali biti nedostatni i sumnjivi, odjednom je postala neobično tužna, neraspoložena i mučaljiva, što je potrajalo vrlo dugo. Dunja je najposlije uvidjela da je teško lagati i izmišljati, pa je zaključila jednom zauvijek da je bolje jednostavno šutjeti o nekim stvarima; ali je bivalo upravo bjelodano jasno da sirota majka naslućuje nešto užasno. Dunja se, između ostalog, sjetila da je majka slušala kako ona bulazni one noći, uoči posljednjeg kobnog dana, nakon njene scene sa Svidrigajlovom — da nije možda tada štogod shvatila? Često, gdjekad nakon nekoliko dana, pa i tjedana turobne, sumorne šutnje i nijemih suza, bolesnica bi nekako histerično živnula i iznenada počela govoriti naglas, gotovo bez prestanka, o svom sinu,

o svojim nadama, o budućnosti... Njene su tlapnje bile kadikad vrlo čudnovate. Tješili su je, povlađivali joj (možda joj je i samoj bilo jasno da joj povlađuju i tješe je reda radi), ali je svejedno i dalje govorila...

Pet mjeseci pošto se zločinac sam prijavio vlastima, izrečena mu je presuda. Razumihin ga je posjećivao u zatvoru kad god je mogao. Sonja isto tako. Napokon je došao čas rastanka; Dunja se zaklela bratu da se ne rastaju zauvijek; Razumihin isto tako. U Razumihinovoj mladoj i usijanoj glavi čvrsto se uvriježio naum da u iduće tri-četiri godine udari, ako bude ikako mogao, temelje budućem imutku, da skuca bar nešto novaca i preseli se u Sibir, gdje je zemlja bogata u svakom pogledu, a radne snage, ljudi i kapitala ima malo; da se ondje nastani u istom onom gradu u kojem bude Rodja, pa da... svi zajedno započnu nov život. Na rastanku su svi plakali. Raskoljnikov je posljednjih dana bio vrlo zamišljen, mnogo se raspitivao za majku, neprestano je strepio za nju. Čak se suviše mučio zbog nje, što je opet zabrinjavalo Dunju. Kad je potanko doznao sve o majčinoj bolesti, obuzelo ga je sumorno raspoloženje. Sa Šonjom je za sve to vrijeme, tko zna zašto, vrlo malo razgovarao. Sonja se onim novcima što joj ih je bio ostavio Svidrigajlov već odavno spremila da krene za skupinom kažnjenika među kojima će biti i on. O tome ona i Raskoljnikov nisu nikad ni riječi progovorili, ali su oboje znali da će tako biti. Za posljednjeg rastanka Raskoljnikov se nekako čudno smješkao na vatrena uvjeravanja svoje sestre i Razumihina o njihovoj sretnoj budućnosti, kad se on bude vratio s robije, i prorekao je da će se majčina bolest uskoro završiti nesrećom. Napokon su on i Sonja krenuli na put.

Dva mjeseca nakon toga Dunječka se udala za Razumihina. Svadba je bila nevesela i tiha. Među uzvanicima su inače bili Porfirij Petrovič i Zosimov. Razumihin je za sve to posljednje vrijeme djelovao kao čovjek koji se čvrsto na nešto odlučio. Dunja je slijepo vjerovala da će on ostvariti sve svoje naume, pa i nije mogla da ne vjeruje, jer je iz tog čovjeka izbijala čelična volja. Između ostalog, počeo je opet odlaziti na predavanja kako bi završio studij. Njih dvoje su svakog časa kovali planove za budućnost; oboje su pouzdano računali da će se za pet godina preseliti u Sibir. A dotle su se uzdali u Šonju...

Puljherija Aleksandrovna radosno je blagoslovila kćerkinu udaju za Razumihina, ali je nakon njihova vjenčanja postala još nekako tužnija i zabrinutija. Kako bi je načas razvedrio, Razumihin joj, između ostalog, ispriča o onom studentu i njegovu nemoćnu ocu, i o tome kako se Rodja opekao i, štoviše, bolovao neko vrijeme pošto je lanjske godine spasio od smrti dvoje mališana. Obje ove vijesti bacile su ionako umno poremećenu Puljheriju Aleksanđrovnu u pravi zanos. Neprestance je svima o tome govorila, čak je zapodijevala razgovore o tome na ulici (premda ju je Dunja svuda pratila). U fijakerima, u dućanima, čim bi našla kojeg slušatelja, navodila bi razgovor na svoga sina, na njegov članak, na to kako je potpomogao jednog studenta, kako se opekao u požaru, i slično. Dunječka nije više znala kako da je spriječi u tome. Jer, pored same opasnosti od takva zanesena, bolesna raspoloženja, prijetila je nevolja i odatle što je netko mogao zapamtiti Raskoljnikovljevo prezime s nedavnog suđenja pa to i spomenuti. Puljherija Aleksandrovna doznala je čak i adresu majke ono dvoje mališana spašenih iz požara, pa je pošto-poto htjela otići do nje. Napokon je njen nemir dosegao vrhunac. Gdjekad bi iz čista mira zaplakala, često je pobolijevala i u vrućici buncala. Jednoga je jutra otvoreno rekla da bi se po njenu računu Rodja morao uskoro vratiti, da se sjeća kako joj je na rastanku rekao da ga upravo nakon devet mjeseci mogu očekivati. Počela je spremati stan i sve priređivati za doček, dotjerivati sobu namijenjenu njemu (svoju vlastitu), čistiti pokućstvo, prati i vješati nove zastore i tako dalje. Dunja se uznemirila, ali je šutjela i čak joj pomagala da uredi sobu za bratov dolazak. Nakon burnog dana provedenog u neprekidnom snatrenju, u radosnim tlapnjama i suzama, preko noći se razboljela i ujutro već pala u vrućicu i u bunilo. Spopala je groznica. Nakon dva tjedna je umrla. Dok je bila u bunilu, izgovorila je neke riječi po kojima se moglo zaključiti da je naslućivala mnogo više o sinovoj užasnoj sudbini nego što su oni i sanjali.

Raskoljnikov nije dugo znao za majčinu smrt, premda se počeo dopisivati sa svojima u Petrogradu čim je stigao na odredište u Sibir. Dopisivao se s njima preko Šonje, koja je redovito svakog mjeseca pisala u Petrograd na Razumihinovu adresu i redovito svakog mjeseca dobivala iz Petrograda odgovor. Sonjina su se pisma isprva činila Dunji i Razumihinu nekako suhoparnima i šturima, ali je na

kraju oboje uvidjelo da se i ne može bolje pisati, jer se iz tih pisama najposlije ipak dobivala potpuna i točna predodžba o sudbini njihova nesretnog brata. Sonjina su pisma bila ispunjena običnom svakidašnjicom, posve jednostavnim i jasnim opisima svih pojedinosti Raskoljnikovljeva robijaškog života. Tu nije bilo ni izlaganja njenih vlastitih nada, ni nagađanja o budućnosti, ni opisivanja svojih osjećaja. Umjesto pokušaja da se razjasni njegovo duševno raspoloženje i, uopće, cijeli njegov duševni život, tu su bile same činjenice, to jest njegove riječi, potankosti o njegovu zdravlju, što je poželio kad su se vidjeli, što ju j-e zamolio, što je naručio od nje, i tako dalje. Sve je to izlagala neobično potanko. Lik nesretnog brata izranjao je na kraju sam od sebe, ocrtan točno i jasno; tu nije moglo biti ni pogrešaka jer su sve to bili istiniti podaci.

Ali su malo šta utješno mogli Dunja i njen muž izvući iz tih vijesti, pogotovo u početku. Sonja je neprestance javljala kako je svejednako neraspoložen, mučaljiv i kako ga gotovo i ne zanimaju vijesti koje piu ona prenosi kad god dobije pismo od njih; kako ponekad pita za majko; a kad mu je, videći da on već naslućuje istinu, rekla napokon da mu je majka umrla, čak ni ta vijest o majčinoj smrti kao da nije, na njeno veliko čudo, bogzna kako djelovala na njega, bar joj se tako činilo po njegovu držanju. Pisala im je, između ostalog, kako on na svoj novi život, koliko god bio naoko zabavljen samim sobom i nekako zakopčan prema svima, ipak gleda vrlo jednostavno i otvoreno; kako dobro shvaća svoj položaj, kako ne očekuje u dogledno vrijeme ništa bolje, kako nema nikakvih ispraznih nada (što je inače svojstveno ljudima u njegovu položaju) i kako se gotovo ničemu ne čudi u svojoj novoj okolini, iako se ona mnogo razlikuje od svega onog prijašnjeg. Pisala je da je zdrav, da odlazi na rad, niti bježi od njega niti ga baš traži. Prema jelu je gotovo ravnodušan, ali je hrana, osim u nedjelju i na blagdane, toliko loša da je na kraju ipak rado uzeo od nje, Šonje, nešto novaca kako bi svaki dan mogao popiti čaj; a što se tiče svega ostalog, molio ju je neka se ne brine, uvjeravajući je da mu je sva ta njena briga za njega samo na teret. Nadalje je Sonja pisala da je on u kaznionici u zajedničkoj sobi s ostalima, da nije vidjela unutrašnjosti njihovih nastambi, ali je zaključila da je u njima tijesno, ružno i nezdravo; da spava na pričnama, a da poda se prostire

pustenu prostirku i da ništa drugo ne želi. Međutim, nipošto ne živi tako slabo i jadno prema nekom svom određenom planu ili radi nekog svog cilja, nego jednostavno iz nemara i prividne ravnodušnosti prema svojoj sudbini. Sonja im je otvoreno pisala kako njemu, osobito u početku, ne samo što nije bilo stalo do njenih posjeta, nego se čak tako reći i ljutio zbog toga na nju, kako je bio šutljiv pa i osoran prema njoj, ali kako se na kraju navikao na njene posjete, pa su mu čak tako reći postali i potrebni, tako da se i rastužio kad je ona nekoliko dana bila bolesna i nije ga mogla posjećivati. A sastaje se s njim o blagdane na ulazu u kaznionicu ili u stražarnici, kamo ga pozovu na koju minutu; u radne dane posjećuje ga na radilištu, ili u radionicama, ili na ciglanama, ili u sušama na obali Irtiša. O sebi je pak Sonja pisala da joj je pošlo za rukom da u gradu čak sklopi i neka poznanstva i stekne naklonost nekih ljudi; da se bavi švelom, a kako u gradu gotovo i nema krojačke, u mnogim kućama i ne mogu više bez nje; samo nije spominjala da je preko nje i Raskoljnikov stekao naklonost uprave, zbog čega uživa olakšice u radu, i tako dalje. Napokon je stigla vijest (Dunja je čak zapazila i nekakvo posebno uzbuđenje i zabrinutost u njenim posljednjim pismima) da se on od svih nekako odbio, da ga ostali kažnjenici ne vole; da šuti po cijele dane i da je sve bljeđi. Najposlije, u posljednjem pismu, Sonja je javila da se Raskoljnikov teško razbolio i da leži u bolnici, na kažnjeničkom odjelu...

II

Već je odavno bolovao; ali nisu njega skršile strahote robijaškog života, ni rad, ni hrana, ni obrijana glava, ni dronjci što ih je nosio. Ih, što su njemu bile sve te patnje i muke! Naprotiv, čak je i volio posao — kad bi se tjelesno izmučio, bar bi stekao nekoliko sati mirna sna. I baš ga je bila briga za hranu — onaj posni šči[99], sa žoharima? Nekoć, dok je studirao, nije često ni toga imao. Odjeća mu je bila topla i prilagođena načinu života. Okove nije ni osjećao na sebi. Zar da se stidi svoje dopola obrijane glave i bluze od dvije pole raznobojna sukna? Ali pred kim? Pred Šonjom? Sonja se njega bojala, pa zar da se pred njom stidi?

A nego što? Stidio se čak i pred Šonjom koju je zbog toga mučio svojim prezirnim i osornim držanjem. Ali se nije stidio dopola obrijane glave ni okova, nego mu je ponos bio odviše povrijeđen; i razbolio se upravo od povrijeđena ponosa. O, kako bi bio sretan kad bi mogao sam sebe okriviti! Tada bi sve podnio, pa i stid i sramotu. Ali, premda je strogo sudio sam sebi, njegova okorjela savjest nije mogla naći bogzna kako strašne krivnje u prošlosti, osim možda običnog neuspjeha koji može svatko doživjeti. Stidio se upravo toga što je on, Raskoljnikov, propao tako slijepo, beznadno, neznano i glupo, osuđen slijepom sudbinom, što se mora poniziti i pokoriti pred nekom »besmislenom« osudom, ako hoće da se bar koliko-toliko smiri.

Bezrazložan i besciljan nemir u sadašnjosti, a u budućnosti tek neprekidne žrtve kojima ništa neće postići — eto što ga čeka na ovome svijetu. I što vrijedi što će mu za osam godina biti tek trideset dvije godine i što će moći iznova započeti život? Čemu da živi? Na što da računa? Čemu da teži? Zar da živi samo zato da opstoji? Pa i prije je bio tisuću puta voljan žrtvovati život za ideju, za nadu, pa čak i za tlapnju. Goli život nije mu nikad bio dovoljan; uvijek je htio nešto više. Možda je samo zbog svojih želja i držao tada sebe za čovjeka kome je dopušteno više nego drugima.

Kad bi mu bar sudba poslala kajanje — ono skrušeno kajanje što kida srce, odgoni san, kajanje od čijih užasnih muka čovjek priželjkuje omču ili vir! O, kako bi mu se obradovao! Muke i suze — pa i to je život. Ali nije se kajao zbog svoga zločina.

Bar bi se mogao ljutiti na svoju glupost, kao što se prije ljutio zbog svojih ružnih i sasvim glupih postupaka koji su ga doveli do kaznionice. Ali sad, u kaznionici, na slobodi, pošto je ponovo pretresao i procijenio svoje prijašnje postupke, uopće nije mislio da su onako glupi i ružni kao što su mu se činili prije, onih kobnih dana.

»Po čemu je,« mislio je, »po čemu je moja zamisao bila gluplja od drugih ideja i teorija što se roje i sudaraju jedna s drugom na svijetu otkako je svijeta i vijeka? Treba samo da čovjek na sve skupa baci potpuno samostalan i širok pogled oslobođen od svakidašnjih utjecaja, pa da mu se moja zamisao, naravno, uopće ne čini tako... čudnom. O, negatori i mudrijaši, zašto se zaustavljate na pola puta!«

»A zbog čega im se moj postupak čini tako ružan?« govorio je sam sa sobom. »Zbog toga što je zlodjelo? A što znači ta riječ — zlodjelo? Moja je savjest mirna. Dakako da sam počinio krivično djelo; dakako da sam prekršio slovo zakona i prolio krv, pa dobro, uzmite za slovo zakona moju glavu... i gotovo! Dakako da su onda i mnogi dobrotvori čovječanstva koji nisu naslijedili vlast, nego su je prigrabili morali biti smaknuti već na svojim prvim koracima. Ali ti su ljudi uspješno načinili svoje prve korake i zato su imali pravo, a ja nisam, pa nisam imao ni pravo dopustiti sebi tako nešto.«

Eto što je on jedino držao za svoj zločin — samo to što nije uspio i što je sam priznao svoju krivnju.

Patio je i pri pomisli — zašto se tada nije ubio? Zašto je tada stajao iznad rijeke i radije se predao vlastima? Zar je ta želja za životom toliko snažna i zar ju je zbilja toliko teško nadvladati? A kako ju je nadvladao Svidrigajlov koji se bojao smrti?

Mučio se zadajući sebi to pitanje i nikako nije mogao shvatiti da je već i onda dok je stajao iznad rijeke možda naslućivao u sebi i u svojim uvjerenjima duboku laž. Nije shvaćao da bi ta slutnja mogla biti predznak buduće prekretnice u njegovu životu, njegova budućeg preporoda, budućeg novog gledanja na život.

Prije bi se moglo reći da je u tome vidio samo nesvjestan teret nagona koji nije mogao ukloniti, a nije ga bio kadar ni nadvladati (iz slabosti i kukavnosti). Gledao je svoje drugove na robiji i čudio se — kako svi oni vole život, koliko samo drže do njega! Zapravo mu se činilo da ga u kaznionici još više vole i da još više drže do života nego na slobodi. Kolike su strahovite muke i patnje podnijeli neki od njih, na primjer skitnice! Pa zar zbilja može za njih toliko značiti tek koja sunčana zraka, prašuma, gdjegod u pustoj zabiti hladno vrelo što ga je skitnica bio otkrio još preklanjske godine, pa snatri o sastanku s njim kao o sastanku s milosnicom, sanja vrelo i onu zelenu travu oko njega, ptičicu što pjeva u grmu? Promatrajući dalje oko sebe, vidio je još neobjašnjivije primjere.

U kaznionici, u svojoj okolini, nije, naravno, mnogo toga primjećivao, nije ni htio primijetiti. Živio je nekako oborenih očiju; bilo mu je mrsko i nepodnosivo gledati oko sebe. Ali se naposljetku mnogo čemu počeo čuditi, i nekako preko volje počeo zapažati koješta o čemu nije ni sanjao. Općenito se najviše čudio onoj

strahovitoj, onoj nepremostivoj provaliji koja ga razdvaja od svih tih ljudi. Reklo bi se da ne pripadaju istom narodu. Gledali su se nepovjerljivo i neprijateljski. Znao je i shvaćao opće uzroke toj podvojenosti, ali prije nije nikad htio priznati da su ti uzroci uistinu toliko duboki i snažni. U kaznionici je bilo i prognanih Poljaka — političkih zatvorenika. Oni su naprosto sav taj svijet smatrali za neuke prostake i gledali ih s visoka, ali Raskoljnikov ih nije mogao tako gledati — on je jasno vidio da je taj neuk svijet u mnogo čemu kudikamo pametniji od tih istih Poljaka. Bilo je tu i Rusa koji su također suviše prezirali taj svijet — jedan bivši oficir i dva bivša bogoslova; Raskoljnikov je jasno uviđao i njihovu zabludu.

Njega pak nije nitko volio i svi su ga se klonili. Napokon su ga i zamrzili — a zašto? To nije znao. Prezirali su ga, ismijavali, ismijavali su i njegov zločin oni koji su počinili kudikamo teže zločine.

— Ti si gospodin! — govorili su mu. — Zar ti da se laćaš sjekire? To uopće nije gospodski posao.

U drugom tjednu Velikoga posta dođe i na njega red da se sprema za pričest s cijelom svojom nastambom. Išao je u crkvu da se moli s ostalima. Jednom je oko njega izbila svađa — zašto, nije ni sam znao; svi su ga u jedan mah napali kao sumanuti:

— Ti si bezbožnik! U Boga ne vjeruješ! — vikali su mu. — Tebe treba ubiti.

Nikad nije s njima razgovarao o Bogu ni o vjeri, ali su ga htjeli ubiti kao bezbožnika; šutio je, nije se pravdao. Jedan je robijaš upravo bjesomučno nasrnuo na njega; Raskoljnikov ga je dočekao mirno i bez riječi — nije ni okom trepnuo, nijedna mu crta na licu nije zadrhtala. Stražar je skočio na vrijeme između njega i ubojice — inače bi bila potekla krv.

Na još jedno pitanje nije nikako mogao naći odgovora: kako su svi oni zavoljeli Šonju? Nije im se dodvoravala; malokad su je viđali, samo gdjekad na radilištu, kad bi načas došla da njega vidi. Pa ipak, svi su je već poznavali, a znali su isto tako da je došla za njim ovamo, znali su kako živi i gdje živi. Nije im davala novaca niti im činila bogzna kakve usluge. Samo jednom, na Božić, donijela je dar za cijelu kaznionicu — piroga i pletenica. Ali malo-pomalo nastali su između njih i Šonje nekakvi prisniji odnosi — ona im je pisala pisma rodbini i odnosila ih na poštu. Njihovi rođaci i rođakinje, kad bi došli u

grad, ostavljali bi, prema njihovim uputama, kod Šonje stvari, pa čak i novce. Njihove žene i ljubavnice poznavale su je i obilazile. A kad bi ona došla na radilište, da vidi Raskoljnikova, ili kad bi se susrela sa skupinom kažnjenika koji idu na posao, svi bi redom skidali kape i svi bi je pozdravljali: »Draga naša Sofja Semjonovna, majko naša blaga i milostiva!« — govorili su ti osorni žigosani robijaši tom sitnom i slabašnom stvorenju. Ona se osmjehivala i odzdravljala im, a svima je bilo drago kad bi im se osmjehnula. Voljeli su čak i njen hod, okretali se za njom da vide kako hoda, i hvalili je; hvalili su je čak i zbog toga što je tako sitna, nisu više znali kako da je nahvale. Dolazili su joj i da ih liječi.

Raskoljnikov je odležao u bolnici cijeli kraj posta i Veliki tjedan. Kad je već prizdravljao, prisjetio se što je sve sanjao dok je ležao u vrućici i bunilu. Prisnilo mu se u bolesti da je cijeli svijet osuđen da bude žrtva neke strašne, nečuvene i neviđene kuge što nadire iz krila Azije u Evropu. Svi su joj morali podleći osim nekolicine izabranih. Pojavile su se neke nove trihine, mikroskopski sitna bića što prodiru u ljudska tijela. Ali su ta bića bila duhovi obdareni umom i voljom. Ljudi u koje bi se uselili pretvarali su se namah u bjesomučnike i luđake. Ali nikad, nikad nisu ljudi mislili da su toliko pametni niti su bili toliko uvjereni da znaju istinu koliko upravo oni koji su bili zaraženi tom bolešću. Nikad nisu manje sumnjali u svoje presude, u svoje znanstvene zaključke, u svoja moralna uvjerenja i načela. Cijela naselja, cijeli gradovi i narodi bili su zaraženi i ludovali. Svi su se uzbunili i nisu shvaćali jedan drugoga, svak je mislio da samo on zna pravu istinu i mučio se gledajući druge, busao se u prsa, plakao i kršio ruke. Nisu znali koga i kako da sude, nisu se mogli složiti što je dobro, a što zlo. Nisu znali koga da okrive, koga da opravdaju. Ljudi su ubijali jedni druge obuzeti nekom besmislenom kivnošću. Dizali su jedni na druge cijele vojske, ali bi se vojske već na putu iznenada počele same raspadati, redovi bi im se osipali, vojnici nasrtali jedan na drugoga, sjekli i klali, grizli i jeli jedan drugog. Po gradovima su povazdan zvonili na uzbunu — sazivali su sve, a nitko nije znao tko ih i radi čega poziva, samo su svi bili unezvjereni. Okanili su se običnih zanimanja jer je svak predlagao svoje zamisli, svoje ispravke i nikako se nisu mogli složiti; zapuštena je poljoprivreda. Ponegdje su se ljudi okupljali, uglavljivali

nešto, zaklinjali se da se neće rastajati — ali bi se začas prihvatili nečeg sasvim drugog od onog što su maloprije bili sami naumili, počeli bi okrivljavati jedan drugog, tukli su se i klali. Zaredaše požari, zavlada glad. Sve je pod milim bogom propadalo. Kuga se širila sve dalje i dalje. Samo se nekolicina ljudi na cijelom svijetu mogla spasiti — to su bili neokaljani i izabrani ljudi, predodređeni da zasnuju nov ljudski rod i nov život, da obnove i očiste zemlju, ali nitko nikad nije vidio te ljude, nitko nije čuo njihove riječi ni glasa.

Raskoljnikova je mučilo to što mu se taj besmisleni san tako tužno i bolno urezao u sjećanje, što se nikako ne može osloboditi dojma tih grozničavih tlapnji. Bio je već drugi tjedan nakon Velikog tjedna; dani bijahu topli, vedri, pravi proljetni; na kažnjeničkom odjelu otvorili su prozore (okovane rešetkama ispod kojih je hodao čuvar). Sonja ga je za cijele bolesti mogla samo dva puta posjetiti u bolnici; svaki put je trebalo ishoditi odobrenje, a to nije bilo lako. Međutim, često je dolazila u bolničko dvorište, pod prozore, osobito pred večer, gdjekad tek toliko da postoji u dvorištu časak i bar izdaleka pogleda na prozore njegove sobe. Jednom je pred večer, pošto je već bio gotovo potpuno ozdravio, Raskoljnikov zaspao; kad se probudio, slučajno je prišao prozoru i najednom spazio u daljini, kod bolničkog ulaza, Šonju. Stajala je i kanda nešto čekala. U tom času kao da je Raskoljnikova nešto ujelo za srce; protrnuo je i odmaknuo se brže-bolje od prozora. Sutradan Sonja nije došla, prekosutra isto tako. Napokon su ga otpustili iz bolnice. Kad še vratio u kaznionicu, doznao je od kažnjenika da se Sofja Semjonovna razboljela, da leži kod kuće i da nikamo ne izlazi.

Neobično se uznemirio, raspitivao se za nju. Ubrzo je doznao da njena bolest nije opasna. Kad je pak Sonja doznala da on tako tuguje i brine se za nju, poslala mu jepisamce ispisano olovkom, u kojem mu je javljala da joj je već mnogo bolje, da je posrijedi obična, laka prehlada i da će brzo, vrlo brzo doći na radilište da ga vidi. Dok je čitao to pisamce, srce mu je snažno i bolno lupalo.

Opet je osvanuo vedar i topao dan. U rano jutro, oko šest sati, Raskoljnikov je krenuo na posao, na obalu rijeke, gdje je u sušari bila peć u kojoj su tucali i palili alabastar. Svega su se tri radnika bila uputila onamo. Jedan je kažnjcnik pozvao stražara i otišao s njim u tvrđavu po neki alat, drugi je počeo pripravljati drva i slagati ih u peć,

a Raskoljnikov je izišao iz sušare i otišao na samu obalu, sjeo na grede naslagane pokraj sušare i zagledao se u široku i golu rijeku. S visoke obale pucao je vidik na sve strane. S daleke druge obale dopirala je jedva čujna pjesma. Ondje, u nepreglednoj stepi obasjanoj suncem, crnjeli su se nomadski šatori kao jedva primjetne točke. Ondje je bila sloboda i živjeli su drugačiji ljudi, ni najmanje nalik na ovdašnje, ondje kao da je i samo vrijeme stalo, baš kao da još nije minulo doba Abrahama i njegovih stada[100]. Raskoljnikov je sjedio i netremice gledao; misao mu je prelazila u maštanje, u snatrenje; ni o čemu nije razmišljao, ali ga je uzbuđivala i morila nekakva čežnja.

Odjednom se Sonja nađe pokraj njega. Prišla mu je bila gotovo nečujno i sjela do njega. Bilo je vrlo rano, jutarnja svježina još nije bila jenjala. Sonja je imala na sebi svoj stari bijedni ogrtač i zeleni rubac na glavi. Na licu su joj se još opažali tragovi bolesti, lice joj je omršavjelo, problijedjelo, ušiljilo se. Osmjehnula mu se prijazno i radosno, ali mu je po običaju bojažljivo pružila ruku.

Svagda mu je bojažljivo pružala ruku, a ponekad mu je ne bi ni pružila, kao da se boji da će je odgurnuti od sebe. On je svagda nekako gadljivo prihvaćao njenu ruku, svagda kao da ju je nerado dočekivao, a gdjekad je uporno šutio dok je god bila s njim. Kadšto je i strepila pred njim i odlazila od njega duboko ojađena. Ali sad im se ruke nisu odvajale; on je samo zirnuo na nju, ali nije ništa rekao i poniknuo je očima. Bili su sami, nitko ih nije gledao. Stražar se baš bio okrenuo na drugu stranu.

Nije ni sam znao kako se to dogodilo, ali najednom kao da ga je nešto zgrabilo i bacilo do njenih nogu. Plakao je i grlio joj koljena. Ona se u prvi mah strašno prepala i problijedjela kao krpa. Skočila je s mjesta i zagledala se u nj dršćući. Ali začas, u isti tren, sve pojmi. U očima joj zasja beskrajna sreća; pojmila je i nije više sumnjala da je on voli, bezgranično voli, da je napokon došao taj čas...

Zaustili su da nešto kažu, ali nisu mogli. Suze su im bile u očima. Oboje su bili blijedi i mršavi, ali je na tim blijedim i bolesnim licima već sjala zora obnovljene budućnosti, posvemašnjeg uskrsnuća u nov život. Uskrisila ih je ljubav, srce jednog nosilo je u sebi neiscrpne izvore života za srce drugoga.

Odlučiše da će čekati i trpjeti. Pred njima je bilo još sedam godina, a do tada koliko još nepodnošljivih muka i koliko beskrajne sreće! Ali on je uskrsnuo, i znao je to, ćutio je to svekolikim svojim obnovljenim bićem, a ona... ona je valjda jedino i živjela njegovim životom!

Uvečer tog istog dana, kad su već zaključali nastambe, Raskoljnikov je ležao na pričnama i mislio na nju. Toga mu se dana čak učinilo da ga svi robijaši, njegovi bivši neprijatelji, već drugačije gledaju. Čak je i sam zapodijevao razgovor s njima, a oni su mu prijazno odgovarali. Sad se toga prisjetio, ali tako valjda i treba da bude — zar se sad ne mora sve promijeniti?

Mislio je na nju. Sjetio se kako ju je neprestano mučio i kidao joj srce; sjetio se njena blijeda, mršava lica, ali ga sad to sjećanje gotovo i nije mučilo — znao je kakvom će beskrajnom ljubavlju iskupiti sve njene patnje.

Pa i što znače sve, sve te muke iz prošlosti! Sve, pa i njegov zločin, pa i osuda i robija činili su mu se sad, u tom prvom zanosu, nekakvim tuđim, čudnovatim događajima koji kao da se nisu njemu zbili. Uostalom, nije mogao te večeri ni o čemu dugo i uporno razmišljati, usredotočiti misli na nešto; pa i ništa ne bi mogao svjesno zaključiti; samo je mogao osjećati. Umjesto dijalektike, započinjao je život i u svijesti mu se moralo razviti nešto sasvim drugo.

Ispod jastuka mu je ležalo evanđelje. Mehanički je posegnuo za njim. Ta je knjiga bila njezina, ona ista iz koje mu je čitala o uskrsnuću Lazarevu. Na početku je robijanja mislio da će mu Sonja dosađivati religijom, da će navoditi razgovor na evanđelje i naturati mu knjige. Ali, na njegovo veliko čudo, nijednom nije povela o tome razgovor, čak mu nije nijednom ni ponudila evanđelje. Sam ju je zamolio da mu ga donese, malo prije nego što se razbolio, i donijela mu je knjigu bez riječi. Sve dosad je nije bio ni otvorio.

Nije ju ni sad otvorio, ali mu je jedna misao proletjela glavom: »Zar mogu sad njena uvjerenja da ne budu i moja uvjerenja? Ili bar njeni osjećaji, njene težnje...«

I ona je cijeli taj dan bila uzbuđena, a preko noći se opet razboljela. Ali je bila toliko sretna da se malne prepala svoje sreće. Sedam godina, samo sedam godina! U početku svoje sreće, u stanovitim trenucima, oboje su bili skloni da na tih sedam godina

gledaju kao na sedam dana. Raskoljnikov nije još znao da nije dobio nov život na dar, nego da će ga još i te kako skupo stajati, da će platiti za nj velikim pothvatom u budućnosti...

Ali, ovdje već počinje nova pripovijest, pripovijest o čovjekovoj postupnoj obnovi, pripovijest o njegovu postupnu preporodu, postupnu prelasku iz jednoga svijeta u drugi, o upoznavanju s novom, dotad posve neznanom zbiljom. To bi mogla biti tema nove pripovijesti, ali je naša sadašnja pripovijest dokončana.

DNEVNIK RASKOLJNIKOVA

N.B. Neprestano usred pripovijesti moraju iskrsavati potpuno suvišne i neočekivane sitnice.

16. lipnja. Preksinoć sam počeo opisivati i prosjedio puna četiri sata. Bit će to dokument.

Nikada neće u mene pronaći ove papire. Mogu odići prozorsku dasku, što nitko ne zna. Već odavno znam da se ta daska može podići. Ako bude potrebno, mogu je dignuti i opet tako položiti da se neće pomaći dotakne li je tko drugi. A nikome ne bi ni palo na pamet. Pod prozorsku dasku sam i sve ostalo sakrio. Bio sam izvadio dvije opeke...

Baš je sad bila Nastasja i donijela mi šči. Po danu nije stigla. A i da gazdarica ne vidi. Večerao sam i sâm joj vratio tanjur. Nastasja uopće ne razgovara sa mnom. Kao da je i ona nečim nezadovoljna.

Prekinuo sam na onome mjestu kako sam se, pošto sam bio vratio sjekiru u pazikućin stan, svalio na postelju i ostao ležati bez svijesti. Bit će da sam tako dugo ležao.

Gdjekad bih se, u to vrijeme, i koliko-toliko razbudio, primijetio da je odavno zanoćalo, ali mi ne bi palo na pamet da ustanem. Kad sam se, napokon, gotovo posve osvijestio, vidio sam da je već svanulo. Ležao sam nauznak na divanu, još onako obamro od sna i nesvijesti. Do mene su nejasno dopirali grozoviti, očajnički povici s ulice, koje i inače čujem svaku noć pod prozorom oko tri sata. To već pijanci izlaze iz krčmi, tri su sata, pomislih i odmah na noge, kanda me otrglo od divana. Što? Tri sata! Sjeo sam na divan — i tada se svega, svega sjetio. Odjednom, u tren oka, svega sam se prisjetio.

Časak kasnije skočih s divana grozno uplašen. Podišla me zimica. A zimicu je izazvala groznica, koja me već u snu bila srvala i koju sam i te kako osjećao. Tek što ustadoh, spopadne me i tresavica, samo što mi zubi nisu ispali, cijelog me naprosto trgalo, trgalo. Otvorio sam vrata i osluhnuo. Svi su mirno spavali. Izbezumljeno sam pogledao sebe i sve okolo po sobi, nikako da shvatim: kako sam samo mogao, ušavši sinoć, ne zakračunati vrata i baciti se na divan, ne samo odjeven, nego i u šeširu, eno ga kamo se otkoturao do jastuka koji leži na podu. Da je tko unišao, što bi

pomislio? Da sam pijan? Ali... Odjednom sam jurnuo prema prozorčiću. Bilo je dosta svjetla i uzeo sam sebe razgledavati cijeloga, cijelu odjeću: da nema tragova? Zbilja se ovako ne može! Tresući se od jeze počeo sam se potpuno svlačiti i opet se ogledavati uokolo. Pregledao sam sve, svaki konac, svaku krpicu, i sam sebi nisam vjerovao — osjećajući da ne mogu na sve usredotočiti pažnju, sve sam po tri puta prevrtao u rukama. Ali nije bilo nikakvih tragova osim na rubu nogavica koje su bile otrcane i visile u resama. »Hvala bogu, hvala bogu!«, govorio sam u sebi. Silno sam se poveselio. Na resama kao da se naziralo nekoliko kapljica krvi. Sigurno se umrljalo i skorilo. Uzeo sam perorez i posve odrezao rese. Ničega drugoga nigdje nije bilo. Sjetih se, hvala bogu, da su mi novčarka i sve stvari koje sam bio izvadio iz kovčega — još uvijek u džepu! Nisam se uopće sjetio da ih izvadim i sakrijem. Odmah sam ih počeo vaditi i istresati na stol. Naime, od groznice i vrtoglavice, nisam baš bio pri sebi. Izvadivši sve, čak i izvrnuvši džepove, da se uvjerim da nije štogod gdje zapelo, cijelu sam hrpu prenio u kut, gdje sam imao svoje skrovište. Ondje su tapete bile poderane, pa sam počeo sve trpati kroz taj otvor, pod papir. I meni je bilo čudno gledati cijelu tu hrpu, jedva sam čekao da svrnem pogled. Ništa se nije vidjelo, jer je kut bio mračan, ali skrovište ipak nije bilo sretno izabrano. Iako mi se vrtjelo u glavi, toliko sam shvaćao. Nisam bio ni nakanio donositi te stvari, pa tako nisam ni pripravio mjesto za njih. Mislio sam da ću pokupiti samo novce. A novce bih već lako negdje sakrio. Bilo mi je jasno što treba učiniti. Sutra treba za te stvari pronaći pravo mjesto. Iznemogao a pogotovo zbunjen, sjedoh na divan. Ali tek što sam sjeo, drhtavica me silno pograbila tresti. I nehotice sam sa stolice, kraj divana, povukao svoju kabanicu, toplu ali posve dronjavu, i pokrio se. Hvatalo me sneno bunilo.

Ali odjednom, baš kao da me opet otrglo od divana, skočih na noge, zbacivši sve sa sebe, i iznova počeh razgledavati odijelo. Kako sam opet mogao zaspati a da odijelo nisam uredio. Naravno! Petlju ispod pazuha nisam skinuo, zaboravio, uopće mi nije palo na pamet. Da nisam šenuo, pitao sam se? Da su samo obavili pretres i sve vidjeli! Otrgnuo sam petlju, razvezao je i iskidao na komadiće, koje sam poslije bacio pod krevet. Komadići platna zaista, ni u kojem

slučaju, neće izazvati bilo kakvu sumnju. Stajao sam nasred sobe i pažljivo i napeto — jer se svejednako nisam uspio posve pribrati — uzeo gledati uokolo po podu, da vidim nisam li još što zaboravio. Najgori mi je bio osjećaj kao da me je netko napustio, da me i razum napušta, da nastojim sabrano misliti i sve temeljito pogledati, poduzeti sve mjere opreza, točno smisliti kako da se spasim — a ne mogu, ne znam. Kako sam mogao zaboraviti na petlju kad sam pregledavao odijelo? Da mi i što drugo nije promaklo? Tupo sam gledao oko sebe, naprezao pažnju. Sinulo mi je da je i odijelo na mnogim mjestima okrvavljeno, a samo mi sè čini da nigdje nema ništa, jer sam tako slab, rastresen i teško se snalazim, ničemu se ne mogu dovinuti a pamet mi se brka i napušta me. Odjednom opet primijetili: rese, koje sam bio odsjekao s hlača, ostavio sam na podu i nisam ih pokupio. Gospode bože, kako sam ih mogao tek tako baciti na pod? Kamo ću s njima? Ne mogu pod krevet, a u peć? Ali ondje će zacijelo prvo zaviriti i odmah pronaći. U taj mi čas sunčeva zraka osvijetli lijevu čizmu a na čarapi, koja je provirivala iz čizme, nekakav trag. Brzo sam se izuo — zaista trag, trag krvi. Zacijelo sam je umrljao kad sam stao u onu lokvu. Bio sam pogledao čizme, ali se na čizmama nije ništa vidjelo. Ali što sada, što s tim tragovima, kako se izbaviti svih tih mrlja? Da ih operem? Ne, najbolje je izići i nekamo sve baciti, sve... »Najbolje je baciti, tako je!«, rekao sam sam sebi i opet satrveno sjeo na divan. Neobična spoznaja da čak nisam sposoban sakriti stvari, dotukla me i opet me zgrabila tresavica. Ali više nisam mogao ustati a grozno me mučila pomisao da bi trebalo ustati i opet se latiti posla, pregledati, srediti i posakrivati. I dugo, kao u bunilu, možda i nekoliko sati, opsjedala me misao da sve treba pobacati, nekamo otići i sve pobacati. Ali ne ustadoh. Ne sjećam se kad li sam se opet pokrio kabanicom. Probudio sam se tek veoma kasno, jer je netko snažno kucao o moja vrata. Isprva sam čak pomislio da provaljuju, a onda shvatio da netko kuca. Čim sam začuo lupu, osjetio sam da sam u vrućici a možda i u bunilu. Osjećao sam to još u snu. Kucali su i dalje, pa sam se uspravio i sjeo.

— Ma otvaraj! Jesi li živ ili nisi? Samo crkava! — vikala je Nataša. — Cijeli božji dan crkava ko pseto. Vidi se da nema drugog posla.

— Možda i nije kod kuće — reče pazikuća.

— A tko se zakračunao? Pa da, počeo se i zaključavati! Da ga, valjda, ne bi tko ukrao? Otvaraj, klipane, probudi se!

Gospode bože, kad je još mene Nastasja budila, i to čak s pazikućom?

Napola se pridigoh, nagnuh i odbravih vrata. Cijela mi je soba dugačka tri koraka, pa možeš s kreveta odbraviti vrata. Zbilja: pred vratima pazikuća i Nastasja. Nastasja me nekako čudno gleda. Premda očajan, izazovno pogledam pazikuću, još onako smantran od sna i bunila. On mi šutke pruži sivi, presavijeni list opečaćen jeftinim pečatnim voskom.

— Poziv na policiju — izgovori pazikuća.

— Na policiju? — kažem ja. — Zašto?

— Oklen da ja znam? Zovu i idi — čudno me pogleda, promotri uokolo po sobi i okrenu se da pođe.

— Kanda si mi ti bolestan? — reče odjednom Nataša netremice me promatrajući. I pazikuća se načas ogleda. — Gledaj, sav gori.

Nisam ništa odgovorio a u ruci držao neotpečaćeni list.

— Vidi ga — ponovi Nastasja — bolje ti ne ustaj — dometnu kad vidje da spuštam noge s divana. — Ako si bolestan, ne idi... Sto ti je to u ruci?

Vidim da u ruci držim odrezane komadiće resa, onu čarapu, suknene dronjke. Ostali mi u ruci. I spavao sam držeći ih u ruci: kad sam poslije o tome razmišljao, prisjetio bih se da bi ih, čim bih se napola razbudio, čvrsto, čvrsto stisnuo i opet zaspao.

— Vidi što je prnja nakupio i spava s njima kanda su blago — i Nastasja prasne u smijeh, nju je bilo lako nasmijati.

Ja sam odmah sve gurnuo pod kabanicu i pozorno, pozorno se zagledao u Nastasju. Iako nisam mogao baš nimalo suvislo razmišljati, ali mi se ipak učinilo da se ne razgovara ovako s čovjekom kad ga dolaze hapsiti. Međutim, zašto na policiju?

— Hoćeš da ti donesem čaja, da malko popiješ?

— Ne treba, sad ću ja sam izići — rekoh.

— Makar što, nećeš sići niti niza stubište.

— Hoću, izići ću.

— Kako ’oš — okrenu se ona i siđe.

Izvučem čarapu i pogledam je. Ima traga, ali se ne vidi, umrljalo se a i čizma je zgrebla. Nastasja ne bi zamijetila sve da je i pažljivo gledala. Nesvjesno sam otpečatio list, koji mi bjehu donijeli, i pročitao ga. Bio je to običan poziv iz policije, da se javim današnjeg dana, u pola deset, u ured starješine četvrti.

Ruke mi se oduzele. Tako je proteklo kojih pet minuta. »Možda je to samo lukavstvo, hoće me lukavstvom namamiti, jer ja inače nikada s njima nisam imao nikakva posla?«, sinulo mi. Međutim, čemu šalju poziv? Dobro, poći ću, poći ću. Od svoje volje. Gospode bože, već sam se bio bacio na koljena da se pomolim, ali sam naglo ustao i počeo se odijevati. »Obut ću čarapu«, pomislih, »pa će se još jače zgrepsti i zamazati, nestat će traga.« Ali, tek što sam je obuo, odmah sam je strgnuo. Tada sam shvatio da druge nemam, pa sam je opet obuo. Uostalom, toliko sam se bojao toga skorog odlaska na policiju, da na drugo nisam ni mislio. »Hoće me lukavstvom.« I u glavi mi se strašno vrtjelo, a i boljela me od vrućice.

Grozno mi je bilo kad sam dohvatio šešir i izišao na stubište. Na stubištu sam se sjetio da ostavljam one stvari zapravo neskrivene, u jami iza tapeta, pa sam zastao, ali me odmah obuzeo takav očaj da se ni na što nisam obazirao, nego krenuo dalje. Neka bude, što bude, ionako me stisnuo jad i čemer, pa znam da nisam kadar sve posakrivati i osigurati se.

»Samo da što prije sve doznam!«, mislio sam. Sigurno su me vidjeli kad sam sinoć, poslije onoga, prolazio mimo policiju. »Njihovo lukavstvo«, pomislih izlazeći na ulicu.

Vani bijaše strašno zagušljiva omara, gužva, kreč, skele, pijesak, prašina, smrad iz trgovina, osobito iz krčmi, dreka dostavljača i pijanaca, kojih je bilo koliko hoćeš usprkos jutru i radnom danu. Sunce jarko osvijetlilo mene i sve uokolo, tako da su me oči zapekle i sve preda mnom zaigralo: uobičajeni osjećaj grozničava čovjeka kad iziđe na zrak i ulicu. Činilo se da će mi glava prsnuti kao bomba. Teturao sam i žurio se sudarajući se zacijelo s prolaznicima. »Zapitaju li, reći ću: istina je«, mislio sam, »Ne, neću, ne, ne, ne!« To mi se motalo po glavi kad sam se našao pred uredom, a drhtao sam i obamirao u iščekivanju.

Policijski ured bio je jedva četiri stotine koračaja od kuće. Znao sam gdje je iako u njemu nikada nisam bio. Ušavši kroz ulaz,

ugledao sam seljaka koji je silazio, odnekud s vrha stubišta, s knjižicom u ruci. Bit će, dakle, da se tim stubama uspinje u ured. Krenuh i ja gore. Ako ne bude druge, reći ću. Ući ću, kleknuti i sve ispričati!

Policija se tek nedavno uselila u tu kuću. Stubište usko, prljavo, puno splačina. Kuhinje svih stanova, od prizemlja do trećega kata, gledaju na stubište i gotovo cijeli dan su otvorene. Uskim stubištem su se penjali ili silazili, s knjižicama pod rukom, pazikuće, policijski teklići i kojekakve stranke oba spola. Na trećem katu su vrata policijskog ureda, slijeva, bila širom otvorena. Ušao sam i zastao u predsoblju. Stajao je tu i čekao sve sam seljak. Strašno zagušljivo bilo je već i na stubištu, a ovdje je još zaudaralo po svježoj boji. Malo sam pričekao i odlučio krenuti dalje i ući u iduću sobu. Sve su sobice ovdje majušne. Ondje su sjedili i pisali nekakvi pisari, odjeveni jedva malo pristojnije od mene. Nagovorih jednoga.

— Što bi ti?

Pokazah mu policijski poziv.

— Vi ste student? — upita on pošto je pročitao poziv.

— Student.

Znatiželjno me pogledao.

— Javite se perovođi — i on pokaže prstom naprijed, prema posljednjoj sobi.

Udjoh i u tu sobu. Također tijesna sobica, puna stranaka, ali svijeta, koji je bio mnogo urednije odjeven od onih u prethodnim odajama. Bile su tu čak i dvije dame. Jedna skromno odjevena, u crnini, sjedila ja za stolom sučelice perovođi i nešto pisala po njegovu diktatu. Druga dama, veoma punačka i grimizna u licu, punom pjegica, prilično otmjeno obučena, stajala je malo po strani i nešto čekala. Bile su tu još dvije stranke u poprilično iznošenim ogrtačima, trgovac iz koga je bazdilo po krčmi, u zobuncu i crnom, nevjerojatno masnom satenskom pršnjaku, te neki tuđinac, i još tkotko, ali se ne sjećam. Motali se svi po četirima sobama, neki dolazili, neki odlazili. Uručih perovođi svoj poziv, on me letimično pogleda, reče »odmah, pričekajte« i opet se obrati onoj dami. »Sigurno nije zbog onoga«, sinu mi u mozgu. Malo-pomalo, ogledavajući se uokolo, nekako sam živnuo. Dugo sam stajao i čekao. Poneka sitnica bi me iznenadila i zaokupila, a mnogo toga

uopće nisam primjećivao. Neobično i osobito me zanimao perovođa. Želio sam mu zaviriti u dušu, nešto zaključiti iz izraza na njegovu licu. Bio je mlad, najviše dvadesetidvogodišnjak, naočit, odjeven moderno i kicoški, s razdjelkom na potiljku, uredno počešljane i nauljene kose, s obiljem prstenja i vitica na bijelim, blistavim prstima, s urom o zlatnu lancu i isto tako zlatnom lornjonu. Sa strancem je progovorio dvije-tri riječi na francuskome. »Ne, on sigurno neće spomenuti ono«, pomislih. Uporno sam mu zavirivao u lice nastojeći dokučiti što ono skriva i što on smjera sa mnom.

— Izvolite sjesti, Lujza Ivanovna — ponudi usput perovođa gizdavu grimiznu damu, koja kao da se ustručavala sjesti.

— Ich danke — rekla je tiho, ali je, zašuštavši svilom, sjela na stolicu i ogledala se.

I ja sam se okrenuo i počeo je pažljivo promatrati. Svijetlomodra haljina, ukrašena bijelim čipkama, nalik na balon, raširila se oko stolice i zauzela gotovo pola odaje. Očito joj je bilo nelagodno

što zauzima pola sobe, pa je sjedila, smiješeći se, i plahovito iščekujući.

Žena u crnini je završila i ustala. Odjednom veoma mladenački, nekako neobično vrteći ramenima pri svakom koraku, uđe časnik, baci kapu s kokardom na susjedni stol a sam sjede u naslonjač, za stol.

Gizdava dama skoči čim je on ušao i htjede opet sjesti, ali časnik se nije ni osvrnuo prema njoj, tako da u njegovoj nazočnosti više nije sjela. Bio je to poručnik, zamjenik policijskog starješine četvrti. Pogledao me ispod oka i nekako ljutito. Bio sam ipak odviše bijedno odjeven. A i bio sam, očito, onako u groznici, raščupan i znojan.

— Sto ti ovdje tražiš? — poviče kad primijeti da nisam propao u zemlju pred njegovim ubojitim pogledom. Mene je njegov uzvik prilično ohrabrio.

»Znači da ništa ne znaju...«

— Pozvali me... dobio poziv... — odgovorih nekako drhturavo i odjednom me obuzela srdžba. Valjda zbog te njegove izazovne pojave, ali se sad i sam sebi čudim.

— Radi se o potraživanju novca... od studenta — objasni mu perovođa. — Dođite ovamo, evo — zovne me on pružajući mi bilježnicu i pokazujući jedan list u njoj. — Pročitajte!

»Kakvog novca?« mislio sam. »Znači da sigurno nije zbog onoga.«

— A u koliko ste sati morali biti ovdje? — podviknu poručnik, svejednako srdit na mene, bit će da je od onih koji se vrijeđaju. — Piše vam u devet. A sad će već dvanaest sati.

— Meni uručili tek prije četvrt sata — glasno mu odbrusim. — Nije dosta što sam došao, a imam groznicu. Mogli ste ranije poslati. Pišete u devet a šaljete u jedanaest.

— Nemojte vikati, moj gospodine!

— Vi vičete, a ja govorim tiho. Oprostite, ali ja sam student i ne trpim vašu neučtivost.

Poručnik tako plane, da čak zadrhta i skoči na noge.

— Molim vas da šu-u-utite! Vi ste u državnom uredu. Bez prostota... moj gospo-o-odine!

— Pa i vi ste u uredu i još pušite. Prema tome, vi vrijeđate sve nas ovdje — odgovorim ja.

Perovođa, koji je također pušio, gledao nas je i smiješio se. I ja sam drhtao, koliko sam bio ogorčen. Zamjenik starješine se očito zbunio.

— To se vas ne tiče — viknuo je on smeteno i neprirodno glasno, kako bi prikrio zbunjenost. — Izvolite vi radije dati izjavu koja se traži od vas. Pokažite mu, Aleksandre Ivanoviču — dobaci on perovođi. — Tuženi ste. Ne plaćate dug... A tu se nešto junačite!

Perovođa opet otvori bilježnicu i prstom mi pokaza jedno mjesto.

Uzeh list i stadoh čitati.

Poručnik-barut se i dalje derao, ali ga više nisam slušao, gutao sam sadržaj onoga lista. Pročitao sam jednom, drugi put — i ništa nisam shvatio.

— Sto je ovo? — zapitah perovođu.

— To je mjenica koju morate platiti. Ili ćete platiti sa svim sudskim troškovima, u vrijednosnim papirima, i tome slično, ili ćete dati izjavu kad ćete moći platiti, koja vas u isto vrijeme obvezuje da ne napuštate grad dok ne podmirite dug i da ne prodajete ili skrivate svoju imovinu.

— Ali, molim vas lijepo, ja nikome nisam dužan.

— To je vaša stvar. Nama je, međutim, podnijeta posve zakonita tužba s priloženom protestiranom mjenicom, koju ste vi, na

sedamdeset i pet rubalja, još prije devet mjeseci izdali udovici prisjednika Zarnicina.

— Pa to je moja gazdarica!

— I što onda ako vam je gazdarica?

Perovođa me gledao s visoka i sažalno se osmjehivao, ali u isto vrijeme i likovao, kao što već gledaju novajliju u prvom vatrenom krštenju: »E pa, kako mi se ti sad osjećaš?« Ali radost i hrabrost osvajali su mi dušu i naprosto mi se razlijevali po svim žilama, baš me briga za mjenicu! Odjednom mi je bilo tako ugodno čavrljati s perovođom, da bih se sad najradije zavezao s njime u što dulji, opširniji i prisniji razgovor. Dušu kanda mi je ozarila sreća i razblažila je. I ni o čemu, baš ni o čemu nisam u tom času brinuo. Prijateljski sam promatrao perovođu i uživao u njemu. Bio je to obični životni nagon, radost što si spašen. Disao sam punim plućima.

A onda nas je iznenada pogodilo nešto poput munje i groma.

Odista je i bilo nalik na udar groma.

— A tako ti, dakle — odjednom se poručnik okomi na otmjenu damu, još potresen mojom drskošću, da bi se, sav zažaren, iskalio, i to očito u namjeri da pred svijetom pokaže svoj autoritet, koji sam ja načeo opaskom da on ne bi smio pušiti u uredu — tako ti, dakle, orgije tjeraš? Tuče se i opija da cijela ulica čuje? Hoćeš malo onkraj brave? A govorio sam ti, opominjao te što ti ne gine, a ti opet, lopužo?

Čak mi je ispao list, koji mi je bio gurnuo u ruke perovođa, koliko sam u čudu blenuo u gizdavu damu, na koju se časnik ovako izdirao. Samo se sjećam da sam u tome čak prilično uživao.

— Uja Petroviču — otpočeo je čak perovođa, ali i ušutio, jer se poručnika još moglo zadržati jedino rukom.

Otmjena dama se stresla od glave do pete, ali, što je neobično, usprkos najprostačkijim časnikovim uvredama, držala se neobično prijazno, sve pažljivije slušajući i, što su padale prostačkije uvrede, to se ona obraćala strašnome poručniku sve čarobnijim i ljubaznijim smiješkom, baš kao da se naslađuje tim psovkama. Cupkala je na mjestu i neprestano se klanjala i klecala čekajući da napokon i njoj dopusti reći koju.

— Kod mene nije bilo nikakve galame ni tučnjave, gospon kapetan — i nikakva, baš nikakva skandala — raskokodakala se ona

odjednom tečnim ruskim, iako je odnekud pokupila njemački naglasak. — Došli su oko tri sata, gospodin kapetan — počela je smiješeći se — i bili su pijani, gospon kapetan, sve ću vam ispričati. Ali ja nisam kriva, niti su djevojke krive, jer je moja kuća čestita, gospodin kapetan, i čestito se vladamo, i ja sama ne želim nikakva skandala. Ali što su oni bili pijani i još naručili tri boce šampanjca a onda jedan digao noge i počeo nogama svirati na klaviru, to nije u redu, u mojoj čestitoj kući. Posve mi je razbio klavir, rekla sam mu da to nije nikakav bonton i da je vrlo nepristojno, rekla sam mu. A on kaže da je on uvijek tako svirao na javnim koncertima, pa ti uzme bocu i stane djevojku odostrag gurkati, a meni svom snagom opalio ćušku. A kad sam pozvala pazikuću i Karlo došo, maznuo je Karla po oku, i Henrietu je također po oku, a mene još tri puta po obrazu. To je tako nezgodno u čestitoj kući, gospodin kapetan. Vikala sam i plakala, gospon kapetan. Onda on još otvorio prozor iznad kanala i udri se kriviti na ulicu ko prase, sramota jedna. Fuj, fuj, fuj! Ni gostu to ne možeš dopustiti, kad ja, koja sam gazdarica, ne bi to nikada sama mogla učiniti, nikad se u mojoj kući, gospodin kapetan, nije dralo na ulicu ko prase. Karl ga za frak vukao od prozora i, to je istina, kapetan, otkinuo mu sein Rock. Onda se počeo derati da mu se plati petnaest srebrnika odštete, pa sam mu ja, kapetane, dvanaest rubalja dala. Kakav je to nepristojni gost, gospon kapetan, koji je te novce uzeo, a nasred sobe, pred svima demoiselles, još se opoganio. Kaže da on to uvijek voli raditi i da će napisati satiru o nama i tiskati u novinama, jerbo sam ja, kaže, u svima novinama, o svakome mogu pisati.

— Znači da je pisac.

— O, gospodin kapetan, to je nepristojan gost, kad može u ovako čestitoj kući, pred svima demoiselles, nasred sobe, na pod...

— De, de, de! Što tu petljaš! Dat ću ti ja čestitu kuću. — Dobro, stara — smekša se on malo — upozoravao sam te, tri puta sam te upozoravao. Ako još samo jednom bude skandala, vrlepoštovana Lujza Ivanovna, osobno ću te povući na odgovornost, kako se to kaže u boljem stilu. Znači taj književnik, pisac, uzeo dvanaest srebrnika za rep od fraka!

— Iija Petroviču — tiho opet zovne perovođa. Poručnik ga hitro pogleda. Perovođa mu lagano klimne glavom. Slučaj je jasan.

— Eto tih pisaca! — i ošine mene prijetećim i podrugljivim pogledom. — I prekjučer je u krčmi bilo bruke: ručao čovjek i neće da plati. Sve ću vas, veli, inače opisati u satiri. Prošle sedmice je opet treći, na parobrodu, najprljavijim riječima izvrijeđao uglednu obitelj, državnog savjetnika i ženu s kćerkom. Prije tri dana su jednoga stihoklepca časnici dali nogom van izbaciti iz slastičarnice. To su vam ti — pisci, književnici, studenti, glasnogovornici! Fuj! A što vi niste prije izvoljeli doći — okomi se on na onoga, vjerojatno građanina, u zobuncu i umašćenom satenskom pršnjaku. — A ti se gubi! Dat ću ti ja čestitu kuću. Nasred sobe!...

Lujza Ivanovna usrdno se nakloni i klecne na sve strane, prijazno i dostojanstveno, i otkleca do vrata, gdje opet odskoči, jer se natraške sudari s naočitim časnikom mladenačka i prostodušna lica s divnim zaliscima, crnima kao smola. Bijaše to glavom Nikodim Fomič, starješina četvrti. Lujza Ivanovna brže-bolje klecnu, umalo što ne sjedne na pod i onda, sitno vezući nogama i pocupkujući, isperja iz državne ustanove.

— Opet buka, opet grom i munje! Opet morska pijavica i uragan! — prijateljski će Nikodim Fomič Aleksandru Iljiču. — Opet se uzrujali, iskalili, opet ražestili. Čuo sam još sa stubišta.

— Što se može! — reče Aleksandar Iljič prenoseći neke papire na svoj stol i napadno trzajući ramenima — svaki put mu rame.slijedi korak — i očito se prenemažući i šepureći. — Eto, molit ću fino, izvolite pogledati gospodina pisca — on pokaže mene — naime, studenta, to jest bivšega studenta, novce ne vraća, mjenice ispodijelio, ne da se iz stana, neprestano tužbe protiv njega, pa se još izvoli kočoperiti, jer sam pred strankama zapalio cigaretu. Onamo zasvi-i-inji, a izvolite ga pogledati: eto vam ga u punom sjaju.

— Siromaštvo nije porok, druškane, ali zna se da je nekome narav — barut. Očito ste se nešto uvrijedili i niste se znali savladati — nastavi Nikodim Fomič ljubazno mi se obraćajući — ali tu ste pogriješili. On vam je najplemenitiji, naj-ple-me-e-enitiji čovjek, kažem vam, ali — barut! Raspali se, plane/izgori i — gotovo! Bilo pa prošlo, a ostaje samo srce plemenito kao zlato. Zbilja je plemenit, plemenit! A u pukovniji su ga svi zvali: poručnik-barut!

— Kakva je to bila pukovnija! — reče i Aleksandar Iljič, neobično zadovoljan što su ga tako ugodno pecnuli a opet pohvalili, te

pretjerano tržnu ramenima.

Mene, opet, obuzeo neki neobuzdan zanos i potreba da im svima kažem nešto veoma prijazno.

— Molim vas lijepo, kapetane — počeh ja — čak sam ih spreman zamoliti da mi oproste, ako sam nečim... ja... Ja sam siromašan, bolestan student, siromaštvo me smoždilo (baš sam tako rekao: smoždilo). Bivši sam student, jer sada više nemam od čega živjeti... Ali dobit ću novaca. Majka i sestra mi žive u S-koj guberniji. Poslat će mi. Sve ću platiti. Dajem satove... naći ću već, i sve ću platiti. Moja je gazdarica dobra žena, ali se toliko ozlojedila, kad sam ostao bez instrukcija i jer još ne plaćam već četvrti mjesec, da mi ne da ni ručak. A ne razumijem o kakvoj je mjenici riječ. Sad me tuži zbog nekakve mjenice; kako da joj platim?

— Ali vi ste — odvrati perovođa — izdali tu mjenicu, pa ste se, prema tome, obvezali da platite — završi on.

— Dopustite da vam objasnim — nastavljam ja ne obraćajući se njemu, već Nikodimu Fomiču, nastojeći se čak usrdno obratiti i Aleksandru Iljiču, iako se on gradi da kopa po papirima i, prezirno, uopće na me ne obraća pažnje — dopustite da vam objasnim, ja stanujem kod nje već više od dvije godine, sve otkako sam došao iz pokrajine i prije... pa da, zašto vam ne bih priznao... u početku... obećao sam da ću se oženiti njenom kćerkom. Nisam zapravo bio zaljubljen, nego onako... međutim, ne tvrdim ja time da me je tko prisiljavao, posve sam dobrovoljno... I tada mi je gazdarica otvorila veliki kredit. Nisam baš uredno živio, bio sam veoma lakouman...

— Kakve prisne potankosti — obrecne se Aleksandar Iljič.

— Dopustite — upadnem ja ponovo. — Prije godinu dana, gospodo, kći joj je umrla od tifusa. Već sam vam rekao da uopće nisam bio zaljubljen, nego samo lakouman. Ostao sam stanovati gdje sam stanovao, a gazdarica se preselila u svoj sadašnji stan, prijateljski mi rekla, tako reći sa suzama u očima, da ona meni posve vjeruje i da li bih joj mogao potpisati mjenicu na sedamdeset i pet rubalja, koliko je smatrala da iznosi moj dug. Molim vas lijepo, gospodo, doslovno je rekla da će me, dadnem li joj tu mjenicu, kreditirati koliko hoću i da nikada, nikada — to su doslovno njene riječi, neće iskoristiti tu mjenicu, dok joj ja sam ne platim. Govorila je suznih očiju... I, moram vam priznati, toliko sam bio ganut, da sam

potpisao, iako vam opet moram reći da uopće, uopće nisam bio zaljubljen u njezinu kćer, nego samo lakouman... I sada, kad sam ostao bez instrukcija i nemam što jesti, ne samo što mi više ne daje ručak, jer sam joj dužan za četiri mjeseca, nego čak zatražilaprisilnu naplatu mjenice. Eto ti ga sad! Oprostite mi, ali... ali... Sto da sad kažem?

— Sve se te sentimentalne potankosti, dragi gospodine, nas nimalo ne tiču — prezirno me prekine Aleksandar Iljič — mogli ste ih zadržati za sebe, ali zato morate dati izjavu i obvezati se, a jeste li vi bili zaljubljeni, i sve te tragične pojedinosti, to se nas uopće ne tiče.

— Opet ti pretjeruješ — promrsi Nikodim Fomič pogledavši me sažalno. Zatim brzo priđe stolu Aleksandra Iljiča, sjedne i uze nešto potpisivati.

— De, pišite — reče mi perovođa.

— A što da pišem?

— Diktirat ću vam... — Činilo mi se da je, poslije moje ispovijedi, razgovarao sa mnom mnogo nehajnije i prezirnije.

— Pa vi ne možete ni pisati, ispada vam pero iz ruku — gledao me perovođa znatiželjno. — Vi ste, bome, zaista bolesni.

— Jest, vrti mi se u glavi — odgovorih — samo vi govorite.

Diktirao je uobičajenu izjavu, to jest da ne mogu platiti, da se

obvezujem da privremeno neću napustiti grad, ni prodavati ili poklanjati imovine.

— Ja vam i nemam imovine...

— Ma ovo je samo takva formulacija.

— Tako? Zar bi me ona htjela strpati u zatvor? — pitam ja pišući.

— Možda i neće — ravnodušno promrsi perovođa promatrajući moj potpis. — Pokušajte se nekako nagoditi, imate još vremena nekoliko dana.

Ali ga više nisam slušao. Odbacio sam pero, nalaktio se s obje ruke na stol i stisnuo šakama glavu. Glava mi je gorjela i tako me boljela, kao da mi tko zabija čavao u zatiljak. Pokušao sam ustati, ali sam odjednom obamro i zastao. Nikodim Fomič je gorljivo pričao i do mene su dopirale riječi.

— Ne može biti... Treba ih odmah pustiti. Prvo i prvo, ništa se ne poklapa: promislite, zašto bi oni zvali pazikuću? Da su to oni učinili, zar bi sami sebe prijavili? A Povališčev je, prije nego će poći starici,

pola sata sjedio dolje u zlatara i krenuo starici točno u tri četvrt osam... Sad malo razmislite.

— Ali, dopustite, kako to da kažu da su lupali i vrata bila zatvorena a kad su došli s pazikućom — otvorena?

— U tome i jest stvar, da je on dotle bio unutra. Student je ostavio Povališčeva da čeka pred vratima. Da Povališčev nije otišao da požuri pazikuću, sigurno bi odmah ščepali ubojicu. A u trenutku kad je on otišao, ubojica je imao časak vremena da sjuri niza stubište i nekako šmugne mimo njih.

— I da ga nitko ne bi vidio?

— Tko bi ga vidio kad je kuća kao Noeva arka, stotinu stanara živi u njoj — dobaci perovođa sa svog stola.

Ustao sam, zaljuljao se, jedva pronašao šešir na podu i krenuo prema vratima. Dalje se više ničega ne sjećam.

Kad sam se osvijestio, sjedio sam na stolici i vidio da me zdesna drži čovjek u masnome pršnjaku, da mi slijeva netko pruža žutu čašu punu tople, žute tekućine i da me Nikodim Fomič gleda prilično zabrinuto. Pridigao sam se i zaljuljao.

— Zar ste bolesni? — Odrešito, ali i s nešto sućuti, zapita Nikodim Fomič.

— Jesam — rekoh ogledavajući se uokolo.

— I dok su se potpisivali, jedva su pero držali u ruci — pripomenu perovođa sjedajući na svoje mjesto i prihvaćajući se spisa.

— Jeste li već dugo bolesni? — poviče Aleksandar Iljič stojeći pored svojega stola i premećući papire. Očito je bio uza me i dobro me pogledao dok sam bio u nesvijesti, a odmaknuo se čim sam se osvijestio.

— Od... sinoć — propentam ja.

— Jučer niste izlazili iz kuće? — nastavi Aleksandar Iljič.

— Jesam.

— A kamo, ako smijem pitati?

— Na ulicu.

— Hm.

— Vidiš da se jedva drži na nogama, a ti ga... — ubaci Nikodim Fomič.

— Nema veze — nekako neobično reče lija Petrovič. Nikodim Fomič je još nešto htio dodati ali, pogledavši pisara, koji ga uporno

promatraše, zausti i zašuti.

Sve je to bilo neobično.

— Pa, u redu — zaključi Aleksandar Petrovič. — Možete ići.

Izišao sam. Čuo sam kako su nastavili, tek što sam izišao, živo

razgovarati, a najjače je odjekivao glas Nikodima Fomiča. Idućeg trenutka već sam silazio niza stube. Sad sam već bio posve pri svijesti.

»Pretres, odmah će doći i obaviti pretres«, ponavljah u sebi zamirući od straha. Dosjetili su se. Dosjetila se ona pisarska hulja od lije Petroviča.

»A možda je već i bio pretres, baš dok sam bio na policiji?« mislio sam već na stubištu. »Možda ih još zateknem u kući.?«

Ali evo me pred kućom. Evo i moje sobe. Nigdje nikoga, čak je sigurno da nitko nije njuškao, sve je kako je i bilo. Čak ni Nastasja nije ništa dirnula. Ona mi, uostalom, već odavno nije pospremala. Posvuda je prašina. Odahnuo sam.

To će reći da ni sinoć, ni danas, nisu još uopće bili posumnjali na mene, pokušavao sam sebe uvjeriti.

ipak je taj Aleksandar Iljić, što od gluposti, što od pakosti, izazvao u njima sumnju i zacijelo će me početi uhoditi, pratiti... A možda me i posjete. I to odmah. Što je vrlo, vrlo, vrlo vjerojatno. Ali bože, bože moj, kako sam se ponizio. Treba što prije uteći, što prije, odmah, gospode bože! Kamo, kamo da sad stavim sve te stvari? Sjeo sam na krevet i odjednom me obuzeo čudan osjećaj.

Treba ukloniti sve tragove, jasno.

Jurnuo sam u kut, zavukao ruku iza tapeta, poizvukao sve one stvari i počeo ih trpati u džepove.

Treba ih svakako odnijeti, i to odmah, ne časeći ni časa, prije nego oni krenu... Kako sam samo mogao sve to bezbrižno ostaviti! Osjećao sam da moram upeti mozak da bih ocijenio svoj položaj, skupiti svu snagu da se spasim.

Jurnuo sam u kut, zavukao ruku iza tapeta i stao izvlačiti one stvari i trpati ih u džepove. Sve u svemu, ako se sada ne varam, bijaše osam komada. Nisam ih ni pogledao, nego se tek prisjećam. Upamtio sam taj broj nesvjesno, dok sam ih brojio. Ovako: bile su dvije kutijice, u to sam siguran, vjerojatno s naušnicama, ali nisam gledao, zatim možda četiri futrole, jedan lančić, sudeći po opipu,

zamotan naprosto u novinski papir. Onda još neki zamotak, samo se, čini se, varam, jer mi je tada sve igralo pred očima. Potrpao sam svaku stvar u drugi džep, da ništa ne strši. Uzeo sam i novčarku i stavio je u džep ogrtača, sa strane. Novčarke se sjećam kao danas, oble, od zelene jelenje kože, čelična zatvarača, s jedne strane veoma okrvavljene. Nisam je još bio otvorio, niti mi je bilo na kraj pameti da je sad otvaram. Pomislio sam da je i džepovina u hlačama okrvavljena. Napokon sam brzo izišao iz sobe ne zaključavši je, po običaju, a nije se ni dala izvana zaključati, niti je uopće bilo ključa.

Koračao sam brzo i odlučno — samo kamo? — i, premda sam osjećao da će me početi pratiti, činilo mi se da mi je u glavi, gotovo umjetno, nikla neka nova snaga. Srljao sam naprijed. Cutio sam da su mi se bar misli razbistrile i nekako sredile, naravno zato što je ispalo da me nisu zvali zbog onoga... A baš je ta napetost, možda i neprirodna, odjednom ojačala čak i moju fizičku snagu. Prvotnji strah me napustio čim je u policiji prošlo bolje nego sam očekivao.

Prije sam se bojao potjere i bio slomljen, ali sam sada bar bio pri svijesti. Razum mi se mračio i snaga me napuštala, to mi je bilo posve jasno. Treba se snaći prije nego što, kako sam se bojao, za pola, ili čak četvrt sata izdaju nalog da me se prati, dakle samo žurno, žurno. Sad se, za razliku od maloprije, nisam gotovo uopće ljuljao, niti spoticao. Bio sam odlučio, naime, još ujutro, još noćas, sve te stvari baciti nekamo u kanal, u Nevu, ili naprosto u tuđu vežu, pa da svemu bude kraj.

Međutim, trebalo je otići što dalje. Samo kamo? Nekoliko puta sam poglèdao stube koje vode do Jekaterininog kanala. Ali na svim tim mjestima bilo je ili splavi, ili čamaca, a mogao bi svatko vidjeti i s prozora na obali, bilo otkud. Naravno da je sumnjivo ako neki čovjek zastane i počne nešto bacati u vodu. Ne, u kanal ne mogu baciti. To prije što me svi prolaznici tako znatiželjno promatraju, kao da sam im ja jedina briga na svijetu. Napokon zaključih da je bolje poći na Nevu, gdje je manje ljudi. Sâm sam se sebi čudio kako već pola sata lunjam, znajući da treba odmaći što dalje, a da mi nije palo na um da krenem na Nevu? Kako da to odmah nisam odlučio? Mozak mi je sporo radio. Krenuo sam V-skim prospektom. A putom me ozarila odjednom i nova ideja.

Sinulo mi iznenada da odem nekamo veoma daleko, na Krestovski ili Petrovski otok i ondje, na osamljenu mjestu, u šumi, sve ovo zakopam pod drvo, a drvo obilježim. Mozgajući i premišljajući, skupljajući, naime, gotovo natprirodnu snagu da štogod smislim, zaključio sam da je ta ideja odlična i ravno se uputim prema Vasiljevskom otoku, i ne pomišljajući da možda, ovako slab i gladan, neću ni stići donde. Kad sam već prevalio dobro četvrt vrste, rekao sam sam sebi da je dobro što idem tako daleko, jer bih se inače neprestano motao uz kanale oko kuće, sve dok mi ne bi, što je sigurno, ušli u trag.

Ali mi nije bilo suđeno da stignem do Krestovskoga, a vjerojatno ne bih ni uspio. Evo što se dogodilo. Skrećući s Voznesenskog prospekta na Marijin trg, odjednom slijeva ugledah ulaz u dvorište, omeđeno posve praznim zidovima. U dnu dvorišta šupe i složena drva. Još dublje se izdizala oniska, stara brvnara, očito za obrtnike. Bijaše to nekakva kolarska ili bravarska radionica, ne. znam. U dnu prljava dvorišta crnjelo se mnogo uglja, i uopće je sve uokolo bilo umrljano i tamno od ugljena. »Tu bi trebalo sve baciti«, sinu meni, »baciti i uhvatiti maglu.« Premišljajući tako krenem u dvorište, prošavši crnu daščanu kapiju, širom otvorenu na ulicu, i odmah ugledam s lijeve strane drveni plot, koji je počinjao od kapije, protezao se dvadesetak koračaja ravno i onda zavijao ulijevo. S desne strane, opet, odmah pokraj kapije, uzdizao se stražnji, prazni i neokrečeni zid susjedne trokatnice. Tik iza kapije, kao i u svim takvim kućama, gdje je mnogo radnika, kočijaša i dostavljača, nalazio se drveni odvodni žlijeb i, kao što je običaj na sličnim mjestima, iznad žlijeba na plotu pisalo je kredom: zabranjeno mokriti.

Međutim, to je bilo pravo mjesto. Tako uvijek i ispadne. Dobro je već i zbog toga što nije nimalo sumnjivo ako uđeš i staneš kraj žlijeba. Ogledao sam se — nigdje nikoga. E, tako, sve samo nabacati na hrpu i uteći.

Pogledao sam još jednom uokolo, a već sam bio zavukao ruku u džep, kad odjednom, tik uza zid, između kapije i žlijeba, a tu je razmak bio jedva dva aršina, ugledam velik kamen, onako odoka petnaestak kila težak. Ispred toga zida, koji se naslanjao točno na vanjski, ulični kameni zid, bila je već ulica i čulo se kako brzaju prolaznici, kojih je ovdje uvijek koliko hoćeš, ali me ovdje nijedan ne

može vidjeti, osim da svrati do žlijeba, što se moglo vrlo lako dogoditi, pa je zato i trebalo požuriti. U dnu dvorišta također nije bilo nikoga. Čas posla! Zgrabio sam kamen i odmaknuo ga bez pô muke. Ispod kamena, što je i prirodno, ugledah udubinu. Brže-bolje stadoh izvlačiti sve iz džepa i bacati u jamu. Novčarka je pala na vrh ali, jasno, jama nije bila ispunjena ni do polovice. Opet sam podigao kamen, jednim ga okretom prevrnuo u prijašnji položaj i on se smjesti točno onako kako je i prije stajao, tek se malčice činilo da je narastao. Još sam ga stigao dva puta pritisnuti nogom. Sinulo mi je da će se i sam slegnuti i dublje spustiti. Tada sam izišao kroz kapiju i uputio se prema Marijinom trgu. Nitko, nitko me nije vidio!

Obuzela me istinska radost. Gotovo! Zameo sam sve tragove. I kome, kome bi samo moglo pasti na pamet da dođe ovamo i traži pod onim kamenom? Kome bi uopće palo na pamet da prevrne kamen? Možda već onako leži dvadeset godina. Tako sam bio sretan da sam se čak nasmijao. Pa i da nađu, što bi imali od toga? Tko bi na mene posumnjao? I pri toj pomisli nasmijao sam se tiho i veselo, udahnuo punim plućima svjež zrak. Bijaše prašnjiva i zagušljiva omara. Zaboljelo me u prsima. Krenuo sam prema Senatskom trgu. Ondje uvijek pirka vjetar, osobito kraj spomenika. Zašto mi se nikada ništa na ovome svijetu nije činilo tužnije i sumornije od toga velikoga trga? Sad sam ga promatrao u čudu i ubrzo posve otupio, koliko sam bio rastresen. Sabrao sam se na Nikolajevskome mostu i ondje tek jasno spoznao da sam se zapravo uputio Razumihinu, nekadašnjem drugaru, koji je, kao i ja, bio isključen sa sveučilišta. Već prije sedam dana bio sam nakanio svratiti njemu po nekome važnu poslu a sada, kad sam novčarku sakrio pod kamen, bilo je još važnije da ga obiđem. Veoma je zanimljivo zašto li sam krenuo njemu, što sam bio odlučio još prije pola sata, kada sam tobože pošao na Krestovski otok.

Zašto baš Razumihinu? E pa, zato što poslije mogu objasniti gdje sam proveo cijeli dan, budu li njuškali, dovijali se i ispitivali znajući da sam bio bolestan i čak u nesvijest padao. Lijepo im kažem da sam pošto-poto htio otići drugu i uzajmiti novaca, a drug stanuje daleko, na Vasiljevskom, na Maloj Nevi, a drug će, jasno, poslije posvjedočiti, da sam mu zaista dolazio po pozajmicu, pa zacijelo moje dugo odsuće od kuće neće biti nimalo sumnjivo.

Kako sam to mogao smisliti u onome stanju, naprosto ne razumijem, niti mogu protumačiti, jer su me razum, moć rasuđivanja i snaga potpuno, potpuno bili iznevjerili, i ja sam tek povremeno, po koji časak, bio kadar razmišljati. Čak nisam ni primijetio kada sam to smišljao, jer sam siguran da u tome času nisam ni o čemu mogao suvislo misliti.

Tako, primjerice, uopće nisam primijetio da sam prevalio beskrajni i dosadni put Prvom linijom do Male Neve, čak nisam osjećao ni umora od tako duga hoda, ali to se događa kad je čovjek preko svake mjere umoran i iscrpljen.

Kad sam se uspeo na treći kat, gdje je stanovao Razumihin, prožeo me neobičan osjećaj koji ne mogu točno opisati riječima.

Razumihin je bio kod kuće, u svojoj sobici, i otvorio mi vrata. Bio je u poslu, pisao je. Nismo mi bili baš neki prijatelji, više stari i, zapravo, prilično dobri drugovi. Nisam ga već vidio punih pet mjeseci. Kad sam bio odlučio da ga posjetim, nisam uopće pomislio da ću se s njime začas zaista naći licem u lice, a to je posve drugačije nego kad samo zamišljaš susret. Grozno je što sam nevjerojatno jasno spoznao, već kad sam došao, da nemam s njime ni o čemu razgovarati. Riječju, ne mogu objasniti taj osjećaj, ali sam pomislio da nije trebalo dolaziti, samo što u to vrijeme nisam mogao otići nikamo drugdje ni po kakvu poslu. Naime, ja nisam ni pomislio da je sada za mene najteže i najmučnije razgovarati i družiti se s ljudima kao nekoć. Ne mogu jednostavno opisati što sam u tom trenutku osjećao, ali znam. A osjetio sam sve to tek što sam ušao. Na tren je ta spoznaja izazvala u meni najtežu bol, koju sam možda osjetio u cijelom ovome mjesecu, što je za mene bio pun tolikih beskrajnih kušnji.

— Što je tebi? — uskliknu on gledajući me zaprepašteno od glave do pete. — Ne ide ti valjda toliko loše? Ti si nas sve prešišao. — Razumihin je bio gotovo u dronjcima, ali svejedno bolje obučen nego ja. — Sjedni.

Kad sam se izvalio na njegov divan presvučen voštanim platnom i još bjedniji od njega, Razumihin shvati da sam ja bolestan.

— Pa ti si bolestan, i to opasno.

Opipa mi bilo. Ja istrgnem ruku.

— Nemoj — rekoh — ja, ja sam došao... Došao sam tebi jer ne znam drugoga tko bi mi mogao pomoći... Znaš što: nemam instrukcija... a htio sam... Uostalom, sad ne moram davati satove.

— Čini mi se da ti buncaš — reče on pošto je malo odšutio.

— Ne buncam. Zbogom! — i ustanem s divana.

— Ma čekaj malo, čekaj! Ne budi lud!

— Nemoj — rekoh izvlačeći ruku.

— Saslušaj me a onda neka bude kako ti oš (uvijek je kratio riječi). Ovako: ni ja nemam instrukcija, a i fućka mi se, ali ima na bušjoj tržnici neki knjižar Heruvimov. Nije bolje nego instrukcije, a i on je sam živa instrukcija svoje vrste. Izdaje različite knjižice a sad se zbilja latio i znanstvenih izdanja. Eto ti ovdje dva arka njemačkoga teksta, najglupljeg šarlatanstva što ga možeš zamisliti. Ukratko, rasprava o tome da li je žena čovjek ili nije, u kojoj se svečano dokazuje da žena jest čovjek. Ja prevodim, a on će ta dva arka rastegnuti na šest, staviti kićeni naslov preko pola stranice, prodavati po pola rublja i rasprodati. Za prijevod mi daje šest rubalja po arku, znači dvanaest sve u svemu, a šest sam dobio unaprijed. Kad to prevedem, dobit ću i drugih prijevoda, o kitovima, i svašta drugo, on je neumoran. Hoćeš li prevesti drugi arak? Ako hoćeš, uzmi ga odmah, a dajem ti i tri rublja, jer sam dobio predujam za cijeli prijevod, pa onda ovako, čini mi se, ispada pravedno. Usto ćeš mi i pomoći, čak ću ti biti zahvalan. Ja ti slabo znam pravopis, a njemački ni beknuti, i uglavnom izmišljam iz glave, bogami. Čini se da tako ispada i bolje, knjiga je puno dobila, bogami! Dakle, oš ili neP

Šutke sam uzeo njemačke listove, istrgnute iz nekog časopisa, primio tri rublja i izišao bez riječi, ali kad sam stigao do Prve linije, vratio sam se Razumihinu i vratio mu na stol i njemački tekst i tri rublja, te opet šutke izišao.

— Jesi li ti u deliriju, ili što ti je? —viknu zapanjeni Razumihin. — Zašto si onda dolazio?

— Ne treba mi... prijevoda... — dobacih ja već sa stubišta.

— Uh!... Što ti onda treba, vraže? Gdje stanuješ? — vikao je za mnom niza stepenice.

Ali ništa nisam odgovorio nego pošao istim putom kući.

— Onda neka te vrag nosi! — odjeknulo je sa stubišta.

Išao sam vjerojatno veoma zamišljen, jer sam se prenuo tek na Nikolajevskom mostu, i to kako: pošteno me opleo bičem po leđima kočijaš s kola, jer sam gotovo pao konjima pod noge iako mi je on, čini se, više puta viknuo. Udarac bičem toliko me razbjesnio da sam odskočio prema ogradi pomamno škrgućući zubima. Oko mene su se smijali.

I ta novčarka. Zašto si ubio ako poslije bacaš plijen? Jučer si želio taj plijen, jesi li? A danas bi ga bacio u kanal. Možda si to učinio nesvjesno, iz straha. A svjesno, pri punom razumu i punoj snazi — ne bi li ih opet bacio u kanal? Zar nije tako? Jesi li u deliriju? Sad si lud. Ne buncaš li? Buncaš ali se sjeti da nisi još ni otvorio novčarke, ni zavirio u nju. Ni govora, ni na pamet ti nije palo.

I baš u trenutku kad sam stajao uz ogradu i mahnito gledao za kočijom, odjednom osjetim kako mi netko gura novčić u šaku: »Primi, mili, Krista radi«. Vidim postariju trgovkinju, sigurno je bila trgovkinja, s kćerkom. Primio sam a one otišle. Po odjeći su me zacijelo smatrale za prosjaka, za pravog božjaka koji prosi na ulici, a dar od punih dvadeset kopjejki vjerojatno imam zahvaliti onom udarcu bičem, zbog koga su se ovako smilovale nada mnom.

Stisnuo sam dvadeset kopjejki u šaku, prošao dvadesetak koračaj a i, sjećam se, okrenuo se prema Nevi, u smjeru Dvorca.

Bijaše topao i vedar dan, voda gotovo modra, kakva Neva nije tako često. Kupola saborne crkve, koju niotkud ne možeš vidjeti kao odavde, s mosta, nekoliko koračaja od Nikolajevske kapelice, naprosto je sijala i u čistom zraku razabirao se svaki, i najmanji ukras na njoj. Odjednom sam se mutno prisjetio kako sam, još sam polazio sveučilište i ovuda se vraćao kući, možda i nekoliko stotina puta gledao ovu doista veličanstvenu panoramu. Bilo mi je neobično što stojim na tom istom mjestu, kao da sad više na tom istom mjestu ne bih smio stajati. Volio sam ovdje zastati i svaki puta uživati u dojmu, čak mi ušlo u naviku da zastanem na minutu-dvije — a sada?

Nisu to više bile moje misli, nego nekoga drugoga.

Sjetivši se toga, nasmiješio sam se ovakvu dojmu, onda mi se opet učinilo čudno što odlučujem da više nikada neću imati... misli. Ne zato što bih se sad čudio da su me mogli zanimati slični prizori, nego zato što, ni u ovome ni u bilo kojem drugom slučaju, ja više ne mogu imati... Jer sve mi je svejedno, e, sve mi je to...

... koja sve uništava, ubija, pretvara u ništicu, i ta osobina, potpuna hladnoća i mrtvilo panorame, odišu iz nje potpuno neobjašnjivom studeni. Svaki put je tu nijemi duh tišine, »nijemi i gluhi« duh, koji obavija cijelu panoramu i pritišće mi srce.[101]

Loše se izražavam, ali znam da je moj dojam posve različit od onoga što se naziva nestvarnim, razumskim, izmišljenim, on je posve neposredan. Nisam vidio ni Venecije, ni Zlatnoga Roga, ali se ondje već zacijelo odavno ugasio život, iako kamenje još svejednako govori, »vapije« sve do dana današnjega.

I kad sam se ovdje zaustavio, po navici, odjednom me obuzeo isti onakav mučan osjećaj, koji me je prije pola sata stisnuo u prsima kod Razumihina. Zato što mi je odjednom sinulo da više ne moram zastajkivati, ni ovdje, ni bilo gdje, i da bi mi trebalo biti svejedno kakav dojam pruža ova panorama, i da je sad za mene sve drugačije, a ono prijašnje, nekadašnji interesi i ljudi, sve je toliko daleko od mene, kao da je na drugom planetu. Onako nagnut na ogradu, osjetio sam milodar u ruci, otvorio šaku, pažljivo pogledao novčić i ispustio ga u vodu. I tada sam starim putom pošao kući.

Kad sam došao kući, bilo je već kasno, večer. Bit će da sam se vraćao, prema tome, pet-šest sati, ali ne znam kako i gdje sam proveo vrijeme. Svukao sam se i, drhteći cijelim tijelom, ne više od groznice nego od slaboće, kao premoreni konj kakva sam jednom vidio u djetinjstvu, legao na divan i prebacio preko sebe kabanicu. Čarape sam zaboravio skinuti. Izuo sam ih poslije i bacio u kut. Onda sam usnuo ne razmišljajući ni o čemu.

Probudila me već u dubok sumrak grozovita vika. Inače je u sumrak u mojoj sobici, čak i ljeti, potpuno mrklo. Otvorih oči.

Gospode bože, kakva galama! Takvih neljudskih glasova, urlika, šgrguta, plača, psovki i udaraca nikada još nisam čuo. Ne bih ni mogao zamisliti ovakvo životinjsko mahnitanje. Užasnut, pridignem se i sjednem na krevet. Ali tučnjava, vika, urlici i psovke bivali su sve glasniji. Nisam se mogao načuditi da sam odjednom raspoznao glas moje gazdarice, ona se to drala, vrištala i malne naricala, ali tako brzo da se nije razabiralo zašto zapomaže, ali vjerojatno da bi je prestali tuči, jer su je očito nemilo mlatili, prvo u stanu, a onda je izvukli na stubište. Glas onoga koji je tukao bio tako strašan, ljutit i

bijesan, da je zapravo naprosto hripao, ali sam ja ipak pogodio da je tuče Aleksandar Iljič, i to vjerojatno čizmama, šakama, gazi po njoj i, držeći je za kosu, udara joj glavom o stube. Sudeći po vrisci i očajničkim uzvicima jadne žene, sigurno ju je tako zlostavljao.

Zacijelo se na cijelom stubištu skupilo mnogo svijeta. Čulo se mnogo glasova, ulazilo se, kucalo, lupalo vratima, svi stanari navalili. »Sto je to?«, mislio sam. »Zašto li je on tuče?« Sledio sam se od straha. Činilo mi se da mi se pamet muti, iako sam sve posve jasno čuo. Mislio sam da će sad doći meni, pridigao sam se i htio zakračunati vrata, ali sam se predomislio. Napokon je za desetak minuta cijela galama počela pomalo jenjavati. Gazdarica je stenjala i uzdisala a Aleksandar Iljič je bio na odlasku ali se očito još prijetio i psovao. Čak sam mu čuo korake. Čuo sam i kad se gazdarica zaključala u svoj stan. Malo-pomalo su se stanari sa stubišta razišli po stanovima prepirući se i uzdišući, čas glasno vičući, čas tiho šapćući. Mora biti da ih je bilo mnogo, kao da je cijela kuća bila izišlama stubište. Gospode bože, kako to i zašto dođe ovamo Aleksandar Iljič? Nije li to nevjerojatno? Kako je se usuđuje tući?

Napokon sam opet legao, ali više nisam mogao ni stisnuti oka. Mislim da sam proležao oko pola sata, mučeći se, iščuđavajući i u strahu kakva još nisam nikada iskusio. Odjednom, svjetlo. Ugledam pred sobom Nastasju sa svijećom i tanjurom juhe. Pogledala me, uvjerila se da ne spavam i počela na stolu razmiještati kruh, tanjur i drvenu žlicu.

— Zacijelo od jučer ništa nisi okusio. A cijeli se dan skitaš iako imaš groznicu.

— Nastasja... Zašto su tukli gazdaricu?

— Gazdaricu? Tko je tukao gazdaricu?

— Gazdaricu je prije pola sata tukao Aleksandar Iljič, zamjenik šefa policije. Zbog čega ju je tako mlatio? I kako mu je... dopustila?

Nastasja me promatrala netremice, dugo i oštro. Bilo mi je grozno.

— Nastasja, zašto šutiš? — upitah.

— To je krv — odgovori ona tiho i zlokobno.

— Krv! Čija krv? Kakva krv? — jedva izustih a lice mi se bolno izobliči.

— Krv viče, u tebi se miče, zato ti se i privida, otud strah. Nitko nije tukao gazdaricu... Niti će je tući — dometnu ona.

Još se više prestravih.

— Pa nisam spavao, sjedio sam na krevetu — progovorim napokon pošto sam dulje vrijeme šutio. — Ta zar nije u kuću dolazio Aleksandar Iljič?

— Nitko nije dolazio. Krv je u tebi vikala. To je kad se već zapeče u jetri, pa ti se počne priviđati. De, jedi. Hoćeš ili nećeš?

Ništa nisam odgovorio nego opet legao na svoj zavežljaj. Mjesto jastuka obično sam stavljao pod glavu zavežljaj s rubljem, jer jastuka odavno nisam imao.

Od straha mi se dizala kosa na glavi. Nastasja je još stajala pokraj mene.

— Daj mi nešto popiti, Nastasjuška — javim se napokon.

Šutke je sišla i, čini mi se, vrlo brzo vratila, ali ja više nisam bio

pri svijesti. Sjećam se samo da sam otpio gutljaj vode i odmah se obeznanio.

Nisam baš bio posve bez svijesti. Mnogo čega se sjećam, ali tek letimično ili u drugačijem svjetlu od stvarnoga. Čas mi se činilo da se oko mene skuplja mnogo svijeta, da me hoće nekamo odnijeti i žestoko se oko mene natežu i prepiru. Čas sam opet sam-samcat, svi su me ostavili, jer me se čak i boje, pa samo gdjekad otvore vrata i s njih mi prijete, psuju me ili mi se rugaju. Ovo mi se najčešće ukazivalo. A i Nastasje se često sjećam pokraj sebe. Vidio sam još jednoga čovjeka, koji mi je dobro poznat, ali nikako da se sjetim tko li je zapravo, pa sam se zbog toga jedio, bacakao, plakao, upinjao se da se dosjetim o kome je riječ, ali nisam uspio. Pitao sam druge, odgovarali su mi, ali bih opet zaboravio. Nekad mi se činilo da već ležim godinu dana, drugi put da je još isti dan. Gdjekad me spopadao grozan strah i, što je najčudnije, sjećam se dobro, ne pred čovjekom koji se pritajio pred vratima i čeka kad će krišom pustiti na mene svoga buldoga, ili kakve slične ludosti, nego ja zapravo nisam znao čega sam se uplašio, nego bih odmah zaboravio, ali bih se svejedno htio otrgnuti i pobjeći, samo me je uvijek netko na silu zaustavljao a ja opet zaspao. Napokon sam se posve razbudio.

Bit će da je to bilo poslije podne, negdje prije pet sati. U to doba mi nekad padne u sobu sunčeva zraka. Pored mene su stajali

Nastasja i još jedan čovjek, koji me znatiželjno i nekako oprezno promatrao a koga ja nisam nikada vidio. Bio je to mladić, još momčić, u ruskom kaftanu i s bradicom, naizgled nalik na dostavljača. Kroz odškrinuta je vrata virila gazdarica. Sve sam ih pažljivo promotrio širom otvorenih očiju i pridigao se.

— Nastasja, tko je ovo? — upitam i pokažem momka.

— Gle, pazi, osvijestio se! — reče ona.

— Osvijestili se — poprati dostavljač kao jeka. Gazdarica je brže-bolje isparila i zatvorila vrata.

— Tko ste vi? — upitah sad i samoga zadrugara.

— Ja, da oprostite, gospodine, po poslu, molit ću lijepo — otpoče on ali se otvore vrata i uđe Razumihin, koji se morao dobro sagnuti, jer bijaše visoka rasta.

— Kakva kajita! — viknu on. — Zar se to naziva stanom? De, reci jesi li došao sebi?

— Sad se probudio — reče Nastasja.

— Probudili se — dometnu dostavljač.

— A tko ste vi, ako smijem pitati? — upita Razumihin okrenuvši se od nas i obraćajući se samo njemu. — Ja sam, ako nemate ništa protiv, Vrazumihin. Nisam Razumihin kako me zovu, student sam, plemićki sin, a ovo je moj prijatelj. Dakle, tko ste vi?

— Ja sam dostavljač, kod trgovca Šerstobitova, molit ću lijepo, i ovdje sam po poslu, gospodine.

— Izvolite sjesti — dopusti mu Razumihin. — Dobro si uradio što si došao svijesti, brate, danas ti je peti dan. Ništa ne jedeš i ne piješ. Dvaput sam ti dovodio Bakavina. Pregledao te i odmah rekao da ti nije ništa, neka živčana glupost, a i od slabe ishrane, malo si pio piva i jeo hrene, pa se razbolio, ali da ćeš se brzo oporaviti i da će sve dobro svršiti. Bravo, Bakavin zna liječiti, odmah je pogodio! E pa, da vas ne bi zadržavao — obrati se on opet dostavljaču trgovca Šerstobitova — biste li nam izložili što vas nosi? Da znaš da ti drugi put već dolaze od Šerstobitova, samo prije nije dolazio ovaj, nego neki drugi... ja sam s njime razgova-rao. Tko je to dolazio, prije vas?

— Bit će prekjučer, molit ću lijepo. Dolazio Aleksej Petrovič, naš nadzornik, gospodine.

— Rekao bih da je on nešto bistriji od vas, što vi mislite?

— Jest, gospodine, oni su glavniji, gospodine.

— Dobro, dakle? Vi tu još ništa niste...

— Eto, ja dolazim od Semjona Semjoniča, koga vi izvolijevate višestruko poznavati, gospodine — obrati se dostavljač neposredno meni. — Ako ste već, molit.ću lijepo, pri zdravoj pameti, moram vam isporučiti novce, deset rubalja, gospodine, prema nalogu koji su Semjon Semjonovič od Androna Ivanoviča Tolstonogova iz Penze dobili. Izvolijevate li ga poznavati, gospodine?

— Poznajem trgovca Tolstonogova.

— Slušajte, pozna Tolstonogova, znači da je pri zdravoj pameti — povika Razumihin. — Ja sam ono maloprije rekao samo u šali. Vidi se da ste i vi bistar čovjek. Tek sam sad primijetio. De, samo vi nastavite. Ugodno je slušati pametan razgovor.

— I opet oni, naime Tolstonogov, Andron Ivanovič, molit ću lijepo, na molbu vaše gospođe majke, koja je vama, gospodine, opetovano slala, opet nisu ni ovaj put odbili, pa su izvijestili Semjona Semjonoviča, da bi vam za sada, gospodine, predao u mamičino ime, molit ću fino, tih deset rubalja, u očekivanju, gospodine, boljih dana, budući da baš sada, gospodine, vaša gospođa mamica nisu pri novcu, ali su im poslovi baš, kako se čuje, krenuli, a Semjon Semjonovič će kao i uvijek, molit ću lijepo, srediti to s Andronom Ivanovičem...

— Onda, što mislite — prekinu ga Razumihin pokazujući mene — je li on pri zdravoj pameti ili nije?

— Glede mene gospodin jest, molim lijepo. Samo bi trebalo, gospodine, potvrdu potpisati...

— Naškrabat će on već. Imate li neku knjigu ili što?

— Knjigu, molit ću fino, izvolite, gospodine.

— Dajte ovamo! De, Vasjuk, diži se. Pridržat ću te, evo ti pero u ruke i rgspali. Da si primio, je li tako, jer su nam, brate, novci potrebniji nego ikad, u-ža-a-sno. Više no med!

— Nemoj — rekoh ja i odmaknuh pero.

— Kako nemoj?

— Neću... potpisati.

— Ma hajde k vragu, kako ćemo bez potpisa?

— Ne treba mi novaca.

— E, brate, baš ti buncaš. Opet ga uhvatilo, ali ne brinite. Vidim da ste vi razborit čovjek... pa ćemo mu mi pomoći.

— Pa, sad, mogu ja i drugi put navratiti, molit ću lijepo.

— Ne, ne, ni govora. Vi ste razborit čovjek. De, Vasilij! — I on mi stade voditi ruku s perom.

— Pusti, mogu sam — i ja potpišem.

Dostavljač isporuči novce i ode.

— E, sad, Vasja, ne bi li ti jeo?

— Bih — odgovorih.

— Imate li juhe?

— Ima juhe — odgovori Nastasja, koja se cijelo vrijeme nije micala od nas. — Od krumpira i rižine krupice.

— Znam već napamet. De donesi krupice i čaja.

— Odmah.

Za dvije minute već je donijela juhu i rekla da će ubrzo donijeti i čaj.

Uz juhu se našle i dvije žlice i dva tanjura. Stolnjak čist, a žlice srebrne, gazdaričine. Pred Razumihinom soljenka i sve što treba, gorčica, i tako dalje. U juhi je bilo i govedine.

— Ne bi bilo loše kad bi nam Sofja Timofejevna poručila dvije boce piva. Da si popijemo!

— Uh, ti jedno zakeralo! — reče Nastasja i ode da prenese narudžbu.

još nisam shvaćao što se zapravo događa. Dotle je već Razumihin sjeo uza me, na divan, nespretno kao medvjed, odigao mi ljevicom glavu, premda sam imao više snage, nego li je on slutio, a desnom mi rukom počeo davati žlicom juhu, pušući u nju, da se ja ne bih opekao. A juha je bila jedva mlaka. Pohlepno sam posrkao prvu žlicu, pa i drugu, treću sam već htio odbiti ali mi ju je Razumihin ulio na silu. U to je ušla Nastasja i donijela dvije boce piva.

— Zamisli, Nastja, samo tri žlice! Tobože još bio gladan! Hoćeš li bar čaja?

— Čaja hoću.

— Što brže ovamo s čajem, Nastasja. Evo je došlo i pivce! — sjedne on za stol primičući sebi zdjelu juhe i govedinu. Navalio je jesti kao da je tri dana postio.

-Brate moj, svaki dan ti ja tu ovako ručam — govorio je koliko su mu dopuštala puna usta i namigivao mi lijevim okom. — Misliš na tvoj račun? Ma kakvi, neće to tebi staviti na račun. Nemoj misliti da

ću i ja platiti ove dvije boce piva. To nam sve daje, o svome trošku, Sonječka, tvoja gazdarica, u znak pažnje. Evo i Nastasje s čajem. Baš si okretna, Nastjenka, oš malo piva?

— Prođi me se, sprdalo!

— A malko čaja?

— Čaja hoću.

— Sjedaj za stol! Nalij si. Čekaj, ja ću ti naliti.

Brzo je nalio jednu šalicu, pa drugu, napokon prestao jesti, opet mi sjeo na divan i, jednako mi onako pridržavši lijevom rukom glavu, premda sam ga uvjeravao da nisam tako slab, počeo pojiti čajem neprestano pušući u žlicu, tako da sam naprosto morao popiti desetak žlica, da bih se zatim izvalio na jastuk.

Zaista sam pod glavom imao jastuk. Prije sam uvijek stavljao hrpicu rublja, koje bih bio skidao preko noći.

Smatrao sam da je najbolje šutjeti i pažljivo slušati. Koješta mi je bilo čudno. Bio sam posve pri svijesti iako mi se malo vrtjelo u glavi. Htio sam sve saznati.

— Sonječka nam danas mora poslati slatka od malina. I za njega napraviti neko piće — reče Razumihin sjedajući i prihvaćajući se opet juhe i piva.

— A otkud da ti stvori maline? — upita Nastasja.

— U trgovini, mala moja, u trgovini. Lako će kupiti maline u trgovini, mala moja. Vidiš kakva se ovdje priča isplela. Kad si ti onako lupeški kidnuo od mene a da mi nisi rekao ni gdje stanuješ, odlučio sam te potražiti i već sat kasnije, istoga dana, prihvatio se posla. Ala sam se nahodao ovamo i onamo, raspitivao se, raspitivao, dan i noć izgubio i, zamisli ti, pronašao te na prijavnom uredu.

— Zar sam upisan? — poviče Raskoljnikov ne mogavši se savladati.

— Eto, vidiš, a generala Kobeljova, baš kad sam bio ondje, nikako nisu mogli pronaći. E pa,.da ne duljim, čim sam upao ovamo, odmah sam saznao kako mi ti stojiš. Sve, brate, znam, sve, pitaj nju. I Nikodima Fomiča sam upoznao, i pazikuću, i gospodina Zamjotova, policijskog perovođu u tvojoj četvrti, a napokon i Sonječku. To je bila kruna svemu. Pitaj Nastju.

— Zaludio je — promrsi Nastasja, odgrizavši komadić šećera i srčući čaj iz tanjurića.

— Ti si luda, ali za šećerom, Nastasja Nikiforovna.

— Slušaj mangupa — prasnu odjednom Nastasja u smijeh. — Osim toga, ja sam Petrovna a ne Nikiforovna — doda ona i prestane se smijati.

— Uzet ćemo na znanje — odvrati Razumihin. — Vidiš, brate, tako ti je to. Da ti tu ne duljim, htio sam isprva svuda ovdje provesti električnu struju, da iz ove selendre iskorijenim sve predrasude. Ali je Sonječka problijedjela. Nisam se, brate, uopće nadao da je ona tako... susretljiva. Ha, što ti misliš? Čak je veoma susretljiva. Zbilja, zbilja je u redu i posve, posve na svome mjestu.

— Vidi živine! — gunđala je Nastasja koja je očito neizmjerno uživala u razgovoru.

— Ne valja, brate, što si se ti od samoga početka krivo postavio — nastavljao je Razumihin. — Trebalo je drugačije s njom! Njena je narav, da tako kažem, neuhvatljiva. Gotovo... Kako si je samo natjerao da ti se usudi obustaviti ručak? Ili, na primjer, ta mjenica? Pa jesi li ti pošašavio da potpisuješ mjenice? Ili, opet, kako si mogao ponuditi brak kćerki, dok je bila živa? Međutim, to je osjetljivo područje, oprosti, već ćeš mi poslije ispričati — dometnu on i uozbilji lice kao što samo on zna. — Sto ti misliš, Vasja, je li glupa Sonječka ili nije?

— Ne, nije glupa — ubaci Raskoljnikov da podrži razgovor.

— Istina, baš kakva treba biti, rumena i punačna žena. Bit će joj već četrdeset, a ona priznaje trideset i šest, i s punim pravom. Ne možeš je uštinuti. Mogu ti reći, u povjerenju, da ti meso naprosto isklizne iz prstiju. Cijela je, dakle, nevolja u tome što je ona shvatila da više nisi student, ne daješ satove, nemaš što obući, a iza smrti gospođice kćerke više nije bilo razloga da te drži u kući kao svojtu. Odjednom se uplašila a, kako ti, opet, nisi održavao prijašnje odnose, odlučila te izbaciti iz stana. Odavno je to već kanila učiniti, ali joj je bilo žao mjenice, a ti si, uz to, tvrdio da će tvoja mama platiti.

— Govorio sam tako jer nemam duše — rekoh ja. — Moja mati gotovo prosjaci, u Penzi. Samo sam lagao... da me ne izbaci iz stana.

— Pa to ti je bilo mudro... Samo se na nesreću umiješao gospodin prisjednik Čerbarov. Sama Sonječka ne bi ništa smislila. Odviše je stidljiva. Čerbarov se bavi različitim poslovima, naime,

sumnjivima. Piše i satiričke pjesmice, progoni javne sablazni, iskorjenjuje predrasudu, hvata ga plemeniti bijes kad tko spomene kako zemlja počiva na tri ribe, satirički se izruguje konjičkim zastavnicima koji sviraju u rog. Za to od uredništva dobiva tri do sedam rubalja sedmično, to su ti pare. Takvi ti samo gledaju da dignu paru, mnogo je takvih danas... Poslovni ljudi prodaju čak i svoj plemeniti bijes, ali više vole mutnije poslove, sudske rasprave, parnice, pa i zelenaše oni, drže krčme pod tuđim imenon, i, eto, bave se čak i slučajevima kao što je tvoj. Na primjer, Sonječka ima tu mjenicu na sedamdeset i pet rubalja. Sad je pitanje ima li nade da je unovči? Ima, eto, jer postoji, zna se, tvoja mama, koja cijelu godinu neće jesti, ali će od svoje godišnje mirovine, što iznosi stotinu i dvadeset rubalja, možda za godinu i pol odvojiti sedamdeset i pet rubalja. Unaprijed će založiti buduću mirovinu, a sestrica, guvernanta, poći će i na vješala da spasi brata.Sto se migoljiš? Brate, ja sad točno znam kako ti stojiš i govorim ti sve ovo, jer te volim i razumijem. Sonječka ti je bila malne svojta, pa si pred njom otvarao srce. E, to je loše! Sama Sonječka nikada ne bi smislila da tako postupi s tobom, prepunačna je ona za to, ali su joj preporučili Čerbarova. On ti je onda smislio cijelu spletku, jer, vjeruj meni, kad je u pitanju kako zdipiti novce, nema spretnijeg ološa, od onoga koji se razbjesni kad čuje za tri ribe, i još unovči svoj bijes. Zapamti jednom zauvijek: ako si, na primjer, dužan takvome jednome troribonji, ili on samo ima svoje prste u po-stupku, ne gine ti da će pokušati s tobom u buharu. Samo na tome rade. To je njihova pozitivna osobina i shvaća se kao prezir prema predrasudama (prezir prema dužnostima, ali ne i prema dugovima, ako si ti njima dužan). A taj je Čerbarov baš takav troribonja, naime koji dalje od tri ribe i ne vidi. Pronjuškao i odlučio se da, za deset rubalja, preùzme slučaj. Tvoju mjenicu nije ni pomislio otkupiti od Sonječke. Ali oni su se napismeno dogovorili, kao da je sad on vlasnik mjenice, naime da ju je otkupio, što najbolje govori, vidiš, kako je Sonječka obzirna i kako se posramila što je naumila kćerkina zaručnika strpati u buharu, pa unajmila kita da te proguta. Cijelu sam priču, prijateljski, ispipao od Zamjotova. Bili smo kod Lujze zajedno. Sjećaš se sigurno Lujze Ivanovne. Znaš Lujzu? Divna žena. Cijelo se naše društvance sastaje gotovo svake večeri u jednoj krčmici. Nakanio ja onda

Čerbarovu, vjeruj mi da sam navraćao u svako doba, i po pet puta, puna mu tri dana ostavljao poruke, naime, po kakvu ga poslu tražim. Nema ga i nema, ni u cik zore, ni o ručku, i u jedan sat iza ponoći on je u ljetnikovcu, i gotovo, kad ima ljetnikovac i konje. Ali već bih ga ja ukebao, namjestio mu električni struju, ali smo se tada baš lijepo složili Sonječka i ja, pa sam je zamolio da povuče tužbu zajamčivši joj da ćeš ti već platiti. Jamčio sam za tebe, brate. Shvaćaš? I ona ti lijepo obavijestila Čerbarova da okonča cio slučaj i platila mu deset rubalja za njegove usluge, Bio je zadovoljan, jer je on gorljivo bio prionuo za taj posao i još uložio mnogo književničkog žara. Čitao sam u policijskom uredu njegovu tužbu za naplatu: »Smatram za svoju dužnost prijaviti da se N.N. sprema napustiti prijestolni grad Petrograd«. Naravno da je lagao. Kako bi ti, N.N. , mogao bilo što napustiti? To ti je poslovan čovjek. U slučaju da zbilja misliš klisnuti, prijavit će te policiji. Dakle, pripazi što radiš! Već dvadeset godina ti on izdaje Klopstocka. Saznao sam od Heruvimova. Je li tako, Nastasjuška? I lijepo tih deset rubalja čekaju da dođu u prave ruke... A sad mi je tek jasno, Vasja, da sam ja budala. Htio sam te razonoditi, razveseliti ovom brbljarijom, a samo ti razlio žuč.

— Ništa — odgovorili i okrenuh se, da bih začas upitao: — Jesam

li to tebe viđao u bunilu, kraj kreveta... i nisam te mogao poznati?

— Tako je, i još bi podivljao. Jednom sam svratio ovamo sa Zamjotovom.

— Zamjotovom? Perovođom? A zašto?

— Htio se bolje upoznati s tobom, baš je želio... Silan je on čovo. Kod Lujze smo zajedno bili, mnogo o tebi razgovarali, sad smo prijatelji. A od koga bih inače sve ono o tebi doznao?

— Jesam li buncao? O čemu sam buncao? — upitah pokušavajući se pridići s kreveta i kao da nekako ne pripadam sam sebi.

— Eto ti ga sad! O čemu si buncao! I ne diži se, zna se o čemu se već bunca. A sada, brate, da se prihvatimo posla...

-r O čemu sam, a?

— Dok si buncao, to? Ah, gospode bože, što si zapeo! Valjda se ne bojiš da si izlanuo neku tajnu? Ne boj se, groficu nisi ni spomenuo. Nego sve o nekom buldogu, o pazikući, pa o Aleksandru

Iljiču i o Nikodimu Fomiču, mnogo si o njima. Očito su te se onomad dojmili. Osim toga vas je osobito zaokupila jedna vaša čarapa i kukali ste: dajte mi, velite, vratite tu čarapu. Zamjotov je osobno posvuda posebno tražio tvoje čarape i vlastitim, namirisanim rukama, punim prstenja, dao vam te vaše dronjke, tek ste se onda umirili i dan i noć ste te dronjke držali u ruci... Istrgnuti vam ih nisam mogao, ma kakvi! I sad su ti sigurno negdje pod pokrivačem. Onda si još tražio neke rese od hlača. Zamjotov te neprestano ispitivao o kakvim resama pričaš.

Šutio sam i primirio se. Znači da je Zamjotov bio ovdje i pregledavao moje čarape. Popipam uokolo rukom, evo, jedna čarapa je još u krevetu. Čvrsto je stisnuh u ruci.

— Da se vratimo na posao— nastavi Razumihin. — Naime, riječ je o tome da ću ja od tvojih novaca nešto predujmiti, s tvojim dopuštenjem, jer oni jedva čekaju da dođu u prave ruke, i odmah ću se vratiti. A vi, Nastjenka, pripazite ako mu što ustreba. I ne zaboravite na slatko, svakako od malina. Uostalom, svratit ću sam Sonječki. Tebi ću poslati Zosimova. A i ja se vraćam!

— Zove je Sonječkom, dripac jedan napasni — reče Nastasja tek što iziđe Razumihin, koji ju je, očito, već odavno opčinio.

Ja sam šutio. Ona se okrenula, otvorila vrata i isprva osluhnula, a onda i ona izišla i spustila se niza stube.

Čim je izišla, odmah sam izvukao čarapu, onu čarapu s lijeve noge i uzeo je pažljivo razgledati na svjetlu. Vidi li se štogod? Ali ta je čarapa već i prije bila tako iznošena, crna i prljava, a ja sam je, poslije onoga, još toliko izribao od dodira sa zemljom i nakvasio, da se okom nikada ne bi moglo zamijetiti da tu ima krvi. Cio vrh čarape i, što je glavno, taban, bili su, naime, jedna jedina mrka mrlja. Smirio sam se. Zamjotov ništa nije mogao otkriti, ali je svejedno zanimljivo da je došao nepozvan i već se sprijateljio s Razumihinom,

Najviše me jedilo što sam se osjećao tako slabašan, bespomoćan i pod zaštitom Razumihina, koga sam odjednom malne zamrzio. Sad me neće napustiti dok se ne oporavim, a još sam toliko slab da bi me mogla pamet izdati a ja se neoprezno izlanuti. Najbolje je posve šutjeti. O, prokleti bili! Ne želim biti s njima, hoću biti sam. Samoća, to je ono što želim. Ražestio sam se i planuo. A to što me je Razumihin pronašao, spasio, liječio svojim novcem, liječnika

doveo, vrijeme sa mnom gubio i upinjao se iz petnih žila da me razveseli i razonodi — to me je tek mučilo i uzrujavalo, Hladnokrvno i pakosno čekao sam da se vrati. Ali glava je opet boljela i vrtjelo mi se u njoj. Zatvorih oči. Nastasja škripnu vratima, uđe, pogleda, pomisli da sam zaspao, i opet iziđe.

Sat i pol kasnije, kad se već smrkavalo, odjeknu stubištem glasan i zvonak Razumihinov glas. Bio sam u snu, ali me njegov glas i te kako prenuo. Otvorio je vrata ali, vidjevši da su mi oči sklopljene, šutke zastao na pragu, Tada ga ja pogledah.

— Vidim da ne spavaš, pa evo i mene. Nastasja, donesi sve gore

— viknu on niza stubište. — Sad ćemo napraviti obračun, glavno da si se dobro naspavao.

U rukama je imao neki zamotak i držao se slavodobitno.

Hladno sam ga motrio.

— Dobro je spavati i, brate Vasja, puštam te na miru do sutra. Samo spavaj, koristit će ti. Usput sam svratio Bakavinu, ubrzo će doći da te pogleda. A dok ne dođe Bakavin, da vidiš što sam kupio. I Nastjuška će nam biti u društvu.

A Nastasja je već bila u sobi. Ona se, čini se, nije mogla odvojiti od Razumihina.

— Dakle, prvo i prvo — nastavi Razumihin razmatajući zamotak

— prvo i prvo, evo kačketa. Dopusti da ti ga isprobam.

Prišao mi je, pridigao me i htio mi staviti kačket na glavu, da ga isproba. Gadljivo ga odgurnuh.

— Nemoj... Sutra.

— Nemoj se ti, brate, Vasja, opirati. Sutra je prekasno a ja cijelu noć neću moći spavati od uzrujavanja, jer sam ti kapu kupio napamet, ne znajući mjeru. Točno! — uzviknu on slavodobitno. — Točno kao po mjeri! Sad ću moći mirno zaspati. To ti je najvažnija stvar — nastavi on skinuvši kačket i uživajući u njemu. —Pokrivalo za glavu, općenito uzevši, sigurno pridonosi uspjehu u višem društvu. U tome ti je cijela filozofija svakodnevice. Kačket je divan — uživao je on i dalje, i to veoma ozbiljno. — Vidi, Nastjenka, usporedi ova dva pokrivala, ovaj palmerston — on digne iz kuta moj zgnječeni okrugli klobuk, koji je tko zna zašto okrstio palmerstonom i položi ga pokraj novoga kačketa na stol — ovaj palmerston ili ovaj kicoški ukras? Znaš, Vasja, mi ćemo ovaj okrugli klobuk pokloniti muzeju

Akademije i reći da je to ptičje gnijezdo iz Zanzibara, a da su nam se ptičja jaja putom razbila. De, reci, Vasja, što misliš koliko sam platio kačket? Nastasjuška? — obrati se on služavci vidjevši da ja šutim.

— Što znam... Najmanje si dao dvadeset kopjejki — lupi Nastasja također ogledavajući kačket.

— Dvadeset kopjejki, budalo! Šezdeset! Zar se danas može za dvadeset kopjejki kupiti kapu? Još s garancijom, dobit ćeš drugi badava, ako ovaj iznosiš za godinu dana, bogami. E, sad prelazimo u Sjedinjene Američke Države. Što ćeš, brate, reći za ove hlače? Unaprijed ti kažejn da sam ja ponosan na njih! — i on razastre pred nama sive i prilično iznošene čaksire od cela. — Nema na njima ni rupice, ni mrljice, a rabljene su. Takav je i prsluk, iste boje, kako treba biti po modi, isto je rabljen, što je čak i bolje, mekši je, nekako nježniji. Znaš, Vasja, ako hoćeš u životu postići karijeru, ja mislim da je važno paziti na sezonu. Sad je ljetna sezona, pa je i jedno i drugo ljetno, i prsluk i hlače. Do jeseni će se, naravno, raspasti kao vladar Babilonski, ne baš od pretjerane raskoši i unutrašnjih nemira, ali, u prvom redu, tada će sezona ionako tražiti topliju odjeću, a, u drugom redu, ipak će nam još ostati pristojne krpice za zimske obojke. Što misliš, je li skupo? Reci cijenu!

Slavodobitno je gledao, ali više u Nastasju nego u mene, jer mu je očito smetao moj hladan i čak srdit izraz na licu.

— Srebrenjak i dvadeset i pet kopjejki, ni više ni manje, za hlače i prsluk zajedno. To je zbilja badava, a, usto, također imaš garanciju. Ako se poderu, dobit ćeš druge, koje god izabereš, od ponajboljeg engleskoga sukna. Badava daju. A sada da pogledamo čizme. Vasja, pogledaj, jesu rabljene, ali, što misliš, neće li izdržati tri mjeseca? Kako neće! Ja sam ih birao, zna se. A ja sam stručnjak za obuću, ponosim se time. Ovaj je par bio na nogama samo tjedan dana, a izrađen je u inozemstvu. Prodao ih tajnik engleske ambasade na bušjoj tržnici, zatrebalo mu para. Cijena — jedan rubalj s dostavom. To je trgovina!

— Možda mu nije po mjeri — reče Nastasja.

— A što je ovo? — i on svečano izvuče iz svoga džepa moju staru čizmu, s ogromnom rupetinom, prljavu, okorjelu i stvrdnutu.

— Osigurao se ja i, kao prirodoznanac, od jedne koščice sastavljao cijeli kostur, pa su mi u Fominovoj trgovini, po ovoj

ruševini odredili pravu mjeru i još rekli da su posve sigurni, a prije će i prirodoznanac pogriješiti negoli Fomin. A sada, Vasja, dolaze intimnije stvari. Košulja ti uopće nemaš, znam, sve same krpe, evo ti, dakle, dvije platnene, jest da su rabljene, ali su od nošenja samo očvrsle, obje za rubalj i pol, i još pride i badava jedne gaće, samo jedne, ali će ti biti dosta, jer su gaće dio odjeće koje visoko društvo ne vidi. Dakle, rubalj i pol i rubalj, su — dva rublja i pol, pa rubalj dvadeset i pet, i još šezdeset kopjejki, sve u svemu — četiri rublja i trideset kopjejki, ostaje pet rubalja i sedamdeset kopjejki, tu su — i on položi novac na stol. — Obučen si sad od glave do pete, jer mislim da ti ogrtač ne samo što još može poslužiti, nego te čak nekako naročito uzvisuje. E, a što se tiče čarapa i toga, k vragu s njima. Tu ćeš se već i sam snaći. Savjetujem ti da opereš svoju staru košulju i, kako se ona već ionako odavno raspala, razderi je i napravi od nje obojke.Izići će i za dva para, a da i ne spominjemo kako su sad obojci u modi, čak i među damama. De, dajder da ti promijenim košulju.

— Nemoj... Ne treba... — branio se ja rukama.

— Moraš, Vasja, toliko si je dugo nosio i znojio se u njoj, i što ja znam što, da će ti se od toga bolest nepotrebno produžiti još tri dana. De, skidaj! Nastjenka, ne prenemažite se, nego mi radije pomozite. Eto ga!

Silom mi je presvukao rublje. Nastasja je uzela staru košulju da je opere. Pomahnitao sam od bijesa, izvalio se na uzglavlje i zaplakao od srdžbe.

— Gle, molim te, kakav je to čovjek! — vikne Razumihin posve izmijenivši svoj namješteni i veseljački ton, i čak me prijekorno pogleda.

— Ne treba mi dadilja, ne treba mi dobročinitelja ni tješitelja, pustite me, ostavite me — jecao sam promuklo.

Razumihin me promatrao veoma tužno, s istinskim bolom na licu.

— Zašto, čemu ti — rekoh ja ljutito i žučno — čemu razgovaraš sa mnom?

U taj tren se otvoriše vrata i uđe Bakavin. Iako je privremeno bio bez posla, bio je on vrlo iskusan liječnik, inače visok, podbuo čovjek, velikih ali bezbojnih očiju, plave kose i sarkastična smiješka. Viđao sam ga i prije. Uvijek mi je pred njim bilo nekako osobito nelagodno.

— Dakle, kako je? — reče on pošto je sjeo na krevet i pažljivo mi se zagledao u lice.
— Neprestano cendra, rasplakao se što smo mu rublje promijenili.
— Prirodno.
Opipao mi bilo i glavu.
— Glava vas još uvijek boli, je l' te?
— Ja sam zdrav, ja sam potpuno zdrav! — uporno i srdito je ponavljao Raskoljnikov pridižući se u krevetu.
— Hm, dobro. U redu. Posve je u redu. Je li što jeo?
Rekli su mu što sam pojeo i pitali ga što mi smiju davati.
— Pa, možete mu dati juhe, čaja... koliko hoće. On najbolje osjeća koliko mu treba. Naravno, nećete mu dati gljiva ili krastavaca. Može i govedine, a sutra ćemo vidjeti da li još treba uzimati lijek.
— Sutra navečer ću ga ja izvesti na šetnju! — poviče Razumihin.
— Odjeća je već tu, pa ćemo prvo u Jusupov vrt, onda malo u Palais de Cristal.
— Sutra bih ga još ostavio na miru — apatično dobaci Zosimov.
— Možda bi se moglo malo, ali kratko... Ako bude lijepo vrijeme.
— Šteta. A prekosutra?
— I prekosutra.
— Zbilja šteta, baš sam htio da se bolje upozna sa Zamjotovom. On poznaje sva zgodna mjesta i svagdje ga primaju kao gazdu.
— Bar kad biste večeras mogli k meni, bit ću kod kuće. Ja već sad mogu otići bilo kamo... ako hoću.
— A tko drugi dolazi?
Zosimov je šutio.
— Kakva šteta! — vikne Razumihin. — Danas slavim naselje, samo dva koraka odavde, mogao bi i on. Ali ti ćeš doći? Ta obećao si — obrati se iznenada Zosimovu.
— Ne znam, možda, tko dolazi?
— Sve domaći, eto, dva mjeseca nemaš ni gosta, onda odjednom cijela gomila.
— Tko su to?
— Jedan poštanski upravitelj, cijeli je život proveo negdje u provinciji, sad prima mirovinu. Neki jadničak, uvijek šuti, veoma ga volim, osobito jednom u pet godina. Sve domaći, kažem, ako ne

računamo strica, pravoga starca, šezdeset i pet mu je godina, koji je po poslu stigao iz Petrograda prije sedam dana. To ovako, po prilici. A bit će i drugih. Tvoj prijatelj Porfirij Stepanovič, istražni sudac. E, to ne valja, vi ste posvađeni pa ti možda ne dođeš.

— Pustimo zgodna mjesta, ali osim tih zgodnih mjesta, koja on poznaje, što ti i on imate sa Zamjotovom? — upita Bakaviri pokazavši prema meni i nekako posebno iskrivivši usta u optužujući osmijeh.

— Oh, vi pretjerujete s tim svojim načelima, glupost! Ja tako volim svakoga čovjeka koji je na mjestu. Dobar čovjek, eto vam načela. A sa Zamjotovom imam neki zajednički posao.

— Zanimalo bi me kakav?

— Radi se o nekom maleru, naime ličiocu. Već ćemo ga mi izvući, nije velika nevolja. Pustili bi ga i bez naše pomoći, jer je cijeli slučaj sad posve, posve jasan, mi možemo jedino poduprijeti, da se prije riješi.

— Kakav ličilac?

— Ma znaš, pričao sam ti. Ili nisam. Ne, zbilja ti nisam pričao, samo sam ti početak ispričao, o umorstvu starice i kako se taj maler poslije uvalio.

— Za umorstvo sam čuo i prije nego si mi ti rekao, i u novinama sam čitao, čak me cio slučaj i osobno zanima.

— Isto tako odjednoč ubili i Lizavetu — upadne Nastasja gledajući pravo u mene.

— Koju Lizavetu? — promrsim, nemajući više snage šutjeti.

— Pa valjda Lizavetu Petrovnu, trgovkinju. De, kao da je ne znaš? Ovuda je uvijek prolazila dolje. Baš ti je ovu košulju krpala.

— Košulju — jedva čujno ponovih za njom.

— Jasno! Nisam je ja valjda krpala. Ne znam ja šiti tankom iglom. Vidi, na pet mjesta je prišila zakrpe — mrmljaše djevojka obrćući košulju — pravu ti košulju napravila, gle. Još si joj ostao dužan deset kopjejki za posao, nikad joj nisi dao... Ubili su je trudnu, ionako su je uvijek tukli i zlostavljali, tko je htio.

— Dakle, što je s tim malerom? — prekine je Bakavin obraćajući se Razumihinu.

— Pa naprosto ga optužili za umorstvo.

— Imaju li dokaze? Jesu li neke nove činjenice izišle na vidjelo?

— Vražje dokaze! Naime, baš imaju dokaz, ali taj dokaz nije dokaz, što sad treba dokazati. Isprva su osumnjičili onu dvojicu, kako im bješe ime, da, Bergstolza i studenta Kopilina. Joj, kako je to glupo. Žuč mi se odmah digne. Uostalom, Vasja, znaš i ti za taj slučaj. Dogodilo se jedno umorstvo, dok si ti ležao. Značajno je da su ta ubojstva i takve stvari sve češće i češće, to jest, što pričam, ti si onda još izlazio, je l' tako, baš si bio na policiji... Pa da, što mi je, čuo si o tome, pričali su pred tobom, još si se onesvijestio. Dogodilo se prije tvoje bolesti.

Šutke se okrenuh na drugu stranu. Nisam ih mogao gledati i jedva sam disao.

— Onda?

— Onda su Bergstolz, onaj debeljko, a i Kopilin, dali vrlo uvjerljive izjave. Čuo si to od Porfirija Filipiča, sigurno. U prvom redu, kakav bi to bio potez da prvo ubiju, pa onda dovedu pazikuču? Vrata su, je l' da, bila poslije otvorena. Otišli su po pazikuču i rekli mu da su vrata iznutra zabravljena, a kad su se popeli — vrata otvorena. To i jest taj kamen spoticanja, tu su se zapetljali.

— Poznajem Bergstolza — reče Bakavin. — On je otkupljivao od starice predmete kojima je prošao rok. On je lupež, ali tako ti je to kod nas, čim je lupež koji otkupljuje tuđe zaloge, onda je sigurno on i ubio. Kako je samo mogao to zaključiti? Razmetljivac jedan!

— Znam, samo što se niste potukli s Porfirijem kod Porošinovih. Istina je da je Porfirij hvalisavac, ali je sposoban i izleći će se iz njega odličan istražitelj. Za ovu reformu nam treba takvih praktičara.

— Dobro, a dalje? — nestrpljivo ga prekine Bakavin. — Obojica su se lako izvukli, i student i Bergstolz, deseci svjedoka su ih vidjeli u posljednje pola sata. Za svaku minutu imali su svjedoka.

— Sve to znam.

— Da, pazikuće su ih vidjeli kad su ušli, prvo Bergstolz, pa student. Student došao da iskupi zalog i ono tri minute, koliko je on bio unutra, nije mogao počiniti umorstvo, pogotovo što su pazikuće zatekli još oba leša topla. Prema tome, baš kad su ta gospoda kucala na vrata, ubojica je bio unutra. Obojica su rekli istinu, da su vrata bila zabravljena. Da Bergstolzu nije dodijalo čekati studenta i da, budala, nije i sam pošao po pazikuču, zatekli bi ga gore, spriječili

da utekne i uhvatili kao miša. Ovako je ubojica otkračunao vrata i odmaglio.

— Sad misle da se ubojica sklonio u onaj prazni stan, dok su se oni pêl! mimo njega. Sve ja to znam, cijelu teoriju — podrugljivo će Bakavin.

— Svakakö — gorljivo poviče Razumihin kao da očekuje da mu se liječnik usprotivi — inače bi ga sreli!

— Žalosno je samo — promrmlja Bakavin iskrivivši lukavo usta — što je sve to odviše ishitreno. Bolje bi bilo da je malo čvršće i jasnije.

— E, moj Bakavine, što si ti neki! — žustro i prijekorno, gotovo bolno, podviknu Razumihin. — Ti si zbilja poseban čovjek, tako plemenit, a opet toliko zavidan. Što se u jednoj kući sretnu dva čovjeka, koji su, vrag bi znao zašto, neprijatelji, zato sad moraš proturječiti i zatvarati oči pred očitim činjenicama! A ja sve mislim da je Porfirij točno pogodio.

— Vidiš, ima jedno osnovno pitanje na koje on nema odgovora — mirno reče Bakavin. — Jesu li Lizaveta i starica bile zajedno u stanu kad ih je ubojica umorio ili je svaku posebno zatukao?

— Posebno! Posebno! — razgalami se i ražesti Razumihin. — U tome i jest stvar što ih je posebno svaku ubio, na tome se sad i zasniva svaka daljnja pretpostavka.

— Posebno? Dakle, navalio je na staricu a da vrata nije zaključao, jer druga je žena stigla kasnije? Ne bi je on valjda pustio u stan? Uplašio bi se i pritajio, kao i kad je lupao Bergstolz.

— U tome i jest ono glavno, da ta otvorena vrata, čini se, jesu onaj najdragocjeniji podatak koji objašnjava cijeli slučaj.

— Mudro...

— Nije to nikakva mudrost. E, moj Bakavine, ti kad nekoga ne voliš, odmah bi ga rastrgao. Kakve to veze ima s time što se Porfirij i ti vrtite oko iste žene, da odmah...

— Nemoj pričati gluposti — reče Bakavin mirno, iako je problijedio.

— A činjenice? Činjenice dokazuju da to nisu gluposti, čak ni pretpostavke. Sve je sad utvrđeno i sigurno je da je bilo baš tako. Ma tko da je ubojica, očito je da je čovjek bez iskustva.

— A istražitelj Semjonov je tvrdio da je ubojica spretan i iskusan, ono s petljom...

— Laže, izmislio je on to! Uostalom, tako je pričao samo u početku, a sad se slaže da je sigurno nespretan i neiskusan, i da mu je to prvo zlodjelo. Toliko se smeo, da je čak zaboravio zatvoriti vrata. U tome baš i leži istinitost cijele odgonetke, na tome se sve zasniva. To je psihologija. Ne rugaj se! Drugo i nije znao nego samo ubiti, čak ni novce nije pokupio. U kovčegu je bilo petpostotnih obveznica... U novčanicama je bilo oko tisuću i pol rubalja, koje nije uzeo, nego je samo pograbio nekoliko više-manje nevrijednih stvarčica, vrag zna zašto. A možda ništa nije uzeo ne samo zato što su ga omeli, nego što je bio toliko uzbuđen, pa i nije znao što da uzme. Istina je da su ga omeli, ušla je Lizaveta, jer je posve sigurno da ona nije bila niti mogla biti kod kuće, kraj nje su našli zamotak, a pazikuća je vidio kad je prošla kroz kućna vrata s tim zamotkom i pošla uza stube. To je bilo desetak minuta prije nego su ih obje našli mrtve. Znači da se sve odigralo za kojih pet minuta. Ubojica, uplašivši se što je ostavio otvorena vrata, kroz koja je ušla Lizaveta, ubio je i nju. Zamisli da je čak prao sjekiru! Onda odjednom dolaze Bergstolz i Kopilin, te počinju lupati, ali je sad najvažnije da je prekjučer ujutro u policiju seljak Morterin donio naušnice, koje je primio u zalog, u krčmi, točno one večeri kad je starica bila umorena, a založio ih je nitko drugi nego ličilac, koji je tada bojio prazni stan. Naušnice su bile u kutijici, zamotanoj u papir, a starica je običavala na svakom zamotuljku ispisati ime vlasnika predmeta, tako da su mnoge stvari, nađene u kovčegu, isto tako bile umotane u papir, na kojem su ispisana imena vlasnika. Radnik je sve priznao i donio papir, koji je bio odbacio još u praznome stanu...

— Priznao? Dakle...

— E, stvar je u tome, što to ništa ne znači. Zato se mi i trudimo, jer je on, inače, sve objasnio i rekao cijelu cjelcatu istinu. On je taj predmet, te naušnice — nastavi Razumihin odjelito i slavodobitno — on je tu kutijicu našao u praznome stanu, iza vrata, gotovo u istom trenutku kad su gore pazikuća, Bergstolz i student otkrili leševe.

— Kako to može dokazati?

— Vidjeli su ga, vidjeli! Glavno je baš što su ga vidjeli! Vidjela su ga tri svjedoka koja su po prilici baš u to vrijeme prolazila stubištem.

Bergstolz i student su još u početku, dok se na njega nije ni sumnjalo, izjavili da je on ondje bio kad su se, jedan iza drugoga, pêll i kad je staričin stan još bio zatvoren. Kako je mogao u isto vrijeme biti dolje i gore, zaključan? I neki činovnik, koji je na stubištu sreo Bergstolza, sjeća se da je radnik bio u praznom stanu, a Bergstolz je čak zastao i pitao čiji je prazan stan, koji su krečili, To pitanje, taj razgovor s radnikom, spomenuo je već prve večeri na saslušanju, kao dokaz da je radnik njega vidio, dakle je radnika naveo kao svoga svjedoka, dok se tada na radnika nije uopće sumnjalo. Radnik je, tek što je student pošao po pazikuću, izletio iz stana po Mićku, svoga pomoćnika s kojim je bojio stan, i u punom trku, vrisnuvši, naletio na cijelo društvo, Bergstolza, studenta i pazikuću, koji su se već uspinjali. Svi su ga ispsovali a on sè svejedno dao u potragu za Mićkom. Riječ je, očito, o tome da je pravi ubojica stigao šmugnuti iz stana i, čuvši da se pazikuće već uspinju, klisnuti kroz širom otvorena vrata u stan u kome tada nikoga nije bilo, jer je radnik upravo odjurio po Mićku. Popričekao i, kad su pazikuća i Bergstolz prošli mimo i gore (mogu zamisliti kako se osjećao u tome trenutku), odmah uhvatio maglu, ostavivši samo jedan trag — izgubio kutijicu s naušnicama. Izdevetavši Mićku, radnik se brzo vratio i na podu ugledao naušnice. Ne razmišljajući mnogo, zatvorio je stan i, jasno, odmah otišao u krčmu gdje je nalaz založio u Morterina za dva rublja, dok takav novi par stoji šest rubalja. A kad je Morterin čuo cijelu priču, mućnuo je glavom i prekjučer otišao na policiju ponijevši naušnice. Tako i tako, kaže on, i eto ti vraga! I oni, vidiš, odmah upetljali sve njih zajedno.

— Nisam to čuo. Jest, slučaj je složen — promrmlja Bakavin listajući. — A ti si, Razumihine, veliki spletkar, da znaš.

— Fućka se meni. Malko sam se raspalio pa sam te možda uvrijedio?

— Vrag te odnio — reče Bakavin, poluprijateljski odmahne glavom i iziđe.

— Ma nije se valjda uvrijedio! — vikao je Razumihin.

— Živio je s Lizavetom — lupi Nastasja, tek što je liječnik izišao.

— Sto? On? Ne može biti — čudio se Razumihin.

— Jest. Prala mu je i rublje. Ni on nije ništa plaćao.

— Pa to ne može biti! — dreknu Razumihin. — Jedan drugi je bio s njom. Znam ja.

— Mogo je biti i treći, i četvrti — nasmije se Nastasja. — Lako je nju bilo nagovoriti. Ne da je baš od svoje volje, nego ih je više trpjela od smjernosti. Svaki bezobraznik se na njoj izdovoljavao. A đjetence, koje su našli, bilo je njegovo, doktorovo.

— Kakvo dijete?

— Pa znaš da su je otvorili. Bila je u šestom mjesecu. Dječak. Mrtav.

— Da... sjećam se — zamišljeno reče Razumihin. — Ali za Bakavina nisam znao. Ma ti si to izmislila, Nastasja! Rahmetov je odvisio. Uostalom, mani ga, jedno ne isključuje drugo, ali vidiš ti njega, Vasja, kako je ljut na istražitelja, mislim na Porfirija Ivanoviča? Oba se vrte oko kćerke Porošinovih, samo što se ne tuku i u svemu se natječu. Danas će s.e opet s njime svađati kod Porošinovih, da žuč iskali. Inače je sjajan dečko, ali... Mi smo tebe, Vasja, dotukli s ovakvim razgovorima. Spavaš li?

Bez riječi sam se okrenuo prema zidu.

— Zbilja sam ja smiješan, u sve se petljam — izgovori on dobroćudno razmišljajući — i naravno da sam spletkar. Ima pravo Bakavin. Odučit ću se ja toga — proslijedi on dobroćudno. — Dobro, dosta je. Zapamtite, Nastjenka, što sam vam rekao. Malo-malo, pa zavirite ovamo. I po noći. Do viđenja, Vasja. Stvari sam ti ostavio, novce ostavio... Ništa nisam zaboravio.

Zbogom. Nastjenka, iziđi malo sa mnom, samo da ti još nešto lijepo šapnem.

Čim su izišli, bacio sam se ničice na postelju i stisnuo glavu rukama.

Sumnjam u svakoga. Pišući uspomene, oslanjam se samo na svoje sjećanje.

Pred jutro, kroza san, padali su mi na um različiti planovi, da otputujem, da nekako pobjegnem, isprva u Finsku a onda u Ameriku...

A bolest je dotle jenjavala. Za tri dana, kad su duševne muke, bolesna sumnjičavost i oprez bili poprimili u meni čudovišne razmjere, fizički sam se već osjećao sve bolje i jače, ali sam se pretvarao. Sve sam ih prevario. Vodila me neka životinjska, zvjerska

lukavost: kako prevariti lovca i zamesti trag pred tim krdom pasa. Mislio sam samo na sebe i svoj spas, uopće i ne pomišljajući da se možda baš i ne sumnja toliko na mene i da nema dokaza, koje sam preuveličavao, nego da sam zapravo posve siguran. Ali razgovor Razumihina i Bakavina o umorstvu, kraj mojeg kreveta, neopisivo me ražestio i zanimljivo je kako za svih tih muka i toga straha, nisam ni na trenutak pomislio na zločin, koji sam počinio. Životinjski bijes i nagon za samoodržanjem zatomili su sve ostalo u meni.

Tako sam ih, dakle, sve prevario. Namjerno sam se tri dana pretvarao da sam tako slab da se ne mogu ni pomaći, da bi mi oni vjerovali. Nisam s njima gotovo uopće razgovarao, pogotovo s Razumihinom. Nešto ne shvaćam: toliko sam mu tada bio pokazao mržnje, i u pogledima, i neobazrivošću, grubošću — a on svejedno nije digao rükü od mene. Čini se da je u sebi, potajno, već bio malo uvrijeđen, a meni je najviše išlo na živce što on sve to, vjerojatno, pripisuje mojoj bolesti, pa zato i trpi. Činilo se kao da je sam sebi zadao riječ da će me osoviti na noge a dotle me tetošiti kao dadilja, dok je stoga u meni jačala želja da ih sve zaprepastim, kako više ne bi moj bijes pripisivali isključivo bolesti...

Treći dan, pod večer, kad je prokleti Bakavin, koji je počeo redovno svraćati, da bi brbljao — o, bože moj, kakvi su svi oni brbljavci! — kad je on napokon otišao, odmah sam tobože zaspao. Razumihin je, kao i obično, izdao sve upute, na dugo i na široko kukao što mu neću sutra moći doći na rođendan i izišao. Znao sam da nadoknađuje vrijeme, koje sa mnom izgubi, i da radi do četiri ujutro. Tek što je izišao, odmah sam ustao, obukao se i izišao iz kuće da potražim drugi stan. Vjerovao sam da ću imati dosta novaca za selidbu, iznajmio bih samo podstanarski kut a usto sam svaki dan očekivao novce od majke. Oh, što sam se veselio zamišljajući kako li će samo zinuti kad saznaju da se bolesnik, koji se sinoć jedva micao, već preselio u drugi stan, da ih se riješi. Kako sam ja sebi uobražavao da ću im izmaći i da ih ovim postupkom još više neću vezati uza se, makar i u drugom stanu, i da možda neću samo podstaći njihove, već sada i piave sumnje — to ne mogu shvatiti. Ali kada sad razmišljam o prošlosti i pokušavam je protumačiti, sve sam skloniji vjerovati da sve te dane, a osobito te večeri, nisam baš bio

pri zdravoj pameti. Uostalom, već idućeg dana sam to i počeo slutiti, sjećam se dobro.

Tiho, kao mačka, išuljao sam se niza stubište i uputio se prema Voznesenskom mostu. Htio sam se preseliti negdje malo dalje, na Fontanku ili iza Fontanke. Bilo je oko osam sati, kad sam na uglu Sadovoje i Voznesenskoga nabasao na svratište a, kako sam znao da ondje drže novine, svratio sam unutra da vidim, ima li u dnevnoj rubrici štogod o umorstvu starice. Već sam kod kuće žudio za novinama, ali sam se, iz opreza, bojao zamoliti Razumihina da mi ih nabavi. Tek što sam ušao i naručio čašu čaja i Glas, kad, za nevolju, ugledam u susjednoj odaji Zamjotova, gdje sjedi s nekim veoma debelim gospodinom. Pred njima je bila boca šampanjca. Gospodin ga je častio. Ali to nije sve: od prvoga časa mi je bilo potpuno jasno da je i Zamjotov vidio mene, ali se pretvarao kao da me ne vidi. Namjerno sam odlučio ostati, zapalio cigaretu i primaknuo se vratima, okrenuvši Zamjotovu leđa. Kad bude izlazio, morat će proći pokraj mene. »Hoće li se pretvarati da me ne pozna?«, mislio sam.

U novinama je odista bio članak, i to već drugi nastavak, koji je upućivao na početak. Zatražio sam i novine s prvim člankom. Pronašli su ga i donijeli mi. Nisam se bojao da će Zamjotov vidjeti što čitam. Naprotiv, baš sam želio da primijeti kako o onome čitam, pa sam dijelom zbog toga i tražio onaj prvi broj. Ne shvaćam što me je vuklo da ovako opasno izazivam sudbinu, ali me je zaista nešto vuklo. Možda bijes, možda onaj životinjski bijes koji ti ne da razmišljati.

NAPOMENE

ZLOČIN I KAZNA

Godina 1866. bila je neobično važna u životu Dostojevskoga. Te je godine pisac prvi put objavio roman Zločin i kazna u osam brojeva mjesečnika »Ruski vjesnik« i izdiktirao roman Kockar stenografkinji Ani Grigorjevnoj Snitkinoj, kojom se nakon četveromjesečnog poznanstva oženio. Dvije godine prije te prekretnice u njegovu životu (valja imati na umu da je pisac proživio sve do smrti u razmjerno sretnu braku sa svojom drugom ženom i da je tih posljednjih petnaestak godina najplodnije i najzrelije razdoblje u njegovu stvaralaštvu), umrla mu je prva žena, Marja Dmitrijevna, i umrli su mu brat Mihail, koga je pisac neobično volio, i prijatelj Apolon Grigorjev.

Nakon četiri godine provedene na robiji u Sibiru, nakon nesretnog braka s prvom ženom, nakon velikih gubitaka u kockanju, i neimaštine zbog koje se sam osjećao najviše kriv, činilo se da su nesreće dosegle vrhunac i da će dotući genijalnoga pisca prije nego što ostvari djela za koja je bio dorastao. O tome u kakvim je teškim prilikama Dostojevski živio u to doba, svjedoče mnoga njegova pisma i sjećanja suvremenika. Tako je u prosincu 1863. pjesnik Njekrasov poklonio Dostojevskom svoju zbirku pjesama i, upozorivši ga na pjesmu »Nesretnici«, rekao: »Mislio sam tu na vas kad sam to pisao; to je o vama napisano«, o čemu je posvjedočio sam romanopisac u svom časopisu »Piščev dnevnik«. U ožujku 1865. Dostojevski javlja prijatelju Vrangelu da mu je žena umrla: »Ah, prijatelju dragi, ona me bezgranično voljela, a i ja sam nju volio preko svake mjere, ali zajedno nismo bili sretni...« Ubrzo nakon toga prosi A. V. Korvin-Krukovsku koja ga odbija. Njena mlađa, petnaestogodišnja sestra, koja je potajno bila zaljubljena u pisca i koja je kasnije postala znamenita matematičarka, Sofja Kovalevska, zapisala je u svojim Uspomenama iz djetinjstva: »Dostojevski nam je često pripovijedao o planovima romana što ih je zamislio, a katkad o prizorima i epizodama iz svoga života.

— Jest, dobro me uredio život — govorio je ponekad — ali ga zato najednom spopadne nekakav hir dobrote pa me najednom

počne maziti tako te mi čak dah zastane od sreće.

U lipnju iste godine Dostojevski je morao prekinuti izdavanje časopisa »Epoha« zbog pomanjkanja financijskih sredstava. Ovrhovoditelj mu je popisao svu imovinu, na zahtjev jednoga od mnogobrojnih vjerovnika. Pisac je bio u takvu škripcu da je objeručke prihvatio ponudu nakladnika Stelovskoga da mu izda izabrana djela u tri knjige, uz naknadu od svega 3.000 rubalja. Uz to se Dostojevski još morao obvezati da če do 1. studenoga 1866. predati rukopis novoga romana s određenim brojem stranica. Ako ne izvrši tu obavezu, sva autorska prava na njegova djela pripast če nakladniku. Od toga novca pisac nije dobio ništa na ruke jer je sve otišlo vjerovnicima. Zapravo je posrijedi bila smicalica Stelovskoga, koji je jeftino pokupovao mjenice što ih je Dostojevski potpisao na ime dugova svoga pokojnog brata Mihaila.

U srpnju 1865. pisac je otputovao u Wiesbaden, u Njemačku. Tu je opet prokockao veliku svotu novca tako da je bio prisiljen da se obraća na sve strane radi pozajmica, između ostalih i književniku Turgenjevu koji mu je, umjesto zamoljenih 100 talira, poslao 50. U rujnu moli u pismu prijatelja Miljukova da pokuša unaprijed prodati za 300 rubalja bilo kojem časopisu u Moskvi pripovijest koju je pisac zamislio (ta je pripovijest bila Zločin i kazna koja je tek poslije, u toku pisanja, prerasla u roman): »Sjedim u hotelu, do grla sam zadužen, i prijete mi; nemam ni prebijene pare.« Miljukov je obišao uredništva svih časopisa u Moskvi, ali uzalud. U isto vrijeme Dostojevski piše i uredniku »Ruskoga vjesnika«, Katkovu, nudeći mu pripovijest od 5 do 6 araka i moleći ga za predujam. U listopadu se vraća brodom u Petrograd i na putu pravi plan za Zločin i kaznu. U Petrogradu počinje pisati novo djelo. U studenom po drugi put prosi svoju prijateljicu Suslovu (s kojom je neko vrijeme putovao po inozemstvu i na koju je kasnije mislio kad je opisivao Polinu u Kockaru), ali ga ona ponovo odbija. Potkraj istog mjeseca spaljuje prvu verziju Zločina i kazne. U siječanjskom broju »Ruskoga vjesnika« 1866. počinje izlaziti Zločin i kazna u nastavcima.

U travnju vraća dug I.L. Januševu i piše mu: »Sad radim za ‚Ruski vjesnik’, objavljujem roman. Preostaje mi da napišem još dvadesetak araka. Za ono što sam napisao primio sam već 2.000 rubalja — ali nisam ih ja primio; potvrdio sam samo primitak — a

primili su ih umjesto mene moji vjerovnici. Prva veća svota koju sam dobio na ruke ova je koju sada Vama šaljem.

Treba da dobijem još oko 2.000 dok ne završim roman. Valja imati na umu da mi je roman neobično uspio i da mi je podigao ugled kao piscu. Sva mi budućnost ovisi o tome hoću li ga dobro dovršiti. (Više će mi dati za buduća djela.) Međutim: dotle sam dotjerao sa svojom padavicom da, ako samo tjedan dana neprekidno radim, dobivam napad pa se idućeg tjedna ne mogu prihvatiti pera jer bi inače nakon dva-tri napada nastupila apopleksija. A treba završiti. Eto u kakvu sam položaju. Ne znam kako ću se spasiti dužničkih uza; podnio sam izjavu o bolesti. Ali, hoće li je uzeti u obzir — ne znam. A u zatvoru se ne može pisati.

Reći ćete: zašto Vam nisam u obrocima vratio dug, pa makar i manjim? Evo što ću Vam odgovoriti: kad sam već napisao za više od 1.000 rubalja, morao sam prodavati knjige i zalagati odjeću da bih preživio. Moje su novce podizali vjerovnici, inače bi me strpali u zatvor, a u zatvoru, osobito našem, ne bih mogao završiti svoj rad — i tako ne bih nikad nikom mogao isplatiti ni pare. I što sam mogao? Osim toga, imam na brizi pastorka i bratovu udovicu. Naravno, Vaša su prava još veća nego njihova. Ali tu nisam mogao postupiti onako kako je trebalo da postupim.

Nemojte, uostalom, misliti (ako ushtjednete da pomislite na mene) da mnogo patim. Ne patim, bilo je i mnogo radosnih trenutaka... Za mene nisu još presahnuli život i nada.«

U jesen 1866. Dostojevski je morao prekinuti pisanje Zločina i kazne da bi napisao roman koji se obvezao da će napisati za Stelovskoga. Budući da se rok primicao kraju, uvidio je da neće moći sam napisati to djelo, pa je poslušao savjet svojih prijatelja i odlučio unajmiti stenografkinju kojoj će kazivati u pero svoj novi rofnan. Na dan 3. listopada navečer došla je Ana Grigorjevna Snitkina da se predstavi Dostojevskomu i ponudi mu svoje usluge kao stenografkinja. Preporučio ju je bio njen učitelj stenografije. Evo kako je poslije Ana Grigorjevna opisala taj njihov prvi susret: »Treba da ovo napomenem: nijedan čovjek na svijetu, ni prije ni poslije, nije učinio na me tako težak, tako sumoran dojam kakav je na me učinio Fjodor Mihajlovič pri našem prvom susretu. Ugledala sam pred sobom čovjeka strašno nesretna, satrvena, izmučena. Doimao se

kao čovjek kome je te večeri umro netko tko mu je bio prirastao srcu, kao čovjek koga je snašla nekakva strašna nevolja. Kad sam otišla od Fjodora Mihajloviča, moje se ružičasto, sretno raspoloženje rasplinulo kao dim... Moji su se radosni snovi srušili, pa sam vrlo tužna, potištena, hodala ulicama...«

Za nešto manje od mjesec dana, do 29. listopada, Dostojevski je izdiktirao Ani Grigorjevnoj roman Kockar. Sutradan, na piščev rođendan, ona mu donosi posljednje prepisane stranice. On nosi cijeli roman u krajnjem roku, 1. studenoga, Stelovskomu, ali ga ne nalazi kod kuće. Njegov pomoćnik neće da preuzme rukopis, pa ga pisac predaje na čuvanje policijskom povjereniku te četvrti. Na dan 3. studenoga Dostojevski posjećuje prvi put Snitkinu kod kuće i predlaže joj da joj kazuje u pero posljednji dio Zločina i kazne. Ona prihvaća tu ponudu, i oni nastavljaju rad. On je 8. studenoga prosi, i ona pristaje da se uda za nj.

Vjenčali su se u veljači 1867, a dva mjeseca nakon vjenčanja otputovali su u inozemstvo gdje su ostali pune četiri godine.

Prvi podatak o zamisli Zločina i kazne nalazimo u autorovu pismu uredništvu časopisa »Domovinski zapisi« od 8. lipnja 1865: »Moj se roman zove Pijanci i obrađivat će sadašnji problem pijanstva. Ne raščlanjuje se samo taj problem nego se iznose i svi njegovi ogranci, uglavnom obiteljske slike, odgoj djece u takvoj okolini itd, itd. Imat će najmanje dvadeset araka, a možda i više.«

Iz ovih se riječi može razabrati da je glavni junak toga romana trebalo da bude Marmeladov. Međutim, nekako u isto vrijeme pisac je naumio da napiše pripovijest o mladom naraštaju, koji ga je veoma zanimao zbog svojih materijalističkih i ateističkih nazora koje je on pripisivao »moralnoj nepostojanosti«. U spomenutom pismu Katkovu, u rujnu 1865,pisac tvrdi da je već dva mjeseca zaokupljen pisanjem pripovijesti koja će obasezati 5-6 araka i koju će završiti otprilike za dvije sedmice. Ujedno izlaže ne samo osnovnu temu nego i idejni smisao svoga djela. Zbog zanimljivosti toga izlaganja navest ćemo ga ovdje u cjelini: »Ideja pripovijesti neće se ni u čemu kositi s Vašim časopisom; naprotiv. To je psihološki prikaz jednoga zločina. Radnja se zbiva u naše doba, ove godine. Mladić koji je isključen sa sveučilišta, građanskog podrijetla, koji živi u krajnjoj bijedi, odlučio je, iz lakomosti, zbog kolebljivih shvaćanja, pod

utjecajem nekih čudnih, »nedomišljenih« ideja, da se u jedan mah izvuče iz grdnog položaja. Odlučio je da ubije jednu babu, titularnu savjetnicu, koja pozajmljuje novac uz kamate. Baba je glupa, gluha, bolesna, lakoma, uzima visoke kamate, opaka je i zagorčava život drugima, muči mlađu sestru koja joj radi u kući kao sluškinja. ‚Ona nije ni za šta.’ ‚Radi čega živi?’ ‚Ima li itko ikakve koristi od nje?’ itd. Ta pitanja zavode mladića na krivi put. On odluči da je ubije, opljačka, da bi usrećio majku koja živi u provinciji, izbavio sestru, koja živi kao družbenica u nekih veleposjednika, od pohotljivih zahtjeva glave te veleposjedničke obitelji — zahtjeva od kojih joj prijeti propast, da bi završio nauke, otputovao u inozemstvo i zatim do kraja života bio pošten, čvrst, nepokolebljiv u vršenju ‚humane dužnosti prema čovječanstvu’, čime će, naravno, ‚iskupiti zločin’.

Ali poslije ubojstva odvija se sav psihološki proces zločina. Nerješiva se pitanja javljaju pred ubojicom, neslućeni i neočekivani osjećaji muče mu dušu. Božja pravda, zemaljski zakon čine svoje i on je na kraju prisiljen da se sam prijavi. Prisiljen, pa makar ga robija došla glave, samo da se opet približi ljudima; osjećanje odvojenosti i otrgnutosti od čovječanstva, koje ga je bilo obuzelo čim je počinio zločin, satrlo ga je. Zakon pravde i ljudska narav učinili su svoje... Zločinac sam odluči da se podvrgne mukama ne bi li okajao svoje nedjelo...

U mojoj se pripovijesti, osim toga, cilja na onu misao da sudska kazna za zločin kudikamo manje zastrašuje zločinca nego što misle zakonodavci, djelomice i zato što je on sam u duši traži.«

Potkraj studenoga 1865, kad je rad na romanu već bio poodmakao, pisac je zaključio da treba izmijeniti cijeli plan i proširiti radnju, pa je spalio sve što je do tada napisao. »Sve sam spalio... Nije mi se ni samom sviđalo. Zanijela me nova forma, novi plan, pa sam počeo sve iznova. Radim dan i noć pa ipak radim premalo.« Tako je pisao 18. veljače 1866. svom prijatelju, barunu Vrangelu. Očito je da je tek tada Dostojevski došao na misao da poveže prvobitni plan romana o pijancima s planom pripovijesti o mladom naraštaju. U tom se-novom planu prvi put pojavljuju Svidrigajlov i Porfirij Petrovič. Evo kako je pisac u to vrijeme izložio osnovnu ideju romana u svojoj bilježnici:

»1. Pravoslavni nazor, u čemu je pravoslavlje.

Nema sreće u komforu, sreća se kupuje patnjom.

Čovjek se ne rađa radi sreće. Čovjek zavređuje svoju sreću, i to uvijek patnjom. Tu nema nikakve nepravde, jer se životni položaj i spoznaja (to jest ona koja se neposredno osjeća tijelom i duhom, to jest cijelim životnim tokom) stječu iskustvom pro i contra koje treba ponijeti na sebi. Patnjom; takav je zakon našeg planeta; ali ta neposredna spoznaja do koje se dolazi životnim tokom, tako je velika radost da se za nju može platiti godinama patnje.

2. Njegovim likom izražava se u romanu misao o neizmjernu ponosu, oholosti i preziru prema tom društvu. Njegova je ideja: zagospodariti tim društvom (tu su precrtane riječi: da bi mu činio dobro). Despotizam mu je crta... On hoće da vlada — a nema nikakvih sredstava.

Što prije da se dočepa vlasti i obogati. Ideja o ubojstvu došla mu je gotova na um.«

Iz nekih drugih zapisa može se razabrati da je Dostojevskoga mučila pomisao što je motiv Raskoljnikovljeva ubojstva dvojak: nije posrijedi samo despotizam i želja za vlašću, nego i nepodnosive prilike u kojima je živio ubojica. »Da vidimo zašto sam to učinio, kako sam se odlučio, tu je zloduh posrijedi (i tu počinje analiza cijeloga slučaja, kivnosti, siromaštva), izlaz iz nužde, pa ispada da sam postupio logično.« U bilješci koja nosi naslov »Glavna anatomija romana« pisac je zapisao ovo: »Svakako treba postaviti razvoj događaja na pravu točku, to jest ovako ili onako protumačiti cijelo ubojstvo...«

Autor je iz početka kanio napis?/i roman u prvom licu, to jest da glavni junak sam pripovijeda o svojim doživljajima. Čini se da se dugo kolebao između prvog i trećeg lica, o čemu svjedoče sačuvani odlomci u kojima Raskoljnikov izlaže događaje i svoje misli, sad u obliku sjećanja, sad u obliku dnevnika. Na temelju tih odlomaka i nekih prethodnih zapisa o romanu izdan je posthumno Dnevnik Raskoljnikova koji se u ovom izdanju prvi put pojavljuje na našem jeziku. Isto tako postoje gotovo uz sve romane mnogobrojni piščevi zapisi koji često razjašnjavaju pojedinosti i misli iznesene u tim djelima. Nadajmo se da če kasnija izdanja ovih Djela obuhvatiti sve te zanimljive dopune.

Ideja koja zaokuplja Raskoljnikova i koja ga potiče na umorstvo bila je u to vrijeme vrlo aktualna u Rusiji, ponajviše zbog prijevoda knjige Napoleona III Životopis Julija Cezara. U predgovoru toj knjizi iznesena je bila misao da postupke velikana treba mjeriti drugim mjerilima nego postupke običnih ljudi. Iako ta misao nije bila ni nova ni originalna (izložio ju je prije toga engleski filozof Carlyle u knjizi Heroji i obožavanje heroja, a najbolje ju je kasnije izrazio Nietzsche svojim pojmom »natčovjeka«), izazvala je veliku raspru između nosilaca naprednih i natražnjačkih strujanja u tadašnjem ruskom društvu. (Jedan se kritičar u »Suvremeniku« ovako osvrnuo na tu teoriju: »Može se dogoditi da ćemo držati da je neka osoba običan smrtnik, a pokaže se da je genij; ili će nam se, najednom, učiniti da je netko genij, a pokaže, se da je, onako, prosječan čovjek.«)

Dok je roman izlazio u nastavcima u »Ruskom vjesniku«, izbile su nesuglasice između urednika i pisca. Glavni je razlog tim nesuglasicama bilo četvrto poglavlje četvrtog dijela romana u kojem Sonja čita Raskoljnikovu Evanđelje. Urednici su držali da je nedopustivo da jedna bludnica čita ubojici Sveto pismo. U srpnju 1866. Dostojevski je pisao o tome A.P. Miljukovu: »S obojicom sam (urednika) raspravljao o tome, ali oni ostaju pri svojemu! O tom poglavlju ne mogu sam ništa da kažem; napisao sam ga u pravom nadahnuću, ali je možda i zbilja loše; međutim, nije kod njih riječ o književnoj vrijednosti nego se boje za ćudoređe. Tu sam imao pravo — nije bilo ničega protiv ćudoređa nego baš obratno, ali oni vide nešto drugo i, osim toga, vide tragove nihilizma. Ljubimov je odlučno rekao da treba sve prepraviti. Ja sam se prihvatio posla, a dok sam tp prepravljao, mogao sam napisati u najmanju ruku tri nova poglavlja, sudeći po trudu i muci, ali sam sve prepravio i predao... Ne znam kako će biti dalje, ali me ova razlika u mišljenjima s uredništvom, koja se napredovanjem romana sve više očituje, počinje ozbiljno zabrinjavati.«

Čim je roman počeo izlaziti u mjesečniku »Ruski vjesnik«, pobudio je veliku pažnju kritike. Dok su reakcionarni kritičari, uglavnom, hvalili idejnu podlogu romana, napredni su kritičari, okupljeni oko »Suvremenika«, »Iskre« i »Nedjelje«, napali pisca zbog ideja izloženih u romanu i navodno lažna prikazivanja tadašnje omladine. Tako je Jelisejev pisao već u ožujskom broju

»Suvremenika« 1866: »Kojom se, na primjer, razumnom svrhom može opravdati prikazivanje mladića, studenta, kao ubojice, motivacija toga ubojstva znanstvenim uvjerenjima i, napokon, pripisivanje tih uvjerenja svoj studentskoj omladini? Kome se time čini usluga osim opskurantima koji u širenju svjetla vide uzrok svemu zlu na svijetu?«

Od svih tadašnjih naprednih kritičara i revolucionarnih demokrata jedino je Pisarev uočio da je velika piščeva zasluga što je u romanu prikazao u svoj svojoj strahoti prilike u kojima su ljudi živjeli. U članku »Borba za život« on je ustvrdio da se »korijen njegove (Raskoljnikovljeve) bolesti ne krije u glavi nego u džepu«, i da se »č,udna«, »luda« teorija »rodila u Raskoljnikovu zato što je težina njegova položaja premašila njegovu snagu i hrabrost«. »Tu teoriju nipošto ne treba smatrati za uzrok zločinu, isto kao što se halucinacija bolesnika ne može smatrati za uzrok bolesti. Ta je teorija samo onaj oblik u kojem se izrazilo u Raskoljnikova slabljenje i izopačivanje umnih sposobnosti. Ona je bila obična posljedica teških prilika s kojima se Raskoljnikov morao boriti i koje su ga potpuno iscrple.« Ova je kritika bila ipak nepotpuna i jednostrana zato što je zanemarivala ostale vrline romana, koje, začudo, nisu zapazili ni mnogi drugi tadašnji kritičari.

Godine 1867. izišao je roman Zločin i kazna prvi put u zasebnom izdanju. Pisac je unio neke ispravke i skratio pojedine prizore (tako je, primjerice, znatno skratio Lužinov monolog na daći i izostavio cijelu stranu o Raskoljnikovljevim razmišljanjima zašto je Lužin oklevetao Šonju, itd.), ali te promjene nisu nimalo utjecale na idejnu suštinu i sadržaj romana.

Z. C.

DNEVNIK RASKOLJNIKOVA

Danas u svijetu gotovo da i nema ozbiljnijeg izdanja Zločina i kazne, bilo kao pojedinačne knjige, bilo u sabranim djelima F. M. Dostojevskoga, koje nije popraćeno i Dnevnikom Raskoljnikova, a neka imaju i kompletne prijevode svih radnih bilježnica Dostojevskoga uz mnoga njegova kasnija djela (Zločin i kazna, Idiot, Bjesovi, Mladac, Brača Karamazovi). U Hrvatskoj smo ionako

predugo čekali na sabrana djela Dostojevskoga, da bismo, u ovome trenutku, mogli i pomišljati na kritičko izdanje u punome smislu riječi. Međutim, izdavač nije htio ovom prilikom mimoići najcjelovitiji i najpoznatiji fragment iz književne ostavštine Dostojevskoga, najčešće poznat pod uvjetnim naslovom Dnevnik Raskoljnikova, koji mu, naravno, nije dao pisac, nego se nametnuo prvim ozbiljnim sređiteljima piščeve ostavštine, na čelu s piščevom udovicom Anom Grigorjevnom i, osobito, I. I. Glivenkom.

Upravo zbog toga naslova, koji će ljubitelje Dostojevskoga i Zločina i kazne, prije nego ga pročitaju, možda navesti na pogrešnu pomisao da je riječ o tekstu koji se temeljito razlikuje od posljednje, definitivne verzije romana, potrebno je o tome izuzetnome rukopisu reći ovdje nekoliko riječi.

Radne bilježnice Dostojevskoga, vezane uz roman Zločin i kazna, nalaze se danas u moskovskome Centrarhivu. To su tri sveska, koje je numerirala i dala uvezati Ana Grigorjevna Dostojevska, a prvi i jedini put objavljena su na ruskome jeziku u izdanju Gosizdata (1932). Uredio ih je i predgovorom popratio I. I. Glivenko. (Najpotpunije strano izdanje objavio je, na francuskome, Gallimard u svojoj poznatoj Bibliothèque de la Pléiade, u prvome svesku sabranih djela F. M. Dostojevskoga, Pariz, 1950). Ovaj sam prijevod radio prema foto-kopiji sovjetskoga izdanja, uz neke dragocjene sugestije koje mi je dao piščev unuk A. F. Dostojevski.

Većina zapisa u trima bilježnicama uz Zločin i kaznu nemaju datuma, tako da je naknadno bilo vrlo teško utvrditi točnu kronologiju rada na romanu. Pokušala ju je provesti Ana Grigorjevna, ali se i ona na mnogim mjestima zabunila i pogrešno odredila redoslijed fragmenata, budući da pisac očito nije pisao redom, iz bilježnice u bilježnicu, nego je uzimao prvu koja bi mu bila pri ruci, a često ih je naprosto prevrtao i pisao s druge strane, unoseći, uz bilješke o romanu, i podatke o svojim vječitim financijskim brigama, dugovima, potraživanjima, nacrte pisama, ponajviše izdavaču, zatim pojedine riječi ili izraze koje je kasnije htio upotrijebiti, citate, itd. Mnogo je tu i crteža perom, uglavnom muških glava, dekorativnih ukrasa i nacrta, nalik na arhitektonske skice. Ti su crteži uglavnom negdje u kutu stranice, ali ponekad prekrivaju cijelu stranicu, a pisac je tada pisao preko njih. Ponekad bi odjednom krasopisnim velikim slovima

ispisao imena, kao, na primjer, Julije Cezar ili Napoleon (značajna za oblikovanje lika Raskoljnikova). Najveća poteškoća s kojom se, očito, suočio 1.1. Glivenko bila je u tome što je Dostojevski često počinjao pisati usred stranice, ili čak pri dnu, da bi onda nastavio tekst odozgo, ubacujući brojne inačice između redaka ili sa strane, često ne križajući one kojih se odrekao. Karakteristično je da uglavnom nema bilješki o posljednjem dijelu romana, iz čega možemo zaključiti da je postojala još jedna, četvrta bilježnica, ili da je pisac, kao i obično pritisnut zahtjevima nestrpljivoga izdavača, »Ruskoga vjesnika«, naprosto cijeli posljednji dio romana — diktirao, kao što je često radio. Ovu posljednju pretpostavku potvrđuju i njegova pisma uredniku Katkovu, iz rujna 1865, u kojima otvoreno kaže da u rukopisu ima mnogo »vrlo, vrlo loših mjesta«, i da on jedino može jamčiti da će roman pobuditi zanimanje čitatelja, ali o » njegovoj umjetničkoj vrijednosti ne može suditi«.

U svakome slučaju, građa iz spomenutih bilježnica ipak je tako sređena da može pobuditi pažnju ne samo uskog broja stručnjaka, nego i svih ljubitelja Dostojevskoga i onih čitatelja koje zanima zagonetni fenomen nastanka umjetničkoga djela. Dostojevski je nebrojeno puta ispravljao i najmanje sitnice, pa i one naoko beznačajne podatke (kao, na primjer, da li rabljeno odijelo može stajati rubalj i sedamdeset kopjejki ili, preciznije, rubalj i pedeset kopjejki!) Da ne govorimo o njegovim sumnjama u logičnost događaja ili psiholoških reakcija svojih junaka. Tek što bi napisao da je policija odlučila pustiti Raskoljnikova, sa strane bi se, velikim slovima, upitao: »Zar je to moguće?« Od osnovne ideje djela, pa do najmanje sitnice u opisu, on je oklijevao i tražio uvijek potpuno uvjerljivo rješenje i potpuno točan podatak.

Iz takvih dilema i nevjerojatnog stvaralačkog opreza upravo je i nastao takozvani Dnevnik Raskoljnikova.

Isprva je Dostojevski odlučio napisati Zločin i kaznu u prvome licu, kao ispovijed Raskoljnikova ili, možda, čak i kao dnevnik, iako bilješke manje upućuju na ovu posljednju varijantu (u prvoj rečenici ovdje objavljenoga teksta on spominje ubojičinu odluku da u dokumentu opiše sve što se dogodilo, ali kasnije na to gotovo potpuno zaboravlja). Veći dio stranica u Bilježnici br. 2, kao i neke stranice u Bilježnici br. 1, potvrđuju da se pisac dugo nije odricao

prvotne koncepcije u ich-formi, do koje mu je isprva bilo toliko stalo. Ali već i tada ponegdje, uzgred, nagovještava promjenu plana i odluku da pripovijest isprića kao » tako reći nevidljivi ali sveznajući pisac«, ili da je vremenski prebaci u budućnost, osam godina poslije događaja, i izloži je kao zločinčev flash back. Napokon pomišlja da u pripovijest, ispričanu u objektivnom, trećem licu, samo ubaci ispovijed Raskoljnikova ili njegove uspomene, a da velika većina djela bude piščev tekst.

Odatle, do konačne odluke da potpuno odbaci ja-oblik, dijelio je pisca samo još jedan korak. Veliko iskušenje da čitatelja neposredno, iznutra, upozna s osobnošću svoga junaka, popustilo je pred dominantnom željom Dostojevskoga da djelo, prije svega, bude — uvjerljivo. On je shvatio da ispovijed njegova junaka nema prave valjanosti ako bude »potpuno iskrena«, jer je u karakteru Raskoljnikova i te kako značajna crta upravo sramežljivost i zatvorenost. On naprosto ne bi mogao ispričati sve, a onda bi trebalo, ili mijenjati pripovijest, ili junaka. »Ispovijed«, odlučio je na kraju Dostojevski, » ne bi bila iskrena i teško bi bilo objasniti zašto je onda uopće napisana«. Tako je nepogrešivi nagon za vjerodostojnošću djela odvratio Dostojevskoga od prvih planova i, mjesto Raskoljnikova, sam nam je ispričao pripovijest o zločinu i kazni. Dnevnik Raskoljnikova ostao nam je kao dragocjen dokument o stvaranju jednog velikog realističkog djela, a za svakoga čitatelja zanimljiv pogled samoga junaka na događaje i osobe, o kojima je prije, u romanu, čitao iz objektivnoga piščevog pera.

U prijevodu Dnevnika Raskoljnikova imao sam na umu da ovdje nije riječ o kritičkome izdanju djela F. M. Dostojevskoga i da tekst mora biti što čitljiviji. Držeći se redoslijeda koji je utvrdio I. I. Glivenko, uz neka minimalna odstupanja, ispisivao sam potpuno one riječi koje je Dostojevski često kratio, i ubacivao sam one koje je ispustio, gdje god je bilo očito koja je riječ posrijedi. Da bih pokazao kako je autor već u ovoj fazi rada oklijevao između dva oblika pripovijedanja, ostavio sam onih nekoliko mjesta gdje Raskoljnikov odjednom postaje treća osoba i više ne govori (ili piše) u ja-obliku, a nisam ujednačavao ni imena osoba, koja je Dostöjevski često varirao. To nigdje ne smeta razumijevanju pripovijesti, baš kao što će i čitatelji, koji su prethodno pročitali Zločin i kaznu, lako poznati u

Aleksandru Ivanoviču — Aleksandra Grigoreviča Zamjotova, u Aleksandru Iljiču — Iliju Petroviča (poručnika zvanog Barut), u Bakavinu — Zosimova (kako ga i ovdje katkad naziva), u Tolstonogovu — Vahrušina, u Sonječki — Pašenjku, da se i ne govori o samome Rodionu, koji je ovdje — Vasilij.

I. K.

NAKLADNI ZAVOD ZNANJE, ZAGREB
ZA IZDAVAČA: DRAGUTIN BRENČUN
KOREKTOR: ZDENKA FABIJANČIĆ
TEHNIČKI UREDNIK: SREĆKO JOLIĆ
TISAK: ČGP »DELO«, LJUBLJANA, 1979

---

[1] Vlasnik radionice šešira u tadašnjem Petrogradu.

[2] Srednji službenički čin u carskoj Rusiji.

[3] »Ecce homo« — riječi Poncija Pilata kad je pokazao Židovima Krista izbičevana i okrunjena trnovom krunom.

[4] »Fiziologija svakodnevnog života« Georgea Lewesa (1817-1878), muža George Eliot, izišla je u ruskom prijevodu 1861. i stekla veliku popularnost.

[5] »Kao što se vosak topi (pred licem Gospodnjim)« — riječi iz crkvenoslavenske pjesme.

[6] Popularna pjesma na riječi A. V. Koljcova (»Majurčić«),

[7] Rjazanska gubernija.

[8] Viši činovnički čin u carskoj Rusiji.

[9] Borba oko vojvodstva Schleswig i Holstein bijaše povod ratu između Njemačke i Danske 1864. i između Pruske i Austrije 1866.

[10] Niži činovnički čin u carskoj Rusiji.

[11] Zahvaljujem.

[12] Ispovijedi je naslov autobiografskog djela francuskog pisca Jeana-Jacquesa Rousseaua (1712 — 1778).

[13] A. N. Radiščev (1749 — 1802), ruski književnik koji je zbog svoje knjige Putovanje iz Petrograda u Moskvu (1790) osuđen na smrt, ali je pomilovan i prognan u Sibir.

[14] Raskršće gdje se sijeku pet ulica i uličica.

[15] »Kristalni dvorac« — restoran u nekadašnjem Petrogradu.

[16] Stavljajući ove riječi Lužinu u usta, Dostojevski nastoji diskreditirati teoriju razumnog egoizma N. G. Černiševskog.

[17] Cilja se na manifest cara Aleksandra II, kojim je 1861. godine proglašeno oslobođenje seljaka od kmetstva. Međutim, seljaci nisu tada dobili zemlju, pa se njihov položaj nije bitno promijenio.

[18] Izler je bio vlasnik parka »Mineralne vode« u okolici Petrograda.

[19] U ljetu 1865. pokazivali su u Petrogradu patuljke — mladića Massima i djevojku Bartolu — za koje su tvrdili da su posljednji potomci nekad moćnog plemena Asteka.

[20] Godine 1865. zaredali su požari u Petrogradu.

[21] Dosta ćaskanja!

[22] Pučko ime za bivši Petrograd.

[23] Niža dvorska titula u carskoj Rusiji i nosilac te titule.

[24] Rab (rob Božji) u staroslavenskim crkvenim molitvama.

[25] Crknite, psi, ako vam nije pravo.

[26] Tako otprilike u Gogoljevu Revizoru kaže gradonačelnik upravitelju škole na račun nastavnika povijesti koji lomi stolce kad predaje o Aleksandru Velikom.

[27] Velika zajednička nastamba u socijalističkom utopizmu Françoisa Charlesa Fouriera (1722 — 1837).

[28] Poznati zvonik u Moskvi.

[29] Živio vječni rar!

[30] Voznesenska crkva (tj. crkva Uzašašća).

[31] Riječ je, dakako, o Napoleonu i njegovim pothvatima. Navodno je nakon poraza u Rusiji Napoleon u Wilnu kazao: »Od uzvišenoga do smiješnog samo je jedan korak, pa sad neka sudi potomstvo!«

[32] Parafraza krilatice koja je u tridesetim godinama prošlog stoljeća kolala u naprednom dijelu francuskog društva: Apporter sa pierre à l'édifice nouveau (priložiti svoj kamen gradnji nove zgrade).

[33] »I ništa ljudsko...« Riječi iz komedije rimskog pisca Terencija Mučitelj sama sebe: Homo sum, et nihil humanum a me alienum puto: »Čovjek sam i ništa mi ljudsko nije strano«.

[34] Častan rat.

[35] Potkraj godine 1860. novine su u Rusiji pisale o tome kako je vlastelin Kozljainov pretukao neku građanku iz Rige. Časopis Dostojevskoga Vrijeme napao je tada novine Sjevernu pčelu koje su branile Kozljainova.

[36] Godine 1861. objavljen je u novinama Vijek članak u kojem je napadnuta žena nekog činovnika u Permu što je javno pročitala Puškinovu pjesmu Egipatske noći. Taj je članak izazvao prosvjede napredne štampe, a na nj se okomio i časopis Dostojevskoga Vrijeme.

[37] Vlasnik u ono doba poznatog petrogradskog restorana na Jelaginom otoku gdje su se zabavljali bogati Petrograđani.

[38] Loš sam u piću.

[39] Berg je bio vlasnik petrogradskog zabavišta koji se radi reklame proglasio i zrakoplovcem.

[40] Vama za volju.

[41] Crkvena pogrebna pjesma.

[42] Put, putovanje.

[43] Nekadašnje prenoćište za sirotinju u Petrogradu.

[44] »Jurodivi« su bili u Rusiji luđaci od rođenja, »božji ljudi«, kojima su pripisivali proročanske sposobnosti.

[45] Posve kratko, jednostavno.

[46] To je obvezatno.

[47] Viši činovnički činovi u carskoj Rusiji.

[48] U rujnu 1854. u krimskom ratu, Rusi su doživjeli poraz u odsudnoj bici na rijeci Almi i uzmaknuli prema Sevastopolju.

[49] Dvorsko ratno vijeće.

[50] Na dan 20. listopada 1805. austrijska vojska s generalom Mackom na čelu predala se Napoleonu (što je opisano u Ratu i miru).

[51] U ono vrijeme poznata robna kuća u Petrogradu.

[52] François M. Ch. Fourier (1772 — 1837), francuski socijalist, utopist, koji je predlagao osnivanje falanga od otprilike 1600 članova što bi zajednički živjeli i radili.

[53] Treba da lučimo.

[54] Lebezjatnikov parafrazira riječi Vere Pavlovne iz romana Černiševskoga Što da se radi: »Ne treba da muškarci ljube ženama ruku. To bi, dragi moj, moralo biti za žene vrlo uvredljivo; to znači da ne drže da su i one ljudi, misle da se muškarac ne može uopće poniziti pred ženom...«

[55] Lebezjatnikov ovdje karikira riječi revolucionarnog demokrata i književnog kritičara Pisareva koji je od svake djelatnosti, pa i umjetničke, zahtijevao nadasve praktičnu korist.

[56] Gospođo zastavnikovice.

[57] Dalje (u kartanju).

[58] Otac iz Berlina.

[59] Od riječi do riječi.

[60] Novac.

[61] Gradonačelnik.

[62] Gospođice.

[63] Bože milosni!

[64] Policija.

[65] Opći zaključak pozitivne metode jesr zbornik rasprava prevedenih na ruski, objavljen u Petrogradu 1866. godine. Među autorima rasprava bili su njemački liječnik Teodor Piderit i njemački ekonomist Adolf Wagner.

[66] Gospodine nitkove!

[67] Držire se uspravno.

[68] Govorite sa mnom francuski.

[69] Ruski pučki lakrdijaš u crvenoj haljini i s crvenom kapom na glavi.

[70] Pjesma na riječi K. N. Batjuškova.

[71] Pet novčića.

[72] Malborough kreće u rat, Ne zna kad će se vratiti... (Popularna francuska šaljiva pjesmica koja se spominje i u Ratu i miru...)

[73] Pet novčića, pet novčića, Da se skućimo...

[74] Uniforma civilnih činovnika u carskoj Rusiji.

[75] Klizite, klizite, baskijskim korakom!

[76] Imaš dijamante i biserje...

[77] Imaš najljepše oči, Djevojko, što hoćeš više? (Popularna romanca na Heineove riječi).

[78] Poznata romanca skladana na tekst Ljermontovljeve pjesme San.

[79] Tadašnji glasoviti petrogradski liječnik Botkin.

[80] Uzalud!

[81] Sutra rano izjutra (u prenesenom smislu — nikad).

[82] Pripadnik ruske vjerske sekte koja je nastala u XVII stoljeću kao reakcija na crkvenu reformu provedenu po uzoru na Bizant. Tada je i u javnom životu došlo do rascijepa (raskola), a pristaše starine, starih obreda nazvani su raskolnicima, starovjercima.

[83] Bjeguni su bili vjerska sekta koja je propovijedala bježanje od svih javnih služba i dužnosti kao od Antikrista. Nisu htjeli plaćati porez, služiti vojsku itd. pa su bili progonjeni od vlasti, a gdjekad su se sami živi spaljivali.

[84] U to se doba provodila u Rusiji sudska reforma.

[85] Dostojevski ovdje pogrešno naziva Dirkom mornaričkog natporučnika Petuhova iz Gogoljeve Ženidbe.

[86] Nadgrobni govor.

[87] Dragi prijatelju.

[88] Priroda i istina.

[89] Gdje se sve vrlina neće ugnijezditi!

[90] Dosta ćaskanja!

[91] Zbogom, radosti moja.

[92] Teorija kao i svaka druga.

[93] Cesta koja je preko grada Vladimira vodila u Sibir, na robiju ili u progonstvo.

[94] Koliba; ljetnikovac.

[95] Nakon pojave romana A. Dumasa sina Gospođa s kamelijama, a osobito njegove dramske verzije (1852) i opere Traviata (1858), riječ »kamelija« dugo se vremena upotrebljavala u značenju žene slobodna vladanja.

[96] Čini se da je Dostojevski ovdje smetnuo s uma da je već bilo zašlo sunce, a da su Raskoljnikovu, kad je prvi put došao oko dva sata po podne u policijsku stanicu, prigovorili da je došao kasno. '

[97] Nije ništa.

[98] Očito se misli na knjigu engleskog istraživača Davida Livingstona (1813 — 1873) Putovanje po Zambeziji koja je izišla u Londonu 1875, a na ruski ju je preveo prijatelj Dostojevskoga N. N. Strahov.

[99] Juha od kisela kupusa ili zelenja.

[100] Misli se, naravno, na biblijsko doba.

[101] Ovi odlomci su među najnečitljivijima u rukopisu Dnevnika, o kojemu vidi u bilješci na kraju knjige.